પ્રકાશક—
શ્રીઆગમોદય સમિતિ માટે
શા. જીવણચંદ સાકરચંદ જવેરી
શેઠ દેવચંદ લાલભાઇ ધર્મશાળા
બડેખાન ચકલા—સુરત

મુદ્રક —
શેઠ દેવચંદ દામજી
ધી 'આનંદ' પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ ભાવનગર.

Published by
Jivanchand Sakerchand Javeri
for
Shri Āgmodaya Samiti
at
Sheth Devchand Lalbhai Dharmshala
Badekhan Chakla-Surat

Printed at
Sheth Devchand Damji
The Anand Printing Press
Bhavnagar

ॐ ह्रीँ श्रीँ शांतिम्

આમુખ.

જૈનદર્શનનું સાંગોપાંગ નિરૂપણ કરનારા એક અપૂર્વ ગ્રન્થનો બીજો ભાગ અનુવાદ સહિત પ્રસિદ્ધ કરવા અમે ભાગ્યશાળી થયા છીએ, એથી અમોને પરમ આહ્લાદ થાય છે આ દાર્શનિક ગ્રન્થના કર્તા મહામહોપાધ્યાય **શ્રીવિનયવિજયગણિ** છે ચૌદપૂર્વધારી શ્રુતકેવળી **શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ** રચેલા **કલ્પસૂત્રની** 'સુબોધિકા' અર્થાત્ 'સુખબોધિકા' વૃત્તિદ્વારા તેઓ જૈન અજૈન સમાજને વિશેષ પરિચિત છે કેમકે મોટે ભાગે-મ.કે સર્વ સ્થળે પર્યુષણ-પર્વમા એ વૃત્તિ વાચવામા આવે છે એમની બીજી લોકપ્રીય કૃતિ **શ્રીપાલરાજાનો રાસ** છે કે જે પ્રતિવર્ષે બેવાર આયબીલની ઓળીમા વચાય છે એ રાસ પૂર્ણ કર્યા પૂર્વે તેમનો સ્વર્ગવાસ થયો હોવાથી તેને પૂર્ણ કરવાનું સૌભાગ્ય તેમના વિશ્રામ-ભાજન સહાધ્યાયી ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય **શ્રીયશોવિજયગણિને** મળે છે ગ્રન્થકાર **વિચારરત્નાકરના**[1] કર્તા મહોપાધ્યાય **શ્રીકીર્તિવિજયગણિના** શિષ્ય છે

વીશ હજાર શ્લોક પ્રમાણ પદ્યબદ્ધ **લોકપ્રકાશના** કર્તાના જીવન તેમજ તેની અન્ય કૃતિઓના સબધમા વિશેષ વકતવ્યની આવશ્યકતા અમે સ્વીકારીએ છીએ વિશેષમા અનેક ગ્રન્થોના સાક્ષીભૂત પાઠોનું અને પારિભાષિક શબ્દોનું સૂચિપત્ર પણ આપવાની અમને જરૂર જણાય છે આ ઉપરાત સ્થાપનાચિત્ર તથા બીજી જે કાઇ હકીકત આ મહા નિબન્ધને યોગ્ય સ્વરૂપમા પ્રકટ કરતી વેળાએ ઉપયોગી ગણાય તેનો પણ આસ્વાદ પાઠક વર્ગને મળે તેવી અમારી ઇચ્છા છે આ બીજો વિભાગ હોવાથી અત્યારે તો આને ન્યાય આપવા વિશિષ્ટ પ્રયાસ કર્યો નથી, પરતુ અમે આશા રાખીએ છીએ કે અતિમ વિભાગની પ્રસ્તાવનામા આ હકીકતોને અવશ્ય યોગ્ય સ્થાન આપી શકાશે આ ગ્રથમા એકદર ૭૦૦ ગ્રથોનો આધાર લેવામા આવેલ છે તે હકીકત બનતા સુધી ગ્રથાદિકના નામ સાથે પ્રસિદ્ધ કરવાની જરૂર છે તે બાબત પણ અતિમ ભાગ વખતે જોઈ લઇશુ એવી ઉમેદ છે

આ અમૂલ્ય ગ્રન્થનું સશોધનાદિ કાર્ય **અભયકુમારચરિત્ર** વિગેરેના અનુવાદક ભાવનગર નિવાસી શ્રીયુત્ **મોતીચદ ઓધવજી** શાહ દ્વારા કરવામા આવ્યું છે ભાષાતર શબ્દશઃ કે સમાસાદિ અન્વય પ્રમાણે કરવામા આવ્યું નથી, પણ માત્ર વાચનારને શ્લોકોનો ભાવાર્થ સમજવામા આવે તે પદ્ધતિથી કર્યું છે કેટલાક મૂળ શ્લોકો વિના માત્ર અર્થની જિજ્ઞાસાવાળા વાચનારાઓને આ અનુકુળ થઇ પડશે તેમ ધારી આવુ ભાષાતર પ્રસિદ્ધ કરવાની જરૂર વિચારી છે

---

૧ શ્રીવિચારરત્નાકર શેઠ દેવચંદ લાલભાઇ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફડમાથી અક ૭૨ તરીકે પ્રગટ થયો છે અને ઉપર જણાવેલ સુબોધિકાવૃત્તિ પણ એજ ફડમાથી પૂર્વે બે વાર અક ૭ અને ૬૧ તરીકે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલ છે

Published by
Jivanchand Sakerchand Javeri
for
Shri Âgmodaya Samiti
at
Sheth Devchand Lalbhai Dharmshala
Badekhan Chakla-Surat

Printed at
Sheth Devchand Damji
The Anand Printing Press
Bhavnagar

ॐ ह्रीँ श्रीँ शांतिम्

આમુખ.

જૈનદર્શનનું સાંગોપાંગ નિરૂપણ કરનારા એક અપૂર્વ ગ્રન્થનો બીજો ભાગ અનુવાદ સહિત પ્રસિદ્ધ કરવા અમે ભાગ્યશાળી થયા છીએ, એથી અમોને પરમ આહ્લાદ થાય છે આ દાર્શનિક ગ્રન્થના કર્ત્તા મહામહોપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયગણિ છે ચૌદપૂર્વધારી શ્રુતકેવળી શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ રચેલા કલ્પસૂત્રની 'સુબોધિકા' અર્થાત્ 'સુખબોધિકા' વૃત્તિદ્વારા તેઓ જૈન અજૈન સમાજને વિશેષ પરિચિત છે કેમકે મોટે ભાગે—બલ્કે સર્વ સ્થળે પર્યુષણ-પર્વમા એ વૃત્તિ વાચવામા આવે છે એમની બીજી લોકપ્રીય કૃતિ **શ્રીપાલરાજાનો રાસ** છે કે જે પ્રતિવર્ષ બેવાર આયબીલની ઓળીમા વચાય છે એ રાસ પૂર્ણ કર્યા પૂર્વે તેમનો સ્વર્ગવાસ થયો હોવાથી તેને પૂર્ણ કરવાનું સૌભાગ્ય તેમના વિશ્વાસ-ભાજન સહાધ્યાયી ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયગણિને મળે છે ગ્રન્થકાર **વિચારરત્નાકરના**[1] કર્ત્તા મહોપાધ્યાય શ્રીકીર્તિવિજયગણિના શિષ્ય છે

વીશ હજાર શ્લોક પ્રમાણ પદ્યબદ્ધ લોકપ્રકાશના કર્ત્તાના જીવન તેમજ તેની અન્ય કૃતિઓના સબધમા વિશેષ વક્તવ્યની આવશ્યકતા અમે સ્વીકારીએ છીએ વિશેષમા અનેક ગ્રન્થોના સાક્ષીભૂત પાઠોનું અને પારિભાષિક શબ્દોનું સૂચિપત્ર પણ આપવાની અમને જરૂર જણાય છે આ ઉપરાત સ્થાપનાચિત્ર તથા બીજી જે કાઇ હકીકત આ મહાનિબન્ધને યોગ્ય સ્વરૂપમા પ્રકટ કરતી વેળાએ ઉપયોગી ગણાય તેનો પણ આસ્વાદ પાઠક વર્ગને મળે તેવી અમારી ઇચ્છા છે આ બીજો વિભાગ હોવાથી અત્યારે તો આને ન્યાય આપવા વિશિષ્ટ પ્રયાસ કર્યો નથી, પરતુ અમે આશા રાખીએ છીએ કે અતિમ વિભાગની પ્રસ્તાવનામા આ હકીકતોને અવશ્ય યોગ્ય સ્થાન આપી શકાશે આ ગ્રથમા એકંદર ૭૦૦ ગ્રથોનો આધાર લેવામા આવેલ છે તે હકીકત બનતા સુધી ગ્રથાદિકના નામ સાથે પ્રસિદ્ધ કરવાની જરૂર છે તે બાબત પણ અતિમ ભાગ વખતે જોઈ લઇશુ એવી ઉમેદ છે

આ અમૂલ્ય ગ્રન્થનું સશોધનાદિ કાર્ય અભયકુમારચરિત્ર વિગેરેના અનુવાદક ભાવનગર નિવાસી શ્રીયુત્ **મોતીચદ ઓધવજી** શાહ દ્વારા કરવામા આવ્યુ છે ભાષાતર શબ્દસર કે સમાસાદિ અન્વય પ્રમાણે કરવામા આવ્યું નથી, પણ માત્ર વાચનારને શ્લોકોનો ભાવાર્થ સમજવામા આવે તે પદ્ધતિથી કર્યું છે કેટલાક મૂળ શ્લોકો વિના માત્ર અર્થની જિજ્ઞાસાવાળા વાચનારાઓને આ અનુકુળ થઇ પડશે તેમ ધારી આવુ ભાષાતર પ્રસિદ્ધ કરવાની જરૂર વિચારી છે

---

1 શ્રીવિચારરત્નાકર શેઠ દેવચદ લાલભાઇ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફડમાંથી અક ૭૨ તરીકે પ્રગટ થયો છે અને ઉપર જણાવેલ સુબોધિકા વૃત્તિ પણ એજ ફડમાંથી પૂર્વે બે વાર અક ૭ અને ૬૧ તરીકે પ્રસિદ્ધ કરવામા આવેલ છે

Published by
Jivanchand Sakerchand Javeri
for
Shri Âgmodaya Samiti
at
Sheth Devchand Lalbhai Dharmshala
Badekhan Chakla-Surat

Printed at
Sheth Devchand Damji
The Anand Printing Press
Bhavnagar

શ્રી આગમોદય સમિતિ તરફથી અત્યાર સુધીમા મોટે ભાગે મૂળ ગ્રન્થો પડતા હતા, પરતુ સવત્ ૧૯૭૮ ની **રતલામ**ની સભામા ભાષાન્તર આદિ છપાવવાને થયેલો હોવાથી તદનુસાર અમે પૂર્વધર શ્રીજિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણકૃત શ્રીવિશે ષ્યક ભાષ્યનુ ભાષાતર બે વિભાગમા પ્રસિદ્ધ કર્યું હતુ તેમજ સ્તુતિ આદિના કેટલાક પણ જેવા કે શોભનસ્તુતિ, બપ્પભટ્ટસ્તુતિ, જિનાનંદસ્તુતિ, ભકતામરસ્તોત્રની પાદ કાવ્યસગ્રહો, ગૂજરાતી અનુવાદ સહિત તથા બની શકયું ત્યા પ્રતિકૃતિઓ સહિત કરવામા આવ્યા છે આવા તાત્વિક ગ્રન્થોની અભિરૂચિવાળા અભ્યાસકોને આ ગ્ર આદરણીય થઇ પડશે એવી અમારી નમ્ર માન્યતા છે આ ગ્રન્થનો વિષય ઘણો ગહન છે ઘણી ઓછી વ્યકિતઓ આવા વિષયનો લાભ લે છે એમ અમારા જાણવામા હોવા ગ્રન્થ ભાષાતર સહિત પ્રસિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન સેવવામા આવ્યો છે [1]

આ ગ્રન્થ સબધે કાઇ ન્યૂનતા આદિ માલમ પડે, તેમજ બીજી કાઇ માહિતી દાખલ કરવી રહી ગયેલી જણાય તેમજ અન્ય કોઇ સૂચના કરવી લાગે તે જો પાઠક વર્ગ તરફથી અમને લખી જણાવવામા આવશે તો તેનો અમલ અવશ્ય બનતું કરીશું

ભાષાતરને સાગોપાગ અને સમ્પૂર્ણ શુદ્ધતાવાળું ઉતારવાને માટે વખતો વખત વાદક મહાશયને પ્રેરણા કરવામા આવતી, અને અન્ય વિદ્વાનો તરફ ફારમો વગેરે તપાસવા મોકલવામા પણ આવતા અનુવાદક મહાશયે બને એટલી કાળજીપૂર્વક હશે તથાપિ, વિષય અતિ ગહન હોઇ એના સપૂર્ણ અ... ...ઓ ન હોવાથી, તેમાથે ઉતરી મથનવડે કરાયેલો અ... ...વદ્વાનો તરફ ... પ્રતીતિ ... શુદ્ધિપત્ર દાખલ કરવા જેવી સ્થિતિ ઉપસ્થિત થઇ છે

અશુદ્ધિઓ

વિદ્વાનોદ્વારા ફારમોની ફેરવણી, શુદ્ધાશુદ્ધિની તારવણી તેમજ અનુવાદક મહાશય વિદ્વાનોની મતફેરીના કારણે આ તૈયાર થઇ ગયેલા ગ્રથને બહાર પાડવામા અને વિશેષ સમય વ્યતિત થઇ ગયો છે આખરે શુદ્ધિપત્ર આપવુ એવો અમારો ઇરાદો હોવાથી શુદ્ધિપત્ર તૈયાર કરાવીને આની અદર દાખલ કરવામા આવ્યું છે

સસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષામા રચેલા આગમાદિ ગ્રન્થોને સુપરરોયલ સાઇઝમા ૧૨ પેજી પોથી આકારે બહાર પાડવામા આવે છે, જ્યારે **વિચારસાર પ્રકરણ**ને ડેમી આઠ પેજી પુસ્તક આકારે અને **વિશેષાવશ્યક** ભાષાતરને બે ભાગમા સુપરરોયલ સાઇઝમા આઠ પેજી પુસ્તકાકારે બહાર પાડવામા આવ્યા છે તેમજ આને પણ સુપરરોયલ ૮ પેજી સાઇઝ પુસ્તક આકારે બહાર પાડવામા આવે છે અને સ્તુતિ આદિના તથા ભકતામરપાદપૂર્તિ પુસ્તકોને ક્રાઉન ૮ પેજી સાઇઝમા પ્રસિદ્ધ કર્યા છે

૧ મૂળ ગ્ર થ પોથી આકારે શેઠ દે લા જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ થી દ્રવ્ય અને ક્ષેત્રલોકનો બે ભાગમા અને ૭૪ તરીકે પ્રસિદ્ધ કરવામા આવેલ છે પછીના કાલ અને ભાવલોકને પ્રસિદ્ધ કરવાનુ કાર્ય ચાલુ છે

ાગમોદય સમિતિ દ્વારા અપૂર્વ ગ્રન્થો બહાર પડે છે તેનો સામાન્ય ઈતિહાસ અસ્થાને લેખાશે નહિ

ા—

ા સંસ્થાની સ્થાપના અમદાવાદ જીલ્લાના વીરમગામ તાલુકાના ભોયણી ગામમા ૧૯૭૧ ના મહા શુદિ ૧૦ (ઇ સ ૧૯૧૫ની જાન્યુઆરીની ૨૫ મી તારીખ)ને સોમ વામા આવી છે ભોયણી ગામની ખ્યાતિ જૈનોના ઇતિહાસમા ઘણી મશહુર છે, કે આ ગામ ૧૯ મા તીર્થંકર શ્રીમલ્લિનાથની યાત્રાનુ ધામ છે પન્યાસ શ્રીઆનંદ-ગણિ (આગમોદ્ધારક શ્રીઆનંદસાગરસૂરીશ્વર) ના ઉપદેશથી સ્વર્ગસ્થ પન્યાસ ણિવિજયજી, પન્યાસ શ્રી મેઘવિજયજી, (આચાર્ય શ્રી વિજયમેઘસૂરિ) અને જૈન સાધુ મહારાજો તેમજ આ સસ્થાના માનનીય સેક્રેટરી સ્વર્ગસ્થ શેઠ વેણીચંદ ની વગેરે ગૃહસ્થોની હાજરીમા સ્થાપના કરવામા આવી હતી

૧) ગીતાર્થ મુનિરાજ પાસેથી અન્ય મુનિવર્યો આગમોની વાચના લઇ તેનો અભ્યાસ ાર્થ સદ્બોધ મેળવે તથા (૨) વિદ્વાન્ મુનિરાજોની દૃષ્ટિ હેઠલ શોધાવીને જોઇતી શુદ્ધ પ્રતો છપાવી તેનો પ્રચાર કરી શકાય એ ઉદ્દેશ લક્ષ્યમા રાખીને આ સસ્થા મા આવી છે

પાઠોનું અન

જરૂર જણાય છે આ ઉપ

હેતુ પૂર્તિ કરવા માટે પાટણ (ઉત્તર ગૂજરાત), કપડવજ (ખેડાજીલ્લો,) અમ ૬, સુરત, પાલીતાણા, અને રતલામ (માળવા)મા આગમોની વાચનાનો પ્રબધ યોજવામા યો હતો એનો લાભ ઘણા સાધુ-સાધ્વીઓએ લીધો હતો બીજા હેતુની પૂર્ણતા આ સસ્થાએ આગમ વગેરે જૈન ધર્મના પુસ્તકો છપાવી બહાર પાડયા છે જેની વિગત શતોમા રજુ કરવામા આવેલ છે

વાહક મડળ—

આ સસ્થાના સર્વ સાધારણ મડળમા ઘણા સભાસદો છે, તેમા કાર્યવાહક સેક્રેટરી મડળ ાસદો નીચે મુજબ છે

૧	શેઠ સૂરચદભાઇ પુરૂષોત્તમદાસ બદામી	સુરત
૨	,, કુંવરજી આણદજી કાપડિયા	ભાવનગર
૩	,, કેશવલાલ પ્રેમચદ મોદી	અમદાવાદ
૪	,, કમળશીભાઇ ગુલાબચદ	રાધનપુર

श्रीमद्विनयविजयोपाध्यायविरचित

श्रीलोकप्रकाशः

गूर्जरभाषानुवादसमेतः ।

द्रव्यक्षेत्रकालभावलोकचतुष्टयस्यायं द्वितीयः

क्षेत्रलोकः ।

अथ द्वादशः सर्गः ।

जयत्यभिनवः कोऽपि शंखेश्वरदिनेश्वरः ।
त्रिविष्टपोद्योतहेतुर्नरक्षेत्रस्थितोऽपि यः ॥ १ ॥

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ–એમ ચાર 'લોક' માનો બીજો

ક્ષેત્રલોક.

સર્ગ બારમો

મનુષ્યક્ષેત્રનેવિષે રહેતા છતા પણ ત્રણે જગતમા ઉદ્યોત ઉદ્યોત કરી મૂકતા હોવાથી કોઇ અપૂર્વ સૂર્ય હોયની એવા જણાતા શ્રી શંખેશ્વરપાર્શ્વનાથ સર્વત્ર વિજયશાળી છે ૧

स्वरूपं क्षेत्रलोकस्य यथाश्रुतमथोच्यते ।
गुरुश्रीकीर्तिविजयप्रसादाप्तधिया मया ॥ २ ॥

नरं वैशाखसंस्थानस्थितपादं कटीतटे ।
न्यस्तहस्तद्वयं सर्वदिक्षु लोकोऽनुगच्छति ॥ ३ ॥

चिरमूर्ध्वंदमतया चिरन्तनतयापि च ।
असौ लोकनरः श्रान्त इव कट्यां न्यधात् करौ ॥ ४ ॥

अथवाधोमुखस्थायिमहाशरावपृष्ठगम् ।
एष लोकोऽनुकुरुते शरावसंपुटं लघु ॥ ५ ॥

धृतः कृतो न केनापि स्वयंसिद्धो निराश्रयः ।
निरालम्बः शाश्वतश्च विहायसि परं स्थितः ॥ ६ ॥

उत्पत्तिविलयध्रौव्यगुणषड्द्रव्यपूरितः ।
मौलिस्थसिद्धमुदितो नृत्यायेवाततक्रमः ॥ ७ ॥

अस्य सर्वस्य लोकस्य कल्प्या भागाश्चतुर्दश ।
एकैकश्च विभागोऽयमेकैकरज्जुसम्मितः ॥ ८ ॥

શ્રીમાન્ કીર્તિવિજયઉપાધ્યાયની કૃપાને લીધે જેનામા બુદ્ધિ આવી છે એવો હુ હવે ક્ષેત્રલોકનુ શાસ્રોક્ત સ્વરૂપ કહુ છુ ૨

બેઉ હાથ કટિતટપર રાખીને કોઈ પુરૂપ વૈશાખસ્થાનની જેમ (પગ પહોળા કરીને) ઉભો રહ્યો હોય એના જેવો, સર્વથા, આ લોક છે ૩

ચિરકાળ ઊર્ધ્વ દમ લેવાને લીધે તથા વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે બહુ થાકી ગયેલો કોઈ પુરૂપ કેડપર બે હાથ મૂકીને ઉભો હોય—એના જેવો આ લોક છે. ૪

सर्वाधस्तनलोकान्तादारभ्योपरिग तलम् ।
यावत् सप्तममेदिन्या एका रज्जुरियं भवेत् ॥ ९ ॥

प्रत्येकमेव सप्तानां भुवामुपरिवर्तिषु ।
तलेषु रज्जुरेकैका स्युरेवं सप्त रज्जवः ॥ १० ॥

रत्नप्रभोपरितलादारभ्यादिमताविषे ।
पर्यातेषु विमानेषु स्यादेषा रज्जुरष्टमी ॥ ११ ॥

तत आरभ्य नवमी महेन्द्रान्ते प्रकीर्तिता ।
अतः परं तु दशमी लान्तकान्ते समाप्यते ॥ १२ ॥

भवेदेकादशी पूर्णा सहस्रारान्तसीमनि ।
स्यात् द्वादश्यच्युतस्यान्ते क्रमादेवं त्रयोदशी ॥ १३ ॥

भवेत् ग्रैवेयकस्यान्ते लोकान्ते च चतुर्दशी ।
धर्मोर्ध्वभागादूर्ध्वाधः सप्त सप्तेति रज्जवः ॥ १४ ॥युग्मम् ॥

એકદમ નીચેના લોકાંતથી તે સાતમી નારકીના ઉપરના તળપર્યન્ત એક ' રજ્જુ ' થાય છે ૯

એવી રીતે સાતે નારકીના ઉપર ઉપરના દરેક તળસુધી ગણતા સર્વ મળીને સાત ' રજ્જુ ' થાય છે ૧૦

રત્નપ્રભા નારકીના ઉપરના તળથી તે પહેલા બે દેવલોકના વિમાનો આવી રહે ત્યા સુધીમા આઠમી ' રજ્જુ ' થાય ૧૧

ત્યાથી વળી (ચોથા) માહેન્દ્ર દેવલોકનો અન્ત આવે ત્યા સુધી નવમી ' રજ્જુ ', અને ત્યાથી વળી (છઠ્ઠા) લાન્તક દેવલોકના અન્તસુધીમા દશમી રજ્જુ પૂરી થાય છે ૧૨

ત્યાથી આરભીને તે (આઠમા) સહસ્રાર દેવલોકની સીમા પૂરી થાય ત્યા અગ્યારમી રજ્જુ, અને ત્યાથી વળી (બારમા) અચ્યુત દેવલોકની સીમા પૂરી થાય ત્યા બારમી રજ્જુ સપૂર્ણ થાય છે ૧૩

એવી રીતે અનુક્રમે ગ્રૈવેયકને છેડે તેરમી અને લોકને અન્તે ચૌદમી રજ્જુ પૂર્ણ થાય છે

આ પ્રમાણે ધર્માનારકીના ઉપરના ભાગ પર સાત અને હેઠળના ભાગે સાત–એમ સમગ્ર ચૌદ રજ્જુ થાય છે ૧૪

स्वरूप क्षेत्रलोकस्य यथाश्रुतमथोच्यते ।
गुरुश्रीकीर्तिविजयप्रसादाप्तधिया मया ॥ २ ॥

नर वैशाखसस्थानस्थितपाद कटीतटे ।
न्यस्तहस्तद्वय सर्वदिक्षु लोकोऽनुगच्छति ॥ ३ ॥

चिरमूर्ध्वंदमतया चिरन्तनतयापि च ।
असौ लोकनरः श्रान्त इव कट्यां न्यधात् करौ ॥ ४ ॥

अथवाधोमुखस्थायिमहाशरावपृष्ठगम् ।
एष लोकोऽनुकुरुते शरावसपुट लघु ॥ ५ ॥

धृतः कृतो न केनापि स्वयसिद्धो निराश्रयः ।
निरालम्ब॰ शाश्वतश्च विहायसि पर स्थितः ॥ ६ ॥

उत्पत्तिविलयध्रौव्यगुणषड्द्रव्यपूरित॰ ।
मौलिस्थसिद्धमुदितो नृत्यायेवाततक्रम॰ ॥ ७ ॥

अस्य सर्वस्य लोकस्य कल्प्या भागाश्चतुर्दश ।
एकैकश्च विभागोऽयमेकैकरज्जुसम्मित॰ ॥ ८ ॥

શ્રીમાન્ કીર્તિવિજયઉપાધ્યાયની કૃપાને લીધે જેનામા બુદ્ધિ આવી છે એવો હુ હવે ક્ષેત્રલોકનુ શાસ્ત્રોક્ત સ્વરૂપ કહુ છુ ૨

બેઉ હાથ કટિતટપર રાખીને કોઈ પુરૂષ વૈશાખસસ્થાનની જેમ (પગ પહોળા કરીને) ઉભો રહ્યો હોય એના જેવો, સર્વથા, આ લોક છે ૩

ચિરકાળ ઊર્ધ્વ દમ લેવાને લીધે તથા વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે બહુ થાકી ગયેલો કોઈ પુરૂષ કેડપર બે હાથ મુકીને ઉભો હોય–એના જેવો આ લોક છે ૪

અથવા અધોમુખે રહેલા એક મ્હોટા શરાવના પૃષ્ટ ભાગપર એક ન્હાનુ શરાવસપુટ મૂક્યુ હોય–એ આકારે આ લોક રહેલ છે ૫

આ લોક શાશ્વત છે નથી એને કોઇએ ધરી રાખ્યો કે નથી એને કોઇએ બનાવ્યો એ સ્વયસિદ્ધ છે અને વગર આશ્રયે અને વગર આધારે આકાશમા (અદ્ધર) રહેલ છે ૬

આ લોક ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય–એ રૂપ, અર્થાત્ ત્રિગુણાત્મક, એવા જે છ દ્રવ્યો કહ્યા છે એનાથી સપૂર્ણ ભરેલો છે વળી એ, પોતાને માથે સિદ્ધપુરૂષો રહેલા હોવાથી હર્ષમા આવી જઇ જાણે નૃત્ય કરવા માટે ચરણ પ્રસારીને ઉભો હોયની એવો (લાગે) છે ૭

એવા સ્વરૂપવાળા આ અખિલ લોકના ચૌદ વિભાગ (ઉચાઇના) કલ્પેલા છે, અને એવો પ્રત્યેક વિભાગ એક ' રજ્જુ ' પ્રમાણ છે ૮

सर्वाधस्तनलोकान्तादारभ्योपरिगं तलम् ।
यावत् सप्तममेदिन्या एका रज्जुरिय भवेत् ॥ ९ ॥

प्रत्येकमेव सप्तानां भुवामुपरिवर्तिषु ।
तलेषु रज्जुरेकैका स्युरेवं सप्त रज्जवः ॥ १० ॥

रत्नप्रभोपरितलादारभ्यादिमताविषे ।
पर्याप्तेषु विमानेषु स्यादेषा रज्जुरष्टमी ॥ ११ ॥

तत आरभ्य नवमी महेन्द्रान्ते प्रकीर्तिता ।
अतः परं तु दशमी लान्तकान्ते समाप्यते ॥ १२ ॥

भवेदेकादशी पूर्णा सहस्रारान्तसीमनि ।
स्यात् द्वादश्यच्युतस्यान्ते क्रमादेवं त्रयोदशी ॥ १३ ॥

भवेत् ग्रैवेयकस्यान्ते लोकान्ते च चतुर्दशी ।
घर्मोर्ध्वभागादूर्ध्वाधः सप्त सप्तेति रज्जवः ॥ १४ ॥युग्मम् ॥

એકદમ નીચેના લોકાતથી તે સાતમી નારકીના ઉપરના તળપર્યન્ત એક ' રજ્જુ ' થાય છે ૯

એવી રીતે સાતે નારકીના ઉપર ઉપરના દરેક તળસુધી ગણુતા સર્વ મળીને સાત ' રજ્જુ ' થાય છે ૧૦

રત્નપ્રભા નારકીના ઉપરના તળથી તે પહેલા બે દેવલોકના વિમાનો આવી રહે ત્યા સુધીમા આઠમી ' રજ્જુ ' થાય ૧૧

ત્યાથી વળી (ચોથા) માહેન્દ્ર દેવલોકનો અન્ત આવે ત્યા સુધી નવમી ' રજ્જુ ', અને ત્યાથી વળી (છઠ્ઠા) લાન્તક દેવલોકના અન્તસુધીમા દશમી રજ્જુ પૂરી થાય છે ૧૨

ત્યાથી આગળીને તે (આઠમા) સહસ્રાર દેવલોકની સીમા પૂરી થાય ત્યા અગ્યારમી રજ્જુ, અને ત્યાથી વળી (બારમા) અચ્યુત દેવલોકની સીમા પૂરી થાય ત્યા બારમી રજ્જુ મ પૂર્ણ થાય છે ૧૩

એવી રીતે અનુક્રમે ગ્રૈવેયકને છેડે તેરમી અને લોકને અન્તે ચોદમી રજ્જુ પૂર્ણ થાય છે

આ પ્રમાણે ધર્માનારકીના ઉપરના ભાગ પર સાત અને હેઠળના ભાગે સાત–એમ સમગ્ર ચોદ રજ્જુ થાય છે ૧૪

अथ च आवश्यकनिर्युक्तिचूर्णिसंग्रहण्याद्यभिप्रायः ॥ भगवत्यादौ तु घर्माया अधोऽसंख्ययोजनैः लोकमध्यमुक्तम् । तदनुसारेण तत्र सप्त रज्जवः समाप्यन्ते । परं तदिह स्वल्पत्वान्न विवक्षितमिति सम्भाव्यते ॥ योगशास्त्रवृत्तौ तु तत्र धरणीतलात् समभागात् सौधर्मेशानौ यावत् सार्धरज्जुः सनत्कुमारमाहेन्द्रौ यावत् सार्धरज्जुद्वयं ब्रह्मलोके अर्धचतुर्थरज्जवः अच्युतं यावत् पंच रज्जवः ग्रैवेयकं यावत् षड् रज्जवः लोकान्तं यावत् सप्त रज्जवः इति उक्तम् ॥ जीवाभिगमवृत्तौ अपि बहुसमरमणिज्जओ भूमिभागाओ उड्ढं चंदिमसूरियगहगणणक्खत्ततारारूवाणं बहुओ जोयणकोडिओ यावत् दूरं उड्ढं उप्पइत्ता एत्थणं सोहम्मीसाणेत्यादिसूत्रव्याख्याने । अत्र बह्वीः योजनकोटीः ऊर्ध्वं दूरं उत्प्लुत्य गत्वा । एतच्च सार्धरज्जूपलक्षणम् इति उक्तम् ॥

लोकनालिस्तवेऽपि

सोहम्मंमि दिवड्ढा अड्ढाइज्जायरज्जु माहिंदे ।
चत्तारि सहस्सारे पणच्चुए सत्त लोगन्ते ॥ १ ॥ इत्युक्तम् ॥

रज्ज्वाश्चतुर्थो भागो यस्तत् खडुकमिति स्मृतम् ।
विष्कम्भायामपिंडैस्तत् समानं घनहस्तवत् ॥ १५ ॥

આ અભિપ્રાય આવશ્યકસૂત્રની નિર્યુક્તિ અને ચૂર્ણિ તથા સંગ્રહણી વગેરે ગ્રંથોનો છે ભગવતીસૂત્ર વગેરેને અભિપ્રાયે તો ઘર્માનારકીની નીચે અસંખ્ય યોજન મૂક્યા પછી 'લોક'નો મધ્યભાગ આવે છે તેથી તે જગ્યાએ સાત રજ્જુ પૂર્ણ થાય છે પરન્તુ એ બહુ વિશેષ નહિ હોવાથી અહિં નહિં કહ્યુ હોય વળી યોગશાસ્ત્રની વૃત્તિને અભિપ્રાયે તો સમભાગ પૃથ્વી તળથી તે સૌધર્મ અને ઇશાન દેવલોક સુધીમા દોઢ રજ્જુ, સનતકુમાર અને માહેન્દ્ર દેવલોક સુધીમા અઢી રજ્જુ, બ્રહ્મ દેવલોક સુધીમા સાડાત્રણ રજ્જુ, અચ્યુત દેવલોક સુધીમા પાંચ રજ્જુ, ગ્રૈવેયક સુધીમા છ રજ્જુ અને લોકાન્ત સુધીમા સાત રજ્જુ થાય છે જીવાભિગમસૂત્રને વિષે પણ 'સૌધર્મ-ઇશાન આદિ સૂત્રવ્યાખ્યાન'મા બહુસમભૂભાગથી ઉપર ચંદ્ર સૂર્ય ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારાઓ મૂકીને ઘણા ક્રોડ (અસંખ્યાત) યોજન જઇએ ત્યારે દોઢ રજ્જુ થાય છે એમ કહ્યુ છે

'લોકનાલિ સ્તવ'મા પણ સૌધર્મદેવલોકસુધીમા દોઢ, માહેન્દ્રસુધીમા અઢી, સહસાર સુધીમા ચાર અચ્યુત સુધીમા પાંચ અને લોકાન્તે સાત રજ્જુ થાય છે એમ કહ્યુ છે

હવે 'રજ્જુ'નો ચતુર્થ અંશ તે એક 'ખંડુક' કહેવાય છે અને એ સમચોરસ હાથની પેઠે લંબાઇ, પહોળાઈ અને જાડાઇમા એકસરખુ છે ૧૫.

षट्पंचाशत्खंडुकोच्चा सा चतुःखंडुकायता ।
त्रसनाडी भवेदत्र त्रसजीवाश्रयावधिः ॥ १६ ॥
रेखाः पञ्चोर्ध्वगाः सप्तपंचाशत्तिर्यगायता ।
आलिख्य क्वापि पट्टादौ भावनीया तदाकृतिः ॥ १७ ॥
सा चतुर्दशरज्जूच्चा तथैकरज्जुविस्तृता ।
सर्वलोकस्याथ मानं वक्ष्ये खंडुकसंख्यया ॥ १८ ॥
रज्ज्वा सर्वाधःस्थितायाः खंडुकेषु चतुर्ष्वपि ।
स्युरष्टाविंशतिस्तिर्यक्खंडुकानीति तद्विदः ॥ १९ ॥
तत्रोह्य त्रसनाडीस्थं खंडुकानां चतुष्टयम् ।
द्वादश द्वादश ततः परितः पार्श्वयोर्द्वयोः ॥ २० ॥
एवं सर्वत्रापि ॥
षड्विंशतिर्द्वितीयस्या रज्ज्वा. खंडचतुष्टये ।
तृतीयस्याः खंडुकेषु चतुर्षु जिनसंख्यया ॥ २१ ॥

અહિં છપ્પન ખંડુક ઉંચી અને ચાર ખંડુક પહોળી ત્રસજીવોના આશ્રયવાળી 'ત્રસનાડી' હોય છે ૧૬

પાંચ ઉભી અને સત્તાવન આડી (પહોળી) લીટીઓ કોઇ પાટલાપર આળેખીએ એના જેવી ત્રસનાડીની આકૃતિ સમજવી ૧૭

સોળમા શ્લોકમાં છપ્પન ખંડુક કહ્યા એ પ્રમાણે ચૌદ રજ્જુ ઉંચી અને પંદરમા શ્લોકમાં ચાર ખંડુક કહ્યા છે એ એક રજ્જુ પહોળી—એ પ્રમાણે 'ત્રસનાડી' નું માપ થયું હવે સકળ 'લોક' નું ક્યાં ક્યાં કેટલા કેટલા ખંડુક 'માન' છે તે કહું છું ૧૮

સૌથી હેઠળની રજ્જુના ચારે ખંડુકો જેટલામાં એ તીર્છો અઠ્યાવીશ ખંડુક જેટલો (પહોળો) છે ૧૯

એ અઠ્યાવીશમાંના ચાર ત્રસનાડીમાં આવેલા છે, અને ત્રસનાડીને બેઉ પડખે બાર બાર આવેલા છે (એમ અઠ્યાવીશ થયા) ૨૦

બીજે પણ સર્વત્ર એમજ સમજવું

બીજી રજ્જુના ચારે ખંડુકોમાં છવ્વીશ ખંડુક જેટલી અને ત્રીજી રજ્જુના ચારેમાં ચોવીશ ખંડુક જેટલી એની (લોકની) પહોળાઇ છે ૨૧

नखसंख्यानि तुर्याया रज्ज्वा तेषु चतुर्ष्वपि ।
पंचम्या षोडश दश षष्ठ्याः खंडचतुष्टये ॥ २२ ॥

सप्तम्या अपि खंडेषु चतुर्षु तच्चतुष्टयम् ।
अष्टम्याः प्राक् खंडुके द्वे चतुःखंडुकविस्तृते ॥ २३ ॥

अपरे द्वे खंडुके च षट्खंडुकसमातते ।
अष्टखंडुकविस्तारं नवम्या आद्यखंडुकम् ॥ २४ ॥

दशखंडुकविस्तारं द्वितीयं द्वे ततः परे ।
द्वादशखंडुकव्यासे स्युरित्थं नवरज्जवः ॥२५॥ त्रिभिर्विशेषकम्॥

दशम्याः प्राच्यमर्धं च षोडशखंडुकाततम् ।
परमर्धं तथैतस्या नखखंडुकविस्तृतम् ॥ २६ ॥

एकादश्याः पूर्वमर्धमपि तावत्समाततम् ।
द्वितीयमर्धमस्याश्च षोडशखंडुकाततम् ॥ २७ ॥

द्वादश्याः प्राक्तनं त्वर्धं प्रोक्तं द्वादशखंडुकम् ।
दशखंडुकविस्तारमन्त्यमर्धमुदीरितम् ॥ २८ ॥

ચોથી રજ્જુમા ચારે ખંડુકોમા એની વીશ ખંડુક પહોળાઇ છે, પાચમીમા સોળ અને છઠ્ઠીમા દશ ખંડુક પહોળાઇ છે ૨૨

વળી સાતમી રજ્જુના ચાર ખંડુકોમા એની ચાર ખંડુક પહોળાઇ છે આઠમી રજ્જુના પહેલા બે ખંડુકોમા ચાર ખંડુક અને બીજા બેમા છ ખંડુક પહોળાઇ છે

નવમી રજ્જુના પહેલા ખંડુકમા આઠ, બીજામા દશ અને ત્રીજા ચોથામા બાર ખંડુક જેટલી એની પહોળાઇ છે (આ પ્રમાણે નવ રજ્જુ સુધીની વાત થઇ) ૨૩-૨૫

દશમી રજ્જુના પહેલા બે ખંડુકમા સોળ અને બીજા બે ખંડુકમા એની વીશ ખંડુક પહોળાઇ છે ૨૬

અગ્યારમી રજ્જુના પહેલા બે ખંડુકમા એની વીશ ખંડુક પહોળાઇ છે અને બીજા બેમા સોળ ખંડુક પહોળાઇ છે ૨૭

બારમી રજ્જુના પ્રથમાર્ધમા બાર અને દ્વિતીયાર્ધમા દશ ખંડુક જેટલી એની પહોળાઇ છે ૨૮

आद्य खडं त्रयोदश्या निर्दिष्टं तावदाततम् ।
अष्टखडुकविस्तीर्णमग्रिम खडुकत्रयम् ॥ २९ ॥

चतुर्दश्याः प्राग्तनेऽर्धे खंडुकानि षडायति ।
चत्वारि खंडुकान्यस्या विस्तृतिः पश्चिमेऽर्धके ॥ ३० ॥

प्रत्येकमेषामंकानां स्वस्ववर्गविधानत ।
भवेद्वर्गितलोकस्य मितिः खडुकसख्यया ॥ ३१ ॥

भवेत्स तद्गुणो वर्ग इति वर्गस्य लक्षणम् ।
यथाष्टाविंशतेः सप्तशती चतुरशीतियुक् ॥ ३२ ॥

एवं सर्वत्र स्थापना विलोक्या ॥

खंडुकानां शतान्यष्टावधिकानि च षोडश ।
दृष्टलोके दृष्टलोकैरुक्तानि सर्वसंख्यया ॥ ३३ ॥

प्रोक्तं वर्गितलोके च सर्वाग्र खंडुकोद्भवम् ।
सहस्राणि पचदश द्वे शते नवतिश्च षट् ॥ ३४ ॥

लोकस्य वर्गकरणे ज्ञेयमेतत् प्रयोजनम् ।
प्रमाण सर्वतोऽनेन लोकस्य भवति ध्रुवम् ॥ ३५ ॥

તેરમી રજ્જુના પહેલા ખ ડુકમા દશ ખ ડુક જેટલી ‘ લોક ’ ની પહોળાઈ છે અને શેષ ત્રણમા આઠ આઠ ખ ડુક પહોળાઇ છે ૨૯

ચૌદમી રજ્જુના પ્રથમાર્ધમા છ ખ ડુક જેટલી અને દ્વિતીયાર્ધમા ચાર ખ ડુક જેટલી એની પહોળાઇ છે ૩૦

આ જે જે આકડા કહ્યા તેમનો તેમનો વર્ગ કરવાથી વર્ગિત લોકના ખ ડુકોની સ ખ્યા આવે છે ૩૧

હરકોઇ રકમને એ જ રકમે ગુણવાથી જે આવે તે એ રકમનો ‘વર્ગ’ કહેવાય છે જેમકે અઠ્યાવીશને અઠ્યાવીશે ગુણતા સાતસો ચોરાશી આવે—એ અઠ્યાવીશનો ‘વર્ગ’ કહેવાય ૩૨

આ બધુ ગ્ર થના પ્રાર ભમા મૂકેલ ‘ લોકનાલિકા ’ જોવાથી સમજાશે

કેવળજ્ઞાનીઓએ દષ્ટલોકમા ખ ડુકોની સર્વ સ ખ્યા આ પ્રમાણે આઠસોને સોળ છે એમ કહ્યુ છે ૩૩

વળી ‘વર્ગ’ કરેલા લોકના સર્વ ખ ડુકોનો સરવાળો પ દર હજાર બસોને છનુ થાય છે ૩૪

વર્ગ કરવાનુ પ્રયોજન એ છે કે એથી એનુ એટલે કે ‘ લોક ’ નુ સર્વ બાજુથી ચોક્કસ પ્રમાણ અર્થાત્ ક્ષેત્રફળ નીકળે છે ૩૫

नखसंख्यानि तुर्याया रज्ज्वाः तेषु चतुर्ष्वपि ।
पंचम्या षोडश दश षष्ट्याः खंडचतुष्टये ॥ २२ ॥

सप्तम्या अपि खंडेषु चतुर्षु तच्चतुष्टयम् ।
अष्टम्याः प्राक् खंडुके द्वे चतुःखंडुकविस्तृते ॥ २३ ॥

अपरे द्वे खंडुके च षट्खंडुकसमातते ।
अष्टखंडुकविस्तारं नवम्या आद्यखंडुकम् ॥ २४ ॥

दशखंडुकविस्तारं द्वितीयं द्वे ततः परे ।
द्वादशखंडुकव्यासे स्युरित्थं नवरज्जवः॥२५॥ त्रिभिर्विशेषकम्॥

दशम्या प्राच्यमर्धं च षोडशखंडुकाततम् ।
परमर्धं तथैतस्या नखखंडुकविस्तृतम् ॥ २६ ॥

एकादश्याः पूर्वमर्धमपि तावत्समाततम् ।
द्वितीयमर्धमस्याश्च षोडशखंडुकाततम् ॥ २७ ॥

द्वादश्याः प्राक्तनं त्वर्धं प्रोक्तं द्वादशखंडुकम् ।
दशखंडुकविस्तारमन्त्यमर्धमुदीरितम् ॥ २८ ॥

ચોથી રજ્જુમા ચારે ખંડુકોમા એની વીશ ખંડુક પહોળાઇ છે, પાચમીમા સોળ અને છઠ્ઠીમા દશ ખંડુક પહોળાઇ છે ૨૨

વળી સાતમી રજ્જુના ચાર ખંડુકોમા એની ચાર ખંડુક પહોળાઇ છે આઠમી રજ્જુના પહેલા બે ખંડુકોમા ચાર ખંડુક અને બીજા બેમા છ ખંડુક પહોળાઇ છે

નવમી રજ્જુના પહેલા ખંડુકમા આઠ, બીજામા દશ અને ત્રીજા ચોથામા બાર ખંડુક જેટલી એની પહોળાઈ છે (આ પ્રમાણે નવ રજ્જુ સુધીની વાત થઇ) ૨૩-૨૫

દશમી રજ્જુના પહેલા બે ખંડુકમા સોળ અને બીજા બે ખંડુકમા એની વીશ ખંડુક પહોળાઇ છે ૨૬

અગ્યારમી રજ્જુના પહેલા બે ખંડુકમા એની વીશ ખંડુક પહોળાઇ છે અને બીજા બેમા સોળ ખંડુક પહોળાઇ છે ૨૭

બારમી રજ્જુના પ્રથમાર્ધમા બાર અને દ્વિતીયાર્ધમા દશ ખંડુક જેટલી એની પહોળાઇ છે ૨૮

आद्य खडं त्रयोदश्या निर्दिष्ट तावदाततम् ।
अष्टखंडुकविस्तीर्णमग्रिम खडुकत्रयम् ॥ २९ ॥

चतुर्दश्याः प्राक्तनेऽर्धे खंडुकानि षडायति ।
चत्वारि खंडुकान्यस्या विस्तृतिः पश्चिमेऽर्धके ॥ ३० ॥

प्रत्येकमेषामंकानां स्वस्ववर्गविधानत ।
भवेद्वर्गितलोकस्य मिति. खडुकसंख्यया ॥ ३१ ॥

भवेत्स तद्गुणो वर्ग इति वर्गस्य लक्षणम् ।
यथाष्टाविंशतेः सप्तशती चतुरशीतियुक् ॥ ३२ ॥

एव सर्वत्र स्थापना विलोक्या ॥

खंडुकानां शतान्यष्टावधिकानि च षोडश ।
दृष्टलोके दृष्टलोकैरुक्तानि सर्वसंख्यया ॥ ३३ ॥

प्रोक्त वर्गितलोके च सर्वाग्र खडुकोद्भवम् ।
सहस्राणि पचदश द्वे शते नवतिश्च षट् ॥ ३४ ॥

लोकस्य वर्गकरणे ज्ञेयमेतत् प्रयोजनम् ।
प्रमाण सर्वतोऽनेन लोकस्य भवति ध्रुवम् ॥ ३५ ॥

તેરમી રજ્જુના પહેલા ખ ડુકમા દશ ખ ડુક જેટલી ' લોક ' ની પહોળાઈ છે અને શેષ ત્રણમા આઠ આઠ ખ ડુક પહોળાઇ છે ૨૯

ચૌદમી રજ્જુના પ્રથમાર્ધમા છ ખ ડુક જેટલી અને દ્વિતીયાર્ધમા ચાર ખ ડુક જેટલી એની પહોળાઇ છે ૩૦

આ જે જે આકડા કહ્યા તેમનો તેમનો વર્ગ કરવાથી વર્ગિત લોકના ખ ડુકોની સ ખ્યા આવે છે ૩૧

હરકોઇ રકમને એ જ રકમે ગુણવાથી જે આવે તે એ રકમનો 'વર્ગ' કહેવાય છે જેમકે અઠ્યાવીશને અઠ્યાવીશે ગુણુતા સાતસો ચોરાશી આવે—એ અઠ્યાવીશનો 'વર્ગ' કહેવાય ૩૨

આ બધુ ગ્રથના પ્રારભમા મૂકેલ ' લોકનાલિકા ' જોવાથી સમજાશે

કેવળજ્ઞાનીઓએ દષ્ટલોકમા ખ ડુકોની સર્વ સ ખ્યા આ પ્રમાણે આઠસોને સોળ છે એમ કહ્યુ છે ૩૩

વળી 'વર્ગ' કરેલા લોકના સર્વ ખ ડુકોનો સરવાળો પદરહજાર બસોને છનુ થાય છે ૩૪

વર્ગ કરવાનુ પ્રયોજન એ છે કે એથી એનુ એટલે કે ' લોક ' નુ સર્વ બાજુથી ચોક્કસ પ્રમાણુ અર્થાત્ ક્ષેત્રફળ નીકળે છે ૩૫

धर्माघनोदधिघनतनुवातान् विहायस ।
असंख्यभाग चातीत्य मध्य लोकस्य कीर्त्तितम् ॥ ४९ ॥

अस्मादूर्ध्वमधश्चैव सपूर्णा सप्तरज्जव ।
अथ त्रयाणां लोकानां प्रत्येकं मध्यमुच्यते ॥ ५० ॥

धर्मायां सर्वत क्षुल्लमत्रास्ति प्रतरद्वयम् ।
मडकाकारमेकैक खप्रदेशात्मक च तत् ॥ ५१ ॥

रुचकेऽत्र प्रदेशाना यच्चतुष्कद्वय स्थितम् ।
तत्समश्रेणिकं तच्च विज्ञेय प्रतरद्वयम् ॥ ५२ ॥

लोकवृद्धिरूर्ध्वमुखी तयोरुपरि सस्थितात् ।
अध.स्थितात्पुन. तस्माल्लोकवृद्धिरधोमुखी ॥ ५३ ॥

तस्मिंश्च लोकपुरुषकटीतटपटीयसि ।
मध्यभागे समभूमिज्ञापको रुचकोऽस्ति य ॥ ५४ ॥

स एव मध्यलोकस्य मध्यमुक्त महात्मभि ।
दिग्विदिग्निर्गमश्चास्मान्नाभेरिव शरोद्गम. ॥ ५५ ॥ युग्मम् ॥

तथाहुः ।

धर्मा, घनोदधि, घनवात, તનુવાત અને આકાશનો અસંખ્યાતો ભાગ મૂકયા પછી લોકનો મધ્ય ભાગ કહ્યો છે એથી ઉપરનો ભાગ સંપૂર્ણ સાત રજ્જુ છે અને હેઠળનો ભાગ પણ એટલોજ એટલે કે સંપૂર્ણ સાત રજ્જુ પ્રમાણ છે ૪૯–૫૦

હવે ત્રણે લોકના પ્રત્યેકના મધ્યભાગ કહે છે

ધર્મા પૃથ્વીના સર્વત ક્ષુલ્લક (ન્હાના)–એવા બે 'પ્રતર' છે તે દરેકનો 'માંડા' જેવો આકાર છે અને એ પ્રત્યેક એક આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ છે અહિં રૂચકના આકાશ પ્રદેશોની જે બે ચોકડી સમશ્રેણિએ રહેલી છે એને જ એ બે ક્ષુલ્લક પ્રતર સમજવા ૫૧–૫૨

એ બેઉ પ્રતરની ઉપર લોકવૃદ્ધિ ઊર્ધ્વ મુખે છે વળી નીચે એની અધોમુખી વૃદ્ધિ પણ છે ૫૩

લોકાત્મક પુરૂષના કટીતટરૂપ આ મધ્ય ભાગમાં જે સમભૂતળવાળો રૂચક પ્રદેશ છે ને જ મહાત્માઓ મધ્ય (તિર્છા) લોકનુ મધ્ય કહે છે, અને ત્યાંથીજ દિશાઓ અને વિદિશાઓ નીકળે છે, નાભિપ્રદેશમાંથી નસો નીકળે છે તેમ ૫૪–૫૫

अट्ठपएसो रुअगो तिरिअलोगस्स मज्झयारंमि ।
एस पभावो दिसाण एसेव भवे अणुदिसाणम् ॥ ५६ ॥

पूर्वा पूर्वदक्षिणा च दक्षिणा दक्षिणापरा ।
पश्चिमा पश्चिमोदीची चोत्तरोत्तरपूर्विका ॥ ५७ ॥
ऊर्ध्वा तथाधस्तनी च दशैव गदिता दिशः ।
दिशः षट् तत्र शुद्धाख्या चतस्रो विदिशोऽपराः ॥ ५८ ॥ युग्मम् ॥
विजयद्वारदिक् प्राची प्रादक्षिण्यात्ततः पराः ।
एतासां देवतायोगान्नामान्यूचुः पराण्यपि ॥ ५९ ॥
ऐन्द्र्याग्नेयी तथा याम्या नैर्ऋती किंच वारुणी ।
वायव्येतः परा सौम्येशानी च विमला तमा ॥ ६० ॥

रुचकानन्तरं दिक्षु द्वौ द्वौ व्योम्नः प्रदेशकौ ।
विदिक्षु पुनरेकैक एवाद्या पक्तिराहिता ॥ ६१ ॥
द्वितीयस्यां पुनः पंक्तौ चत्वारो दिक्प्रदेशकाः ।
एवं द्वौ द्वौ विवर्धेते प्रतिपंक्तिप्रदेशकौ ॥ ६२ ॥

આ સંબંધમાં ગાથા છે કે 'તીર્છાલોકની મધ્યમાં આઠ પ્રદેશોવાળો રૂચક છે, અને એ જ દિશાઓનું તેમજ વિદિશાઓનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે ૫૬

(૧) પૂર્વ, (૨) દક્ષિણપૂર્વ (અગ્નિ), (૩) દક્ષિણ, (૪) દક્ષિણપશ્ચિમ (નૈઋત્ય), (૫) પશ્ચિમ, (૬) ઉત્તરપશ્ચિમ (વાયવ્ય), (૭) ઉત્તર, (૮) ઉત્તરપૂર્વ (ઇશાન), (૯) ઊર્ધ્વ અને (૧૦) અધ —એમ દશ દિશાઓ છે એમાં છ શુદ્ધ દિશાઓ કહેવાય છે અને શેષ ચાર (અગ્નિ, નૈઋત્ય, વાયવ્ય અને ઇશાન) વિદિશાઓ (ખુણા) કહેવાય છે ૫૭–૫૮

વિજયદ્વારની દિશા તે પૂર્વ દિશા અને એની જમણી બાજુથી ફેરો ફરતાં (પ્રદક્ષિણા દેતાં) અનુક્રમે બાકીની બીજી દિશાવિદિશા આવે છે ૫૯

આ દશે દિશાઓના વળી દેવોના સંબંધને લઇને બીજાં પણ નામ છે તે આ પ્રમાણે – (૧) ઐન્દ્રી, (૨) આગ્નેયી, (૩) યામી, (૪) નૈર્ઋતી, (૫) વારૂણી, (૬) વાયવ્યા, (૭) સૌમ્યા, (૮) ઇશાની, (૯) વિમલા અને (૧૦) તમા ૬૦

રૂચક પ્રદેશની પછી, પ્રત્યેક દિશામાં બબ્બે અને પ્રત્યેક વિદિશામાં એકેક આકાશપ્રદેશ છે એને પહેલી 'પંક્તિ' કહી છે ૬૧

घर्माघनोदधिघनतनुवातान् विहायस ।
असंख्यभाग चातीत्य मध्य लोकस्य कीर्तितम् ॥ ४९ ॥

अस्मादूर्ध्वमधश्चैव सपूर्णा सप्तरज्जव ।
अथ त्रयाणां लोकाना प्रत्येकं मध्यमुच्यते ॥ ५० ॥

घर्मायां सर्वत क्षुल्लमत्रास्ति प्रतरद्वयम् ।
मडकाकारमेकैक खप्रदेशात्मक च तत् ॥ ५१ ॥

रुचकेऽत्र प्रदेशानां यच्चतुष्कद्वय स्थितम् ।
तत्समश्रेणिकं तच्च विज्ञेयं प्रतरद्वयम् ॥ ५२ ॥

लोकवृद्धिरूर्ध्वमुखी तयोरुपरि सस्थितात् ।
अधःस्थितात्पुनः तस्माल्लोकवृद्धिरधोमुखी ॥ ५३ ॥

तस्मिंश्च लोकपुरुषकटीतटपटीयसि ।
मध्यभागे समभूमिज्ञापको रुचकोऽस्ति य ॥ ५४ ॥

स एव मध्यलोकस्य मध्यमुक्त महात्मभि ।
दिग्विदिग्निर्गमश्चास्मान्नाभेरिव शरोद्गम. ॥ ५५ ॥ युग्मम् ॥

तथाहुः ।

ઘર્મા, ઘનોદધિ, ઘનવાત, તનુવાત અને આકાશનો અસખ્યાતો ભાગ મૂક્યા પછી લોકનો મધ્ય ભાગ કહ્યો છે એથી ઉપરનો ભાગ સપૂર્ણ સાત રજ્જુ છે અને હેઠળનો ભાગ પણ એટલોજ એટલે કે સપૂર્ણ સાત રજ્જુ પ્રમાણ છે ૪૯–૫૦

હવે ત્રણે લોકના પ્રત્યેકના મધ્યભાગ કહે છે

ઘર્મા પૃથ્વીના સર્વત ક્ષુલ્લક (ન્હાના)–એવા બે 'પ્રતર' છે તે દરેકનો 'માદા' જેવો આકાર છે અને એ પ્રત્યેક એક આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ છે અહિ રૂચકના આકાશ પ્રદેશોની જે બે ચોકડી સમશ્રેણિએ રહેલી છે એને જ એ બે ક્ષુલ્લક પ્રતર સમજવા ૫૧–૫૨

એ બેઉ પ્રતરની ઉપર લોકવૃદ્ધિ ઊર્ધ્વ મુખે છે વળી નીચે એની અધોમુખી વૃદ્ધિ પણ છે ૫૩

લોકાત્મક પુરૂષના કટીતટરૂપ આ મધ્ય ભાગમા જે સમભૂતળવાળો રૂચક પ્રદેશ છે તેને જ મહાત્માઓ મધ્ય (તિર્છા) લોકનુ મધ્ય કહે છે અને ત્યાથીજ દિશાઓ અને વિદિશાઓ નીકળે છે, નાભિપ્રદેશમાથી નસો નીકળે છે તેમ ૫૪–૫૫

अट्ठपएसो रुअगो तिरिअलोगस्स मज्झयारंमि ।
एस पभाओ दिसाणं एसेव भवे अणुदिसाणम् ॥ ५६ ॥

पूर्वा पूर्वदक्षिणा च दक्षिणा दक्षिणापरा ।
पश्चिमा पश्चिमोदीची चोत्तरोत्तरपूर्विका ॥ ५७ ॥
ऊर्ध्वा तथाधस्तनी च दशैवं गदिता दिशः ।
दिशः षट् तत्र शुद्धाख्या चतस्रो विदिशोऽपराः ॥ ५८ ॥ युग्मम् ॥
विजयद्वारदिक् प्राची प्रादक्षिण्यात्ततः पराः ।
एतासां देवतायोगान्नामान्यूचुः पराण्यपि ॥ ५९ ॥
ऐन्द्र्याग्नेयी तथा याम्या नैर्ऋती किंच वारुणी ।
वायव्येतः परा सौम्येशानी च विमला तमा ॥ ६० ॥

रुचकानन्तरं दिक्षु द्वौ द्वौ व्योम्नः प्रदेशकौ ।
विदिक्षु पुनरेकैक एवाद्या पंक्तिराहिता ॥ ६१ ॥
द्वितीयस्यां पुनः पंक्तौ चत्वारो दिक्प्रदेशकाः ।
एवं द्वौ द्वौ विवर्धेते प्रतिपंक्तिप्रदेशकौ ॥ ६२ ॥

આ સળંગમા ગાથા છે કે 'તીર્છાલોકની મધ્યમા આઠ પ્રદેશોવાળો રૂચક છે, જેને એ જ દિશાઓનુ તેમજ વિદિશાઓનુ ઉત્પત્તિસ્થાન છે ૫૬

(૧) પૂર્વ, (૨) દક્ષિણપૂર્વ (અગ્નિ) (૩) દક્ષિણ (૪) દક્ષિણપશ્ચિમ (નૈઋત્ય), (૫) પશ્ચિમ, (૬) ઉત્તરપશ્ચિમ (વાયવ્ય), (૭) ઉત્તર, (૮) ઉત્તરપૂર્વ (ઇશાન), (૯) ઊર્ધ્વ અને (૧૦) અધ — એમ દશ દિશાઓ છે એમા ૬ શુદ્ધ દિશાઓ કહેવાય છે અને શેષ ચાર (અગ્નિ, નૈઋત્ય, વાયવ્ય અને ઇશાન) વિદિશાઓ (ખુણા) કહેવાય છે ૫૭-૫૮

વિજયદ્વારની દિશા તે પૂર્વ દિશા અને એની જમણી બાજુથી ફેરો ફરતા (પ્રદક્ષિણા દેતા) અનુક્રમે બાકીની બીજી દિશાવિદિશા આવે છે. ૫૯

આ દશે દિશાઓના વળી દેવોના સબંધને લઈને બીજા પણ નામ છે તે આ પ્રમાણે — (૧) ઐન્દ્રી, (૨) આગ્નેયી, (૩) યામી, (૪) નૈઋતી, (૫) વારૂણી, (૬) વાયવ્યા, (૭) સૌમ્યા, (૮) ઈશાની, (૯) વિમલા અને (૧૦) તમા ૬૦

રૂચક પ્રદેશની પછી, પ્રત્યેક દિશામા બબ્બે અને પ્રત્યેક વિદિશામા એકેક આકાશપ્રદેશ છે એને પહેલી 'પંક્તિ' કહી છે ૬૧

प्रत्येकमासां सर्वासां दिशां सर्वे प्रदेशकाः ।
कृतयुग्ममिताः सन्ति सिद्धान्तपरिभाषया ॥ ७६ ॥

तदुक्तमाचारांगनिर्युक्तौ । सव्वा य हवंति कडजुम्मेत्ति ॥

कृतयुग्मादिस्वरूपं चैवम् ।

चतुष्केण ह्रियमाणश्चतुःशेषो हि यो भवेत् ।
अभावात् भागशेषस्य स ख्यातः कृतयुग्मकः ॥ १ ॥

तदुक्तं भगवती १८ शतकस्य चतुर्थोद्देशकवृत्तौ ।

कृतं सिद्धं पूर्णं ततः परस्य राशिसंज्ञान्तरस्याभावेन न तु ओजः-प्रभृतिवत् अपूर्णं यत् युग्मं समराशिविशेषः तत् कृतयुग्मम् इति ॥

चतुष्केण ह्रियमाणस्त्रिशेषस्त्र्योज उच्यते ।
द्विशेषो द्वापरयुग्मः कल्योजश्चैकशेषकः ॥ २ ॥

तथा च भगवतीसूत्रे ।

गोयम ! जेणं रासीचउक्कगेणं अवहारेणं अवहीरमाणे अवहीरमाणे

લોકની અપેક્ષાએ દશે દિશાઓ અસંખ્યાત પ્રદેશના વિસ્તારમાં છે, અને અલોકની અપેક્ષાએ અનન્ત પ્રદેશોના વિસ્તારમાં છે.

આ સર્વ દિશાઓના પ્રત્યેકના સર્વ પ્રદેશો સિદ્ધાન્તની પરિભાષામાં 'કૃતયુગ્મ' છે. ૭૬

શ્રીઆચારાંગસૂત્રની નિર્યુક્તિ પણ એ વાતની સાક્ષી પૂરે છે.

'કૃતયુગ્મ' વગેરેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—

કોઈપણ રકમને ચારે ભાગતાં ચાર વધે તે રકમ ભાગશેષના અભાવથી 'કૃતયુગ્મ' કહેવાય (દૃષ્ટાન્ત તરીકે 'સોળ').

આના સંબંધમાં ભગવતીસૂત્રના અઢારમા શતકના ચોથા ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે કે—

'કૃત' એટલે સિદ્ધ અથવા પૂર્ણ,—(કેમકે તે પછી અન્ય રાશિસંજ્ઞાનો અભાવ છે) પરન્તુ 'ઓજ' આદિની પેઠે અપૂર્ણ નહિ—એવું જે 'યુગ્મ' (એટલે તુલ્યરાશિવિશેષ) તે 'કૃતયુગ્મ' કહેવાય.

જો ચારે ભાગતાં ત્રણ શેષ રહે તો તે 'ત્ર્યોજ' કહેવાય (જેમકે 'પંદર') વળી

चउ पज्जवसिए सेणं कडजुम्मे । एव ति पज्जवसिए तेउए । दु पज्जवसिए दावरजुम्मे । एग पज्जवसिए कलिओगे । इति ॥

यो मूलतोऽपि राशिः स्याच्चतुस्त्रिद्व्येकरूपकः ।
सोऽपि ज्ञेयः कृतयुग्मत्र्योजादिनामधेयभाक् ॥ २ ॥

तदुक्तं भगवतीवृत्तौ ।

त्रिभिरादित एव कृतयुग्माद्वोपरिवर्तिभिरोजो विषमराशिविशेषस्त्र्योज इति । द्वाभ्यामादित एव कृतयुग्माद्वोपरिवर्तिभ्यां यदपरं युग्मादन्यन्नामनिपातनविधिर्द्वापरयुग्मम् । कल्पेन एकेन आदित एव कृतयुग्माद्वोपरिवर्तिना ओजः विषमराशिविशेषः कल्पोज इति ॥

कर्मप्रकृतिवृत्तौ तु एतेषां निरुक्तिः एवं दृश्यते ॥ इह कश्चिद्विवक्षितः राशिः स्थाप्यते । तस्य कलिद्वापरत्रेताकृतयुगसंज्ञैः चतुर्भिः भागः ह्रियते । भागे च हृते सति यदि एकः शेषो भवति तर्हि स राशिः कल्पोजः उच्यते यथा त्रयोदश । अथ द्वौ शेषौ तर्हि द्वापरयुग्मः यथा

જો ચારે ભાગતા બે શેષ રહે તો તે 'દ્વાપરયુગ્મ' કહેવાય, (જેમકે 'ચૌદ'), અને જો ચારે ભાગતા એક શેષ રહે તો તે 'કલ્પોજ' કહેવાય (જેમકે 'તેર')

ભગવતી સૂત્રમા પણ શ્રી ગૌતમના પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુએ એમ જ કહ્યુ છે

વળી જે રકમ મૂળથી જ ચાર, ત્રણ, બે કે એક હોય તે પણ અનુક્રમે 'કૃતયુગ્મ', 'ત્ર્યોજ', 'દ્વાપરયુગ્મ' કે 'કલ્પોજ' કહેવાય છે

એ વાત શ્રી ભગવતીની ટીકામા પણ દૃઢ કરી છે જુઓ —

મૂળથીજ ત્રણની રકમ હોય કે કૃતયુગ્મે ભાગતા ત્રણની રકમ વધે એવા રાશિરૂપ ઓજ હોય તે 'ત્ર્યોજ' કહેવાય મૂળથી જ 'બે'ની રકમ હોય અથવા કૃતયુગ્મે ભાગતા શેષ 'બે' રહેતા હોય તે 'યુગ્મ' કે 'દ્વાપરયુગ્મ' કહેવાય વળી મૂળથીજ 'એક'ની રકમ હોય અથવા 'કૃતયુગ્મે' ભાગતા ઉપર 'એક'ની રકમ વધે એવો વિષમરાશિવાળો ઓજ હોય તે 'કલ્પોજ' કહેવાય

'કર્મપ્રકૃતિ'ની વૃત્તિમા તો એ બાબતની આ પ્રમાણે નિરુક્તિ (હકીકત) જણાય છે —

કોઇ અમુક રકમ ધારવી-કલ્પવી અને તેને 'કલિ,' 'દ્વાપર,' 'ત્રેતા,' અને 'કૃતયુગ' નામની રાશિ લાવવા માટે ચારે ભાગવાથી ભાગની ભાગ ચાલી રહ્યા પછી જો

चतुर्दश । अथ त्रय शेषा तत त्रेतौज यथा पचदश । यदा तु न किंचिदवतिष्ठते किन्तु सर्वात्मना निर्लेप एव भवति तदा स कृतयुगः यथा षोडशेत्यादि ॥

लोकमाश्रित्य साद्यन्ता एता सर्वा अपि स्फुटम् ।
साद्यनन्ता विनिर्दिष्टा अलोकापेक्षया पुन ॥ ७७ ॥

दिशामन्येऽपि भेदा स्यु नामदिक् स्थापनाख्यदिक् ।
द्रव्यक्षेत्रतापभावप्रज्ञापकाभिधा दिश ॥ ७८ ॥

यद् द्रव्यस्य सचित्तादे· दिगित्येवं कृताभिधा ।
सा नामदिग् विनिर्दिष्टा शिष्टैर्दृष्टजगत्त्रयै ॥ ७९ ॥

पट्टादौ चित्रितस्याथ जम्बूद्वीपादिकस्य यत् ।
दिग्विदिक्स्थापन सोक्ता स्थापनाशा विशारदैः ॥ ८० ॥

स्यात् द्रव्यदिगागमतो नोआगमत इत्यपि ।
दिक्पदार्थबुधस्तत्रानुपयुक्त. किलादिमा ॥ ८१ ॥

એક શેષ રહે તો તે ' કલ્પોજ ' કહેવાય, જેમકે ' તેર ' જો ' બે ' શેષ રહે તો તે ' દ્વાપરયુગ્મ ' કહેવાય, જેમકે 'ચૌદ, ' જો ત્રણ શેષ રહે તો તે ' ત્રેતૌજ ' કહેવાય જેમકે ' પદર ', પરન્તુ જો શેષ કઈ ન રહે તો તે ' કૃતયુગ ' કહેવાય, જેમકે ' સોળ ' ઇત્યાદિ

આ સર્વ દિશાઓ ' લોક ' ની અપેક્ષાએ ' સાદ્યન્ત ' છે, પરન્તુ ' અલોક ' ની અપેક્ષાએ ' સાદિ અનન્ત ' છે ૭૭

વળી એક બીજી રીતે દિશાઓના સાત પ્રકાર પણ થાય છે, જેમકે (૧) નામદિશા, (૨) સ્થાપનાદિશા, (૩) દ્રવ્યદિશા (૪) ક્ષેત્રદિશા (૫) તાપદિશા, (૬) ભાવદિશા અને (૭) પ્રજ્ઞાપકદિશા ૭૮

' સચિત્ત, વગેરે કોઇ પણ દ્રવ્યનુ અમુક દિશા એવુ નામ આપવુ તેને જિનેશ્વર ભગવાને ' નામદિશા ' કહી છે ૭૯

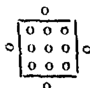
પટ્ટ વગેરેમા આળેખીને જમ્બુદ્વીપ આદિકને દિશાવિદિશામા સ્થાપન કરવા એને ' સ્થાપનાદિશા '–એવુ નામ આપ્યુ છે ૮૦

ત્રીજી જે દ્રવ્યદિશા છે એ ' આગમથી ' અને ' નોઆગમથી ' એમ બે ભેદે છે દિક્પદના અર્થનો બોધ હોય પણ એમા (ચિત્તની) ઉપયુક્તતા–ઉપયોગ વર્તતો ન હોય એ

त्रिधा च नोआगमत. प्रज्ञप्ता द्रव्यतो दिशः ।
तत्राद्या दिक्पदार्थज्ञशरीरं जीववर्जितम् ॥ ८२ ॥
द्वितीया च दिक्पदार्थं ज्ञास्यन् बालादिरुच्यते ।
ज्ञशरीरभव्यदेहव्यतिरिक्ताऽथोच्यते ॥ ८३ ॥
या प्रवृत्ता समाश्रित्य द्रव्यं त्रयोदशाणुकम् ।
तावद्व्योमांशावगाढ द्रव्यदिक् सा निवेदिता ॥ ८४ ॥
इतो न्यूनाणुजाते तु दिग्विदिक्परिकल्पनम् ।
न स्यात् द्रव्ये ततश्चैतज्जघन्यं दिगपेक्षया ॥ ८५ ॥
त्रिबाहुक नवप्रादेशिकं समभिलिख्य च ।
कार्यैकैकगृहवृद्धिः ध्रुवं दिक्षु चतसृषु ॥ ८६ ॥
क्षेत्राशास्त्वधुनैवोक्तास्तापाशाः पुनराहिताः ।
सूर्योदयापेक्षयैव पूर्वाद्याः ता यथाक्रमम् ॥ ८७ ॥

'આગમથી દ્રવ્યદિશા' જાણવી વળી 'નોઆગમથી દ્રવ્યદિશા' ત્રણ પ્રકારની છે દિક્પદના અર્થનો જેને બોધ હતો એ બોધવાળાના શરીરમા જીવ ન હોય એ 'જ્ઞશરીર'રૂપ પહેલો પ્રકાર દિક્પદના અર્થનો બોધ જેને થશે એવો જીવ બાળક કે એવો કોઇ હોય એ બીજો પ્રકાર 'ભવ્ય શરીર' હવે 'જ્ઞશરીર' ને 'ભવ્ય શરીર' થી વ્યતિરિક્ત એવો ત્રીજો પ્રકાર કહે છે તેર પરમાણુવાળા અને એટલા જ આકાશપ્રદેશને અવગાહીને રહેલા દ્રવ્યને આશ્રયીને પ્રવર્તેલી દિશા—એ ત્રીજો પ્રકાર છે તેર કરતા ઓછા પરમાણુવાળા દ્રવ્યથી દિગ્વિદિશાની કલ્પના થઇ શકે નહિ, તેથી દિશાની અપેક્ષાએ એ 'તેર પરમાણુ' જઘન્ય પ્રમાણ છે આ ત્રીજા પ્રકારમા નવપ્રદેશી ત્રણ બાહુને આળેખીને ચારે દિશાઓમા એકેક ઘરની વૃદ્ધિ કરવી ૮૨-૮૬

તે આ પ્રમાણે—

ચોથી ક્ષેત્રદિશાનુ વર્ણન ઉપર આવી ગયુ છે

હવે પાચમી તાપદિશા વિષે કહે છે

આ તાપદિશા સૂર્યની અપેક્ષાએ જ કહી છે, અને એ અનુક્રમે 'પૂર્વ' વગેરે છે ૮૭

तत्र यत्रोदेति भानु सा पूर्वानुक्रमात् परा ।
विसंवदन्त एताश्च क्षेत्रदिग्भि॰ यथायथम् ॥ ८८ ॥

तथा हि । रुचकापेक्षया या स्याद्दक्षिणा क्षेत्रलक्षणा ।
तापाशापेक्षया सा स्यादस्माक ध्रुवमुत्तरा ॥ ८९ ॥

अष्टादशविधा भावदिशस्तु जगदीश्वरै ।
प्रोक्ता मनुष्यादिभेदभिन्ना इत्थ भवन्ति ता॰ ॥ ९० ॥

कर्माकर्मभूमिजान्तर्द्वीपसमूर्छजा नरा. ।
तथा द्वित्रिचतु पचेन्द्रियास्तिर्यंच आहिताः ॥ ९१ ॥

कायाश्चतुर्द्धा पृथिवीजलतेजोऽनिला इति ।
स्यु वनस्पतयो मूलस्कन्धाग्रपर्वसम्भवा॰ ॥ ९२ ॥

षोडशैता दिशो देवनारकांगिसमन्विताः ।
भवन्त्यष्टादश भावदिशस्तीर्थंकरोदिताः ॥९३॥ त्रिभिर्विशेषकम्॥

यत्र क्वचिदपि स्थित्वा प्रज्ञापको दिशां वलात् ।
निमित्त वक्ति धर्मं वा गुरु प्रज्ञापकाख्यदिक् ॥ ९४ ॥

જે દિશામા સૂર્ય ઉગે તે પૂર્વદિશા અને તેથી અનુક્રમે બીજી દિશાઓ જાણવી ૮૮

આ દિશાઓ ક્ષેત્રદિશાસાથે મળતી આવતી નથી કેમકે રૂચકની અપેક્ષાએ જે ક્ષેત્રદિશા દક્ષિણ કહેવાય છે તે તાપદિશાની અપેક્ષાએ આપણી ઉત્તર દિશા છે ૮૮-૮૯

છઠ્ઠી ભાવદિશા છે એના જિનેશ્વરભગવાનોએ મનુષ્ય વગેરેના ભેદને લઇને અઢાર પ્રકાર કહ્યા છે ૯૦

તે આ પ્રમાણે —

(૧) કર્મભૂમિના મનુષ્યો, (૨) અકર્મભૂમિના મનુષ્યો, (૩) અન્તર્દ્વીપના મનુષ્યો, (૪) સમૂર્છિમ મનુષ્યો, (૫) બેઇન્દ્રિયતિર્યંચ, (૬) તેઇન્દ્રિયતિર્યંચ, (૭) ચતુરિન્દ્રય તિર્યંચ, (૮) પચેન્દ્રિય તિર્યંચ, (૯) પૃથ્વીકાય, (૧૦) અપ્કાય, (૧૧) તેજસ્કાય, (૧૨) વાયુકાય, (૧૩) વનસ્પતિના મૂળ, (૧૪) એના સ્કધ, (૧૫) એની ટોચ, (૧૬) એના પર્વ, (૧૭) દેવ અને (૧૮) નારકી ૯૧-૯૩

આ પ્રમાણે અઢાર ભાવદિશા તીર્થંકરોએ કહેલી છે

દિશાનો સાતમો પ્રકાર પ્રજ્ઞાપક દિશા છે કોઇ પણ સ્થળે બેસીને, નિમિત્તિઓ નિમિત્ત જ્ઞાનના બળથી નિમિત્ત ભાખે અથવા ગુરૂ ધર્મનો ઉપદેશ કરે એ પ્રજ્ઞાપક દિશા જાણવી ૯૪

यस्या दिशः संमुखस्थः प्रज्ञापकः प्ररूपयेत् ।
धर्मं निमित्तादिकं वा सा पूर्वानुक्रमात्पराः ॥ ९५ ॥

एताश्चाष्टादशविधाः स्युस्तिर्यक् तत्र षोडश ।
तिस्रस्तिस्रः प्रतिविदिक् दिक्ष्वेकैकेति कल्पनात् ॥ ९६ ॥

शकटोद्धास्थिताः प्रज्ञापकोपान्तेऽतिसंकटाः ।
विस्तीर्णा बहिरूर्ध्वाधोयुक्ताश्चाष्टादश स्मृताः ॥ ९७ ॥ युग्मम् ।

अथ प्रकृतम् ।

पृथिव्योस्तुर्यपञ्चम्योर्मध्ये यद्वियदन्तरम् ।
तदर्धेऽधस्तने न्यूनेऽधोलोकमध्यमीरितम् ॥ ९८ ॥

अधस्तात् ब्रह्मलोकस्य रिष्टाख्यप्रस्तटे स्फुटम् ।
मध्यं तत्रोर्ध्वलोकस्य लोकनाथैर्विलोकितम् ॥ ९९ ॥

तथा पूर्णैकरज्जुपृथुलात् क्षुल्लकप्रतरादितः ।
ऊर्ध्वं गतेऽङ्गुलासंख्यभागे तिर्यग्विवर्द्धते ॥ १०० ॥

अंगुलस्यासंख्यभागः परमत्रेति भाव्यताम् ।
ऊर्ध्वगादङ्गुलस्यांशादंशस्तिर्यग्गतो लघुः ॥ १०१ ॥

જે દિશાની સન્મુખ રહીને ઉપદેશક ધર્મનો બોધ દે અથવા નિમિત્ત વગેરે કહે તે પૂર્વદિશા, અને એથી અનુક્રમે બીજી દિશાઓ જાણવી ૯૫

એના પણ અઢારપ્રકાર થાય છે દરેક વિદિશાના ત્રણ ત્રણ કલ્પવાથી બાર પ્રકાર[1], પ્રત્યેક દિશાનો એકેક કલ્પતા ચાર પ્રકાર, અને એક ઊર્ધ્વ અને એક અધો એમા પહેલા સોળ તિર્છા છે અને એ શકટ એટલે ગાડાની ઉધની જેમ રહેલા, પ્રજ્ઞાપકની નજીકમા અત્યન્ત સાંકડા અને આગળ બહુ વિસ્તીર્ણ—એવા સમજવા ૯૬-૯૭

હવે પ્રસ્તુત વાતપર આવીએ

ચોથી અને પાચમી નરકની વચ્ચે જે આકાશનુ અન્તર છે એના લગભગ અરધા—એવા નીચલા ભાગમા અધોલોકનુ મધ્ય કહ્યુ છે ૯૮

બ્રહ્મલોકની નીચે રિષ્ટ નામના પ્રતરમા ઊર્ધ્વલોકનુ મધ્ય છે એમ જિનેશ્વરભગવાનોએ ભાખેલુ છે ૯૯

વળી, બરાબર એક રજ્જુ પહોળા એવા ક્ષુલ્લક પ્રતરથી આગળનો અસખ્યાતમો

---

૧ જેમકે પૂર્વ ઇશાન ઇશાન અને ઉત્તર ઇશાન એમ ચારે વિદિશા માટે સમજવુ

एवमधोऽपि ॥

एवं चोर्ध्वलोकमध्य पृथुल पञ्चरज्जव ।
हीयतेऽतस्तथैवोर्ध्वं रज्जुरेकावशिष्यते ॥ १०२ ॥

किंच रज्जुमानात् द्वितीयस्मात् क्षुल्लकप्रतराच्चिति ।
अधोमुखी च तिर्यक् चाङ्गुलासंख्यांशभाक्त्रिका ॥ १०३ ॥

एवं चाधोलोकमूले पृथुत्व सप्तरज्जव ।
अथात्र सूचीरज्ज्वादिमान किंचिन्निगद्यते ॥ १०४ ॥

इदं च सग्रहणीवृत्त्यनुसारेण ॥ लोकनाडीस्तवे तु प्रदेशवृद्धिहानी दृश्येते लोकतिर्यग्वृद्धौ ॥

चतुर्भि खण्डुकै सूचीरज्जुः श्रेण्या व्यवस्थिते ।
ताभिश्चतुर्भि प्रतररज्जु. षोडशखंडुका ॥ १०५ ॥
चतसृभिश्च प्रतररज्जुभिर्जायते किल ।
घनरज्जुश्चतु षष्टि. खण्डुका सर्वत. समा ॥ १०६ ॥

ભાગ ઉર્ધ્વ–ઉંચે જઇએ ત્યારે तिर्यक् અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ વધે છે પણ આ તિર્છો વધેલો અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉર્ધ્વગત આગળના અસંખ્યાતમા ભાગથી નાનો સમજવો ૧૦૦–૧૦૧

નીચે પણ એવી રીતે વૃદ્ધિ સમજવી

એમ વૃદ્ધિ પામતા ઊર્ધ્વલોકના મધ્યમા જઇએ ત્યારે પહોળાઇ પાચ રજ્જુ થાય છે, અને ત્યાંથી ઉંચે જતા એજ પ્રમાણે ઘટતી જઇને પ્રાંતે એક રજ્જુ રહે છે ૧૦૨

વળી રજ્જુપ્રમાણ એવા બીજા ક્ષુલ્લક પ્રતરથી અધોમુખી તીર્છી વૃદ્ધિ આંગળના અસંખ્યમા ભાગ જેટલી થાય છે ૧૦૩

એ પ્રમાણે વધતા વધતા અધોલોકના મૂળ પાસે પહોળાઇ સાત રજ્જુ થાય છે

અહિં 'સૂચીરજ્જુ' વગેરેના માન વિષે કઇ કહીએ ૧૦૪

આ 'સંગ્રહણી' ની ટીકાને અનુસારે કહેલુ 'લોકનાડીસ્તવ' મા તો લોકની તીર્છી વૃદ્ધિ માત્ર પ્રદેશની વૃદ્ધિહાનિ કહી છે

શ્રેણિબદ્ધ રહેલા ચાર 'ખંડુક'નુ એક 'સૂચીરજ્જુ' થાય છે અને ચાર સૂચીરજ્જુનુ સોળખંડુકપ્રમાણ એક 'પ્રતરરજ્જુ' થાય છે ચાર પ્રતરરજ્જુનુ એક 'ઘનરજ્જુ' થાય છે એટલે એક ઘન રજ્જુમા સર્વબાજુથી સરખા (ચોખંડા)–એવા ચોસઠ ખંડુક થાય છે ૧૦૫–૧૦૬

अष्टाविंशं शतमध ऊर्ध्वं षट्सप्ततिर्मिता ।
सर्वाश्चतुर्भिरधिके द्वे शते सूचिरज्जवः ॥ १०७ ॥

दन्तैर्मिता अधोलोके ऊर्ध्वमेकोनविंशतिः ।
एकपंचाशदाख्याताः सर्वाः प्रतररज्जवः ॥ १०८ ॥

अधोऽष्टावूर्ध्वलोके च निर्दिष्टा घनरज्जवः ।
पादोना पंच सर्वाग्रे स्युः पादोनास्त्रयोदश ॥ १०९ ॥

इदं दृष्टलोकमानम् ॥

वर्गितस्य च लोकस्याधोलोके घनरज्जवः ।
सार्धया पचसप्तत्याधिकमेक शतं मतम् ॥ ११० ॥

ऊर्ध्वलोके भवेत्सार्धा त्रिषष्टिः सर्वसंख्यया ।
ध्रुवमेकोनया चत्वारिंशताढ्यं शतद्वयम् ॥ १११ ॥

आसां चतुर्गुणत्वे च सर्वाः प्रतररज्जवः ।
शतानि नव षट्पंचाशता युक्तानि तत्र च ॥ ११२ ॥
शतानि सप्त द्व्यधिकान्यधोलोके प्रकीर्तिता. ।
ऊर्ध्वलोके द्वे शते च चतुःपंचाशताधिके ॥ ११३ ॥

નીચે-અધોલોકમા એકસો અઠ્યાવીશ અને ઉપર-ઊર્ધ્વલોકમા છોતેર-એમ બન્ને મળીને 'સૂચીરજ્જુ'ની સર્વસખ્યા બસોને ચાર છે ૧૦૭

વળી 'પ્રતરરજ્જુ' અધોલોકમા બત્રીશ અને ઊર્ધ્વલોકમા ઓગણીસ-એમ બન્ને મળીને એકાવન છે ૧૦૮

અને 'ઘનરજ્જુ' અધોલોકમા આઠ અને ઊર્ધ્વલોકમા પોણાપાચ મળીને એકદર પોણાતેર છે ૧૦૯

એ પ્રમાણે દૃષ્ટ લોકમાન કહ્યુ

હવે વર્ગિત લોકમાન વિષે —

આ લોકમાનનો 'વર્ગ' અધોલોકમા એકસો સાડીપચોતેર અને ઊર્ધ્વલોકમા સાડીત્રેસઠ મળીને એકદર બસો ઓગણચાળીશ 'ઘનરજ્જુ' કહ્યો છે ૧૧૦-૧૧૧

चतुर्गुणत्वे चैतासां भवन्ति सूचिरज्जवः ।
चतुर्विंशत्युपेतानि त्वष्टात्रिंशच्छतानि वै ॥ ११४ ॥

तत्रापि अधोलोके शतान्यष्टाविंशतिः स्फुटमष्ट च ।
ऊर्ध्वलोके पुनस्तासां सहस्र षोडशाधिकम् ॥ ११५ ॥

इति वर्गितलोकमानम् ॥

घनीकृतो भवेल्लोक सप्तरज्जुमितोऽभित ।
विष्कम्भायामबाहल्ये सद्बुद्ध्यैव विधीयते ॥ ११६ ॥

एकरज्जुविस्तृतायास्त्रसनाड्यास्तु दक्षिणम् ।
अधोलोकवर्तिखण्डमूनरज्जुत्रयाततम् ॥ ११७ ॥

सर्वाधस्तात् हीयमानविस्तारत्वादुपर्यथ ।
रज्ज्वसंख्येयभागोरुसप्तरज्जूच्छ्रय च तत् ॥ ११८ ॥

એને ચારગણા કરીએ એટલે 'પ્રતરરજ્જુ' નવસોને છપ્પન થાય છે અધોલોકમા ૭૦૨, અને ઊર્ધ્વલોકમા ૨૫૪) ૧૧૨-૧૧૩

વળી એ 'નવસો ને છપ્પન' ને ચાર ગણા કરતા ત્રણ હજાર આઠસો ને ચોવીશ આવ્યા—એટલા સૂચીરજ્જુ થયા એમા ૨૮૦૮ અધોલોકમા, અને ૧૦૧૬ ઊર્ધ્વલોકમા ૧૧૪-૧૧૫

એ પ્રમાણે વર્ગિત લોકમાન સમજવુ

(સૂચીરજ્જુને ચાર ગુણા કરતા ૧૫૨૯૬ ખંડુક બને બેઉના મળીને થાય છે—એમા ૧૧૨૩૨ અધોલોકના અને ૪૦૬૪ ઊર્ધ્વલોકના છે)

હવે ઘન લોકમાન વિષે કહે છે—

વિષ્કંભ, આયામ અને બાહુલ્ય, એટલે લંબાઇ, પહોળાઇ તથા જાડાઇ એમ સર્વત આ લોકનુ માન રજ્જુ જેટલુ પ્રમાણ છે એ 'ઘન' બુદ્ધિમાને એ નીચે પ્રમાણે સમજીને કાઢવુ ૧૧૬

એક રજ્જુ પહોળી એવી ત્રસનાડીની દક્ષિણે અધોલોકને વિષે રહેલો ખંડ લગભગ ત્રણ રજ્જુ પહોળો થાય છે, કેમકે સર્વથી નીચેથી ઉપર જતા પહોળાઇ બન્ને બાજુ વધતા ગઇ છે એની ઉચાઇ 'સાત રજ્જુ અને ઉપર રજ્જુનો અસંખ્યાતમો ભાગ'—એટલી છે આ ખંડને લઇને ત્રસનાડીના ઉત્તર દિગ્ભાગમા જોડી દેવો એમા નીચના ભાગને ઉપર અને

गृहीत्वोत्तरदिग्भागे त्रसनाड्याः प्रकल्प्यते ।
विरचय्याधस्तनाशमुपर्युपरिग त्वधः ॥ ११९ ॥
ततोऽधस्तनलोकार्धं किंचिदूनचतुष्टयम् ।
रज्जूनामाततं सातिरेकं सप्तकमुच्छ्रितम् ॥ १२० ॥
क्वचित्किंचिदूनसप्तरज्जुबाहल्यमप्यध ।
अपरत्र त्वनियतं बाहल्यमिदमास्थितम् ॥ १२१ ॥

किंच ऊर्ध्वलोके त्रसनाड्या दक्षिणभागवर्तिनी ।
द्वे खंडे ये कटीन्यस्तहस्तकूर्परसंस्थिते ॥ १२२ ॥
ब्रह्मलोकमध्यदेशादधस्तनं तथोर्ध्वगम् ।
ते प्रत्येकं ब्रह्मलोके मध्ये द्विरज्जुविस्तृते ॥ १२३ ॥
किंचिदूनार्धार्धरज्जुत्रयोच्छ्रिते च ते उभे ।
त्रसनाड्या वामपार्श्वे वैपरीत्येन कल्पयेत् ॥ १२४ ॥
ततश्च रज्ज्वाततया त्रसनाड्या समन्वितम् ।
यादृक्षमूर्ध्वलोकार्धं जातं तदभिधीयते ॥ १२५ ॥
अंगुलसहस्रांशाभ्यां द्वाभ्यां रज्जुत्रयं युतम् ।
विष्कम्भतः किंचिदूना रज्जवः सप्त चोच्छ्रयात् ॥ १२६ ॥
बाहल्यतो ब्रह्मलोकमध्ये तत् पंचरज्जुकम् ।
अन्यस्थले त्वनियतबाहल्यमिदमास्थितम् ॥ १२७ ॥

ઉપરના ભાગને નીચે કલ્પવો એમ કરવાથી લોકના નીચલા અર્ધા ભાગનો વિસ્તાર લગભગ ચાર રજ્જુ અને ઉંચાઇ 'સાતરજ્જુથી સહેજ વધારે' થશે જો કે નીચે વિસ્તાર ક્યાંક લગભગ સાત રજ્જુ જેટલો પણ છે પરંતુ અન્યત્ર તો તે અનિયમિત છે ૧૧૭-૧૨૧

વળી, ઊર્ધ્વ લોકને વિષે ત્રસનાડીના દક્ષિણભાગમાં, કટિન્યસ્તહસ્તની કોણીપર બે ખંડ રહેલા છે એક બ્રહ્મલોકના મધ્યદેશથી ઉપર અને બીજો એથી હેઠળ આ બેઉ પ્રત્યેક, બ્રહ્મલોકના મધ્યમાં બે રજ્જુ પહોળા છે અને સાડાત્રણ રજ્જુ ઉંચા છે આ બેઉને વિપરીતપણે ત્રસનાડીની વામબાજુએ કલ્પવા એટલે રજ્જુપ્રમાણ ત્રસનાડીથી સમન્વિત એવા ઊર્ધ્વ લોકાર્ધની પહોળાઇ ત્રણ રજ્જુ અને બે સહસ્રાંશ અંગુળ, ઉંચાઇ લગભગ સાત રજ્જુ, તથા જાડાઇ બ્રહ્મલોકના મધ્યમાં પાંચ રજ્જુ અને અન્ય જગ્યાએ ઓછીવત્તી-અનિયમિત,-એ પ્રમાણે આવે છે ૧૨૨-૧૨૭

तदेतदुपरितन गृहीत्वार्धं निवेशयेत् ।
अधस्तन सर्वतितलोकार्धस्योत्तरातिके ॥ १२८ ॥

एव सयोजने चाधोलोकखडोच्छ्रयेऽस्ति यत् ।
अतिरिक्तमुपरितनात्तत्खडित्वाभिगृह्य च ॥ १२९ ॥

ऊर्ध्वलोकार्धवाहल्यपूर्त्यै चोन्नीयत न्यसेत् ।
एवमस्य सातिरेका वाहल्य पच रज्जव ॥ १३० ॥

तथास्त्यधोलोकखड देशोनसप्तरज्जुकम् ।
वाहल्येनोपरितन स्वधिकपचरज्जुकम् ॥ १३१ ॥

ततश्चाधस्तने खडे न्यून रज्जुद्वय किल ।
अतिरिक्तमतोऽस्यार्धे द्वितीयस्मिन्निवेशयेत् ॥ १३२ ॥

सर्वस्यास्य चतुरस्रीकृतस्य भवति क्वचित् ।
रज्ज्वसख्येयभागाढ्या वाहल्य रज्जवो हि षट् ॥ १३३ ॥

तथापि व्यवहारेण वाहल्य सप्त रज्जव. ।
मन्यते व्यवहारो हि वस्तुन्यूनेऽपि पूर्णताम् ॥ १३४ ॥

विष्कम्भायामतोऽप्येवं देशोना सप्त रज्जव ।
व्यवहारेण विज्ञेया सपूर्णा सप्त रज्जव. ॥ १३५ ॥

હવે આ ઊર્ધ્વલોકાર્ધને લઈને Cતટાનેલા નીચલા લોકાર્ધના ઉત્તરભાગન સ્થાપવો ૧૨૮

એમ સયોજન કરતા અધોલોકખડની ઉંચાઇ સાત રજ્જુથી જેટલી અતિરિક્ત વધારે છે તેને ઉપરથી ભાગીને–ત્યાથી લઇને, ઊર્ધ્વલોકાર્ધની જાડાઇ પુરવા માટે સ્થાપવાથી એની જાડાઇ 'પાચ રજ્જુથી કઇક વિશેષ' જેટલી થશે હવે અધોલો જાડાઇ લગભગ સાત રજ્જુ છે અને આની જાડાઇ લગભગ પાચ રજ્જુ આવી, અધોલોકની, લગભગ બે રજ્જુ વધારે થઇ આ વધારો એના બીજા અર્ધમા ના સર્વને ચોખડા કરવા એટને ક્યાક એની જાડાઇ 'છ રજ્જુ ઉપર રજ્જુનો અસખ્યેય એટલી આવશે. (એટલે કે સાત રજ્જુથી તો ઓછી રહેશે) તોપણ વ્યવહારથી એ સાત ગણવી, કેમકે વ્યવહારનયે, કઇક ન્યૂન વસ્તુ પણ પૂર્ણ મનાય છે ૧૨૯–૧૩૪

એ જ પ્રમાણે પહોળાઇ અને લબાઇ પણ સાત રજ્જુથી કઇક ન્યૂન હોવા છત હારનયે પૂરી સાત રજ્જુ ગણવી ૧૩૫

एवमेष सप्तरज्जुमानो लोको घनीकृतः ।
यत्र क्वाप्यागमेऽभ्रांशश्रेणिरुक्तास्य सा ध्रुवम् ॥ १३६ ॥
अस्मिन् घनीकृते लोके प्रज्ञप्ता घनरज्जव. ।
त्रिचत्वारिंशताढ्यानि शतानि त्रीणि तात्त्विकै. ॥ १३७ ॥
थैवम् । आयामरज्जवः सप्त सप्तभिर्व्यासरज्जुभि ।
हता एकोनपंचाशत् भवन्ति घनरज्जव. ॥ १३८ ॥
सप्तभिर्गुणिता एता बाहल्यसप्तरज्जुभिः ।
यथोक्तमानाः पूर्वोक्ता भवन्ति घनरज्जवः ॥ १३९ ॥
चतुर्गुणत्वे चासां स्युः सर्वाः प्रतररज्जवः ।
अधिकानि द्विसप्तत्या शतान्येव त्रयोदश ॥ १४० ॥
आसामपि चतुर्घ्नत्वे भवन्ति सूचिरज्जव. ।
चतु'पंचाशच्छतानि ह्यष्टाशीत्यधिकानि च ॥ १४१ ॥
चतुर्भिर्गुणने त्वासां खडुकान्येकविंशति ।
सहस्राणि नवशती द्विपंचाशत्समन्विता ॥ १४२ ॥

इति घनीकृतलोकमानम् ॥

આ મુજબ આ લોકનું 'ઘન' કરવા માટે, ત્રણ બાજુ સરખી જોઈએ એ ત્રણેનું માન સાતસાત રજ્જુ નક્કી થયું આગમમાં કોઈ કોઈ સ્થળે આકાશપ્રદેશની શ્રેણિ કહી છે એ નિશ્ચયે ઘનીકૃત લોકની (સાતરાજની) જ સમજવી ૧૩૬

આ પ્રમાણે આ લોકનું 'ઘન' ૭×૭×૭ એટલે ત્રણસો તેતાળીસ ઘન રજ્જુ થયું કારણ કે કોઈ વસ્તુની લંબાઈ, પહોળાઈ અને જાડાઈનો ગુણાકાર—એ એનું 'ઘન' કહેવાય ૧૩૭-૧૩૮

એ ત્રણસો તેતાલીસ ઘન રજ્જુને ચારે ગુણવાથી તેરસો ને બહોતેર પ્રતરરજ્જુ થાય એ પ્રતર રજ્જુને વળી ચારે ગુણવાથી પાંચ હજાર ચારસો અઠ્યાશી આવ્યા એ એના સૂચીરજ્જુ થયા એના પણ ચારગણા કરવાથી એકવીશ હજાર નવસો બાવન આવ્યા—એ એના ખંડુક થયા ૧૪૦-૧૪૨

એ પ્રમાણે 'લોક'નું 'ઘન' સમજવું

असंख्याभिर्योजनानां कोटाकोटीभिरुन्मित ।
नाय लोको गणनया वस्तु केनापि शक्यते ॥ १४३ ॥
ततो दृष्टान्तत स्पष्ट निर्दिष्टो ज्ञानदृष्टिभि ।
स चायमुदितः पचमागस्यैकादशे शते ॥ १४४ ॥

तथाहि । जम्बूद्वीपाभिधे द्वीपे परितो मेरुचूलिकाम् ।
षट् निर्जरा स्थिताः किंच चतस्रो दिक्कुमारिकाः ॥ १४५ ॥
बलिपिंडान् समादाय बाह्याभिमुखतः स्थिता ।
जम्बूद्वीपस्य पर्यन्तदेशे दिक्षु चतसृषु ॥ १४६ ॥ युग्मम् ॥
क्षिपन्ति बलिपिंडास्ताः स्वस्वदिक्षु बहिर्मुखान् ।
तेषामथैकक कश्चित् षणां मध्यात् सुधाभुजाम् ॥ १४७ ॥
पृथ्वीपीठमसप्राप्तान् सर्वानप्याददीत तान् ।
जम्बूद्वीपस्य परितो भ्राम्यन् गत्या यया द्रुतम् ॥ १४८ ॥
तया गत्याथ ते देवा लोकान्तस्य दिदृक्षया ।
आशासु षट्सु युगपत् प्रस्थिता पथिका इव ॥१४९॥ विशेषकम् ॥
इतश्च तस्मिन् समये कस्यचिद्व्यवहारिणः ।
पुत्रो वर्षसहस्रायुर्जातोऽसौ वर्धते क्रमात् ॥ १५० ॥

આ 'લોક' અસખ્ય કોટાકોટિ યોજન પ્રમાણ છે એની ગણના કોઇથી પણ કરી શકાય એમ નથી. માટે જ્ઞાનીઓએ એના સ્પષ્ટ નિર્દેશ માટે એક દૃષ્ટાન્ત આપ્યુ છે તે દૃષ્ટાન્ત પાચમા અગ (ભગવતી) ના અગ્યારમા શતકમા છે તે આ પ્રમાણે છે — ૧૪૩-૧૪૪

જબૂદ્વીપમા મેરૂપર્વતની ચલિકા ઉપર ફરતા છ દેવો ઉભેલા છે અને જબૂદ્વીપને છેડે જગતીની ઉપર ચારે દિશાઓમા ચાર દિક્કુમારિકા બલિના પિડ લઇને લવણ સમુદ્રતરફ ચારે દિશાઓની સન્મુખ ઉભેલી છે એ કુમારિકાઓ એ પિડોને પોતપોતાની દિશામા બહિર્મુખ ફેકે છે એ વખતે એ છમાનો કોઇ પણ એક દેવ પોતાની જે ઉતાવળામા ઉતાવળી ગતિથી જબૂદ્વીપની આસપાસ ભ્રમણ કરતા, એ પિડોને પૃથ્વીપર પડતા પહેલા ગ્રહણ કરે તેવીજ ઉતાવળી ગતિથી એ છએ દેવો લોકાત જોવાને ઇચ્છાતુર હોઇને એકી સાથે છ દિશામા વટેમાર્ગુની જેમ ચાલવા લાગ્યા. ૧૪૫-૧૪૯

હવે તે સમયે કોઇક ગૃહસ્થને ત્યા એક પુત્રનો જન્મ થયો તે પુત્રનુ આયુષ્ય એક સહસ્ર વર્ષનુ હતુ તે (પુત્ર) અનુક્રમે વયમા વધવા લાગ્યો ૧૫૦

क्रमादथास्य पितरौ विपन्नावायुषः क्षयात् ।
स्वायुः समापयामास तत एषोऽप्यनुक्रमात् ॥ १५१ ॥
कालेन कियता चास्य अस्थिमज्जाः क्षयं गताः ।
लोकान्तं न च ते देवाः प्रापुः श्रान्ता इवाश्रयम् ॥ १५२ ॥
अस्य वंशः सप्तमोऽपि क्रमेणैव क्षयं गतः ।
कालेन तस्य नामादि समस्तमस्तमीयिवत् ॥ १५३ ॥
अथास्मिन् समये कश्चित् सर्वज्ञं यदि पृच्छति ।
क्षेत्रं तेषां किमगतं गतं वा बहुलं प्रभो ॥ १५४ ॥
तदादिशेज्जिनः तेषां गतं बह्वगतं मितम् ।
गतादन्यदसंख्यांश संख्यघ्नमगताच्च तत् ॥ १५५ ॥
संवर्त्तितचतुरस्रीकृतस्य लोकस्य मानमेतदिति ।
सम्भवति यथावस्थितलोके तु तस्य वैषम्यात् ॥ १५६ ॥
इति भगवतीशतक ११ उद्देशे १० ॥
वसन्ति तत्राधोलोके भवनाधिपनारकाः ।
तिर्यक् च व्यन्तरनराब्धिद्वीपज्योतिषादयः ॥ १५७ ॥

એવામા એના માતપિતા આયુષ્ય પૂર્ણ થવાથી મૃત્યુ પામ્યા અનુક્રમે એ પુત્રનુ આયુષ્ય પૂર્ણ થયુ, અને એ પણ મૃત્યુ પામ્યો પછી કેટલેક કાળે એના અસ્થિમજ્જા પણ નષ્ટ થયા આટલુ થયુ ત્યા સુધીમા પણ પેલા દેવો લોકને છેડે પહોચી શકયા નહિ એ પુરૂષની અનુક્રમે સાત સાત પેઢી થઈ ગઇ અને કાળે કરીને એમના નામ આદિક પણ નષ્ટ થયા તોયે એ દેવો લોકનો પાર પામ્યા નહી ૧૫૧–૧૫૩

આ સમયે કોઇ માણસ કેવળી મહારાજને પ્રશ્ન કરે કે–હે પ્રભુ, પેલા દેવોએ કેટલો રસ્તો કાપ્યો ? હવે એમને કાપવાનો માર્ગ થોડો રહ્યો છે કે હજુ ઝાઝો રહ્યો છે ? ત્યારે ભગવાન ઉત્તર આપે કે—એઓએ બહુ માર્ગ કાપ્યો છે હજુ થોડો કાપવાનો છે અણકાપેલો માર્ગ કાપેલા માર્ગથી અસખ્યાતા ભાગનો છે અને કાપેલો માર્ગ અણકાપેલા માર્ગથી સખ્યાતગણો છે ૧૫૪–૧૫૫

' લોક 'નુ આ માન સવર્તિત કરેલા અને ચોખડા ઘનરૂપ કરેલા લોકનુ જ સભવે છે લોક જેવી રીતે સ્થિત રહેલો છે એમા તો એ અસભવિત છે—આ પ્રમાણે ભગવતીસૂત્રના અગ્યારમા શતકના દશમા ઉદ્દેશામા કહ્યુ છે ૧૫૬

એમાના અધોલોકમા ભવનપતિ દેવો અને નારકો વસે છે, તિર્યક્લોકમા વ્યન્તર, મનુ

वैमानिका सुरा. सिद्धा ऊर्ध्वलोके वसन्ति च ।
इति सामान्यतो लोकस्वरूपमिह वर्णितम् ॥ १५८ ॥

अथ त्रयाणां लोकानां प्रत्येकं तन्निरूप्यते ।
तत्रादौ कथ्यते किंचिदधोलोको विशेषत. ॥ १५९ ॥
पृथिव्यस्तत्र निर्दिष्टा सप्त सप्तभयापहैः ।
गोत्रतो नामतश्चैव गोत्रभित्प्रणतक्रमै. ॥ १६० ॥
आद्या रत्नप्रभा पृथ्वी द्वितीया शर्कराप्रभा ।
ततः परा च पृथिवी तृतीया वालुकाप्रभा ॥ १६१ ॥
पकप्रभा चतुर्थी स्यात् धूमप्रभा च पचमी ।
षष्ठी तम·प्रभा सप्तमी स्यात्तमस्तमःप्रभा ॥ १६२ ॥
अन्वर्थजानि सप्तानां गोत्राण्याहुरमूनि वै ।
रत्नादीना प्रभायोगात्प्रथितानि तथा तथा ॥ १६३ ॥
घर्मा वशा तथा शैलांजना रिष्टा मघा तथा ।
माघवतीति नामानि निरन्वर्थान्यमूनि यत् ॥ १६४ ॥

ષ્ય, સમુદ્રો, દ્વીપો અને જ્યોતિષ્ક દેવો વગેરે રહેલા છે, તથા ઊર્ધ્વલોકમા વૈમાનિક દેવો અને સિદ્ધિપદ પામેલાઓનો નિવાસ છે ૧૫૭-૧૫૮

એવી રીતે સામાન્યત લોકનુ સ્વરૂપ કહ્યુ

હવે ત્રણે લોકનુ પૃથકપૃથક્ સ્વરૂપ કહુ છુ એમા પ્રથમ અધોલોકનુ કઇક વિશેષ સ્વરૂપ કહીશ ૧૫૯

અધોલોકમા સાત પૃથ્વી કહી છે અને એના, સાત પ્રકારના ભયનો નાશ કરનારા અને સુરેન્દ્રવદિતચરણકમળવાળા શ્રીજિનેશ્વરભગવાનોએ ગોત્ર અને નામ-એમ બે વાના કહ્યા છે ૧૬૦

પહેલી રત્નપ્રભા, બીજી શર્કરાપ્રભા, ત્રીજી વાલુકાપ્રભા, ચોથી પકપ્રભા, પાચમી ધુમપ્રભા, છઠ્ઠી તમ પ્રભા અને સાતમી તમ તમપ્રભા —આમ સાતે પૃથ્વીના સાર્થક ગોત્રો કહ્યા છે કેમકે રત્ન, શર્કરા, વાલુકા, ધૂમ અને તમ વગેરેની પ્રભાના યોગથી તે તે રીતે એ પ્રસિદ્ધ છે ૧૬૧-૧૬૩

વળી ઘર્મા, વશા, શૈલા, અજના, રિષ્ટા, મઘા અને માઘવની-આવા એઓના નિરન્વર્થક નામ છે ૧૬૪

अधो महत्तम छत्रं तस्योपरि ततो लघु ।
छत्राणामिति सप्तानां स्थापितानां समा इमाः ॥ १६५ ॥

स्यातामायामविष्कम्भौ सप्तम्याः सप्त रज्जवः ।
षष्ठ्याः षट् पच पचम्यास्ताश्चतस्त्रोंजनाभुवः ॥ १६६ ॥
रज्जुत्रय तृतीयाया द्वितीयायास्तु तद् द्वयम् ।
स्यातामायामविष्कम्भौ रज्जुरेकादिमक्षितेः ॥ १६७ ॥ युग्मम् ॥

रत्नप्रभाया वाहल्य योजनानां प्रकीर्तितम् ।
एकं लक्ष सहस्राणामशीत्या साधिकं किल ॥ १६८ ॥

तच्चैवम् । सहस्राणि पोडशाद्यं खरकांडं द्वितीयकम् ।
सहस्राः पकबहुल चतुरशीतिरीरितम् ॥ १६९ ॥
तृतीय जलबहुलं स्यादशीतिसहस्रकम् ।
ततोऽशीतिसहस्राढयं लक्षं पिंडोऽग्रिमक्षितेः ॥ १७० ॥

खरकांडे च कांडानि पोडशोक्तानि तात्त्विकैः ।
प्रत्येकमेषां वाहल्य योजनानां सहस्रकम् ॥ १७१ ॥

નીચે એક મ્હોટુ છત્ર, એથી ઉપર એથી ન્હાનુ, એથી ઉપર વળી એ કરતા પણ ન્હાનુ—એમ સાત છત્રો એક બીજા પર રહ્યા હોય એ પ્રમાણે સાતે નરકભૂમિ રહેલી છે ૧૬૫

સાતમી નરકભૂમિની લબાઇ પ્હોળાઇ સાત ‘ રજ્જુ ’ છે, છઠ્ઠીની છ રજ્જુ છે, પાચમીની પાચ, ચોથીની ચાર, ત્રીજીની ત્રણ, બીજીની બે અને પહેલીની એક રજ્જુ છે[1] ૧૬૬–૧૬૭

રત્નપ્રભાની જાડાઈ (કે જે એની ઉંચાઇ પણ ગણાય તે) એક લાખ એશી હજાર યોજનથી કઈક અધિક છે ૧૬૮

તે આ રીતે —એના ત્રણ ‘કાડ ’ છે પહેલો ‘ ખરકાડ ’ સોળ હજાર યોજનનો, બીજો ‘પંકબહુલકાડ’ ચોરાશી હજાર યોજનનો અને ત્રીજો ‘જલબહુલકાડ’ એશી હજાર યોજનનો છે એટલે સમગ્ર એકલાખ એશી હજાર યોજન પહેલી રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો પિંડ છે ૧૬૯–૧૭૦

ખરકાડમા હજાર હજાર યોજનની જાડાઈના સોળ કાડ છે એમ તત્વવેત્તાઓ કહી

---

૧ આ લબાઇ પહોળાઇ સામાન્ય રહી છે બાકી વચ્ચે ઓછીવત્તી છે સાતમીની સાત ને પહેલીની એક—એ બરાબર છે જુઓ લોકનાલિકાસ્તવ અને આ ક્ષેત્રલોકનો પ્રારંભનો ભા।

तत्रादिम रत्नकांड वज्रकांड द्वितीयकम् ।
वैदूर्यं लोहिताख्य च मसारगल्लसञ्ज्ञकम् ॥ १७२ ॥

हसगर्भं च पुलक सौगन्धिकाभिधं परम् ।
ज्योतीरसमजनं चांजनपुलकसञ्ज्ञकम् ॥ १७३ ॥

रजत जातरूप च अकं स्फटिकसञ्ज्ञकम् ।
रिष्टकाड चेत्यमूनि यथार्थाख्यान्यनुक्रमात् ॥ १७४ ॥ विशेषकम् ॥

एतेषु तत्तज्जातीयरत्नबाहुल्ययोगत ।
रत्नप्रभेति गोत्रेण पृथ्वीयं परिकीर्त्यते ॥ १७५ ॥

तिर्यग्लोके भवन्त्यस्या योजनाना शता नव ।
ऊर्ध्वगा शेषपिंडस्तु स्यादधोलोकसंस्थित ॥ १७६ ॥

चतुर्भिश्च किलाधारैर्भूमिरेषा प्रतिष्ठिता ।
घनोदधिघनवाततनुवातमरुत्पथैः ॥ १७७ ॥

त्रिभिश्च वलयैरेषा परितः परिवेष्टिता ।
घनोदधिघनवाततनुवातात्मकैः क्रमात् ॥ १७८ ॥

ગયા છે તે આ પ્રમાણે (૧) રત્નકાડ, (૨) વજ્રકાડ, (૩) વૈદૂર્યકાડ, (૪) લોહિતકાડ, (૫) મસારગલ્લકાડ, (૬) હંસગર્ભકાડ, (૭) પુલકકાડ, (૮) સૌગન્ધિકકાડ, (૯) જ્યોતિરસકાડ, (૧૦) અંજનકાડ, (૧૧) અંજનપુલકકાડ, (૧૨) રજતકાડ, (૧૩) સુવર્ણકાડ, (૧૪) સ્ફટિકકાડ, (૧૫) અંકકાડ અને (૧૬) રિષ્ટકાડ આ પ્રમાણે સોળકાડ યથાર્થનામવાળા છે ૧૭૧–૧૭૪

સોળે કાડમા તે તે જાતિના પુષ્કળ રત્નો હોવાથી, એ પૃથ્વીનુ 'રત્નપ્રભા' એવુ ગોત્રનામ પડેલુ છે ૧૭૫

એ (રત્નપ્રભા પૃથ્વી) નો ઉપરનો નવસોયોજનપ્રમાણ ભાગ તિર્યગ્લોકમા છે અને શેષ પિંડ અધોલોકમા રહેલો છે ૧૭૬

એ ભૂમિ ઘનોદધિ, ઘનવાત, તનુવાત, અને આકાશ—એ ચાર વાનાને આધારે રહેલી છે ૧૭૭

વળી એ ભૂમિ અનુક્રમે ઘનોદધિ, ઘનવાત અને તનુવાત–એ ત્રણ પ્રકારના ત્રણ વલયોથી વીંટાયલી છે ૧૭૮

तत्र प्रतिष्ठिता भूमिराधारेण घनोदधेः ।
महाकटाहविन्यस्तस्त्यानाज्यघनपिंडवत् ॥ १७६ ॥

योजनानां सहस्राणि विंशति परिकीर्तितम् ।
घनोदधेर्मध्यभागे बाहल्यं क्रमतस्ततः ॥ १८० ॥

प्रदेशहान्यासौ हीयमानोऽत्यन्ततनूभवन् ।
पृथ्वीं वलयाकारेण स्वयमावृत्य तिष्ठति ॥ १८१ ॥ युग्मम् ॥

वलयस्यास्य विष्कम्भः प्रज्ञप्तो योजनानि षट् ।
उच्चत्वं तु वसुमतीबाहल्यस्यानुसारतः ॥ १८२ ॥

असौ घनोदधिरपि घनवाते प्रतिष्ठितः ।
असंख्यानि योजनानि मध्ये तस्यापि पुष्टता ॥ १८३ ॥

प्रदेशहान्या तनुतां भजमानो घनोदधेः ।
आवृत्य वलयं तस्थौ वलयाकृतिनात्मना ॥ १८४ ॥

अस्यापि वलयस्यैव मानमार्यैरुदीरितम् ।
चतुष्टयी योजनानां सार्धोच्चत्वं तु पूर्ववत् ॥ १८५ ॥

મ્હોટા કડાયામા રહેલા થીજી ગયેલા ઘીનો ઘટ્ટ પિંડ હોય એવો ઘનોદધિ છે એને આધારે એ પૃથ્વી રહેલી છે ૧૭૯

ઘનોદધિ મધ્યભાગમા વીશ હજાર યોજન જાડો છે, અને પછી ક્રમે ક્રમે પ્રદેશના ઘટવાથી એ (ઘનોદધિ) પાતળો થતો થતો છેવટે અત્યન્ત સૂક્ષ્મ થઈને, પૃથ્વીને વલયાકારે વીંટીને રહેલો છે ૧૮૦–૧૮૧

છેવટે આ વલયની પહોળાઇ છ યોજન છે, અને એની ઉંચાઇ પૃથ્વીની જાડાઇ પ્રમાણે (૧૮૦૦૦૦ યોજન) છે ૧૮૨

આ ઘનોદધિ પણ ઘનવાયુ ઉપર રહેલો છે એ (ઘનવાયુ) મધ્યભાગમા અસખ્ય યોજનની જાડાઈમા છે, પણ પછી પ્રદેશના ઘટવાથી સૂક્ષ્મ થતો થતો, ઘનોદધિના વલયને વલયાકારે વીંટીને રહેલો છે ૧૮૩–૧૮૪

આદ્ય પુરૂષોએ આ વલયનુ પ્રમાણ સાડાચાર યોજનનુ કહ્યુ છે, ઉંચાઇ તો પૂર્વવત્ સમજી લેવી ૧૮૫

घनवातोऽपि सतत तनुवाते प्रतिष्ठित. ।
अस्यापि मध्ये बाहल्यमसख्यघ्न घनानिलात् ॥ १८६ ॥

ततस्तनूभवन्नेष घनवातस्य सर्वत· ।
आवृत्य वलय तस्थौ वलयाकृतिनात्मना ॥ १८७ ॥

तनुवातस्य वलये विष्कम्भः परिकीर्त्तित ।
एक योजनमध्यर्द्धमुच्चत्व पुनरुक्तवत् ॥ १८८ ॥

तनुवातोऽप्यसौ तस्थावाधारेण विहायस ।
तच्च प्रतिष्ठित स्वस्मिन्नसख्ययोजनोन्मितम् ॥ १८९ ॥

सप्तस्वपि महीष्वेव घनोदध्यादयो मताः ।
वलयाना तु विष्कम्भो यथास्थानं प्रवक्ष्यते ॥ १९० ॥

भाति भू स्वसमश्रेणिस्थायिभिर्वलयैस्त्रिभि. ।
पूर्णेन्दुवत्परिधिभि सुधाकुडमिवोरगै ॥ १९१ ॥

भवत्येवमलोकश्च घर्मापर्यन्तभागत ।
योजनैर्दशभिर्द्वाभ्यामतिरिक्तै समन्ततः ॥ १९२ ॥

હવે ત્રીજુ વલય તનુવાતનુ છે તનુવાત ઘનવાતની નીચે સતત રહેલો જ છે એ તનુ વાતની, મધ્યમા ઘનવાતથી અસ ખ્યગણી જાડાઈ છ પછી પ્રદેશો ઘટતા જવાથી, હીન થતો જતો, ઘનવાતરૂપ વલયને વલયાકારે વીંટીને રહેલો છે ૧૮૬–૧૮૭

તનુવાતના વલયની પહોળાઇ પ્રાતે દોઢ યોજન છે અને ઉંચાઇ પૂર્વવત્ છે એ તનુવાત આકાશને આધારે રહેલો છે, અને આકાશ અસ ખ્ય યોજન પ્રમાણ રહેલુ છે ૧૮૮–૧૮૯

જેમ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી ફરતા ઘનોદધિ વગેરે ત્રણ વલયો રહેલા છે તે પ્રમાણે બીજી છએ પૃથ્વીમા પણ રહેલા છે એના વલયોનુ પ્રમાણ યોગ્યસ્થાને કહેશુ ૧૯૦

સ્વસમાન શ્રેણિમા રહેલા ત્રણ વલયોને લીધે એ રત્નપ્રભા પૃથ્વી, ચોતરફ રહેલા પરિધિને લીધે જેવા પૂર્ણચ દ્રમા શોભે છે અને વીંટાઈ રહેલા ભુજ ગોને લીધે જેવો અમૃતકુ ડ શોભે છે એવી શોભી રહી છે ૧૯૧

એ પ્રમાણે ' ઘર્મા ' ના પર્યન્ત ભાગથી ફરતા ત્રણ પ્રકારના વલયોના ૬ + ૪॥ + ૧॥ એમ કુલ થઇને ૧૨ યોજન થયા એ બાર યોજન પછી ' અલોક ' આવે છે ૧૯૨

अथैतस्यां रत्नकांडस्याधस्तनं तथोर्ध्वगम्।
विमुच्य शतमेकैक मध्येऽष्टशतयोजने ॥ १९३ ॥

असंख्येयानि भौमेयनगराण्यासते सदा।
बहिर्विभागे वृत्तानि चतुरस्राणि चान्तरे ॥ १९४ ॥

अधोभागेऽनुकुर्वन्ति चारुपुष्करकर्णिकाम्।
गम्भीरखातपरिखाप्राकारालंकृतानि च ॥ १९५ ॥

शतघ्न्यादिमहायंत्रजटिलानि समन्तत ।
दुःप्रवेश्यान्ययोध्यानि गुप्तानि श्रीभृतानि च ॥ १९६ ॥

उल्लासिपूर्णकलशतोरणद्वारवन्ति च।
अनारतं रक्षितानि दण्डिभिः किंकरामरैः ॥ १९७ ॥

परिष्कृतानि कुसुमै पंचवर्णैः सुगन्धिभि·।
काकतुडतुरुष्कादिधूपसौरभ्यवन्ति च ॥ १९८ ॥ षड्भिः कुलकम्॥

जम्बूद्वीपोपमानानि विष्कंभायाममानतः।
उत्कृष्टानि विदेहानुकारीणि मध्यमान्यपि ॥ १९९ ॥

હવે, હજાર યોજનના પહેલા રત્નકાડમા ઉપર અને હેઠળ સો સો યોજન મૂકીને વચલા આઠસો યોજનમા અસ ખ્ય ભૂમિનગરો છે તે બહારથી ગોળ, અ દરથી ચોખુણ અને નીચેના ભાગમા કમળની કર્ણિકા જેવા છે ૧૯૩–૧૯૫

એની આસપાસ ઉડી ખાઈ અને સુ દર કોટ શોભી રહ્યા છે વળી એઓ શતઘ્ની એટલે તોપ આદિ મહા યન્ત્રોથી યુકત છે, દુષ્પ્રવેશ્ય છે, અયોધ્ય છે, ગુપ્ત છે અને સમૃદ્ધિ પૂર્ણ છે ૧૯૬

એ નગરોને ચળકાટ મારતા પૂર્ણ કળશ અને તોરણોવાળા દરવાજા આવી રહ્યા છે, અને દ ડધારી દેવકિંકરો નિશદિન એનુ રક્ષણ કર્યા કરે છે ૧૯૭

ત્યા વળી પ ચરગી પુષ્પોનો સુગ ધ, અને અગુરૂ તથા કિંદરૂ આદિના ધૂપનો સુવાસ સતત ફેલાયલો રહે છે ૧૯૮

अपि यान्यल्पमानानि निरूपितानि तान्यपि ।
भरतक्षेत्रसदृशान्येतेषु च वसन्त्यमी ॥ २०० ॥

अष्टधा व्यन्तरा देवा महासमृद्धिशालिन' ।
पिशाचा भूतयक्षाख्या राक्षसा: किन्नरा अपि ॥ २०१ ॥
किंपुरुषा महोरगा गन्धर्वाश्च तथा परे ।
सर्वेऽप्येते दाक्षिणात्योदीच्यभेदात् स्मृता द्विधा ॥२०२॥युग्मम्॥
सर्वेऽप्येतेऽतिसुभगा' सुरूपा सौम्यदर्शना: ।
हस्तग्रीवादिषु रत्नमयभूषणभूषिता ॥ २०३ ॥
गान्धर्वगीतरतय कौतुकाक्षिप्तचेतस ।
प्रियक्रीडाहास्यलास्या अनवस्थितचेतस ॥ २०४ ॥
विकुर्वितस्फारवनमालामुकुटकुडला ।
स्वैरोल्लापा: स्वैररूपधारिण: स्वैरचारिण: ॥ २०५ ॥
नानावर्णवस्त्रनानादेशनेपथ्यधारिण: ।
मुद्गरासिकुन्तशक्तिचापादिव्यग्रपाणय ॥ २०६ ॥

આ નગરોમા જે ઉત્કૃષ્ટ (મોટા) છે તે જમ્બૂદ્વીપ જેવડા છે, મધ્યમ છે એ મહાવિદેહ જેવડા છે અને ન્હાના છે એ પણ ભરતક્ષેત્ર જેવડા છે ૧૯૯–૨૦૦

આ નગરોમા પિશાચ, ભૂત, યક્ષ, રાક્ષસ, કિન્નર, કિંપુરૂષ, મહોરગ અને ગન્ધર્વ–આ આઠ પ્રકારના અત્યન્ત સમૃદ્ધિવાન વ્યન્તરદેવો રહે છે, જેમના વળી (૧) દક્ષિણ તરફના અને (૨) ઉત્તર તરફના–એમ બે ભેદ છે ૨૦૧–૨૦૨

એઓ અતિ સુભગ છે, સ્વરૂપવાન છે, દેખાવમા સૌમ્ય છે, હસ્ત–કંઠ–આદિને વિષે રત્નમય અલંકારોથી વિભૂષિત છે અને ગાન્ધર્વગીતને વિષે પ્રીતિવાળા છે એમને કૌતુક જોવા બહુ ગમે છે તેથી અને ક્રીડા હાસ્ય–નૃત્ય વગેરે પર આસક્તિવાળા છે તેથી એમના ચિત્ત અનવસ્થિત (અસ્થિર) હોઇ ભટકતા ફરે છે ૨૦૩–૨૦૪

એઓ સુંદર વનમાળાઓ, મુકુટો, કુંડળો આદિ ઉત્પન્ન કરીને ધારણ કરનારા, યથેષ્ટ આલાપ–સંલાપ કરનારા, ઇચ્છા મુજબ રૂપ કરનારા અને સ્વેચ્છાચારી છે ૨૦૫

વળી એઓ વિવિધરંગી વસ્ત્રોના શોખીન, અવનવા દેશોનો પોશાક પહેરનારા તથા મુદ્ગર, ખડ્ગ, કુન્ત, શક્તિ અને બાણ વગેરે શસ્ત્રોના ધારણહાર છે ૨૦૬

तत्र यक्षा पिशाचाश्च गन्धर्वाश्च महोरगाः ।
किंचित् कृष्णा' किंपुरुषा राक्षसाश्च सितत्विषः ॥ २०७ ॥
किन्नरा श्यामभासोऽपि किंचिन्नीलत्विषो, मताः ।
भूताः पुन कालवर्णाः कज्जलैर्घटिता इव ॥ २०८ ॥
कदम्ब. सुलसश्चैव वटः खट्वागमेव च ।
अशोकश्चम्पको नागः तुम्बरुश्च यथाक्रमम् ॥ २०९ ॥
भवन्ति चिह्नान्यष्टानां पिशाचादिसुधाभुजाम् ।
ध्वजेषु तत्र खट्वांगं विना सर्वेऽपि पादपाः ॥ २१० ॥ युग्मम् ॥
खट्वांगं तूपकरण तापसानामुदीरितम् ।
प्राय क्रीडाविनोदार्थं नरलोके चरन्त्यमी ॥ २११ ॥
चैत्यवृक्षास्तथैवैषामष्टानां क्रमतो मताः ।
कदम्बाद्यास्तथा चोक्त तृतीयांगे गणाधिपैः ॥ २१२ ॥

एएसियं अट्ठविहाणं वाणमंतरदेवाण अट्ठ चइत्तरुक्खा पण्णत्ता । तं जहा ।

कलवो उ पिसायाणं वडो जक्खाण चेति तं ।
तुलसी भूयाण भवे रक्खसाणं च कंडओ ॥ २१३ ॥
असोओ किन्नराणं च किंपुरिसाण चपओ ।
णागरुक्खो भुअंगाणं गधव्वाण य तेंदुओ ॥ २१४ ॥

એમનામા જે યક્ષ, પિશાચ, ગ ધર્વ અને મહોરગ જાતિના છે એઓનો વર્ણ કઈક શ્યામ છે, કિપુરૂપ તથા રાક્ષસોનો વર્ણ શ્વેત છે, કિન્નરોનો આભાસ શ્યામ છતા કઇ નીલવર્ણો છે અને ભૂતજાતિનો તો જાણે કાજળમય હોયની એટલો બધો શ્યામ છે ૨૦૭-૨૦૮

એ આઠે જાતિના વ્યન્તરોની ધ્વજાઓમા, અનુક્રમે (૧) કદમ્બ, (૨) સુલસ, (૩) વડ, (૪) ખટ્વાગ, (૫) અશોક, (૬) ચ પક, (૭) નાગ અને (૮) તુબરૂ-આવા ચિન્હો છે ખટ્વાગ એ એક જાતનુ તાપસલોકોનુ ઉપકરણુ છે શેષ સાત પ્રસિદ્ધ વૃક્ષો છે ૨૦૯-૨૧૧

એ વ્યન્તરદેવો મનુષ્યલોકમા પ્રાય ક્રીડા વિનોદાર્થે વિચર્યા કરે છે

વળી એ આઠેને કદમ્બ આદિ ચૈત્યવૃક્ષો પણ છે એમ કહ્યુ છે ૨૧૨

એ સબધમા ત્રીજા ' અ ગ ' મા ગણુધરભાષિત વચન છે કે —

" એ આઠ પ્રકારના (વાણુ) વ્યન્તર દેવોના આઠ ચૈત્યવૃક્ષો કહેલા છે -પિશાચોનુ કદ

चैत्यवृक्षा मणिपीठिकानामुपरिवर्त्तिन· सर्वरत्नमया उपरि छत्रध्वजा· दिभि· अलकृताः सुधर्मादिसभानामग्रतो ये श्रूयन्ते ते एते इति सभा· व्यन्ते ॥ ये तु चिंधाइ कलवझए इत्यादि ते चिह्नभूता एतेभ्यः अन्य एव इति । स्थानाग ८ सूत्रवृत्त्यो ॥

प्राय. शैलकन्दरादौ यच्चरन्ति वनान्तरे ।
ततः पृषोदरादित्वात् एते स्युः वानमन्तरा. ॥ २१५ ॥
भृत्यवच्चक्रवर्त्याद्याराधनादिकृतस्तत ।
व्यन्तरा वाभिधीयन्ते नरेभ्यो विगतान्तराः ॥ २१६ ॥
एकैकस्मिन्निकायेऽथ द्वौ द्वाविन्द्रावुदाहृतौ ।
दक्षिणोत्तरभेदेन कालाद्यास्ते च षोडश ॥ २१७ ॥
कालश्चैव महाकाल. पिशाचचक्रवर्तिनौ ।
सुरूपः प्रतिरूपश्च भूतेन्द्रौ दक्षिणोत्तरौ ॥ २१८ ॥

ળવૃક્ષ, યક્ષોનુ વડ, ભૂતજાતિનુ તુળસી, રાક્ષસોનુ કડક, કિન્નરાનુ અશોક, કિપુરૂષોનુ ચપક, ઉરગજાતિનુ નાગવૃક્ષ, અને ગન્ધર્વોનુ તેન્દુકવૃક્ષ છે ૨૧૩–૨૧૪

' સુધર્મા ' વગેરે સભાની આગળ, મણિપીઠિકાની ઉપર, સર્વરત્નમય અને છત્રધ્વજાદિથી શોભતા ચૈત્યવૃક્ષો કહ્યા છે તે જ આ હોય એમ સભવે છે અને કદબ આદિ ચિહ્નોરૂપ બીજા વૃક્ષો કહ્યા છે તે આથી જૂદા છે ” આ પ્રમાણે સ્થાનાગસૂત્રમા આઠમા સૂત્ર (ઠાણા) મા અને તેની વૃત્તિમા પણ કહ્યુ છે

આ વ્યન્તરો પ્રાય 'વનાન્તરમા,' પર્વતની ગુફા આદિમા 'વિચરનારા' હોઇને 'વાનમન્તર' કહેવાય છે (સસ્કૃત વ્યાકરણમા 'પૃષોદરાદિ' નામથી ઓળખાતા સમાસના નિયમને આધારે वनान्तरे चरन्तीति वानमन्तरा એમ 'સમાસ' થાય છે) ૨૧૫

અથવા સેવકની જેમ ચક્રવર્તી આદિકની આરાધના વગેરે કરવાવાળા હોવાથી (नरेभ्यो) विगतान्तरा (એટલે મનુષ્યથી બહુ અન્તરવાળા નહિ)–એમ સમાસ કરવાથી પણ 'व्यन्तर' કહેવાય છે ૨૧૬

હવે, એ આઠે જાતિના વ્યન્તર દેવોમા, પ્રત્યેક જાતિના બબ્બે ઇન્દ્રો કહ્યા છે (૧) દક્ષિણ દિશાનો અને (૨) ઉત્તર દિશાનો એટલે સમગ્ર સોળ ઈન્દ્રો છે ૨૧૭

એમના નામ પિશાચોના ઈન્દ્ર 'કાળ' અને 'મહાકાળ' છે, ભૂતજાતિનાઓના ઇન્દ્ર 'સુરૂપ' અને 'પ્રતિરૂપ' છે, યક્ષોના ઇન્દ્ર 'પૂર્ણભદ્ર અને 'મણિભદ્ર' છે, રાક્ષસોના ઇન્દ્ર

पूर्णभद्रमाणिभद्रौ यक्षाणामधिपावुभौ ।
भीमश्चैव महाभीमो राक्षसानामधीश्वरौ ॥ २१९ ॥

किन्नरश्च किंपुरुषः किन्नराणां महीक्षितौ ।
इन्द्रौ किंपुरुषाणां च सत्महापुरुषौ स्मृतौ ॥ २२० ॥

अतिकायमहाकायौ महोरगधराधिपौ ।
गन्धर्वाधिपती गीतरतिर्गीतयशा इति ॥ २२१ ॥

सुरेन्द्राः षोडशाप्येते महाबला महाश्रियः ।
महासौख्या महोत्साहाः स्युरनुत्तरशक्तयः ॥ २२२ ॥

कमला चैव कमलप्रभोत्पला सुदर्शना ।
प्रत्येकमेतन्नाम्न्यः स्युः प्रियाः पिशाचराजयोः ॥ २२३ ॥

रूपवती बहुरूपा सुरूपा सुभगापि च ।
भूताधिराजयोरग्रमहिष्यः कथिता जिनैः ॥ २२४ ॥

पूर्णा बहुपुत्रिका चोत्तमा तथा च तारका ।
पूर्णभद्रमाणिभद्रदेवयोर्दयिता इमाः ॥ २२५ ॥

वसन्तिका केतुमती रतिसेना रतिप्रिया ।
गदिता दयिता एताः किन्नराणामधीशयोः ॥ २२६ ॥

'ભીમ' અને 'મહાભીમ' છે, કિન્નરોના ઇન્દ્ર 'કિન્નર' અને 'કિંપુરુષ' નામના છે, કિંપુરુષોના ઈન્દ્ર 'સત્પુરુષ' અને 'મહાપુરુષ' નામે છે, મહોરગજાતિના ઈન્દ્ર 'અતિકાય' અને 'મહાકાય' નામના છે, અને ગન્ધર્વોના ઇન્દ્ર 'ગીતરતિ' અને 'ગીતયશા' નામના છે ૨૧૮-૨૨૧

એ સોળે ઇન્દ્રો મહા બળવાન્, બહુ સમૃદ્ધિશાલી, અત્યન્ત સુખી, પૂર્ણ ઉત્સાહી, અને અપૂર્વ સામર્થ્યવાળા છે ૨૨૨

એ સોળમાના પ્રત્યેક ઈન્દ્રને વળી ચચ્ચાર પટ્ટરાણીઓ (ઇંદ્રાણીઓ) છે—એમા પ્રત્યેક પિશાચેન્દ્રને કમળા, કમળપ્રભા, ઉત્પલા અને સુદર્શના—એ નામની ચાર છે પ્રત્યેક ભૂતેન્દ્રને રૂપવતી, બહુરૂપા, સુરૂપા અને સુભગા—એવા નામવાળી ચાર છે પ્રત્યેક યક્ષેન્દ્રને પૂર્ણા બહુપુત્રિકા, ઉત્તમા અને તારકા—એવા નામવાળી ચાર છે પ્રત્યેક કિન્નરેન્દ્રને વસન્તિકા, કેતુમતી, રતિસેના અને રતિપ્રિયા—એ નામની ચાર છે ૨૨૩-૨૨૬

रोहिणी च नवमिका ह्रीनाम्नी पुष्पवत्यपि ।
प्राणप्रिया इमा प्रोक्ता जिनैः किंपुरुषेन्द्रयो ॥ २२७ ॥

भुजगा भुजगवती महाकच्छा स्फुटाभिधा ।
चतस्रो जीवितेश्वर्यो महोरगाधिराजयोः ॥ २२८ ॥

सुघोषा विमला चैव सुस्वरा च सरस्वती ।
चतस्र प्राणदयिता गन्धर्वाणामधीशयो ॥ २२९ ॥

साम्प्रतीनास्तु कालादीनां दाक्षिणात्येन्द्राणा याः कमलादय. ।
ता नागपुरवास्तव्या द्वात्रिंशत्पूर्वजन्मनि ॥ २३० ॥

महाकालाद्योत्तरात्येन्द्राणा या कमलादय ।
साकेतपुरवास्तव्यास्ता द्वात्रिंशदपि स्मृता ॥ २३१ ॥

एव चतु षष्टिरपि महेभ्यवृद्धकन्यकाः ।
स्वस्वनामप्रतिरूपजननीजनकाभिधा ॥ २३२ ॥

पुष्पचूलार्यिकाशिष्या श्रीपार्श्वार्पितसयमा ।
शबलीकृतचारित्रा मासार्धानशनस्पृश. ॥ २३३ ॥

વળી પ્રત્યેક કિંપુરૂષેન્દ્રને રોહિણી, નવમિકા, હ્રી અને પુષ્પવતી–એવા નામની ચાર પટ્ટરાણી છે પ્રત્યેક ઉરગેન્દ્રને ભુજગા, ભુજગવતી, મહાકચ્છા અને સ્ફુટા નામની ચાર છે પ્રત્યેક ગન્ધર્વેન્દ્રને સુઘોષા, વિમલા, સુસ્વરા અને સરસ્વતી–એમ ચાર પટ્ટરાણીઓ છે ૨૨૭–૨૨૯

(અહિં ગ્રંથકર્તાએ રાક્ષસેન્દ્રોની પટ્ટરાણીઓના નામ કેમ નહિ આપ્યા હોય ?)

સોળ ઇન્દ્રોમાથી, દક્ષિણભાગના જે કાલ વગેરે આઠ ઇન્દ્રો છે એમની કમળા વગેરે બત્રીશે ઇંદ્રાણીઓ પૂર્વજન્મમા નાગપુરવાસી વૃદ્ધ કન્યાઓ[1] હતી અને ઉત્તરદિશાના મહાકાળ આદિક ઇન્દ્રોની કમળા વગેરે ઇન્દ્રાણીઓ છે એઓ સાકેતપુરવાસી વૃદ્ધ કન્યાઓ હતી સમગ્ર થઇને ચોસઠે મ્હોટા શ્રેષ્ઠીઓની ઉમર લાયક કન્યાઓ હતી એમના માતાપિતાના નામ પણ એમના પોતાના નામને અનુસરતા જ હતા એઓ સર્વે પુષ્પચૂલા નામની આર્યાની શિષ્યાઓ થઇ હતી એમણે શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાન પાસે દીક્ષા લીધી હતી. એઓનુ ચારિત્ર અતિચારવાળુ હોઇ, અર્દ્ધમાસનુ અનશન કરી એઓ જ્યારે મૃત્યુ પામી

---

૧ મોટી ઉમ્મર થતા ઘના કન્યાપણે રહેલી

अतिचाराननालोच्याप्रतिक्रम्य मृतास्ततः ।
कालादिव्यन्तरेन्द्राणां बभूवुः प्राणवल्लभाः ॥२३४॥ पचभिः कुलकम्।

प्रत्येकमासां साहस्र. परिवारो भवेदथ ।
एकैकेय च देवीनां सहस्र रचितु क्षमा. ॥ २३५ ॥

प्रत्येकमेषामिन्द्राणां चतु.सहस्रसंमिता· ।
अवरोधे भवत्येव देव्यो लावरायवन्धुराः ॥ २३६ ॥

प्रत्येकमेषां सर्वेषां तिस्रो भवन्ति पर्षदः ।
ईषा तथा च त्रुटिता सभा दृढरथाभिधा ॥ २३७ ॥

सहस्राण्यष्ट देवानां तत्राभ्यन्तरपर्षदि ।
मध्यायां दश बाह्यायां द्वादशेति यथाक्रमम् ॥ २३८ ॥

देवीनां शतमेकैकं पर्षत्सु स्यात्तिसृष्वपि ।
देवदेवीनामथात्र स्थिति क्रमान्निरूप्यते ॥ २३९ ॥

पूर्णं पल्योपमस्यार्धं तद्देशोन तथाधिकम् ।
पल्योपमस्य तुर्यांशो देवानां क्रमश स्थितिः ॥ २४० ॥

त्यारे એ અતિચાર અણઆલોચ્યા અને અણપ્રતિક્રમ્યા રહી જવાથી, એઓ અહિં કુલ્લ આદિક વ્યન્તરેન્દ્રોની ઈંદ્રાણીઓ થઇ છે ૨૩૦-૨૩૪

આ ચોસઠેમાથી પ્રત્યેકને હજારહજારદેવીઓનો પરીવાર છે, અને એમનામાં હજાર-હજાર દેવીઓ વિકુર્વવાનુ (નવી ઉપજાવી કાઢવાનુ) સામર્થ્ય છે ૨૩૫.

એ ગણત્રીએ પ્રત્યેક ઈન્દ્રના અન્ત પુરમા ચારચાર હજાર લાવણ્યવતી દેવીઓ હોય છે ૨૩૬

વળી એ પ્રત્યેક ઈન્દ્રને ઈષા, ત્રુટિતા અને દ્દઢરથા-એવા નામની ત્રણ સભાઓ હોય છે ૨૩૭

એમા અદરની સભામા આઠ હજાર દેવો હોય છે, મધ્યની સભામા દશ હજાર અને બહારની સભામા બાર હજાર દેવો હોય છે ૨૩૮

વળી દરેક સભામા દેવીઓ પણ સો સો હોય છે ૨૩૯

હવે એ ત્રણે સભાઓના દેવદેવીઓના આયુષ્યની સ્થિતિ અનુક્રમે કહે બતાવે છે — પહેલી સભાવાળા દેવોની અર્દ્ધ પલ્યોપમ, બીજી સભાવાળા દેવોની અર્દ્ધ પલ્યોપમથી કંઈક ન્યૂન, અને ત્રીજી સભાવાળાઓની એક ચતુર્થાંશ પલ્યોપમથી કંઈક અધિક. પહેલી સભાની

साधिक. पल्यतुर्यांश पूर्णं स एव च स्थिति. ।
स एव देशेन न्यूनो देवीनां क्रमतः स्मृता ॥ २४१ ॥

एव च—सामानिकानामेतेषा तथाग्रयोषितामपि ।
पर्षदस्तिस्र ईपा त्रुटिता दढरथाभिधा ॥ २४२ ॥

चतुर्भिरेवं सर्वेऽमी सामानिकसहस्रकै ।
प्रेयसीभिश्चतसृभिः स्वपरिच्छदवाहिभि ॥ २४३ ॥

पार्षदैस्त्रिविधैर्देवै· सप्तभि सैन्यनायकैः ।
गन्धर्वनटहस्त्यश्वरथपादात्यकासरै ॥ २४४ ॥

अमीभि सप्तभि सैन्यैश्चतुर्भिश्चात्मरक्षिणा ।
स्थिते प्रत्याश सहस्रैरन्वह सेवितांह्रयः ॥ २४५ ॥

स्वस्वभौमेयनगरलचाणा चक्रवर्त्तिताम् ।
असख्येयानामजस्र प्रत्येक बिभ्रतोऽद्भुताम् ॥ २४६ ॥

व्यन्तराणां व्यन्तरीणां स्वस्वनिकायजन्मनाम् ।
स्वस्वदिग्वर्त्तिनां स्वैरं साम्राज्यमुपभुजते ॥२४७॥ पचभि· कुलकम् ॥

दिव्यस्त्रीसप्रयुक्तेपु नाटचेपु व्यापृतेन्द्रिया. ।
न जानते गतमपि काल पल्योपमायुप ॥ २४८ ॥

દેવીઓની આયુષ્યસ્થિતિ એક ચતુર્થાશ પલ્યોપમથી અહેજ વધારે બીજી સભાની દેવીઓની બરાબર એક ચતુર્થાશ પલ્યોપમ, અને ત્રીજી સભાની દેવીઓની એક ચતુર્થાશ પલ્યોપમથી ન્યૂન છે ૨૪૦–૨૪૧

(સોળે ઇન્દ્રોને જેમ ત્રણ ત્રણ સભા કહી તેમ) એમના સામાનિક દેવો અને અગ્રમહિષીઓને પણ ઇષા, ત્રુટિતા અને દઢરથા નામની ત્રણ ત્રણ સભાઓ છે ૨૪૨

આ પ્રમાણે ચાર ચાર હજાર સામાનિક દેવો, હજાર હજારના પરીવારવાળી ચચ્ચાર ઇન્દ્રાણીઓ, ત્રણ પ્રકારના પર્ષદાના દેવો, સાત સાત સેનાપતિઓ, ગધર્વ નટ હસ્તી અશ્વ રથ પાયદળ તથા મહિષોરૂપ સાત પ્રકારના સૈન્યો, ચૌદિશે રહેલા ચચ્ચાર હજાર આત્મરક્ષકો—આટલા બધા પરિવારવાળા અને પોતપોતાના લાખો નગરોમા અદ્ભુત ચક્રિત્વ ધારણ કરવાવાળા એ સર્વ ઇન્દ્રો, પોતપોતાની નિકાયમા ઉત્પન્ન થયેલા અને પોતપોતાની દિશાઓમા રહેલા અસખ્યાત વ્યન્તરવ્યન્તરીઓનુ રાજ્ય ભોગવે છે ૨૪૩–૨૪૭

વળી દેવાગનાઓએ પ્રયોજેલા નાટકોમા એઓ એટલા બધા રોકાયલા રહે છે કે એમનો પલ્યોપમ જેટલો આયુષ્યકાળ ક્યા વહી જાય છે એની પણ એમને ખબર રહેતી નથી ૨૪૮

तथोक्तम्। तहि देवा वंतरिया वरतरुणीगीयवाइयरवेणम् ।
निच्चं सुहिया पमुइया गयपि कालं न याणंति ॥ १ ॥

व्यन्तराणाममी अष्टौ मूलभेदाः प्रकीर्त्तिताः ।
अष्टावान्तरभेदाः स्यु अणपर्णीमुखा परे ॥ २४९ ॥

तथा हि । अणपन्नी पणपन्नी इसीवाई भूयवाईए चेव ।
कंदी य महाकदी कोहडे चेव पयए अ ॥ २५० ॥

प्राग्वत् प्रतिनिकायेऽत्र द्वौ द्वाविन्द्रावुदीरितौ ।
क्षेत्रयोः रुचकाद्याम्योत्तराहयोरधीश्वरौ ॥ २५१ ॥

इन्द्रौ सन्निहितः सामानिकश्चाद्यनिकाययोः ।
धाता विधातेत्यधिपौ निकाये च द्वितीयके ॥ २५२ ॥

तार्तीयिकनिकायेन्द्रौ ऋषिश्च ऋषिपालितः ।
चतुर्थस्य निकायस्य तावीश्वरमहेश्वरौ ॥ २५३ ॥

सुवत्सश्च विशालश्च निकाये पंचमेऽधिपौ ।
षष्ठे निकाये नेतारौ हास्यहास्यरती इति ॥ २५४ ॥

અન્યત્ર પણ કહ્યુ છે કે—મનહર તરૂણીઓના ગીતવાદ્યના નાદને લીધે, વ્યન્તરદેવો નિત્ય એટલા સુખ અને પ્રમોદમા રહે છે કે કાળ કેટલો વહ્યો જાય છે એ એઓ જાણતાજ નથી

અહિ જે વ્યન્તરદેવોના આઠ ભેદ કહ્યા તે ' મૂળ ભેદ ' છે એમના બીજા આઠ, અણુપન્ની આદિક અવાન્તર ભેદો પણ છે તે આ પ્રમાણે—(૧) અણુપન્ની, (૨) પણુપન્ની, (૩) ઋષિવાદી, (૪) ભૂતવાદી, (૫) કદીત, (૬) મહાકદીત, (૭) કોહુ ડ અને (૮) પતગ ૨૪૯–૨૫૦

પૂર્વવત્ અહિ પણ આઠે નિકાયોમા પ્રત્યેક નિકાયના બબે ઇન્દ્રો છે, અને એઓ રૂચકથી દક્ષિણે અને ઉત્તરે આવેલા ક્ષેત્રોના જુદા જુદા અધીશ્વર છે ૨૫૧

પહેલી એટલે ' અણુપન્ની ' નિકાયના વ્યન્તરોના, સન્નિહિત અને સામાનિક નામના બે ઇન્દ્રો છે, અને બીજી એટલે ' પણુપન્ની ' નિકાયના વ્યન્તરોના, ધાતા અને વિધાતા નામના ઇન્દ્રો છે ૨૫૨

ત્રીજીના ઋષિ અને ઋષિપાલિત અને ચોથીના ઇશ્વિર અને મહેશ્વર ઇન્દ્રો છે ૨૫૩

પાચમી નિકાયના સુવત્સ અને વિશાળ નામના, અને છઠ્ઠીના હાસ્ય અને હાસ્યરતિ નામના ઇન્દ્રો છે ૨૫૪

श्रेयोमहाश्रेयांसौ च निकाये सप्तमेऽधिपौ ।
पदगः पदगपति. निकायस्याष्टमस्य तौ ॥ २५५ ॥

तथाहुः स्थानागे। दो अणपन्निदा पन्नत्ता इत्यादि ॥

एतेऽपि रत्नकाडस्य शत शतमुपर्यधः ।
परित्यज्य वसन्त्यष्टशतयोजनमध्यत ॥ २५६ ॥

तथाहुः प्रज्ञापनायाम् ।

कहिण भते वाणमतराण देवाण भोमेज्जा नगरा पणणत्ता । कहिण भते वाणमतरा देवा परिवसन्ति ॥ गोयमा से रयणप्पभाए पुढवीए रयणामयस्स कंडस्स जोअणसहस्स वाहलस्स उवरि एगं जोअणसय ओगाहेत्ता हेठावि एग जोअणसयं वज्जेत्ता मज्झे अट्ठसु जोअणसएसु एत्थण वाणमतराण तिरियमसंखेज्जा भोमेज्जा नगरावाससयसहस्सा भवन्ति इति मक्खाया । तेणं इत्यादि । तत्थण वहवे वाणमतरा देवा परिवसन्ति । तं जहा। पिसाया भूया जक्खा यावत् अणपन्निय पणपन्निय इत्यादि ॥

सग्रहण्या तु

સાતમીના શ્રેયાસ અને મહાશ્રેયાસ, તેમજ આઠમીના પદગ અને પદગપતિ નામના ઈન્દ્રો કહ્યા છે ૨૫૫

સ્થાનાગસૂત્રમા પણ ‘ અણપન્નીના બે ઈન્દ્રો છે’, ઇત્યાદિ કહ્યુ છે

વળી એઓ પણ રત્નકાડના, સો ઉપલા અને સો નીચલા યોજન પડતા મુકીને શેષ આઠસો યોજન રહ્યા એમા વસે છે ૨૫૬

આના સબધમા પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમા પણ કહ્યુ છે કે—

શ્રી ગૌતમગણધર પૂછે છે કે—હે ભગવાન, વાણમતર દેવોના ભૂમિનગરો કયા આવ્યા? અને એ વાણમતર દેવો ક્યા રહે છે ? એના ઉત્તરમા પ્રભુ કહે છે કે–હે ગૌતમ, રત્નપ્રભા પૃથ્વીના એક હજાર યોજન જાડા રત્નકાડમા, સો યોજન ઉપર અને સો યોજન નીચે એમ બસો યોજન બાદ કરી, મધ્યના આઠસો યોજનમા વાણમતર દેવોના અસખ્યાતલક્ષ વાસનગરો છે, અને ત્યાજ ઘણા વાણમતર દેવો રહે છે જેવા કે, પિશાચ, ભૂત અને યક્ષ વગેરે આઠ અને અણપન્ની, પણપન્ની વિગેરે આઠ મળી સોળ

‘સગ્રહણી’ મા વળી એમ કહ્યુ છે કે—રત્નપ્રભાપૃથ્વીના પહેલા એકસો યોજનમા અન્તર

इय पढमजोअणसए रयणाए अट्ठवतरा अवरे ।
तेसिं इह सोलसिंदा रुअगहो दाहिणुत्तरओ ॥ १ ॥

योगशास्त्रचतुर्थप्रकाशवृत्तौ तु एवम् । रत्नप्रभायामेव प्रथमस्य शतस्य अध उपरि च दशदश योजनानि मुक्त्वा मध्ये अशीतियोजनेषु अणप न्नियप्रभृतय इति ॥

एषां वक्तव्यता सर्वा विज्ञेया प्राक्तनेन्द्रवत् ।
जाता द्वात्रिंशदित्येवं व्यन्तरामरनायका· ॥ २५७ ॥

भौमेयनगरेष्वेषु व्यन्तराः प्रायशः खलु ।
उत्पद्यन्ते प्राच्यभवानुष्ठिताज्ञानकष्टत· ॥ २५८ ॥

मृताः पाशविषाहारजलाग्निक्षुत्तृडादिभिः ।
भृगुपातादिभिश्च स्युः व्यन्तराः शुभभावतः ॥ २५९ ॥

स्थितिरुत्कर्षतोऽमीषां पल्यमर्धं च योषिताम् ।
सहस्राणि दशाब्दानां उभयेषां जघन्यतः ॥ २६० ॥

આઠ જાતિના વ્યન્તરો રહે છે એઓના વળી, રૂચકથી દક્ષિણમા આઠ અને ઉત્તરમા આઠ મળીને સોળ ઇન્દ્રો છે

યોગશાસ્ત્રના ચોથા ‘ પ્રકાશ ’ ની ટીકામા વળી જૂદુ જ કહ્યુ છે રત્નપ્રભાપૃથ્વીમા જ, પહેલા સો યોજનમાના ઉપરના દશ અને નીચેના દશ એમ વીશ યોજન મૂકીને શેષ મધ્યના એશી યોજનમા ‘ અણુપન્ની ’ આદિ દેવો વસે છે

આ વ્યન્તરેન્દ્રોનુ સ્વરૂપ પણ પૂર્વોક્ત વ્યન્તરો જેવુ જ સમજવુ આ હિસાબે સર્વ મળી બત્રીશ વ્યન્તરેન્દ્રો થયા ૨૫૭

પૂર્વ ભવમા અજ્ઞાનપૂર્વક કષ્ટદાયક તપશ્ચર્યા કરવાથી પ્રાણીઓ આ ભૂમિનગરોમા વ્યન્તર તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે ૨૫૮

પાશ (ગળાફાંસો), વિષપાન, અગ્નિપ્રવેશ, ઝ પાપાત તથા ક્ષુધા અને તૃષા વેઠીને પણ, (મૃત્યુ અ ગીકાર કરી) માણસો, શુભભાવ હોય તો અહિ વ્યન્તરો થાય છે ૨૫૯

વ્યન્તરદેવોની ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યસ્થિતિ એક પલ્યોપમની છે અને તેની દેવીઓની અર્ધ પલ્યોપમની છે જઘન્ય આયુષ્ય તે બનેનુ દસ હજાર વર્ષ જેટલુ છે ૨૬૦

स्वाभाविकं सप्तहस्तमान उत्कर्षतो वपुः ।
अंगुलासंख्यांशमानं जघन्यं प्रथमक्षणे ॥ २६१ ॥
लक्षयोजनमानं चोत्कृष्टमुत्तरवैक्रियम् ।
प्रक्रमेऽङ्गुलसंख्येयभागमानं जघन्यतः ॥ २६२ ॥
एषां लेश्याश्चतस्रः स्युः पद्मां शुक्लां विना पराः ।
उच्छ्वसन्ति सप्तभिस्ते स्तोकैर्जघन्यजीविनः ॥ २६३ ॥
बुभुक्षवश्चैकदिनान्तरेऽथोत्कृष्टजीविनः ।
समुच्छ्वसन्त्याहरन्ति मुहूर्ताहःपृथक्त्वकैः ॥ २६४ ॥
आहारे चित्तसंकल्पोपस्थिताः सारपुद्गलाः ।
सर्वांगेषु परिणमन्त्येषां कावलिकस्तु न ॥ २६५ ॥
ये तु हिंस्राः सुरा वीरचण्डिकाकालिकादयः ।
मद्यमांसाद्याहुतिभिस्तुष्यन्ति तर्पिता इव ॥ २६६ ॥
तेऽपि पूर्वभवाभ्यासात् पापा मिथ्यात्वमोहिताः ।
मद्यमांसादि वीक्ष्यैव तुष्यन्ति न तु भुंजते ॥२६७॥ युग्मम् ॥

એમનું સ્વાભાવિક શરીરમાન ઉત્કર્ષત સાત હાથનું હોય છે અને જઘન્યત , પ્રથમ ક્ષણે, એક આગળના અસંખ્યમા અંશ જેટલુ હોય છે ૨૬૧

એઓ ઉત્તરવૈક્રિય શરીર ઉત્કર્ષત લાખયોજનનું કરી શકે છે, જ્યારે જઘન્યત , શરૂઆતમા આગળના અસંખ્યાત ભાગ જેટલુ હોય છે ૨૬૨

એઓને પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યા શિવાયની ચાર લેશ્યાઓ હોય છે એમનામા જઘન્ય આયુષ્યવાળા હોય છે એઓ સાત સ્તોકે શ્વાસ લે છે, અને એકાતરે ક્ષુધાતુર થાય છે ૨૬૩

વળી જેઓ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા હોય છે તેઓ ચાર મુહૂર્તે શ્વાસોશ્વાસ લે છે અને ચાર દિવસે ક્ષુધાતુર થાય છે ૨૬૪

આહારની ઇચ્છા થતા સંકલ્પમાત્રથી જ સારસાર પુદ્‌ગળો એમના સર્વ અંગોમા પરિણમે છે એમને કવળઆહાર હોતો નથી ૨૬૫

વળી જે વીર, ચંડિકા, કાલિકા આદિ હિંસક દેવો તર્પિત થયા હોય તેમ માસ, મદ્ય આદિકની આહુતિથી તુષ્ટમાન થાય છે તે પાપી મિથ્યાત્વમોહિત દેવો પૂર્વભવની ટેવ હોવાથી એ વસ્તુઓ જોઇનેજ સન્તોષ પામે છે, એનો આહાર કરતા નથી ૨૬૬-૨૬૭

समूर्छिमा गर्भजाश्च तिर्यंचो गर्भजा नराः ।
उत्पद्यन्ते षड्भिरपि युताः संहननैरिह ॥ २६८ ॥

च्युत्वोत्पद्यन्त एते नृतिरश्चोर्गर्भजन्मनोः ।
पर्याप्तबादरक्ष्माम्भःप्रत्येकभूरुहेषु च ॥ २६९ ॥

एकेन समयेनैकादयोऽसंख्यावसानकाः ।
उत्पद्यन्ते च्यवन्तेऽमी उत्कृष्टमेषु चान्तरम् ॥ २७० ॥

ज्ञेयं मुहूर्त्तानि चतुर्विंशतिस्तज्जघन्यतः ।
एकसामयिक नूनं च्यवनोत्पत्तिगोचरम् ॥ २७१ ॥ युग्मम् ॥

पश्यन्त्यवधिना पंचविंशतियोजनान्यमी ।
जघन्यजीविनोऽन्ये च सख्येययोजनावधि ॥ २७२ ॥

तिर्यग्लोकवासिनोऽपि व्यन्तरा यदिहोदिताः ।
तद्वै रत्नप्रभापृथ्वीवक्तव्यताप्रसंगतः ॥ २७३ ॥

इति व्यन्तराणां सुराणां पुराणाम्
पुराणोपदिष्टा व्यवस्था न्यरूपि ।
तृतीयाच्चतुर्थादुपागाच्च शेषम्
विशेषं विदन्तु प्रबुद्धाः समेधा ॥ २७४ ॥

સમૂર્છિમ તથા ગર્ભજ તિર્યંચો, અને ગર્ભજ મનુષ્યો (મૃત્યુબાદ) અહિં (વ્યન્તર જાતિમાં) ઉત્પન્ન થાય છે વળી એઓને સંઘયણ છએ હોય છે ૨૬૮

અહિંથી ચ્યવીને એઓ ગર્ભજ તિર્યંચ તથા ગર્ભજ મનુષ્યમાં, તેમજ પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય, અપ્કાય અને પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે ૨૬૯

એઓ એક સમયે એકથી તે અસંખ્યાતસુધી ઉત્પન્ન થાય છે અને ચ્યવે છે ૨૭૦

એમનામાં ચ્યવન અને ઉત્પત્તિ વચ્ચેનું ઉત્કૃષ્ટ અન્તર ચોવીશ મુહૂર્ત્તનું અને જઘન્ય અન્તર એક સમયનું છે ૨૭૧

એમનામાંના જઘન્ય આયુષ્યવાળા અવધિજ્ઞાનથી પચવિશ યોજન સુધી અને બીજાઓ સંખ્યાત યોજનસુધી જોઇ શકે છે ૨૭૨

આ પ્રમાણે અહિં તીર્છાલોકમાં વસનારા વ્યન્તરોનું વર્ણન કર્યું છે તે ફક્ત રત્નપ્રભા પૃથ્વીના વર્ણનના પ્રસંગને લઇને કર્યું છે ૨૭૩

એ પ્રમાણે, વ્યન્તરદેવોના નગરોની શાસ્ત્રમાં કહી છે એ પ્રમાણેની હકીકત મે અહિં

विश्वाश्चर्यदकीर्तिकीर्त्तिविजयश्रीवाचकेन्द्रान्तिष-
द्राजश्रीतनयोऽतनिष्ट विनय. श्रीतेजपालात्मजः।
काव्य यत्किल तत्र निश्चितजगत्तत्त्वप्रदीपोपमे
सर्गो निर्गलितार्थसार्थसुभग. पूर्णः सुख द्वादश ॥ २७५ ॥

इति द्वादश सर्ग ।

વર્ણવી છે વિશેષ વૃત્તાન્તના જિજ્ઞાસુ બુદ્ધિમાન પંડિતોએ એ માટે નાજુ અને ચોથુ ઉપાગ જોવુ ૨૭૪

સકળ વિશ્વને આશ્ચર્યમા લીન કરી નાખે એવી જેમની કીર્તિ છે એવા શ્રીકીર્તિવિજયવાચકેન્દ્રના અન્તેવાસિ, તેમજ માતા રાજશ્રી અને પિતા તેજપાળના સુપુત્ર વિનયવિજયજીએ રચેલા, જગતના તત્વોને દીપકની જેમ પ્રકાશમા લાવનારા આ કાવ્યનો, અદરથી નીકળતા અર્થસમૂહથી સુભગ એવો બારમો સર્ગ નિર્વિઘ્ને સમાપ્ત થયો ૨૭૫

બારમો સર્ગ સમાપ્ત.

अथ त्रयोदश सर्ग.

योजनानां सहस्रं च मुक्त्वैकैकमुपर्यध. ।
मध्येऽष्टसप्ततिसहस्राढ्ये लक्षे क्षिताविह ॥ १ ॥

वसन्ति भवनाधीशनिकाया असुरादयः ।
दशैतेऽपि द्विधा प्राग्वद्दक्षिणोत्तरभेदत ॥ २ ॥ युग्मम् ॥

तेषु प्रत्येकमिन्द्रौ द्वौ भवतो दक्षिणोत्तरौ ।
भवनेन्द्रा विंशतिः स्युरित्येव चमरादय. ॥ ३ ॥

तथोक्तम् ।

असुरा नागसुवण्णा विज्जु अग्गी य दीव उदही य ।
दिसिपवणथणिं य दसविह भवणवइ तेसु दुदु इंदा ॥ ४ ॥

अन्ये तु आहुः । नवतियोजनसहस्राणामधस्तात् भवनानि ॥ अन्यत्र च उपरितनमधस्तनं च योजनसहस्र मुक्त्वा सर्वत्रापि यथासंभ-

---

સર્ગ તેરમો

(એક લાખ એશી હજાર યોજનના પ્રમાણવાળી) રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં, એક હજાર યોજન ઉપર અને એક હજાર યોજન નીચે એમ કુલ બે હજાર યોજન શિવાયના બાકીના મધ્યના એક લાખ અઠ્યોતેર હજાર યોજનમાં 'અસુર' વગેરે દશ પ્રકારના 'ભવનપતિ' દેવો વસે છે અને એમના બે (૧) દક્ષિણ દિશાના અને (૨) ઉત્તર દિશાના—એમ બે ભેદ છે ૧-૨

દશે પ્રકારના ભવનપતિઓમાં, દક્ષિણનો એક અને ઉત્તરનો એક—એમ બે ઇન્દ્રો હોય છે એવી રીતે ૧૦×૨ એમ વીશ ભવનેન્દ્રો છે જેવા કે ચમરેન્દ્ર વગેરે ૩

કહ્યું છે કે —(૧) અસુર, (૨) નાગકુમાર, (૩) સુવર્ણકુમાર, (૪) વિદ્યુતકુમાર (૫) અગ્નિકુમાર, (૬) દ્વીપકુમાર, (૭) સમુદ્રકુમાર, (૮) દિક્કુમાર, (૯) વાયુકુમાર અને (૧૦) સ્તનિતકુમાર—એમ દશ પ્રકારના ભવનપતિ દેવો છે, અને એઓ પ્રત્યેકમાં બે બે ઇન્દ્રો છે ૪

કેટલાક આચાર્યો નેવુ હજાર યોજનની નીચે ભવનો અર્થાત્ ભવનપતિ દેવો છે એમ

वमावासा इति ॥ आवासा नाम कायमानसन्निभा महामडपा इति लघु सग्रहणीवृत्तौ तत्वार्थभाष्येऽपि । तत्र भवनानि रत्नप्रभाया बाहल्यार्धम-वगाह्य मध्ये भवन्ति इति उक्तम् । इति ज्ञेयम् ॥

चतुस्त्रिंशत्क्रमात्त्रिंशल्लक्षाः स्युर्दक्षिणोत्तराः ।
भवना असुराणां ते चतुःषष्टिश्च मीलिता. ॥ ५ ॥
लक्षाश्चतुश्चत्वारिंशच्चत्वारिंशद्द्वयोर्दिशो ।
नागालयाना चतुरशीतिर्लक्षाश्च मीलिता ॥ ६ ॥
अष्टात्रिंशच्चतुस्त्रिंशल्लक्षाः क्रमात् द्वयोर्दिशो ।
सर्वाग्रेण सुपर्णानां गृहलक्षा द्विसप्तति ॥ ७ ॥
चत्वारिंशच्च षट्त्रिंशद्दक्षिणोत्तरयो. क्रमात् ।
वैद्युतावासलक्षाः स्युः षट्सप्ततिश्च मीलिता. ॥ ८ ॥
एवमग्निकुमाराणां द्वीपवार्धिदिशा तथा ।
विद्युत्कुमारवत् सख्या भवनानां प्रकीर्त्तिता ॥ ९ ॥

કહે છે અન્યત્ર વળી એમ કહ્યુ છે કે " ઉપરના અને હેઠળના હજાર હજાર યોજન શિવાયના શેષ ભાગમા સર્વત્ર યથાસભવ આવાસો છે 'આવાસ' નો અર્થ લઘુસગ્રહણીની ટીકામા તથા 'તત્વાર્થભાષ્ય' મા 'કાયાના પ્રમાણ જેવડા મહામડપ' એવો કહ્યો છે વળી ત્યા એમ કહ્યુ છે કે આ 'ભવનો' છે તે રત્નપ્રભાપૃથ્વીમા એની અર્દ્ધ જાડાઇ અવગાહીને મધ્યમા રહેલા છે

અસુરોના ભવનો ચોસઠ લાખ છે ચોત્રીશલાખ દક્ષિણદિશામા અને ત્રીશ લાખ ઉત્તરદિશામા ૫

નાગકુમારોના ચોર્યાશી લાખ ભવનો છે દક્ષિણમા ચુમાળીસ લાખ અને ઉત્તરમા ચાળીશ લાખ ૬

સુવર્ણકુમારોના બેઉ દિશાઓમા અનુક્રમે આડત્રીશ લાખ અને ચોત્રીશલાખ મળીને બ્હોતેર લાખ ભવનો છે ૭

વિદ્યુત્કુમારોના બન્ને દિશાઓમા અનુક્રમે ચાળીશ લાખ અને છત્રીશ લાખ મળીને છોતેર લાખ ભવનો છે ૮

અગ્નિકુમાર, દ્વીપકુમાર, સમુદ્રકુમાર અને દિક્કુમારોના ભવનોની સખ્યા વિદ્યુતકુમાર કહી છે ૯

पचाशदथ पट्चत्वारिंशद्दिशोर्द्वयोः क्रमात् ।
लक्षा वायुसुरावासा· सर्वे षण्णवतिश्च ते ॥ १० ॥
चत्वारिंशत्तथा पट्त्रिंशदुक्ता दिग्द्वये क्रमात् ।
स्तनितानां गृहाः सर्वे लक्षा. पट्सप्तति· किल ॥ ११ ॥
चतस्र· कोटयो लक्षा· पट् गृहा दक्षिणाश्रिता ।
उत्तराहास्तु पट्षष्टिः लक्षास्तिस्रश्च कोटयः ॥ १२ ॥
द्वयोर्दिशोश्च सर्वाग्रं भवनानामुदाहृतम् ।
कोटय सप्त लक्षाणां द्वासप्तत्या समन्विताः ॥ १३ ॥
आकारेण सुषमया प्राकारपरिखादिभि· ।
व्यन्तराणा नगरवत् प्रायो ज्ञेयान्यमून्यपि ॥ १४ ॥
गुरूणि तान्यसंख्येयैर्मितानि खलु योजनै ।
मध्यानि संख्येयैर्जम्बूद्वीपाभानि लघून्यपि ॥ १५ ॥
तत्रासुरनिकायस्य दक्षिणस्यां दिशि प्रभु ।
चमरेन्द्रः शरच्चन्द्रचन्द्रिकाविलसद्यशः ॥ १६ ॥

વાયુકુમારોના ભવનો દક્ષિણ અને ઉત્તર બેઉ દિશામા અનુક્રમે પચાસ લાખ અને છેતાળીસ લાખ મળીને છન્નુ લાખ છે ૧૦

સ્તનિત કુમારોના ભવનો બેઉ દિશાઓમા અનુક્રમે ચાળીશ લાખ અને છત્રીશ લાખ મળીને એકદર છોતેર લાખ છે ૧૧

એ ગણત્રીએ દક્ષિણ દિશામા કુલ ચાર ક્રોડ ને છ લાખ ભવનો છે, અને ઉત્તર દિશામા ત્રણ ક્રોડ ને છાસઠ લાખ છે ૧૨

એટલે બેઉ દિશાઓના સમગ્ર મળીને સાત ક્રોડ ને બ્હોતેર લાખ ભવનો થયા ૧૩

આ ભવનો આકારમા, શોભામા તથા કોટ અને ખાઈ વગેરે પરત્વે પ્રાય પૂર્વોક્ત વ્યન્તરના નગરો જેવા છે ૧૪

એમા પણ એકદમ મ્હોટા આવાસો છે તે અસખ્ય યોજન પ્રમાણુ છે, મધ્યમ આવાસો છે તે સખ્યાત યોજન પ્રમાણુ છે અને ન્હાના છે તે (પણુ) જમ્બૂદ્વીપ જેવડા છે ૧૫

ત્યા, દક્ષિણુ દિશામા અસુરકુમારોનો સ્વામી 'ચમરેન્દ્ર' છે, જેનો શરદઋતુના ચદ્રમાની ચદ્રિકા જેવો સ્વચ્છ નિર્મળ યશ ચોદિશ વિસ્તરી રહ્યો છે ૧૬

तथाहि। विद्यते दक्षिणदिशि तिर्यग्मेरोः सुदर्शनात्।
असंख्यद्वीपाब्धिपरो द्वीपोऽरुणवराभिधः ॥ १७ ॥

तस्य बाह्यवेदिकान्तात् मध्येऽरुणवराम्बुधेः ।
योजनानां द्विचत्वारिंशत्सहस्राण्यतीत्य वै ॥ १८ ॥

चमरस्यासुरेन्द्रस्य महानुत्पातपर्वतः ।
तिगिंछिकूटनामास्ति प्रशस्तश्रीभरो धुरः ॥ १९ ॥

योजनानां सप्तदश शतान्यथैकविंशतिः ।
उच्छ्रितस्तस्य तुर्यांशो निमग्नो वसुधान्तरे ॥२०॥ विशेषकम् ॥

मूले सहस्रं द्वाविंशं योजनानां स विस्तृतः ।
मध्ये शतानि चत्वारि चतुर्विंशानि विस्तृतः ॥ २१ ॥

शतानि सप्त विस्तीर्णस्त्रयोविंशानि चोपरि ।
ऊर्ध्वाधो विस्तृतो मध्ये क्षामो महामुकुन्दवत् ॥ २२ ॥

मुकुन्दः वाद्यविशेष इति ॥

सर्वरत्नमयस्यास्य वेदिकावनशालिनः ।
शिरस्तले मध्यदेशे स्यात्प्रासादावतंसकः ॥ २३ ॥

એની હકીકત આ પ્રમાણે છે —

અત્યન્ત દર્શનીય એવા મેરૂપર્વતથી તીર્છો દક્ષિણ દિશામા, અસખ્ય દ્વીપસમુદ્રો મૂક્યા પછી, અરૂણવર નામનો દ્વીપ આવે છે ૧૭

એની બાહ્ય વેદિકાના પ્રાન્ત ભાગથી બેતાલીશ હજાર યોજન મૂકીને, અરૂણવર સમુદ્રના મધ્ય ભાગમા 'ચમર' નામના અસુરેન્દ્રનો 'તિગિછિકુટ' નામનો મનહરલક્ષ્મીથી શોભી રહેલો મહાન 'ઉત્પાતપર્વત' આવેલો છે ૧૮-૧૯

એ એક હજાર સાતસો ને એકવીશ યોજન ઉચો છે અને ઉચાઇને ચોથે હિસ્સે પૃથ્વીમા ખુચેલો છે ૨૦

એનો વિસ્તાર મૂળ આગળ એક હજાર ને બાવીશ યોજન છે, મધ્યમા ચારસો ચોવીશ યોજન છે અને ટોચ આગળ સાતસો ત્રેવીશ યોજન છે એટલે એક મ્હોટુ મુકુદ હોય એવો હેઠળ ઉપર વિસ્તીર્ણ છે અને મધ્યમા ક્ષામ એટલે પાતળો છે ('મુકુન્દ' એક જાતનુ વાજિત્ર છે) ૨૧-૨૨

પદ્મવેદિકા અને વનખડને લીધે શોભી રહેલા એવા આ સર્વરત્નમય પર્વતની ટોચ પર મધ્યમા એક સુદર પ્રાસાદ છે ૨૩

सार्द्धे द्वे योजनशते तुंगः सपचविंशतिः ।
ततः शत योजनानि रम्योल्लोचमहीतलः ॥ २४ ॥
अष्टयोजनमानाथ तत्रास्ति मणिपीठिका ।
चमरेन्द्रस्यात्र सिंहासन सहपरिच्छदम् ॥ २५ ॥
तिर्यग्लोकं जिगमिषुः जिनजन्मोत्सवादिषु ।
प्रथमं चमरेन्द्रोऽस्मिन्नुपैति स्वाश्रयात् गिरौ ॥ २६ ॥
ततो यथेप्सित स्थानमुत्पतत्यविलम्बत ।
तेनायं चमरेन्द्रस्य ख्यात उत्पातपर्वतः ॥ २७ ॥
षट् शतान्यथ कोटीनां पचपंचाशदेव च ।
कोट्यो लक्षाण्यथ पचत्रिंशल्लक्षार्धमेव च ॥ २८ ॥
योजनानि तिर्यगस्मात्तिगिंछिकूटपर्वतात् ।
अतिक्रम्य दक्षिणस्यां मध्येऽरुणवरोदधेः ॥ २९ ॥
यो देशस्तदधोभागे मध्ये रत्नप्रभाक्षिते. ।
चत्वारिंशद्योजनानां सहस्राण्यवगाह्य च ॥ ३० ॥
राजधान्यस्ति चमरचंचा चंचन्मणिमयी ।
व्यासायामपरिक्षेपैर्जम्बूद्वीपसधर्मिणी ॥ ३१ ॥ कलापकम् ॥

એ પ્રાસાદ ઉચાઈમા અઢીસો યોજન અને વિસ્તારમા સવાસો યોજન છે વળી એની ફરસબધી તેમજ ચીલીંગ અત્યત રમણીય છે ૨૪

એની અદર એક આઠ યોજન પ્રમાણ મણિપીઠ છે, અને એ મણિપીઠપર ચમરેન્દ્રનુ પરિવારયુક્ત સિહાસન છે ૨૫

જિન ભગવાનના જન્મમહોત્સવ વગેરે પ્રસગે ચમરેન્દ્ર તીર્છાલોકમા આવવાનો હોય છે ત્યારે પોતાના આવાસથી નીકળી પહેલો આ જ પર્વતપર આવે છે, અને પછી જ જ્યા જવુ હોય ત્યા 'ઉત્પતનપૂર્વક' એટલે 'ઉડીને' જાય છે અને એટલા માટે જ એ ચમરેન્દ્રનો 'ઉત્પાતપર્વત' કહેવાય છે ૨૬-૨૭.

એ તિગિછિકૂટપર્વતથી તીર્છા દક્ષિણ દિશામા છસોપચાવન ક્રોડ સાડીપાત્રીસ લાખ યોજન મૂક્યા પછી, અરૂણવર સમુદ્રના મધ્ય ભાગમા જે દેશ છે તેના અધોભાગમા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના મધ્યમા, ચાલીશ હજાર યોજન અવગાહીને, ચમરેન્દ્રની, પુષ્કળ મણિરત્નોને લીધે

वप्रश्चास्या योजनानामध्यर्ध शतमुन्नत· ।
पचाशद्विस्तृतो मूले मौलौ द्वादश सार्द्धकाः ॥ ३२ ॥
आयतैर्योजनस्यार्ध न्यूनार्धयोजनोच्छ्रितै ।
क्रोश विस्तीर्णैश्च रम्यो रत्नजैः कपिशीर्षकै. ॥ ३३ ॥
एकैकस्यां स वाहाया पंचद्वारशतांचित ।
सार्धे द्वे योजनशते द्वार चैकैकमुच्छ्रितम् ॥ ३४ ॥
सपादशतविस्तीर्णतोरणाद्युपशोभितम् ।
मध्येऽथ वप्रस्यैतस्य पीठवन्धो विराजते ॥ ३५ ॥ युग्मम् ॥
योजनानां पोडशैप सहस्रान्विस्तृतायत ।
पद्मवरवेदिकया परीत काननेन च ॥ ३६ ॥
तस्य मध्ये रम्यभूमावस्ति प्रासादशेखर ।
सार्धे द्वे योजनशते तुगस्तदर्धविस्तृत· ॥ ३७ ॥
चतुर्भिरेप प्रासादैश्चतुर्दिशमलंकृत ।
शत सपादमुत्तुगैः सार्धद्विपष्टिविस्तृतैः ॥ ३८ ॥

પ્રકાશી રહેલી, લબાઇ પહોળાઇ અને પરિધમા જમ્બૂદ્વીપ જેવડી, ચમરચચા નામની રાજધાની છે ૨૮-૩૧

એને એકસો પચાસ યોજન ઉંચો કોટ છે એ કોટ પાયા આગળ પચાસ યોજન અને માથે સાડાબાર યોજન પહોળો છે ૩૨

એ કોટને મનહર મણિમય કાગરા છે, જે લબાઇમા અરધો યોજન છે, ઉંચાઇમા અરધા યોજનથી સહેજ ઓછા છે અને પહોળાઇમા એક કોસ પ્રમાણ છે ૩૩

વળી એને દરેક બાજુએ પાચસો પાચસો સુદર દરવાજા આવેલા છે પ્રત્યેક દરવાજો અઢીસો યોજન ઉંચો છે, સવાસો યોજન પહોળો છે અને તોરણ આદિકથી અલકૃત છે ૩૪-૩૫

એ કોટના મધ્યભાગમા એક પીઠબધ શોભી રહ્યુ છે તે સોળ હજાર યોજન વિસ્તારમા છે અને ચોદિશ સુદર પદ્મવેદિકા અને બગીચાથી વિંટાયલુ છે ૩૫-૩૬

એની રમણીય ભૂમિપર એક ઉત્તમ પ્રાસાદ છે, જે અઢીસો યોજન ઉંચો અને સવાસો યોજન પહોળો છે ૩૭

એ પ્રાસાદની ચારે બાજુએ વળી સવાસો યોજન ઉચા અને સાડીબાસઠ યોજન પહોળા એવા બીજા ચાર પ્રાસાદો આવી રહ્યા છે ૩૮

प्रत्येकमेतेऽपि चतुर्दिशं चतुर्भिराश्रिताः ।
सार्धं द्विषष्टिमुत्तुंगैस्तदर्धविस्तृतैस्तथा ॥ ३९ ॥
सपादैकत्रिंशदुच्चैस्तदर्धविस्तृतैर्वृताः ।
प्रासादास्तेऽपि प्रत्येकं पुनस्तेऽपि चतुर्दिशम् ॥ ४० ॥
ससार्धद्विक्रोशपंचदशयोजनतुंगकैः ।
तदर्धविस्तृतैरेव चतुर्दिशमलंकृता ॥ ४१ ॥ युग्मम् ॥
एव समूलप्रासादा प्रासादाः सर्वसंख्यया ।
चमरस्य भवन्त्येकचत्वारिंशं शतत्रयम् ॥ ४२ ॥
प्रासादास्ते रत्नमया मरुच्चलकेतवः ।
मृदुस्पर्शाश्चारुगन्धा दृश्याः सुवर्णवालुकाः ॥ ४३ ॥
अथ प्रासादेभ्य एभ्य ऐशान्यां स्युर्यथाक्रमम् ।
सभा सुधर्मा सिद्धायतनं सभोपपातकृत् ॥ ४४ ॥
ह्रदोऽभिषेकालकारव्यवसायसभाः क्रमात् ।
सर्वेऽप्यमी सुधर्माद्या षट्त्रिंशद्योजनोच्छ्रिताः ॥ ४५ ॥

એમાના પ્રત્યેકની ચોદિશ વળી સાડીબાસઠ યોજન ઉંચા અને સવાએકત્રીશ યોજન પહોળા એવા ચચ્ચાર પ્રાસાદો છે ૩૯

એમાના પણ પ્રત્યેકની ચોદિશ સવાએકત્રીશ યોજન ઉંચા અને એથી અરધા પહોળા એવા ચાર ચાર પ્રાસાદો છે ૪૦

એ પ્રત્યેકની ચોદિશ પણ ૧૫ યોજન અઢી કોસ ઉંચા અને એથી અરધા પહોળા એવા ચાર ચાર પ્રાસાદો છે ૪૧

એ પ્રમાણે એક મૂળ પ્રાસાદ અને બીજા એની ફરતા આવેલા—મળીને એકદર ત્રણુસો એકતાળીશ પ્રાસાદ ચમરેન્દ્રને છે ૪૨

વાયુપ્રેરિત ધ્વજાઓ જેમનાપર ફરકી રહી છે એવા એ સર્વ પ્રાસાદો રત્નમય, સુગંધી સુવર્ણની રેતીવાળા, અને કોમળ સ્પર્શવાળા હોઇ ખરેખર જોવા લાયક છે ૪૩

હવે, આ પ્રાસાદોથી ઇશાનકોણુમા અનુક્રમે (૧) સુધર્માસભા, (૨) સિદ્ધાયતન (૩) ઉપપાત સભા, (૪) દ્રહ, (૫) અભિષેક સભા, (૬) અલંકારસભા અને (૭)

दीर्घा पचाशत पचविशतिविस्तृता इह ।
वैमानिकसभादिभ्यो मानतोऽर्धमिता इति ॥ ४६ ॥ विशेपकम् ॥

इत्यर्थतो भगवतीद्वितीयशताष्टमोद्देशके ॥

अत्राय विशेप. ॥ चमरस्स ण सभा सुहम्मा एकावन्नखभसयस न्निविठाय । एव बलीयस्सवि । इति तुर्यांगे ॥

अथैतस्यामुपपातसभायां सुकृती जनः ।
देवदूष्यच्छन्नशय्योत्सग उत्पद्यते क्षणात् ॥ ४७ ॥
चमरेन्द्रतयाथासावुत्थाय शयनीयत ।
गत्वा ह्रदे कृतस्नानस्ततोऽभिपेकपर्षदि ॥ ४८ ॥
कृताभिपेकसोत्साहैरसुरै समहोत्सवम् ।
अलंकारसभायां च गत्वालकृतभूघन. ॥ ४९ ॥
व्यवसायसभा गत्वा पुस्तकावसितस्थिति ।
स्नात्वा नन्दापुष्करिण्या भक्त्या कृतजिनार्चनः ॥ ५० ॥
समागत्य सुधर्मायां सभायां सपरिच्छदः ।
दिव्यान् सिंहासनासीनो भोगान् भुक्ते यथारुचि ॥ ५१ ॥

पंचभिः कुलकम् ॥

વ્યવસાય સભા આવેલા છે એ બધાય છત્રીસ યોજન ઉચા, પચાસ યોજન લાબા અને પચવીશ યોજન પહોળા હોઇ વૈમાનિક દેવોની સભા વગેરેથી પ્રમાણમા અરધા છે ૪૪-૪૬

એ ભાવાર્થનુ ભગવતીસૂત્રના બીજા શતકના આઠમા ઉદ્દેશમા કહેલુ છે અહિ વિશેષ એટલુ છે કે—ચમરેન્દ્રની સુધર્માસભા એકાવન સ્તભપર રહેલી કહી છે બલીન્દ્રની પણ એની કહી છે એ પ્રમાણે ચોથા ‘ અગ ’ મા છે

જે કોઇ પુણ્યશાળી જીવ અહિ ચમરેન્દ્ર તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે તે ઉકત ઉપપાત સભામા દેવદૂષ્ય વસ્ત્રોથી આચ્છાદિત એવી શય્યામા એક ક્ષણવારમા ઉત્પન્ન થાય છે ૪૭

શય્યામાથી બેઠો થઇ પછી એ ચમરેન્દ્ર ‘ દ્રહ ’ મા જઇ સ્નાન કરી ‘ અભિષેક સભા ’ મા આવે છે ત્યા ઉત્સાહી એવા અસુરોએ અભિષેક કરાવ્યા બાદ મહાઉત્સવપુર્વક ‘ અલકાર સભા ’ મા જઈ શરીરપર આભુષણો ધારણ કરી ‘ વ્યવસાય સભા ’ મા જાય છે ત્યા પુસ્તક જોઈ પરપરાગત રિવાજથી માહિતગાર થઈ નન્દાવાવડીમા જઇ સ્નાન કરી પવિત્ર થઇ ભકિત

कामकेलिलालसस्तु जिनस्याशातनाभयात् ।
गत्वा वहिः सुधर्माया रमते रुचितास्पदे ॥ ५२ ॥

कदाचिच्चैप चमरचंचावासे मनोरमे ।
सकांतः क्रीडितुं याति क्रीडोद्याने नृपादिवत् ॥ ५३ ॥

स चैवम्— अस्याश्चमरचंचाया नैऋत्यां ककुभि ध्रुवम् ।
षट्कोटीनां शतान् पचपचाशत्कोटीसयुतान् ॥ ५४ ॥

पंचत्रिंशच्च लक्षाणि पंचाशच्च सहस्रकान् ।
योजनानामतिक्रम्य तस्मिन्नेवारुणोदधौ ॥ ५५ ॥

आवासो भाति चमरचंचश्चच्छ्रियां निधिः ।
कम्रः क्रीडारतिस्थान चमरस्यासुरेशितुः ॥ ५६ ॥ विशेषकम् ॥

सहस्राण्येप चतुरशीतिमायतविस्तृतः ।
समंतत· परिक्षिप्त. प्राकारेण महीयसा ॥ ५७ ॥

सर्वं चमरचंचावत् प्रासादादि भवेदिह ।
न विद्यन्ते पर पच सुधर्माद्याः सभाः शुभा· ॥ ५८ ॥

પૂર્વક જિનપૂજા કરી ત્યાથી સપરીવાર 'સુધર્માસભા' મા આવી સિહાસનપર આરૂઢ થઇ યથેચ્છપણે દિવ્ય ભોગો ભોગવે છે ૪૮-૫૧

ત્યા એને કામભોગની ઈચ્છા થાય છે તો જિનેશ્વરના અનરોષ-અસ્થિની આશાતનાને ભયે, સભાની બ્હાર મનગમતે સ્થાને જઇ ત્યા વિષયોપભોગ કરે છે ૫૨

તે કોઇ કોઇવાર વળી પોતાની દેવીઓને લઇને પોતાના રમણિક 'ચમરચ ચ' આવાસમા ક્રીડાર્થે જાય છે, પૃથ્વીપતિ રાજા પોતાની રાણીઓને લઇને ક્રીડોદ્યાનમા જાય છે એમ ૫૩

એ આવાસની હકીકત નીચે પ્રમાણે છે —

એ આવાસ ચમરચ ચા નગરીથી નૈઋત્યકોણમા છસો પચાવન ક્રોડ પાત્રીશ લાખ અને પચાસ હજાર યોજન મૂકયા બાદ એજ અરૂણોદધિસમુદ્રમા આવેલો છે શોભાયમાન લક્ષ્મીના નિધાનરૂપ હોઇ એ ચમરેન્દ્રને રતિક્રીડા કરવા લાયકનુ મનહર સ્થાન છે એ લબાઇપ્હોળાઇમા ચોરાશી હજાર યોજન છે અને એને ચારે બાજુ મ્હોટો કોટ છે અહિં પ્રાસાદ વગેરે સઘળા વાના ચમરચ ચા પ્રમાણે છે ફેર એટલો કે અહિ સુધર્માદિક પાચ મનહર સભાઓ નથી ૫૪-૫૮

स एष साम्प्रतीनस्तु जम्बूद्वीपेऽत्र भारते ।
वेभेलाख्ये सन्निवेशे विन्ध्याचलसमीपगे ॥ ५९ ॥
आसीत् गृहपतिश्रेष्ठ पूरणाख्यो महर्द्धिक ।
जाग्रत्कुटुम्बजागर्यां निशि संवेगमाप स ॥ ६० ॥ युग्मम् ॥
प्रातर्निमन्त्र्य स्वजनान् भोज्यवस्त्रादिभिः भृशम् ।
सन्तोष्य ज्येष्टपुत्राय कुटुम्बभारमार्पयत् ॥ ६१ ॥
पतद्ग्रह दारुमय कारयित्वा चतु पुट ।
दीक्षां लात्वा दानमयीं चक्रे सातापन तप. ॥ ६२ ॥
पष्टस्यैव पारणायामुत्तीर्यातापनास्थलात् ।
भिक्षार्थमाटीत् वेभेले करे धृत्वा पतद्ग्रहम् ॥ ६३ ॥
भिक्षा ददान पान्थेभ्य पतितां प्रथमे पुटे ।
काकशालावृकादीनां द्वितीयपुटसगताम् ॥ ६४ ॥
तां मत्स्यकच्छपादीना तृतीयपुटगा ददत् ।
पतिता च पुटे तुर्ये भिक्षामादत्स्वय मिताम् ॥६५॥ युग्मम् ॥
एवं द्वादशवर्षाणि तप कृत्वातिदुष्करम् ।
स पादपोपगमनमङ्गीकृत्यैकमासिकम् ॥ ६६ ॥

વર્તમાન સમયનો ચમરેન્દ્ર આ જ જમ્બુદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમા વિન્ધ્યાપર્વતની સમીપમા આવેલા 'બેભેલ' નામના ગામડામા 'પૂરણ' નામે મહાસમૃદ્ધિવાન ગૃહસ્થ હતો એક રાત્રીએ એના કુટુબમા જાગરણ હતુ તે વખતે એને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવાથી પ્રભાત થયે સ્વજનોને બોલાવી એમને ભોજનવસ્ત્રાદિથી સન્તોષી જ્યેષ્ટ પુત્રને કુટુમ્બનો ભાર સોપી, ચાર ખાનાવાળુ કાષ્ટપાત્ર કરાવી એણે પોતાનાથી હરકોઇને 'દાન' દઈ શકાય એવી દીક્ષા લીધી હતી દીક્ષિત અવસ્થામા આતાપનાપૂર્વક તપશ્ચર્યા શરૂ કરી છઠ્ઠ છઠ્ઠને પારણે હાથમા પાત્ર લઇ એ એજ 'બેભેલ'મા ભિક્ષાર્થે ફરવા જતો પાત્રના પહેલા ખાનામા પડેલી ભિક્ષા વટેમાર્ગુને, બીજા ખાનામા પડેલી ભિક્ષા કાક સેચનક અને વરૂ આદિને તથા ત્રીજામા પડેલી ભિક્ષા મત્સ્ય કાચબા આદિકને આપતો, અને ચોથા ખાનામા પડેલી મિત ભિક્ષા પોતે વાપરતો ૫૯—૬૫

એ પ્રમાણે બાર બાર વર્ષ પર્યન્ત અતિદુષ્કર તપશ્ચર્યા કરી પ્રાન્તે એક માસનુ પાદ

मृत्वामुष्यां राजधान्यां चमरेन्द्रतयाभवत् ।
सर्वपर्याप्तिपर्याप्तः तत्कालोत्पन्न एव सः ॥ ६७ ॥

ऊर्ध्वमालोकयमास स्वभावात् ज्ञानचक्षुषा ।
आसौधर्मदेवलोकं तत्र दृष्ट्वा सुरेश्वरम् ॥ ६८ ॥

शक्रसिंहासनासीन पीनतेज सुखश्रियम् ।
अचिन्तयत् मुमुर्षुः कः क्रीडत्येष ममोपरि ॥ ६९ ॥ कलापकम् ॥

ततः सामानिकान् देवान् स आहूयेति पृष्टवान् ।
भो भोः क एष योऽस्माकमपि मूर्द्धनि तिष्टति ॥ ७० ॥

तेऽपि व्यजिज्ञपत् नत्वा स्वामिन्नेष सुधर्मराट् ।
नित्यास्थानव्यवस्थेय सौधर्मेन्द्रासुरेन्द्रयोः ॥ ७१ ॥

हन्त तेऽन्ये येऽसुरेन्द्रा एनमित्थं शिरःस्थितम् ।
सेहिरे न सहेऽहं तु पातयिष्याम्यधः क्षणात् ॥ ७२ ॥

निश्चित्येति पुनश्चित्ते व्यमृशत् सोऽपि वज्रभृत् ।
यद्यनेनाभिहन्येऽहं शरणं मम कस्तदा ॥ ७३ ॥

પાદ્રોપગમન કરી (પાદપ એટલે વૃક્ષ વગેરે પડયુ ત્યા પડયુ રહે છે એમ પડયા રહી) મૃત્યુ પામી એ હાલની રાજધાનીમા ચમરેન્દ્રપણે ઉત્પન્ન થયો છે ૬૬-૬૭

વળી સર્વપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત એવા એણે ઉત્પન્ન થતાની સાથે જ સ્વાભાવિકપણે જ્ઞાન ચક્ષુવડે છેક સૌધર્મ દેવલોક સુધી નજર ફેરવતા શક્રના સિંહાસનપર બેઠેલો અત્યન્ત તેજસ્વી અને સુખસંપત્તિવાળો સૌધર્મ-ઇન્દ્ર એની દૃષ્ટિએ પડયો એને જોઈ એ વિચારવા લાગ્યો- મારે માથે આ કોણ મોજ કરી રહ્યો છે ? એ તે શુ મોત માગે છે ? ૬૮-૬૯

એમ વિચારી એણે પોતાના સામાનિક દેવોને બોલાવીને પૂછ્યુ—અરે ! આપણે માથે વળી આ કોણ છે ? ૭૦

એ વખતે એમણે પણ નમ્રતાપૂર્વક ઉત્તર આપ્યો—હે સ્વામિન્, એ તો સૌધર્મેન્દ્ર છે સૌધર્મેન્દ્ર અને અસુરેન્દ્રને એજ પ્રમાણે રહેવાનો પરાપૂર્વથી ચાલતો આવેલો રિવાજ છે ૭૧

એ સાભળી એણે કહ્યુ—આવાને આમ માથાપર રહેવા દે એ બીજા હુ એ સહન કરનારો નહિ હુ તો એને ક્ષણમા હેઠો પાડી દેવાનો ૭૨

આમ એણે નિશ્ચય કર્યો પણ એ સાથે એને વિચાર આવ્યો કે—એ પણ વજ્રધારી-

विचिन्त्येत्यवधिज्ञानोपयोगाच्चमराधिपः ।
सुसुमारपुरोद्यानेऽपश्यत् वीरजिनेश्वरम् ॥ ७४ ॥
दध्यौ चाय जिनो वीरः प्रतिमामेकरात्रिकीम् ।
प्रतिपद्याष्टमतपा एकपुद्गलदत्तदृक् ॥ ७५ ॥
निर्निमेषो निष्प्रकम्प कायोत्सर्गेऽस्त्यवस्थित ।
एकादशाब्दपर्याये शरणयोऽस्तु स एव मे ॥ ७६ ॥ युग्मम् ॥
इति ध्यात्वावश्यकार्यं त्यक्त्वार्हदर्चनादिकम् ।
उत्थायोत्पादशय्याया तद्देवदूष्यसवृत ॥ ७७ ॥
उपादाय प्रहरणरत्न परिघमुद्धत ।
तिगिंछिकूटमुत्पातगिरिमागत्य सत्वरम् ॥ ७८ ॥
नव्य वपुर्विधायैत्य सुसुमारपुरात् वहिः ।
अशोककाननेऽशोकतरोर्मूले शिलोपरि ॥ ७९ ॥
नमस्कृत्य जिन युष्मन्निश्रया याम्यह युवे ।
यूय मे त्राणमित्युक्त्वा भूयोऽप्युत्तरवैक्रियम् ॥ ८० ॥
वपुर्भीष्म मापराशिकुहूरात्रिसहोदरम् ।
कृत्वा योजनलक्षोच्चमुत्पपात नभस्तलम् ॥८१॥ पचभि कुलकम् ॥

ઈન્દ્ર છે તેથી કદાચિત જો એના હાથના માર ખાઈ મરવાનો વખત આવે તો મારૂ શરણુ કોણુ ? ૭૩

એમ વિચારી એણે અવધિજ્ઞાનથી ઉપયોગ દીધો તો સુસુમારનગરના ઉદ્યાનમા રહેલા શ્રી વીરજિનેશ્વરને એણે ભાળ્યા ૭૪

એમને ભાળીને તરતજ એણે વિચાર કર્યો કે—આજે વીરપ્રભુ અઠ્ઠમનો તપ કરી, એક જ વસ્તુપર અનિમેષ દૃષ્ટિ રાખી, એક રાત્રીની ' પડિમા ' અગીકાર કરી નિશ્ચળપણે અગ્યાર વર્ષની પર્યાયવાળા કાયોત્સર્ગમા રહ્યા છે, એમનુ જ મને શરણુ હો ૭૫-૭૬

એવો નિશ્ચય કરી, ઉત્પાદશય્યામાથી ઉઠી જિનપૂજા જેવા અવશ્યના કાર્ય પણ પડતા મેલી, શય્યામાના જ દેવદૃષ્ય વસ્ત્રો પરિધાન કરી, પોતાનુ પરિઘ નામનુ પ્રહરણરત્ન એટલે શસ્ત્ર લઈ સત્વર ઉદ્ધતપણે તિગિછિકૂટ નામના ઉત્પાતપર્વતપર આવી ઉભો ત્યા નવીન શરીર કરી ત્યાથી પછી સુસુમાર નગરની બહાર આવેલા અશોકવનમા જઈ અશોકવૃક્ષની હેઠળ શિલાપર

कुर्वन्क्वचित् सिहनादं क्वचिच्च गजगर्जितम् ।
हयहेषारवं क्वापि क्वचित्कलकलध्वनिम् ॥ ८२ ॥
क्षोभयन्निव पाताल कम्पयन्निव मेदिनीम् ।
तिर्यग्लोकं व्याकुलयन् स्फोटयिष्यन्निवाम्बरम् ॥ ८३ ॥
विद्युद्वृष्टिगर्जितानि रजस्तमांसि चोत्किरन् ।
त्रासयन् व्यन्तरान् देवान् कुर्वन् ज्योतिषिकान् द्विधा ॥ ८४ ॥
विमानस्याथ सौधर्मावतंसकस्य वेदिकाम्
आक्रम्यैकेनापरेण सुधर्मासंसद पदा ॥ ८५ ॥
जघान परिघेणेन्द्रकीलकं त्रिस्ततोऽवदत् ।
क्व रे शक्रः क्व रे सामानिकाः क्व रे सुराः परे ॥८६॥ कुलकम् ॥
पातयामि घातयामि शातयाम्यधुनाखिलान् ।
करोम्यप्सरसः सर्वाः स्वायत्ता· सह वैभवै ॥ ८७ ॥
फल मदाशातनायाः शक्रोऽनुभवतादिति ।
गिर. श्रुत्वाश्रुतपूर्वाः भ्रुकुटीभीषणो हरिः ॥ ८८ ॥

કાયોત્સર્ગે રહેલા ભગવાનને નમસ્કાર કરી, ' આપને આશ્રયે હુ યુદ્ધમા જાઉં છુ, અને આપનુ શરણુ છે ' એમ કહી પુન અઙદના રાશિ અને અમાવાસ્યાની રાત્રી સમાન ભીષણુ, લક્ષયોજન પ્રમાણુ ઉત્તરવૈક્રિય શરીર કરી એ આકાશ માર્ગે ઉડયો ૭૭-૮૧

કવચિત્ સિહનાદ કરતો, કવચિત્ હસ્તી સમાન ગર્જારવ અને કવચિત્ અશ્વ સમાન હેષારવ તો કવચિત્ કલકલાટ કરી મૂકતો, વળી જાણે પાતાળને ક્ષોભ પમાડતો હોયની, પૃથ્વીને ધ્રુજાવતો હોયની અને આકાશને ફાડી નાખતો હોયની એમ તીર્છાલોકને આકુળ વ્યાકુળ કરી નાખતો, ચોદિશ વીજળી, વરસાદ, ગર્જના, રજ તથા અ ધકાર વિસ્તારતો, વ્ય ન્તર દેવોને ત્રાસ પમાડતો અને જ્યોતિષીઓના ટુકડા કરી નાખતો, એક પગથી સૌધર્મેન્દ્રના વિમાનની વેદિકાપર તથા બીજે પગે સુધર્માસભાપર આક્રમણુ કરીને, એણે પોતાના પરિઘવડે ઈન્દ્રકીલકપર ત્રણ પ્રહાર કર્યા પછી વળી બોલ્યો " અરે ! સૌધર્મ, એના સામાનિક દેવો ને બીજા બધા ક્યા છે ? હમણાજ એઓને સર્વને પાડી દઇ મારી દઇ, હેરાન હેરાન કરી મૂકુ છુ, આ અપ્સરાઓને અને એઓના પરીવારને પણુ હમણા જ કબ્જે કરૂ છુ મારા જેવાની આશાતનાનુ ફળ શુ આવે છે એની ઇન્દ્રને ખબર પડશે ૮૨-૮૮

सक्रोधहासमित्याह किं रे चमर दुर्दश ।
नवोत्पन्नोऽसि रे मूढ मुमुर्षस्यधुनैव किम् ॥ ८९ ॥
यद्वा तवेयानुत्साहोऽनर्थायैव न संशयः ।
पक्षौ पिपीलिकाना हि जायेते मृत्युहेतवे ॥ ९० ॥
इमां गृहाणातिथेयीं मदवज्ञाफलं मनाक् ।
मुमोच वज्रमित्युक्त्वा ज्वलज्ज्वालाकरालितम् ॥ ९१ ॥
तद् दृष्ट्वा चकितोऽत्यन्त नश्यन् सकोच्य भूघनम् ।
प्रविष्टो रक्ष रक्षेति वदन् वीरक्रमान्तरे ॥ ९२ ॥
ततः शक्रोऽपि विज्ञाय वीर तच्छरणीकृतम् ।
चतुरंगुलमप्राप्तमादाय पविमित्यवक् ॥ ९३ ॥
कम्पसे किमिदानीं भो पशुः सिंहेक्षणादिव ।
वीरप्रासादात् मुक्तोऽसि न ते मत्तोऽधुना भयम् ॥ ९४ ॥
इत्युक्त्वा वामपादेन त्रिः प्रहृत्य वसुन्धराम् ।
क्षमयित्वा जिनेन्द्र च सुरेन्द्रः स्वास्पदं ययौ ॥ ९५ ॥

આ પ્રમાણેના ચમરેન્દ્રના અશ્રુતપૂર્વ વચનો સાભળીને સૌધર્મેન્દ્ર પણ ભ્રુકુટી ચઢાવી ક્રોધ અને હાસ્યપૂર્વક કહેવા લાગ્યો—" અરે કૃષ્ણમુખા મૂઢ ચમર ! હજુ હમણાજ ઉત્પન્ન થયો છે ને તરતમા જ કેમ મોત માગે છે ? અથવા તારો આ બધો ઉત્સાહ નિશ્ચયે અનર્થને માટે જ છે કીડીને પાખ આવે એ એના મૃત્યુનુ જ કારણ થઇ પડે છે હવે ત્યારે તુ પણ મારૂ આતિથ્ય-મારી અવજ્ઞાનુ ફળ ચાખ ' ૮૮-૯૦

એમ કહીને સૌધર્મેન્દ્રે પોતાનુ જાજ્વલ્યમાન ભીષણ વજ્ર છોડયુ એ જોઇ ડર ખાઈ જઇ ચમરેન્દ્ર તો નાસવા લાગ્યો અને જ્યા શ્રી વીરજીનેશ્વર રહેલા હતા ત્યા જઇ ' ત્રાહિ મામ્ ત્રાહિ મામ્ ' કહી શરીર સકોચી એમના બે પગ વચ્ચે પેસી ગયો. ૯૧-૯૨

એટલે શક્રેન્દ્ર પણ એને શ્રી વીરને શરણે ગયેલો જોઇ, એનાથી ચારજ આગળ છેટે રહેલુ વજ્ર લઇ લઇ બોલ્યો-અરે, સિહને જોઇને પશુ ધ્રુજે એમ હવે કયાથી ધ્રુજવા લાગ્યો ? જા, હવે હુ તને શ્રીવીરપ્રભુની કૃપાને લીધે જવા દઉં છુ, હવે તારે મારા તરફનો ભય ન રાખવો ૯૩-૯૪

એમ કહીને વામચરણ વડે પૃથ્વીપર ત્રણ પ્રહાર કરી, પ્રભુની ક્ષમા માગી, સૌધર્મેન્દ્ર પોતાને સ્થાનકે ગયો ૯૫

ततो वज्रभयात् मुक्तश्चमरेन्द्रो निजाश्रयम् ।
गत्वासामानिकादीनामुवाचोदन्तमादितः ॥ ९६ ॥
भद्रं स्तात् त्रैशलेयाय तस्मै त्रैलोक्यबन्धवे ।
येन त्रातोऽस्मि मरणात् हंत वज्राग्निदुस्सहात् ॥ ९७ ॥
उपकारमिति प्राज्ञः तं स्मरन् सपरिच्छद' ।
गत्वा पुनर्महावीरमभ्यर्च्य ताण्डवादिभिः ॥ ९८ ॥
आगत्य स्वास्पद प्रीतो विस्मृतेन्द्रपराभवः ।
धर्मकर्मस्थितिं सर्वामाराध्य सुखभागभूत् ॥ ९९ ॥ विशेषकम् ॥
अयं च चमरोऽयासीद्यत्सौधर्मावतंसकम् ।
आश्चर्यमेतद्विज्ञेयमनन्तकालसम्भवि ॥ १०० ॥
चतुःषष्टिसहस्राणि सामानिकसुधाभुजः ।
अस्य त्रयस्त्रिंशकाश्च त्रयस्त्रिंशत्सुधाशिनः ॥ १०१ ॥
एते च जम्बूद्वीपेऽत्र क्षेत्रे भारतनामनि ।
काकन्द्यां पुर्यवर्त्तन्त त्रयस्त्रिंशत् महर्द्धिकाः ॥ १०२ ॥

પછી ચમરેન્દ્ર પણ વજ્રનો ભય ગયો એટલે નિર્વિઘ્ન પોતાને સ્થાનકે પહોચી ગયો ત્યા એણે સર્વ વીતક પોતાના સામાનિક દેવોને માડીને કહી ૯૬

ત્રણ લોકના બન્ધુ જેવા શ્રીવીરપ્રભુનુ કલ્યાણ થજો કે જેણે વિનાશકારી દુ સહ વજ્રાગ્નિથી મને બચાવ્યો આમ એમના ઉપકારનુ સ્મરણ કરતો ડાહ્યો થયેલો એ ચમરેન્દ્ર પોતાના સર્વ પરિવારને લઇને પુન પ્રભુ પાસે આવ્યો ત્યા એમની આગળ નૃત્ય વગેરે કરી એ રીતે એમને સન્માની રાજી થઇ પાછો પોતાને સ્થાનકે ગયો ત્યા, ઇન્દ્રકૃત પરાભવ વિસરી જઇ સર્વ પ્રકારના ધર્મ કાર્યો કરતો અત્યારે સુખમા રહે છે ૯૭-૯૯

આ ચમરેન્દ્ર સૌધર્મ દેવલોકમા (લડવા) ગયો તે અનન્તે કાળે થયેલુ એક આશ્ચર્ય સમજવુ ૧૦૦

આ ચમરેન્દ્રના ચોસઠ હજાર ' સામાનિક ' દેવો છે અને તેત્રીશ ' ત્રાયસ્ત્રિંશક ' દેવો છે ૧૦૧

એ તેત્રીશ દેવો (પૂર્વભવમા) આ જમ્બૂદ્વીપમા ભરતક્ષેત્રમા કાકન્દી નગરીમા (તેત્રીશ) અતિ સમૃદ્ધ શેઠીયા હતા એઓ શ્રદ્ધાળુ, તત્વના જાણકાર, પરસ્પર સહાયક, ભાવિક અને

श्रद्धालवो ज्ञाततत्वा सहायाश्च परस्परम् ।
पूर्वं ते भावितात्मानोऽभूवन्नुग्रक्रियाश्रया' ॥ १०३ ॥
पश्चाच्च कर्मवशतो जाता धर्मे श्लथाशया• ।
पार्श्वस्था अवसन्नाश्च कुशीला स्वैरचारिण ॥ १०४ ॥
एव च भूरिवर्षाणि श्रमणोपासकक्रियाम् ।
आराध्यार्द्धमासिकीं ते कृत्वा सलेखनामपि ॥ १०५ ॥
अनालोच्याप्रतिक्रम्यातिचारांस्तान् पुराकृतान् ।
मृत्वा त्रयस्त्रिंशकत्व लेभिरे चमरेशितु. ॥ १०६ ॥ युग्मम् ॥
त्रायस्त्रिंशकरूढिस्तु नैतेभ्य एव किन्तु ते ।
उत्पद्यन्ते च्यवन्ते च स्वस्वस्थित्या परापराः ॥ १०७ ॥
तिस्रोऽस्य पर्षदस्तत्राभ्यन्तरा समिताभिधा ।
मध्या चडाभिधा ज्ञेयाबाह्या जाताह्वया पुनः ॥ १०८ ॥
स्युश्चतुर्विंशतिः देवसहस्राण्याद्यपर्षदि ।
सार्धपल्योपमद्वद्वस्थितीन्यथाल पर्षदि ॥ १०९ ॥
शतान्यर्द्धतृतीयानि सार्द्धपल्योपमायुषाम् ।
देवीनां मध्यमायां चाष्टाविंशति सहस्रका' ॥ ११० ॥

ઉગ્ર ક્રિયાવાન્ હતા પરંતુ પાછળથી કર્મવશાત્ એમનો ધર્મપરનો આદર શિથિલ થઇ જવાથી એઓ પાસથ્થા, અવસન્ન, કુશીલ અને સ્વેચ્છાચારી થયા એમણે બહુ વર્ષ પર્યન્ત શ્રાવકની ક્રિયાઓ પાળી અને છેવટે અરધા માસની સંલેખના કરી પણ પૂર્વે એમનાથી થઇ ગયેલા અતિચાર આલોચ્યા વિના ને પ્રતિક્રમ્યા વિના મૃત્યુ પામ્યા એટલે આ ચમરેન્દ્રના 'ત્રાયસ્ત્રિંશક' થયા ૧૦૨–૧૦૬

આ 'ત્રાયસ્ત્રિંશક'ની પ્રથા કંઇ એમનાથીજ પહેલી પડી નથી પરન્તુ એઓ એમની સ્થિતિને વશે અન્ય અન્ય ઉત્પન્ન થાય છે ને ચ્યવે છે ૧૦૭

હવે, એ ચમરેન્દ્રને ત્રણ પર્ષદા છે (૧) અભ્યન્તર આવેલી છે એનુ નામ 'સમિતા' (૨) મધ્યમા આવેલીનુ નામ 'ચડા' અને (૩) બહારનીનુ નામ 'જાતા' છે ૧૦૮

પહેલીમા અઢી પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા ચોવીશ હજાર દેવો અને દોઢ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળી અઢીસો દેવીઓ છે બીજી–મધ્યમ સભામા બે પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા અઠયા

द्विपल्यायुर्निर्जराणां देवीनां त्रिहपर्षदि ।
शतानि त्रीण्येकपल्यायुषामथान्त्यपर्षदि ॥ १११ ॥

स्युः द्वात्रिंशत्सहस्राणि सार्द्धपल्यायुषः सुरा ।
शतान्यर्द्धचतुर्थानि देव्योर्द्धपल्यजीविता· ॥ ११२ ॥

यथैव पर्षदः तिस्रो वर्णिताश्चमरेशितु. ।
एवं सामानिकत्रायस्त्रिंशकानां तदाह्वया· ॥ ११३ ॥

पर्षदो लोकपालानां पुनस्तिस्रो भवन्ति ताः ।
तपाथ त्रुटिता पर्वा इत्येतैर्नामभिर्युताः ॥ ११४ ॥

इदमर्थतः स्थानांगसूत्रे ॥

काली राजी च रन्ती च विद्युत् मेघाभिधा परा ।
पचास्याग्रमहिष्य· स्युः रूपलावण्यबन्धुराः ॥ ११५ ॥

कालीय प्राग्भवे जम्बूद्वीपे दक्षिणभारते ।
पुर्यामामलकल्पायां कालाख्यस्य गृहेशितुः ॥ ११६

कालश्रीतनुसभूता कालीनामाभवत् सुता ।
वृहत्कुमारी श्रीपार्श्वपुष्पचूलार्पितव्रता ॥ ११७ ॥

વીશ હજાર દેવો અને એક પલ્યોપમના આયુષ્યનાળી ત્રણસો દેવીઓ છે ત્રીજી–છેલ્લી પર્ષદામા દોઢ પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા બત્રીસ હજાર દેવો અને અરધા પલ્યોપમના આયુષ્યવાળી સાડા ત્રણસો દેવીઓ છે ૧૦૯–૧૧૨

ચમરેન્દ્રની આમ ત્રણ સભાઓ વર્ણવી તેવીજ એજ નામની સામાનિક તથા ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોની પણ સભાઓ છે વળી ‘ લોકપાલ ’ દેવોની પણ (૧) તપા, (૨) ત્રુટિતા અને (૩) પર્વા નામની ત્રણ સભાઓ છે ૧૧૩–૧૧૪

એ વૃત્તાન્ત સ્થાનાગસૂત્રમા છે

આ ચમરેન્દ્રને, (૧) કાલી, (૨) રાજી, (૩) રતી, (૪) વિદ્યુત્ અને (૫) મેઘા– એવા નામવાળી પાચ મનહર રૂપલાવણ્ય યુકત અગ્રમહિષી એટલે પટ્ટરાણીઓ છે ૧૧૫

એમનામા ‘ કાલી ’ નામની જે પહેલી પટ્ટરાણી છે તે પૂર્વભવમા આ જ જમ્બુદ્વીપમા દક્ષિણ ભરતમા આમલકલ્પાનગરીમા કાલનામના ગૃહસ્થની કાલશ્રી નામની સ્ત્રીની કુક્ષિએ જન્મેલી કાલીનામની પુત્રી હતી એણે કુમારિકાવસ્થામા જ યોગ્યવયે પહોચ્યા પછી શ્રી

यथाछन्दीभूय दोषानप्रतिक्रम्य पाक्षिकीम् ॥
कृत्वा सलेखनां मृत्वा चमरेन्द्रप्रियाभवत् ॥११८॥ विशेषकम् ॥

कालावतस भवन काल सिंहासनं भवेत् ।
काल्या देव्या परासामप्येवं स्वाख्यानुरूपत ॥ ११९ ॥

स्वस्वनामसदृक्नामजननीजनका इति ।
ज्ञेयाः शेषाश्चतस्रोऽपि तथैव मलिनव्रता ॥ १२० ॥

स्वाख्यावतंसे भवने स्वाख्ये सिंहासनेऽभवन् ।
चमरेन्द्रप्रिया एता' सार्द्धपल्यद्वयायुषः ॥ १२१ ॥

बलीन्द्रदयितानामप्येतिह्यमनया दिशा ।
श्रावस्त्यासां पुरी सार्द्धमायु• पल्यत्रय पुन ॥ १२२ ॥

एकैकाग्रमहिष्यष्टसहस्रपरिवारयुक् ।
सहस्राण्यष्ट देवीना नव्यानां रचितु क्षमा ॥ १२३ ॥

પાર્શ્વભગવાનની પુષ્પચલાનામની સાધ્વી પાસે દીક્ષા લીધી હતી પણ પછી તે સ્વચ્છ દપણે વર્તતી હોઇ (મૃત્યુસમયે) દોષોને આલોચ્યા વિના કે પડિક્કમ્યા વિના એકપક્ષની સલેખના કર્યા પૂર્વક મૃત્યુ પામી ચમરેન્દ્રની સ્ત્રી થઈ છે ૧૧૬-૧૧૮

એ કાલી દેવીને કાલાવત સ નામનુ ભવન અને કાલ નામનુ સિહાસન છે બીજી ચારે દેવીઓના પણ એમના એમના નામને અનુસારે એ બેઉ વાના જાણવા ૧૧૯

વળી આ ચારેના માતપિતાના નામ એમના પોતાના નામ સરખા જાણવા અને એમના વ્રત પણ પહેલીની જેમ અતિચારદૂષિત સમજવા ૧૨૦

એ પ્રમાણે પોતપોતાના નામના ભવન તેમજ પોતપોતાના નામના સિહાસન જેમને છે એવી એ પાચે પટ્ટરાણીઓનુ અઢી પ લ્યોપમનુ આયુષ્ય છે ૧૨૧

બલિ-ઇદ્રની પટ્ટરાણીઓનો વૃત્તાન્ત પણ આ ચમર-ઇન્દ્રની પટ્ટરાણીઓ સરખો સમજવો. ફેર એટલો કે એમની નગરી ' શ્રાવસ્તી ' છે અને એમનુ આયુષ્ય સાડાત્રણ પ લ્યોપમનુ છે ૧૨૨

ચમરેન્દ્રની પ્રત્યેક પટ્ટરાણીનો આઠ હજાર પરીવાર કહેવાય, કેમકે એઓમા આઠ હજાર નવીન દેવીઓ ઉત્પન્ન કરવાનુ સામર્થ્ય છે ૧૨૩

चत्वारिंशत् सहस्राणि स्युर्देव्य. सर्वसंख्यया ।
भुंक्तेऽसुरेन्द्रश्चैताभिः कृतैतावत्तनु सुखम् ॥ १२४ ॥

सोमो यमश्च वरुणस्तथा वैश्रमणाभिधः ।
चत्वारोऽस्य लोकपालाश्चतुर्दिगधिकारिणः ॥ १२५ ॥

चतुर्णामप्यथैतेषां चतस्र. प्राणवल्लभाः ।
कनका कनकलता चित्रगुप्ता वसुन्धरा ॥ १२६ ॥

एकैकेयं च साहस्रपरिवारविराजिता ।
देवी सहस्रमेकैकं नव्यं विकुर्वितु क्षमा ॥ १२७ ॥

स्वस्वनामराजधान्यां स्वस्वसिंहासने स्थिताः ।
चत्वारोऽमी लोकपाला भुंजते दिव्यसम्पदम् ॥ १२८ ॥

तथास्य चमरेन्द्रस्य सप्त सैन्यानि तत्र च ।
पादात्याश्वेभमहिषरथसंज्ञानि पंच वै ॥ १२९ ॥

एते सुरा अपि स्वामिशासनात् कार्यहेतवे ।
ताद्रूप्यं प्रतिपद्यन्ते नायकोक्तेः नटा इव ॥ १३० ॥

એ ગણત્રીએ ચમરેન્દ્રને ચાળીશ હજાર દેવીઓ કહેવાય, જેમની સાથે એ એટલા જ શરીર કરીને સુખ ભોગવે છે ૧૨૪

ચમરેન્દ્રને વળી સોમ, યમ, વરૂણ અને કુબેર નામના 'લોકપાળ' ચાર દિશાઓના ચાર અધિકારીઓ છે ૧૨૫

એ ચારેમાના પ્રત્યેકને કનકા, કનકલતા, ચિત્રગુપ્તા અને વસુધરા નામની ચચ્ચાર વલ્લભા એટલે સ્ત્રીઓ છે ૧૨૬

એ પ્રત્યેકને વળી હજાર હજારનો પરીવાર છે કેમકે એઓ હજાર હજાર નવી દેવીઓ વિકુર્વી શકે છે ૧૨૭

ચારે લોકપાળોને પોતપોતાના નામાનુસાર નામવાળી રાજધાનીઓ છે ત્યા એઓ પોતપોતાના સિંહાસને રહી દિવ્ય સુખ ભોગવે છે ૧૨૮.

ચમરેન્દ્રને વળી સાત સૈન્યો હોય છે એમા પાચના, (૧) પાયદળ, (૨) અશ્વ, (૩) હસ્તી (૪) મહિષ અને (૫) રથ—એ પ્રમાણે નામ છે ૧૨૯

એઓ પણ દેવરૂપ છે, પરન્તુ કામ પડે છે ત્યારે સ્વામીના આદેશથી એવુ રૂપ ધારણ કરે છે, નાયકના કહેવા પ્રમાણે જેમ નટો (નનનવા) વેષ સજવે છે તેમ ૧૩૦.

नानि पंच सैन्यानि युद्धसज्जान्यहर्निशम् ।
न्दसैन्ये ये ते भोगायेति सप्तकम् ॥ १३१ ॥

सेनान्योऽप्यमीषां सर्वदा वशवर्तिन ।
सुरनेतार चमरं विनयानता. ॥ १३२ ॥
दामश्च कुंथु लोहिताक्षश्च किन्नर ।
तरतिश्चेति सेनान्यामभिधाः क्रमात् ॥ १३३ ॥

तत्र पादात्याधिपस्य चमरेशितु ।
कच्छाः कच्छा च स्ववशो नाकिनां गण: ॥ १३४ ॥
याँ सुराणां चतु षष्टि. सहस्रका ।
त्तरं कच्छाः षडपि द्विगुणा क्रमात् ॥ १३५ ॥
मप्येव पत्तिचमूपते ।
सप्त सप्त कच्छा स्यानद्विगुणिता मिथ· ॥१३६ ॥

एवमुक्तपरीवारसुरैराराधितक्रमः ।
घनश्यामस्निग्धवर्णः किंचिदारक्तलोचनः ॥ १३८ ॥

विद्रुमोष्टः श्वेतदन्तः शरभोत्तुंगनासिकः ।
दीप्ररक्ताम्बरो मेघ इव सन्ध्याभ्रसंभृतः ॥ १३९ ॥

मुकुटेनांकितो मौलौ सच्चुडामणिलक्ष्मणा ।
पूर्वाद्रिरिव तिग्मांशुबिम्बेनोदित्वरश्रिया ॥ १४० ॥

चतुस्त्रिंशल्लक्षमानभवनानामधीश्वरः ।
सर्वेषां दाक्षिणात्यानामसुराणां सयोषिताम् ॥ १४१ ॥

साम्राज्यं शास्ति दिव्यस्त्रीनाटकादिषु दत्तदृक् ।
एकार्णवायुश्च्युत्वेतो भवे भाविनि सेत्स्यति ॥ १४२ ॥ कुलकम् ॥

च्युते चास्मिन्नस्य पदे पुनरुत्पत्स्यतेऽपरः ।
एवमव्युच्छितिनयान्नित्य एवैष उच्यते ॥ १४३ ॥

पूर्णं जम्बूद्वीपमेकमेष पूरयितुं क्षमः ।
असुरैरसुरीभिश्च निजशक्त्या विकुर्वितैः ॥ १४४ ॥

આવા આવા દેવો અને એમના પરીવારો જેની સતત સેવા કરી રહ્યા છે એવા આ ચમરેન્દ્રનો, અતિ શ્યામ અને સ્નિગ્ધ વર્ણ છે, રતાશ પડતા ચક્ષુ છે, પ્રવાળા જેવા ઓષ્ટ છે, ઉજ્વળ દ તપક્તિ છે અને શરભસમાન ઉત્તુ ગ નાસિકા છે વળી એ દેદીપ્યમાન અને રક્તવર્ણા અમ્બર (વસ્ત્ર, આકાશ) ને લીધે, સ ધ્યાકાળના વાદળનો ભ્રમ કરાવનારો મેઘ હોયની એવો જણાય છે ૧૩૮–૧૩૯

વળી એના મસ્તક પર ઉત્તમ ચૂડામણિવાળો મુકુટ ઝળકી રહેલો હોઇ, એ જાણે ઉદય-પામતા સૂર્યબિમ્બ યુક્ત પૂર્વાચળ હોયની એવો જણાય છે ૧૪૦

વળી એ ચોત્રીશ લાખ ભવનોનો તથા સર્વ દાક્ષિણાત્ય અસુરોનો અને એમની સ્ત્રીઓનો સ્વામી છે ૧૪૧

નિરન્તર દેવાગનાઓના નાટકો આદિ જોવામા તલ્લીન રહી સામ્રાજ્ય ભોગવતો એ ચમરે ન્દ્ર એક સાગરોપમનુ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી ત્યાથી ચ્યવી આગામી ભવમા સિદ્ધિપદ પામશે ૧૪૨

એ અહિ થી ચ્યવશે ત્યારે એની જગ્યાએ બીજો ચમરેન્દ્ર ઉત્પન્ન થશે એવી રીતે ' અવિચ્છેદ ' રહેતો હોવાથી, ચમરેન્દ્ર નિત્ય જ કહેવાય છે ૧૪૩

આ ચમરેન્દ્રમા વળી એટલુ બધુ સામર્થ્ય છે કે જો એ ધારેતો એટલા બધા દેવ અને દેવીઓ વિકુર્વી શકે કે એમનાથી આખો જમ્બૂદ્વીપ મ પૂર્ણ ભરાઇ જાય ૧૪૪.

एतानि पंच सैन्यानि युद्धसज्जान्यहर्निशम् ।
गन्धर्वनटसैन्ये ये ते भोगायेति सप्तकम् ॥ १३१ ॥

सप्त सेनान्योऽप्यमीषां सर्वदा वशवर्तिन ।
सेवन्ते सुरनेतार चमर विनयानता. ॥ १३२ ॥

द्रुम सौदामश्च कुथु· लोहिताक्षश्च किंन्नर ।
रिष्टो गीतरतिश्चेति सेनान्यामभिधा· क्रमात् ॥ १३३ ॥

द्रुमस्य तत्र पादात्याधिपस्य चमरेशितु. ।
स्युः सप्त कच्छाः कच्छा च स्ववशो नाकिना गण ॥ १३४ ॥

आद्यकच्छाया सुराणां चतु पष्टि सहस्रका ।
ततो यथोत्तरं कच्छाः षडपि द्विगुणा क्रमात् ॥ १३५ ॥

इन्द्राणामपरेषामप्येव पत्तिचमूपते ।
वाच्या सप्त सप्त कच्छाः स्यानद्विगुणिता मिथ· ॥१३६ ॥

चतु.पष्टि· सहस्राणि प्रत्याशमात्मरक्षका· ।
लक्षद्वयं पट्पंचाशत्सहस्राणीति तेऽखिला ॥१३७ ॥

એ પાચે સૈન્યો યુદ્ધ માટે સતત સજ્જ રહે છે
બીજા બે સૈન્યોમા, એક ગન્ધર્વોનુ અને એક નટનુ છે
એમ સર્વ મળી સાત સૈન્ય થયા ૧૩૧

એ સાત સેનાઓના વળી સાત સેનાધિપતિ છે તેઓ નિરન્તર ચમરેન્દ્રને વશ રહી વિનયપૂર્વક સેવા કરે છે ૧૩૨

એ સેનાધિપતિઓના (૧) દ્રુમ, (૨) સૌદામ, (૩) કુન્થુ, (૪) લોહિતાક્ષ, (૫) કિન્નર, (૬) રિષ્ટ અને (૭) ગીતરતિ–એવા નામ છે ૧૩૩

એ સાતમા પાયદળ સેનાનો અધિપતિ દ્રુમ છે એના હાથ નીચે સાત 'કચ્છા' છે કચ્છા એટલે 'હાથ નીચેના દેવોનો સમૂહ' ૧૩૪

પહેલી કચ્છામા ચોસઠ હજાર દેવો છે પછીની છએ કચ્છામા અનુક્રમે ઉત્તરોત્તર બમણા બમણા દેવો છે ૧૩૫

એવી રીતે બીજા ઇન્દ્રોના પાયદળ સૈન્યના સેનાપતિના હાથ નીચે સાત સાત 'કચ્છા' છે અને એમા પણ ઉત્તરોત્તર એક બીજાથી બમણા દેવો છે ૧૩૬

ચમરેન્દ્રને વળી દરેક દિશાના ચોસઠ ચોસઠ હજાર મળીને સમગ્ર બે લાખ છપ્પન હજાર 'આત્મરક્ષક' દેવો છે ૧૩૭

एवमुक्तपरीवारसुरैराराधितक्रमः ।
घनश्यामस्निग्धवर्णः किंचिदारक्तलोचन ॥ १३८ ॥

विद्रुमोष्टः श्वेतदन्तः शरभोत्तुंगनासिक ।
दीप्ररक्ताम्बरो मेघ इव सन्ध्याभ्रसंभृतः ॥ १३९ ॥

मुकुटेनांकितो मौलौ सच्चुडामणिलक्ष्मणा ।
पूर्वाद्रिरिव तिग्मांशुबिम्बेनोदित्वरश्रिया ॥ १४० ॥

चतुस्त्रिंशल्लक्षमानभवनानामधीश्वरः ।
सर्वेषां दाक्षिणात्यानामसुराणां सयोषिताम् ॥ १४१ ॥

साम्राज्यं शास्ति दिव्यस्त्रीनाटकादिषु दत्तदृक् ।
एकार्णवायुश्च्युत्वेतो भवे भाविनि सेत्स्यति ॥ १४२ ॥ कुलकम् ॥

च्युते चास्मिन्नस्य पदे पुनरुत्पत्स्यतेऽपरः ।
एवमव्युच्छितिनयान्नित्य एवैष उच्यते ॥ १४३ ॥

पूर्णं जम्बूद्वीपमेकमेष पूरयितुं क्षमः ।
असुरैरसुरीभिश्च निजशक्त्या विकुर्वितैः ॥ १४४ ॥

આવા આવા દેવો અને એમના પરીવારો જેની સતત સેવા કરી રહ્યા છે એવા આ ચમરેન્દ્રનો, અતિ શ્યામ અને સ્નિગ્ધ વર્ણ છે, રતાશ પડતા ચક્ષુ છે, પ્રવાળા જેવા ઓષ્ટ છે, ઉજ્વળ દંતપંક્તિ છે અને શરભસમાન ઉત્તુંગ નાસિકા છે વળી એ દેદીપ્યમાન અને રક્તવર્ણા અમ્બર (વસ્ત્ર, આકાશ) ને લીધે, સંધ્યાકાળના વાદળનો ભ્રમ કરાવનારો મેઘ હોયની એવો જણાય છે ૧૩૮–૧૩૯

વળી એના મસ્તક પર ઉત્તમ ચૂડામણિવાળો મુકુટ ઝળકી રહેલો હોઇ, એ જાણે ઉદય પામતા સૂર્યબિમ્બ યુક્ત પૂર્વાચળ હોયની એવો જણાય છે ૧૪૦

વળી એ ચોત્રીશ લાખ ભવનોનો તથા સર્વ દાક્ષિણાત્ય અસુરોનો અને એમની સ્ત્રીઓનો સ્વામી છે ૧૪૧

નિરન્તર દેવાંગનાઓના નાટકો આદિ જોવામાં તલ્લીન રહી સામ્રાજ્ય ભોગવતો એ ચમરેન્દ્ર એક સાગરોપમનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી ત્યાંથી ચ્યવી આગામી ભવમાં સિદ્ધિપદ પામશે ૧૪૨

એ અહિંથી ચ્યવશે ત્યારે એની જગ્યાએ બીજો ચમરેન્દ્ર ઉત્પન્ન થશે એવી રીતે ' અવિચ્છેદ ' રહેતો હોવાથી, ચમરેન્દ્ર નિત્ય જ કહેવાય છે ૧૪૩

આ ચમરેન્દ્રમાં વળી એટલું બધું સામર્થ્ય છે કે જો એ ધારે તો એટલા બધા દેવ અને દેવીઓ વિકુર્વી શકે કે એમનાથી આખો જમ્બૂદ્વીપ મ પૂર્ણ ભરાઇ જાય ૧૪૪

तिर्यक् पुनरसख्येयान् द्वीपपाथोनिधींस्तथा ।
एवं सामानिका त्रायस्त्रिंशाः चास्य प्रभूष्णवः ॥ १४५ ॥
अस्यैव लोकपालाग्रमहिष्योऽप्यथ किन्तु ते ।
शक्ता. पूरयितु तिर्यक्सख्येयद्वीपवारिधीन् ॥ १४६ ॥

इत्यर्थतो भगवत्याम् ॥
देवेन्द्रस्तवे तु

जावय जम्बूद्दीवो जावय चमरस्स चमरचचाओ ।
असुरेहिं असुरकन्नाहिं अत्थि विसओ भरेओ से ॥ १४७ ॥

अथान्योऽसुरदेवेन्द्रो वली नामा निरूप्यते ।
उत्तरस्यां दिशि विभु योऽसौ सौभाग्यसेवधिः ॥ १४८ ॥
तथाहि दिशि कौवेर्यां जम्बूद्वीपस्थमेरुत. ।
असख्यद्वीपाब्धिपरो द्वीपोऽरुणवराभिधः ॥ १४९ ॥
तस्य वाह्यवेदिकान्तात् तस्मिन्नेव पयोनिधौ ।
द्विचत्वारिंशत्सहस्रयोजनानां व्यतिक्रमे ॥ १५० ॥
रुचकेन्द्राभिधोऽस्त्यत्र वलेरुत्पातपर्वत. ।
तिर्यग्लोके जिगमिषोः वलेरुत्पतनास्पदम् ॥ १५१ ॥युग्मम् ॥

તીર્છા તો એ રીતે અસ ખ્ય દ્વીપસમુદ્ર ભરીદેવાનું એનામા સામર્થ્ય છે આવુ સામર્થ્ય એના સામાનિક તથા ત્રાયસ્ત્રિ શક દેવોમા પણ છે ૧૪૫

વળી એના લોકપાલ દેવો તથા પટ્ટરાણીઓ પણ એવી રીતે (તીર્છા) સ ખ્યાત દ્વીપસમુદ્રો ભરી દેવાનુ સામર્થ્ય ધરાવેછે ૧૪૬

એવા ભાવાર્થનુ ભગવતીસૂત્રમા કહ્યુ છે

'દેવે દ્રસ્તવ' મા તો એમ કહ્યુ છે કે—ચમરેન્દ્ર પોતાની ચમરચ ચાથી માડીને જ્યાસુધી જમ્બૂદ્વીપ છે ત્યા સુધીનો તમામ ભાગ દેવો અને દેવીઓથી ભરવા સમર્થ છે ૧૪૭

હવે બલીન્દ્ર નામના બીજા અસુરેન્દ્ર વિષે

સૌભાગ્યનિધિ એવો આ બલીન્દ્ર ઉત્તર દિશાનો સ્વામી છે ૧૪૮

- જમ્બૂદ્વીપમા રહેલા મેરૂથી ઉત્તરદિશામા અસ ખ્ય દ્વીપસમુદ્રો મૂકીને અરૂણવર નામનો દ્વીપ આવે છે એની બહારની વેદિકાના છેડાથી એ જ સમુદ્રમા બેતાળીશ હજાર

तिगिंछिकूटतुल्योसौ प्रमाणादिस्वरूपतः ।
वलेः प्रासादोऽस्ति तत्र प्राग्वत् सिंहासनांचितः ॥ १५२ ॥

कोव्य. पंचपंचाशत् पद् कोटीनां शतानि च ।
पंचत्रिंशच्च लक्षाणि पंचाशच्च सहस्रका ॥ १५३ ॥

योजनानि व्यतिक्रम्याम्भोधावुत्पातपर्वतात् ।
गर्भे रत्नप्रभापृथ्व्या गत्वाधो योजनानि च ॥ १५४ ॥

चत्वारिंशत्सहस्राणि वर्त्तते तत्र मंजुला ।
वलिचचा राजधानी स्त्यानीभूता. इव त्विषः ॥ १५५ ॥

॥ विशेषकम् ॥

अस्याः चमरचंचावत् स्वरूपमखिलं भवेत् ।
वप्रप्रासादादि तेषां प्रमाणानुक्रमादि च ॥ १५६ ॥

अत्रोपपादसदसि देवदूष्यपरिष्कृते ।
इन्द्रत्वेनोत्पद्यतेऽङ्गी शय्योत्संगे महातपा· ॥ १५७ ॥

अस्य षष्टिः सहस्राणि सामानिकसुधाभुजाम् ।
त्रायस्त्रिंशकदेवाश्च त्रयस्त्रिंशदुदीरिताः ॥ १५८ ॥

યોજન મૂકીને બલીન્દ્રનો ' રૂચકેન્દ્ર ' નામનો ઉત્પાત પર્વત આવે છે તીર્છા લોકમા જવાનુ મન થાય છે ત્યારે બલીન્દ્ર પહેલવહેલો ત્યા આવીને પછી ત્યાથી ઉડે છે ૧૪૮–૧૫૧

(આ રૂચકેન્દ્રનુ પ્રમાણ આદિ તિગિછિકૂટ સદૃશ છે) ત્યા આગળ પૂર્વોક્તવત્ સિંહાસનાદિથી યુક્ત બલીન્દ્રનો પ્રાસાદ છે ૧૫૨

એ ઉત્પાતપર્વતથી સમુદ્રમા છસો પચાવન ક્રોડ અને સાડી પાત્રીશ લાખ યોજન ગયા પછી, નીચે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ગર્ભમા ચાળીશ હજાર યોજન મૂકીને, કાન્તિ સમસ્ત પિંડીભૂત થઇને રહી હોયની એવી મનહર, બલીન્દ્રની બલિચચા નગરી આવે છે ૧૫૩–૧૫૫

આ બલિચચા નગરીનુ સમસ્ત સ્વરૂપ અર્થાત એનો કોટ, એના પ્રાસાદ, એઓનુ પ્રમાણ, એમનો અનુક્રમ આદિ, ચમરચચાવત્ સમજવુ ૧૫૬

કોઇ મહા તપસ્વી મનુષ્ય હોય છે એ અહિં ઉપપાદ સભામા, દેવદૂષ્યથી આચ્છાદિત એવી શય્યામા ઇન્દ્ર તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે ૧૫૭

આ બલીન્દ્રને સાઠ હજાર સામાનિક દેવો અને તેત્રીશ ' ત્રાયસ્ત્રિંશક ' દેવો છે ૧૫૮

साम्प्रतीनास्त्वमी वेभेलकग्रामनिवासिनः ।
श्रद्धालवस्त्रयस्त्रिंशत् सुहृदश्च परस्परम् ॥ १५९ ॥
प्रागेते दृढधर्माण पश्चाद्विश्लथचेतसः ।
उत्पन्ना अत्र चमरत्रायस्त्रिंशकदेववत् ॥ १६० ॥

प्राग्वत्तिस्रः पर्षदोऽस्य तिसृष्वपि सुरा. क्रमात् ।
सहस्राणां विंशतिः स्युः चतुरष्टाधिका च सा ॥ १६१ ॥
सार्द्धे द्वे च शते द्वे च सार्द्धं शतमनुक्रमात् ।
देव्यः पर्षत्सु तिसृषु देवानां क्रमत स्थिति· ॥ १६२ ॥
पल्यानां त्रितय सार्धं त्रय सार्धं द्वय क्रमात् ।
देवीनां तु स्थितिः सार्धे द्वे ते द्वे सार्धमेव च ॥१६३॥ युग्मम्॥
तिस्रस्तिस्र. पर्षदोऽस्य भवन्ति प्राग्वदेव च ।
सामानिकत्रायस्त्रिशल्लोकपालाग्रयोपिताम् ॥ १६४ ॥
शुभा निशुभा रम्भा च निरम्भा मदनेति च ।
स्युः पंचाग्रमहिष्योऽस्य प्राग्वदासा परिच्छदः ॥ १६५ ॥

અત્યારે વર્તમાનમા જે ત્રાયસ્ત્રિશક દેવો ત્યા છે તેઓ પૂર્વભવમા બેભેલક ગામના રહેવાસી, શ્રદ્ધાળુ અને પરસ્પર પ્રીતિ દાખવતા તેત્રીશ મિત્રો હતા પહેલા તો એઓ ધર્મને વિષે દઢ હતા, પરન્તુ પાછળથી શિથિલ થઈ જવાથી, ચમરેન્દ્રના એ દેવોની પેઠે, અહિં ઉત્પન્ન થયા છે ૧૫૯–૧૬૦

પૂર્વવત્ આની પણ ત્રણ સભાઓ છે, જેમા અનુક્રમે વીશ હજાર, ચોવીશ હજાર અને અઠ્યાવીશ હજાર દેવો છે ૧૬૧

તે ત્રણે સભાઓમા વળી અનુક્રમે અઢીસો, બસો અને દોઢસો દેવીઓ છે ૧૬૨

દેવોની આયુષ્યસ્થિતિ અનુક્રમે સાડાત્રણ, ત્રણ અને અઢી પલ્યોપમની છે, અને દેવીઓની અનુક્રમે અઢી, બે તથા દોઢ પલ્યોપમની છે ૧૬૩

વળી એ બલીન્દ્રના સામાનિક, ત્રાયસ્ત્રિશક અને લોકપાલ દેવો તથા પટ્ટરાણીઓની પણ ત્રણ ત્રણ પર્ષદા એટલે સભા છે ૧૬૪

એને વળી શુભા, નિશુભા, રભા, નિરભા અને મદના–એવા નામની પાચ અગ્ર મહિષીઓ છે, જેમનો પરિવાર પૂર્વ પ્રમાણે છે ૧૬૫

एवं सहस्रैः चत्वारिंशतान्तःपुरिकाजनैः ।
सुधर्माया बहिः भुंक्ते कृतैतावद्वपुः सुखम् ॥ १६६ ॥

चत्वारोऽस्य लोकपालाश्चतुर्दिगधिकारिणः ।
सोमो यमश्च वरुणस्तुर्यो वैश्रमणाभिधः ॥ १६७ ॥

एषां चतस्रः प्रत्येकं दयिताः नामतस्तु ताः ।
मीनका च सुभद्रा च विद्युदाख्या तथाशनिः ॥ १६८ ॥

स्वस्वनामराजधान्यां सिंहासने स्वनामनि ।
उपविष्टा सुखं दिव्यं मुदा तेऽप्युपभुंजते ॥ १६९ ॥

महाद्रुमो महासौदासाह्वयः परिकीर्त्तितः ।
मालंकारोऽपि च महालोहिताक्षाभिध सुरः ॥ १७० ॥

किंपुरुषो महारिष्टस्तथा गीतयशा इति ।
बलिनाम्नो सुरपते क्रमात् सप्तेति सैन्यपाः ॥१७१॥ युग्मम् ॥

पत्तीशस्याद्यकच्छायां षष्टिर्देवसहस्रकाः ।
कच्छाः षडन्याश्च ततः स्युरस्य द्विगुणाः क्रमात् ॥ १७२ ॥

एवं सामानिकैस्त्रायस्त्रिंशकैर्लोकपालकैः ।
सेव्योऽग्रमहिषीभिश्च सप्तभिः सैन्यसैन्यपैः ॥ १७३ ॥

એ પ્રમાણે બલીન્દ્ર પણ ચાલીશ ચાલીશ હજાર દેવીઓ સાથે, એટલાજ શરીર કરીને, સુધર્માસભાની બહાર ભોગ ભોગવે છે ૧૬૬

એને પણ સોમ, યમ, વરુણ અને કુબેર નામના, ચાર દિશાના ચાર લોકપાલ દેવો છે ૧૬૭

એ પ્રત્યેકને વળી મેનકા, સુભદ્રા, વિદ્યુત્ અને અશનિ નામની ચચ્ચાર સ્ત્રીઓ છે— એમની સાથે એઓ પોતપોતાના નામ સરખા નામવાળી રાજધાનીમા પોતાના નામવાળા સિંહાસનો પર હર્ષપૂર્વક દિવ્ય સુખ ભોગવે છે ૧૬૮–૧૬૯

બલીન્દ્રને પણ (૧) મહાદ્રુમ, (૨) મહાસૌદાસ, (૩) માલંકાર, (૪) મહાલોહિતાક્ષ, (૫) કિંપુરૂષ, (૬) મહારિષ્ટ અને (૭) ગીતયશા–એવા નામના સાત સેનાધિપતિઓ છે ૧૭૦–૧૭૧

પાયદળ સેનાના અધિપતિના હાથ નીચેની પહેલી 'કચ્છા' મા સાઠ હજાર દેવો છે એ પછીની ૭ કચ્છામા અનુક્રમે ઉત્તરોત્તર બમણા બમણા છે ૧૭૨

એ પ્રમાણે સામાનિક દેવો, ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો, લોકપાલ દેવો, પટ્ટરાણીઓ, સૈન્યો, સેના

षष्ट्या सहस्रैः प्रत्याशं सेव्यमानोऽङ्गरक्षकैः ।
चत्वारिंशत्सहस्राढ्यलक्षद्वयमितैः समैः ॥ १७४ ॥

श्यामवर्णो रक्तवासाश्चूडामण्यङ्कमौलिभृत् ।
सुरूपः सातिरेकैकसागरोपमजीवितः ॥ १७५ ॥

भवनावासलक्षाणां त्रिंशतोऽनुभवत्यसौ ।
असुराणां चासुराणामुदीच्यानामधीशताम् ॥१७६॥कलापकम् ॥

परिवारयुतस्यास्य शक्तिर्विकुर्वणाश्रिता ।
चमरेन्द्रस्येव किन्तु सर्वत्र सातिरेकता ॥ १७७ ॥

इत्येवमस्मिन्नसुरनिकाये प्रभवो दश ।
चमरेन्द्रो वलीन्द्रश्च लोकपालास्तथाष्ट च ॥ १७८ ॥

लक्षेष्वेव चतुःषष्टौ भवनेष्वपरेऽपि हि ।
उत्पद्यन्तेऽसुरवराः स्वस्वपुण्यानुसारतः ॥ १७९ ॥

उत्पत्तिकाले शय्यायां भूषणाम्बरवर्जिताः ।
ततश्चालङ्कृतास्तेन वपुषा नूतनेन वा ॥ १८० ॥

પતિઓ અને પ્રત્યેક દિશાના સાઠ સાઠ હજાર મળીને કુલ બે લાખ ચાળીશ હજાર અગ રક્ષકો—આટલા આટલા પરિવારવાળો તથા શ્યામવર્ણ, લાલવસ્ત્ર, ચૂડામણિથી અંકિત મુકુટ, મનહરરૂપ અને એક સાગરોપમથી અધિક આયુષ્યવાળો એ બલીન્દ્ર ત્રીશલાખ ભવનોપર તથા ઉત્તર દિશાના દેવદેવીઓ પર સામ્રાજ્ય ભોગવે છે ૧૭૩-૧૭૬

આ બલીન્દ્રની તેમજ એના પરીવારની વૈક્રિયશક્તિ ચમરેન્દ્ર સરખી છતા સર્વત્ર કંઇક અધિક છે

એવી રીતે આ અસુરનિકાયમા દશ અધિકારીઓ છે ચમરેન્દ્ર, બલીન્દ્ર અને આઠ લોકપાલ ૧૭૮

એવી રીતે, ચોસઠલાખ ભવનોમા પોત પોતાના પુણ્યને અનુસારે બીજા પણ અસુરવરો ઉત્પન્ન થાય છે ૧૭૯

શય્યામા ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તેઓ વસ્ત્રાભૂષણ રહિત હોય છે, પરન્તુ પછી એઓ એજ અથવા નૂતન શરીર પર વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરે છે ૧૮૦

सर्वेऽप्यमी श्यामवर्णा विम्बोष्टाः कृष्णमूर्द्धजाः ।
शुभ्रदन्ता वामकर्णावसक्तदीप्रकुंडलाः ॥ १८१ ॥

दन्ताः केशाश्च अमीषां वैक्रिया द्रष्टव्या न स्वाभाविकाः । वैक्रिय शरीरत्वात् । इति जीवाभिगमवृत्तौ ॥

आर्द्रचन्दनलिप्तांगा अरुणाम्बरधारिणः ।
चिह्नेन चूडामणिना सदालंकृतमौलयः ॥ १८२ ॥
कुमारत्वमतिक्रान्ता असंप्राप्ताश्च यौवनम् ।
ततोऽतिमुग्धमधुरमृदुयौवनशालिनः ॥ १८३ ॥
केयूरांगदहाराद्यैर्भूषिता विलसन्ति ते ।
दीप्रा दशस्वंगुलीषु मणिरत्नांगुलीयकैः ॥ १८४ ॥ विशेषकम् ॥
देव्योऽप्येवंविधाः कामक्रीडाविधिविचक्षणाः ।
घनस्तना युवजनोन्मादिलावण्ययौवनाः ॥ १८५ ॥
सप्त हस्ता देहमानमेषामुत्कर्षतो भवेत् ।
अगुलासंख्यांशमानमुत्पत्तौ तज्जघन्यतः ॥ १८६ ॥

सर्वेना वर्ण श्याम, होठ लाल, केश काळा अने दात श्वेत होय छे वळी एमना डाबा कानमा झगझळता कुडळ होय छे १८१

अहि एमने दात अने केश कह्या ए स्वाभाविक न समजवा, वैक्रिय समजवा, कारण के एओनु शरीर वैक्रिय शरीर छे —आम ' जीवाभिगम ' नी टीकामा कह्यु छे

वळी एओ शरीरे निरन्तर आर्द्र चन्दननु विलेपन करे छे, लाल वस्त्र परिधान करे छे अने चूडामणिथी अकित एवा मुकुट धारण करे छे १८२

कौमारावस्था उल्लघी गया छता यौवनावस्था प्राप्त न थयेली होवाथी, एओनु यौवन अति मुग्ध, मधुर अने मृदु होइ एओ बहु शोभी रह्या छे १८३

शरीरे केयूर, अगद, मुक्ताहार आदि आभूषणो परिधान करी अने दशे आगळीए मणि अने रत्ननी अगुठीओ धारण करी ए ओ त्या कायम विलास करी रह्या छे १८४

एवीज रीते एमनी देवीओ पण कामक्रीडाविधिमा चतुर, कठिन स्तन युगलथी शोभती अने युवानोने उन्माद पमाडनारा लावण्यमय यौवने करीने युक्त होय छे १८५

ए देवोनु देहप्रमाण उत्कृष्ट सात हाथनु होय छे, अने जघन्य, उत्पत्तिसमयनु—अगुलना असख्यना अश जेटलु होय छे १८६

लक्षयोजनमानं चोत्कर्षादुत्तरवैक्रियम् ।
प्रारम्भेऽङ्गुलसंख्येयभागमान जघन्यत· ॥ १८७ ॥

एषां च दाक्षिणात्याना स्थितिरुत्कर्षतो भवेत् ।
सागरोपममेक तदुदीच्यानां च साधिकम् ॥ १८८ ॥

देवीनां दाक्षिणात्याना सार्धं पल्यत्रय स्थिति· ।
ज्येष्टोत्तराहदेवीना सार्धं पल्यचतुष्टयम् ॥ १८९ ॥

जघन्या तु वत्सराणा सहस्राणि दश स्थिति· ।
सर्वेषां मध्यमा ज्येष्ठाकनिष्टान्तरनेकधा ॥ १९० ॥

ज्येष्ठायुषो दाक्षिणात्या मासार्धेनोच्छ्वसन्त्यथ ।
आहारकांक्षिणो वर्षसहस्रेण भवन्ति च ॥ १९१ ॥

उदीच्या सातिरेकेण मासार्धेनोच्छ्सन्ति वै ।
साधिकाब्दसहस्रेण भवन्त्याहारकांक्षिणः ॥ १९२ ॥

मध्यमस्थितयस्त्वेते स्वस्वस्थित्यनुसारत· ।
मुहूर्त्ताहःपृथक्त्वै. स्युरुच्छ्वासाहारकांक्षिण· ॥ १९३ ॥

એઓનુ ઉત્તર વૈક્રિય શરીર ઉત્કૃષ્ટ લાખ યોજનનુ થઇ શકે છે અને જઘન્ય પ્રારભ વખતે અગુલના સખ્યાત ભાગ પ્રમાણુ થાય છે ૧૮૭

એઓમા જે દક્ષિણુ દિશાના છે એમની ઉત્કૃષ્ટ આયુસ્થિતિ એક સાગરોપમની છે, અને જેઓ ઉત્તર દિશાના છે એઓની કઇક અધિક છે ૧૮૮

દક્ષિણુ દિશાની દેવીઓની આયુષ્યસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ સાડાત્રણુ પ-યોપમની છે, અને ઉત્તર દિશાવાળી દેવીઓની ચાડાચાર પ-યોપમની છે ૧૮૯

વળી એ બધાઓની જઘન્ય સ્થિતિ દશ હજાર વર્ષની છે, અને મધ્યમ સ્થિતિ તો, ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્યની વચ્ચે અનેક પ્રકારની છે ૧૯૦

ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા દક્ષિણુ દિશાના દેવો અર્ધમાસે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને એમને એક હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા થાય છે ૧૯૧

એવાજ ઉત્તર દિશાના દેવો પદર ઉપરાત દિવસ થાય ત્યારે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને એમને એક હજાર કરતા વધારે વર્ષે આહારની ઇચ્છા થાય છે ૧૯૨

મધ્યમ આયુષ્યસ્થિતિવાળા એ દેવો પોતપોતાની સ્થિતિને અનુસારે ચાર મુહૂર્તે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે એમને આહારની અભિલાષા પણુ ચાર દિવસે થાય છે ૧૯૩

जघन्यजीविन· स्तोकैः सतभि· प्रोच्छ्वसन्त्यमी ।
एकाहान्तरमाहारं समीहंते च चेतसा ॥ १९४ ॥

तत· संकल्पमात्रेणोपस्थितैः सारपुद्गलैः ।
ते तृप्येयुः कावलिकाहारानपेक्षिणः सदा ॥ १९५ ॥
विषयः स्यात् गतेरेषामधस्तमस्तमावधि ।
तृतीयां पुनरवनीं गता यास्यन्ति च स्वयम् ॥ १९६ ॥
प्रयोजन तत्र पूर्वरिपोः पीडाप्रवर्धनम् ।
प्राग्जन्मसुहृदस्तावत्कालं पीडानिवर्त्तनम् ॥ १९७ ॥
तिर्यक् चैषामसंख्याविधद्वीपाः स्युर्विषयो गतेः ।
नन्दीश्वरं पुनर्द्वीप गता यास्यन्ति च स्वयम् ॥ १९८ ॥
तत्र प्रयोजनं त्वर्हत्कल्याणकेषु पंचसु ।
संवत्सरचतुर्मासादिषु चाष्टाह्निकोत्सव ॥ १९९ ॥
तथैषां गतिविषय ऊर्ध्वमप्यच्युतावधि ।
स्वर्गं सौधर्मं च यावत् गता यास्यन्ति च स्वयम् ॥ २०० ॥

જઘન્ય આયુષ્યવાળા એ દેવો સાત સ્તોકે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને એમને એકાતરે આહારની ઇચ્છા થાય છે ૧૯૪

પછી એઓ ઇચ્છા થતાની સાથે જ પ્રાપ્ત થયેલા ઉત્તમ પુદ્ગળોવડે તૃપ્ત થાય છે એઓને કદિ કવલાહારની અપેક્ષા નથી ૧૯૫.

એઓની ગતિ નીચે છેક તમસ્તમા નરક સુધી છે ત્રીજી નરક સુધી તો તેઓ સ્વયમેવ ગયેલા છે અને જશે. ત્યા જવાનુ પ્રયોજન એવુ છે કે ત્યા જઇને પૂર્વભવના શત્રુને એટલો વખત વધારે દુ ખ દેવુ, અને એવા મિત્રોનુ દુ ખ એટલો વખત દૂર કરવુ ૧૯૬–૧૯૭

તીર્છી એઓની ગતિ અસખ્ય દ્વીપસમુદ્રો સુધીની છે નદીશ્વર દ્વીપે તો એઓ સ્વયમેવ ગયેલા છે અને જવાના પણ ત્યા જવાનુ એમને એ પ્રયોજન છે કે ત્યા જઇને એઓ ભગવાનના પાચે કલ્યાણકોને પ્રસગે, સવત્સરીના રોજ અને ચતુર્માસાદિકમા અઠ્ઠાઈ મહોત્સવ કરે છે ૧૯૮–૧૯૯

એઓ વળી ઉંચે અચ્યુતદેવલોક સુધી જઇ શકે છે સૌધર્મદેવલોક સુધી તો તેઓ સ્વય ગયેલા છે, અને જવાના ત્યા એઓ એટલા માટે જાય છે કે એમને વૈમાનિક દેવોની

प्रयोजनं तत्र भवप्रत्ययं वैरमूर्जितम् ।
मातंगपंचाननवदेषां वैमानिकैः सह ॥ २०१ ॥
ततो वैरादमी मत्ता गत्वा वैमानिकाश्रयान् ।
कुर्वन्ति व्याकुलं स्वर्गं त्रासयन्त्यात्मरक्षकान् ॥ २०२ ॥
शक्रमप्याक्रोशयन्ति प्रागुक्तचमरेन्द्रवत् ।
वैरप्रसिद्धिर्लोकेऽपि देवदानवयोरिति ॥ २०३ ॥
रत्नान्यप्सरसस्तेषां प्रसह्यापहरन्ति च ।
गत्वैकान्ते स्वानुरक्तास्ताः स्वैरं रमयन्त्यपि ॥ २०४ ॥
अथ नागनिकायस्य दाक्षिणात्यः सुरेश्वरः ।
धरणेन्द्रो वरिवर्त्ति साम्प्रतीनस्त्वसौ पुरा ॥ २०५ ॥
आसीदहिर्बहिः काशीपुरतः काननान्तरे ।
शुष्ककाष्टकोटरान्तः सोऽर्कतापार्दितोऽविशत् ॥ २०६ ॥ युग्मम् ॥
कमठेन परिप्लुष्टः पंचाग्निकष्टकारिणा ।
तापार्त्तः कर्षितः काष्टात् श्रीपार्श्वेन कृपालुना ॥ २०७ ॥

સાથે હાથીને સિંહની જેવુ વેર છે એ વેરને લીધે એઓ વૈમાનિકોના આવાસમા જાય છે અને ત્યાં સ્વર્ગલોકને આકુળ વ્યાકુળ કરી ત્યાના રક્ષકોને ત્રાસ પમાડે છે વળી પૂર્વે ચમરેન્દ્રના વૃત્તાન્તમા કહ્યુ છે એમ એઓ શક્ર—ઇન્દ્ર પર પણ આક્રોશ કરે છે લોકોમા પણ દેવદાનવના વેરની વાત પ્રસિદ્ધ છે એઓના સ્ત્રીરત્નોનુ એઓ બળાત્કારે હરણ કરી જાય છે અને એકાતમા જઇ એમને પોતાને વિષે અનુરક્ત કરી એમની સાથે યથેચ્છ વિલાસ કરે છે ૨૦૦—૨૦૪

(આ પ્રમાણે લગભગ બસો શ્લોકમા ' અસુરકુમાર ' જાતિના દેવોનુ વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન આવ્યુ)

હવે બીજા ' નાગકુમાર ' જાતિના દેવો વિષે

નાગકુમાર જાતિના દેવોનો દક્ષિણ દિશાનો ઇન્દ્ર ' ધરણેન્દ્ર ' છે ૨૦૫

સામ્પ્રતીન (હાલનો—વર્તમાન) ધરણેન્દ્ર પૂર્વભવમા કાશીનગરીની બહાર કોઈ એક વનમાં એક સર્પ હતો તે એકદા સૂર્યના તાપથી અકળાઇને શુષ્ક કાષ્ટના કોટરમા પેઠો એ વખતે ત્યા એક કમઠ નામે તાપસ પચાગ્નિતપ તપતો હતો તેણે એજ શુષ્ક કાષ્ટ લાવી એની ધૂણી સળગાવી એટલે એમા રહેલો પેલો સર્પ દાઝવા—બળવા લાગ્યો પણ એટલામા દયાળુ એવા પાર્શ્વકુમારે આવી એ બળતા સર્પને કાષ્ટમાથી બહાર કઢાવ્યો તે, એ પાર્શ્વ

स श्चार्हद्दर्शनान्नष्टपाप्मा श्रुतनमस्कृति॰ ।
उपार्जितोर्जितश्रेया धरणेन्द्रतयाभवत् ॥ २०८ ॥

ततो मेघसूरीभूतकमठेनाकालिकाम्बुदैः ।
एष पार्श्वमुपद्रूयमानमाच्छादयत्फणैः ॥ २०९ ॥

श्रीपार्श्वस्तोत्रमंत्राख्यास्मरणात्तुष्टमानसः ।
अद्यापि शमयन् कष्टमिष्टानि वितरत्यसौ ॥ २१० ॥

षष्टिश्च सप्ततिश्चैवाशीति॰ क्रमात् सहस्रकाः ।
पर्षत्त्रये स्युर्देवानां स्थितिश्चैषां यथाक्रमम् ॥ २११ ॥

पल्यस्यार्धं सातिरेकमर्धं देशोनितं च तत् ।
सपचसप्तति शतं पचाशं पंचविंशकम् ॥ २१२ ॥

देव्यः पर्षत्सु देशोनं पल्यस्यार्धमिह स्थितिः ।
साधिक॰ पल्यतुर्यांशः तुर्यांश एव च क्रमात् ॥२१३॥ विशेषकम् ॥

कुमार जे भावि तीर्थंकर हता एना दर्शनथी पापमात्र वामी तथा नवकारमंत्र सांभळी उत्तम पुण्य उपार्जन करी (मृत्यु पाम्या बाद) त्यां (नागकुमारनिकायमां) इन्द्र तरीके उत्पन्न थयो. २०५-२०८

हवे पेलो कमठ तापस काळधर्म पामी मेघकुमार जातिना देवोमां उत्पन्न थयो. एणे (पूर्वना वेरने लीधे) पार्श्वप्रभुने, अकाळे वरसाद वरसावी उपद्रव करवा माडयो, त्यारे धरणेन्द्रे (पूर्वनो उपकार संभारी) प्रभु उपर पोतानी फणाओ धरी राखी हती. २०९

अद्यापि पण जो आपणे पार्श्वनाथनुं स्तोत्र के मंत्र के नाममात्रनुं पण स्मरण करीए तो ए धरणेन्द्र संतुष्ट थइने आपणा कष्ट शमावी दे छे अने आपणुं इच्छित पूर्ण करे छे. २१०

हवे, ए धरणेन्द्रने त्रण पर्षदा छे. एमां अनुक्रमे साठ हजार, शीत्तेर हजार अने एंशी हजार देवो छे. २११

त्रणे पर्षदाना देवोनी आयुष्यस्थिति अनुक्रमे (१) अर्ध पल्योपमथी कइक वधारे, (२) बराबर अर्ध पल्योपम अने (३) अर्ध पल्योपमथी कइक ओछी—ए प्रमाणे छे. २१२

त्रणे पर्षदामां देवीओ अनुक्रमे पोणाबसो, दोढसो अने सवासो छे. एमनी आयुष्य स्थिति अनुक्रमे (१) अर्धपल्योपमथी ओछी, (२) एक चतुर्थांश पल्योपमथी सहेज वधारे

समिताचंडाजयाख्या. स्यु सभा· धरणेशितुः ।
अपि सामानिकत्रायस्त्रिंशानामेतदाह्वयाः ॥ २१४ ॥
लोकपालानां तथाग्रमहिषीणां भवन्ति ताः ।
ईषा तथान्या त्रुटिता ततो दृढरथाभिधा ॥ २१५ ॥
शेषाणां भवनेन्द्राणां पर्षदामभिधा किल ।
तृतीयमङ्गमालोक्य विज्ञेया धरणेन्द्रवत् ॥ २१६ ॥
स्यु षडग्रमहिष्योऽस्य अला मक्का शतेरिका ।
सोदामिनीन्द्रा च घनविद्युतेति च नामत ॥ २१७ ॥
षड्भि सहस्रै देवीना प्रत्येक परिवारिता ।
षट् सहस्राणि देवीनां विकुर्वितुमपि क्षमा. ॥ २१८ ॥
शेषाणामप्यथेन्द्राणामष्टानां याम्यदिग्भुवाम् ।
षट् षडग्रमहिष्य· स्युरेतैरेव च नामभि ॥ २१९ ॥
काशीनगरवास्तव्याश्चतुष्पचाशदप्यमू ।
बृहत्कन्या· स्वाभिधानुरुपाख्यपितरोऽभवन् ॥ २२० ॥

ઉપર એ ધરણેન્દ્રની જે ત્રણ પર્ષદા કહી–એઓના સમિતા, ચડા અને જયા એવા નામ છે વળી એના સામાનિક દેવોની અને ત્રાયસ્ત્રિશક દેવોની પણ એજ નામની ત્રણ ત્રણ પર્ષદા છે ૨૧૪

એના ‘ લોકપાલ ’ દેવોની તેમજ એની અગ્રમહિષીઓની પણ ઈષા, ત્રુટિતા અને દૃઢરથા નામની ત્રણ ત્રણ પર્ષદાઓ છે ૨૧૫

બાકીના ભવનેન્દ્રોની પર્ષદાઓના નામ ધરણેન્દ્રવત્ છે–એમ ત્રીજા ‘અગ’મા કહ્યુ છે ૨૧૬

એ ધરણેન્દ્રને વળી છ અગ્રમહિષી કે પટ્ટરાણીઓ છે એઓના (૧) અલા, (૨) મક્કા, (૩) શતેરિકા, (૪) સૌદામિની, (૫) ઈન્દ્રા અને (૬) ઘનવિદ્યુતા–એવા એવા નામ છે ૨૧૭

દરેક પટ્ટરાણીને છ છ હજાર દેવીઓનો પરીવાર છે કારણ કે એઓ પ્રત્યેક એટલી દેવીઓ વિકુર્વી શકે છે ૨૧૮

બાકીના આઠ દાક્ષિણાત્ય ઈન્દ્રોને પણ એજ નામની છ છ પટ્ટરાણીઓ છે ૨૧૯

એટલે એ પ્રમાણે નવ ઇન્દ્રોની ઇન્દ્રાણીઓ કુલ થઇને ૯૪૬ અર્થાત્ ચોપન થઈ

એ સઘળી પૂર્વભવમા કાશીનગરીમા પોતાના નામ સરખા નામવાળા માતપિતાઓની

पार्श्वपार्श्वादत्तदीक्षाः शिक्षिताः पुष्पचूलया ।
विराद्धसंयमाः पक्ष संलिख्य च मृतास्तत. ॥ २२१ ॥

स्वाख्यावतंसभवने स्वाख्यसिंहासनस्पृशि ।
देवीत्वेन समुत्पन्नाः सार्धपल्यमितायुष. ॥ २२२ ॥ युग्मम् ॥

भूतानन्दाद्योत्तराहेन्द्राणामपि मन.प्रियाः ।
सन्ति षड् षड् वक्ष्यमाणै रूपाद्यै. षड्भिराह्वयैः ॥ २२३ ॥

चतुष्पंचाशतोऽप्यूनपल्योपमयुगायुषाम् ।
प्रागासां नगरी चम्पा वाच्या शेषमिहोक्तवत् ॥ २२४ ॥

कालपाल. कोलपालः शैलपालोऽस्य च क्रमात् ।
शखपालश्च चत्वारो लोकपालाः सुरेशितुः ॥ २२५ ॥

अशोका विमला चैव सुप्रभा च सुदर्शना ।
एषां चतस्रो दयिताः प्रत्येकमेतदाह्वयाः ॥ २२६ ॥

भद्रसेनोऽस्य च यशोधरः सुदर्शनः क्रमात् ।
नीलकंठस्तथानन्दो नन्दनस्तेतलीति च ॥ २२७ ॥

મ્હોટી વયની કુમારિકાઓ હતી એઓ શ્રીપાર્શ્વપ્રભુ આગળ વ્રત ઉચ્ચરી પુષ્પચૂલા આર્યા પાસે અભ્યાસ કરી, સયમ વિરાધી, અર્ધમાસની સલેખનાપૂર્વક મૃત્યુ પામી, ત્યાથી પોતપોતાના નામ સરખા નામ યુકત સિહાસનવાળા અવતસભવનમા દોઢ પલ્યોપમના આયુષ્યવાળી દેવીઓ થઇ છે ૨૨૦-૨૨૨

ભૂતાનન્દાદિક ઉત્તરદિશાના ઇન્દ્રોની પણ છ છ પટ્ટરાણીઓ છે એમના 'રૂપા' આદિક નામો છે જે આગળ ઉપર કહેવામા આવશે ૨૨૩

તે ચોપનેનુ આયુષ્ય બે પલ્યોપમથી સહેજ ઓછુ છે અને એઓ પૂર્વભવમા ચપા નગરીમા રહેતી હતી શેષ વૃત્તાન્ત પૂર્વોક્તવત્ ૨૨૪

એ ઈન્દ્રને, (૧) કાલપાલ, (૨) કોલપાલ, (૩) શૈલપાલ અને (૪) શખપાલ—એ નામના ચાર લોકપાલ છે એ પ્રત્યેકને અશોકા, વિમલા, સુપ્રભા અને સુદર્શના નામની ચચ્ચાર પટ્ટરાણી છે ૨૨૫-૨૨૬

વળી એને (ધરણેન્દ્રને) (૧) પાયદળ, (૨) અશ્વ, (૩) હસ્તી, (૪) મહિષ, (૫) રથ, (૬)

पत्तिवाजीभमहिषरथाख्यानां यथाक्रमम् ।
नटगन्धर्वयोश्चापि सैन्यानामधिपा स्मृताः ॥ २२८ ॥ युग्मम् ॥

अस्याद्यकच्छायां पत्तिनेतुर्देवसहस्रका ।
स्युरष्टाविंशति कच्छाः षडन्या द्विगुणाः क्रमात् ॥ २२९ ॥

एतदेव च सप्तानां कच्छानां मानमूह्यताम् ।
उक्तान्यभवनेशेन्द्रपत्तिसैन्याधिकारिणाम् ॥ २३० ॥

षड्भि· सहस्रैरिन्द्रोऽय सामानिकैरुपासित ।
पर्षत्त्रायस्त्रिंशलोकपालसैन्यतदधीश्वरै ॥ २३१ ॥

प्रत्याश सेवित षड्भि सहस्रैरात्मरक्षिणाम् ।
सर्वाग्रेण चतुर्विंशत्या सहस्रैर्महाबलैः ॥ २३२ ॥

भवनानां चतुश्चत्वारिंशल्लक्षाणि पालयन् ।
समृद्ध शास्ति साम्राज्य सार्धपल्योपमस्थितिः ॥ २३३ ॥
विशेषकम् ॥

दधिपाण्डुरवर्णांगो नीलाम्बरमनोरमः ।
सर्पस्फटाचिह्नशालिभूषणो गतदूषण. ॥ २३४ ॥

નટઅને (૭) ગ ધર્વ–એમ સાત સૈન્યો છે અને એના અનુક્રમે ભદ્રસેન, યશોધર, સુદર્શન, નીલક ઠ, આન દ, ન દન અને તેતલી–એ નામના સાત સૈન્યાધિપતિ છે ૨૨૭–૨૨૮

પાયદળનેનાના અધિપતિના હાથ નીચેની પહેલી 'કચ્છા' મા અઠયાવીસ હજાર દેવો છે બાકીની છ 'કચ્છા' મા અનુક્રમે ઉત્તરોત્તર બમણા બમણા છે ૨૨૯

એ શિવાયના બીજા ભવનપતિઓની પાયદળનેનાના અધિપતિઓના હાથ નીચેની સાતે કચ્છાઓમા પણ એજ પ્રમાણે દેવસ ખ્યા જાણવી ૨૩૦

છ હજાર જેટલા સામાનિકદેવો, ત્રણત્રણ તો પર્ષદા, વળી (તેત્રીસ) ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો, (ચાર) લોકપાલ, સાત સૈન્યો અને એટલા જ સૈન્યાધિપતિઓ ધરણેન્દ્રની સેવામા હાજરાહજુર રહે છે ૨૩૧

વળી પ્રત્યેક દિશાએ છ છ હજાર મળીને ચોવીશહજાર મહા બળવાન દેવો એના અ ગ રક્ષકો તરીકે બેઠા રહે છે ૨૩૨

એવી એવી સમૃદ્ધિવાળો અને દોઢપ લ્યોપમના આયુષ્યવાળો એ ઈન્દ્ર ચુમાળીશ લાખ ભવનોનુ અનુપાલન કરતો છતો સામ્રાજ્ય ભોગવે છે ૨૩૩

કોઇ પ્રકારના દૂષણ વિનાના એ ધરણેન્દ્રનો દેહ દહિ જેવો પાડુરવર્ણો છે એ નિત્ય મનહર

भूषणमत्र मुकुटो दृष्टव्य इति जीवाभिगमवृत्तौ । एवमग्रेऽपि ॥

एकया स्फटया जम्बूद्वीपं छादयितुं क्षमः ।
धरणेन्द्र• साधिकं तं वक्ष्यमाणो भुजंगराट् ॥ २३५ ॥
इन्द्रो नागनिकायस्योदीच्योऽथ परिकीर्त्यते ।
भूतानन्दोऽस्य पर्षत्सु तिसृष्वपि सुराः क्रमात् ॥ २३६ ॥
पचाशदथ षष्टिश्च सप्ततिश्च सहस्रका ।
पल्यं देशोनमर्धं च पल्यस्य साधिकं तथा ॥ २३७ ॥
अर्धं पल्योपमं चैषां स्थितिः क्रमात् शतद्वयम् ।
पचविंशं द्वे शते च शतं देव्यः क्रमादिह ॥ २३८ ॥ विशेषकम् ॥
आसां पल्योपमस्यार्धं देशोनमर्धमेव च ।
सातिरेकश्च तुर्यांशः स्थितिर्ज्ञेया यथाक्रमम् ॥ २३९ ॥
रूपा रूपांशा सुरूपा प्रेयस्यो रूपकावती ।
रूपकान्ता तथा रूपप्रभास्य नागचक्रिणः ॥ २४० ॥

એવા લીલા વસ્ત્રો પરિધાન કરે છે અને સર્પની ફણાથી અ કિત એવો સુદર મુકુટ એના મસ્તક પર સર્વદા વિરાજી રહે છે ૨૩૪

પોતાની એક જ ફણાથી અખિલ જમ્બૂદ્વીપને આચ્છાદિત કરી શકે એટલુ એ ધરણેન્દ્રમા સામર્થ્ય છે વળી, જેના વિષે હવે કહેવાનો છુ એ નાગેન્દ્રમા તો એથી યે અધિક સામર્થ્ય છે ૨૩૫

(એ પ્રમાણે દક્ષિણદિશાના નાગકુમારોના ઇન્દ્રની હકીકત થઇ)

હવે ઉત્તર દિશાના નાગકુમારોના ઇન્દ્ર ' ભૂતાનદ ' વિષે

એ ' ભૂતાનદ ' ને પણ ત્રણ પર્ષદા છે પ્રત્યેક પર્ષદામા અનુક્રમે પચાસ હજાર, સાઠ હજાર અને સિત્તેર હજાર દેવો છે, જેઓની આયુષ્યસ્થિતિ વળી ક્રમત ' એક પલ્યોપમથી કઇક ન્યૂન, ' ' અરધા પલ્યોપમથી કઈક અધિક ' તથા ' બરાબર અરધુ પલ્યોપમ ' છે ૨૩૬–૨૩૭

ત્રણે પર્ષદાઓમા બસો પચવીશ, બસો અને એકસો દેવીઓ છે, જેમની આયુષ્યસ્થિતિ અનુક્રમે અરધુ પલ્યોપમ, અરધા પલ્યોપમથી સહેજ ઓછી તથા એક ચતુર્થાશ પલ્યોપમથી કઇક અધિક છે ૨૩૮–૨૩૯

आसां परिच्छेदः प्राग्वल्लोकपालास्तथास्य च ।
कालकौलशखशैलाः स्यु पालोपपदा अमी ॥ २४१ ॥

सुनन्दा च सुभद्रा च सुजाता सुमना इति ।
एषां चतुर्णा प्रत्येक चतस्रो दयिता स्मृता· ॥ २४२ ॥

सप्त सेनान्योऽस्य दक्षः सुग्रीवश्च सुविक्रम ।
श्वेतकंठ. क्रमान्नंदोत्तरो रतिश्च मानस. ॥ २४३ ॥

सैन्यक्रमस्तु प्रागुक्त एव ॥

षड्भि· सहस्रैरिन्द्रोऽय सामानिकैरुपासित ।
त्रायस्त्रिंशे. लोकपालै. पार्षदे सैन्यसैन्यपै. ॥ २४४ ॥

सहस्रैः षड्भिरेकैकदिश्यात्मरक्षकैः श्रितः ।
चतुर्विंशत्या सहस्रैरित्येवं सर्वसंख्यया ॥ २४५ ॥

चत्वारिंशच्च भवनलक्षाणि परिपालयन् ।
साम्राज्य शास्ति नागानां न्यूनद्विपल्यजीवितः ॥ २४६ ॥

त्रिभिर्विशेषकम् ॥

એને વળી (૧) રૂપા, (૨) રૂપાશા, (૩) સુરૂપા, (૪) રૂપકાવતી, (૫) રૂપકાન્તા અને (૬) રૂપપ્રભા–એ નામની છ પટ્ટરાણીઓ છે, જેમનો પૂર્વોક્તવત્ પરીવાર છે ૨૪૦

વળી એને કાલપાલ, કૌલપાલ, શ ખપાલ અને શૈલપાલ નામના ચાર લોકપાળો છે, જેમને પ્રત્યેકને સુનન્દા, સુભદ્રા, સુજાતા અને સુમના એમ ચચ્ચાર પ્રાણુ વલભા છે ૨૪૧–૨૪૨

એને વળી પૂર્વોક્તવત્ સાત સૈન્યો છે એમના અનુક્રમે (૧) દક્ષ, (૨) સુગ્રીવ, (૩) સુવિક્રમ, (૪) શ્વેતકંઠ, (૫) નન્દોત્તર, (૬) રતિ અને (૭) માનસ–એ નામના સાત અધિપતિઓ છે ૨૪૩

એ પ્રમાણે છ હજાર સામાનિકદેવો તથા લોકપાળ અને ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો, સભાસદો, સૈન્યો અને સેનાધિપતિઓ એની સતત સેવા કર્યા કરે છે વળી પ્રત્યેક દિશાએ છ હજાર એમ ચારે દિશાએ થઇને કુલ ચોવીશ હજાર દેવો એના અંગરક્ષક તરીકે રહેલા છે ૨૪૪–૨૪૫.

આવી આવી સાહ્યબીવાળો, લગભગ બે પ ચોપમના આયુષ્યવાળો એ નાગેન્દ્ર ચાલીશ લાખ ભવનોનુ પરિપાલન કરતો છતો નાગનિકાય પર સામ્રાજ્ય ભોગવે છે ૨૪

देहवर्णवस्त्रचिन्होत्कृष्टस्थित्यादिकं भवेत् ।
सर्वेषां भवनेशानां स्वजातीयसुरेन्द्रवत् ॥ २४७ ॥

इन्द्राणां वक्ष्यमाणेषु निकायेष्वष्टसु स्थितिः ।
तिसृणां पर्षदां देवदेवीसंख्याथ तत्स्थितिः ॥ २४८ ॥

लोकपालप्रियाभिख्याः सामानिकात्मरक्षिणाम् ।
संख्याग्रमहिषीणां च संख्यानामपरिच्छदाः ॥ २४९ ॥

अष्टानां दाक्षिणात्यानां विज्ञेया धरणेन्द्रवत् ।
अष्टानामौत्तराहाणां भूतानन्दसुरेन्द्रवत् ॥ २५० ॥ विशेषकम् ॥

केवलं लोकपालानां सुरेन्द्राणां च नामसु ।
विशेषोऽस्ति स एवाथ लाघवाय प्रतन्यते ॥ २५१ ॥

दक्षिणोत्तरयोर्लोकपालानां किन्तु नामसु ।
सर्वत्रापि व्यतीहारः स्यात्तृतीयतुरीययोः ॥ २५२ ॥

दक्षिणस्यां तृतीयो यः तुरीयः स भवत्युदक् ।
दाक्षिणात्यतुरीयस्तु स्यादुदीच्यां तृतीयकः ॥ २५३ ॥

સર્વે ભવનપતિદેવોના શરીર, વર્ણ, વસ્ત્ર, ચિન્હ તથા ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યસ્થિતિ વગેરે પોતપોતાની જાતિના ઇન્દ્ર સમાન છે ૨૪૭

જેમનુ વર્ણન હજુ હવે કરવાના છીએ એ આઠે નિકાયોના **દક્ષિણ દિશાના** ઇન્દ્રોની સ્થિતિ, પર્ષદા, દેવદેવીઓની સખ્યા અને સ્થિતિ, લોકપાળોના અને એમની સ્ત્રીઓના નામ, સામાનિક તથા આત્મરક્ષકોની સખ્યા, પટ્ટરાણીઓની સખ્યા, એમના નામ અને પરીવાર—એ સર્વ ધરણેન્દ્રવત્ જાણવુ અને એવાજ **ઉત્તર દિશાના** આઠ ઇન્દ્રોના એ સર્વ વાના ' ભૂતાનદ ' નામના ઇન્દ્રતુલ્ય સમજવા ૨૪૮–૨૫૦

ફકત લોકપાળ અને ઇન્દ્રોના નામમા તફાવત છે તે સક્ષેપમા કહુ છુ —

દક્ષિણ અને ઉત્તરદિશાના લોકપાળના નામમા સર્વત્ર ત્રીજા અને ચોથામા ફારફેર છે દક્ષિણ દિશાનો જે ત્રીજો છે તે ઉત્તર દિશાનો ચોથો છે, અને દક્ષિણનો જે ચોથો છે તે ઉત્તરનો ત્રીજો છે ૨૫૧–૨૫૩

वेणुदेवो वेणुदारी स्वर्णाभौ श्वेतवाससौ ।
द्वौ सुपर्णकुमारेन्द्रौ गरुडांकितभूषणौ ॥ २५४ ॥
चित्रो विचित्रश्च चित्रपक्षो विचित्रपक्षकः ।
एतयोरिन्द्रयोर्लोकपालाः स्युरिति नामतः ॥ २५५ ॥
जम्बूद्वीप वेणुदेव. पक्षेणावरितु क्षम ।
एनमेव सातिरेक वेणुदारी सुपर्णराट् ॥ २५६ ॥
इन्द्रौ विद्युत्कुमारेपु हरिकान्तहरिस्सहौ ।
ततस्वर्णारुणौ नीलाम्बरौ वज्रांकभूषणौ ॥ २५७ ॥
प्रभस्तथा सुप्रभश्च प्रभाकान्तस्तथापर. ।
सुप्रभाकान्त इत्येते लोकपाला. स्युरेतयो. ॥ २५८ ॥
एकया विद्युता जम्बूद्वीप हरि प्रकाशयेत् ।
विद्युत्कुमाराधिपति. साधिक तं हरिस्सह. ॥ २५९ ॥
स्यातामग्निकुमारेन्द्रावग्निशिखाग्निमाणवौ ।
तप्तस्वर्णतनू नीलवस्त्रौ कुम्भांकभूषणौ ॥ २६० ॥
तेजस्तेजःशिखस्तेज.कान्तस्तेजःप्रभोऽपि च ।
एतयो स्युर्लोकपाला विशिष्टोत्कृष्टवुद्धय ॥ २६१ ॥

'સુપર્ણકુમાર' જાતિના દેવોના બેઉ દિશાના 'વેણુદેવ' અને 'વેણુદારી' નામના (બે) ઇન્દ્રો છે એઓ પીતવર્ણા, શ્વેતવસ્ત્રધારી અને ગરુડના ચિન્હથી અકિત એવા મુકુટને ધારણ કરનારા છે એમના ચિત્ર, વિચિત્ર, ચિત્રપક્ષ અને વિચિત્રપક્ષ નામના ચાર લોકપાળો છે વેણુદેવમા, પોતાની એક પાખવડે આખા જમ્બૂદ્વીપને આચ્છાદિત કરી દેવાનુ સામર્થ્ય છે, અને 'વેણુદારી' મા એથીયે અધિક સામર્થ્ય છે ૨૫૪-૨૫૬

'વિદ્યુત્કુમાર' જાતિના દેવોના, (બેઉ દિશાના) 'હરિકાત' અને 'હરિસ્સહ' નામના ઇન્દ્રો છે એમનો તપાવેલા સુવર્ણસદશ લાલ વર્ણ છે, લીલા વસ્ત્રો છે અને વજ્રના ચિન્હથી અકિત મુકુટ છે એમને પ્રભ, સુપ્રભ, પ્રભાકાત અને સુપ્રભાકાત—એ નામના ચાર લોકપાળ છે બેઉ વિદ્યુતકુમારેન્દ્રોમા જે 'હરિકાત' છે તે વિદ્યુતના એક ચમકારા વડે આખા જમ્બુદ્વીપમા પ્રકાશ પ્રકાશ કરી શકે છે, અને 'હરિસ્સહ' વળી એ કરતા વિશેષ ભાગમા અજવાળુ કરી શકે છે ૨૫૭-૨૫૯

'અગ્નિકુમાર' જાતિના દેવોના બેઉ દિશાના (બે) ઇન્દ્રોના 'અગ્નિશિખ' અને 'અગ્નિ

एकाग्निज्वालया जम्बूद्वीपं प्लोषयितुं क्षमः ।
सुरेन्द्रोऽग्निशिखस्तं सातिरेकमग्निमाणवः ॥ २६२ ॥
इन्द्रौ द्वीपकुमाराणां पूर्णो वसिष्ट इत्युभौ ।
ततस्वर्णप्रभौ नीलक्षौमौ सिंहांकभूषणौ ॥ २६३ ॥
रूपो रूपांशश्च रूपकान्तो रूपप्रभोऽपि च ।
लोकपाला अमी द्वीपकुमारचक्रवर्त्तिनो ॥ २६४ ॥
जम्बूद्वीपं हस्ततलेनैक स्थगयितुं क्षमः ।
पूर्णो द्वीपकुमारेन्द्रो वसिष्ठस्त च साधिकम् ॥ २६५ ॥
अथोदधिकुमारेन्द्रौ जलकान्तजलप्रभौ ।
शुक्लद्युती नीलवस्त्रावश्वरूपांकभूषणौ ॥ २६६ ॥
जलश्च जलरूपश्च जलकान्तो जलप्रभः ।
लोकपालाः स्युरुदधिकुमारसुरराजयोः ॥ २६७ ॥
एकेनाम्बुतरंगेण जम्बूद्वीप प्रपूरयेत् ।
जलकान्तः सुराधीशः साधिकं तं जलप्रभः ॥ २६८ ॥

માણુવ' એવા નામ છે એમનો તપ્તસુવર્ણ સરખો વર્ણ છે, એમના નીલા વસ્ત્ર છે, અને કુમ્ભના ચિહ્નથી અંકિત મુકુટ છે એમના તેજ, તેજ શીખ, તેજ કાંત અને તેજ પ્રભ-એ નામના ચાર મહા બુદ્ધિશાલી લોકપાળ છે 'અગ્નિશિખ' મા એક જ જ્વાળાવડે સમસ્ત જમ્બુદ્વીપને બાળી નાખવાનુ સામર્થ્ય છે, જ્યારે 'અગ્નિમાણુવ' મા એ કરતા પણ વિશેષ સામર્થ્ય છે ૨૬૦-૨૬૨

'દ્વીપકુમાર' જાતિના દેવોના (બેઉ દિશાના) 'પૂર્ણ' અને 'વસિષ્ટ' નામના (બે) ઇન્દ્રો છે એમની તપ્તસ્વર્ણસમાન કાન્તિ છે, એમના નીલા વસ્ત્ર છે, અને એઓ સિંહના ચિહ્નથી અંકિત એવો મુકુટ ધારણ કરે છે એ બેઉ ઇન્દ્રોને રૂપ, રૂપાંશ, રૂપકાન્ત અને રૂપપ્રભ-એવા નામના ચચ્ચાર લોકપાળ છે 'પૂર્ણ' ઇન્દ્રમા આખા જમ્બૂદ્વીપને હથેળીમા સંતાડી દેવાનુ સામર્થ્ય છે, જ્યારે વસિષ્ઠેન્દ્રમા જમ્બૂદ્વીપ કરતા પણ અધિકને સંતાડી દેવાનુ સામર્થ્ય છે ૨૬૩-૨૬૫

'ઉદધિકુમાર' જાતિના દેવોના (ઉભય દિશાના) 'જળકાંત' અને 'જળપ્રભ' નામના ઇન્દ્રો છે એઓ શ્વેતવર્ણા, નીલ વસ્ત્ર પહેરવાવાળા, અને અશ્વના ચિન્હથી અંકિત-એવા મુકુટને ધારણ કરવાવાળા છે એમના જલ, જલરૂપ, જલકાંત અને જલપ્રભ-એ નામના

दिक्कुमारेशावमितगतिश्चामितवाहनः ।
स्वर्णगौरौ शुभ्रवस्त्रौ गजरूपांकभूषणौ ॥ २६९ ॥
एतयोस्त्वरितः क्षिप्रः सिंहश्च सिंहविक्रमः ।
चत्वारो गत्युपपदा लोकपालाः प्रकीर्त्तिताः ॥ २७० ॥
एकपार्ष्णिप्रहारेण जम्बूद्वीपं प्रकम्पयेत् ।
इन्द्रोऽमितगतिः सातिरेक त्वमितवाहन ॥ २७१ ॥
इन्द्रौ वायुकुमारेषु वेलबाख्यप्रभजनौ ।
श्यामौ सन्ध्यारागवस्त्रौ मकरांकितभूषणौ ॥ २७२ ॥
कालश्चाथ महाकालोंजनश्च रिष्ट एव च ।
स्युर्लोकपाला वेलवप्रभजनसुरेन्द्रयोः ॥ २७३ ॥
मरुत्तरगेणैकेन जम्बूद्वीपं प्रपूरयेत् ।
वेलवेन्द्रः सातिरेक तं पूरयेत् प्रभजनः ॥ २७४ ॥
इन्द्रौ घोषमहाघोषौ स्तनिताख्यकुमारयोः ।
स्वर्णवर्णौ शुक्लवस्त्रौ वर्द्धमानाकभूषणौ ॥ २७५ ॥

ચ્ચાર લોકપાળ છે 'જળકાત' ઈન્દ્ર જળના એકજ તરગથી સમસ્ત જમ્બૂદ્વીપને પૂરી નાખવાને સમર્થ છે, જ્યારે 'જળપ્રભ' છે તે એ કરતા અધિક પૂરી નાખવાને સમર્થ છે ૨૬૬-૨૬૮

'દિક્ કુમાર' જાતિના દેવોના (ઉભયદિશાના) 'અમિતગતિ' અને 'અમિતવાહન' નામના (બે) ઇન્દ્રો છે એઓનો વર્ણ પીત, વસ્ત્રો શ્વેત અને મસ્તકનો મુકુટ હસ્તીના ચિન્હથી અકિત-એવો છે એએ ઇન્દ્રોના વળી ત્વરિતગતિ, ક્ષિપ્રગતિ, સિહગતિ અને સિહવિક્રમગતિ-એવા નામના ચ્ચાર લોકપાળ છે 'અમિતગતિ' ઇન્દ્ર છે તે ચરણના એકજ પ્રહારવડે જમ્બૂદ્વીપને કમ્પાવવાને સમર્થ છે, જ્યારે બીજો 'અમિતવાહન' છે તે એ કરતા વિશેષ પ્રદેશને કમ્પાવવા સમર્થ છે ૨૬૯-૨૭૧

'વાયુકુમાર' જાતિના દેવોના ઉભયદિશાના 'વેલબ' અને 'પ્રભજન' નામના ઇન્દ્રો છે એઓની કાન્તિ શ્યામ છે, અને સધ્યાના વર્ણ જેવા વસ્ત્રો છે વળી એઓ મકરના ચિન્હથી અકિત એવો મુકુટ ધારણ કરે છે એઓને કાલ, મહાકાલ, અજન અને રિષ્ટ-એવા નામના ચ્ચાર લોકપાળો છે 'વેલબ' ઇન્દ્રમા પવનના એકજ ઝપાટાથી જબૂદ્વીપને પૂરી નાખવાનુ સામર્થ્ય છે, જ્યારે પ્રભજન ઇન્દ્રમા એ કરતા પણ વિશેષ પ્રદેશને પૂરી નાખવાનુ સામર્થ્ય છે ૨૭૨-૨૭૪

आवर्त्तो व्यावर्त्तनामा नन्द्यावर्त्तस्तथापरः ।
महानन्द्यावर्त्त एते लोकपालाः स्युरेतयोः ॥ २७६ ॥

स्तनितध्वनिनैकेन वधिरीकर्त्तुमीश्वरः ।
घोषो जम्बूद्वीपमेन महाघोषस्तु साधिकम् ॥ २७७ ॥

एव सर्वनिकायेषु देवा दश दशाधिपाः ।
दाक्षिणात्योत्तराहेन्द्रौ लोकपालास्तथाष्ट च ॥ २७८ ॥

एव च धरणेन्द्राद्या इन्द्रा अष्टादशाप्यमी ।
स्वैः स्वैः सामानिकैस्त्रायस्त्रिंशकैर्लोकपालकैः ॥ २७९ ॥

पार्षदैः त्रिविधैरग्रमहिषीभिरुपासिताः ।
सेनानीभिस्तथा सैन्यैः समन्तादात्मरक्षकैः ॥ २८० ॥

दाक्षिणात्योदीच्यनिजनिकायजैः परैरपि ।
सेविताः स्वस्वभवनलक्षाणां दधतीशताम् ॥ २८१ ॥ विशेषकम् ॥

હવે છેલ્લી અને દશમી 'સ્તનિતકુમાર' જાતિના દેવોના ઉભયદિશાના 'ઘોષ' અને 'મહા ઘોષ' નામના ઇન્દ્રો છે એમનો વર્ણ સુવર્ણ જેવો છે, અને એમના વસ્ત્રો શ્વેત છે વળી એઓ સ્વસ્તિકના ચિન્હથી અંકિત-એવો મુકુટ ધારણ કરે છે એઓ ઇન્દ્રોના આવર્ત, વ્યાવર્ત, નન્દ્યાવર્ત અને મહાનન્દ્યાવર્ત-એ નામના ચચ્ચાર લોકપાળ છે વળી એમા જે 'ઘોષ' નામનો ઇન્દ્ર છે એ એકજ સ્વનિત એટલે ગર્જનાના અવાજથી આખા જમ્બૂદ્વીપને બહેરો કરી મૂકવાનુ સામર્થ્ય ધરાવે છે, જ્યારે બીજો 'મહાઘોષ' ઇન્દ્ર છે એ જમ્બૂદ્વીપ કરતા પણ અધિક પ્રદેશને બહેરો કરવાનુ સામર્થ્ય ધરાવે છે ૨૭૫-૨૭૭

એ પ્રમાણે સર્વે નિકાયોમા બે ઇન્દ્રો અને આઠ લોકપાળો મળીને દશ દશ અધિપતિ દેવો છે ૨૭૮

[વીશ ઇન્દ્રોમાથી, (અસુરજાતિના) 'ચમરેન્દ્ર' અને 'બલીંદ્ર' નામના બેનુ સવિસ્તર સ્વરૂપ કહેવાઇ ગયુ છે માટે હવે બાકીના ધરણેન્દ્ર આદિક અઢાર વિષે વિશેષ કહેવાનુ છે તે કહે છે]

ધરણેન્દ્રાદિક અઢારે ઇન્દ્રોની સેવામા પણ તેમના તેમના 'સામાનિકો', 'ત્રાયસ્ત્રિંશકો', 'લોકપાળો', ત્રણ ત્રણ પર્ષદાઓ, પટ્ટરાણીઓ, સૈન્યો, સેનાધિપતિઓ, અંગરક્ષકદેવો, તેમજ તેમની તેમની 'જાતિ' મા ઉત્પન્ન થયેલા બીજા દેવો સતત હાજરાહજુર રહે છે ૨૭૯-૨૮૧

અને એનુ ઐશ્વર્ય ભોગવતા એ અઢારે પોતપોતાના લાખો ભવનોપર સ્વામિત્વ ભોગવે છે

रूपलावण्यसौभाग्यादिभिस्तु चमरेन्द्रवत् ।
महर्द्धिका महासौख्या महाबला महोदयाः ॥ २८२ ॥

एकं जम्बूद्वीपमेते रूपैः पूरयितुं क्षमाः ।
स्वजातीयैर्नवैस्तिर्यक् सख्येयद्वीपवारिधीन् ॥ २८३ ॥

एवं सामानिकास्त्रायस्त्रिंशकाः लोकपालकाः ।
एषामग्रमहिष्योऽपि कर्तुं विकुर्वणां क्षमा. ॥ २८४ ॥

अल्पाल्पकान् किन्तु तिर्यक् द्वीपाब्धीन् पूरयन्त्यमी ।
प्राच्यपुण्यप्रकर्षाप्तस्वस्वलब्ध्यनुसारतः ॥ २८५॥

तथाहुः । धरणेण भंते नागकुमारिन्दे नागकुमारराया । इत्यादि भगवतीसूत्रे ॥

जम्बूद्वीपं मेरुमूर्ध्नि धृत्वा छत्राकृतिं क्षणात् ।
कर्तुमेषामन्यतमः क्षम. स्वबललीलया ॥ २८६ ॥

इय प्रत्येकं प्रागुक्ता चैषा शक्तिः देवेन्द्रस्तवे ॥

शक्तेर्विषय एवायं नाकरोन्न करिष्यति ।
न चैवं कुरुते कश्चिद्विकुर्वणादिशक्तिवत् ॥ २८७ ॥

એઓ વળી ચમરેન્દ્રની પેઠે મહાસુખ સમૃદ્ધિવાન, બલવાન અને ઉદયવાન છે ૨૮૨

વળી એઓ પોતાના રૂપોવડે એક જમ્બૂદ્વીપને ભરી દેવાને સમર્થ છે, પણ સ્વસ્વજાતીય નવા રૂપો કરવા માંડે તો તો તીર્છા સંખ્યાતા દ્વીપસમુદ્રોને પણ ભરી દે ૨૮૩

એ અઢારે ઇન્દ્રોની જેમ, એમના સામાનિકો, લોકપાળો, ત્રાયસ્ત્રિંશકો અને પટ્ટરાણીઓ પણ વિકુર્વણા એટલે નવા નવા રૂપો કરવા સમર્થ છે, પરન્તુ એઓ પૂર્વ ભવના પુણ્યપ્રકર્ષથી પ્રાપ્ત થયેલી લબ્ધિને અનુસારે તીર્છા થોડાક દ્વીપસમુદ્રો ભરી શકે છે ૨૮૪-૨૮૫

વળી આ અઢારમાના દરેક ઇન્દ્રમા બળ એટલુ બધુ છે કે એ ધારે તો જમ્બૂદ્વીપને ઉપાડીને મેરૂપર્વતના શિખરપર છત્રાકારે રાખી શકે ૨૮૬

એમની આવી શકિતની વાત 'દેવેન્દ્રસ્તવ' મા છે

આટલુ આટલુ એઓ કરી શકે એવુ એમનામા સામર્થ્ય છે-એમ કહેવાનો ભાવાર્થ છે એવુ એમણે કદિ કર્યું નથી, એવુ કરતા પણ નથી તેમ એવુ કરશે નહિ ૨૮૭

उत्पद्यन्ते परेऽप्येवं निकायेषु नवस्विह ।
सुखानि भुंजते देवाः प्राच्यपुण्यानुसारतः ॥ २८८ ॥

दशानामसुरादीनां भवनाधिपनाकिनाम् ।
अश्वत्थाद्याश्चैत्यवृक्षा दश प्रोक्ता यथाक्रमम् ॥ २८९ ॥

तथोक्त स्थानांगे दशमस्थानके ।

अस्सत्थ सत्तवन्ने सामलि उम्बर सिरीस दहिवन्ने ।
वंजुल पलास वप्पोतत्ते य कणियाररुक्खे य ॥ २९० ॥

अनेन क्रमेण अश्वत्थादयः चैत्यवृक्षाः ये सिद्धायतनादिद्वारेषु श्रूयन्ते । इति स्थानांगवृत्तौ ॥

एतेषां दाक्षिणात्याना सार्धं पल्योपमं स्थितिः ।
उदीच्यानां तु देशोन स्थितिः पल्योपमद्वयम् ॥ २९१ ॥

देवीना दाक्षिणात्यानामर्धपल्योपमं स्थिति ।
उदीच्यानां तु देशोनमेकं पल्योपम स्थितिः ॥ २९२ ॥

આ નવ નિકાયમા બીજા પણ દેવો ઉત્પન્ન થાય છે એઓ પણ પૂર્વ પુણ્યને અનુસારે ત્યા સુખ ભોગવે છે ૨૮૮

ભવનપતિ નિકાયના 'અસુર' વગેરે દશે જાતિના ઇન્દ્રોના, અનુક્રમે દશ ચૈત્યવૃક્ષો કહ્યા છે ૨૮૯

સ્થાનાગસૂત્રના દશમા 'સ્થાનક' મા, એ વૃક્ષો સિદ્ધાયતનાદિકના દ્વારોમા, ક્રમવાર આ પ્રમાણે આવેલા કહ્યા છે —(૧) અશ્વત્થ, (૨) સપ્તવર્ણ, (૩) શ્યામલિ, (૪) ઉબર, (૫) શિરીષ, (૬) દધિવર્ણ, (૭) વજુલ, (૮) પલાશ, (૯) વપ્રોત્તપ્ત અને (૧૦) કર્ણિકાર ૨૯૦

એ દેવોમા જેઓ દક્ષિણદિશાના છે એઓની દોઢપલ્યોપમની આયુષ્ય–સ્થિતિ છે, અને ઉત્તર દિશાનાઓની બે પલ્યોપમથી કઇક ન્યૂન છે ૨૯૧

દક્ષિણ દિશાની દેવીઓની આયુષ્ય–સ્થિતિ અરધા પલ્યોપમની છે, અને ઉત્તરદિશાની દેવીઓની એક પલ્યોપમ કરતા સહેજ ઓછી છે ૨૯૨

વળી સર્વ દેવ દેવીઓની જઘન્ય આયુષ્ય–સ્થિતિ દશ હજાર વર્ષોની છે

दशाब्दाना सहस्राणि सर्वेषां सा जघन्यत ।
आहारोच्छ्वासकालांगमान व्यन्तरदेववत् ॥ २९३ ॥

वसन्ति यद्यप्यसुरा आवासापरनामसु ।
प्रायो महामडपेषु रामणीयकशालिषु ॥ २९४ ॥
कदाचिदेव भवनेष्वन्ये नागादयः पुन ।
वसन्ति भवनेष्वेव कदाचित् मडपेषु तु ॥ २९५ ॥
तथापि भवनेष्वेषा निवासरूढ्यपेक्षया ।
सामान्यतोऽमी भवनवासिन. स्युर्दशापि हि ॥ २९६ ॥

सम्मूर्छिमा गर्भजाश्च तिर्यंचो गर्भजा नरा ।
षट्सहननसपन्ना विराद्धार्हतदर्शना ॥ २९७ ॥
मिथ्यात्विनश्चोग्रबालतपस प्रोत्कटक्रुध. ।
गर्वितास्तपसा वैरक्रूरा द्वैपायनादिवत् ॥ २९८ ॥
उत्पद्यन्त एषु मृत्वा च्युत्वामी यान्ति चामरा ।
गर्भजेषु नृतिर्यक्षु संख्येयस्थितिशालिषु ॥ २९९ ॥
पर्याप्तबादरक्ष्माम्बुप्रत्येकपादपेषु च ।
आरभ्यैकमसख्येयावध्येकसमयेन ते ॥ ३०० ॥

સઘળાનો આહાર, શ્વાસોચ્છ્વાસનો કાળ અને દેહનુંમાન વ્યન્તરદેવવત્ સમજવુ ૨૯૩

'અસુર' જાતિના દેવો પ્રાય રમણિક 'આવાસો' એટલે મહામડપોમા, અને કદાચિત્ 'ભવનો' મા રહે છે, જ્યારે બીજા 'નાગકુમાર' વગેરે દેવો પ્રાય 'ભવનો' મા, અને કદાચિત્ 'આવાસો' મા રહે છે ૨૯૪–૨૯૫

તોપણ સર્વ–દશે જાતિ વાળાઓની 'ભવનો' મા રહેવાની રૂઢિની અપેક્ષાએ, એઓનુ 'ભવનવાસી' એવુ સામાન્ય નામ છે ૨૯૬

(૧) સમૂર્છિમ અને (૨) ગર્ભજ તિર્યચો, (૩) છ સઘયણવાળા ગર્ભજ મનુષ્યો, (૪) એવા જ મિથ્યાત્વીઓ, (૫) વગરસમજ્યે ઉગ્રતપશ્ચર્યા કરનારાઓ અને (૬) દ્વૈપાયન ઋષિ વગેરેની પેઠે અતિક્રોધી, દ્વેષી અને તપશ્ચર્યાના ગર્વવાળા—આવા આવા જીવો અરિહતનુ શાસન વિરાધ્યાને કારણે મૃત્યુબાદ આ નિકાયોમા ઉત્પન્ન થાય છે ૨૯૭–૨૯૯

અહિથી ચ્યવીને એ દેવો સખ્યાત આયુસ્થિતિવાળા (૧) ગર્ભજ મનુષ્ય, (૨) ગર્ભજ

उत्पद्यन्ते च्यवन्तेऽत्र जघन्य गुरु चान्तरम् ।
समयश्च मुहूर्त्ताश्च चतुर्विंशतिसम्मिताः ॥३०१॥ कुलकम् ॥

एषां लेश्याः कृष्णनीलतेजःकापोतसंज्ञिकाः ।
स्युश्चतस्रो नान्तिमे द्वे तथाभवस्वभावतः ॥ ३०२ ॥

किंचिन्न्यूनार्धपाथोधिजीविनोऽवधिचक्षुषा ।
सख्येयानि योजनानि पश्यन्ति भवनाधिपाः ॥ ३०३ ॥

परे पुनरसख्यानि तान्येवं तत्र भावना ।
यथा यथायुषो वृद्धिः क्षेत्रवृद्धिस्तथा तथा ॥ ३०४ ॥

एव च अवधेर्विषयो नागादिषु सख्येययोजनः ।
असुरेषु त्वसंख्येयद्वीपवार्द्धिमितो गुरुः ॥ ३०५ ॥

सर्वेष्वपि लघुः पंचविंशत्या योजनैर्मितः ।
विषय. स्यात् स च दशसहस्रवर्षजीविषु ॥ ३०६ ॥

તિર્યંચ, તેમજ પર્યાપ્ત બાદર (૩) પૃથ્વીકાય, (૪) અપ્કાય તથા (૫) પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયમા જાય છે એઓ એક સમયમા એકથી માડીને અસખ્યાતા સુધી ઉત્પન્ન થાય છે અને ચ્યવે છે એમા ઉત્પત્તિ અને ચ્યવન વચ્ચે જઘન્ય અતર એક સમય જેટલુ અને ઉત્કૃષ્ટ અતર ચોવીશ મુહૂર્ત્ત જેટલુ છે ૨૯૯-૩૦૦

એઓને 'લેશ્યા' ચાર છે કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, તેજોલેશ્યા અને કાપોતલેશ્યા. છેલ્લી બે લેશ્યા નથી કેમકે સંસારનો એવો સ્વભાવ છે ૩૦૨

(આ ભવનપતિ નિકાયના દેવોમા) જેમનુ આયુષ્ય અરધા સાગરોપમ કરતા ન્યૂન છે એઓ અવધિજ્ઞાનવડે સખ્યાત યોજન સુધી જોઇ શકે છે, જ્યારે બીજાઓ અસખ્ય યોજન સુધી જોઇ શકે છે આ ઉપરથી એમ સમજવુ કે જેમ જેમ આયુષ્ય અધિક તેમ તેમ (જોવાનો) ક્ષેત્રપ્રદેશ પણ અધિક ૩૦૩-૩૦૪

એ હિસાબે 'અસુર' જાતિવાળાઓ ઉત્કૃષ્ટ અસખ્ય દ્વીપસમુદ્ર પર્યન્ત જોઇ શકે, જ્યારે બીજા નવે જાતિના દેવો ઉત્કૃષ્ટ સખ્યાત યોજન સુધી જોઇ શકે છે ૩૦૫

સર્વે ઓછામા ઓછુ પચવીશ યોજનસુધી જોઇ શકે છે અને એટલુ જોનારાઓ દશ સહસ્રવર્ષના આયુષ્યવાળાઓ છે ૩૦૬

भवनेशा व्यन्तराश्च पश्यन्त्यवधिना बहु ।
ऊर्ध्वं यथासौ चमरोऽद्राक्षीत्सौधर्मवासवम् ॥ ३०७ ॥

अधस्तिर्यक् चाल्पमेवमाकृतिर्जायतेऽवधेः ।
तप्रस्येवायतत्र्यस्त्रस्तप्र· स विदितो जने ॥ ३०८ ॥

भवनपतिभिरेवं भूषितः स्वप्रभाभिः
तिमिरनिकरभीष्म· कोऽप्यधोलोक एषः ।
ततिभिरिव निशीथो दीप्रदीपाङ्कुराणाम्
इव घनवनखडः पुण्डरीकैः प्रफुल्लै ॥ ३०९ ॥

विश्वाश्चर्यदकीर्त्तिकीर्त्तिविजयश्रीवाचकेन्द्रान्तिष
द्राजश्रीतनयोऽतनिष्ट विनय श्रीतेजपालात्मज ।
काव्यं यत्किल तत्र निश्चितजगत्तत्वप्रदीपोपमे
सर्गोय सुभगः त्रयोदशतमः सार्थ· समाप्तः सुखम् ॥ ३१० ॥

इति त्रयोदश सर्ग ॥

ભવનપતિ દેવો અને વ્યન્તરદેવો પોતાના અવધિજ્ઞાનને બળે ઉચે બહુદૂર સુધી જોઈ શકે છે, (જેમકે, ચમરેન્દ્ર સૌધર્મઇન્દ્રને જોઇ શક્યો હતો) પણ તીર્છા અને હેઠળ તો બહુ અ પ ક્ષેત્ર-પ્રદેશ સુધી જોઈ શકે છે અને એમ હોવાથી એ 'અવધિ'ની આકૃતિ 'તપ્ર' જેવી કહેવાય છે 'તપ્ર' એટલે પહોળો ત્રિકોણ લોકમા પ્રસિદ્ધ છે ૩૦૭-૩૦૮

એકદમ ગાઢ અન્ધકારપૂર્ણ-એવો આ અધોલોક ભવનપતિદેવોની ઝગહુળી રહેલી કાન્તિને લીધે, મધ્યરાત્રી તેજસ્વી દીપકોની હારમાળાને લીધે શોભી ઉઠે અને કોઇ ગીચ ઝાડીવાળુ વન પ્રફુલ્લિત કમળશ્રેણિને લીધે શોભી ઉઠે તેવો શોભી નીકળે છે ૩૦૯

સકળ જગતને આશ્ચર્યમા ગરકાવ કરી નાખનારી કીર્તિવાળા કીર્તિવિજય વાચકેન્દ્રના અન્તેવાસી,-તથા માતા રાજશ્રી અને પિતા તેજપાળના સુપુત્ર,-એવા વિનયવિજયજીએ જગતના નિશ્ચિત તત્વોને દીપકની જેમ પ્રકાશમા લાવનાર જે આ ગ્રથ રચ્યો છે તેનો મનહર સુદર અર્થવાળો તેરમો સર્ગ નિર્વિઘ્ને સમાપ્ત થયો ૩૧૦

સર્ગ તેરમો સમાપ્ત

अथ चतुर्दशः सर्गः ।

मुक्त्वैकैकं सहस्रं चोपर्यधः प्रथमक्षितेः ।
सहस्रैरष्टसप्तत्या योजनलक्षकेऽधिके ॥ १ ॥

त्रयोदश प्रस्तटाः स्युः नरकावासवीथयः ।
समश्रेणिस्थायिभिस्तैरेकैकः प्रस्तटो हि यत् ॥ २ ॥ युग्मम् ॥

तथोक्तम् श्रीजीवाभिगमे ।

इमीसेणं रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोअणसयसहस्स बाहल्लाए उवरि एगं जोअणसहस्स ओगाहेत्तो हेठावेगं जोअणसहस्सं वज्जित्ता मज्झे अट्ठहुत्तरे जोअणसयसहस्से इत्थणं रयणप्पभाए पुढवीए तीस नरयावाससयसहस्सा भवन्तीतिमक्खाया ॥

सर्वेऽप्यमी योजनानां सहस्रत्रयमुच्छ्रिताः ।
सर्वास्वपि क्षितिष्वेषां मानं ज्ञेयमिदं बुधैः ॥ ३ ॥

एकादश सहस्राणि शतानि पंच चोपरि ।
त्र्यशीतिर्योजनान्यंशस्तृतीयो योजनस्य च ॥ ४ ॥

સર્ગ ચૌદમો.

પહેલી નરકપૃથ્વીથી હેઠળ અને ઉપર હજારહજાર યોજન છોડીને બાકીના એક લાખ અઠયોત્તેર હજાર યોજનમા તેર ‘ પ્રસ્તર ’ આવેલા છે તે નરકાવાસના (તેર) રસ્તા છે, કેમકે એઓ સમશ્રેણિમા રહેલા હોવાથી એકેક રસ્તો એ એક ‘ પ્રસ્તર ’ થયો ૧–૨

આ સબધમા શ્રી જીવાભિગમસૂત્રમા આ પ્રમાણે વચનો છે—એક લાખ એશી હજાર યોજનના વિસ્તારવાળી રત્નપ્રભાપૃથ્વીમા ઉપર એક હજાર યોજન તેમજ હેઠળ (પણ) એક હજાર યોજન છોડીને મધ્યમા એક લાખ અઠ્યોત્તેર યોજન જેટલા પ્રદેશમા ત્રીશ લાખ નરકાવાસો છે

સઘળા પ્રસ્તર ત્રણ હજાર યોજન ઉંચા છે બીજા નરકોમા પણ પ્રસ્તરોની એજ ઉંચાઈ છે ૩

આ પ્રસ્તરો વળી એક બીજાથી અગ્યાર હજાર પાચસો ત્યાશી પૂર્ણાંક એક તૃતીયાશ યોજનને અન્તરે છે ૪–૫

एतावदन्तर ज्ञेय प्रस्तटानां परस्परम् ।
प्रतिप्रतरमेकैको भवेच्च नरकेन्द्रक. ॥ ५ ॥

तथाहि । सीमन्तक स्यात्प्रथमे द्वितीये रोरकाभिध' ।
भ्रान्तस्तृतीये उद्भ्रान्तश्चतुर्थे प्रस्तटे भवेत् ॥ ६ ॥

सभ्रान्त पचमे ज्ञेय' षष्ठेऽसभ्रान्तसंज्ञक ।
विभ्रान्त' सप्तमे तप्तसज्ञित पुनरष्टमे ॥ ७ ॥

नवमे शीतनामा स्याद्वक्रान्तो दशमे भवेत् ।
एकादशे त्ववक्रान्तो विक्रान्तो द्वादशे भवेत् ॥ ८ ॥

त्रयोदशे रोरुकः स्यादेवमेते त्रयोदश ।
प्रतिप्रतरमेभ्यश्च निर्गता नरकालया ॥ ९ ॥

प्रथमप्रतरे तत्र सीमन्तनरकेन्द्रकात् ।
निर्गता नरकावासावल्यो दिक्षु विदिक्षु च ॥ १० ॥

एकोनपचाशद्वासा दिशां नरकपंक्तिषु ।
अष्टचत्वारिंशदेते विदिक्नरकपक्तिषु ॥ ११ ॥

त्रिशत्येकोननवति प्रथमे सर्वपक्तिगा ।
प्रतिप्रतरमेकैकन्यूना अष्टापि पक्तय ॥ १२ ॥

પ્રન્તરે પ્રસ્તરે એક નરકેન્દ્ર છે–તેમના આ પ્રમાણે નામાભિધાન છે —પહેલા પ્રન્તરમા સીમન્તક, બીજામા રોરક, ત્રીજામા ભ્રાન્ત, ચોથામા ઉદ્ભ્રાન્ત, પાચમામા સભ્રાન્ત, છઠ્ઠામા અસભ્રાન્ત, સાતમામા વિભ્રાન્ત, આઠમામા તપ્ત, નવમામા શીત, દશમામા વક્રાન્ત, અગ્યારમામા અવક્રાન્ત, બારમામા વિક્રાન્ત અને તેરમામા રોરૂક આ પ્રમાણે તેર છે ૫–૯

એઓથી, દરેક પ્રતરપ્રત્યે નરકાવાસ નીકળેલા છે

એમા, પહેલા ' પ્રસ્તર ' કે ' પ્રતર ' મા, સીમન્તક નરકેન્દ્રથી, નરકાવાસની આઠ પક્તિઓ નીકળેલી છે ચાર પ્રત્યેક દિશામા અને ચાર પ્રત્યેક વિદિશામા વળી ચારે દિશાઓની પ્રત્યેક પક્તિમા ઓગણપચાસ આવાસો છે અને ચારે વિદિશાઓની પ્રત્યેક પંક્તિમા અડતાળીશ આવાસો છે, એટલે આ પહેલા પ્રસ્તરમા સર્વ એટલે આઠે પક્તિઓના થઇને ત્રણસોનેવાશી આવાસો છે ૧૦–૧૨

सैकाशीतिस्त्रिशती च त्रिशती च त्रिसप्ततिः ।
त्रिशती पंचषष्टिश्च स्यात् द्वितीयादिषु त्रिषु ॥ १३ ॥
त्रिशती सप्तपंचाशत् पचमे प्रतरे भवेत् ।
त्रिशत्येकोनपंचाशत् षष्टे प्रतर इष्यते ॥ १४ ॥
एकचत्वारिंशदाढया त्रिशती सप्तमे मता ।
त्रिशती च त्रयस्त्रिंशत् त्रिशती पचविंशतिः ॥ १५ ॥
त्रिशती सप्तदश च त्रिशती स्यान्नवोत्तरा ।
एकाधिका च त्रिशती प्रतरेष्वष्टमादिषु ॥ १६ ॥
त्रयोदशेऽथ प्रतरे आवलीनरकालयाः ।
त्रिनवत्यधिके प्रोक्ते द्वे शते तत्ववेदिभिः ॥ १७ ॥
शेषाः पुष्पावकीर्णाः स्यु पंक्तीनामन्तरेषु ते ।
सर्वेष्वपि प्रतरेषु विकीर्णकुसुमौघवत् ॥ १८ ॥
चत्वारि स्यु· सहस्राणि तावन्त्येव शतानि च ।
त्रयस्त्रिंशच्च घर्मायामावलीनरकालयाः ॥ १९ ॥
एकोनत्रिंशल्लक्षाणि शतानि पंच चोपरि ।
सहस्रा पचनवतिः सप्तषष्टि प्रकीर्णका ॥ २० ॥

તે પછીના બીજા પ્રસ્તરોની આઠે પંક્તિઓમા ક્રમવાર એકેક એકેક આવાસ ઓછો થતો આવે છે ૧૨

એટલે દ્વિતીય પ્રસ્તરમા ત્રણુસો એકાશી નરકાવાસો છે, ત્રીજામા ત્રણુસો તોતેર છે, ચોથામા ત્રણુસો પાસઠ, પાચમામા ત્રણુસો સતાવન, છઠ્ઠામા ત્રણુસો ઓગણપચાસ, સાતમામા ત્રણુસો એકતાળીશ, આઠમામા ત્રણુસો તેત્રીશ, નવમામા ત્રણુસો પચવીશ, દશમામા ત્રણુસો સત્તર, અગ્યારમામા ત્રણુસો નવ, બારમામા ત્રણુસો એક અને તેરમામા બસો ત્રાણુ (આવલી ગત) આવાસો છે ૧૩–૧૭

વળી આ આવલીગત (નરક) આવાસો ઉપરાત, બીજા, એ આવળીઓના વચગાળેના ભાગોમા, પુષ્પોની પેઠે અવકીર્ણ હોઈ ' પુષ્પાવકીર્ણ ' કહેવાતા આવાસો પણ છે ૧૮

એવી રીતે (પહેલી ધમ્મા નરકમા) આવલીગત આવાસો કુલ થઈને ચાર હજાર ચા રસો તેત્રીશ થયા ૧૯

વળી પુષ્પાવકીર્ણ આવાસોની સખ્યા ઓગણત્રીશ લાખ પચાણુ હજાર પાચસોને સડ સઠ કહી છે ૨૦

त्रिंशल्लक्षाश्च निखिला धर्मायां नरकालया ।
सर्वेऽपि चैतेऽन्तर्वृत्ता बहिश्च चतुरस्रकाः ॥ २१ ॥

यदुक्तं प्रज्ञापनायां ।

तेणं णरगा अन्तोवट्टा बाहिं चउरंसा । इति ॥

पीठादि सर्वं चापेक्ष्य वृत्ताः स्युः केऽपि केऽपि च ।
त्र्यस्राश्च चतुरस्राश्च पङ्क्तेया नरकालयाः ॥ २२ ॥

वृत्ता एव भवन्त्यत्र सर्वेऽपि नरकेन्द्रकाः ।
ततश्चानन्तरं त्र्यस्रा नूनमष्टासु पङ्क्तिषु ॥ २३ ॥

चतुरस्रास्ततो वृत्ताः त्र्यस्राश्चेति यथाक्रमम् ।
ज्ञेयाः पुष्पावकीर्णास्तु नानासंस्थानसंस्थिताः ॥ २४ ॥

योजनानां सहस्राणि त्रीणि सर्वेऽपि चोच्छ्रिताः ।
अधोमुखन्यस्तकुडाकारा कारागृहोपमाः ॥ २५ ॥

योजनानां सहस्रं च पीठे बाहल्यमीरितम् ।
सहस्रमेकं शुषिरं स्तूपिकैकसहस्रिका ॥ २६ ॥

એટલે ધર્મામા નરકમા સર્વ મળી ત્રીશ લાખ નરકાવાસો થયા

આ નરકાવાસો અંદરથી ગોળ અને બહારથી ચતુષ્કોણ છે ૨૧

પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમા પણ કહ્યુ છે કે—એઓ અંદરથી ગોળાકાર તથા બાહ્યના ભાગમા ચોખુણાકૃતિએ છે

પીઠ આદિક સર્વ વાનાની અપેક્ષાએ તો કેટલાક ગોળ, કેટલાક ત્રિકોણ અને કેટલાક ચતુષ્કોણ છે ૨૨

સર્વે નરકેન્દ્રો તો ગોળ જ છે તે પછી આઠે 'પંક્તિઓ'ના (આવાસો) ત્રિકોણ છે, તે પછીના વળી ચતુષ્કોણ છે તે પછી વળી પાછા ગોળ, ત્રિકોણ વગેરે અનુક્રમે છે જ્યારે 'પુષ્પાવકીર્ણ' આવાસો તો વિવિધ આકૃતિના છે ૨૩–૨૪

એ સર્વ આવાસો ઉંચાઇમા ત્રણ હજાર યોજન છે અધોમુખે કુંડ રહ્યા હોયની એમ એઓ રહેલા છે, અને જાણે બાન્દખાના જ હોયની એવા છે ૨૫

પીઠિકાના ભાગમા એઓની એક સહસ્ર યોજન જાડાઇ છે, (વચ્ચે) એક સહસ્ર યોજન પોલાણનો ભાગ છે અને એક હજાર યોજનનુ સ્તૂપ છે ૨૬

यदुक्तम् । हेट्ठा घणा सहस्सं उप्पिं संकोयग्रो सहस्सं तु ।
मज्झे सहस्स झुसिरा तिन्निसहस्सूसिया निरया ॥ २७ ॥

सख्यातयोजना· केऽपि परेऽसंख्यानयोजनाः ।
विस्ताराद्दैर्घ्यतश्चापि प्रज्ञप्ता नरकालयाः ॥ २८ ॥

सर्वास्वपि पृथिवीषु तादृशा. किन्तु मानत. ।
सीमन्तक पचचत्वारिंशद्योजनलक्षक ॥ २९ ॥

अप्रतिष्ठानश्च लक्षयोजनः सप्तमक्षितौ ।
परितस्तं च चत्वारोऽसख्यातकोटियोजनाः ॥ ३० ॥

घर्माद्यप्रतरे सीमन्तकाद्यनरकेन्द्रकात् ।
आवलीनरकाः प्रोक्ताः सीमन्तकप्रभादयः ॥ ३१ ॥

तदुक्त स्थानागवृत्तौ ।

सीमन्तगप्पभो खलु नरग्रो सीमन्तगस्स पुव्वेण ।
सीमन्तगमज्झिमओ उत्तरपासे मुणेयव्वो ॥ ३२ ॥

અન્યત્ર પણ આને સાક્ષિ પડતુ લખાણુ છે કે —હેઠળ સહસ્ર યોજન ઘન (જાડા), ઉપર હજાર યોજન સ કુચિત, મધ્યે હજાર યોજન પોકળ તથા ત્રણ હજાર યોજન ઉંચા–આવા નરકાવાસ છે ૨૭

વળી આ નરકાવાસો લાબાપહોળા કેટલાક સ ખ્યાત યોજન છે અને કેટલાક અસ ખ્યાત યોજન છે ૨૮

સાતેનરકોમા આ આવાસો એવા જ એટલે એટલાજ લાબાપહોળા છે પણ ‘સીમન્તક’, જે પહેલી નરકપૃથ્વીને નરકેન્દ્ર છે તે પીસ્તાલીશ લાખ યોજનના પ્રમાણુવાળો છે, અને સાતમી નરકપૃથ્વીને ‘અપ્રતિષ્ઠાન’ નામનો છે તે લાખ યોજનનો છે, અને એની આસપાસના ચાર વળી અસખ્યાતકોટિ યોજન પ્રમાણ છે ૨૯–૩૦

ઘર્માનરકના પહેલા પ્રસ્તરમા પહેલાસીમન્તકનરકેન્દ્રથી જે ‘ આવલીગત ’ નરકાવાસો નીકળેલા કહ્યા છે તેઓ ‘ સીમન્તપ્રભ ’ આદિક છે ૩૧

એઓના નામઠામ સ બ ધમા સ્થાનાગસૂત્રની ટીકામા ઉલ્લેખ છે તે આ પ્રમાણે —

સીમન્તકની પૂર્વમા ‘ સીમન્તકપ્રભ નામનો નરકાવાસ છે, ઉત્તરમા ‘સીમન્તકમધ્ય’

सीमन्तावत्तो पुण नरओ सीमन्तगस्स अवरेण ।
सीमन्तगावसिट्ठो दाहिणपासे मुणेयव्वो ॥ ३३ ॥

आवल्याश्चान्तिमौ द्वौ स्तो लोललोलुपसञ्ज्ञकौ ।
विंशतितमैकविंशौ सीमन्तनरकेन्द्रकात् ॥ ३४ ॥
उद्दग्धनिर्दग्धसंज्ञौ ज्वरप्रज्वरकौ पुनः ।
पचत्रिंशपट्त्रिंशौ प्राच्यावल्या स्मृता अमी ॥ ३५ ॥ युग्मम् ॥

उदीच्याद्यावलिकासु मध्यावर्त्तावशिष्टकैः ।
पदैर्विशिष्टाः प्रज्ञप्ता प्रागुक्ता नरका क्रमात् ॥ ३६ ॥
यथोदीच्यां लोलमध्यलोलुपमध्यसञ्ज्ञके ।
पश्चिमाया लोलावर्त्तलोलुपावर्त्तसञ्ज्ञकौ ॥ ३७ ॥
लोलावशिष्टलोलुपावशिष्टसञ्ज्ञकाववाग् ।
भाव्या नामव्यवस्थैव प्रागुक्तेष्वखिलेष्वपि ॥ ३८ ॥

तदुक्त स्थानांगवृत्तौ ।

मज्ञा उत्तरपासे आवत्ता अवरओ मुणेयव्वा ।
सिट्ठा दाहिणपासे पुव्विलाओवि भइयव्वत्ति ॥ ३९ ॥

નામનો છે, પશ્ચિમમા ' સીમન્તાવર્ત ' નામનો છે અને દક્ષિણમા ' સીમન્તકાવસિષ્ટ ' નામનો છે ૩૨-૩૩

આ ' આવલી ' ના છેવટના બે ના નામ ' લોલ ' અને ' લોલુપ ' છે વળી સીમન્તક નરકેન્દ્રથી વીશમા અને એકવીશમા ' ઉદ્દગ્ધ ' અને ' નિદગ્ધ ' નામના છે વળી પાત્રીશમા અને છત્રીશમા ' જ્વર ' અને ' પ્રજ્વર 'નામના છે આ સર્વ પૂર્વપક્તિમા છે ૩૪-૩૫

ઉત્તરપક્તિમાના નરકાવાસોના નામ ઉપર કહેલા નરકાવાસોને ' મધ્ય ' એટલુ પદ લગાડવાથી નીકળે છે, જેમકે લોલમધ્ય, લોલુપમધ્ય પશ્ચિમપક્તિમાના આવાસોના નામ ' આવર્ત ' પદ લગાડવાથી સાધિત થાય છે, જેમકે લોલાવર્ત્ત, લોલુપાવર્ત્ત દક્ષિણપક્તિમાના આવાસોના નામ ' અવશિષ્ટ ' પદ લગાડવાથી નીકળે છે, જેમકે લોલાવશિષ્ટ, લોલુપાવશિષ્ટ એવીજ રીતે પૂર્વોક્ત સર્વે નરકાવાસોમા નામોની વ્યવસ્થા સમજી લેવી ૩૬-૩૮

આ સબધમા સ્થાનાગસૂત્રની વૃત્તિમા આ પ્રમાણે કહ્યુ છે —ઉત્તર પડખે ' મધ્ય ' પશ્ચિમમા ' આવર્ત,' દક્ષિણમા ' અવશિષ્ટ ' અને પૂર્વમા ભજના જાણવી ૩૯

सर्वेऽपि ते रौद्ररूपाः क्षुरप्रोपमभूमयः ।
देहिनां दर्शनादेवोद्वेजकाः कम्पकारिणः ॥ ४० ॥

पुद्गलानां परिणतिर्दशधा बन्धनादिका ।
सापि क्षेत्रस्य स्वभावात्तत्र दुःखप्रदा भवेत् ॥ ४१ ॥

तथाहि। बन्धनं चानुसमयमाहार्यैः पुद्गलैः सह ।
सम्बन्धो नारकाणां स ज्वलज्ज्वलनदारुणः ॥ ४२ ॥

गतिरुष्ट्रखरादीनां सदृशी दुस्सहश्रमा ।
तप्तलोहपदन्यासादपि दुःखप्रदा भृशम् ॥ ४३ ॥

संस्थानमत्यन्तहुंडं लूनपक्षाण्डजोपमम् ।
कुड्यादिभ्य पुद्गलानां भेदः सोऽप्यस्त्रवत्कटु ॥ ४४ ॥

वर्णः सर्वनिकृष्टोऽतिभीषणो मलिनस्तथा ।
नित्यान्धतमसा ह्येते द्वारजालादिवर्जिताः ॥ ४५ ॥

સર્વે નરકાવાસોનો દેખાવ જ ભયકર છે એઓની ભૂમિ તો જાણે બરછી જ હોયની એવી છે એઓને જોતા વેત જ પ્રાણીને શરીરે ધ્રુજ વછુટે છે ૪૦

પુદ્ગળોની બન્ધનાદિક દશ પ્રકારની પરિણુતિ હોય છે તે પણ ત્યા દુ ખદાયકજ થાય છે એવો તો એ ક્ષેત્રનો સ્વભાવ છે ૪૧

એનુ સ્વરૂપ આવુ છે —

નારકોની બન્ધનાવસ્થા તથા એમને પ્રત્યેક સમયે થતો આહાર્ય પુદ્ગળોનો સબધ–એ બેઉ જાણે જાજ્વલ્યમાન અગ્નિ હોયની એવા ભયકર છે ૪૨

એમની ગતિ રાસભ અને ઊટ વગેરેની ગતિની જેવી અત્યન્ત આયાસમય છે, તપાવેલા લોખડ પર પગ મૂક્યો પડે એ કરતા પણ અધિક દુ ખદાયક છે ૪૩

એઓનુ શરીર એકદમ કુબ્જ છે, પાખો કાપી નાખી હોય એવા પક્ષીના જેવુ વિરૂપ છે વળી કુડ્યાદિથી એમના પુદ્ગળોને છૂટા કરવામા આવે છે તે પણ એઓને શસ્ત્રના પ્રહાર જેવુ અત્યન્ત દુ ખદાયક થઈ પડે છે ૪૪

એમનો વર્ણ અત્યન્ત નિકૃષ્ટ, અતિભીષણ તથા મલિન છે વળી ત્યા દ્વાર કે જાળીયા આદિ કાઈ ન હોવાથી એઓ સતત ગાઢ અન્ધકારમય હોય છે ૪૫.

किंचामी श्लेष्मविण्मूत्रकफाद्यालिप्तभूतला ।
मांसकेशनखदन्तचर्मास्तीर्णाः श्मशानवत् ॥ ४६ ॥
कुथितश्वाहिमार्जारमृतकेभ्योऽपि दारुणः ।
गन्धस्तत्र रसो निम्बघोषातक्यादितः कटुः ॥ ४७ ॥
स्पर्शो वह्निवृश्चिकादिस्पर्शादप्यतिदारुणः ।
परिणामोऽगुरुलघुरप्यतीव व्यथाकरः ॥ ४८ ॥
शब्दोऽपि सततं पीडाक्रान्तानामतिदारुणः ।
विलापरूपः श्रवणादपि दुःखैककारणम् ॥ ४९ ॥
कुड्येषु वाज्रिकेष्वत्र सन्ति वातायनोपमाः ।
अचित्ता योनयस्तासूत्पद्यन्ते नारकाः किल ॥ ५० ॥

तथोक्तं तत्त्वार्थवृत्तौ ।

शीतोष्णक्षुत्पिपासाख्याः कण्डूश्च परतन्त्रता ।
ज्वरो दाहो भयं शोकस्तत्रैता दश वेदनाः ॥ ५१ ॥
माघरात्रौ शीतवायौ हिमाद्रौ खेऽभ्रवर्जिते ।
निरग्नेर्वातविकृतेर्दुःस्थपुंसो निरावृतेः ॥ ५२ ॥

ત્યાની ભૂમિ શ્લેષ્મ, વિષ્ટા, મૂત્ર તથા કફ આદિકથી ખરડાયલી હોય છે તથા ત્યા શ્મશાનની જેમ માસ, કેશ, નખ, દાત અને ચામડાના ઢગલાને ઢગલા પડેલા હોય છે ૪

ત્યાનો ગધ વગી કોહી ગયેલા શ્વાન, સર્પ તથા બીલાડાઓના કલેવરોના ગધથી પણ ઉત્કટ છે, અને રસ તો લીમડાની ગળો કરતા પણ કડવો છે ૪૭

એઓનો સ્પર્શ અગ્નિ કે વીંછી આદિના સ્પર્શથી પણ અત્યન્ત દારૂણ છે, અને એઓનો પરિણામ અગુરૂ લઘુ છતા પણ અતીવ વ્યથાકર છે ૪૮

સતતપીડાતા એવા એ નારકોનો શબ્દ પણ, જાણે એઓ વિલાપ કરતા હોયની એવો દારૂણ હોય છે, એ સાભળનારને પણ દુ ખ ઉત્પન્ન થાય છે ૪૯

તત્વાર્થવૃત્તિમા નારકોની દશ પ્રકારની વેદના ગણાવી છે તે આ પ્રમાણે ટાઢ, તડકો, ભૂખ, તરસ, ખરજ, પરતત્રતા, જ્વર, દાહ, ભય અને શોક ૫૦

ત્યા વજ્રની કુલિઓમા બારી જેવી અચિત્ત યોનિઓ હોય છે અને એ નારકોનુ ઉત્પત્તિસ્થાન છે ૫૧

મહામાસની રાત્રીએ શીત વાયુ વાતો હોય એ સમયે, હિમાલયપર્વતપર નિર્મેઘ

तुषारकणसिक्तस्य या भवेच्छीतवेदना ।
ततोऽप्यनन्तगुणिता तेषु स्याच्छीतवेदना ॥ ५३ ॥ युग्मम् ॥
तेभ्यः शीतवेदनेभ्यो नरकेभ्यश्च नारकाः ।
यथोक्तपुरुषस्थाने स्थाप्यन्ते यदि ते तदा ॥ ५४ ॥
प्राप्नुवन्ति सुख निद्रां निर्वातस्थानगा इव ।
अथोष्णकाले मध्याह्ने निरभ्रे वियदंगणे ॥ ५५ ॥
पुंस पित्तप्रतप्तस्य परितो ज्वलनस्पृश ।
योष्णपीडा ततोऽनन्तगुणा तेषूष्णवेदना ॥ ५६ ॥
तथोष्णवेदनेभ्यस्ते नरकेभ्यश्च नारका ।
उत्पाट्य किंशुकाकारखदिरांगारराशिषु ॥ ५७ ॥
ध्मायन्ते यदि निक्षिप्य तदा ते चन्दनद्रवै ।
लिप्ता इवात्यन्तसुखान्निद्रां यान्ति क्षणादपि ॥ ५८ ॥
सदा क्षुद्वह्निना दह्यमानास्ते जगतोऽपि हि ।
घृतान्नादिपुद्गलौघैः न तृप्यन्ति कदाचन ॥ ५९ ॥

આકાશમા, અગ્નિ વિનાના અને વાયુના વ્યાધિવાળા નિ વસ્ત્ર દરિદ્રી માણસને જળના છટ કાવની થડીથી જેવી વેદના થાય એ કરતા પણ અનન્તગણી **શીત વેદના** એ નારકોને થાય છે અને જો એ નારકોને શીતવેદનાવાળા નરકમાથી ઉપાડીને આ કહ્યા એ માણસની જગ્યાએ મૂકયા હોય તો એઓ જાણે કોઇ નિર્વાત સ્થાને રહ્યા હોયની એમ સુખે નિદ્રાવશ થાય છે ૫૨-૫૫

વળી ઉન્હાળાનો દિવસ હોય, મધ્યાહ્ન તપતો હોય અને આકાશમા કયાઈ વાદળુ ન દેખાતુ હોય એવે વખતે પિત્તની વ્યાધિવાળા માણસને ચોતરફ પ્રજ્વળી રહેલી અગ્નિના તાપની જે પીડા થાય એ કરતા પણ અનન્ત ગણી **ઉષ્ણવેદના** એ નારકીઓને થાય છે અને એમની એવી રીતના ઉષ્ણવેદનાવાળી નરકમાથી ઉપાડીને એમને જો કિશુકસરખા લાલચોળ ખદિરના અગારામા મૂકવામા આવે અને વળી એ અગારાને ધમવામા આવે તોયે એઓ તો જાણે ચન્દનરસના વિલેપનથી વિલિપ્ત હોયની એમ ક્ષણવારમા ત્યા અત્યન્ત સુખપૂર્વક નિદ્રા પામે છે ૫૬-૫૮

એઓનો જઠરાગ્નિ વળી એટલો બધો પ્રદીપ્ત રહે છે કે જગતમા રહેલા સમસ્ત અન્ન ઘૃતઆદિકથી પણ એઓને તૃપ્તિ વળે નહિ ૫૯

तेषां पिपासा तु तालुकण्ठजिह्वादिशोषणी ।
सकलाम्भोधिपानेऽपि नोपशाम्यति कर्हिचित् ॥ ६० ॥
क्षुरिकाद्यैरप्यजय्या कण्डूर्देहेऽतिदुःखदा ।
अनन्तगुणितोऽस्त्यायावज्जीवं ज्वरस्तथा ॥ ६१ ॥
अनन्तघ्नं पारवश्यं दाहशोकभयाद्यपि ।
कष्टं विभंगमप्येषां वैरिशस्त्रादिदर्शनात् ॥ ६२ ॥
तत्रत्यक्ष्माम्भोऽग्निमरुद्द्रुमस्पर्शोऽतिदुःखदः ।
अग्निस्त्वत्रोपचरितः क्ष्मादिकायास्तु वास्तवाः ॥ ६३ ॥

तथोक्तम् ।

रयणप्पभापुढविनेरइआण भन्ते केरिसय पुढविफासं पच्चणुप्भवमाणा विहरन्ति । गोयम अणिट्ठ जाव अमणाम एव जाव अहो सत्तमा पुढविणेरइआ एव वाउफास जाव वणस्सइफासं । इति भगवत्याम् शतक १३ उद्देश ४ ॥

સઘળા સમુદ્રજળના પાનથી પણ શાન્ત ન થાય એવી તો એમની, તાળુ, કંઠ તથા જીહ્વા આદિકને શોષી નાખનારી તૃષા છે ૬૦

છરી વગેરેથી પણ શાન્ત ન થાય એવી તો એમના શરીરે અત્યંત દુ ખદાયક ખરજ થાય છે

વળી તાવ પણ એમને આપણાથી અનન્તગણો અને તે પણ જીવિત પર્યન્ત રહે છે ૬૧

અને એઓને પરાધીનતા, દાહ, શોક તથા ભય પણ અનન્તગણો છે ૬૨

(આ પ્રમાણે એઓની દશ પ્રકારની વેદના વર્ણવી)

વૈરિ, શસ્ત્ર આદિ જોઇને એમને વિભંગજ્ઞાન થાય છે એ પણ એમને કષ્ટદાયક થઇ પડે છે

વળી ત્યાની પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ તથા વનસ્પતિનો સ્પર્શ પણ અતિ દુ ખદાયક છે અહિં અગ્નિ ‘ ઉપચરિત ’ તથા પૃથ્વી આદિક વાસ્તવિક જાણવા ૬૩

આ સબંધમા ભગવતીસૂત્રના તેરમા શતકના ચોથા ઉદ્દેશમા ઉલ્લેખ છે અને તે આ પ્રમાણે છે —

“હે ભગવંત, રત્નપ્રભાનરકના નારકોને ત્યાની પૃથ્વીનો સ્પર્શ કેવો લાગે છે ? ” એવા શ્રી ગૌતમના પ્રશ્નનો પ્રભુ ઉત્તર આપે છે કે—હે ગૌતમ, ‘ અનિષ્ટ ’ થી તે છેક ‘ અમનોજ્ઞ ’ સુધી, એવી રીતે નીચે છેક સાતમી નરકના નારકો પણ વાયુના સ્પર્શથી માંડી છેક વનસ્પતિના સ્પર્શ સુધી અનુભવે છે

આ પ્રમાણે નારકોની નાનાપ્રકારની ‘ ક્ષેત્ર વેદના ’ વર્ણવી (૧)

इत्येव विविधा तेषु वर्त्तते क्षेत्रवेदना ।
मिथ्यादृशां नारकाणां परस्परकृतापि सा ॥ ६४ ॥

तथाहि । दूरादन्योऽन्यमालोक्य श्वानः श्वानमिवापरम् ।
ते युद्ध्यन्ते ससरम्भ ज्वलन्तः क्रोधवह्निना ॥ ६५ ॥

विधाय वैक्रिय रूपं शस्त्रैः क्षेत्रानुभावजैः ।
पृथ्वीरूपैर्वैक्रियैर्वा कुन्तासितोमरादिभिः ॥ ६६ ॥

कराङ्घ्रिदन्ताघातैश्च ते निघ्नन्ति परस्परम् ।
भूमौ लुठन्ति कृत्तांगा. शूनान्तर्महिषादिवत् ॥ ६७ ॥ युग्मम् ॥

परोदीरितदुखानि सहन्ते नापरेषु ते ।
उदीरयन्ति सम्यक्त्ववन्तः तत्वविचारणात् ॥ ६८ ॥

अतः एव स्वल्पपीडाः स्वल्पकर्माण एव च ।
मिथ्यादृग्भ्यो नारकेभ्यो नारकाः शुद्धदृष्टयः ॥ ६९ ॥

मिथ्यादृशस्तु क्रोधेनोदीरयन्तः परस्परम् ।
पीडाः कर्माण्यर्जयन्ति भूयांसि भूरिवेदना· ॥ ७० ॥

વળી મિથ્યાત્વી નારકોને 'પરસ્પરકૃત વેદના' પણ છે ૬૪

અને એ આ પ્રમાણે છે —

જેમ શ્વાનજાતિ દૂરથીજ એક બીજાને જોઈ લડવા લાગે છે તેમ એ નારકો ક્રોધાગ્નિથી બળતા પરસ્પર વઢ્યા કરે છે ૬૫

એઓ વૈક્રિયરૂપ કરીને 'ક્ષેત્રપ્રભાવોત્પન્ન', 'પૃથ્વીરૂપ' અથવા 'વૈક્રિય' ભાલા, તરવાર કે બાણ આદિક વડે તેમજ હાથના, પગના કે દાતના ઘાથી પરસ્પર પ્રહાર કરે છે, અને એમા જેઓનાં શરીર છેદાઈ જાયછે એઓ, કતલખાનામા મહિષ વગેરે આળોટવા માડે છે એમ (પૃથ્વીપર) આળોટવા માડે છે ૬૬-૬૭

પરન્તુ એમનામા જે સમકિતી જીવો છે એઓ તો તત્વની વિચારણા વાળા હોઈને અન્યકૃત દુ ખ સહન કરી લે છે પરતુ સામાને પોતે દુ ખ દેતા નથી અને એમ હોવાથી જ એઓ મિથ્યાદૃષ્ટિ નારકો કરતા ઓછા દુ ખી થાય છે અને કર્મ પણ ઓછા બાધે છે ૬૮-૬૯

મિથ્યાદૃષ્ટિ નારકીઓ તો ક્રોધ કરીને બીજાને દુ ખ દેતા પોતે પણ દુ ખ સહન કરે છે અને કર્મો પણ ઘણા ઉપાર્જન કરે છે ૭૦

तथाहु ॥ नेरइआ दुविहा। माइमिथ्थदिट्ठीउववरणगा अमाइसम्मदिट्ठीउववरणगा य । तथ्थरण जे से माइमिथ्थदिट्ठी सेरण महाकम्मतराए चेव जाव महावेयरणतरा चेव । तथ्थरण जे से अमाइसम्मदिट्ठी सेरण अप्पकम्मतराए चेव अप्पवेयरणतराए चेव ॥ भगवती शतक १८ उद्देश ५॥

मनोदुःखापेक्षया तु सद्दृशो भूरिवेदनाः ।
यदेते पूर्वकर्माणि शोचन्ति न तथा परे ॥ ७१ ॥

तथाहु ॥ तथ्थण जेते सन्निभूया तेरण महावेअणा । तथ्थरण जेते असन्निभूया तेरण अप्पवेअणा ॥ अत्र सन्निभूय इति ॥ सज्ञा सम्यक् दर्शनम् तद्वन्तो भूता । यद्वा पूर्वभवे सज्ञिपचेन्द्रिया सन्त नारक प्राप्ताः । अथवा सज्ञीभूताः पर्याप्तकीभूता । तद्वीपरीता· सर्वत्र असज्ञीभूता ॥ इति भगवती शतक १ उ० २ ॥

આ સબધમા ભગવતી સૂત્રના અઢારમા શતકના પાચમા ઉદ્દેશમા ઉલ્લેખ છે તે આ પ્રમાણે છે —

(૧) માયાયુક્ત મિથ્યાદષ્ટિવાળા અને (૨) માયારહિત સમકિતદષ્ટિવાળા—એમ બે પ્રકારના નારકો છે તેમા પહેલા પ્રકારના છે એઓ ભારે કર્મી છે તથા અત્યન્ત વેદના ભોગવવાવાળા છે જ્યારે બીજા પ્રકારના છે એઓના કર્મ પણ અલ્પ છે અને એઓ વેદના પણ અલ્પ ભોગવે છે

મનોદુ ખની અપેક્ષાએ તો સમ્યક્દૃષ્ટિ નારકો બહુ દુ ખી છે કારણકે પૂર્વ કર્મોનો એઓ જેવો શોચ કરે છે તેવો શોચ બીજાને થતો નથી ૭૧

આ સબધમા પણ ભગવતીસૂત્રમા ઉલ્લેખ છે તે આ પ્રમાણે —

જેઓ 'સન્ની' છે એમને અત્યન્ત દુ ખ થાય છે પણ જેઓ 'અસન્ની' છે એમને સ્વલ્પ દુ ખ થાય છે અહીં 'સન્ની' એટલે (૧) સજ્ઞાવાળા અર્થાત્ સમ્યક્દર્શનવાળા–એમ અર્થ લેવો, અથવા (૨) પૂર્વભવમા જેઓ 'સન્નીપચેન્દ્રિય' હતા અને પછી 'નારક' ઉત્પન્ન થયા છે એઓ–એમ અર્થ કરવો, અથવા (૩) સન્ની એટલે પર્યાપ્તા–એમ પણ અર્થ લેવાય (શતક ૧ ઉદ્દેશ ૨)

એ પ્રમાણે 'પરસ્પર કૃત વેદના' વર્ણવી (૨)

હવે 'પરમાધાર્મિકકૃત વેદના' વિષે

દુષ્કર્મોને વશ એવા એ નારકોને નાના પ્રકારની પરમાધામીકૃત વેદના પણ સહન કરવી પડે છે અને તે આ પ્રમાણે —

तप्तायःपुत्रिकाश्लेष. संतप्तत्रपुपायनम् ।
अयोघनादिघाताश्चारोपणं कूटशाल्मलौ ॥ ७२ ॥

क्षते क्षारोष्णतैलादिक्षेपणं भ्राष्ट्रभर्जनम् ।
कुन्तादिप्रोतनं यन्त्रे पीडन च तिलादिवत् ॥ ७३ ॥

क्रकचैः पाटनं तप्तवालुकास्ववतारणम् ।
वैक्रियोलूकहर्यक्षकंकादिभिः कदर्थनम् ॥ ७४ ॥

प्लावनं वैतरण्यां च योधनं कुर्कुटादिवत् ।
प्रवेशनं चासिपत्रवने कुम्भीषु पाचनम् ॥ ७५ ॥

परमाधार्मिकैः क्लृप्ता इत्याद्या विविधा व्यथाः ।
वेदयन्ते नारकास्ते दुःकर्मवशवर्त्तिनः ॥ ७६ ॥

यदाहुः । श्रवणलवनं नेत्रोद्धारं करक्रमपाटनम्
हृदयदहनं नासाछेदं प्रतिक्षणदारणम् ।
कटविदहन तीक्ष्णाघातत्रिशूलविभेदनम्
दहनवदनैः कंकैर्घोरैः सहन्ति च भक्षणम् ॥ ७७ ॥

તપાવેલા લોખંડની પુતળીઓને આલિંગન દેવું, તપાવેલું સીસું પીવું, લોખંડના ઘણ વગેરેનો માર ખાવો, (કાંટામય) શાલ્મલીવૃક્ષપર બેસવું, ક્ષત પડયું હોય તે પર ક્ષાર કે ગરમ કરેલું તેલ આદિક નાખે તે ખમી ખાવું, ભઠ્ઠીમાં ભુંજાવું, ભાલા આદિકમાં પરોવાવું, ઘાણીમાં તલ પીલાય એમ પીલાવું, કરવતથી વેરાવું, તપી ગઈ હોય એવી રેતીમાં ચાલવું, વૈક્રિય ઘુવડ, સિંહ અને એવા જાનવરોની કદર્થના સહન કરવી, વૈતરણી નદીમાં ડુબાવું, કુકડા વગેરેની જેમ યુદ્ધ કરવું, ખડ્ગ જેવા ધારાળા પત્રોવાળા વૃક્ષોના વનમાં પેસવું, કુંભીમાં પકાવું, ઇત્યાદિ ૭૨-૭૬

કહ્યું છે કે —

પરમાધામીઓ નારકોના કાન કાપી નાખે છે, આંખો ઉખેડી નાખે છે, હાથપગ ફાડે છે, છાતી બાળી નાખે છે, નાક કાપી લે છે, કઢાઇમાં તળે છે, તીક્ષ્ણ ત્રિશુળથી ભેદે છે અને અગ્નિમુખા ભયંકર જાનવરોને ભક્ષ્ય તરીકે આપે છે ૭૭

छिद्यन्ते कृपणा कृतान्तपरशोस्तीक्ष्णेन धारासिना
क्रन्दन्तो विषवृश्चिकैः परिवृता. सभक्षणव्यापृतैः ।
पाट्यन्ते क्रकचेन दारुवदसिप्रच्छिन्नबाहुद्वया.
कुम्भीषु त्रपुपानदग्धतनवो मूपासु चान्तर्गताः ॥ ७८ ॥
भृज्यन्ते ज्वलदम्बरीषहुतभुग्ज्वालाभिरारावणा
दीप्तांगारनिभेषु वज्रभवनेष्वंगारकेपूत्थिता ।
दह्यन्ते विकृतोर्ध्वबाहुवदनाः क्रन्दन्त आर्त्तस्वरा.
पश्यन्तः कृपणा दिशो विशरणास्त्राणाय को नो भवेत् ॥७९॥
तीक्ष्णैरसिभिर्दीप्तै. कुन्तैर्विषमै परश्वधै. चक्रै ।
परशुत्रिशूलमुद्‌गरतोमरवासीमुसुढीभि' ॥ ८० ॥
सभिन्नतालुशिरस छिन्नभुजा छिन्नकर्णनासौष्ठा ।
भिन्नहृदयोदरान्त्रा भिन्नाक्षिपुटाः सुदुःखार्त्ताः ॥ ८१ ॥
निपतन्त उत्पतन्तो विचेष्टमाना महीतले दीनाः ।
नेक्षन्ते त्रातार नैरयिका. कर्मपटलान्धा ॥ ८२ ॥ इत्यादि ॥

પરમાધામીઓ નારકોને યમની કુહાડીથી પણ અધિક તીક્ષ્ણ ધારવાળી તલવારથી છેદે છે, એઓ રૂદન કરતા રહે અને ભક્ષણતત્પર ઝેરી વીંછીઓથી ઘેરી લે છે, એમના બેઉ હાથ તલવારથી છેદીને પછી એમને કરવતથી વેરે છે, એમને સીસુ પાઇ શરીર બાળી નાખી કુભીમા ને મૂસમા પકાવે છે ૭૮

આ નારકો બૂમો માર્યા કરતા હોય છતા એમને જાજ્વલ્યમાન ખદિરના અગ્નિની જ્વાલાઓથી ભુજે છે વળી બળતા અગારા જેવા વજ્રના ભવનોમા એઓ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાજ વિકૃત હાથમ્હોવાળા એવા એઓ દીનસ્વરે રૂદન કરી રહ્યા હોય છતા એમને બાળવામા આવે છે એ દીન જીવો ચોદિશ જોયા કરે છે પણ નથી એમને કોઇ સહાય કરતુ કે નથી એમનુ કોઇ રક્ષણ કરતુ ૭૯

તીક્ષ્ણ તલવારો વડે, તેજસ્વી ભાલાઓ વડે, વિષમ કોદાળીઓ વડે, તથા ચક્ર પરશુ ત્રિશૂળ મુદ્દગર બાણ વાસલા અને હથોડા વડે એમના તાળુ તથા મસ્તકના ચૂરેચૂરા કરી નાખે છે, એમના હાથ, કાન, નાક, અને હોઠને છેદી નાખે છે અને હૃદય, પેટ આંખો તથા આંતરડાને ભેદી નાખે છે આવા આવા દુ ખ ભોગવતા એ કર્મપડલાંધ દીન નારકો પૃથ્વી પર પડતા ઉઠતા આળોટ્યા કરે છે પણ એમનુ કોઇ રક્ષણહાર નથી ૮૦-૮૨

तथा । कुम्भीषु पच्यमानास्ते प्रोच्छलन्त्यूर्ध्वमर्दिताः ।
उत्कर्षतो योजनानां शतानि पञ्च नारकाः ॥ ८३ ॥

त्रोट्यन्ते निपतन्तस्ते वज्रचंचूविहंगमैः ।
व्याघ्रादिभिर्विलुप्यन्ते पतिता भुवि वैक्रियैः ॥ ८४ ॥

परमाधार्मिकास्ते च पापिनोऽत्यन्तनिर्दया ।
पंचाग्न्यादितपःकष्टप्राप्तासुरविभूतयः ॥ ८५ ॥

मृगयासक्तवत् मेषमहिषाद्याजिदर्शिवत् ।
एते हृष्यन्ति ताच्छील्यात् दृष्ट्वार्तान् हन्त नारकान् ॥ ८६ ॥

हृष्टाः कुर्वन्त्यट्टहास त्रिपद्यास्फालनादिकम् ।
इत्थ यथैषां स्यात् प्रीतिः न तथा नाटकादिभिः ॥ ८७ ॥

मृत्वाण्डगोलिकाभिख्याः तेऽपि स्युः जलमानुषा ।
भक्ष्यैः प्रलोभ्यानीतास्ते तटेऽण्डगोलकार्थिभिः ॥ ८८ ॥

यन्त्रेषु पीड्यमानाश्च सोढकष्टकदर्थनाः ।
षड्भिर्मासैर्मृता यान्ति नरकेष्वसकृत्तथा ॥ ८९ ॥

આ નારકોને કુભીમા પકાવવામા આવે છે ત્યારે એઓ પાચસો પાચસો યોજન જેટલે ઉચે ઉછળે છે ત્યાથી પાછા પૃથ્વીપર પડતા જ એમને વજ્રતુલ્ય ચાચોવાળા વૈક્રિય પક્ષીઓ તોડવા માડે છે અને વૈક્રિય વ્યાઘ્ર વગેરે હિસક જાનવરો એઓનો વિનાશ કરે છે ૮૩-૮૪

આ પરમાધામીઓ અત્યન્ત પાપી અને નિર્દય છે પચાગ્નિ તપ આદિ કષ્ટકારક તપશ્ચર્યા કરવાથી એમને અસુરપણાની વિભૂતિ પ્રાપ્ત થઇ છે મૃગયાસક્ત લોકોની પેઠે તથા મેષમહિષાદિના યુદ્ધ જોનાગઓની પેઠે એઓ સ્વભાવિક રીતે જ એ પીડા પામતા નારકોને જોઇને હર્ષ પામે છે, તથા તાળીઓ પાડી પાડીને અટ્ટહાસ કરે છે એઓને એમા જેવો આનન્દ થાય છે તેવો આનન્દ નાટકો વગેરે જોવાથી પણ થતો નથી ૮૫-૮૭

એઓ પણ વળી મરીને ‘ અડગોલિક ’ નામના જલમનુષ્યો થાય છે એઓના અડ ગોળા લેવા માટે એઓને ભક્ષ્યવડે લોભાવીને કિનારે લાવવામા આવે છે ત્યા એમને ઘાણીમા ઘાલી પીલવામા આવે છે એઓ છ માસ પર્યન્ત કદર્થના સહન કરી મૃત્યુપામી નરકમા જાય છે ૮૮-૮૯

घर्मायां च त्रिधाप्येताः पूर्वोक्ता सन्ति वेदनाः ।
परं शीतोष्णयोर्मध्ये उष्णैव क्षेत्रवेदना ॥ ९० ॥

तथाहि । उत्पत्तिस्थानकान्येषां सन्त्यावृतगवाक्षवत् ।
तत्रोत्पत्याधः पतन्ति कष्टात् पुष्टवपुर्भृत. ॥ ९१ ॥

अन्यत्र चोत्पत्तिदेशात् प्रालेयाचलशीतलात् ।
सर्वत्र नरकेषु क्ष्मा खदिराङ्गारसन्निभा ॥ ९२ ॥

तत शीतयोनिकानां तेषां नारकदेहिनाम् ।
जनयत्यधिकं कष्ट क्षेत्रमुष्ण हुताशवत् ॥ ९३ ॥

प्रथमप्रतरे चास्यां नारकाणां भवेद्वपुः ।
हस्तत्रयं द्वितीयेऽस्मिन् हस्ता. पचाधिकानि च ॥ ९४ ॥

अष्टांगुलानि सार्धानि तृतीये प्रस्तटे पुन ।
सप्तहस्ताः सप्तदशांगुलान्युपरि निर्दिशेत् ॥ ९५ ॥युग्मम् ॥

चतुर्थे प्रस्तटे हस्ता दश सार्धं तथांगुलम् ।
दशागुलाधिका ज्ञेया हस्ता द्वादश पंचमे ॥ ९६ ॥

षष्टे चतुर्दश करा. सप्तार्धाष्टादशांगुला॰ ।
सप्तमे च सप्तदश करा स्यु॰ त्र्यंगुलाधिका ॥ ९७ ॥

આ પ્રમાણે ત્રીજી ' પરમાધામીકૃત ' વેદના વર્ણવી (૩)

ધર્માનારકીમા ઉપરોકત ત્રણે પ્રકારની વેદના છે પણ ત્યા ' શીત ' અને ' ઉષ્ણ ' એ બે પ્રકારમાથી ફકત ' ઉષ્ણ ' ક્ષેત્રવેદના છે ૯૦

તે આ પ્રમાણે —

' ધર્મા ' ના નારકોના ઉત્પત્તિસ્થાનો ગોળ ગવાક્ષ જેવા છે ત્યા ઉત્પન્ન થઇને પુષ્ટશરીરવાળા એ નારકો કષ્ટપૂર્વક નીચે પડે છે એઓનો ઉત્પત્તિ પ્રદેશ તો હિમાલયપર્વતસમાન એકદમ શીતળ છે પણ એ શિવાયના બીજા સર્વ પ્રદેશની પૃથ્વી ખેરના અગારા જેવી (ધગીરહેલી) છે તેથી શીતયોનિવાળા એ નારકોને એ ઉષ્ણક્ષેત્ર અગ્નિની પેઠે અધિક કષ્ટ ઉત્પન્ન કરે છે ૯૧-૯૩

આ નરકના પહેલા પ્રતરમા નારકોનુ શરીરમાન ત્રણ હાથ છે, બીજા પ્રતરમા પાચ હાથ ને સાડાઆઠ આગળ છે, ત્રીજામા સાત હાથ ને સત્તર આગળ, ચોથામા દશ હાથ ને દોઢ

एकोनविंशतिर्हस्ताः ससार्धैकादशांगुलाः ।
अष्टमे प्रस्तटे देहो नवमप्रस्तटे पुनः ॥ ९८ ॥
युक्तांगुलानां विंशत्या कराणामेकविंशति ।
दशमे जिनसंख्यास्ते ससार्धचतुरंगुलाः ॥ ९९ ॥ युग्मम् ॥
एकादशे कराः षड्विंशतिस्त्रयोदशांगुला ।
द्वादशेऽष्टाविंशतिस्तेऽङ्गुलाः सार्धैकविंशतिः ॥ १०० ॥
षडंगुलाधिका एकत्रिंशद्धस्तास्त्रयोदशे ।
प्रतरेषु वपुर्मान क्रमाद्रत्नप्रभाक्षितेः ॥ १०१ ॥
स्वाभाविकतनोर्देहमानमेतदुदीरितम् ।
स्वस्वदेहात् द्विगुणितं सर्वत्रोत्तरवैक्रियम् ॥ १०२ ॥
जघन्यतस्तु सहजोत्तरवैक्रिययो क्रमात् ।
अंगुलासंख्यसंख्यांशौ मानं प्रारंभ एव तत् ॥ १०३ ॥
सर्वास्वपि क्षितिष्वेवं सर्वेषां नारकांगिनाम् ।
स्वाभाविकांगात् द्विगुणं ज्ञेयमुत्तरवैक्रियम् ॥ १०४ ॥

આગળ, પાચમામા બાર હાથ ને દશ આગળ, છઠ્ઠામા ચૌદ હાથ સાડાઅઢાર આગળ, સાતમામા સતર હાથ ને ત્રણ આગળ, આઠમામા ઓગણીશ હાથ સાડાઅગ્યાર આગળ, નવમામા એકવીશ હાથ વીશ આગળ, દશમામા ચોવીશ હાથ સાડાચાર આગળ, અગ્યારમામા છવીશ હાથ તેર આગળ, બારમામા અઠયાવીશ હાથ ને ઉપર સાડીએકવીશ આગળ, ને છેલ્લા તેરમા પ્રતરમા એકત્રીશ હાથ ને છ આગળ છે ૯૪–૧૦૧

એવીરીતે ઘર્મા ઉર્ફે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પ્રતરોમા નારકોનુ શરીરમાન છે

એ સર્વ પ્રમાણ કહ્યુ તે એઓના 'સ્વાભાવિક' શરીર નુ સમજવુ એમના 'ઉત્તર વૈક્રિય' શરીર તો પોતપોતાના શરીરથી બમણા છે ૧૦૨

એઓના (૧) 'સ્વાભાવિક' તથા (૨) 'ઉત્તરવૈક્રિય' શરીરનુ માન જઘન્યત અનુક્રમે અંગુલના અસખ્યાતા તથા સખ્યાતા ભાગ જેટલુ છે, અને તે પ્રારભ સમયે જ હોય છે ૧૦૩

એવી રીતે સર્વ નરકોમા, સર્વ નારકોનુ ઉત્તરવૈક્રિયશરીરમાન એમના સ્વાભાવિક શરીરમાન કરતા બમણુ સમજવુ ૧૦૪

अत्र श्रय आम्नायः ।

पइपयरवुड्ढि अगुल सड्ढाछप्पन्न हुति रयणाए ।
तिकर तिअगुल करसत्त अगुला सड्ढिगुणवीसम् ॥ १०५ ॥
पणधणु अगुलवीस वारसधणु दुन्नि हत्थ सड्ढा य ।
वासड्ढिधणुह सड्ढा वीयाइसु पयरवुड्ढि कम्मा ॥ १०६ ॥
सहस्राणि दशाब्दानां प्रथमप्रतरे स्थिति' ।
जघन्या पुनरुत्कृष्टा सहस्रा नवतिः स्मृता. ॥ १०७ ॥
दशलक्षाश्च वर्षाणां लक्षाणां नवतिस्तथा ।
क्रमाज्जघन्योत्कृष्टा च द्वितीयप्रतरे स्थितिः ॥ १०८ ॥
एव च । नवत्यब्दसहस्रेभ्यः समयाद्यधिकस्थितिः ।
दशाब्दलक्षोनायुश्च न सभवति नारकः ॥ १०९ ॥
वर्षाणां नवतिर्लक्षाः पूर्वकोटिस्तथैव च ।
तृतीयप्रतरे ज्ञेया जघन्योत्कर्षत स्थितिः ॥ ११० ॥

અહીં આમ્નાય આ પ્રમાણે છે —(પહેલી) રત્નપ્રભા પૃથ્વીમા દેહમાન ઉત્તરોત્તર પ્રત્યેક પ્રતરે પૂર્વપૂર્વના કરતા સાડીછપ્પન આગળ વધતુ છે (એ આપણે જોઇ ગયા) હવે બીજીમાના દરેક પ્રતરે એજ પ્રમાણે ત્રણ હાથ ને ત્રણ આગળ વધતુ, ત્રીજીમાના દરેકે સાત હાથ સાડી ઓગણીશ આગળ, ચોથીમાના દરેકે પાચ ધનુષ્ય વીશ આગળ, પાચમીમાના પ્રત્યેકે બાર ધનુષ્ય અઢી હાથ અને છઠ્ઠીમાના પ્રત્યેક (ઉત્તરોત્તર) પ્રતરે (પૂર્વપૂર્વના કરતા) સાડી બાસઠ ધનુષ્ય વધતુ છે ૧૦૫-૧૦૬

એ પ્રમાણે દેહમાન કહ્યુ

હવે દેહસ્થિતિ વિષે

પહેલા પ્રતરમા નારકની સ્થિતિ જઘન્યત દશહજાર વર્ષની, અને ઉત્કર્ષત નેવુ હજાર વર્ષની છે ૧૦૭

બીજા પ્રતરમા સ્થિતિ એજ પ્રમાણે અનુક્રમે દશ લાખ વર્ષની અને નેવુ લાખ વર્ષની છે ૧૦૮

એ પરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે કોઇપણ નારકની આયુસ્થિતિ નેવુ હજાર વર્ષથી અધિક હોય તે (જઘન્ય) દશ લાખ વર્ષની તો સમજી જ લેવી, દશ લાખથી ન્યૂન તો નહિ જ ૧૦૯

ત્રીજા પ્રસ્તરમા જઘન્યત નેવુ લાખ વર્ષોની, અને ઉત્કર્ષત ક્રોડ પૂર્વની સ્થિતિ છે ૧૧૦

जघन्या पूर्वकोटयेका चतुर्थप्रतरे स्थितिः ।
दशभागीकृतस्यैको भागोऽब्धे परमा पुनः ॥ १११ ॥

एको भाग. पंचमे च जघन्योत्कर्षत· पुनः ।
स्यातां द्वौ दशमौ भागौ तौ षष्टे च जघन्यत ॥ ११२ ॥

उत्कर्षतश्च षष्टे स्युस्त्रयो भागास्त एव च ।
जघन्यतः सप्तमे स्युरुत्कर्षात्तच्चतुष्टयम् ॥ ११३ ॥ युग्मम् ॥

जघन्यतोऽष्टमे भागाश्चत्वार एव तादृशा ।
उत्कर्षतश्चाष्टमे स्युर्भागा पच पयोनिधेः ॥ ११४ ॥

पंचैव भागास्तादृक्षा नवमे तु जघन्यतः ।
उत्कर्षान्नवमे षट् ते दशमे षड् जघन्यतः ॥ ११५ ॥

उत्कर्षाद्दशमे सप्तैकादशे ते जघन्यत ।
एकादशेऽष्ट चोत्कर्षात् द्वादशेऽष्ट जघन्यतः ॥ ११६ ॥

द्वादशे पुनरुत्कर्षान्नव भागास्त्रयोदशे ।
नव भागा जघन्येनोत्कर्षतः सागरोपमम् ॥ ११७ ॥ विशेषकम् ॥

ચોથા પ્રતરમા જઘન્યત એક ક્રોડ પૂર્વની અને ઉત્કર્ષત એક દશાશ સાગરોપમની છે ૧૧૧

પાચમા પ્રતરમા સાગરોપમના એક દશાશ જેટલી જઘન્ય સ્થિતિ છે અને એના બે દશાશ જેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે છઠ્ઠામા એટલીજ એટલે કે બે દશાશ સાગરોપમ જેટલી જઘન્ય સ્થિતિ છે અને ત્રણ દશાશ સાગરોપમ જેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે સાતમામા ત્રણ દશાશ સાગરોપમ જઘન્ય અને ચાર દશાશ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે ૧૧૨–૧૧૩

આઠમા પ્રતરમાના નારકોની આયુસ્થિતિ જઘન્યત તેજ (ચાર દશાશ સાગરોપમની) છે, અને ઉત્કર્ષત પાચ દશાશ સાગરોપમની છે ૧૧૪

નવમા પ્રતરમા એ જઘન્ય સ્થિતિ એટલી જ એટલે પાચ દશાશ સાગરોપમની છે અને ઉત્કૃષ્ટ છ દશાશ સાગરોપમની છે દશમામા જઘન્ય છ દશાશ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ સાત દશાશ સાગરોપમની છે અગ્યારમામા સાત દશાશ સાગરોપમની જઘન્ય અને આઠ દશાશ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે બારમા પ્રતરમા એજ આઠ દશાશની જઘન્ય અને નવ દશાંશની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે છેલ્લા તેરમા પ્રતરમા નવ દશાશ સાગરોપમની જઘન્ય અને સપૂર્ણ એક સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે ૧૧૫–૧૧૭

अस्या लेश्या च कापोती जघन्योऽवधिगोचरः ।
गव्यूतानां त्रय सार्द्धं परस्तेषां चतुष्टयम् ॥ ११८ ॥

उत्पद्यन्ते च्यवन्ते च सर्वदा नारका इह ।
कदाचित् विरहोऽपि स्याज्जघन्य· समय स च ॥ ११९ ॥

उत्कर्षतो मुहूर्त्तानां चतुर्विंशतिराहिता ।
सर्वासां समुदाये च मुहूर्त्ता द्वादशान्तरम् ॥ १२० ॥

एकेन समयेनैकादयोऽसख्यावसानका ।
उत्पद्यन्ते च्यवन्तेऽस्यामेव सर्वक्षितिष्वपि ॥ १२१ ॥

इति रत्नप्रभापृथिवी ॥ १ ॥

अथ वशाभिधा पृथ्वी द्वितीया परिकीर्त्यते ।
या शर्कराणा बाहुल्यात् गोत्रेण शर्कराप्रभा ॥ १२२ ॥

घनोदध्यादिक सर्वं ज्ञेयमत्रापि पूर्ववत् ।
घनोदध्यादिवलयविष्कम्भस्तु विशिष्यते ॥ १२३ ॥

આ નરકમા કાપોતલેશ્યા છે, તથા અવધિજ્ઞાનનો વિષય જઘન્ય સાડાત્રણ ગાઉનો અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર ગાઉનો છે ૧૧૮

અહિ નારકો સદાયે ઉપજ્યા કરે છે અને ચ્યવ્યા કરે છે કદાચ અતર પડે તો ઓછામા ઓછુ એક સમયનુ, અને વધારેમા વધારે ચોવીસ મુહૂર્ત્તનું અતર પડે, જ્યારે સર્વ નરક પૃથ્વીના સમુદાયની અપેક્ષાએ તો બાર મુહૂર્ત્તનુ અતર પડે ૧૧૯–૧૨૦

આ નરકપૃથ્વીમા એક સમયે એકથી તે અસખ્યાત સુધી નારકો ઉત્પન્ન થાય છે અને ચ્યવે છે સર્વે નરકપૃથ્વીમા એમ જ થાય છે ૧૨૧

એ પ્રમાણે રત્નપ્રભાપૃથ્વીનુ સ્વરૂપ કહ્યુ (૧)

હવે બીજી વશા નામની નરકપૃથ્વીનુ વર્ણન કરૂ છુ ત્યા શર્કરા બહુ હોવાથી એનુ ગોત્રનામ શર્કરાપ્રભા કહેવાય છે ૧૨૨

અહિ 'ઘનોદધિ' આદિ સર્વ વાના પૂર્વવત્ જાણવા ફક્ત ઘનોદધિ વગેરેના વલયોના વિષ્કભમા ફેર છે ૧૨૩

स चैवम् ।

योजनैकतृतीयांशयुतानि योजनानि षट् ।
वंशायामाद्यवलये विष्कम्भः परिकीर्त्तितः ॥ १२४ ॥

पादोनानि योजनानि पंच मानं द्वितीयके ।
योजनं योजनस्य द्वादशांशा. सप्त चान्तिमे ॥ १२५ ॥

त्रयोदशभिरित्येवं तृतीयभागवर्जितैः ।
अलोक· शर्करापृथ्वीपर्यन्तात् किल योजनैः ॥ १२६ ॥

एक लक्षं योजनानां सद्वात्रिंशत्सहस्रकम् ।
अस्या बाहल्यमादिष्टं विशिष्टज्ञानशालिभिः ॥ १२७ ॥

मुक्त्वैकैकं सहस्र च प्राग्वदस्यामुपर्यधः ।
एकलक्षे योजनानां सहस्रैस्त्रिशतान्विते ॥ १२८ ॥

एकादश प्रस्तटाः स्युः तेषां प्रत्येकमन्तरम् ।
योजनानां सहस्राणि नव सप्त शतानि च ॥ १२९ ॥ युग्मम् ॥

प्रतिप्रतरमेकैको भवेच्च नरकेन्द्रक ।
मध्यभागेऽथ नामानि तेषां ज्ञेयान्यनुक्रमात् ॥ १३० ॥

એ તફાવત આ પ્રમાણે છે—'વશા' ના પહેલા વલયનો વિષ્કભ છ પૂર્ણાક એક તૃતીયાશ યોજન છે, બીજા વલયનો પોણાપાચ યોજન છે, જ્યારે છેલ્લા ત્રીજા વલયનો એક પૂર્ણાક સાત બારાશ યોજન છે અને એવી રીતે (ગણિત કરતા) આ 'શર્કરાપ્રભા'–વશાના છેડાથી બાર પુર્ણાક બે તૃતીયાશ યોજનને છેટે 'અલોક' છે ૧૨૪–૧૨૬

આ નરકપૃથ્વીની જાડાઇ એક લાખ બત્રીશ હજાર યોજનની કહી છે

અહિ પણ હેઠળ ઉપર હજાર હજાર યોજન મૂકીને શેષ એક લાખને ત્રીશ હજાર યોજનમા અગ્યાર 'પ્રતર' આવેલા છે વળી એવા બબ્બે પ્રતર વચ્ચે અન્તર છે તે નવ હજાર સાતસો યોજન જેટલુ છે ૧૨૭–૧૨૯

દરેક 'પ્રતર'ના મધ્યમા એક નરકેન્દ્ર છે

એઓના નીચે પ્રમાણે 'નામાભિધાન" ક્રમવાર જાણવા —૧૩૦

धनिको धनकश्चैव मनको वनकस्तथा ।
घट्टसघट्टजिह्वाख्या अपजिह्वस्तथापर ॥ १३१ ॥
लोलश्च लोलावर्तश्च घनलोलस्तथैव च ।
प्रतिप्रतरमेभ्योऽष्टावष्टौ स्युर्नरकालया· ॥ १३२ ॥
तत्राद्यप्रतरमध्यनरकादावली प्रति ।
षट्त्रिंशत् दिक्षु नरका पचत्रिंशत् विदिक्षु च ॥ १३३ ॥
प्रथमे पन्तिगाः पचाशीतियुक्त शतद्वयम् ।
द्वितीयादिषु चैकैकहीना. स्यु सर्वपक्तय ॥ १३४ ॥
द्वितीयप्रतरे तस्मात् द्विशती सप्तसप्तति· ।
तृतीये पन्तिनरका द्विशत्येकोनसप्तति ॥ १३५ ॥
चतुर्थे पन्तिनरका द्वे शते सैकषष्टिके ।
पचमे द्विशती तेषां त्रिपचाशत्समन्विता ॥ १३६ ॥
पचचत्वारिंशदाढ्ये द्वे शते षष्ट ईरिता ।
सप्तमप्रस्तटे सप्तत्रिंशताढ्या शतद्वयी ॥ १३७ ॥
एकोनत्रिंशदधिके द्वे शते प्रस्तटेऽष्टमे ।
एकविंशत्यधिके च द्वे शते नवमे मता· ॥ १३८ ॥
शतद्वय च दशमे त्रयोदशाधिक भवेत् ।
एकादशे प्रस्तटे च पचोत्तर शतद्वयम् ॥ १३९ ॥

---

(१) धनिक, (२) धनक, (३) मनक, (४) वनक, (५) घट्ट, (६) सघट्ट, (७) जिव्हु, (८) अपजिव्हु, (९) लोल, (१०) लोलावर्त तथा (११) धनलोल १३१-१३२

આ નરકેન્દ્રોથી પ્રત્યેક પ્રતરે આઠ આઠ નરકાવાસ નીકળેલા છે

પહેલા પ્રતરના મધ્યના નરકાવાસથી ચારે દિશાઓમા છત્રીશ છત્રીશ અને ચારે વિદિશાઓમા પાત્રીશ પાત્રીશ નરકાવાસો છે એટલે એ રીતે ત્યા (પહેલા પ્રતરમા) બસોને પચ્યાશી નરકાવાસો થયા તે પછીના પ્રસ્તટોમા દરેક પક્તિમા ઉત્તરોત્તર એકેક ઓછો ઓછો છે એટલે બીજા પ્રતરમા બસો સત્યોતેર થયા, ત્રીજામા બસો ઓગણોતેર, ચોથામા બસો એકસઠ, પાચમામા બસો ને ત્રેપન, છઠ્ઠામા બસો ને પીસતાળીશ, સાતમા પ્રતરમા

षड्विंशति शतानि स्युः नवतिः पचभिर्युता ।
वंशायां नरकावासाः सर्वे पंक्तिगताः किल ॥ १४० ॥
सहस्राः सप्तनवतिश्चतुर्विंशतिलक्षकाः ।
त्रिशती पचभिर्युक्ता प्राग्वत् पुष्पावकीर्णकाः ॥ १४१ ॥
सर्वे च नरकावासा लक्षाः स्युः पंचविंशतिः ।
वंशायां ज्ञानिभिर्दष्टा ज्ञानेन सर्वगामिना ॥ १४२ ॥
एषां संस्थानमुच्चत्वं स्वरूपं वेधनादिकम् ।
रत्नप्रभावद्विज्ञेय ऽयस्राद्यनुक्रमोऽपि च ॥ १४३ ॥
षडगुलाधिकाः एकत्रिंशत्कराः वपुर्भवेत् ।
प्रथमप्रस्तटे वंशापृथिव्यां नारकांगिनाम् ॥ १४४ ॥
द्वितीये च चतुस्त्रिंशत्कराः नवांगुलाधिका. ।
द्वादशांगुलयुक्सप्तत्रिंशत्करास्तृतीयके ॥ १४५ ॥
चत्वारिंशत्करास्तुर्येऽधिकपंचदशांगुलाः ।
पंचमे ते त्रिचत्वारिंशत् सहाष्टादशांगुलाः ॥ १४६ ॥

બસો સાડત્રીશ, આઠમામા બસો ને ઓગણત્રીશ, નવમા બસો ને એકવીશ, દશમામા બસો ને તેર ને અગ્યારમામા બસો ને પાચ નરકાવાસો છે ૧૩૩-૧૩૯

એ ગણત્રીએ આ નરકપૃથ્વીમા સર્વમળી ' પક્તિગત ' નરકાવાસો બે હજાર છસો ને પચાણુ થયા ૧૪૦

વળી ત્યા ચોવીશ લાખ સતાણુ હજાર ત્રણસોને પાચ પૂર્વોક્ત ' પુષ્પાવકીર્ણ ' આવાસો છે ૧૪૧

એટલે સર્વ મળીને એ નરકપૃથ્વીમા પચવીશ લાખ પૂરેપૂરા નરકાવાસો થયા—એ પ્રમાણે કેવળજ્ઞાનીઓએ પોતાના સર્વવ્યાપક જ્ઞાનવડે જોઈને કહ્યુ છે ૧૪૨

આ નરકાવાસોના સસ્થાન, ઉંચાઇ, ઉંડાણ આદિક સ્વરૂપ તથા ત્રિકોણાદિકનો અનુક્રમ —એ સર્વ રત્નપ્રભાના તે તે વાના પ્રમાણે સમજવો ૧૪૩

આ વશાનરકના પહેલા પ્રસ્તટમા નારકોનુ શરીરમાન એકત્રીશ હાથ ને છ આગળનુ છે, બીજામા ચોત્રીશ હાથ નવ આગળનુ છે ત્રીજામા સાડત્રીશ હાથ બાર આગળનુ; ચોથામા ચાળીશ હાથ પદર આગળનુ, પાચમામા તેતાલીશ હાથ અઢાર આગળનુ, છઠ્ઠામા

करार्णां सप्तचत्वारिंशद्विहीनांगुलैस्त्रिभिः ।
षष्ठेऽथ सप्तमे पूर्णा करा पचाशदाहिताः ॥ १४७ ॥
अष्टमे च त्रिपचाशत् कराः त्र्यंगुलशालिन. ।
नवमेऽङ्गुलषट्काढ्या षट्पंचाशत् कराः मताः ॥ १४८ ॥
एकोनषष्टि हस्तानां दशमे सनवाङ्गुलाः ।
एकादशे च द्वाषष्टिः करा सद्वादशाङ्गुला. ॥ १४९ ॥
स्थिति जघन्यास्यामाद्येऽम्बुधिमानाऽपरा तु सा ।
कृतैकादशभागस्याम्बुधे भागद्वयान्विता ॥ १५० ॥
द्वितीयप्रस्तटे लघ्वी द्विभागसहितोऽम्बुधि ।
उत्कृष्टा चैकादशांशैश्चतुर्भिरधिकोऽम्बुधि ॥ १५१ ॥
तृतीये प्रस्तटे वार्धि· चतुर्भागयुतो लघुः ।
षड्भिर्भागै. युतश्चाब्धिरुत्कृष्टा स्थितिराहिता ॥ १५२ ॥
जघन्या प्रस्तटे तुर्ये षड्भागयुतवारिधिः ।
उत्कृष्टा चाष्टभिर्भागैर्युक्त एकः पयोनिधिः ॥ १५३ ॥
पचमेऽल्पीयसी भागैरष्टभि सह वारिधि ।
गरीयसी चात्र भागैर्दशभि सह तोयधि· ॥ १५४ ॥

છેતાલીશ હાથ એકવીશ આગળનુ, સાતમામા પચાસ હાથનુ બરાબર, આઠમામા ત્રેપનહાથ ત્રણ આગળનુ, નવમામા છપ્પન હાથ છ આગળનુ, દશમામા ઓગણ સાઠ હાથ નવ આગળનુ અને અગ્યારમા પ્રસ્તટમા બાસઠ હાથ ને બાર આગળનુ છે ૧૪૪-૧૪૯

આ નરકના પ્રથમ પસ્તટમા નારકોનો સ્થિતિકાળ જઘન્ય એક સાગરોપમનો, અને ઉત્કૃષ્ટ એક પૂર્ણાંક બે અગ્યારાશ સાગરોપમનો છે ૧૫૦

વળી એના બીજા પ્રતરમાના નારકોનો સ્થિતિકાળ જઘન્યત એક પૂર્ણાંક બે અગ્યારાશ, અને ઉત્કર્ષત એક પૂર્ણાંક ચાર અગ્યારાશ સાગરોપમ છે ૧૫૧

ત્રીજા પ્રસ્તટના નારકોનો સ્થિતિકાળ જઘન્યત એક પૂર્ણાંક ચાર અગ્યારાશ સાગરોપમ તથા ઉત્કર્ષત એક પૂર્ણાંક છ અગ્યારાશ સાગરોપમ છે ૧૫૨

ચોથા પ્રસ્તટના નારકોનો સ્થિતિકાળ જઘન્યત એક પૂર્ણાંક છ અગ્યારાશ અને ઉત્કર્ષત એક પૂર્ણાંક આઠ અગ્યારાશ સાગરોપમનો છે ૧૫૩

दशभागान्वितश्चाब्धिः षष्टे तु स्याज्जघन्यतः ।
उत्कर्षतश्चैकभागसंयुक्तं सागरद्वयम् ॥ १५५ ॥

सागरद्वयमेकांशसंयुक्त सप्तमे लघुः ।
त्रिभिरेकादशांशैश्च युक्तमब्धिद्वय गुरुः ॥ १५६ ॥

अष्टमे तु त्रिभिर्भागैः सहाब्धिद्वितयं लघु ।
अंचित पंचभिर्भागैर्वारिधिद्वितयं गुरुः ॥ १५७ ॥

नवमेऽल्पीयसी पचभागाढ्यमम्बुधिद्वयम् ।
पयोधिद्वितय सप्तभागोपेतं गरीयसी ॥ १५८ ॥

जघन्या दशमे सप्तभागाढ्यं सागरद्वयम् ।
उत्कृष्टा सागरद्वद्व भागैर्नवभिरन्वितम् ॥ १५९ ॥

नवभागान्वितवार्धिद्वयमेकादशे लघुः ।
उत्कृष्टा च वारिधीनां संपूर्ण त्रितयं भवेत् ॥ १६० ॥

પાચમા પ્રસ્તટના નારકોનો સ્થિતિકાળ જઘન્યત એક પૂર્ણાંક આઠ અગ્યારાશ અને ઉત્કર્ષત એક પૂર્ણાંક દશ અગ્યારાશ સાગરોપમનો છે ૧૫૪

છઠ્ઠા પ્રસ્તટમા નારકોનો સ્થિતિકાળ જઘન્યત એક પૂર્ણાંક દશ અગ્યારાશ અને ઉત્કર્ષત બે પૂર્ણાંક એક અગ્યારાશ સાગરોપમનો છે ૧૫૫

સાતમા પ્રસ્તટના નારકોનો સ્થિતિકાળ જઘન્યત બે પૂર્ણાંક એક અગ્યારાશ અને ઉત્કર્ષત બે પૂર્ણાંક ત્રણ અગ્યારાશ સાગરોપમનો છે ૧૫૬

આઠમા પ્રસ્તટના નારકોનો સ્થિતિકાળ જઘન્યતઃ બે પૂર્ણાંક ત્રણ અગ્યારાશ સાગરોપમનો અને ઉત્કર્ષત બે પૂર્ણાંક પાચ અગ્યારાશ સાગરોપમનો જાણવો ૧૫૭

નવમા પ્રસ્તટમા નારકોનો સ્થિતિકાળ જઘન્યત બે પૂર્ણાંક પાચ અગ્યારાશ અને ઉત્કર્ષત બે પૂર્ણાંક સાત અગ્યારાશ સાગરોપમનો છે ૧૫૮

દશમા પ્રતરમા નારકોનો સ્થિતિકાળ જઘન્યત બે પૂર્ણાંક સાત અગ્યારાશ અને ઉત્કર્ષત બે પૂર્ણાંક નવ અગ્યારાશ સાગરોપમનો છે ૧૫૯

છેલ્લા અગ્યારમા પ્રસ્તટના નારકોનો સ્થિતિકાળ જઘન્યત બે પૂર્ણાંક નવ અગ્યારાશ સાગરોપમનો અને ઉત્કર્ષત બરાબર ત્રણ સાગરોપમનો છે ૧૬૦

प्राग्वत्-लेश्या च कापोती ह्यवधेर्गोचरो गुरुः ।
गव्यूतानां त्रयं सार्द्धं गव्यूतत्रितय लघु ॥ १६१ ॥

नारकच्यवनोत्पत्तिविरहोऽत्र जघन्यतः ।
समय यावदुत्कर्षात् दिनानि सत कीर्त्तितः ॥ १६२ ॥

इति शर्कराप्रभापृथिवी ॥ २ ॥

अथ शैलाभिधा पृथ्वी तृतीया परिकीर्त्यते ।
या वालुकानां वाहुल्यात् गोत्रेण वालुकाप्रभा ॥ १६३ ॥

अस्यां प्रथमवलये विष्कम्भो योजनानि षट् ।
द्वौ त्रिभागौ योजनस्य द्वितीये वलये पुनः ॥ १६४ ॥

पञ्चैव योजनानि स्युः वलयेऽथ तृतीयके ।
योजनस्य द्वादशांशैरष्टभिः सह योजनम् ॥ १६५ ॥ युग्मम् ।

त्रयोदशभिरित्येव सतृतीयांशयोजनैः ।
अलोको वालुकापृथ्वीपर्यन्ततः प्ररूपित ॥ १६६ ॥

शेष घनोदध्यादिस्वरूप घर्मावत् ॥

આ નરકપૃથ્વીમા પણ પૂર્વવત્ કાપોતલેશ્યા છે વળી અવધિજ્ઞાનનો વિષય ઉત્કર્ષત સાડાત્રણ ગાઉનો તથા જઘન્યત ત્રણ ગાઉનો છે ૧૬૧

આ નરકના નારકોનો ઉત્પત્તિ અને ચ્યવનનો અન્તર જઘન્યત એક સમય, અને ઉત્કર્ષત સાત દિવસોનો છે ૧૬૨

એ પ્રમાણે બીજી શર્કરાપ્રભા નામની નરક પૃથ્વીનુ વર્ણન થયુ (૨)

હવે ત્રીજી શૈલા નામની નરક પૃથ્વીનુ વર્ણન કરીએ

એ શૈલામા વાલુકા એટલે વેળુ કે રેતીની બહોળતા હોવાથી, એ ‘ વાલુકાપ્રભા ’ ને નામે ઓળખાય છે ૧૬૩

એમા પહેલા વલયનો વિષ્કભ છ યોજન છે, બીજા વલયનો પાચ પૂર્ણાંક બે તૃતીયાશ યોજન છે, અને ત્રીજા વલયનો એક પૂર્ણાંક બે તૃતીયાશ યોજન છે એ પ્રમાણે કુલ તેર પૂર્ણાંક એક તૃતીયાશ યોજને વાલુકાપ્રભાનો સીમાડો પૂરો થયો ત્યાથી આગળ ફરતો અલોક છે ૧૬૪-૧૬૬

એનુ ઘનોદધિ આદિ શેષ સ્વરૂપ ‘ ઘર્મા ’ પ્રમાણે છે

अष्टाविंशत्या सहस्रैः योजनानां समन्वितम् ।
लक्षं बाहल्यमादिष्टं अस्यां दृष्टजगत्त्रयैः ॥ १६७ ॥
मुक्त्वा चैकैकं सहस्रं प्राग्वदस्यामुपर्यधः
मध्ये षड्विंशतिसहस्राढ्यैकलक्षयोजनम् ॥ १६८ ॥
नव स्यु प्रस्तटास्तेषां प्रत्येकमिदमन्तरम् ।
सहस्राणि द्वादशैव त्रिशती पचसप्ततिः ॥ १६९ ॥ युग्मम् ॥
प्रतिप्रतरमेकैको मध्ये स्यान्नरकेन्द्रकः ।
ते च तप्तः तपितश्च तपन तापनस्तथा ॥ १७० ॥
निदाघश्च प्रज्वलितः परः उज्ज्वलिताभिधः ।
तथा संज्वलिताभिख्यः सप्रज्वलितसंज्ञकः ॥१७१॥युग्मम्॥
एभ्यश्च पंक्तयो दिक्षु विदिशासु च निर्गताः ।
पंचविंशतिरावासास्तत्र दिग्वर्त्तिपंक्तिषु ॥ १७२ ॥
विदिशापक्तिषु चतुर्विंशतिः नरकालयाः ।
प्रथमप्रतरे सप्तनवत्याढ्यं शतं समे ॥ १७३ ॥
द्वितीयादिप्रस्तटे स्युः श्रेण्य एकैकवर्जिताः ।
ततो द्वितीय एकोननवत्याढ्य शतं समे ॥ १७४ ॥

આ 'ગેલા' ની જાડાઇ એક લાખ અઠ્ઠાવીશ હજાર યોજનની કહી છે ૧૬૭

એમા પણ ઉપરના ને હેઠળના હજાર હજાર યોજન છોડીને બાકીના એક લાખ છવીશ હજાર યોજન પ્રમાણ મધ્યભાગમા નવ પ્રતર છે અને એઓ એક બીજાથી બાર હજાર ત્રણસો પચોતેર યોજનને અતરે છે ૧૬૮–૧૬૯

પ્રતરે પ્રતરે એક નરકેન્દ્ર છે અને એમના (૧) તપ્ત, (૨) તપિત, (૩) તપન, (૪) તાપિત, (૫) નિદાઘ, (૬) પ્રજ્વલિત, (૭) ઉજ્વલિત, (૮) સજ્વલિત અને (૯) સપ્રજ્વલિત—એવા નામ છે ૧૭૦–૧૭૧

એ નરકેન્દ્રોથકી ચાર દિશાઓમા ચાર અને ચાર વિદિશાઓમા ચાર મળીને આઠ પક્તિ કે આવળી નીકળેલી છે–એમા, દિગ્વર્તિ પક્તિઓમા પચવીશ પચવીશ અને વિદિગ્વર્તિ પકિતઓમા ચોવીશ ચોવીશ નરકાવાસો છે એમ પહેલા પ્રતરમા સમગ્ર એકસોને સત્તાણુ નરકાવાસો છે ૧૭૨–૧૭૩

सैकाशीति तृतीये तच्चतुर्थे सत्रिसप्तति ।
पचमे प्रतरे प्रोक्तं पचषष्टियुतं शतम् ॥ १७५ ॥
षष्टे च प्रस्तटे सप्तपचाश सम्मत शतम् ।
शतमेकोनपंचाशद्युक्तमुक्त च सप्तमे ॥ १७६ ॥
अष्टमे त्वेकचत्वारिंशतोपेत शत मतम् ।
त्रयस्त्रिंश शत चैक नवमे प्रस्तटे भवेत् ॥ १७७ ॥
एव चतुर्दशशती पचाशीतिसमन्विता ।
वालुकायां पक्तिगताः सर्वेऽपि नरकालया. ॥ १७८ ॥
सहस्राण्यष्टनवतिस्तथा लक्षाश्चतुर्दश ।
शताः पच पचदशाधिका पुष्पावकीर्णका. ॥ १७९ ॥
एव च वालुकापृथ्व्यां नरका सर्वसख्यया ।
लक्षा. पचदश प्रोक्ताः तत्वज्ञानमहार्णवैः ॥ १८० ॥

शेष सर्वं स्वरूप घर्मावत् ॥

द्वाषष्टिः पाणय. सार्द्धा. प्रथमप्रस्तटे तनु ।
सार्द्धसप्तांगुलाढ्याश्च द्वितीये सप्तति कराः ॥ १८१ ॥

વળી બીજા અને તે પછીના પ્રતરોમા પ્રત્યેક શ્રેણિએ એકેક ઓછો ઓછો (નરકાવાસ) છે એટલે હિસાબ ગણતા બીજા પ્રતરમા સુધમા મળીને એકસો નેવાશી (નરકાવાસ) થયા ૧૭૪

એ જ પ્રમાણે ત્રીજા પ્રતરમા સમગ્ર થઇને એકસો એનાશી, ચોથામા એકસો તોતેર, પાચમામા એકસો પાસઠ, છઠ્ઠામા એકસો સતાવન, સાતમામા એકસો ઓગણપચાસ, આઠમામા એકસો એકતાળીશ અને છેવા નવમામા એકસો તેત્રીશ છે ૧૭૫-૧૭૭

એટલે નવે પ્રતરના થઇને કુલ ચૌદસોને પચાશી ' પક્તિગત ' નરકાવાસો થયા ૧૭૮

વળી ' પુષ્પાવકીર્ણ ' નરકાવાસોની સખ્યા ચૌદ લાખ અઠાણુ હજાર પાચસોને પદર કહી છે ૧૭૯

એટલે આ ' વાલુકાપ્રભા ' મા સર્વ મળી પદર લાખ નરકાવાસ થયા ૧૮૦

શેષ સર્વ વાના ' ધર્મા ' પ્રમાણે છે

પહેલા પ્રસ્તટમા નારકોનુ શરીરમાન સાડીબાસઠ હાથ છે, બીજામા શીત્તેર હાથ સાડાસાત આગળ છે ૧૮૧

तृतीयेऽष्टसप्ततिस्ते संयुक्ता अंगुलैस्त्रिभिः ।
तुर्ये सार्द्धांगुलन्यूना. पडशीतिः कराः किल ॥ १८२ ॥
पञ्चमे च त्रिनवतिः कराः साष्टादशांगुलाः ।
एकोत्तरशतं षष्टेऽप्यर्द्धत्रयोदशांगुलाः ॥ १८३ ॥
नवोत्तरं शत हस्ता सप्तमे सनवांगुलाः ।
सार्द्धांगुलचतुष्काढ्यं शतं सप्तदशोत्तरम् ॥ १८४ ॥
कराणामष्टमे ज्ञेय नवमप्रस्तटे तथा ।
शतं सपाद संपूर्णं द्विघ्नं तूत्तरवैक्रियम् ॥ १८५ ॥
प्रथमेऽब्धित्रयं लघ्वी स्थितिरुत्कर्पतोऽम्बुधेः ।
नवभागीकृतस्यांशचतुष्काढ्याः त्रयोऽर्णवाः ॥ १८६ ॥
एषैव च द्वितीये स्याज्जघन्या परमा पुनः ।
वार्द्धित्रयं प्रोक्तरूपैर्भागैरष्टभिरंचितम् ॥ १८७ ॥
तृतीये तु जघन्याब्धित्रयं भागैः सहाष्टभिः ।
उत्कर्पतस्त्रिभिर्भागैर्युक्तमब्धिचतुष्टयम् ॥ १८८ ॥

त्रीजा प्रस्तटमा अठ्योतेर हाथ ने त्रण आगळ शरीरमान छे, ज्यारे चोथामा पचाशी हाथ ने साडी बावीश आगळ छे १८२

पाचमा प्रस्तटमा नारकोनु त्राणु हाथ अढार आगळ शरीरमान छे, अने छठ्ठामा एकसो एक हाथ ने साडातेर आगळ छे १८३

सातमा प्रस्तटमा एओनु शरीरमान एकसो नव हाथ ने नव आगळ छे वळी आठमामा एकसो सतर हाथ साडाचार आगळ छे १८४

नवमा प्रस्तटमा बराबर एकसो पचवीश हाथनु शरीर छे

उत्तरवैक्रिय शरीर वळी सर्वेना, पोतपोताना ए शरीरमान करता बमणा छे १८५

हवे ए नारकोनी आयुष्य स्थिति विषे

पहेला प्रतरमा 'स्थिति' जघन्यत त्रणसागरोपमनी छे, अने उत्कर्षत त्रण पूर्णांक चार नवमाश सागरोपमनी छे १८६

बीजा प्रतरमा जघन्य स्थिति त्रण पूर्णांक चार नवमांश सागरोपमनी छे, ज्यारे उत्कृष्ट स्थिति त्रण पूर्णांक आठ नवमांश सागरोपमनी छे १८७

भागत्रयान्वित तुर्ये जघन्याब्धिचतुष्टयम् ।
उत्कर्पत सप्तभागयुक्तमब्धिचतुष्टयम् ॥ १८९ ॥
एपैव प्रतरे लघ्वी पचमे परिकीर्त्तिता ।
उत्कर्पतो द्विभागाढ्या प्रज्ञप्ता पंचसागरी ॥ १९० ॥
पष्ठे जघन्यत. पचपारावारी द्विभागयुक् ।
उत्कर्षतः पचपारावारी पड्भागसयुता ॥ १९१ ॥
इयमेव जघन्या च सप्तमप्रतरे भवेत् ।
युक्तान्येकेन भागेन परमा सागराणि पट् ॥ १९२ ॥
सागराणि पडेकांशसयुक्तान्यष्टमे लघु ।
उत्कृष्टा पट् सागराणि पचभागयुतानि च ॥ १९३ ॥
नवमे पचभागाढ्या जघन्या पट् पयोधयः ।
उत्कर्पत स्थितिश्चात्र सपूर्णा सप्त सागरा ॥ १९४ ॥

ત્રીજા પ્રતરમા જઘન્યત ત્રણ પૂર્ણાંક આઠ નવમાશ સાગરોપમની, અને ઉત્કર્ષત ચાર પૂર્ણાંક એક તૃતીયાશ સાગરોપમની (સ્થિતિ) છે ૧૮૮

ચોથા પ્રતરમા જઘન્યત ચાર પૂર્ણાંક એક તૃતીયાશ સાગરોપમની સ્થિતિ છે, અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર પૂર્ણાંક સાત નવમાશ સાગરોપમની છે ૧૮૯

પાચમા પ્રતરમા જઘન્યત ચાર પૂર્ણાંક સાત નવમાશ સાગરોપમની, અને ઉત્કર્ષત પાચ પૂર્ણાંક બે નવમાશ સાગરોપમની છે ૧૯૦

છઠ્ઠા પ્રતરમા જઘન્યપણે પાચ પૂર્ણાંક બે નવમાશ સાગરોપમની સ્થિતિ છે જ્યારે ઉત્કૃષ્ટપણે પાચ પૂર્ણાંક છ નવમાશ સાગરોપમની છે ૧૯૧

સાતમા પ્રસ્તરમા (નારકોની) જઘન્ય સ્થિતિ પાચ પૂર્ણાંક છ નવમાશ સાગરોપમની, અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છ પૂર્ણાંક એક નવમાશ સાગરોપમની છે ૧૯૨

આઠમા પ્રસ્તરમા એમની જઘન્ય સ્થિતિ છ પૂર્ણાંક એક નવમાશ સાગરોપમની છે, જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છ પૂર્ણાંક પાચ નવમાશ સાગરોપમની છે ૧૯૩

નવમા પ્રસ્તરમા એમની જઘન્ય સ્થિતિ છ પૂર્ણાંક પાચ નવમાશ સાગરોપમની છે, જ્યારે એમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બરાબર સાતસાગરોપમની છે ૧૯૪

હવે આ નારકીના જીવોની લેશ્યાવિષે

प्रथमप्रतरे चात्र केषांचिन्नारकांगिनाम् ।
कापोतलेश्या सर्वेषु नीललेश्यापरेषु च ॥ १९५ ॥
स्थितिः कापोतलेश्याया भवेदुत्कर्षतोऽपि यत् ।
पल्योपमासंख्यभागाभ्यधिकं सागरत्रयम् ॥ १९६ ॥
द्वितीयादिप्रस्तटे तु जघन्यापि न सा स्थिति. ।
तदाद्य एव प्रतरे कापोत्यस्यामिति स्थितम् ॥ १९७ ॥
तत्रापि पल्यासंख्यांशाधिकाम्भोधित्रयावधि ।
बिभ्रतामायुरेषा स्यान्नीलैवातोऽधिकायुषाम् ॥ १९८ ॥
सजातीयापि लेश्या स्यादधोऽधोऽनुक्रमादिह ।
क्लिष्टा क्लिष्टतरा क्लिष्टतमा सर्वासु भूमिषु ॥ १९९ ॥
उत्कर्षतोऽवधिक्षेत्रं गव्यूतत्रयमत्र च ।
जघन्यतश्च गव्यूतद्वयं सार्द्धं तदाहितम् ॥ २०० ॥
अत्रोत्पत्तिच्यवनयोरन्तर परमं भवेत् ।
दिनानि पंचदश तज्जघन्यं समयात्मकम् ॥ २०१ ॥

પહેલા પ્રતરમા કેટલાક નારકોની ‘ કાપોત ’ લેશ્યા છે, જ્યારે બીજા સર્વ પ્રતરોમા ‘ નીલ ’ લેશ્યા છે ૧૯૫

કાપોત લેશ્યાની સ્થિતિ ઉત્કર્ષત ‘ ત્રણ સાગરોપમ ને ઉપર પલ્યોપમનો અસખ્યાત મો ભાગ ’ છે, અને બીજા તથા તે પછીના પ્રસ્તટમા તો જઘન્યત પણ એટલી સ્થિતિ નથી, માટે આ નરકમા પહેલા પ્રતરમાજ કાપોત લેશ્યા છે એમ નક્કી થયુ ૧૯૬-૧૯૭

વળી એમા પણ, જેમનુ આયુષ્ય ‘ ત્રણ સાગરોપમ ને ઉપર પલ્યોપમનો અસખ્યમો ભાગ ’ છે તેમને જ કાપોત લેશ્યા છે એથી અધિક આયુષ્ય-સ્થિતિવાળાની નીલ લેશ્યા જ છે ૧૯૮

એ સજાતીય લેશ્યા પણ હેઠળ હેઠળ સર્વ પૃથ્વીમા અનુક્રમે ક્લિષ્ટ, વધારે ક્લિષ્ટ અને અતિશય ક્લિષ્ટ હોય છે ૧૯૯

આ વાલુકા પૃથ્વીમા, અવધિજ્ઞાનનુ ક્ષેત્ર ઉત્કૃષ્ટપણે ત્રણ ગાઉનુ છે અને જઘન્યપણે અઢી ગાઉનુ છે ૨૦૦

વળી ‘ ઉત્પત્તિ અને ‘ ચ્યવન ’ વચ્ચે અન્તર ઉત્કર્ષત ૫ન્દર દિવસનુ અને જઘન્યત એક સમયમાત્રનુ કહ્યુ છે ૨૦૧

इति वालुकाप्रभापृथिवी ॥ ३ ॥

अथांजनाभिधा पृथ्वी चतुर्थीय निरुप्यते ।
या प्रोक्ता पंकबाहुल्यात् पंकप्रभेति गोत्रत ॥ २०२ ॥

सप्तयोजनविस्तीर्णमस्यां वलयमादिमम् ।
सपादपंचपादोनद्वयमाने क्रमात् परे ॥ २०३ ॥

चतुर्दशभिरित्येव संपूर्णैः ननु योजनैः ।
पंकप्रभाया पर्यन्तादलोक परिकीर्तित ॥ २०४ ॥

लक्ष सहस्रैर्विंशत्याधिक बाहल्यमत्र च ।
मुक्त्वा सहस्रमेकैकं प्राग्वदत्राप्युपर्यध ॥ २०५ ॥

मध्ये चाष्टादशसहस्राढ्ययोजनलक्षके ।
भवन्ति प्रस्तटा सप्त तेषां प्रत्येकमन्तरम् ॥ २०६ ॥ युग्मम्

योजनाना सहस्राणि षोडशैक तथा शतम् ।
सषट्षष्टि द्वौ त्रिभागौ योजनस्येति कीर्त्तितम् ॥ २०७ ॥

प्रतिप्रतरमेकैको भवेच्च नरकेन्द्रकः ।
ते चामी गदिता आरनारौ मारस्तथापरः ॥ २०८ ॥

એ પ્રમાણે વાલુકાપ્રભાનામની નરક પૃથ્વીનુ સ્વરૂપ કહ્યુ (૩)

હવે ચોથી 'અંજના' નામની નરકપૃથ્વી, જે ત્યા પંકની બહોળતાને લઇને 'પંકપ્રભા' ને નામે ઓળખાય છે એનુ નિરૂપણ કરીએ ૨૦૨

એના ત્રણ વલયમાના પહેલાનો વિષ્કંભ સાત યોજન, બીજાનો સવાપાચ યોજન અને ત્રીજાનો પોણાબે યોજન છે ૨૦૩

આ પ્રમાણે ચૌદ યોજને 'અંજના' નો છેડો આવે છે અને પછી 'અલોક' છે ૨૦૪

આ 'અંજના' ની એક લાખ વીશ હજાર યોજન પ્રમાણ જાડાઇ છે અહિં પણ પૂર્વવત્ હેઠળ તથા ઉપર હજાર હજાર યોજન મૂકીને બાકીના એક લાખ અઢાર હજાર યોજન જેટલા મધ્યમા સાત પ્રતર છે એઓનુ પરસ્પર અન્તર સોળ હજાર એકસો છાસઠ પૂર્ણાંક બે તૃતીયાંશ યોજન જેટલુ છે ૨૦૫–૨૦૭

અહિં પણ પ્રત્યેક પ્રતરે એક નરકેન્દ્ર છે એટલે સાત પ્રતરના સાત નરકેન્દ્ર થયા એમના (૧) આર, (૨) નાર, (૩) માર, (૪) વર્ચસ, (૫) તમસ, (૬) ખાડખડ અને

वर्च॰ तमः खाडखडः तथा खडखडाभिध ।
प्रतिप्रतरमेभ्यश्च प्राग्वदष्टाष्टपंक्तयः ॥ २०९ ॥ युग्मम् ॥

स्युः षोडश पचदशावासा दिक्षु विदिक्षु च ।
शतं सपादं प्रथमप्रतरे सर्वसख्यया ॥ २१० ॥

द्वितीयादिषु चैकैकहीना अष्टापि पक्तयः ।
ततो द्वितीयप्रतरे सर्वे सप्तदशं शतम् ॥ २११ ॥

नवोत्तरं तृतीये तत् तुर्ये एकोत्तरं शतम् ।
पंचमे च त्रिनवतिः पंचाशीतिश्च षष्ठके ॥ २१२ ॥

सर्वे च पक्तिनरकाः सप्तमे सप्तसप्ततिः ।
सप्ताधिका सप्तशती सर्वेऽस्यां पंक्तिसंश्रयाः ॥ २१३ ॥

सहस्रा नवनवतिः नव लक्षास्तथा परे ।
द्विशती सत्रिनवतिः अस्यां पुष्पावकीर्णकाः ॥ २१४ ॥

एव च सर्वे नरकावासाः पंकप्रभाक्षितौ ।
निर्दिष्टा दश लक्षाणि साक्षात्कृतचराचरै. ॥ २१५ ॥

---

(૭) ખડખડ–એ પ્રમાણે નામ છે એ સાતે થકી પૂર્વવત્ પ્રતરે પ્રતરે આઠ આઠ પંક્તિઓ નીકળેલી છે ૨૦૮–૨૦૯

દરેક દિશામા સોળ સોળ અને દરેક વિદિશામા પદર પદર નરકાવાસો પહેલા પ્રસ્તરમા છે એટલે એમા સઘળા મળી એકસો પચવીશ છે ૨૧૦

બીજા અને એ પછીના પ્રતરોમા (આઠે પંક્તિઓમા) એ અકેક ઓછો ઓછો છે એટલે ગણુત્રી ગણુતા બીજા પ્રતરમા એકસો સત્તર નરકાવાસ થાય છે ૨૧૧

એજ ગણુત્રીએ ત્રીજા પ્રતરમા એકસો નવ, ચોથામા એકસો એક, પાચમામા ત્રાણુ, છઠ્ઠામા પચ્યાસી અને સાતમામા સત્યોતેર નરકાવાસો થાય છે

એમ સાતે પ્રતરોના મળીને સાતસોને સાત 'પંક્તિગત' નરકાવાસો થયા ૨૧૨–૨૧૩

વળી ત્યા બીજા 'પુષ્પાવકીર્ણક' નરકાવાસો છે એઓની સખ્યા નવ લાખ નવાણુ હજાર બસોને ત્રાણુ છે ૨૧૪

એટલે કુલ થઈને, પકપ્રભાપૃથ્વીમા દશ લાખ નરકાવાસો શ્રીજિનભગવાનના વચનાનુસાર કહ્યા છે ૨૧૫

इत आरभ्य नो पीडा परमाधार्मिकोद्भवा· ।
ततोऽस्यां द्विविधा एव क्षेत्रजाश्च मिथ.कृताः ॥ २१६ ॥
परमेता. प्राक्तनाभ्योऽनन्तानन्तगुणाधिकाः ।
तीव्राः तीव्रतराः तीव्रतमाः चानुक्रमादधः ॥ २१७ ॥
तत्राप्यत्रोपरितनप्रतरेषु बहुष्वपि ।
उष्णा स्तोकेष्वधःस्थेषु शीता च क्षेत्रवेदना ॥ २१८ ॥
उष्णेषु च नरकेषु नारकाः शीतयोनयः ।
नरकेषु च शीतेषु नारका उष्णयोनय ॥ २१९ ॥
सर्वेष्वपि नरकेषु ज्ञेय एव विपर्यय· ।
नारकोत्पत्तिदेशान्यक्षेत्रयो· सोऽतिदुःखद ॥ २२० ॥

हैमत्रिषष्टिचरिते सप्तमपर्वणि त्वत्रापि परमाधार्मिककृता वेदना उक्ता ।

तथाहि– सिंहादिरूपै विकृतै तत्र शम्बूकरावणौ ।
लक्ष्मणेन सम क्रुद्धौ युद्धमानौ ददर्श सः ॥ १ ॥
नैव वो युद्धमानानां दुःख भावीति वादिनः ।
परमाधार्मिकाः क्रुद्धा अग्निकुंडेषु तान्ययधुः ॥ २ ॥

આ અને આ પછીની સર્વ નરકપૃથ્વીમા ' પરમાધામીકૃત ' વેદના નથી ફક્ત ' ક્ષેત્ર વેદના ' અને ' પરસ્પરકૃત વેદના ' એમ બે જ પ્રકારની છે ૨૧૬

પરંતુ એ વેદના યે પૂર્વની વેદના કરતા અનંત અનંત ગણી છે અને એ પણ નીચે નીચે જઈએ છીએ તેમ તેમ અનુક્રમે તીવ્ર, વધારે તીવ્ર અને અત્યન્ત તીવ્ર થતી જાય છે ૨૧૭

એમા યે વળી ઉપરના ઘણા પ્રસ્તટોમા ' ક્ષેત્રવેદના ' ઉષ્ણ છે, જ્યારે નીચેના થોડા પ્રસ્તટોમા એ શીત છે ૨૧૮

શીતયોનિવાળાના આવાસો ઉષ્ણ છે અને ઉષ્ણયોનિવાળાના આવાસો શીત છે ૨૧૯

સર્વે નરકોમા, નારકોના ઉત્પત્તિસ્થાન અને આવાસના ક્ષેત્ર વચ્ચે આમ વૈપરીત્ય છે, અને એ અત્યંત દુ:સહ છે ૨૨૦

હેમચંદ્રાચાર્યવિરચિત ત્રિશષ્ટિશલાકાપુરૂષ ચરિત્રમા તો, આ પંકપ્રભાપૃથ્વીના નારકોને પણ પરમાધામીકૃત વેદના છે એમ કહ્યુ છે —જુઓ —ત્યા એણે સિંહ વગેરેના રૂપ કરીને

शतं सपादं हस्तानां प्रथमेऽङ्ग द्वितीयके ।
स्यात् पट्चत्वारिंशशतमूनं चतुर्भिरंगुलैः ॥ २२१ ॥

करास्तृतीये पट्पष्टिशतं सषोडशांगुलम् ।
सप्ताशीतिशतं तुर्येऽङ्गुलैः द्वादशभिः युतम् ॥ २२२ ॥

अष्टाधिके द्वे शते च पंचमेऽष्टांगुलाधिके ।
षष्टे च प्रस्तटे देहमानं हस्तशतद्वयम् ॥ २२३ ॥

एकोनत्रिंशता हस्तैः चतुर्भिः चांगुलैः युतम् ।
सप्तमप्रस्तटे देहो हस्ताः सार्द्धं शतद्वयम् ॥ २२४ ॥ युग्मम् ॥

प्रथमप्रस्तटेऽथायु जघन्यं सप्तसागरी ।
उत्कृष्टा सा त्रिभिः वार्द्धिभागैर्युक्ता च साप्तिकैः ॥ २२५ ॥

द्वितीयप्रस्तटे त्वेषा जघन्या कीर्त्तिता स्थितिः ।
उत्कृष्टा पट्साप्तिकांशसमेताः सप्तवार्द्धयः ॥ २२६ ॥

तृतीये तु जघन्यैषा गदिता परमा पुनः ।
द्वाभ्यां साप्तिकभागाभ्यां संयुक्ता अष्ट सागरा ॥ २२७ ॥

લક્ષ્મણની સાથે યુદ્ધ કરતા શમ્બુકને તથા રાવણને જોયા એટલે એ પરમાધામીએ "તમે આવી રીતે લડી રહ્યા છો તો તમને કંઈ દુ:ખ થશે નહિ" એમ કહીને એમને અગ્નિકુંડમાં નાખ્યા ૧-૨

આ પંકપ્રભા નરકના પહેલા પ્રતરમા દેહમાન સવાસો હાથ છે, બીજામા, એકસો પીસ્તાળીશ હાથ ને વીશ આગળ છે ત્રીજામા, એકસો છાસઠ હાથ ને સોળ આગળ દેહમાન છે, ચોથામા એકસો સત્યાશી હાથ ને બાર આગળ છે પાચમામા બસો આઠ હાથ ને આઠ આગળ દેહમાન છે અને છઠ્ઠામા બસો ઓગણત્રીશ હાથ ને ચાર આગળ છે છેલ્લા-સાતમા પ્રસ્તટમા દેહમાન બસો ને પચાસ હાથ છે ૨૨૧-૨૨૪

હવે એના નારકોની આયુ સ્થિતિ વિષે

પંકપ્રભાના પહેલા પ્રતરમા નારકોનુ આયુષ્ય જઘન્યપણે સાત સાગરોપમ છે અને ઉત્કૃષ્ટપણે સાત પૂર્ણાંક ત્રણસપ્તમાશ સાગરોપમ છે ૨૨૫

બીજા પ્રતરમા નારકોનુ આયુષ્ય જઘન્યપણે સાતપૂર્ણાંક ત્રણ સપ્તમાશ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટપણે સાતપૂર્ણાંક છ સપ્તમાશ સાગરોપમ છે ૨૨૬

ત્રીજા પ્રતરમા નારકોની આયુષ્યસ્થિતિ જઘન્યત સાત પૂર્ણાંક છ સપ્તમાશ સાગરોપમની છે અને ઉત્કર્ષત આઠ પૂર્ણાંક બે સપ્તમાશની છે ૨૨૭

अष्टाब्धयो द्विभागाढ्या· तुर्ये जघन्यत· स्थितिः ।
पचभि: साप्तिकैर्भागै. सहाष्टाम्भोधय· परा ॥ २२८ ॥

पचमे पचभिर्भागैः सहाष्टसिन्धवो लघु: ।
एकेन साप्तिकाशेन सहोत्कृष्टा नवार्णवा: ॥ २२९ ॥

षष्ठे जघन्या स्वेकांशसयुक्ता सागरा नव ।
चतुर्भि. साप्तिकैर्भागै. सहोत्कृष्टा नवाब्धय ॥ २३० ॥

इयमेव जघन्येन सप्तमे स्थितिरास्थिता ।
उत्कर्षतः स्थितिश्चात्र जिनैरुक्ता दशाब्धय· ॥ २३१ ॥

नीला भवेदत्र लेश्या परमोऽवधिगोचर: ।
गव्यूतद्वयमध्यर्द्धं गव्यूतद्वितय लघु· ॥ २३२ ॥

उत्पत्तेश्च्यवनस्यापि नारकाणामिहान्तरम् ।
मासमेकं भवेज्ज्येष्ट जघन्य समयावधि ॥ २३३ ॥

इति पकप्रभापृथिवी ॥ ४ ॥

ચોથા પ્રતરમા જઘન્ય સ્થિતિ આઠ પૂર્ણાક બે સપ્તમાશ સાગરોપમની છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આઠ પૂર્ણાક પાચ સપ્તમાશ સાગરોપમની છે ૨૨૮

પાચમા પ્રતરમા એ નારકોની સ્થિતિ જઘન્યત આઠ પૂર્ણાક પાચ સપ્તમાશ સાગરોપમની છે અને ઉત્કર્ષત નવ પૂર્ણાક એક સપ્તમાશ સાગરોપમની છે ૨૨૯

છઠ્ઠા પ્રતરમા એમનુ જઘન્ય આયુષ્ય નવપૂર્ણાક એક સપ્તમાશ, અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય નવ પૂર્ણાક ચાર સપ્તમાશ સાગરોપમનુ છે ૨૩૦

સાતમા પ્રતરમા એઓની સ્થિતિ જઘન્યત નવ પૂર્ણાક ચાર સપ્તમાશ સાગરોપમ અને ઉત્કર્ષત દશ સાગરોપમ પૂરા છે ૨૩૧

આ નરકપૃથ્વીના નારકોની લેશ્યા ' નીલ '

એમનુ અવધિજ્ઞાનનુ ક્ષેત્ર ઉત્કર્ષત અઢી ગાઉ અને જઘન્યત બે ગાઉ છે ૨૩૨

એ નારકોના ઉત્પત્તિસમય અને ચ્યવનકાળ વચ્ચેનુ અન્તર ઉત્કર્ષત એક માસ અને જઘન્યત એક સમયમાત્ર છે ૨૨૩

એ પ્રમાણે પકપ્રભાનામની નરકપૃથ્વીનુ સ્વરૂપ કહ્યુ (૪)

अथ रिष्टाभिधा पृथ्वी पचमी परिकीर्त्यते ।
या धूमरूपवाहुल्याध्धूमप्रभेति गोत्रतः ॥ २३४ ॥

वलयस्येह विष्कंभः प्रथमस्य प्ररूपितः ।
योजनस्य तृतीयांशसयुता सप्तयोजनी ॥ २३५ ॥

द्वितीयवलये सार्द्धपचयोजनविस्तृतिः ।
तृतीये च द्वादशांशैर्दशभिः सह योजनम् ॥ २३६ ॥

इत्येवं पंचदशभिर्योजनैश्च समन्ततः ।
स्यादलोकः तृतीयांशन्यूनैः धूमप्रभान्तत ॥ २३७ ॥

अष्टादशसहस्राढयलक्षयोजनसंमितम् ।
वाहल्यमस्यामुदितमुदितामितवाङ्मयैः ॥ २३८ ॥

मुक्त्वा सहस्रमेकैकं प्राग्वदत्राप्युपर्यधः ।
मध्येऽत्र षोडशसहस्राढययोजनलक्षके ॥ २३९ ॥

भवन्ति प्रस्तटाः पंच तेषां प्रत्येकमन्तरम् ।
योजनद्विशती सार्धा सहस्रा· पचविंशतिः ॥ २४० ॥ युग्मम् ॥

હવે 'રિષ્ટા' નામની પાચમી નરક, જે (ત્યા) ધુમાડાની બહોળતાને લઈને 'ધૂમપ્રભા' ને નામે ઓળખાય છે એનુ નિરૂપણ કરીએ ૨૩૪

આ રિષ્ટામા પણ ત્રણ વલય છે તેમા પહેલા વલયનો વિષ્કભ સાત પૂર્ણાંક એક તૃતીયાશ યોજનનો છે, બીજાનો સાડાપાચ યોજન પ્રમાણ છે અને ત્રીજાનો એક પૂર્ણાંક પાચ પદ્યાન યોજન પ્રમાણ છે એ પ્રમાણે ચૌદ પૂર્ણાંક બે તૃતીયાશ યોજને આ ધૂમપ્રભાનો ગીમાડો પૂરો થાય છે અને પછી ત્યાથી ફરતો 'અલોક' છે ૨૩૫-૨૩૭

અનન્તજ્ઞાનના ધણી-કેવલજ્ઞાનીઓ ભાખી ગયા છે કે આ નરકપૃથ્વીમા જાડાઇ એક લાખ ને અઢાર હજાર યોજન જેટલી છે ૨૩૮

સર્વ નરકપૃથ્વીની જેમ અહિ પણ ઉપરના ને હેઠળના હજાર હજાર યોજન મૂકીને મધ્યના એક લાખ સોળ હજાર યોજન જેટલા પ્રદેશમા પાચ પ્રતર છે, અને એઓ પ્રત્યેક પચવીશ હજાર બસો પચાસ યોજનને અન્તરે આવેલા છે ૨૩૯-૨૪૦

तेषु प्रत्येकमेकैक· कथितो नरकेन्द्रक· ।
खात तमः भ्रम· चान्ध तथांधतमसोऽपि च ॥ २४१ ॥

प्रतिप्रतरमेभ्यश्च निर्गता अष्ट पक्तय· ।
चतस्रो दिग्गताः तद्वत् चतस्रः स्यु विदिग्गता ॥ २४२ ॥

दिक्पक्तिपु नव नव भवन्ति नरकाश्रया ।
परास्त्वष्टाष्ट सर्वाग्रमाद्ये एकोनसप्तति. ॥ २४३ ॥

प्रतिप्रतरमेकैकहीना अष्टापि पक्तय ।
ततो द्वितीये पांक्तेया एकषष्टिः प्ररुपिता. ॥ २४४ ॥

तृतीये च त्रिपचाशत् तुरीये प्रस्तटे पुन ।
पचचत्वारिंशदेव सप्तत्रिंशच्च पचमे ॥ २४५ ॥

एव पक्तिगता. सर्वे द्विशती पचषष्टियुक् ।
शेषा. पुष्पावकीर्णास्तु लक्षयोर्द्वितय तथा ॥ २४६ ॥

सहस्रा नवनवति शतानि सप्त चोपरि ।
पंचत्रिंशदिति त्रीणि लक्षाणि सर्वसख्यया ॥ २४७ ॥ युग्मम् ।

દરેક પ્રતરમા વળી એકેક નરકેન્દ્ર છે એટલે પાચેમા પાચ થયા–એઓના (૧) ખાત, (૨) તમસ, (૩) ભ્રમ, (૪) અન્ધ અને (૫) અન્ધતમસ—એવા નામ છે ૨૪૧

એ પાચે થકી દરેક પ્રતરે આઠ આઠ પક્તિઓ નીકળેલી છે ચાર દિગ્ગત અને ચાર વિદિગ્ગત ૨૪૨

દિગ્ગત પક્તિઓમા નવનવ નરકાવાસ અને વિદિગ્ગત પક્તિઓમા આઠ આઠ નરકાવાસ છે એટલે કુલ થઈને આ ધૂમપ્રભાના પહેલા પ્રતરમા ઓગણોતેર નરકાવાસો થયા ૨૪૩

બીજા અને તે પછીના પ્રતરમા દરેક પક્તિમા એક નરકાવાસ ઓછો ઓછો થતો આવે

पकप्रभावद्विज्ञेया द्विधा पीडात्र किन्त्विह ।
स्तोकेषु नरकेपूष्णा शेषेषु शीतवेदना ॥ २४८ ॥

कराणां द्विशती सार्द्धा प्रथमे प्रस्तटे तनुः ।
द्वितीये त्रिशती द्वादशोत्तरा द्वादशांगुलाः ॥ २४९ ॥
हस्ताः तृतीये त्रिशती पंचसप्ततिसंयुता ।
सार्धसप्तत्रिंशदाढ्या तुर्ये चतुःशती कराः ॥ २५० ॥
शतानि पच हस्तानां पचमे प्रस्तटे जिनै ।
पंचमज्ञानपटुभिः तनुमानं निरूपितम् ॥ २५१ ॥

दशाब्धयो जघन्येन प्रथमप्रस्तटे स्थितिः ।
उत्कृष्टा च पंचभागीकृतस्य जलधे किल ॥ २५२ ॥
युक्ता द्वाभ्यां विभागाभ्यामेकादश पयोधयः ।
एषैव च जघन्येन द्वितीयप्रस्तटे भवेत् ॥ २५३ ॥ युग्मम् ॥
ज्येष्टा चात्र युता भागैश्चतुर्भिर्द्वादशाब्धयः ।
इयमेव जघन्येन तृतीयप्रतरे स्थितिः ॥ २५४ ॥
उत्कर्षतस्तृतीये च स्युः चतुर्दश वार्द्धयः ।
पचभागीकृतस्याब्धेः भागेनैकेन संयुताः ॥ २५५ ॥

અહિ 'વેદના' તો પકપ્રભાનરકવત્ બે પ્રકારની છે, પરતુ એ (વેદના) થોડા નરકાવાસમા ઉષ્ણુ છે અને બાકીમા શીત છે ૨૪૮

હવે એ નરકના જીવોના દેહમાન વિષે

પહેલા પ્રતરમા એઓનુ દેહમાન બસો પચાસ હાથ છે, બીજામા ત્રણુનો બાર હાથ ને બાર આગળ છે, ત્રીજામા ત્રણુસો પચોતેર હાથ, ચોથામા ચારનો ને સાડી સાડત્રીશ હાથ અને પાચમા પ્રતરમા પાચસો હાથ છે—એમ કેવળજ્ઞાની જિનપ્રભુના વચન છે ૨૪૯—૨૫૧

હવે એ જીવોના આયુષ્ય વિષે

પહેલા પ્રતરમા જઘન્ય દશ સાગરોપમની આયુસ્થિતિ છે, અને ઉત્કૃષ્ટી અગ્યારપૂર્ણાક બે પચમાશ સાગરોપમની છે એટલીજ બીજા પ્રસ્તટમા જઘન્ય સ્થિતિ છે અને ઉત્કૃષ્ટ બાર પૂર્ણાક ચાર પચમાશ સાગરોપમની છે ત્રીજા પ્રતરમા એટલીજ એટલે બાર પૂર્ણાક ચાર પચમાશ સાગરોપમની જઘન્ય સ્થિતિ છે, જ્યારે ચૌદ પૂર્ણાક એક પચમાશ સાગરોપમની

एषा लघुश्चतुर्थे स्यादुत्कृष्टात्र स्थितिः पुनः ।
त्रिभिः पूर्वोदितैर्भागैर्युताः पचदशाब्धय ॥ २५६ ॥

पचमेंशत्रयोपेता लघु पचदशाब्धय. ।
उत्कृष्टा च सप्तदश सपूर्णा जलराशय ॥ २५७ ॥

केषांचिदाद्यप्रतरे नारकाणां भवेदिह ।
नीललेश्या यदुत्कर्षादप्यस्या स्थितिराहिता ॥ २५८ ॥

पल्योपमासंख्यभागाधिका दश पयोधय ।
ततोऽधिकस्थितीनां तु तेषां कृष्णैव केवलम् ॥२५९॥ युग्मम्॥

गव्यूतद्वयमुत्कृष्टो भवेदवधिगोचर. ।
जघन्यतस्तु गव्यूत सार्द्धमुक्तोऽत्र पारगै. ॥ २६० ॥

च्यवनोत्पत्तिविरहो नारकाणां भवेदिह ।
मासयोर्द्वयमुत्कर्षाज्जघन्यात्समयावधि ॥ २६१ ॥

इति धूमप्रभापृथ्वी ॥ ५ ॥

मघाभिधाऽथ पृथिवी षष्ठी स्पष्ट निरूप्यते ।
तमसामतिबाहुल्याद्या गोत्रेण तम प्रभा ॥ २६२ ॥

ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે ચોથા પ્રસ્તટમા એટલી જ જઘન્ય સ્થિતિ છે અને ૫ દર પૂર્ણાક ત્રણ ૫ ચ માશ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે પાચમા પ્રસ્તટમા વળી ૫ દર પૂર્ણાક ત્રણ ૫ ચમાશ સાગરોપમની જઘન્ય અને પૂરેપૂરા સત્તર સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે ૨૫૦-૨૫૭

આ નરકના જીવોની લેશ્યાના સ બ ધમા એટલુ કહેવાનુ છે—પહેલા પ્રતરમા કેટલાકની 'નીલલેશ્યા' છે કેમકે એ નીલલેશ્યાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પણ 'દશ સાગરોપમ ને એક ૫ ચો પમનો અસ ખ્યમો ભાગ' કહી છે માટે એ કરતા અધિક જેમની સ્થિતિ હોય એઓની તો કેવળ કૃષ્ણ લેશ્યા જ છે ૨૫૮-૨૫૯

આ નરકમા અવધિજ્ઞાનનુ ક્ષેત્ર ઉત્કૃષ્ટત બે ગાઉનુ છે, અને ઓછામા ઓછુ દોઢ ગાઉનુ કહ્યુ છે ૨૬૦

આ નરકના જીવોના ચ્યવન અને ઉત્પત્તિ વચ્ચેનુ અ તર વધારેમા વધારે બે માસનુ છે, અને ઓછામા ઓછુ એક સમયનુ છે ૨૬૧

એ પ્રમાણે ધૂમપ્રભા પૃથ્વીનુ સ્વરૂપ કહ્યુ (૫)

હવે 'મઘા' નામની છઠ્ઠી નરક, કે જે ત્યા તમસ્ એટલે અન્ધકાર અતિશય હોવાને લીધે 'તમ પ્રભા' ના નામથી ઓળખાય છે તેનુ નિરૂપણુ કરીએ ૨૬૨

तृतीयांशोनितान्यष्टौ योजनानि घनोदधेः ।
वलये विस्तृतिः षट् च पादोनानि द्वितीयके ॥ २६३ ॥
योजनं योजनस्य द्वादशभागीकृतस्य च ।
भागा एकादशेत्युक्ता तृतीये वलये मितिः ॥ २६४ ॥
योजनैः पंचदशभिस्तृतीयभागसयुतैः ।
भवत्येवमलोकश्च मघापर्यन्तभागतः ॥ २६५ ॥
लक्षमेक योजनानां सषोडशसहस्रकम् ।
वाहल्यमस्यां निर्दिष्ट प्राग्वदत्राप्युपर्यध· ॥ २६६ ॥
मुक्त्वा सहस्रमेकैक मध्ये स्यु प्रस्तटास्त्रय· ।
सहस्राणि द्विपंचाशत् सार्द्धान्येतेषु चान्तरम् ॥ २६७ ॥ युग्मम्॥
हिमवार्द्दललल्लकाः त्रयोऽमी नरकेन्द्रकाः ।
क्रमात् त्रिषु प्रस्तटेषु प्राग्वदेभ्योऽष्ट पंक्तयः ॥ २६८ ॥
दिश्यपंक्तिपु चत्वार· चत्वारः नरकालयाः ।
त्रयः त्रयः विदिक्ष्वेवमेकोनत्रिंशदादिमे ॥ २६९ ॥

આ 'તમ પ્રભા' ને પણ ત્રણ વલય છે તેમાના પહેલાનો (ઘનોદધિના વલયનો) વિષ્કભ આત પૂર્ણાંક બે તૃતીયાશ યોજન છે, બીજાનો પોણા છ યોજન છે, અને ત્રીજાનો, એક પૂર્ણાંક દશ અગ્યારાશ યોજન છે ૨૬૩–૨૬૪

એ હિસાબે પદરપૂર્ણાંક એક તૃતીયાશ યોજને ' મઘા ' નો સીમાડો પૂરો થયો ત્યાથી આગળ ફરતો ' અલોક ' છે ૨૬૫

હવે એની જાડાઈ એક લાખ સોળ હજાર યોજન પ્રમાણ છે એમા પણ પૂર્વવત્ હેઠળ ઉપરના હજાર હજાર યોજન મૂકીને મધ્યના (એક લાખ ચૌદ હજાર યોજન પ્રમાણ) ભાગમા ત્રણ પ્રતર છે, જેઓનુ અન્તર એક–બીજા વચ્ચે સાડીબાવન હજાર યોજનનુ છે ૨૬૬–૨૬૭

ત્રણેમા થઇને, (૧) હિમ, (૨) વાર્દલ અને (૩) લલ્લક નામના ત્રણ નરકેન્દ્ર છે અને એ પ્રત્યેક થકી, પૂર્વવત્ આઠ પક્તિઓ નીકળેલી છે ૨૬૮

ચારે દિશાઓના ચાર ચાર થઇને સોળ, અને ચારે વિદિશાઓના ત્રણ ત્રણ થઇને બાર એમ અઠ્યાવીશ, તથા એક નરકેન્દ્રનો મળીને કુલ ઓગણત્રીશ આવાસો પહેલા પ્રસ્તટમા છે ૨૬૯

द्वितीयादिषु चैकैकहीना अष्टापि पङ्क्तयः ।
एवं द्वितीयप्रतरे पांक्तेया एकविंशतिः ॥ २७० ॥

त्रयोदश तृतीये स्युः त्रिषष्टिः सर्वसंख्यया ।
मघायां पङ्क्तिनरकाः शेषाः पुष्पावकीर्णकाः ॥ २७१ ॥

सहस्रा नवनवतिः शतानि नव चोपरि ।
द्वात्रिंशदिति सर्वाग्र लक्ष पचोनमाहिताः ॥२७२॥ विशेषकम् ॥

द्वेधात्र वेदना किन्तु शीतैव क्षेत्रवेदना ॥
मिथःकृता वेदनाश्च विना प्रहरणैरिह ॥ २७३ ॥

मघामाघवतीजाताः शस्त्राणि न हि नारकाः ।
विकुर्वितु शक्नुवन्ति तथा भवस्वभावतः ॥ २७४ ॥

तत प्रहरणाभावात् मिथोऽङ्गेषु प्रवेशितैः ।
वज्रतुडकुंथुरूपैः पीडयन्ति विकुर्वितैः ॥ २७५ ॥

तथोक्तं जीवाभिगमे ।

छसत्तमासु ण पुढवीसु नेरइया महताइ लोहियकुंथुरूवाइं वयरमय तुडाइ गोमयकीडसमाणाइ विउव्वित्ता अन्नमन्नस्स कायं समतुरंगेमाणा

બીજા અને તે પછીના–ત્રીજા પ્રસ્તટમા, આઠે પંક્તિઓ 'એકેક ઓછા આવાસવાળી' છે એ ગણત્રીએ બીજા પ્રસ્તટમા એકવીશ અને ત્રીજામા તેર 'પંક્તિગત' નરકાવાસો છે એટલે ત્રણ પ્રસ્તટવાળી આ નરકમા કુલ ત્રેસઠ 'પંક્તિગત' નરકાવાસો થયા વળી બીજા 'પુષ્પાવકીર્ણ' આવાસો છે એમની સખ્યા 'નવાણુ હજાર નવસો બત્રીશ' છે એટલે આ નરકમા એકંદર નરકાવાસો નવાણુ હજાર નવસો ને પચાણુ થયા –એક લાખમા પાચ ઓછા રહ્યા ૨૭૦–૨૭૨

અહિ 'વેદના' બે પ્રકારની છે (૧) ક્ષેત્રવેદના અને (૨) પરસ્પરકૃત વેદના એમા 'ક્ષેત્રવેદના' અહિ શીત જ છે વળી બીજી 'પરસ્પરકૃત' છે તે પ્રહરણ એટલે શસ્ત્રો વગર ની છે, કેમકે 'મઘા' અને 'માઘવતી' નરકોના નારકો શસ્ત્રો વિકુર્વી શકતા નથી કેમકે એવો ભવસ્વભાવ છે આમ એમની પાસે શસ્ત્રો નથી એટલે એઓ વજ્રના મુખવાળા કંથવાના રૂપ કરી એક બીજાના શરીરમા પેસીને પીડા કરે છે ૨૭૩–૨૭૫

આ સબધમા જીવાભિગમસૂત્રમા આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે —છઠ્ઠી સાતમી નરકપૃથ્વીમા નારકો મ્હોટા, રક્તવર્ણા અને વજ્રસમાન મુખવાળા, છાણના કીડા જેવા કંથવાના રૂપ

२ खाएमाणा २ सयपोरा किमिया इव दालेमाणा २ अन्तो २ अणुपवि समाणा वेयणं उइरेंति ॥ अत्र समतुरंगेमाणा २ इति समतुरंगायमाणा अश्वा इव अन्योन्यमारोहन्त इत्यर्थः । सयपोरा किमियत्ति शतपर्वकृमय इक्षुकृमयः ॥

प्रथमप्रस्तटे हस्ता शतानि पच भूघनम् ।
शतानि सप्त सार्द्धानि द्वितीयप्रस्तटे तनुः ॥ २७६ ॥

सहस्रं पाणय पूर्णा· तृतीयप्रस्तटे वपुः ।
स्थितिः जघन्या प्रथमे स्यात् सप्तदश वार्द्धयः ॥ २७७ ॥

त्रिभागीकृतपाथोधे. भागद्वयसमन्विताः ।
उत्कर्षतः स्थितिश्चाद्यप्रस्तटेऽष्टादशाब्धयः ॥ २७८ ॥ युग्मम् ॥

द्वितीये लघुरेषैव ज्येष्ठा विंशतिरब्धय ।
वार्द्धेस्त्रिधा खडितस्य भागेनैकेन सयुताः ॥ २७९ ॥

इयमेव जघन्येन तृतीयप्रस्तटे स्थितिः ।
उत्कर्षतश्च सम्पूर्णा द्वाविंशतिपयोधयः ॥ २८० ॥

લઇને એક બીજાના શરીરને ઘોડાની જેમ ચઢી ચઢીને ખાતા ખાતા તથા શેરડીના કીડાની જેમ કોતરતા કોતરતા અદર ઉંડા પેસીને 'વેદના' ઉપજાવે છે (समतुरगेमाणा समतुरगेमाणा એટલે " એક બીજાને 'ઘોડો' કરીને " એમ અર્થ છે અને सयपोहा किमिया ને 'શત પર્વ—શેરડી—ના કૃમિ ' એવો અર્થ છે)

આ નરકમા પહેલા પ્રસ્તટમા, **દેહમાન** પાચસો હાથ છે, બીજા પ્રસ્તટમા સાતસો પ ચાસ હાથ છે અને ત્રીજામા પૂરા હજાર હાથ છે ૨૭૬—૨૭૭

વળી આયુષ્યની સ્થિતિ, પહેલા પ્રતરમા **જઘન્ય** સતર પૂર્ણાક બે તૃતીયાશ સાગરો પમ એટલી છે, જ્યારે **ઉત્કર્ષથી** અઢાર સાગરોપમ પ્રમાણ છે ૨૭૭—૨૭૮

બીજા પ્રસ્તટમા આયુષ્ય સ્થિતિ જઘન્ય એટલીજ એટલે અઢાર સાગરોપમની છે, પરન્તુ ઉત્કૃષ્ટ એટલે વધારેમા વધારે વીશ પૂર્ણાક એક તૃતીયાશ સાગરોપમની છે વળી ત્રીજા પ્રસ્તટમા જઘન્ય સ્થિતિ એટલીજ છે, પણ વધારેમા વધારે ' પૂરા બાવીશ સાગરો પમ ' ની છે ૨૭૯—૨૮૦

अवधे विषयो ज्येष्ठ सार्धगव्यूतसम्मित ।
लघीयांश्चैकगव्यूतमान. प्रोक्तोऽत्र तात्त्विकै ॥ २८१ ॥

अन्तरं मरणोत्पत्त्योर्जघन्य समयावधि ।
चतुष्टय च मासानामुत्कृष्ट तन्निरूपितम् ॥ २८२ ॥

इति तम प्रभापृथ्वी ॥ ६ ॥

अथ माघवती नाम्ना सप्तमी कथ्यते मही ।
या घोरध्वान्तरूपत्वात् गोत्रात् तमस्तम प्रभा ॥ २८३ ॥

प्रथमे योजनान्यष्टौ द्वितीये योजनानि षट् ।
तृतीये द्वे योजने च वलयाततय. क्रमात् ॥ २८४ ॥
एवं षोडशभि. पूर्णैर्योजनैर्जिनभानुभि· ।
तमस्तमायाः पर्यन्तादलोक परिकीर्त्तित. ॥ २८५ ॥

लक्षमेक योजनाना सहस्रैरष्टभि सह ।
बाहल्यमस्यामादिष्टमत्र चोपर्यध. पृथक् ॥ २८६ ॥
द्विपचाशत् सहस्राणि सार्द्धान्युन्मुच्य मध्यत ।
एक एव प्रस्तट स्यात् सहस्रत्रितयोन्नत ॥ २८७ ॥ युग्मम् ॥

આ નારકીના જીવોનો અવધિજ્ઞાનનો વિષય જઘન્યત એક ગાઉનો અને ઉત્કર્ષત દોઢ ગાઉનો છે—એમ તત્વજ્ઞાનીઓનુ વચન છે ૨૮૧

એમના ચ્યવન અને ઉત્પત્તિ વચ્ચેનુ અ તર ઓછામા ઓછુ ' એક સમયનુ ' અને વધારેમા વધારે ' ચાર માસનુ ' છે ૨૮૨

એ પ્રમાણે તમ પ્રભા નરકનુ સ્વરૂપ કહ્યુ (૬)

હવે 'માઘવતી' નામની સાતમી નરકપૃથ્વી, કે જે ત્યા રહેલા અતિશય ઘોર અ ધકારને લઇને ' તમસ્તમ પ્રભા ' કહેવાય છે એનુ નિરૂપણ કરીએ ૨૮૩

એના પણ ત્રણ 'વલય' છે એમાનુ પહેલુ આઠ યોજનનુ, બીજુ છ યોજનનુ અને ત્રીજુ બે યોજનનુ છે ૨૮૪

એ હિસાબે આ નરકનો પુરા સોળ યોજને ગીમાડો પુરો થાય છે ત્યાથી પછી ફરતો 'અલોક' છે ૨૮૫

लक्षयोजनविस्तार· तन्मध्ये नरकेन्द्रकः ।
अप्रतिष्टानको नाम्ना तस्मात्प्राग्वच्चतुर्दिशम् ॥ २८८ ॥

एकैको नरकावासः त्र्यस्रो भूरिभयंकरः ।
असख्ययोजनायामविष्कम्भपरिधिः स्मृतः ॥ २८९ ॥ युग्मम् ॥

तथाहि । प्राच्यां काल· प्रतीच्या च महाकाल इति स्मृत ।
महारोरूरुत्तरस्यां रोरुः दक्षिणतो भवेत् ॥ २९० ॥

विदिक्षु चात्र नैकोऽपि तत्पङ्क्तीना परिक्षयात् ।
प्रतरोऽय यदेकोनपचाशत्तम आहितः ॥ २९१ ॥

तम.प्रभावद्विज्ञेया द्विविधात्रापि वेदना ।
सर्वोत्कृष्टा तीव्रतमाऽनन्तघ्ना सर्वतोऽपि हि ॥ २९२ ॥

देहमान भवेदत्र सहस्रद्वितयं कराः ।
स्वाभाविकं कृत्रिम तु सर्वत्र द्विगुणं भवेत् ॥ २९३ ॥

द्वाविंशतिः जलधय· स्थितिरत्र जघन्यतः ।
उत्कर्षतस्तु सम्पूर्णाः त्रयस्त्रिंशत्पयोधयः ॥ २९४ ॥

ઉપર સાડીબાવન સાડીબાવન હજાર યોજન મૂકીને, મધ્યમા એકજ ત્રણ હજાર યોજન ઉંચો પ્રસ્તટ છે એમા લાખ યોજન વિસ્તૃત 'અપ્રતિષ્ઠાન' નામનો એક નરકેન્દ્ર છે એ નરકેન્દ્ર થકી પૂર્વવત્ ચોદિશ એકેક નરકાવાસ કહ્યો છે તે ત્રિકોણાકારે છે, બહુ ભયકર છે અને એની લબાઈ, પહોળાઈ તથા ઘેરાવો અસખ્ય યોજન છે ૨૮૮-૨૮૯

એઓ ચાર દિશાના ચાર છે એમના નામઠામ આ પ્રમાણે છે (૧) પૂર્વ દિશામા 'કાળ' નામનો, (૨) પશ્ચિમમા 'મહાકાળ' નામનો, (૩) ઉત્તરમા 'મહારોરૂ' નામનો, અને દક્ષિણમા 'રોરૂ' નામનો ૨૯૦

અહિ 'વિદિશા' મા એક પણ નરકાવાસ નથી કેમકે હવે વિદિશામા પક્તિ બધ થઈ ગઈ કેમકે આ ઓગણપચાસમો પ્રસ્તટ છે ૨૯૧

અહિ પણ તમ પ્રભાવત્ બે પ્રકારની વેદના છે એ વળી સર્વોત્કૃષ્ટ, અત્યતતીવ્ર અને અનન્તગણી છે ૨૯૨

અહિ **સ્વાભાવિક** દેહમાન બે હજાર હાથ છે અને **કૃત્રિમ** એથી બમણુ છે ૨૯૩

અહિ આયુષ્યસ્થિતિ જઘન્ય એટલે ઓછામા ઓછી બાવીશ સાગરાપમની છે, અને વધારેમા વધારે પૂરા તેત્રીશ સાગરાપમની છે ૨૯૪

18

नारकोद्वर्त्तनोत्पत्तिविरहोऽत्र जघन्यत· ।
समय यावदुत्कर्षात् षण्मासावधिराहित· ॥ २९५ ॥

गव्यूत च तदर्धं चोत्कर्षाज्जघन्यत· क्रमात् ।
अवधेर्विषय प्रोक्तो जिनै दृष्टजगत्त्रयै ॥ २९६ ॥

अथासु येषां जीवाना यैश्च सहननैर्गति ।
लब्धिश्चाभ्यो निर्गतानां या स्यात्तत्सर्वमुच्यते ॥ २९७ ॥

समूर्छिमा हि तिर्यंच उत्कर्षात् प्रथमा क्षितिम् ।
यावदुत्पद्यन्त एते न द्वितीयादिषु ध्रुवम् ॥ २९८ ॥

तत्राप्येषां दशाब्दाना सहस्राणि स्थिति लघु ।
ज्येष्ठा पल्यासख्यभागो भवेन्नात परा पुन ॥ २९९ ॥

उत्पद्यमानाश्चैतेऽत्र प्राग्जन्मबोधिमांद्यत· ।
अपर्याप्तत्वे लभन्ते ह्यव्यक्तमपि नावधिम् ॥ ३०० ॥

तथाह जीवाभिगमे। नेरइया अच्छेगइया दुअन्नाणि अच्छेगइया तिअन्नाणि

અહિ નારકોના ચ્યવન અને ઉત્પત્તિ વચ્ચેનુ અન્તર જઘન્યત 'એકસમયનુ' અને ઉત્કર્ષત 'છમાસનુ' છે ૨૯૫

ત્રણે જગત્‌ને હસ્તામલવકત્ જોઈ રહેલા જિનભગવાને, એ નારકોનો અવધિનો વિષય જઘન્યત અરધા ગાઉનો અને ઉત્કર્ષત એક ગાઉનો કહ્યો છે ૨૯૬

હવે કયા કયા જીવો, કયા કયા સઘયણના આ નરકપૃથ્વીઓમા આવીને ઉત્પન્ન થાય છે તથા અહિથી નીકળ્યા પછી એઓને કયી કયી લબ્ધિ થાય છે તે સર્વ વિષે કંઈક કહીએ ૨૯૭

સમૂર્છિમ તિર્યચો ઉત્કર્ષત પહેલી નરક સુધી ઉત્પન્ન થાય છે, બીજી એકેમા ઉત્પન્ન થતા નથી ૨૯૮

ત્યા યે એઓનો સ્થિતિકાળ જઘન્યત દશ હજાર વર્ષનો હોય છે, અને ઉત્કર્ષત પલ્યોપમના અસખ્યમા ભાગ જેટલો હોય છે, એથી વધારે હોતો નથી ૨૯૯

એઓ ત્યા ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે પૂર્વભવના જ્ઞાનની મદતાને લીધે, અપર્યાપ્તપણામા અવ્યક્ત અવધિજ્ઞાન પણ પામતા નથી ૩૦૦

આ સબધમા જીવાભિગમસૂત્રમા આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે—કેટલાક નારકો ને બે 'અજ્ઞાન' અને કેટલાકને ત્રણ 'અજ્ઞાન' હોય છે

द्वितीयामेव यावच्च गर्भजाताः सरीसृपा· ।
तृतीयावधि गच्छन्ति गृध्राद्या पापपक्षिणः ॥ ३०१ ॥

दमां चतुर्थीमेव यावत्सिंहादयश्चतुष्पदा ।
तथोर परिसर्पा· तां पंचमीं यावदेव च ॥ ३०२ ॥

स्त्रियः षष्ठीमेव यावद्यान्ति यावत्तमस्तमाम् ।
नरा महारम्भमग्ना मत्स्याद्याश्च जलांगिन· ॥ ३०३ ॥

ससेवार्त्तसंहनना आद्यपृथ्वीद्वयावधि ।
यान्ति यावत्तृतीयां च कीलिकांचितभूघनाः ॥ ३०४ ॥
सार्धनाराचाश्चतुर्थी सनाराचाश्च पचमीम् ।
षष्ठीं यावत्सऋषभनाराचा अथ सप्तमीम् ॥ ३०५ ॥
सवज्रर्षभनाराचा एव गच्छन्ति नापरे ।
नरके गच्छतामेषामेषोत्कर्षाद्भवेद्गतिः ॥ ३०६ ॥
आद्यक्ष्माद्यप्रतरे सर्वेषां सा जघन्यतः ।
जघन्योत्कृष्टयोर्मध्ये मध्यागतिरनेकधा ॥ ३०७ ॥

ગર્ભજ સર્પો બીજી નરક સુધી અને ગીધ આદિ પાપી પક્ષિઓ ત્રીજી નરક સુધી જાય છે સિહ વગેરે ચોપગા પ્રાણીઓ ચોથી નરક સુધી જાય છે અને ઉર પરિસર્પ એટલે પેટે ચાલનારાઓ યાવત્ પાચમી નરક સુધી જાય છે ૩૦૧–૩૦૨

સ્ત્રીઓ યાવત્ છઠ્ઠી નરક સુધી જાય છે મહા આરભમા નિમગ્ન એવા માણુસો તથા મત્સ્ય વગેરે જળચરો યાવત્ સાતમી નરકસુધી જાય છે ૩૦૩

'સેવાર્ત્ત' સહનનવાળાઓ પહેલી બે નરક સુધી અને 'કીલિકા' સહનનવાળાઓ યાવત્ ત્રીજી સુધી જાય છે 'અર્દ્ધનારાચ' સઘયણવાળાઓ ચોથી નરકસુધી, નારાચ સઘયણવાળાઓ પાચમી સુધી, અને ઋષભનારાચ સઘયણવાળાઓ યાવત્ છઠ્ઠી નરક સુધી જાય છે સાતમીએ તો વજ્રઋષભનારાચ સઘયણવાળાઓ જ જાય છે, બીજા નહિ ૩૦૬

આ કહી એ, નરકમા જવાના હોય એવાઓની જ ઉત્કૃષ્ટી ગતિ છે, પણ એ, પહેલી નરકના પહેલા પ્રસ્તરના સર્વ નારકોની જઘન્ય ગતિ છે

'જઘન્ય' અને 'ઉત્કૃષ્ટ'ની વચ્ચે 'મધ્યમ' ગતિ છે અને તે અનેક પ્રકારની છે ૩૦૭

आद्याया एव चोद्धृता भवन्ति चक्रवर्त्तिन. ।
पृथिवीभ्यो न शेपाभ्यस्तथा भवस्वभावत ॥ ३०८ ॥
एवमाद्यद्वयादेव बलदेवार्द्धचक्रिणौ ।
आद्यत्रयादेव तीर्थंकरा नान्त्यचतुष्टयात् ॥ ३०९ ॥
उध्धृता स्यु केवलिनः आद्यपृथ्वीचतुष्टयात् ।
अन्त्यत्रयागताना तु केवल्य नैव सभवेत् ॥ ३१० ॥
चारित्रिणो भवन्त्याद्यपचकादाद्यषट्कत' ।
उध्धृता देशविरता' स्यु सप्तभ्योऽपि सद्दृश. ॥ ३११ ॥
एताश्च लब्धी. प्राक् स्लूप्तपुण्यौघा नरकेषु तु ।
प्राग्बद्धायुर्वशोत्पन्ना लभन्ते नान्यनारका. ॥ ३१२ ॥
ये स्युः तीर्थंकरास्तेऽपि प्राग्बद्धनरकायुषः ।
पश्चात्तद्धेतुभि बद्धतीर्थकृन्नामकर्मका ॥ ३१३ ॥
ततो बद्धायुष्कतयाऽनुभूय नारकस्थितिम् ।
उद्धृत्य नारकेभ्य स्युरर्हन्तः श्रेणिकादिवत् ॥ ३१४ ॥

જે ચક્રવર્તીઓ થાય છે તે પહેલી નરકમાથી જ ઉદ્ધરાઇને થાય છે, બીજી કોઇ નરકમા થી નહિ, કેમકે એવો ભવસ્વભાવ છે ૩૦૮

બળદેવ કે વાસુદેવ થાય છે એ પહેલી બે નરકમાથી ઉદ્ધરાઇને થાય છે વળી તીર્થ કર થાય છે તે પહેલી ત્રણમાથી જ ઉદ્ધરાઇને થાય છે, છેવટની ચારમાથી નહિ ૩૦૯

પહેલી ચાર નરકમાથી ઉદ્ધરેલાઓ કેવલી થઇ શકે છે છે ની ત્રણમાથી આવેલાઓને કેવળજ્ઞાન સભવતુ જ નથી ૩૧૦

પહેલી પાચ નરકમાથી ઉદ્ધરેલાઓ ચારિત્રને યોગ્ય હોઇ શકે છે, પહેલી છમાથી ઉદ્ધરાઇ આવેલા 'દેશવિરતિ' થઇ શકે છે, અને સમકિત તો સાતેમાથી ઉદ્ધરેલાઓને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે ૩૧૧

પૂર્વે નારકઆયુષ્ય બાધેલુ હોઈ નરકમા આવ્યા હોય તો પણ પૂર્વના પુણ્યનો સચય હોય તો એઓ ઉપરોક્ત લબ્ધિઓ મેળવે છે અન્ય નારકોને એવી લબ્ધિ મળતી નથી ૩૧૨

જે તીર્થ કરો થાય છે એમણે પણ પ્રથમ નારકનુ આયુષ્ય બાધેલુ હોય છે પરતુ પાછ

गर्भजेषु नृतिर्यक्षूत्पद्यन्ते सख्यजीविषु ।
षड्भ्य. तादृशतिर्यक्षु सप्तम्या निर्गताः परम् ॥ ३१५ ॥

किंच। सर्वास्वपि क्षितिष्वासु नारकाः केचनानघाः ।
नवीनमपि सम्यक्त्व लभन्ते कर्मलाघवात् ॥ ३१६ ॥

पचेन्द्रियवधै. मांसाहारैः महापरिग्रहै. ।
महारंभैश्च वध्नन्ति नरकायु· शरीरिणः ॥ ३१७ ॥

तथोक्तम् । वधइ नरयाउ महारभपरिग्गहरओ रुद्दो॥ स्थानांगेऽपि। चउहिं ठाणेहिं जीवा नेरइयाउयत्ताए कम्मं पकरेंति । त० महारभयाए महापरिग्गहाए कुणिमाहारेणं पचिंदियवहेणं ॥

अहर्निश नारकाणां दुःखमायुःक्षयावधि ।
पीडाभिः पच्यमानानां प्राग्भूरीकृतपाप्मनाम् ॥ ३१८ ॥

तथोक्त जीवाभिगमे ।

જથી કોઈ એવા (અવર્ણ્ય) હેતુઓને લઈને એમણે તીર્થ કરનાકર્મ ઉપાર્જન કરેલુ હોય છે તેથી પૂર્વબદ્ધ એવા આયુષ્યત્વને લીધે નારકત્વ અનુભવીને ત્યાથી ઉદ્ધરાઇ શ્રેણિક વગેરેની પેઠે તીર્થ કર થાય છે ૩૧૩-૩૧૪

છ નરકોથી ઉદ્ધરાઇ આવેલા જીવો સખ્યાતા આયુષ્યવાળા ગર્ભજ મનુષ્યોમા અને તિર્ય ચોમા ઉત્પન્ન થાય છે પરતુ સાતમી નરકમાથી ઉદ્ધરાઇ આવેલા હોય એઓ તિર્ય ચોમા જ ઉત્પન્ન થાય છે ૩૧૫

વળી સર્વ નરકોમા જે કેટલાક નિષ્પાપી નારકો હોય છે એઓના કર્મો જો લઘુ હોય છે તો એઓ નવીન સમ્યકત્વ પણ મેળવે છે ૩૧૬

પ્રાણીઓ નરકનુ આયુષ્ય બાધે છે તે પચેન્દ્રિયના વધને લઈને, અથવા માસાહાર, મહા પરિગ્રહ કે મહા આરભને લઇને બાધે છે ૩૧૭

અન્યત્ર પણ કહ્યુ છે કે મહા આરભ અને મહા પરિગ્રહમા રક્ત હોઇ રૂધાઇ ગયેલો પ્રાણી નરકનુ આયુ બાધે છે સ્થાનાગ સૂત્રમા પણ ઉલ્લેખ છે કે જીવ ચાર સ્થાનકોને લઇને નરકનુ આયુ બાધે છે તે આ પ્રમાણે –મહા આરભને લઇને, મહા પરિગ્રહને લઇને, માસાહારને લઇને અને પચેન્દ્રિય જીવના ઘાતને લઇને

પૂર્વે જેમણે બહુ પાપ કર્યા છે એવા, દુખમા ને દુખમા રધાઇ જતા નારકોને જીવિત પર્યન્ત અહર્નિશ વેદના સહન કરવાની છે ૩૧૮

अच्छिनिमीलणमित्त नत्थि सुह दुक्खमेव अणुबद्धम् ।
नरए नेरइयाण अहोनिस पच्चमाणाणम् ॥ ३१९ ॥

कदाचिदेव यत्सौख्यमल्पकालं तदल्पकम् ।
उपपातादिभि वक्ष्यमाणैः भवति हेतुभि ॥ ३२० ॥

तथोक्तम् । उववाएण वसाय नेरइया देवकम्मुणा वावि ।
अज्झवसाणनिमित्त अहवा कम्माणुभावेण ॥ ३२१ ॥

तथाहि । विनागदाहच्छेदादि मृतो य पूर्वजन्मनि ।
नारको नातिपीडार्त्त उत्पद्येतास्य तत्क्षणे ॥ ३२२ ॥

न प्राग्भवानुसम्बन्ध नापि क्षेत्रादिसम्भवम् ।
असात सातमित्यस्योपपातसमये भवेत् ॥ ३२३ ॥ युग्मम् ॥

पूर्वमित्र सुर कश्चिद्यथा कृष्णस्य सात्वत ।
करोति पीडोपशमं तदामी देवकर्मणा ॥ ३२४ ॥

कियत्काल सुख किंचिल्लभन्तेऽथ तत परम् ।
क्षेत्राद्यन्यतरा पीडा तेषां प्रादुर्भवेद्ध्रुवम् ॥ ३२५ ॥

એ સબધમા જીવાભિગમસૂત્રમા ઉલ્લેખ છે કે—અહોનિશદુખમા ડૂબી રહેલા નારકોને નરકમા નિમેષમાત્ર પણ સુખ નથી, દુખની પરપરા જ છે ૩૧૯

કદાચિત્ કોઇ ઉપપાત આદિક હેતુઓને લઇને એ નારકોને સુખ થાય છે તો તે ચે સ્વલ્પ જ હોય છે, અને સ્વલ્પ કાળ જ ટકે છે ૩૨૦

એવો ઉલ્લેખ છે કે—(૧) ઉત્પત્તિસમયે અથવા (૨) કોઈ દેવપ્રયોગને લીધે, અથવા (૩) કોઇ એવા અધ્યવસાયને લઇને અથવા (૪) કર્મના અનુભાવથી નારકો (કોઈવાર) શાતા અનુભવે છે ૩૨૧

તે આ પ્રમાણે —પૂર્વજન્મમા શરીરનો દાહ કે (શરીરનો) છેદ આદિ કઇ ન થયુ હોય ને મૃત્યુ થયુ હોય એવો જીવ નરકમા ઉત્પન્ન થાય છે તો ઉત્પત્તિસમયે એ અતિશય પીડાતો નથી કેમકે એને એ વખતે પૂર્વભવસમ્બન્ધિ કે ક્ષેત્રાદિજન્ય દુખ હોતુ નથી એથી એને શાતા જ કહેવાય ૩૨૨-૩૨૩

કૃષ્ણની જેવી રીતે બળરામે પીડા ઉપશમાવી હતી તેવી રીતે કોઈ મિત્રદેવતા આવીને નારકની પીડા શમાવે ને એને શાતા ઉપજાવે એ દેવકર્મ કહેવાય એ વખતે તો કેટલોક કાળ એ નારકને કિંચિત્ સુખ થાય છે પણ પછી એને અન્ય ક્ષેત્રાદિજન્ય પીડા પ્રાદુર્ભૂત થાય છે જ ૩૨૪-૩૨૫

सम्यक्त्वलाभे प्रथमं चक्षुर्लाभे इवान्धलाः ।
ततः परं चार्हदादिगुणानामनुमोदनात् ॥ ३२६ ॥

एवमध्यवसायेन सुखमासादयन्त्यमी ।
अपेक्ष्य जिनजन्मादि सातकर्मोदयेन वा ॥ ३२७ ॥ युग्मम् ॥

कतिचिदिति चिदुच्चा नारका तारकाणा-
मुचितमनुसरन्त तीर्थकृन्नामकर्म ।
सुकुलजनिमवाप्य प्राप्तचारित्रचर्या
जिनपतिपदभाजः प्राप्नुयुः मोक्षलक्ष्मीम् ॥ ३२८ ॥

विश्वाश्चर्यदकीर्त्तिकीर्त्तिविजयश्रीवाचकेन्द्रान्तिप
द्राजश्रीतनयोऽतनिष्ट विनयः श्रीतेजपालात्मजः ।
काव्य यत्किल तत्र निश्चितजगत्तत्त्वप्रदीपोपमे
सर्गश्चारुतमश्चतुर्दशतमोऽपूर्वः समाप्तः सुखम् ॥ ३२९ ॥

इति चतुर्दशः सर्गः ।

સમકિત પ્રાપ્ત થાય ત્યારે અને પછી જિનેશ્વર આદિના ગુણોની અનુમોદનાથી—એમ અધ્યવસાયને લઈને, અથવા જિનપ્રભુના જન્માદિ સમયે અથવા સાતાકર્મના ઉદયથી, આ નારકજીવો, અંધને ચક્ષુ મળવાથી થાય તેવુ સુખ પ્રાપ્ત કરે છે—અનુભવે છે ૩૨૬-૩૨૭

એવી રીતે કોઈ કોઈ ઉચ્ચજ્ઞાનવાળા નારકો તારક એટલે (સંસારથી) તારનારા એવા જિનેશ્વરપ્રભુને ઉચિત રીતે અનુસરી તીર્થંકરનામકર્મ ઉપાર્જન કરે છે અને ત્યાંથી ઉત્તમકુળને વિષે ઉત્પન્ન થઈ ચારિત્ર ગ્રહણ કરી તીર્થંકરપદ પ્રાપ્ત કરી મોક્ષ લક્ષ્મી મેળવે છે ૩૨૮

આખા વિશ્વને આશ્ચર્યચકિત કરી નાખતી કીર્ત્તિવાળા શ્રી કીર્ત્તિવિજય વાચકના અન્તેવાસી શિષ્ય તથા, પિતા તેજપાળ અને માતા રાજશ્રીના સુપુત્ર—એવા વિનયવિજય ઉપાધ્યાયે જગતના નિશ્ચિત તત્ત્વોને દીપકની જેમ પ્રકાશમાં લાવવા માટે રચેલા ગ્રંથનો આ અપૂર્વ, મનોહારિ ચૌદમો સર્ગ નિર્વિઘ્ને સંપૂર્ણ થયો. ૩૨૯

ચૌદમો સર્ગ સમાપ્ત.

अथ पंचदश सर्ग ।

उज्जिजीव जरासधजराजर्जरितं जवात् ।
यतो यदुबलं सोऽस्तु पीयूषप्रतिम श्रिये ॥ १ ॥

तिर्यग्लोकस्य स्वरूपमथ किंचिद्वितन्यते ।
मया श्रीकीर्त्तिविजयार्णवप्राप्तश्रुतश्रिया ॥ २ ॥

तत्र च तिर्यग्लोकवर्त्तिनोऽपि योजनाना शता नव
घर्मापिंडस्थिता आद्यास्तद्वर्णनप्रसगत ॥ ३ ॥
उक्ता अधोलोक एव तत्रस्था व्यन्तरा अपि ।
रत्नप्रभोपरितल वर्णयाम्यथ तत्र च ॥ ४ ॥

सन्ति तिर्यगसख्येयमाना द्वीपपयोधय ।
सार्धोद्धाराम्भोधियुग्मसमये प्रमिताश्च ते ॥ ५ ॥ विशेषकम् ॥

तत्र जम्बूद्वीपनामा प्रथमो मध्यत स्थित. ।
लवणाब्धिस्तमावेष्ट्यावस्थितो वलयाकृति ॥ ६ ॥

સર્ગ પંદરમો

જરાસ ધે મૂકલી જરાને લીધે જર્જરિત થયેલા યાદવોના સૈન્યને જેમણે શીઘ્ર સજીવન કર્યું હતુ એવા–અમૃતસમાન શ્રીપાર્શ્વપ્રભુ સૌનુ ક લ્યાણ કરો ૧

શ્રી કીર્ત્તિવિજયગુરૂ પાસેથી જેણે જ્ઞાનરૂપી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી છે એવો હુ હવે તિર્છા લોકનુ કિંચિત્ સ્વરૂપ કહુ છુ ૨

ઘર્માનરકની જાડાઇના પહેલા નવસો યોજન તિર્છાલોકમા આવેલા છે છતા તેના વર્ણનને પ્રસ ગે એનુ અને ત્યા રહેલા વ્યન્તરોનુ પણ અધોલોકમા જ વર્ણન કર્યું છે હવે એ નરકના ઉપરના તળનુ વર્ણન કરૂ છુ ૩–૪

ત્યા તિર્છા અસ ખ્યાત દ્વીપસમુદ્રો આવેલા છે તેઓનુ સ ખ્યાપ્રમાણ અઢી ઉદ્ધારસાગ રોપમના જેટલા ' સમય ' થાય તેટલુ છે ૫

ત્યા મધ્યભાગમા પહેલો ' જમ્બૂ ' નામનો દ્વીપ રહેલો છે એની આસપાસ વળી વલયાક લવણુસમુદ્ર આવેલો છે ૬

तमावेष्ट्य पुनर्द्वीपो धातकीखंडसंज्ञकः ।
तमप्यावेष्ट्य परितः स्थितः कालोदवारिधि. ॥ ७ ॥
कक्षीकृत्य च कालोदं पुष्करद्वीप आस्थितः ।
पुष्करद्वीपमावेष्ट्य स्थितः पुष्करवारिधि. ॥ ८ ॥
एवमग्रेऽपि सकलाः स्थिता द्वीपपयोधयः ।
परः पूर्वं समावेष्ट्याब्धयो द्वीपसमाभिधा. ॥ ९ ॥
ते चैवम्। वारुणीवरनामा च द्वीपोऽब्धिः वारुणीवर. ।
वरुणवरेत्येषापि श्रूयतेऽस्य श्रुतेऽभिधा ॥ १० ॥
ततः क्षीरवरो द्वीपः क्षीरोदश्चास्य वारिधिः ।
ततो घृतवरो द्वीपो घृतोदः पुनरम्बुधि ॥ ११ ॥
तत इक्षुवरो द्वीप इक्षुदश्च तदम्बुधिः ।
नन्दीश्वराभिधो द्वीपो नन्दीश्वरोदवारिधिः ॥ १२ ॥
स्युः त्रिप्रत्यवताराणि नामधेयान्यतः परम् ।
अरुणप्रभृतिद्वीपाब्धीनां तस्मात्तथा ब्रुवे ॥ १३ ॥
अरुणश्चारुणवरोऽरुणवरावभासकः ।
कुंडलः कुंडलवर तथा तदवभासक ॥ १४ ॥

એ લવણુસમુદ્રની આસપાસ ' ધાતકીખ ડ ' નામનો દ્વીપ આવેલો છે અને એ દ્વીપની આસપાસ ' કાળોદધિ ' સમુદ્ર આવેલો છે વળી એ સમુદ્રની ચારે કોર વલયાકારે પુષ્કરદ્વીપ અને એની આસપાસ વળી એવોજ પુષ્કરસમુદ્ર આવેલો છે ૭–૮

એવી રીતે આગળ પણ દ્વીપો અને સમુદ્રો એક બીજાને વીટીને રહેલા છે—તે આ પ્રમાણે —વારૂણીવર નામનો દ્વીપ, પછી વારૂણીવર નામનો સમુદ્ર, પછી ક્ષીરવર દ્વીપ અને તેની આસપાસ ક્ષીરોદ સમુદ્ર, ત્યારપછી ઘૃતવરદ્વીપ અને એની આસપાસ વળી ઘૃતોદસમુદ્ર, ત્યારપછી ઇક્ષુવરદ્વીપ અને એની આસપાસ ઇક્ષુદસમુદ્ર, તે પછી નદીશ્વર દ્વીપ અને નદીશ્વરોદ સમુદ્ર—એમ આવેલા છે ૯–૧૨

ત્યારપછી ત્રણત્રણ વાર અરૂણ આદિ દ્વીપ અને અરૂણઆદિ સમુદ્ર આવેલા છે, જેમના નામ નીચે પ્રમાણે છે — ૧૩

અરૂણ, અરૂણવર, અરૂણાવભાસક, કુ ડલ, કુ ડલવર, કુ ડલાવભાસક, શ ખ, શ ખવર,

शखः शंखवरः शंखवरावभास इत्यपि ।
रुचको रुचकवर. तदवभासकोऽपि च ॥ १५ ॥

भुजगो भुजगवरस्तदवभासकोऽपि च ।
कुश' कुशवरश्चैव कुशवरावभासक ॥ १६ ॥

क्रौंच क्रौंचवरः क्रौंचवरावभासकोऽपि च ।
एकविंशतिरित्येते समनामाब्धिवेष्टिताः ॥ १७ ॥

एव चामी असख्यत्वान्नियतैर्नामभिः कथम् ।
शक्यन्ते वक्तुमित्यत्राम्नायो नाम्नां निरूप्यते ॥ १८ ॥

विभूषणानि वस्त्राणि गन्धा. पद्मोत्पलानि च ।
तिलकानि निधानानि रत्नानि सरितोऽद्रय ॥ १९ ॥

पद्मादयो ह्रदा. कच्छाप्रमुखा विजया अपि ।
वक्षस्कारादयो वर्षधराश्च कुरुमन्दरा' ॥ २० ॥

सौधर्मप्रमुखा स्वर्गाः शक्रादयः सुरेश्वरा ।
चन्द्रसूर्यग्रहरुक्षतारा कूटानि भूभृताम् ॥ २१ ॥

इत्यादि शस्तवस्तूनां यानि नामानि विष्टपे ।
द्वीपाब्धयः स्युस्ते सर्वे त्रिश प्रत्यवतारिते ॥ २२ ॥ कलापकम् ॥

શ ખાવભાસક, રૂચક, રૂચકવર, રૂચકાવભાસક ભુજગ, ભુજગવર, ભુજગાવભાસક, કુશ, કુશવર, કુશવરાવભાસક, ક્રૌચ, ક્રૌચવર, ક્રૌચવરાવભાસક ૧૪–૧૭

એવી રીતે એકવીશ થયા જે નામનો દ્વીપ તેજ નામનો, એની આસપાસ સમુદ્ર આવેલ છે—એમ સમજવુ

એ પ્રમાણે અસ ખ્ય દ્વીપ અને અસ ખ્ય સમુદ્રો છે, એટલે એમના નામો કેટલા કહેવાય? પણ તે નામોનો 'આમ્નાય' આ પ્રમાણે છે —આભૂષણો, વસ્ત્રો, સુગ ધિઓ, કમળ, તિલક, નિધાન, રત્ન, નદી, પર્વત, પદ્મદ્રહ વગેરે દ્રહો, કચ્છ આદિ વિજયો, વક્ષસ્કારપર્વત, વર્ષધર પર્વત, કુરૂ, મ દર, સૌધર્મ આદિ સ્વર્ગો, શક્રાદિ ઇન્દ્રો, ચ દ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારા, પર્વતોના શિખર—એવી એવી ઉત્તમ વસ્તુઓના જગતમા જે જે નામો છે તે પ્રત્યેક નામના ત્રણ ત્રણ દ્વીપો અને સમુદ્રો છે ૧૮–૨૨

एकैकेनाभिधानेनाभिधेयास्तेऽप्यसंख्यशः ।
यथा जम्बूद्वीपनाम्ना द्वीपा परेऽप्यसख्यशः ॥ २३ ॥

यावदेवं क्रमात् द्वीपं सूर्यवरावभासकम् ।
परिवेष्ट्य स्थित सूर्यवरावभासवारिधिः ॥ २४ ॥

ततश्चैकैकेन नाम्ना न त्रिप्रत्यवतारणम् ।
देवद्वीपो देववार्द्धि नागद्वीपस्तदम्बुधि ॥ २५ ॥

यक्षद्वीपो यक्षवार्धि· भूतद्वीपस्तदम्बुधिः ।
स्वयंभूरमणद्वीप स्वयंभूरमणाम्बुधिः ॥ २६ ॥ युग्मम् ॥

जम्बूद्वीपादयश्चैते स्थानद्विगुणविस्तृता ।
सर्वे स्वयभूरमणार्णवान्ता द्वीपवार्द्धय ॥ २७ ॥

जम्बूद्वीपाद्यथा सिन्धुः लवणो द्विगुण' ततः ।
धातकीखंड इत्येवमन्त्यात् द्वीपात् तदम्बुधि. ॥ २८ ॥

तत्रायं सर्वत क्षुल्लः सर्वाभ्यन्तरतः स्थितः ।
विष्वक् प्रतरवृत्तश्च पूर्णेन्दुमंडलाकृतिः ॥ २९ ॥

એટલુ જ નહિ પણ, એક જ નામના પણ અસખ્ય દ્વીપો અને અસખ્ય સમુદ્રો છે દૃષ્ટાન્ત તરીકે, 'જમ્બૂ' નામના અસખ્ય દ્વીપો છે ૨૩

એવી રીતે છેટલે સૂર્યવરાવભાસક દ્વીપ આવેલ છે અને એની આસપાસ વલયાકારે એજ નામનો સમુદ્ર આવ્યો છે ૨૪

એ પછી જે જે દ્વીપ અને જે જે સમુદ્ર છે એ પૂર્વ પ્રમાણે ત્રણ ત્રણ નામના નથી આવતા પણ એક નામનો દ્વીપ ને સમુદ્ર એકજ વાર આવે છે જેમકે દેવદ્વીપ અને એની આસપાસ દેવસમુદ્ર, એની આસપાસ વળી નાગદ્વીપ અને નાગસમુદ્ર, તે પછી વળી યક્ષદ્વીપ અને યક્ષસમુદ્ર, ભૂતદ્વીપ અને ભૂતસમુદ્ર, સ્વયભૂરમણદ્વીપ અને સ્વયભૂરમણસમુદ્ર આવેલા છે ૨૫-૨૬

હવે તે જમ્બૂદ્વીપથી લઇને છેડ સ્વયભૂરમણ સમુદ્ર સુધીના સર્વે દ્વીપસમુદ્રો ઉત્તરોત્તર બમણાબમણા વિસ્તારવાળા છે જેમકે જમ્બૂદ્વીપથી લવણસમુદ્ર બમણો છે, લવણ સમુદ્રથી ધાતકીખડદ્વીપ બમણો છે, વગેરે એવી રીતે છેટલા દ્વીપથી છેટલો સમુદ્ર બમણો છે ૨૭-૨૮

આ પ્રમાણેની સમજણે, આ જમ્બૂદ્વીપ સર્વમા વચ્ચે રહેલો હોઇ સર્વથી નાનો છે વળી એનો આકાર પૂર્ણિમાના ચદ્રમાના આકારે ગોળ અને સપાટ છે ૨૯

अस्य द्वीपस्याधिपते एकपल्योपमायुष ।
महर्द्धिकानादृताख्यदेवस्याश्रयभूतया ॥ ३० ॥
जम्ब्वा नानारत्नमय्या वक्ष्यमाणस्वरूपया ।
सदोपलक्षितो द्वीपो जम्बूद्वीप इति स्मृत. ॥ ३१ ॥ विशेषकम् ॥
नित्य कुसुमितैस्तत्र तत्र देशे विराजते ।
वनैरनैकैर्जम्बूना जम्बूद्वीप ततोऽपि च ॥ ३२ ॥
विष्कम्भायामतश्चैष लक्षयोजनसम्मित ।
परित. परिधिस्त्वस्य श्रूयतां य श्रुते श्रुत ॥ ३३ ॥
लक्षत्रय योजनानां सहस्राणि च षोडश ।
क्रोशा. त्रय. तदधिकमष्टाविंश धनु शतम् ॥ ३४ ॥
त्रयोदशांगुला सार्धा यवा पचैकयूकिका ।
जम्बूद्वीपस्य गणितपद वक्ष्येऽथ तत्त्वद ॥ ३५ ॥ युग्मम् ॥
शतानि सप्त कोटीना नवति. कोटयः पराः ।
लक्षाणि सप्तपचाशत् षट्सहस्रोनितानि च ॥ ३६ ॥
सार्धं शतं योजनानां पादोनक्रोशयामलम् ।
धनूंषि पंचदश च सार्धं करद्वय तथा ॥ ३७ ॥ युग्मम् ॥

એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા તથા મહાન્ સમૃદ્ધિવાળા 'અનાદત' નામના એના અધિષ્ઠાયક દેવના આશ્રયભૂત, અને વિવિધરત્નમય-એવા 'જમ્બૂ' નામના વૃક્ષ પરથી, એનુ 'જમ્બૂદ્વીપ' નામ પડેલુ છે અથવા ત્યા નિરન્તર પ્રફુલ્લિત એવા જાબૂડાના પુષ્કળ વન આવી રહ્યા છે તે પરથી 'જમ્બૂદ્વીપ' નામ પડેલુ સમજવુ ૩૦-૩૨

એ જબૂદ્વીપ એક લાખયોજન લાબોપહોળો છે વળી શાસ્ત્રમા એનો ચોતરફનો ઘેરાવો ત્રણલાખ સોળહજાર યોજન, ત્રણ કોસ, એકસો અઠયાવીશ ધનુષ્ય, સાડાતેર આગળ, પાચ યવ અને એક જૂ-એટલો કહ્યો છે ૩૩-૩૫

એનુ ગણિતપદ વળી સાતસો નેવુ ક્રોડ છપ્પન લાખ ચોરાણુ હજાર એકસો પચાસ યોજન, પોણાબે કોસ, પદર ધનુષ્ય અને અઢી હાથ-એટલુ છે ૩૬-૩૭

अथ भावः। इयन्ति जम्बूद्वीपस्य योजनप्रमितानि वै ।
चतुरस्राणि खंडानि स्युः क्रोशाद्यतिरिच्यते ॥ ३८ ॥

असौ सहस्राणि नवनवतिः स्यात्समुच्छ्रितः ।
साधिकानि योजनानामूर्ध्वाधश्च सहस्रकम् ॥ ३९ ॥

उद्वेधोच्छ्रययोगे तु स्यादूर्ध्वाधः प्रमाणतः ।
जम्बूद्वीपो योजनानां लक्षमेकं किलाधिकम् ॥ ४० ॥

आह । जलाशयादौ शैलादौ व्यवहारो हि सम्मतः ।
उद्वेधोच्चत्वयोः जम्बूद्वीपे स तु कथं भवेत् ॥ ४१ ॥

अत्र ब्रूमः । हीयमाना प्रतीच्यां भूर्धर्मायां समभूतलात् ।
सहस्रयोजनोंडांते स्यात् क्रमाद्विजयद्वये ॥ ४२ ॥

तत्राधो लौकिकग्रामाः सन्ति सर्वेषु तेषु च ।
द्वीपस्यास्य व्यवहारात्तावानुद्वेध उच्यते ॥ ४३ ॥

जम्बूद्वीपार्हतामेतत्सुमेरोः पांडुके वने ।
अभिषेकशिलोत्संगेऽभिषेकः क्रियते यतः ॥ ४४ ॥

जम्बूद्वीपव्यवहारं मेरौ सभाव्य सुष्टु तत् ।
प्रज्ञप्त तावदुच्चत्व जम्बूद्वीपस्य तात्विकैः ॥ ४५ ॥

એમા સમજવાનુ એમ કે જબૂદ્વીપના એટલી સખ્યામા ચોજનપ્રમાણુ ચોરસ-ખડા થાય કોસ, ધનુષ્ય વગેરે કહ્યા છે એ એ ઉપરાત સમજવા ૩૮

આ જમ્બૂદ્વીપ નવાણુ હજાર ચોજનથી કાઇક અધિક ઉંચાઇમા છે અને એક હજાર ચોજન નીચો છે એટલે ઉંચાણુ અને નીચાણુનો ચોગ એટલે સરવાલો કરતા એનુ ઉર્ધ્વાધ પ્રમાણુ એક લાખ ચોજનથી કઇક અધિક થયુ ૩૯-૪૦

અહિ કોઇ શકા ઉપસ્થિત કરે કે જળાશય, પર્વત વગેરેને તો ઉડાઇ તથા ઉચાણુ હોય-(એ વ્યાજબી છે) પરતુ જમ્બૂદ્વીપની ઉડાઇ ને ઉચાઇની વાત કરો છો એ કેવી રીતે ? ૪૧

એ શકાનુ સમાધાન આ પ્રમાણે —પૃથ્વી પશ્ચિમ દિશામા ધર્માનારકી તરફ ઘટતી જાય છે તે છેવટે અનુક્રમે બેઉ વિજયોમા સમભૂતળથી એક હજાર ચોજન નીચી ઉતરે છે ત્યા અધોલોકગ્રામો આવેલા છે અને એ સર્વેને વિષે આ દ્વીપનો વ્યવહાર હોવાથી, એની

तथाह जम्बूद्वीपप्रज्ञप्त्याम् ।

एगं जोअणसहस्सं उव्वेहेण । णवणउत्तिजोअणसहस्साइं साइरेगाइं उद्धं उच्चत्तेण । साइरेगं जोअणसयसहस्सं सव्वग्गेण पणत्ते ॥

पृथ्व्यप्जीवपुद्गलात्मा जम्बूद्वीपोऽस्ति वस्तुतः ।
पृथ्व्यप्जीवपुद्गलानां परिणामो यदीदृशः ॥ ४६ ॥

शाश्वतोऽशाश्वतश्चाय द्रव्यतस्तत्र शाश्वत. ।
वर्णगन्धरसस्पर्शपर्यायै स्यादशाश्वत. ॥ ४७ ॥

अथास्य जम्बूद्वीपस्य भाति वज्रमणीमय ।
प्राकार आगमे ख्यातो जगतीत्यपराख्यया ॥ ४८ ॥

धेनुपुच्छाकृति सोऽष्टौ योजनानि समुच्छ्रित ।
योजनानि द्वादशास्य मूले विस्तार आहित· ॥ ४९ ॥

मूलादुत्पत्यते यावद्धनु क्रोशादिक किल ।
मूलव्यासस्तावत्तोनस्तत्र तत्रास्य जायते ॥ ५० ॥

એટલી ઉંડાઇ કહેવાય છે વળી ત્યા એટલે જમ્બુદ્વીપમા જે જે તીર્થકરો થાય છે એમનો મેરૂ પર્વતના પાડુક વનની શિલાપર અભિષેક કરવામા આવે છે, માટે જમ્બૂદ્વાપનો તે સ્થગ સુધી વ્યવહાર ગણીને, તત્વજ્ઞાનીઓએ એની એટલી ઉચાઇ કહી છે ૪૨-૪૫

આ સબધમા ‘જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ’ ને વિષે પણ કહ્યુ છે કે જમ્બદ્વીપ સમભૂતળથી એક હજાર યોજન નીચો છે અને નવાણુ હજાર યોજનથી સહેજ વિશેષ–એટલો ઉચો છે એટલે એની સમગ્ર એક લાખ યોજનથી સહેજ વિશેષ–એટલી ઉચાઇ કહેવાય

આ જબૂદ્વીપ વસ્તુત પૃથ્વી, જળ, જીવ અને પુદ્ગળનો બનેલો છે કેમકે પૃથ્વી, જળ, જીવ અને પુદ્ગળોનુજ આવુ પરિણામ હોય છે ૪૬

વળી એ શાશ્વતો છે તેમ અશાશ્વતો પણ છે (૧) દ્રવ્યત શાશ્વતો છે, અને (૨) વર્ણ, ગધ, રસ, તથા સ્પર્શરૂપ પર્યાયોને લઇને અશાશ્વત છે ૪૭

આ જબૂદ્વીપને ફરતો વજ્રમણિમય કોટ આવેલો છે જે આગમમા ‘ જગતી ’ એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે ૪૮

ગાયના પુચ્છના જેવો એનો આકાર છે વળી એ આઠ યોજન ઉચો છે, અને એનો વિસ્તાર મૂળ આગળ બાર યોજનનો છે ૪૯

વળી, મૂળ આગળથી જેટલા ધનુષ્ય કે કોસ આદિ ઉપર ચઢીએ તેટલા ધનુષ્ય કે

मूलादूर्ध्वं कोशयुगे व्यतीते तत्र विस्तृतिः ।
सार्धरुद्रयोजनानि सर्वत्रैव विभाव्यताम् ॥ ५१ ॥
एवं च मूलादुत्क्रान्ते योजनानां चतुष्टये ।
मूलव्यासे चतुरूने स्याद्विस्तारोऽष्टयोजनः ॥ ५२ ॥
तथास्य मूर्ध्नि पूर्णेषु योजनेषु किलाष्टसु ।
मूलव्यासेऽष्टभिर्न्यूने व्यासोऽब्धिमितयोजनः ॥ ५३ ॥
उक्तं जम्बूद्वीपमानं जगत्या मूलविस्तृतिः ।
भाव्यैवमखिलद्वीपपाथोधिजगतीष्वपि ॥ ५४ ॥

इत्यर्थतो वीरजयसेहरक्षेत्रविचारवृत्तौ ॥

अथास्योपरिभागस्य चतुर्योजनविस्तृतेः ।
मध्यदेशे सर्वरत्नमयी राजति वेदिका ॥ ५५ ॥
सोपरिष्टाद्रिष्टरत्नमयी वज्रमयी त्वधः ।
वज्रस्तंभस्वर्णरूप्यफलकैरुपशोभिता ॥ ५६ ॥

કોસ આદિ મૂળના વિસ્તારમાથી બાદ કરતા જે આવે તે તેનો તે સ્થળ આગળનો વ્યાસ કે વિસ્તાર હોય છે ૫૦

જેમકે, મૂળથી ઉપર અરધે યોજને એનો વિસ્તાર ૧૨–½=૧૧½ યોજન હોય એ પ્રમાણે સર્વત્ર સમજી લેવુ ૫૧

વળી મૂળથી ઉપર ચાર યોજને એનો વિસ્તાર ૧૨–૪=૮ યોજન હોય ૫૨

વળી એની ટોચ, જે મૂળ ઉપર આઠ યોજને છે ત્યા આગળનો એનો વિસ્તાર ૧૨–૮=૪ યોજન હોય ૫૩

એવી રીતે જમ્બૂદ્વીપનુ પ્રમાણુ તથા જગતીના મૂળનો વિસ્તાર કહ્યો એવી જ રીતે સર્વે દ્વીપ, સમુદ્ર તથા જગતીમા સમજી લેવુ ૫૪

એવો 'વીરજય ક્ષેત્રવિચાર' ની ટીકાનો ભાવાર્થ છે

હવે એના ચાર યોજનના વિસ્તારવાળા ટોચના ભાગના મધ્યમા એક સર્વરત્નમય વેદિકા શોભી રહી છે ૫૫

એ વેદિકા વજ્રના સ્તભ તથા સોનારૂપાના પાટીયાથી વિરાજી રહી છે વળી એનો ઉપરનો ભાગ રિષ્ટરત્નમય અને હેઠળનો ભાગ વજ્રમય છે ૫૬

नरकिन्नरगन्धर्ववृषोरगाश्वहस्तिनाम् ।
रम्या नानाविधै रूपैर्भाति सातिमनोरमै ॥ ५७ ॥

तथा तस्यां रत्नमय्यो राजन्ते बहुवल्लय ।
वासन्तीचम्पकाशोककुन्दातिमुक्तकादय ॥ ५८ ॥

लताश्च ता स्तबकिता पुष्पिता पल्लवान्विताः ।
प्रणता. क्रीडदमरमिथुनप्रश्रयादिव ॥ ५९ ॥

परिक्षेपेण जगतीसमाना विस्तृता च सा ।
शतानि पच धनुषामुत्तुंगा त्वर्धयोजनम् ॥ ६० ॥

स्थाने स्थाने सर्वरत्नमयपद्मोपशोभिता ।
पद्मप्राधान्यतो नाम्ना सा पद्मवरवेदिका ॥ ६१ ॥

विभाति वनखडाभ्यां सा पद्मवरवेदिका ।
उभयो पार्श्वयो स्थूलकुलाभ्यामिव निम्नगा ॥ ६२ ॥

परिक्षेपेण जगतीतुल्यौ तौ वनखडकौ ।
सार्धचापशतद्वंद्वन्यूनद्वियोजनाततौ ॥ ६३ ॥

એ વેદિકા વળી પુરૂષ, કિન્નર, ગ ધર્વ, વૃષભ, ઉરગ, અને હયહસ્તિ આદિના નાનાવિધ મનોહર ચિત્રોથી દીપી રહી છે ૫૭

એમા વળી વાસ તી, ચ પક, અશોક, કુદ અને અતિમુક્તક આદિ અનેક રત્નમય વ લી-વેલડીઓ શોભી રહી છે ૫૮

એ લતાઓ ઉપર વળી ગુચ્છાઓ, પુષ્પો અને પ'લવો પણ છે વળી એ ત્યા ક્રીડા કરતા અમરમિથુનો અર્થાત્ દેવદેવીઓના પ્રશ્રયથી જ હોયની એમ નીચી ઝુકી રહી છે ૫૯

એ વેદિકાનો ઘેરાવો જગતી જેવડો, પહોળાઈ પાચસો ધનુષ્ય અને ઉ ચાઇ બે કોસ છે ૬૦

એ વેદિકા પર સ્થળે સ્થળે સર્વરત્નમય પદ્મો-કમળો આવી રહ્યા છે અને એ પ્રમાણે પદ્મો વિશેષ હોવાથી એ પદ્મવરવેદિકા કહેવાય છે ૬૧

વળી એ પદ્મવરવેદિકા, નદી જેમ બે કિનારાઓથી શોભે છે તેમ, બેઉ બાજુએ બગીચાઓથી શોભી રહી છે ૬૨

પ્રત્યેક બગીચો ઘેરાવામા ' જગતી ' જેવડો છે અને એનો વિસ્તાર બે યોજનમા બસો પચાસ ધનુષ્ય જેટલો ઓછો છે ૬૩

एव च वेदिकाव्याससंयुक्तो विस्तारो वनयोर्द्वयो· ।
स्यात्पूर्णो जगतीव्यासो योजनानां चतुष्टयम् ॥ ६४ ॥

पुष्पितैः फलितै शाखाप्रशाखाशतशालितैः ।
अनेकोत्तमजातीयवृक्षै रम्ये च ते वने ॥ ६५ ॥

विराजते च भूभाग एतयोः वनखडयोः ।
मरुत्कीर्णपंचवर्णपुष्पप्रकरपूजितः ॥ ६६ ॥

कस्तुरिकैलाकर्पूरचन्दनाधिकसौरभैः ।
अनिलान्दोलनोद्भूतवीणादिजित्वरारवैः ॥ ६७ ॥

अत्यन्तकोमलैः नानावर्णैः वर्ण्यैः तृणांकुरैः ।
रोमोद्गमैरिव भुवः सुरक्रीडासुखस्पृशः ॥ ६८ ॥ युग्मम् ॥

मरुत्कृतास्फालनेनोद्गिरद्भि. मधुरध्वनीन् ।
पंचवर्णैः मणिभिरप्यसौ कीर्णं सुगन्धिभिः ॥ ६९ ॥

न वरं विपिनेऽन्तःस्थे न स्यात्तृणमणिध्वनिः ।
वेदिकोन्नतिरुद्धस्य तादृग्वायोरसगते ॥ ७० ॥

એ પ્રમાણે વેદિકાનો વિસ્તાર અને બેઉ બગીચાનો વિસ્તાર એકત્ર કરતા ચાર યોજન આવે છે એ જગતીનો પૂર્ણ વ્યાસ આવ્યો ૬૪

એ કડોબધ શાખાપ્રશાખાવાળા અને ફળફુલવાળા અનેક ઉત્તમ વૃક્ષોથી એ બેઉ બગીચાઓ સુરમ્ય જણાય છે ૬૫

એમની ભૂમિ વાયુથી ખરી પડેલા પુષ્કળ પચવર્ણ પુષ્પોને લીધે, જાણે કોઇએ પૂજા કરી હોયની એવી જણાય છે ૬૬

કસ્તુરી, એલચી, કપૂર તથા ચદન કરતા પણ ચઢી જાય એવી સુવાસ વિસ્તારતા, તથા વાયુના આન્દોલનથી થતા વીણા વગેરેના નાદ કરતા પણ અધિક મનહર સ્વરને કાઢતા, અતિ કોમળ પચરગી તૃણાકુરોથી છવાઇ ગયેલી એ ભૂમિ જાણે દેવક્રીડાના સુખસ્પર્શથી રોમાચિત થઇ હોયની એવી જણાય છે ૬૭-૬૮

વળી ત્યાનો ભૂપ્રદેશ વાયુના આસ્ફાલનથી મધુર ધ્વનિ કરતા પચવર્ણના સુગધિ મણિઓથી પણ સકીર્ણ થયેલ છે ૬૯

ફેર માત્ર એટલોજ છે કે અદરના બગીચામા તૃણ કે મણિનો ધ્વનિ થતો નથી કેમકે વેદિકા ઉચી હોવાથી એવો વાયુ રૂધાઈ જઈ ત્યા સચરી શકતો નથી ૭૦

वनयोरेतयोश्चित्रकरयो स्यु पदे पदे ।
पुष्करिण्यो दीर्घिकाश्च महासरोवराणि च ॥ ७१ ॥

सुखोत्तारा. तपनीयतला सद्वज्रभित्तय. ।
नानारत्नबद्धतीर्था सुवर्णरूप्यवालुकाः ॥ ७२ ॥

काश्चिज्जात्यासवरसा काश्चिच्च वारुणीरसाः ।
सुधोपमजला काश्चित् काश्चिदिक्षुरसोदका· ॥ ७३ ॥

एवं नानास्वादजलाः शतपत्रादिपकजै ।
मनोज्ञास्ता पुष्करिण्यः क्रीडाभिर्भाति नाकिनाम् ॥ ७४ ॥
विशेषकम् ॥

स्पष्टाष्टमगलै छत्रचामरध्वजराजिभिः ।
त्रिसोपानान्यासु चतुर्दिश राजन्ति तोरणै· ॥ ७५ ॥

भान्ति क्रीडासरांस्येवं यथार्हं दीर्घिका अपि ।
चतुर्दिशं त्रिसोपानादिभि रत्नमणीमयै. ॥ ७६ ॥

रम्या· क्रीडापर्वताश्च भान्ति तत्र पदे पदे ।
तेषां प्रत्येकमेकैक प्रासादो भाति मूर्धनि ॥ ७७ ॥

એ બન્ને આશ્ચર્યકારી બગીચાઓની અદર વળી સ્થળે સ્થળે પુષ્કરિણી–વાવો, તળાવડીઓ અને મ્હોટા સરોવર પણ આવી રહ્યા છે ૭૧

અદર સુખે ઉતરી શકાય એવી એ પુષ્કરિણીઓને સુવર્ણમય તળીયા છે, વજ્રમય ભીંતો છે, વિવિધ પ્રકારના રત્નોવડે બાધેલા ઘાટ છે અને એમા સુવર્ણમય અને રૂપ્યમય વેણુ છે કેટલીકમા ઉત્તમ મદિરા જેવા, કેટલીકમા વારૂણી જેવા, કેટલીકમા અમૃત જેવા અને વળી કેટલીકમા તો ઈક્ષુરસ જેવા જળ ભરેલા છે આવા આવા નાના પ્રકારના સ્વાદિષ્ટ જળ વાળી એ વાવડીઓ શતપત્ર આદિક કમળોને લીધે અને સુરવૃદોની સતત ક્રીડાને લીધે અત્યત મનોજ્ઞ જણાય છે ૭૨–૭૪

એ વાવડીઓને વળી પ્રત્યેક દિશાએ ત્રણ ત્રણ પગથીયા છે તે પર આઠ મગળ, છત્ર, ચામર, ધ્વજા અને તોરણો વિરાજી રહ્યા છે ૭૫

એજ પ્રમાણે એ તળાવડીઓ અને ક્રીડાસરોવરોને પણ ચારે દિશાએ રત્નમય અને મણિમય ત્રણ ત્રણ પગથીયા આવેલા છે ૭૬

વળી ત્યા ડગલે ને પગલે મનહર ક્રીડાપર્વતો દૃષ્ટિએ પડે છે, જેમના શિખરપર એકેક પ્રાસાદ રહેલો છે ૭૭

प्रतिप्रासादमेकैकं मध्ये सज्जितमासनम् ।
अस्ति क्रौंचासनं क्वापि हंसासनमपि क्वचित् ॥ ७८ ॥

पद्मासनं च गरुडासनं सिंहासनं क्वचित् ।
भद्रासन च मकरासनं चातिमनोहरम् ॥ ७९ ॥

तथा नानाक्रीडागृहाः सन्ति तयोश्च वनखडयो ।
क्वचित् प्रेक्षणकगृहं क्वचिच्च केतकीगृहम् ॥ ८० ॥

लतागृह गर्भगृहं क्वचिच्च कदलीगृहम् ।
कुत्रचित् मज्जनगृह प्रसाधनगृहं क्वचित् ॥ ८१ ॥

प्रत्येकं च गृहेष्वेषु विभात्येकैकमासनम् ।
क्रीडतां तत्र देवानां योग्यं रत्नमणीमयम् ॥ ८२ ॥

तथा मुद्रिकामल्लिकाजातीमालत्यादिलताव्रजैः ।
रत्नात्मनस्तत्र तत्र भूयांसो भान्ति मण्डपाः ॥ ८३ ॥

मंडपेषु तथैतेषु जात्यकांचननिर्मिताः ।
शिलानां पट्टकाः सन्ति क्रौंचाद्यासनसंस्थिताः ॥ ८४ ॥

દરેક પ્રાસાદ પર એકેક આસન છે, તેમા કયાક ક્રૌંચાસન તો કયાક હંસાસન, કયાક પદ્માસન તો કયાક ગરૂડાસન, કોઇ જગ્યાએ સિંહાસન તો અન્ય સ્થળે ભદ્રાસન કે મકરાસન– એમ વિધવિધ પ્રકાર દૃષ્ટિગોચર થાય છે ૭૮–૭૯

વળી એ બેઉ બગીચાઓમા નાનાવિધ ક્રીડાગૃહો આવેલા છે કયાક નાટ્યગૃહ, કયાક કેતકીગૃહ, કયાક લતાગૃહ, કયાક ગર્ભગૃહ તો કયાક વળી કદલીગૃહ, સ્નાનગૃહ કે પ્રસાધન ગૃહ શોભી રહ્યા છે ૮૦–૮૧

વળી એવા પ્રત્યેક ગૃહમા દેવોને ક્રીડા કરવા લાયકના રત્નમણિમય આસનો પણ છે ૮૨

એટલુજ નહિં પણ મુદ્રિકા, મલ્લિકા, જાતિ અને માલતી આદિ લતાઓના અનેક રત્નમય મંડપો પણ ત્યા છે ૮૩

એ મંડપોમા વળી ઉત્તમ સુવર્ણમય ક્રૌંચાદિક આસનોપર શિલાપટ્ટો પણ શોભી રહ્યા છે ૮૪.

एतेषु पर्वतेष्वेषु गृहेषु मडपेषु च ।
. दीर्घिकादिषु च स्वैर क्रीडन्ति व्यन्तरामरा. ॥ ८५ ॥

परितो जगती भाति गवाक्षवलयेन सा ।
गवाक्षवलय तच्च गव्यूतद्वितयोच्छ्रितम् ॥ ८६ ॥
शतानि पंच धनुषां विस्तीर्णं चारुचित्रितम् ।
कृतनेत्रमनोमोद सुराणां रमणोचितम् ॥ ८७ ॥ युग्मम् ॥
लवणोदसमासन्नजगतीभित्तिमध्यगम् ।
दश्यमानाब्धिकुतुक ज्ञातव्य सर्वतः स्थितम् ॥ ८८ ॥

अत्र इदं गवाक्षकटक जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिवृत्तौ जगतीभित्तिमध्यगतमुक्तम् ॥ जम्बूद्वीपसग्रहणीवृत्तौ जगत्या उपर्युक्तम् । तथा च तद्ग्रन्थ.। तस्या पार्श्वद्वयेऽपि द्वौ वनखडौ वेदिकामानदैर्घ्यौ विद्येते । न वर विस्तारेणाभ्यन्तर सार्धधनु'शतद्वयोनयोजनयुग्मप्रमाण' । बाह्यस्तु वनखड अर्धाष्टमधनु.शतहीनयोजनयुग्ममान । यत तत्र अभ्यन्तरात् वनखडात् अधिकानि पंचधनु'शतानि जालकटकेनावरुद्धानि ॥ परं श्रीमलयगिरिपादै. न तद्विवक्षितम् । द्वयोरपि वनखण्डयोः एकमेव मानमुक्तम् । तत्व तु बहुश्रुता विदन्तीति ॥

એ સર્વ પર્વતો, ગૃહો, જળાશયો તથા મડપોમા વ્યન્તરદેવો યથેષ્ટ પ્રકારે ક્રીડા કરે છે ૮૫

હવે એ જગતીના કોટ પર ફરતો એક ગવાક્ષ આવી રહ્યો છે એ ગવાક્ષ બે ગાઉ ઉચો, પાચસો ધનુષ્ય પહોળો અને મનહર ચિત્રામણોથી ભરપૂર હોઇ દષ્ટિ તથા મનને આનન્દ આપે છે ૮૬–૮૭

એ ગવાક્ષ લવણસમુદ્રની નજદીક રહેલા જગતીના કોટના મધ્ય ભાગમા આવેલ હોવાથી ત્યાથી સમુદ્રના સર્વ કૌતુકો નજરે પડે છે ૮૮

આ ગવાક્ષ જગતીના કોટના મધ્ય ભાગમા આવેલ છે એમ જબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિની ટીકામા કહેલુ છે પણ ' જમ્બૂદ્વીપ સગ્રહણી ' ની ટીકામા તો ' જગતીના કોટની ઉપર આવેલ છે ' એમ જણાવ્યુ છે એ પાઠ આ પ્રમાણે છે – જગતીને બેઊ બાજુએ બે બગીચાઓ છે એ બેઊ લબાઇમા ' વેદિકા ' જેવડા છે પણ પહોળાઇમા ફેર છે એક અ દરનો છે તેની પહોળાઇ

सर्वे द्वीपाः समुद्राश्च जगत्यैव विराजिताः ।
सर्वासां जगतीनां च स्वरूपमनया दिशा ॥ ८९ ॥

अथैतस्यां जगत्यां च द्वाराणि स्युश्चतुर्दिशम् ।
विजयं वैजयन्तं च जयन्तं चापराजितम् ॥ ९० ॥

सहस्रान् पंचचत्वारिंशतमुल्लंघ्य मेरुतः ।
योजनानां दिशि प्राच्यां शीताकूलकपोपरि ॥ ९१ ॥

विजयं द्वारमाख्यातमेवं वित्थ पराण्यपि ।
दक्षिणस्यां पश्चिमायामुदीच्यां च यथाक्रमम् ॥ ९२ ॥ युग्मम् ॥

प्रत्येकमेषां द्वाराणामुच्छ्रयो योजनाष्टकम् ।
वप्रभीत्तिसमाना हि युक्ता द्वारेषु तुंगता ॥ ९३ ॥

प्रत्येक तेषु विस्तारो योजनानां चतुष्टयी ।
क्रोश पृथुर्द्वारशाखा प्रत्येकं पार्श्वयोर्द्वयोः ॥ ९४ ॥

एवं सामस्त्यतो द्वारविस्तारो यदि भाव्यते ।
तदा सार्धानि चत्वारि योजनानि भवेदसौ ॥ ९५ ॥

બે યોજનમા અઢીસો ધનુષ્ય જેટલી ઓછી છે, અને બીજો બહારનો છે તેની પહોળાઈ બે યોજનમા સાડાસાતસો ધનુષ્ય જેટલી ઓછી છે, કેમકે આ બહારનામા પાચસો ધનુષ્ય જેટલા વિસ્તારનો ગવાક્ષ આવ્યો છે શ્રીમલયગિરિ આ બાબતમા સમત થતા નથી એઓશ્રી તો બેઉ બગીચાઓની પહોળાઇ એક સરખીજ કહે છે આમા સત્ય શુ તે કેવળી જાણે

સર્વે દ્વીપો અને સર્વે સમુદ્રોને આ પ્રમાણેનો ' જગતી ' નો કોટ હોય છે અને એ સર્વ કોટનુ સ્વરૂપ આ કોટ પ્રમાણેનુ જ સમજવુ ૮૯

હવે આ ' જગતી ' ના કોટને પ્રત્યેક દિશાએ એકેક દ્વાર છે તેઓના નામ વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત અને અપરાજિત છે ૯૦

મેરૂ પર્વતથી પૂર્વ દિશામા પીસતાળીશ હજાર યોજન મૂકીને, શીતા નદીના કિનારાપર વિજય નામનુ દ્વાર આવેલુ છે બીજા ત્રણ દ્વારો એ પ્રમાણે મેરૂથી અનુક્રમે દક્ષિણ, પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશાએ આવેલા છે ૯૧-૯૨

પ્રત્યેક દ્વારની ઉચાઇ આઠ યોજનની છે કેમકે એ કોટની ભીંત જેવડી છે અને કોટની ભીંત આઠ યોજન ઉચી છે પ્રત્યેકની પહોળાઇ ચાર યોજન છે વળી બે બાજુની બારસાખો પ્રત્યેક એકેક કોસ છે, એટલે એ સાથે લેતા એ (વિજય) દ્વારની પહોળાઇ સાડાચાર યોજન થાય ૯૩-૯૫

तत्रेदं विजयं भूमिप्रवेशे वज्रनिर्मितम् ।
भूमेरूर्ध्वं रिष्टरत्नमयमुक्त जिनेश्वरैः ॥ ९६ ॥
स्तंभा सर्वत्र वैडूर्यवर्यरत्नविनिर्मिता‘ ।
पचवर्णैं मणीरत्नै निर्मितं तत्र कुट्टिमम् ॥ ९७ ॥
हसगर्भरत्नमयी देहल्यथेन्द्रकीलक ।
गोमेयरत्नघटितो द्वारशाखे तथात्र च ॥ ९८ ॥
लोहिताख्यरत्नमय्यौ परिघो वज्रनिर्मित‘ ।
कपाटे अपि वैडूर्यमये प्रोक्ते जिनेश्वरैः ॥ ९९ ॥
नानामणिमये तत्र कपाटचूलिकागृहे ।
ज्योतीरसरत्नमयमुत्तरग निरूपितम्॥ १०० ॥
विजयस्योपरितनो भागो भाति विभूषित‘ ।
रत्नभेदैः षोडशभि ते चामी कथिता‘ श्रुते ॥ १०१ ॥
रत्नं वज्रं वैडूर्यलोहिताक्षे मसारगल्ल च ।
अपि हसगर्भपुलके सौगन्धिकमजन रजतम् ॥ १०२ ॥
ज्योतीरसमकांजनपुलक रिष्ट च जातरूप च ।
स्फटिक चैता षोडश रत्नभिदस्तत्र राजन्ते ॥ १०३ ॥युग्मम्॥

એ ‘ વિજય ’ દ્વાર પૃથ્વીની અ દર છે તેટલુ વજ્રમય છે અને ઉપરના ભાગમા રિષ્ટરત્નમય છે ૯૬

એના સ્ત ભો સર્વત્ર ઉત્તમવૈડૂર્યરત્નમય છે અને એનુ તળવટ પ ચવર્ણના મણિ અને રત્નોનુ છે ૯૭

એનો ઉંબરો હ સગર્ભરત્નોનો તથા એનો ઇન્દ્રકીલક ગોમેયરત્નનો બનાવેલો છે એની બેઉ બારસાખ લોહિતરત્નની છે અને ભોગળ વજ્રની છે વળી એના કમાડ વૈડૂર્યરત્નોના કહ્યા છે ૯૮–૯૯

કમાડોની બેઉ ચૂલિકા નાનાપ્રકારના મણિઓની, અને ઉત્તરગ જ્યોતિરસરત્નમય છે ૧૦૦

એ વિજયદ્વારનો ઉપરનો ભાગ વળી સોળ જાતના રત્નોનો છે તે સોળ આ પ્રમાણે — રત્ન, વજ્ર, વૈડૂર્ય, લોહિતાક્ષ, મસારગ લ, હ સગર્ભ, પુલક, સોગન્ધિક, અ જન, રજત, જ્યોતીરસ, અ ક, અ જનપુલક, રિષ્ટ, જાતરૂપ અને સ્ફટિક ૧૦૧–૧૦૩

श्रीवत्समत्स्यदर्पणभद्रासनवर्द्धमानवरकलशाः ।
स्वस्तिकनन्द्यावर्त्तौ द्वारोपरि मंगलान्यष्टौ ॥ १०४ ॥
द्वारस्यास्य वज्रमयो माढभागः प्रकीर्त्तितः ।
माढस्य शिखरं रौप्यमुल्लोचस्तपनीयजः ॥ १०५ ॥
मणिवंशलोहिताक्षप्रतिवंशै रजतवज्रभूभागैः ।
द्वारं गवाक्षकटकैः विराजते तत्समुद्रदिशि ॥ १०६ ॥
भित्तावुभयतो भित्तिगुलिकाः पीठसन्निभाः ।
अष्टषष्ट्याधिकं शतं शय्यास्तावत्य एव च ॥ १०७ ॥
रत्नानि व्यालरूपाणि मणिमय्यश्च पुत्रिकाः ।
अलंकुर्वन्ति तद्द्वारं मणिदामादिभूषितम् ॥ १०८ ॥
तथा निषदनस्थानमेकैकं पार्श्वयोर्द्वयोः ।
तत्र द्वौ द्वौ च प्रत्येकं मांगल्यकलशौ मतौ ॥ १०९ ॥
तथा द्वौ द्वौ नागदन्तौ मुक्तादामाद्यलङ्कृतौ ।
तयोरूर्ध्वं पुनः द्वौ द्वौ धूपघटयन्वितौ च तौ ॥ ११० ॥

વળી એ દ્વાર પર શ્રીવત્સ, મત્સ્ય, દર્પણ, ભદ્રાસન, વર્દ્ધમાન, કળશ, સ્વસ્તિક અને નન્દાવર્ત—એ આઠ મગળ (અષ્ટમગળ) શોભી રહ્યા છે ૧૦૪

એ દ્વારનો માઢનો ભાગ વજ્રમય, માઢનુ શિખર રૂપ્યમય અને એનો ઘુમટ સુવર્ણમય છે ૧૦૫

એ દ્વારની આગળની ભૂમિ વળી સમુદ્રની દિશામા મણિવશ અને લોહિતાક્ષ રત્નની છે વળી એના પર ગવાક્ષોની હારમાળા શોભી રહી છે ૧૦૬

તે દ્વારની ઉભય બાજુએ વળી એકસો અડસઠ પીઠ જેવા ચોતરા છે અને એ ચોતરાપર એટલી સખ્યામાજ શય્યાઓ છે ૧૦૭

એ દ્વાર વળી મણિ વગેરેની માળાઓ તથા રત્નમય સિહના પુતળા તથા મણિની પુતળીઓથી શોભી રહ્યુ છે ૧૦૮

વળી એને બેઉ બાજુએ બે બેઠક છે અને દરેક બેઠકપર બબ્બે મગળ કળશો છે ૧૦૯

વળી ત્યા ધુપધાણા અને મુક્તાફળની માળા વગેરેથી વિભૂષિત બબ્બે નાગદતો છે ૧૧૦

साक्षादिव स्वर्गिकन्ये द्वे द्वे च शालभञ्जिके ।
द्वौ द्वौ च जालकटकौ द्वे द्वे घण्टे शुभस्वरे ॥ १११ ॥
नानाद्रुकिसलाकीर्णे द्वे द्वे च वनमालिके ।
भ्रमद्भ्रमरझंकारगीतारवमनोरमे ॥ ११२ ॥
आत्मदर्शाकृती द्वौ द्वौ पीठौ प्रकठकाभिधौ ।
तौ च द्वियोजनस्थूलौ चतुर्योजनविस्तृतौ ॥ ११३ ॥
चत्वारि योजनान्युच्चो योजनद्वयविस्तृत ।
तेषु प्रत्येकमेकैक प्रासादोऽस्ति मनोरम ॥ ११४ ॥
प्रासादास्ते तुङ्गशृङ्गाः ध्वजच्छत्रमनोहरा· ।
सिंहासनै सविजयदूष्यै विराजितान्तरा ॥ ११५ ॥
आस्थानस्थानयो· किंच द्वे द्वे स्त तोरणे तयोः ।
तोरणानां पुरः शालभञ्जिकाना द्वय द्वयम् ॥ ११६ ॥
तथा च द्वौ नागदन्तावश्वेभनरकिंपुरुषागिनाम् ।
किन्नरोरगगन्धर्वर्वृषभाणा युगानि च ॥ ११७ ॥

વળી ત્યા સાક્ષાત્ દેવકન્યા હોયની એવી બબ્બે પુતળીઓ છે, બબ્બે જાળીયા છે અને સુદર સરોદવાળા બબ્બે ઘટ છે ૧૧૧

એ ઉપરાત વળી નાના પ્રકારના કુપળથી ભરેલી તથા આસપાસ ભમ્યા કરતા ભમરાઓના ઝકારરૂપી ગીતોના શબ્દોથી મન હરણ કરનારી બબ્બે વનમાળાઓ છે, આરીસાના આકારના, પ્રકઠનામના બબ્બે પીઠ છે, જેઓ બે યોજન જાડા અને ચાર યોજન પહોળા છે ૧૧૨-૧૧૩

એ દરેકમા ચાર યોજન ઉચો અને બે યોજનના વિસ્તારવાળો-એવો એકેક મનોરમ પ્રાસાદ છે ૧૧૪

એ પ્રાસાદોને ઉચા ઉંચા શિખરો છે એનાપર મનોહર ધ્વજાઓ અને છત્રો આવી રહ્યા છે અને એની અદર વિજયદૂષ્યયુક્ત સિહાસનો વિરાજી રહ્યા છે ૧૧૫

એના આસ્થાનમડપમા બબ્બે તોરણો અને તોરણોની આગળ બબ્બે પુતળીઓ છે ૧૧૬

વળી ત્યા ગજદત, હય, હાથી, પુરૂષ, કિનર, ઉરગ, ગન્ધર્વ અને વૃષભોના જોડલા શોભી રહ્યા છે ૧૧૭

वीथयः पंक्तयश्चैषां नित्यं कुसुमिता लताः ।
पद्मनागाशोकलताः चम्पकाम्रादयोऽपि च ॥ ११८ ॥

मांगल्यकलशा भृंगारकाः तथात्मदर्शकाः ।
स्थालानि साक्षतानीव पात्र्य फलभृता इव ॥ ११९ ॥

सर्वौषधिप्रसाधनभाण्डभृता सुप्रतिष्ठकाश्चैव ।
पीठात्ममनोगुलिका युता· फलकनागदन्ताद्यैः ॥ १२० ॥

रात्नाः करण्डकाः रात्ना हयकण्ठादयोऽष्ट च ।
चगेर्यः तेष्वष्टविधाः पटलान्यपि चाष्टधा ॥ १२१ ॥

तथाहि । पुष्पैः माल्यैः चूर्णगन्धैः वस्त्रसिद्धार्थभूषणैः ।
लोमहस्तैश्च सम्पूर्णाः चगेर्यः पटलानि च ॥ १२२ ॥

सिंहासनातपत्रे चमराणि समुद्गकाश्च दशभेदाः ।
प्रतितोरणमेतेषां द्वयं द्वयं भवति सर्वेषाम् ॥ १२३ ॥

समुद्गकसंग्रहगाथा चेयम् ।

तेल्ले कोट्ठसमुग्गे पत्ते चोए य तगर एला य ।
हरिआले हिंगुलए मणोसिला अंजणसमुग्गे ॥ १२४ ॥

વળી ત્યા નિરન્તર પુષ્પિત એવી નાગલતા, અશોકલતા, ચમ્પકલતા વગેરે લતાઓ તથા આમ્રવૃક્ષો પણ આવેલા છે ૧૧૮

વળી ત્યા મગળકળશો, ઝારીઓ, દર્પણો, અક્ષતના થાળ અને ફળભરેલી છાબડીઓ પણ છે ૧૧૯

સર્વ પ્રકારની ઔષધીઓ અને શણગારના સાધનોના ડાબલાથી ભરેલા, તથા ફળા અને ગજદત વગેરેથી યુક્ત-એવા પીઠવાળા ચોતરા પણ ત્યા છે ૧૨૦

વળી ત્યા આઠ રત્નકરડક, અને આઠ હયકઠાદિક પણ છે તેમા પુષ્પ, માળા, ચૂર્ણ, સુગધીઓ, વસ્ત્ર, સરસવ, આભૂષણ અને પીછીઓથી સપૂર્ણ એવી આઠ ચગેરી અને આઠ પટલો પણ છે ૧૨૧-૧૨૨

વળી તોરણે તોરણે સિહાસન, છત્ર, ચામર અને દશ પ્રકારના ડાબલા-એ સર્વના જોડલા આવેલા છે ૧૨૩

તે દશ ડાબલાઓમા નીચે પ્રમાણેની વસ્તુઓ છે તેલ, કપુરકાચલી, પાદડી, ચોળ, તગર, એલચી, હડતાળ, હિગળોક, મનશીલ અને અજન-એમ દશ વસ્તુઓ છે ૧૨૪

तथात्र विजयद्वारे शतमष्टाधिकं ध्वजाः ।
प्रत्येकं चक्रादिचिह्ना दशधा ते त्वमी मताः ॥ १२५ ॥
चक्रमृगगरुडसिंहाः पिच्छवृकच्छत्रवर्यहर्यक्षाः ।
वृषभचतुर्दन्तगजाः सर्वेऽशीत्यन्वितसहस्रम् ॥ १२६ ॥
विशिष्टस्थानरूपाणि भौमानि नव सख्यया ।
विजयद्वारस्य पुरः स्युः भोग्यानि तदीशितुः ॥ १२७ ॥

तथाहुः जीवाभिगमे । विजयस्स णं दारस्स पुरओ नव भोमा पएणत्ता । इत्यादि ॥ समवायांगे तु विजयस्स णं दारस्स एगमेगाए बाहाए नव नव भोमा पण्णत्ता इति दृश्यते ॥ तदत्र तत्त्वं सर्वविद्वेद्यम् ॥

मध्ये च तेषां भौमानां पंचमे सपरिच्छदम् ।
सिंहासनमधीशस्यान्येषु भद्रासनानि च ॥ १२८ ॥
इत्येवं विजयद्वारं लेशतो वर्णितं मया ।
तृतीयोपांगमालोक्य विशेषविस्तरार्थिभिः ॥ १२९ ॥
यो योऽस्याधिपतिर्देवः तं तं सामानिकादयः ।
आह्वयन्ति विजयेति पुस्तकेषु तथोक्तितः ॥ १३० ॥

વળી આ વિજયદ્વારપર એકસો આઠ ધ્વજાઓ ફરકી રહી છે દરેક ધ્વજાપર ચક્ર, હરિણ, ગરૂડ, સિંહ, પિચ્છ, વૃક, છત્ર, અશ્વ, વૃષભ અને ચાર દન્તુશળવાળો હસ્તી–એમ દશ દશ ચિહ્નો છે ૧૨૫–૧૨૬

એ વિજયદ્વારની આગળ વળી, એના સ્વામીના ઉપભોગને અર્થે, વિશિષ્ટસ્થાનરૂપ નવ ભોંયરા છે ૧૨૭

એ અભિપ્રાય જીવાભિગમસૂત્રનો છે સમવાયાંગસૂત્રમાં તો એની એકેક બાહામાં નવ નવ ભોંયરા છે એમ કહ્યું છે આમાં સત્ય કયું એ કેવળી જાણે

એ નવમાંથી પાંચમા ભોંયરામાં એના અધિપતિનું પરિવારવાળું સિંહાસન છે શેષ આઠમાં ભદ્રાસનો છે ૧૨૮

એ પ્રમાણે મેં વિજયદ્વારનું લેશમાત્ર વર્ણન કર્યું છે વિસ્તાર જાણવાની ઇચ્છાવાળાએ ત્રીજું 'ઉપાંગ' જોવું ૧૨૯

આ દ્વારના અધિપતિ–દેવ–ને સામાનિક દેવતાઓ 'વિજય' નામથી બોલાવે છે

तदिद विजयस्वामियोगाद्विजयनामकम् ।
अथवामुष्य नामेदं त्रैकालिक च शाश्वतम् ॥ १३१ ॥
एवं क्षेत्रद्वीपवार्धिनामानि स्युः यथायथम् ।
नित्यानि स्वामियोगस्तु यथास्थानं प्रवक्ष्यते ॥ १३२ ॥
यथेदं विजयद्वार तथा त्रीण्यपराण्यपि ।
समरूपाणि किन्त्वीशा द्वारतुल्याभिधाः सुराः ॥ १३३ ॥
वैजयन्तो जयन्तश्चापराजित इति क्रमात् ।
चत्वार्येषां सहस्राणि सामानिकसुधाभुजाम् ॥ १३४ ॥
सहस्राणि च देवानामष्टाभ्यन्तरपर्षदि ।
देवानामयुत मध्यपर्षदि स्फातिशालिनाम् ॥ १३५ ॥
स्यु. द्वादशसहस्राणि देवानां बाह्यपर्षदि ।
चतस्रोऽग्रमहिष्यश्च स्युः साहस्रपरिच्छदाः ॥ १३६ ॥
सेना. सेनान्यश्च सप्त पूर्वोक्तव्यन्तरेन्द्रवत् ।
आत्मरक्षकदेवानां सहस्राणि च षोडश ॥ १३७ ॥

તેથી એ દ્વાર 'વિજય' નામથી ઓળખાય છે અથવા એનુ એ નામ ત્રિકાલિક અને શાશ્વત છે એમ સમજવુ ૧૩૦-૧૩૧

એવી રીતે ક્ષેત્ર, દ્વીપ અને સમુદ્રોના નામ પણ નિત્ય એટલે શાશ્વત છે એના સ્વામી કોણ કોણ છે એ વાત આગળ ઉપર યોગ્ય સ્થાને કહેવામા આવશે ૧૩૨

હવે વૈજયત, જયત અને અપરાજિત નામના જે શેષ ત્રણ દ્વારો છે તેમનુ સર્વસ્વરૂપ વિજયદ્વાર જેવુ જ સમજવુ એઓના સ્વામી જે દેવો છે એમના નામ પણ એ દ્વારોના નામને અનુસરીને વૈજયત, જયત અને અપરાજીત-એ પ્રમાણે છે ૧૩૩-૧૩૪.

એ પ્રત્યેકને ચાર હજાર સામાનિક દેવો છે

વળી એ પ્રત્યેક દેવસે ત્રણ ત્રણ પર્ષદા છે તેમા અભ્યન્તર પર્ષદામા આઠ હજાર, મધ્યની પર્ષદામા દશ હજાર તથા બહારની પર્ષદામા બાર હજાર દેવો છે ૧૩૫-૧૩૬.

વળી એ પ્રત્યેકને એકેક હજારના પરિવારવાળી ચાર્ચાર પટ્ટરાણીઓ છે, અને પૂર્વોક્ત વ્યન્તરેન્દ્રની પેઠે સાત સેના, સાત સેનાપતિ અને સોળહજાર આત્મરક્ષક દેવો છે. ૧૩૭

प्रत्येकमेव विजयप्रमुखाणां परिच्छदः ।
सर्वेऽपि विजयाद्यास्ते तुल्या पल्यायुष स्मृताः ॥ १३८ ॥
पूर्वोक्तानां निजनिजनगरीवासिनां च ते ।
व्यन्तराणां व्यन्तरीणामैश्वर्यमुपभुञ्जते ॥ १३९ ॥
एवं द्वाराणि चत्वारि सर्वासु जगतीष्वपि ।
तत्र जम्बूद्वीपसत्कविजयद्वारनाकिन ॥ १४० ॥
विजयद्वारतः प्राच्यां दिशि तिर्यगसंख्यकान् ।
द्वीपाब्धीन् समतिक्रम्य जम्बूद्वीपेऽस्त्यथापरे ॥ १४१ ॥
योजनानां सहस्राणि द्वादशायतविस्तृता ।
राजधानी परिक्षेपस्तस्याश्चैवमुदीरित ॥ १४२ ॥
सप्तत्रिंशत्सहस्राणि योजनानां शतानि च ।
नवैव सप्तचत्वारिंशत् किंचिदधिकान्यपि ॥ १४३ ॥ युग्मम् ॥
वप्रो रत्नमयस्तस्या राजधान्या विराजते ।
सप्तत्रिंशद्योजनानि सार्द्धानि स समुच्छ्रितः ॥ १४४ ॥

तथोक्त जीवाभिगमे । से पागारे सत्तत्तीसं जोअणाइ अद्धजो- अणं च उड्ढ उच्चत्तेणं ॥ श्रीसमवायांगे तु सव्वासु ण विजयवेजयंतजयंत

જેમ વિજય આદિ ચારે દેવોનો આ પ્રમાણેનો સરખો પરિવાર છે તેમ તેમનુ આયુષ્ય પણ એક સરખુ એક પલ્યોપમનુ છે ૧૩૮

તેમની તેમની રાજધાનીઓમા વસતા વ્યન્તરદેવો અને વ્યન્તરદેવીઓ પર એઓ વળી અધિકાર ભોગવે છે ૧૩૯

એવી રીતે સર્વ ' જગતી ' ના કોટને ચારચાર દ્વારો આવેલા છે ૧૪૦

આ જમ્બૂદ્વીપના વિજયદ્વારના દેવની રાજધાની બીજા જમ્બૂદ્વીપમા છે એ વિજય દ્વારથી પૂર્વદિશામા અસખ્યાત દ્વીપસમુદ્રો મૂકયા પછી આવે છે ૧૪૧

એ લાબીપહોળી બારહજાર યોજન છે અને એનો ઘેરાવો સાડત્રીશ હજાર યોજનથી કઇક અધિક છે ૧૪૨-૧૪૩

એ રાજધાનીને એક રત્નમય કોટ છે, જે સાડીસાડત્રીશ યોજન ઉંચો છે ૧૪૪.

अपराजिआसु रायहाणीसु पागारा सत्ततीसं जोअणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं पण्णत्ता इति उक्तम् ॥

मूले च विस्तृत सोऽयं सार्द्धां द्वादशायोजनीम् ।
मध्ये च विस्तृतः क्रोशाधिकानि योजनानि षट् ॥ १४५ ॥

अर्धक्रोशाधिक मौलौ विस्तृतो योजनत्रयम् ।
असौ नानारत्नमयैः कलितः कपिशीर्षकैः ॥ १४६ ॥

अर्धक्रोशमितायामं क्रोशतुर्यांशविस्तृतम् ।
देशोनार्धक्रोशतुगमेकैकं कपिशीर्षकम् ॥ १४७ ॥

वप्रस्य तस्यैकैकस्यां वाहायां जिनपुंगवैः ।
पंचविंश पचविंशं द्वाराणां शतमीच्चितम् ॥ १४८ ॥

शतानि पंच द्वाराणामेवं स्युः सर्वसख्यया ।
विजयद्वारवत् सर्वमेषां वर्णनमीरितम् ॥ १४९ ॥

किन्त्वियान् विशेष· ।

द्वाषष्टियोजनान्युच्चं सार्धानि द्वारमेककम् ।
योजनानि सपादान्येकत्रिंशतं च विस्तृतम् ॥ १५० ॥

ये च प्रकठकाख्ये पीठे तत्रोदिते तयोरिह तु ।
पंचदशयोजनानि च सार्धौ क्रोशौ च तुगत्वम् ॥ १५१ ॥

'જીવાભિગમ' સૂત્ર એ વાતની સાક્ષી પુરે છે પણ સમવાયાગસૂત્રમા તો ચારે દેવોની રાજધાનીઓના કોટ સાડત્રીશ યોજન ઉંચા કહ્યા છે

હવે એ કોટ મૂળ આગળ સાડાબારયોજન પહોળો છે, મધ્યભાગમા છ યોજન ને એક કોસ પહોળો છે અને મથાળે સાડાત્રણ યોજન પહોળો છે વળી એને વિવિધપ્રકારના રત્નોના કાગરા છે ૧૪૫-૧૪૬

તે કાગરા પ્રત્યેક અરધો કોસ લાબા, એક ચતુર્થાશ કોસ પહોળા અને લગભગ અરધો કોસ ઉચા છે ૧૪૭

તે કોટની અકેકી બાહામા જિનભગવાને સવાસો સવાસો દ્વારો કહ્યા છે ૧૪૮

એટલે સર્વે મળીને પાચસો દ્વાર છે એમનુ સર્વ સ્વરૂપ વિજયદ્વાર પ્રમાણે સમજવુ ૧૪૯

ફેરમાત્ર એટલો કે આ અકેક દ્વાર સાડી બાસઠ યોજન ઉંચુ છે અને સવાએકત્રાશ

प्रत्येकमेव विजयप्रमुखाणां परिच्छदः ।
सर्वेऽपि विजयाद्यास्ते तुल्या पल्यायुषः स्मृताः ॥ १३८ ॥
पूर्वोक्तानां निजनिजनगरीवासिनां च ते ।
व्यन्तराणां व्यन्तरीणामैश्वर्यमुपभुञ्जते ॥ १३९ ॥
एवं द्वाराणि चत्वारि सर्वासु जगतीष्वपि ।
तत्र जम्बूद्वीपसत्कविजयद्वारनाकिनः ॥ १४० ॥
विजयद्वारतः प्राच्यां दिशि तिर्यगसंख्यकान् ।
द्वीपाब्धीन् समतिक्रम्य जम्बूद्वीपेऽस्त्यथापरे ॥ १४१ ॥
योजनानां सहस्राणि द्वादशायतविस्तृता ।
राजधानी परिक्षेपस्तस्याश्चैवमुदीरितः ॥ १४२ ॥
सप्तत्रिंशत्सहस्राणि योजनानां शतानि च ।
नवैव सप्तचत्वारिंशत् किंचिदधिकान्यपि ॥ १४३ ॥ युग्मम् ॥
वप्रो रत्नमयस्तस्या राजधान्या विराजते ।
सप्तत्रिंशद्योजनानि सार्द्धानि स समुच्छ्रितः ॥ १४४ ॥

तथोक्तं जीवाभिगमे । से पागारे सत्तत्तीसं जोअणाइं अद्धजोअणं च उड्ढं उच्चत्तेणं ॥ श्रीसमवायांगे तु सव्वासु णं विजयवेजयंतजयंत

જેમ વિજય આદિ ચારે દેવોનો આ પ્રમાણેનો સરખો પરિવાર છે તેમ તેમનુ આયુષ્ય પણ એક સરખુ એક પલ્યોપમનુ છે ૧૩૮

તેમની તેમની રાજધાનીઓમા વસતા વ્યન્તરદેવો અને વ્યન્તરદેવીઓ પર એઓ વળી અધિકાર ભોગવે છે ૧૩૯

એવી રીતે સર્વ ‘ જગતી ’ ના કોટને ચારચાર દ્વારો આવેલા છે ૧૪૦

આ જમ્બૂદ્વીપના વિજયદ્વારના દેવની રાજધાની બીજા જમ્બૂદ્વીપમા છે એ વિજય દ્વારથી પૂર્વદિશામા અસખ્યાત દ્વીપસમુદ્રો મૂકયા પછી આવે છે ૧૪૧

એ લાબીપહોળી બારહજાર યોજન છે અને એનો ઘેરાવો સાડત્રીશ હજાર યોજનથી કઇક અધિક છે ૧૪૨-૧૪૩

એ રાજધાનીને એક રત્નમય કોટ છે, જે સાડીસાડત્રીશ યોજન ઉચો છે ૧૪૪.

अपराजिश्रासु रायहाणीसु पागारा सत्तत्तीसं जोश्रणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं पण्णत्ता इति उक्तम् ॥

मूले च विस्तृत· सोऽय सार्द्धां द्वादशायोजनीम् ।
मध्ये च विस्तृतः क्रोशाधिकानि योजनानि पद् ॥ १४५ ॥

अर्धक्रोशाधिकं मौलौ विस्तृतो योजनत्रयम् ।
असौ नानारत्नमयैः कलित· कपिशीर्षकैः ॥ १४६ ॥

अर्धक्रोशमितायामं क्रोशतुर्यांशविस्तृतम् ।
देशोनार्धक्रोशतुगमेकैकं कपिशीर्षकम् ॥ १४७ ॥

वप्रस्य तस्यैकैकस्यां वाहायां जिनपुंगवैः ।
पचविंशं पचविंशं द्वाराणां शतमीच्चितम् ॥ १४८ ॥

शतानि पंच द्वाराणामेवं स्यु. सर्वसख्यया ।
विजयद्वारवत् सर्वमेषां वर्णनमीरितम् ॥ १४९ ॥

किन्त्वियान् विशेषः ।

द्वाषष्टियोजनान्युच्चं सार्धानि द्वारमेककम् ।
योजनानि सपादान्येकत्रिंशतं च विस्तृतम् ॥ १५० ॥

ये च प्रकठकाख्ये पीठे तत्रोदिते तयोरिह तु ।
पचदशयोजनानि च सार्धौ क्रोशौ च तुगत्वम् ॥ १५१ ॥

'જીવાભિગમ' સૂત્ર એ વાતની સાક્ષી પુરે છે પણ સમવાયાગસૂત્રમા તો ચારે દેવોની રાજધાનીઓના કોટ સાડત્રીશ યોજન ઉંચા કહ્યા છે

હવે એ કોટ મૂળ આગળ સાડાબારયોજન પહોળો છે, મધ્યભાગમા છ યોજન ને એક કોસ પહોળો છે અને મથાળે સાડાત્રણ યોજન પહોળો છે વળી એને વિવિધપ્રકારના રત્નોના કાગરા છે ૧૪૫-૧૪૬

તે કાગરા પ્રત્યેક અરધો કોસ લાબા, એક ચતુર્થાંશ કોસ પહોળા અને લગભગ અરધો કોસ ઉંચા છે ૧૪૭

તે કોટની એકેકી બાહામા જિનભગવાને સવાસો સવાસો દ્વારો કહ્યા છે ૧૪૮

એટલે સર્વ મળીને પાચસો દ્વાર છે એમનુ સર્વ સ્વરૂપ વિજયદ્વાર પ્રમાણે સમજવુ ૧૪

ફેરમાત્ર એટલો કે આ એકેક દ્વાર સાડી બાસઠ યોજન ઉંચુ છે અને સવાએ

एकत्रिंशद्योजनानि क्रोशश्चायतिविस्तृती ।
प्रत्येकमेषामुपरि स्यु. प्रासादावतसका ॥ १५२ ॥

एकत्रिंशद्योजनानि सक्रोशानि समुच्छ्रिता ।
उच्छ्रयार्धेन ते सर्वे प्रासादा विस्तृतायताः ॥ १५३ ॥

द्वारस्यैकैकस्य नातिदूरासन्ने भुवस्तले ।
सप्तदश सप्तदश भौमाः प्रासादशेखरा ॥ १५४ ॥

तेषां मध्ये नवमे नवमे सिंहासन विजयमरुतः ।
सामानिकादिसुरगणभद्रासनपरिवृत भाति ॥ १५५ ॥

अष्टस्वष्टसु भौमेषु स्थितेषूभयतस्ततः ।
अस्ति प्रत्येकमेकैक रत्नभद्रासन महत् ॥ १५६ ॥

तथा तस्या राजधान्या बहिर्दिक्षु चतसृषु ।
योजनानां पचशत्या पुरतो वनमेककम् ॥ १५७ ॥

प्राच्यामशोकविपिनमपाच्यां साप्तपर्णिकम् ।
प्रतीच्यां चम्पकवनमुदक् चूतवन क्रमात् ॥ १५८ ॥

યોજન પહોળુ છે વળી ત્યા પ્રકંઠક નામના જે એ પીઠ કહ્યા છે તેઓની અહિ ઉચાઈ પદર યોજન ને અઢી કોસ છે, અને લ બાઇ પહોળાઈ સવા એકત્રીશ યોજન છે ૧૫૦-૧૫૨

વળી તે સર્વની ઉપર મ્હોટા પ્રાસાદો છે એઓ એકત્રીશ યોજન અને એક કોસ ઉંચા, અને એથી અરધા લાબા પહોળા છે ૧૫૩

વળી પ્રત્યેક દ્વારની લગભગ સત્તરસત્તર ભૂગર્ભ પ્રાસાદો છે તેમા નવમાનવમા પ્રાસાદમા વિજયદેવનુ સિ હાસન છે-તે સિ હાસનની આસપાસ વળી સામાનિક આદિ દેવોના ભદ્રાસનો આવેલા છે ૧૫૪-૧૫૫

વળી દરેક નવમાની બેઉ બાજુએ જે આઠ આઠ ભૂગર્ભપ્રાસાદો રહ્યા તે પ્રત્યેકમા એકેક મ્હોટુ રત્નમય ભદ્રાસન છે ૧૫૬

હવે તે રાજધાનીની બહાર ચારે દિશાઓમા પાચસો પાચસો યોજન મૂકીને એકેક વન આવે છે પૂર્વમા અશોકવન, દક્ષિણમા સપ્તપર્ણવન, પશ્ચિમમા ચ પકવન તથા ઉત્તરમા આમ્ર [illegible]-૧૫૮

सहस्त्राणि योजनानां द्वादशायामतोऽथ ते ।
स्युः पंचशतविष्कम्भा वनखण्डा पृथक् पृथक् ॥ १५९ ॥
प्रत्येकं वप्रवलयपरिक्षिप्ता· समन्तत· ।
मध्ये तेषां तथैकैक· स्यात् प्रासादावतंसकः ॥ १६० ॥
द्वाषष्टिं योजनान्यर्द्धाधिकानि ते समुन्नताः ।
योजनान्येकत्रिंशत् सक्रोशानि च विस्तृता· ॥ १६१ ॥
प्रत्येक रत्नघटितसिंहासनविभूषिताः ।
पल्योपमायुरेकैकनिर्जराधिष्ठिता अपि ॥ १६२ ॥
मध्येऽथास्या राजधान्या भूमिभागे मनोहरे ।
शुद्धजाम्बूनदमय· पीठबन्धो विराजते ॥ १६३ ॥
योजनानां शतान्येष द्वादशायतविस्तृतः ।
क्रोशार्द्धमेदुरः पद्मवेदिकावनवेष्टित. ॥ १६४ ॥
त्रिसोपानकमेकैकं द्वार चारु विराजते ।
मणीमय तोरणेन तत्र दिक्षु चतसृषु ॥ १६५ ॥
मध्येऽस्य पीठबन्धस्य भूमिभागेऽस्ति बन्धुरे ।
महानेकः तपनीयमयः प्रासादशेखर ॥ १६६ ॥

તે દરેક વન બારહજાર યોજન લાબુ તથા પાચસો યોજન પહોળુ છે ૧૫૯
દરેકની ફરતો વળી કોટ પણ છે અને દરેકમા વળી એકેક સુદર પ્રાસાદ પણ છે ૧૬૦
એ પ્રાસાદો સાડાબાસઠ યોજન ઉચા અને સવાએકત્રીશ યોજન પહોળા છે ૧૬૧
વળી દરેક રત્નઘટિત સિહાસનથી વિભૂષિત છે અને પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા દેવથી અધિષ્ઠિત છે ૧૬૨

હવે એ રાજધાનીના મધ્યભાગમા સુદરસ્થળપર એક ઉત્તમસુવર્ણમય પીઠબધ છે ૧૬૩
તે પીઠબધ બારસો યોજન લાબો પહોળો અને અરધો કોસ જાડો છે, અને એની આસપાસ પદ્મવેદિકા અને બગીચો શોભી રહ્યો છે ૧૬૪

ચારે દિશાઓના (ચારે)દ્વારને ત્રણ ત્રણ સુદર મણીમય પગથીયા શોભીરહ્યા છે ૧૬૫.

द्वाषष्टिं योजनान्यर्द्धाधिकानि स समुन्नत. ।
उच्चत्वस्यार्द्धमानेन भवत्यायतविस्तृत ॥ १६७ ॥
तस्य प्रासादस्य मध्ये महती मणिपीठिका ।
सा द्विगव्यूतबाहल्या योजन विस्तृतायता ॥ १६८ ॥
तस्या मणिपीठिकाया मध्ये सिंहासन महत् ।
वृत विजयदेवार्हं सामानिकादिकासनै. ॥ १६९ ॥
तच्चैवम् । मूलसिंहासनाद्वायूत्तरैशानदिशां त्रये ।
सामानिकाना चत्वारि सहस्राण्यासनानि वै ॥ १७० ॥
प्राच्यामग्रमहिषीणामासनानि चतसृणाम् ।
चत्वार्येवातिचतुरपरीवारसुरीजुषाम् ॥ १७१ ॥
मूलसिंहासनादग्निकोणेऽभ्यन्तरपर्षद ।
भद्रासनसहस्राणि भवन्त्यष्टौ सुधाभुजाम् ॥ १७२ ॥
दक्षिणस्यां दिशि तथा भान्ति मध्यमपर्षद ।
दशासनसहस्राणि तावतामसृताशिनाम् ॥ १७३ ॥
भद्रासनानि नैर्ऋत्यां बाह्यपर्षत्सुधाभुजाम् ।
स्यु द्वादशसहस्राणि पश्चिमायामथो दिशि ॥ १७४ ॥

આ પીઠબ ધના મનહર ભૂમિભાગમા એક સુ દર સુવર્ણમય પ્રાસાદ આવેલો છે એ પ્રાસાદ સાડીબાસઠ યોજન ઉંચો અને સવાએકત્રીશ યોજન લાબો પહોળો છે ૧૬૬-૧૬૭

એના મધ્યભાગમા વળી બે કોસ જાડી અને ચાર કોસ લાબી પહોળી એક મ્હોટી મણિપીઠિકા છે ૧૬૮

એ મણિપીઠિકાના મધ્યભાગમા વિજયદેવને લાયકનુ એક મ્હોટુ સિ હાસન છે, જેની ફરતા વળી એના સામાનિક દેવો વગેરેના સિ હાસન આવેલા છે ૧૬૯

તે આવી રીતે —

મૂળ સિ હાસનથી વાયવ્ય, ઉત્તર અને ઇશાન-એમ ત્રણ તરફ સામાનિક દેવોના ચાર હજાર આસનો, પૂર્વ તરફ અતિ ચતુર પરીવારવાળી અગ્ર-મહિષીઓના ચાર આસનો, અગ્નિકોણમા અભ્યન્તર પર્ષદાના દેવોના આઠ હજાર આસનો, દક્ષિણમા મધ્યમ પર્ષદાના

सेनापतीनां सप्तानां सप्त भद्रासनानि च ।
ततः पर परिक्षेपे द्वितीयस्मिंश्चतुर्दिशम् ॥ १७५ ॥
चत्वारि चत्वारि सहस्राणि भान्ति चतुर्दिशम् ।
आत्मरक्षकदेवानां सहस्राणीति षोडश ॥ १७६ ॥
स चैव मूलप्रासादः चतुःप्रासादवेष्टितः ।
उच्चत्वायामविष्कम्भैः तेऽर्धमानाश्च मौलत. ॥ १७७ ॥
प्रासादास्तेऽपि चत्वारः चतुर्भिरपरैरपि ।
स्वप्रमाणादर्द्धमानैः प्रत्येकं परितो वृताः ॥ १७८ ॥
परिवारपरीवारभूता एते च मौलतः ।
चतुर्थभागमानेन प्रोत्तुगायतविस्तृताः ॥ १७९ ॥
एतेऽपि च स्वार्द्धमानैश्चतुर्भिरपरैर्वृताः ।
चतुर्दिशं स्युरित्येवं प्रत्येकमेकविंशतिः ॥ १८० ॥
परिवारपरीवारपरीवारास्तु मौलतः ।
विष्कम्भायामतुगत्वै. अष्टमांशमिता मताः ॥ १८१ ॥

દેવોના દશ હજાર આસનો, નૈર્ઋત્યમા બહારની પર્ષદાના દેવોના બાર હજાર આસનો તથા પશ્ચિમમા સાત સેનાપતિઓના સાત આસનો છે ૧૭૦-૧૭૫

ત્યારપછી બીજા વલયમા આત્મરક્ષક દેવોના, ચારે દિશાઓમા થઈને સોળ હજાર આસનો છે ૧૭૬

હવે, ઉપર જે એક મૂળ પ્રાસાદ કહ્યો તેની આસપાસ ચાર પ્રાસાદો આવેલા છે તે એ મૂળપ્રાસાદથી ઉંચાઈ અને લબાઇપહોળાઇમા અરધા છે ૧૭૭

વળી આ ચારની ફરતા પણ એઓ કરતા પ્રમાણમા અરધા એવા ચાર ચાર પ્રાસાદો છે આ છેલ્લા, જે પરીવારના પણ પરીવાર કહેવાય તેઓની એ પ્રમાણે મૂળપ્રાસાદથી ચોથા ભાગની ઉંચાઇ તેમ જ લબાઇપહોળાઇ થઇ ૧૭૮-૧૭૯

એમની ફરતા પણ દરેક દિશાએ ચારચાર પ્રાસાદો છે એટલે પ્રત્યેક દિશાએ એકવીશ એકવીશ થયા ૧૮૦

પરીવારના પરીવાર અને એના પણ પરીવાર એવા આ પ્રાસાદો મૂળપ્રાસાદના કરતા પ્રમાણમા એક અષ્ટમાશ જેટલા છે ૧૮૧

पंचाशीतिरमी सर्वे जीवाभिगमपुस्तके ।
वृत्तौ तु तुर्या प्रासादपरिपाटी निरीक्ष्यते ॥ १८२ ॥

तथाहि । परिवारपरीवारपरीवारा अपि स्फुटम् ।
चतुर्भिरपरैर्मौलात् षोडशांशमितैर्वृता ॥ १८३ ॥

तदेकैकस्या दिशायां पचाशीतिर्भवन्त्यत ।
शतानि त्रीण्येकचत्वारिंशानि सर्वसख्यया ॥ १८४ ॥

विना च मूलप्रासाद सर्वेऽप्येते विभूषिता ।
एकैकेनैव विजययोग्यसिंहासनेन च ॥ १८५ ॥

अथास्त्युत्तरपूर्वस्यां मूलप्रासादत सभा ।
सुधर्मा नाम सततदिव्यनाट्याप्सरोभृता ॥ १८६ ॥

योजनानि द्वादशैषा सार्द्धान्यायामतो मता ।
सक्रोशानि योजनानि षड् विष्कम्भत ईरिता ॥ १८७ ॥

योजनानि नवोत्तुगा द्वारैस्त्रिभिरलङ्कृता ।
प्राच्यामुदीच्यां चापाच्यामेकैकमथ तान्यपि ॥ १८८ ॥

આ પ્રમાણે ચાર દિશાના થઈને ચોરાશી, અને એક મૂળપ્રાસાદ થઈને એકદર પચાશી પ્રાસાદ જીવાભિગમ સૂત્રમા કહ્યા છે, પણ એની 'વૃત્તિ'મા તો પ્રાસાદની એક ચોથી શ્રેણિ પણ કહી છે ૧૮૨

અને એ આ પ્રમાણે કહી છે —

પરીવારના પરીવારના પરીવાર રૂપ જે પ્રાસાદો કહ્યા તેમાના પ્રત્યેકની આસપાસ વળી ચારચાર પ્રાસાદો આવેલા છે, જે મૂળપ્રાસાદથી પ્રમાણમા એક સોળાશ જેવડા છે એ પ્રમાણે પ્રત્યેક દિશાએ એવા પચાશી પ્રાસાદ થયા એટલે ચારે દિશાએ મળીને ત્રણસો ચાલીસ થયા અને એમા એક મૂળ પ્રાસાદ લેખવીએ એટલે સમગ્ર મળીને ત્રણસો એકતાળીશ (ચોથી શ્રેણિની ગણત્રીએ) થાય ૧૮૩-૧૮૪

એક મૂળ પ્રાસાદ વિના એ સર્વે પ્રાસાદો અર્થાત્ ત્રણસો ચાલીસ પ્રાસાદો વિજયદેવને લાયક એવા એકેક સિંહાસનથી વિભૂષિત છે ૧૮૫

હવે એ મૂળ પ્રાસાદથી ઇશાનકોણમા, હમ્મેશા દિવ્ય નાટકો કરનારી અપ્સરાઓથી યુક્ત એવી સુધર્મા નામની સભા આવેલી છે ૧૮૬

એ સભા સાડાબાર યોજન લાબી, છ યોજન ને એક કોસ પહોળી અને નવ યોજનની

द्वे योजने उच्छ्रितानि योजनं विस्तृतानि च ।
तेषां पुरस्तादेकैकः प्रत्येकं मुखमंडप ॥ १८९ ॥ युग्मम् ॥
तेऽप्युत्तप्ततपनीयचन्द्रोदयविराजिताः ।
सातिरेके योजने द्वे समुत्तुंगा मनोरमा. ॥ १९० ॥
ते सुधर्मासभातुल्या विष्कम्भायामत पुन ।
तेषां पुरस्तादेकैकः स्यात्प्रेक्षागृहमंडपः ॥ १९१ ॥
मुखमंडपतुल्यास्ते प्रमाणै. सर्वतो मताः ।
प्रत्यक्षं तेष्वक्षपाटश्चतुरस्त्राकृतिः स्मृत. ॥ १९२ ॥
मध्ये चाक्षपाटकानामेकैका मणिपीठिका ।
अर्धयोजनबाहल्या योजनं विस्तृतायता ॥ १९३ ॥
तासां प्रत्येकमुपरि सिंहासनमुरु स्फुरत् ।
तेषां प्रेक्षामंडपानां पुरतोऽथ प्रकीर्त्तिता ॥ १९४ ॥
एकयोजनबाहल्या द्वे च ते विस्तृतायता ।
रचिता विविधैः रत्नैः एकैका मणिपीठिका ॥ १९५ ॥ युग्मम् ॥

ઉભણીવાળી છે વળી એને પૂર્વ, ઉત્તર અને દક્ષિણ એમ ત્રણ દિશાએ એકેક દ્વાર આવેલુ છે ૧૮૭–૧૮૮

એ દ્વારો બે યોજન ઉંચા અને એક યોજન પહોળા છે અને એઓની આગળ એકેક સુખમડપ છે ૧૮૯

તપાવેલા સુવર્ણસમાન મનોજ્ઞ ચદ્રવાને લીધે અત્યત શોભી રહેલા એ મનહર મડપો ઉચાઈમા બે યોજન અને લબાઇ પહોળાઈમા સુધર્મા સભા જેવડા છે ૧૯૦–૧૯૧

એ મુખમડપોની આગળ વળી એવડાજ પ્રેક્ષામડપ છે–જેમા ચોરસ ચોપાટ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે ૧૯૨

એ ચોપાટની અદર વળી એક યોજન લાબીપહોળી તથા અરધો યોજન જાડી મણિપીઠિકા છે અને એ મણિપીઠિકા પર સુદર સિહાસન છે ૧૯૩–૧૯૪

એ પ્રેક્ષામડપોની મોઢા આગળ વળી એક યોજન જાડી અને બે યોજન લાબી પહોળી વિવિધરત્નમય એકેક મણિપીઠિકા છે ૧૯૫

तेषां महेन्द्रध्वजाना पुर. प्रत्येकमेकिका ।
नन्दापुष्करिणी पद्मवेदिकावनवेष्टिता ॥ २०७ ॥
योजनानि दशोण्डा· ता सार्द्धद्वादशयोजनीम् ।
आयता षड् योजनानि क्रोशाधिकानि विस्तृता· ॥ २०८ ॥
एव सुधर्मसभाया बहिर्भागो निरूपितः ।
अथैतस्या मध्यभागो यथाम्नायं निरूप्यते ॥ २०९ ॥
तस्यां सुधर्मासभायां षट्सहस्राणि पीठिका· ।
द्वे सहस्रे दिशि प्राच्यां पश्चिमाया तथैव च ॥ २१० ॥
दक्षिणस्यामुत्तरस्यां तासां सहस्रमेककम् ।
ता सर्वा अपि रैरूप्यफलकै खचिता ध्रुवम् ॥२११॥ युग्मम् ॥
नागदन्ता वज्रमया फलकेष्वथ तेष्वपि ।
सुगन्धिपुष्पदामानि लम्बमानान्यनेकशः ॥ २१२ ॥
सुधर्मायां सभायां च स्यु धूपवासपीठिका ।
षट् सहस्राणि ताः प्राग्वत् भावनीया यथाक्रमम् ॥ २१३ ॥

એ અભિપ્રાય જીવાભિગમસૂત્રનો છે ક્ષેત્રસમાસની મ્હોટી ટીકામા તો ઇન્દ્રધ્વજની ઉંચાઇ આઠ યોજનની કહી છે

દરેક ઇન્દ્રધ્વજની આગળ પદ્મવેદિકા અને બગીચાથી યુક્ત એવી એકેકી પુષ્કરિણી એટલે વાવ છે ૨૦૭

પ્રત્યેક પુષ્કરિણી દશ યોજન ઉંડી, સાડાબાર યોજન લાંબી તથા છ યોજનને એક કોસ પહોળી છે ૨૦૮

એ પ્રમાણે સુધર્માસભાના બહારના ભાગનુ વર્ણન કર્યું

હવે આમ્નાય મુજબ એના મધ્યભાગનુ વર્ણન કરૂ છુ ૨૦૯

એમા, બેહજાર પૂર્વ દીશામા બે હજાર પશ્ચિમ દિશામા અને એકેક હજાર દક્ષિણ તથા ઉત્તર દિશામા—એમ સર્વ મળીને છ હજાર રૂપાની બેઠકવાળા આસનો છે એ આસનોની ઉપર વજ્રની ખીંટીઓ છે, જેમા વળી સુગન્ધિ પુષ્પોની અનેક માળાઓ લટકી રહી છે ૨૧૦–૨૧૨

વળી એમા, ઉપરને અનુક્રમે જ છ હજાર ધૂપવાસની પીઠિકાઓ છે આ પીઠિકાઓ

एता अपि स्वर्णरूप्यफलकैरुपशोभिता. ।
फलकेपु लसद्वज्रनागदन्ता अमीपु च ॥ २१४ ॥
वाज्रिकानि सिक्यकानि सिक्यकेपु च वज्रजाः ।
उद्गिरन्त्यो धूपघट्यो धूपधूममहर्निशम् ॥ २१५ ॥

तथैतस्याः सुधर्माया मध्येऽस्ति मणिपीठिका ।
योजनद्वयविष्कम्भायामा योजनमेदुरा ॥ २१६ ॥
चैत्यस्तंभ उपर्यस्या महान् माणवकाभिधः ।
सार्द्धसप्तयोजनोच्च. क्रोशार्द्धस्थूलविस्तृतः ॥ २१७ ॥
उपर्यधस्त्वसौ स्तंभ· पट् पट् क्रोशान् विहाय च ।
मध्यांशेऽष्टादशक्रोशे रैरूप्यफलकांचितः ॥ २१८ ॥
प्राग्वत्तेपु नागदन्ताः निरुद्धाः वज्रसिक्यकै. ।
तेषु वज्रसिक्यकेपु वृता. वज्रसमुद्गका. ॥ २१९ ॥
तेपु वज्रसमुद्गेपु जिनसक्थीनि सन्ति च ।
विजयस्वर्गिणान्यैश्चार्चितानि व्यन्तरामरै. ॥ २२० ॥
पूज्यत्वमेषां सक्थ्नां तु तादृग्महिमयोगतः ।
यदेतत्क्षालनजलं सुराणामपि दोपहृत् ॥ २२१ ॥

સોનારૂપાના પાટીઆથી શોભી રહી છે ત્યા પણ મનહર વજ્રમય ખીંટીઓ છે, ખીંટીએ ખીંટીએ વજ્રના સીંકાઓ છે અને એ સીંકાઓમા વજ્રનીજ ધૂપઘટીઓ છે જેમાથી અહર્નિશ ધૂપનો ધૂમાડો નિકળ્યાજ કરે છે ૨૧૩–૨૧૫

વળી એમા, મધ્યભાગે બે યોજન લાબીપહોળી તથા એક યોજન જાડી મણિપીઠિકા છે એના પર સાડાસાત યોજન ઉંચો તથા અર્દ્ધ કોશ જાડો અને પહોળો માણવક નામનો મહાન્ ચૈત્યસ્તભ છે ૨૧૬–૨૧૭

આ ચૈત્ય સ્તભ, હેઠળનો દોઢ યોજન અને ઉપરનો દોઢ યોજન પડતો મુકતા શેષ સાડાચાર યોજનમા સોના રૂપાના પાટીઆથી શોભી રહ્યો છે ૨૧૮

એમા રહેલી વજ્રમય ખીંટીઓ પર પણ પૂર્વવત વજ્રના સીંકાઓ છે અને એ સીંકાઓપર વજ્રના દાબડાઓ છે એ દાબડાઓમા, વિજયદેવ તેમજ અન્ય વ્યન્તર દેવોએ પૂજન અર્થે નાખેલા જિનભગવાનના અસ્થિઓ છે ૨૧૯–૨૨૦

तथोक्त श्राद्धविधिवृत्तौ ।

नव्योत्पन्नतया तर्हि सौधर्मेशानशक्रयो ।
विवादोऽभूद्विमानार्थं हर्म्यार्थमिव हर्म्यिणो. ॥ २२२ ॥

तयोरिवोर्वीश्वरयो विमानविप्रलुब्धयो' ।
नियुद्धादिमहायुद्धान्यप्यभूवन्ननेकश' ॥ २२३ ॥

निवार्यते हि कलह. तिरश्चा तरसा नरैः ।
नराणां च नराधीशै नराधीशा सुरै क्वचित् ॥ २२४ ॥

सुराणां च सुराधीशै' सुराधीशां पुन कथम् ।
केन वा स निवार्येत वज्राग्निरिव दु.शम. ॥ २२५ ॥

माणवकाख्यस्तभस्थार्हद्दंष्ट्राशान्तिवारिणा ।
साधिव्याधिमहादोपमहावैरनिवारिणा ॥ २२६ ॥

कियत्कालव्यतिक्रान्तौ सिक्तौ महत्तरै. सुरै ।
वभूवतुः प्रशान्तौ तौ किंवा सिद्ध्येन्न तज्जलात् ॥२२७॥युग्मम्॥

इत्यादि ॥

આ અસ્થિઓનુ પૂજ્યત્વ એના એવા મહિમાના યોગને લીધે છે કેમકે એઓના પ્રક્ષાલનનુ જળ પણ દેવોના સુદ્ધા દોષને હરનારૂ છે ૨૨૧

આ સબધમા શ્રાદ્ધવિધિગ્રથની ટીકામા કહ્યુ છે કે —

એક ઘરના માલિકી હક માટે જેમ બે માણસો વચ્ચે કોઇવાર તકરાર થાય છે તેમ એક વખત સોધર્મેન્દ્ર અને ઇશાનેન્દ્ર વચ્ચે વિમાનને માટે વિવાદ થયો વિમાનનો કબજો લેવાને માટે બેઉ વચ્ચે મહા મહા યુદ્ધ થયા તિર્યચોની લડાઈ મનુષ્યો નિવારી શકે, મનુષ્યોની રાજા નિવારી શકે, રાજાઓની કવચિત્ દેવો નિવારી શકે અને દેવોની ઇન્દ્રા નિવારી શકે પણ ઇન્દ્રો ઇન્દ્રો વચ્ચેનુ યુદ્ધ જે વજ્રના અગ્નિ જેવુ દુ નિવાર્ય છે તે કોણ નિવારી શકે? પણ તે વખતે કેટલોક સમય વીત્યા બાદ મહત્તર દેવોએ માણવક નામના સ્તભમા રહેલી જિનેશ્વર ભગવાનની દાઢાના, હરકોઇ અસાધ્ય વ્યાધિ કે દોષ કે વેરને નિવારનારા સ્નાત્ર જળનુ સિંચન કરીને એ બેઉ ઇન્દ્રોને શાન્ત કર્યા હતા કેમકે એવા જળથી ગમે તેવુ પણ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે ૨૨૨-૨૨૭

स्तंभस्य तस्य पूर्वस्यामस्त्येका मणिपीठिका ।
अर्द्धयोजनबाहल्या योजनायतविस्तृता ॥ २२८ ॥
उपर्यस्या महदेकं सिंहासनमनुत्तरम् ।
स्तंभस्यास्य पश्चिमायां तथान्या मणिपीठिका ॥ २२९ ॥
सापि योजनविष्कम्भायामा द्विक्रोशमेदुरा ।
उपरि स्वर्णमाणिक्यशयनीयमनोहरा ॥ २३० ॥
तल्पादुदीच्यां क्षुल्लेन्द्रध्वजः पूर्वोक्तकेतुत· ।
मानतोऽस्मात् पश्चिमायां कोशः प्रहरणै· भृतः ॥ २३१ ॥
तस्मिन् परिघरत्नादिनानाप्रहरणानि च ।
किंचिदेवं सुधर्मायाः स्वरुपमुपवर्णितम् ॥ २३२ ॥
अस्याश्चोत्तरपूर्वस्यां सिद्धायतनमुत्तमम् ।
आयामादिप्रमाणेन तत् सुधर्मासभासमम् ॥ २३३ ॥
तस्य मध्यदेशभागे एकयोजनमेदुरा ।
भाति द्वियोजनायामविष्कम्भा मणिपीठिका ॥ २३४ ॥

એ માણવકસ્તભની પૂર્વદિશામા, અર્દ્ધ યોજન જાડી અને એક યોજન લાબીપહોળી એક મણિપીઠિકા છે એ પર એક અનુપમ સિહાસન છે ૨૨૮–૨૨૯

વળી એ સ્તભની પશ્ચિમે એક બીજી મણિપીઠિકા છે તે પણ અરધો યોજન જાડી અને એક યોજન લાબીપહોળી છે તેનાપર સુવર્ણ અને માણિકયની મનહર શય્યા છે ૨૨૯–૨૩૦

આ શય્યાથી ઉત્તર દિશામા, પૂર્વોકત ઇન્દ્રધ્વજના જેવો એક ન્હાનો ઇન્દ્રધ્વજ છે, અને પશ્ચિમ દિશામા એક શસ્ત્રભડાર છે એ શસ્ત્રભડારમા દડરત્ન વગેરે વિવિધ પ્રકારના શસ્ત્રો છે ૨૩૧–૨૩૨

એ પ્રમાણે સુધર્માસભાનુ કિચિત્ વર્ણન થયુ

હવે, એ સુધર્માસભાથી ઇશાનકોણમા એક શ્રેષ્ઠ સિદ્ધાયતન છે તેનુ લબાઇ પહોળાઇ વગેરે માન એ સભા પ્રમાણેજ છે ૨૩૩

એ સિદ્ધાયતનના મધ્યભાગમા એક યોજન જાડી અને બે યોજન લાબીપહોળી એક મણિપીઠિકા છે ૨૩૪

उपर्यस्या रत्नमयोऽधिकद्वियोजनोन्नतः ।
द्वियोजनायततो देवच्छन्दक आहित ॥ २३५ ॥

इद श्रीजीवाभिगमवृत्तौ ॥ क्षेत्रसमासबृहद्वृत्तौ तु असौ द्वियोजनप्रमाणविष्कम्भोच्चत्व उक्त ॥

तस्मिन् देवच्छन्दके च सुरासुरनमस्कृतम् ।
जयत्यर्हत्प्रतिमानां शतमष्टोत्तर किल ॥ २३६ ॥

तस्य सिद्धायतनस्य विभात्युत्तरपूर्वत ।
उपपातसभा सापि सुधर्मेव प्रमाणत ॥ २३७ ॥

अर्धयोजनबाहल्या योजनायतविस्तृता ।
तस्यां मणिपीठिकाच्छा दिव्यशय्यास्ति तत्र च ॥२३८॥ युग्मम् ॥

तस्यां विजयदेवस्योपपातो बोभवीत्यथ ।
अस्या उत्तरपूर्वस्यां दिशि चैको महाहृद ॥ २३९ ॥

नन्दापुष्करिणीतुल्यो विष्कम्भोद्वेधदैर्घ्यत ।
वेष्टितो वनखडेन पद्मवेदिकयापि च ॥ २४० ॥

એ મણિપીઠિકાની ઉપર, ઉચાઇમા બે યોજનથી અધિક અને લબાઈપહોળાઈમા બરાબર બે યોજન-એવો એક રત્નમય દેવચ્છદક આવેલો છે ૨૩૫

એ અભિપ્રાય જીવાભિગમસૂત્રનો છે ક્ષેત્રસમાસની મ્હોટી ટીકામા તો એનો વિષ્કભ એટલે પહોળાઇ, તથા ઉચાઇ બે યોજન પ્રમાણ કહી છે

એ દેવચ્છદકમા, સૂરો અને અસુરો જેમની આગળ નમી રહ્યા છે એવી અરિહતપ્રભુની એકસો ને આઠ પ્રતિમાઓ છે ૨૩૬

એ સિદ્ધાયતનથી ઇશાનકોણુમા, સુધર્મા સભા જેવડીજ ઉપપાત સભા શોભી રહી છે ૨૩૭

એમા અરધો યોજન જાડી અને એક યોજન લાબીપહોળી એવી એક સ્વચ્છ મણિપીઠિકા છે અને એના પર એક દિવ્ય શય્યા છે એ શય્યામા વિજયદેવ ઉત્પન્ન થાય છે ૨૩૮-૨૩૯

ત્યાથી ઇશાન કોણુમા એક મ્હોટો દ્રહ આવેલો છે એની લબાઇ પહોળાઇ અને ઉચાઈ નદાપુકરિણી પ્રમાણે છે વળી એક પદ્મવેદિકા અને એક બગીચો પણ એની ફરતા આવેલા છે ૨૪૦

ह्रदस्योत्तरपूर्वस्यामभिषेकसभात्र च ।
सिंहासनपीठिकाया विजयोऽत्राभिषिच्यते ॥ २४१ ॥

इतोऽप्युत्तरपूर्वस्यां ससिंहासनपीठिका ।
अलंकारसभा तत्र भूष्यते विजयामर ॥ २४२ ॥

अस्या उत्तरपूर्वस्यां व्यवसायसभात्र च ।
सिंहासनपीठिकायां विजयस्य च पुस्तकः ॥ २४३ ॥
स्वर्णरूप्यमणिमय. समस्तस्थितिसूचक. ।
सपीठिके सभे चैते उपपातसभासमे ॥ २४४ ॥ युग्मम् ॥
व्यवसायसभायाश्च वर्त्तेत्युत्तरपूर्वतः ।
द्वियोजनमितायामव्यासयोजनमेदुरम् ॥ २४५ ॥
वलिपीठ रत्नमय तस्याप्युत्तरपूर्वतः ।
नन्दापुष्करिणी प्रोक्तह्रदमाना विराजते ॥ २४६ ॥ युग्मम् ॥

यथा चैव विजयस्य नगरी विजयाभिधा ।
तथा स्याद्वैजयन्तस्य वैजयन्त्यभिधा पुरी ॥ २४७ ॥

આ દ્રહની ઇશાનમા ‘ અભિષેક સભા ’ આવેલી છે તેમા રહેલા સિ[illegible]
ઉપર વિજયદેવનો અભિષેક કરવામા આવે છે ૨૪૧

ત્યાથી પણ ઇશાનકોણમા સિહાસન અને પીઠિકાએ યુક્ત એવી ‘[illegible]’ [illegible]
ત્યા રહીને વિજયદેવ અલકાર ધારણ કરે છે ૨૪૨

એથી પણ ઇશાનકોણમા વળી ‘ વ્યવસાય સભા ’ છે ત્યાપણ સિ[illegible]
અને એનાપર વિજય દેવના પુસ્તક રહે છે, જે સોનારૂપા અને મણિના [illegible]
સ્થિતિના સૂચક છે ૨૪૩-૨૪૪

એ પીઠિકા અને એ બેઉ સભાનુ સર્વસ્વરૂપ ‘ઉપપાતસભા’ [illegible]

વ્યવસાયસભાથી ઇશાનકોણમા બે યોજન લાબુપહોળુ અને [illegible]
રત્નમય બલિપીઠ છે, અને એથી પણ ઇશાનકોણમા પૂર્વોક્ત દ્રહ[illegible] આવેલી
છે ૨૪૫-૨૪૬

જેવી વિજયદેવની આ વિજય નામની નગરી કહી તે[illegible]

वैजयन्ताभिधद्वारा दक्षिणस्यामसख्यकान् ।
द्वीपाब्धीन् समतिक्रम्य जम्बूद्वीपे इहैव हि ॥ २४८ ॥ युग्मम् ॥

जयन्तस्यापि सात्रैव द्वीपे तद्द्वारतो दिशि ।
पश्चिमायामसख्येयद्वीपाब्धिनामतिक्रमे ॥ २४९ ॥

अपराजितदेवस्योत्तरस्यामपराजितात् ।
द्वारादसख्यद्वीपाब्धीन् मुक्त्वा द्वीप इहैव सा ॥ २५० ॥

एता· सर्वा राजधान्योऽवगाह्य द्वीपमेतकम् ।
सहस्राणि योजनाना द्वादशाभ्यन्तरे स्थिता· ॥ २५१ ॥

एव सर्वद्वीपवार्द्धिजगतीद्वारनाकिनां ।
पुर्य स्वस्वद्वीपवार्द्धितुल्याख्यद्वीपवार्द्धिषु ॥ २५२ ॥

अथास्य जम्बूद्वीपस्य द्वाराणामन्तर मिथ ।
द्वारविस्ताररहितपरिधे पादसंमितम् ॥ २५३ ॥

अर्धपचमविस्तार द्वारमेकैकमग्रत ।
अष्टादशयोजनानि तैरून परिधिं कुरु ॥ २५४ ॥

નગરી છે, અને તે વૈજયન્ત નામના દ્વારથી દક્ષિણ દિશામા અસખ્ય દ્વીપ અને સમુદ્રો મૂક્યા પછી આજ જમ્બૂદ્વીપમા આવેલી છે ૨૪૭-૨૪૮

જયન્તદેવની નગરી પણ આ જ જબૂદ્વીપમા જયન્તદ્વારથી પશ્ચિમ દિશામા પૂર્વવત્ અસખ્ય દ્વીપસમુદ્રો મુક્યા પછી આવે છે ૨૪૯

વળી અપરાજીત દ્વારથી ઉત્તર દિશામા અસખ્ય દ્વીપસમુદ્રો મૂકયા પછી આ જબુદ્વીપમા જ અપરાજિત દેવની નગરી છે ૨૫૦

આ સર્વ રાજધાનીની નગરીઓ જમ્બૂદ્વીપમાજ બાર હજાર યોજનની અદર રહેલી છે ૨૫૧

એવી રીતે સર્વ દ્વીપ, સમુદ્ર તથા જગતીના દ્વારના દેવોની નગરીઓ પોતપોતાના દ્વીપસમુદ્રના નામવાળા દ્વીપસમુદ્રોમા છે ૨૫૨

હવે આ જમ્બૂદ્વીપના ચારે દ્વારોનુ પરસ્પર અન્તર એના પરિધિમાથી ચારેદ્વારની પહોળાઇ બાદ કરતા જે આવે એના ચતુર્થાશ જેટલુ છે ૨૫૩

જેમકે, અકેક દ્વાર સાડાચાર યોજન પહોળુ હોઇ ચારે દ્વાર અઢાર યોજન પહોળા

३१६२०९ योजन ३ क्रोश १२८ धनुष्य १३ अंगुल ॥

तस्य तुर्यांश एकोनाशीतिः खलु सहस्रकाः ।
योजनानि द्विपंचाशत् क्रोशश्चैकस्तथाधिकः ॥ २५५ ॥
सार्द्धं सहस्रं धनुषां द्वात्रिंशच्चापसंयुतम् ।
त्रीण्यंगुलानि त्रियवी यूके द्वे साधिके इति ॥ २५६ ॥
इत्यस्य जम्बूद्वीपस्य बहिर्भागो निरूपितः ।
अथैतस्य मध्यभागो यथाम्नाय निरूप्यते ॥ २५७ ॥
क्षेत्राणि सप्त सन्त्यस्य जम्बूद्वीपस्य मध्यतः ।
एकैकेन पर्वतेनान्तरितानि परस्परम् ॥ २५८ ॥
प्रथमं भरतक्षेत्रं परं हैमवताभिधम् ।
तृतीयं हरिवर्षाख्यं तुर्यं महाविदेहकम् ॥ २५९ ॥
पंचमं रम्यकं षष्ठं हैरण्यवतमीरितम् ।
ऐरावतं सप्तमं चान्तरामूनि नगा इमे ॥ २६० ॥
आद्यद्वितीययोर्मध्ये हिमवान्नाम पर्वतः ।
महाहिमवदद्रिश्च द्वैतीयिकतृतीययोः ॥ २६१ ॥

थया એ અઢાર યોજન એના પરિધિ એટલે ઘેરાવામાથી બાદ કરતા ૩૧૬૨૦૯ યોજન, ૩ કોસ, ૧૨૮ ધનુષ્ય અને ૧૩ આગળ રહે છે આનો ચતુર્થાંશ એટલે ૭૯૦૫૨ યોજન, ૧ કોસ, ૧૫૩૨ ધનુષ્ય, ૩ આગળ ૩ જવ અને ૨ જૂ ૨૫૪–૨૫૬

અહિ સુધીમા જમ્બૂદ્વીપના બહારના ભાગનુ વર્ણન આવ્યુ

હવે એના અદરભાગનુ, આમ્નાય મુજબ વર્ણન કરૂ છુ ૨૫૭

આ જમ્બૂદ્વીપની અદર સાત ક્ષેત્રો છે અને એઓ એક બીજાથી વચ્ચે આવેલા પર્વતોથી જૂદા પડેલ છે ૨૫૮

એ સાત ક્ષેત્રો આ પ્રમાણે —(૧) ભરત, (૨) હૈમવત, (૩) હરિવર્ષ, (૪) મહાવિદેહ, (૫) રમ્યક, (૬) હૈરણ્યવત અને (૭) ઐરવત ૨૫૯–૨૬૦

હવે બબ્બે ક્ષેત્રની વચ્ચે અકેક પર્વત આવેલ છે એટલે છ પર્વતો છે તે આ પ્રમાણે —

तृतीयतुर्ययोरन्तर् निषधो नाम सानुमान् ।
तुर्यपचमयोर्नीलवान्नग सीमकारक ॥ २६२ ॥
रूप्यी शैल क्षेत्रयोः स्यात् मध्ये पंचमषष्ठयो ।
षष्ठसप्तमयोश्चैव शिखरी भूधरोऽन्तरे ॥ २६३ ॥

वर्षवर्षधरनाममात्रतो
द्वीप एष कथितो यदोघत. ।
तद्विशेषविधिवर्णनेच्छयो
देश एव विहितोऽवसीयताम् ॥ २६४ ॥

विश्वाश्चर्यदकीर्त्तिकीर्त्तिविजयश्रीवाचकेन्द्रान्तिष-
द्राजश्रीतनयोऽतनिष्ट विनय श्रीतेजपालात्मज· ।
काव्य यत्किल तत्र निश्चितजगत्तत्त्वप्रदीपोपमे
सर्ग पंचदश समाप्तिमगमत् सिद्धान्तसारोज्ज्वल ॥२६५॥

इति पचदश सर्ग.।

—⁕(◎)⁕—

હેલાબીજા ક્ષેત્રની વચ્ચે હિમવાન, (૨) બીજાત્રીજાની વચ્ચે મહાહિમવાન, (૩) ત્રીજા–
ગથાની વચ્ચે નિષધ, (૪) ચોથાપાચમાની વચ્ચે નીલવાન, (૫) પાચમાછઠ્ઠાની વચ્ચે રૂપ્યી
અને (૬) છઠ્ઠાસાતમાની વચ્ચે શિખરી ૨૬૧–૨૬૩

અહિ જમ્બૂદ્વીપના ક્ષેત્રો અને પર્વતોના નામ માત્ર જ આપવારૂપ " ઓઘથી વર્ણન"
ર્યું છે–તે પરથી એમ સમજજો કે હજુ વિશેષ વર્ણનની મારી ઇચ્છા છે તેનો ઉદ્દેશ
ર્યો છે ૨૬૪

જગતને આશ્ચર્યમા ગરકાવ કરી નાખનારી સુકીર્તિવાળા શ્રી કીર્તિવિજય વાચકેન્દ્રના
શેષ્ય અને પિતા તેજપાળ તથા માતા રાજશ્રીના સુપુત્ર એવા વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાયે
જગતના નિશ્ચિત તત્વોને દીપકની જેમ પ્રકાશિત કરનારો જે આ કાવ્યગ્રન્થ રચ્યો છે તેનો,
સેદ્ધાન્તના સારને લીધે સુભગ એવો પંદરમો સર્ગ આમ સમાપ્ત થાય છે ૨૬૫.

સર્ગ પંદરમો સમાપ્ત

अथ षोडशः सर्ग. ।

द्वीपस्यास्याथ पर्यन्ते स्थितं दक्षिणगामिनि ।
नानावस्थ कालचक्रैः भरत क्षेत्रमीरितम् ॥ १ ॥
अधिज्यधनुराकारं स्पृष्टं तच्च पयोधिना ।
पूर्वपश्चिमयोः कोट्योः पृष्टभागे च सर्वतः ॥ २ ॥
यो योऽत्रोपद्यते क्षेत्रेऽधिष्ठाता पल्यजीवितः ।
तमाह्वयन्ति भरत तस्य सामानिकादयः ॥ ३ ॥
कल्पस्थितिपुस्तकेषु तथालिखितदर्शनात् ।
तत्स्वामिकत्वात् भरत किंचेद् नाम शाश्वतम् ॥ ४ ॥
अत्र क्षेत्रादिप्रमाणं षोढा विष्कम्भतस्तथा ।
इषुजीवाधनुःपृष्टवाहाक्षेत्रफलैः ब्रुवे ॥ ५ ॥

तत्र विष्कम्भः प्रतीतः । शेषाणां तु इमानि लक्षणानि ॥

સર્ગ ૧૬ મો.

આ જમ્બૂદ્વીપના દક્ષિણુ તરફના છેડાપર, કાળચક્રને લઇને નાના પ્રકારની અવસ્થાવાળુ ભરતક્ષેત્ર આવેલુ છે ૧

પ્રત્યચા ચઢાવીને તૈયાર કરેલા ધનુષ્ય જેવો એનો આકાર છે એના પૂર્વ અને પશ્ચિમ બેઉ છેડા પર અને આખા પૃષ્ટભાગે પણુ સમુદ્ર આવેલો છે ૨

એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળો એનો અધિષ્ઠાયક દેવ છે એને એના સામાનિક આદિ દેવોએ 'ભરત' એવુ નામ આપેલુ છે-(જે હકીકત આચારનિરૂપક ગ્રથોમા જણુાવેલી છે) એ પરથી આ ક્ષેત્રને ભરતક્ષેત્ર કહેવામા આવે છે એમ સમજવુ અથવા તો એ નામ એક શાશ્વત નામ જ છે એમ સમજવુ ૩-૪

અહિ હુ આ ભરતાદિક્ષેત્ર વગેરેનુ પ્રમાણુ-માન છ પ્રકારે કહીશ-એ છ પ્રકાર આ પ્રમાણે —વિષ્કભ, શર, જ્યા, ધનુ પૃષ્ટ, બાહા તથા ક્ષેત્રફળ ૫

વિષ્કભ એટલે પહોળાઇ એ તો પ્રસિદ્ધ છે બાકીના પાચના લક્ષણો નીચે પ્રમાણે છે —

विवक्षितस्य क्षेत्रस्य जीवाया मध्यभागत ।
विष्कम्भो योऽर्णव यावत् स इपु परिभाषित. ॥ ६ ॥
विवक्षितस्य क्षेत्रस्य पूर्वापरान्तगोचर ।
आयाम परमो योऽत्र सा जीवेत्यभिधीयते ॥ ७ ॥
विवक्षितक्षेत्रजीवापूर्वापरान्तसीमया ।
योऽब्धिस्पर्शी परिक्षेपो धनु पृष्ट तदूचिरे ॥ ८ ॥
पूर्वक्षेत्रधनु.पृष्ठाद्धनु.पृष्टेऽग्रिमेऽधिकम् ।
खण्ड वक्रबाहुवद्यत्ता बाहेत्यभिधीयते ॥ ९ ॥
विवक्षितस्य क्षेत्रस्य यानि योजनमात्रया ।
खण्डानि सर्वक्षेत्रस्य तत् क्षेत्रफलमुच्यते ॥ १० ॥
उच्चत्वस्यापि यन्मानं सर्वतो योजनादिभि ।
एतत् घनक्षेत्रफल पर्वतेष्वेव सम्भवेत् ॥ ११ ॥
छिन्नस्यैकोनविंशत्या विभागो योजनस्य य ।
सा कला ताभिरेकोनविंशत्या पूर्णयोजनम् ॥ १२ ॥

હરકોઇ ક્ષેત્રની ' જીવા 'ના મધ્યભાગથી સમુદ્ર સુધીનો જે વિષ્કભ-તે ' ઇષુ ' કે 'શર' કહેવાય છે ૬

હરકોઇ ક્ષેત્રની પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધીની ઉત્કૃષ્ટ એટલે વધારેમા વધારે લબાઇ-તે 'જીવા' કહેવાય ૭

હરકોઈ ક્ષેત્રની ' જીવા ' ના પૂર્વ અને પશ્ચિમના છેડારૂપ સીમા વડે, જે સમુદ્ર સુધી પહોચતો પરિધિ થાય એનુ નામ ધનુ પૃષ્ટ ૮

હરકોઇ ક્ષેત્રના પૂર્વના ધનુ પૃષ્ટ કરતા, આગલા ધનુ પૃષ્ટમા વાકા હાથની જેવો અધિક ખડ હોય, એ ' બાહા ' કહેવાય છે ૯

હરકોઇ ક્ષેત્રના, એક યોજન લાબા પહોળા જેટલા ખડો થાય તે એ ક્ષેત્રનુ ક્ષેત્રફળ કહેવાય છે ૧૦

હરકોઇ વસ્તુનુ સર્વબાજુનુ એટલે લબાઇ પહોળાઈ અને ઉચાઇનુ સુદ્ધા જે પ્રમાણ-તે ઘનક્ષેત્રફળ કહેવાય છે એ જાતનુ ક્ષેત્રફળ પર્વતોનુ જ હોય ૧૧

એક યોજનનો ઓગણીશમો વિભાગ ' કળા ' કહેવાય છે, એટલે એવી ઓગણીશ 'કળા' નો એક યોજન કહેવાય છે ૧૨

एकोनविंशतितमः कलाया अपि यो लवः ।
विकला ताभिरेकोनविंशत्येका कला भवेत् ॥ १३ ॥

इति परिभाषा ॥

व्यासो भरतहिमवतादिक्षेत्रमहीभृताम् ।
स्थानद्विगुणितो ज्ञेय आविदेहमतः पुनः ॥ १४ ॥

यथारोहावरोहेण विष्कम्भोऽर्द्धार्द्धहानितः ।
भवेदेवं ऐरवते विष्कम्भो भरतोपमः ॥ १५ ॥

तच्चैवम् । चेज्जम्बूद्वीपविष्कम्भे भागा नवतियुक् शतम् ।
कल्प्यन्ते तत्र भरतमेकभागमितं भवेत् ॥ १६ ॥

इतः स्थानद्विगुणत्वात् द्वौ भागौ हिमवद्गिरिः ।
हैमवतं च चत्वारोऽष्टौ महाहिमवद्गिरिः ॥ १७ ॥

षोडशांशा हरिवर्षं द्वात्रिंशन्निषधाचलः ।
विदेहाश्च चतुःषष्टिः द्वात्रिंशन्नीलवान्नगः ॥ १८ ॥

વળી કળાનો ઓગણીશમો ભાગ તે 'વિકળા' એવી ઓગણીશ 'વિકળા'ની એક 'કળા' થાય ૧૩

એ પ્રમાણે પરિભાષા છે

છેક વિદેહસુધીમા જે ભરત અને હિમવાન વગેરે ક્ષેત્ર અને પર્વતો છે તેઓનો વ્યાસ, (એક બીજાથી) ઠામ બમણો જાણવો અને ત્યારપછીના ક્ષેત્ર અને પર્વતોનો ઉતરતો જાય છે–અરધો અરધો થતો જાય છે એટલે ઐરવત ક્ષેત્રનો વ્યાસ છેક ભરતક્ષેત્રના વ્યાસ જેટલો થાય છે ૧૪–૧૫

તે આવી રીતે—

જો જમ્બૂદ્વીપના વ્યાસના એકસો નેવુ ભાગ કલ્પીએ તો ભરતક્ષેત્રનો વ્યાસ એવા એક ભાગ જેટલો છે, ત્યાર પછીના 'ઠામ બમણા' હોવાથી હિમવતપર્વત એવા બે ભાગ જેટલો સમજવો, ત્યાર પછીનું હૈમવત ક્ષેત્ર એવા ચાર ભાગ જેટલુ, ત્યાર પછીનો મહાહિમવત પર્વત એવડા એવડા આઠ ભાગ જેટલો, હરિવર્ષ ક્ષેત્ર સોળભાગ જેવડુ, નિષધ પર્વત બત્રીશ ભાગ જેવડો, અને વિદેહક્ષેત્ર ચોસઠભાગ જેવડુ છે ૧૬–૧૮

षोडशांशा रम्यकाख्यं भागा रुक्मीनगोऽष्ट च ।
चत्वारो हैरण्यवन्त द्वौ भागौ शिखरी गिरिः ॥ १९ ॥
एक ऐरावतक्षेत्रम् नवत्या च शतेन च ।
भागैरेवं योजनानां लक्षमेक समाप्यते ॥ २० ॥
यद्वेद् भरते क्षेत्रप्रमाण योजनादिकम् ।
नवत्याढ्यशतगुण योजनानां हि लक्षकम् ॥ २१ ॥
जम्बूद्वीपस्य विष्कम्भो यथैव लक्षयोजनः ।
एवमायामोऽपि लक्ष योजनाना भवेद्यथा ॥ २२ ॥
सहस्रा पच वनयोः व्यास पूर्वापरस्थयोः ।
योजनानां चतुश्चत्वारिंशान्यष्टौ शतानि च ॥ २३ ॥
पचत्रिंशत् सहस्राणि षडुत्तरा चतु.शती ।
विजयाना षोडशानां विष्कम्भोऽयं समुचितः ॥ २४ ॥
षण्णामन्तर्नदीनां च पचाशा सप्तशत्यसौ ।
चतुःसहस्री विष्कम्भो वक्षस्काराष्टकस्य च ॥ २५ ॥

(હવે અહિ થી પાછુ ' માન ' ઉતરતુ ઉતરતુ-અરધુ અરધુ થતુ હોવાથી) પછીનો નીલવાન પર્વત બત્રીશ ભાગ જેવડો સમજનો ૧૮

ત્યાર પછીનું રમ્યક ક્ષેત્ર સોળ ભાગ જેવડુ, રૂક્મિપર્વત આઠભાગ જેવડો, હૈરણ્યવત ક્ષેત્ર ચાર ભાગ જેવડુ, શિખરી પર્વત બે ભાગ જેવડો અને ઐરવતક્ષેત્ર એક ભાગ જેવડુ એટલે કે ભરતક્ષેત્ર બરાબર થાય છે આવી રીતે એકદર એકસોને નેવુ ભાગ તમામ થઈને એક લાખ યોજન થાય છે આ સમજણે, એક લાખ યોજનના ૧૯૦ ભાગ કરતા જેટલા યો જન આવે એટલા યોજન ભરતક્ષેત્રનુ પ્રમાણુ સમજવુ (એ ૫૨૬ યોજન અને ૬ કળા આવે છે)૧૯-૨૧

જમ્બૂદ્વીપની પહોળાઇની જેમ લ બાઇ પણ એક લાખ યોજનની છે ૨૨

તે આ પ્રમાણે—

પૂર્વ અને પશ્ચિમમા રહેલા બેઉ વનો પાચહજાર આઠસો ચુમાળીશ યોજન છે સોળ વિજયો પાત્રીશ હજાર ચારસો છ યોજન છે છ અન્તર્નદીઓ સાતસો પચાસ યોજન છે અને આઠ વક્ષસ્કારપર્વતો ચાર હજાર યોજન છે મેરૂપર્વત દશ હજાર યોજન છે અને પૂર્વમા અને

मेरु दशसहस्रोरुः भद्रसालस्य चायतिः ।
सहस्राणि चतुःचत्वारिंशत् पूर्वापरस्थिते· ॥ २६ ॥

एषां सकलने लक्ष योजनानां भवेदिति ।
वक्ष्यमाणविदेहानामायामोऽप्येवमूह्यताम् ॥ २७ ॥

दक्षिणोत्तरवर्त्तिन्योः जगत्योः मूलविस्तृति· ।
भरतैरवतक्षेत्रव्यासेऽन्तर्भाव्यतां क्रमात् ॥ २८ ॥

जगत्योः मूलविष्कम्भः पूर्वपश्चिमयोस्तु यः ।
स्वस्वदिक्स्थवनमुखव्यासेऽन्तर्भाव्यतामसौ ॥ २९ ॥

विष्कम्भो भरतस्याथ शरश्च कथितो जिनैः ।
षड्विंशानि योजनानि शतानि पच षट् कलाः ॥ ३० ॥

चतुर्दशसहस्राणि चतु.शत्येकसप्ततिः ।
योजनान्यस्य जीवा स्यात्किंचिदूनाश्च षट्कलाः ॥ ३१ ॥

धनुःपृष्ठं सहस्राणि चतुर्दश तथोपरि ।
अष्टाविंशा पंचशती कला एकादशाधिकाः ॥ ३२ ॥

પશ્ચિમમાં રહેલ ભદ્રશાળ વન ચુમાળીશ હજાર યોજન છે એવી રીતે સર્વનો સરવાળો એક લાખ યોજન થાય છે (તે જમ્બૂદ્વીપની લબાઈ થઈ) ૨૨–૨૭

જેની વાત હવે પછી આવશે એવા મહાવિદેહ આદિકની લબાઈ પણ એવી જ રીતે વિચારવી ૨૭

દક્ષિણ અને ઉત્તરમા જે બે 'જગતી'ની ભીતો રહેલી છે તેના મૂળનો વિસ્તાર અનુક્રમે ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રના વિસ્તારની અદર ભાવી લેવો ૨૮

વળી એજ પ્રમાણે પૂર્વમા અને પશ્ચિમમા રહેલી બેઉ 'જગતી'નો મૂળનો વિસ્તાર પોતપોતાની દિશામા રહેલા વનના વિસ્તારની અદર ભાવી લેવો ૨૯

હવે ભરતક્ષેત્રનો 'વિષ્કભ' તેમજ 'શર' પાચસો છવીશ યોજન અને છ કળા છે ૩૦

એની 'જીવા' ચૌદહજાર ચારસો એકોતેર યોજન અને લગભગ છ 'કળા' છે ૩૧

એનુ ધનુપૃષ્ઠ ચૌદહજાર પાચસો અઠયાવીશ યોજન અને અગ્યાર કળા છે ૩૨

योजनानां त्रिपंचाशत् लक्षा अशीतिरेव च ।
सहस्राणि षट् शतानि तथैकाशीतिरित्यथ ॥ ३३ ॥
कलाः सप्तदश तथा तावत्यो विकला अपि ।
एतावत् भरतक्षेत्रे प्रोक्त क्षेत्रफलं जिनै. ॥ ३४ ॥
बाहा तु अत्र न सभवति ॥
तच्चेदं भरत द्वेधा वैताढ्यगिरिणा कृतम् ।
दाक्षिणात्य भरतार्द्धमुत्तरार्द्धं तथापरम् ॥ ३५ ॥
षोढा हिमवदुत्थाभ्यां भित्वा वैताढ्यभूधरम् ।
गगासिन्धुभ्यां कृत तत् गत्वा पूर्वापराम्बुधी ॥ ३६ ॥
अर्धस्य दाक्षिणात्यस्य स्याद्विष्कम्भ शरोऽपि च ।
अष्टात्रिंशद्योजनानां द्वे शते च कलात्रयम् ॥ ३७ ॥
योजनानां सहस्राणि नव सप्तशतानि च ।
जीवाष्टचत्वारिंशानि द्वादशात्र कलास्तथा ॥ ३८ ॥
धनु पृष्ट योजनानां सहस्राणि नवोपरि ।
शतानि सप्त षट्षष्टिः कलैका दक्षिणार्द्धके ॥ ३९ ॥

એનું ક્ષેત્રફળ ત્રેપન લાખ એંશી હજાર છસોને એકાશી યોજન, સત્તર કળા અને સત્તર વિકળા—એટલુ છે ૩૩–૩૪

અહિં 'બાહા' તો હોય નહિ

આવુ જે ભરતક્ષેત્ર તે વૈતાઢ્ય પર્વતથી બે ભાગમા વ્હેંચાયલુ છે, (૧) દક્ષિણાર્દ્ધ ભરત અને ઉત્તરાર્દ્ધ ભરત ૩૫

વળી હિમવત પર્વતમાથી નીકળેલી અને વૈતાઢ્ય પર્વતને ભેદીને પૂર્વ તથા પશ્ચિમ સમુદ્રમા મળેલી એવી ગગા અને સિન્ધુ નદીઓથી એ ભરતક્ષેત્ર છ વિભાગમા વ્હેંચાયલુ છે ૩૬

દક્ષિણાર્દ્ધ ભરતનો વિષ્કભ તેમ જ શર બસો આડત્રીશ યોજન અને ત્રણ કળા છે ૩૭

એની જીવા નવહજાર સાતસો અડતાળીશ યોજન અને બાર કળા છે ૩૮

એનુ ધનુ પૃષ્ઠ નવહજાર સાતસો છાસઠ યોજન ને એક કળા છે ૩૯

लक्षाण्यष्टादश पंचत्रिंशदेव सहस्रकाः ।
चतुःशती योजनानां पंचाशीतिस्तथोपरि ॥ ४० ॥
कला द्वादश विकलाः षडित्येवं जिनेश्वरैः ।
दाक्षिणात्ये भरतार्द्धे सर्वं क्षेत्रफल मतम् ॥ ४१ ॥ युग्मम् ॥
बाहा तु अत्र न संभवति ॥
वैताढयाद्दक्षिणस्यां चोत्तरस्यां लवणार्णवात् ।
चतुर्दशाधिकशतं योजनानि कलास्तथा ॥ ४२ ॥
एकादशातीत्य मध्यखण्डेऽयोध्यापुरी भवेत् ।
नवयोजनविस्तीर्णा द्वादशयोजनायता ॥ ४३ ॥ युग्मम् ॥
खण्डेऽत्रैवार्यदेशानां स्यात् सार्द्धा पंचविंशतिः ।
खण्डोऽनार्यस्तान् विनासौ खण्डाः पंचापरे तथा ॥ ४४ ॥
मध्यखण्डगतेष्वार्यदेशेष्वेव भवेज्जनिः ।
अर्हतां चक्रिणामर्द्धचक्रिणां शीरिणां तथा ॥ ४५ ॥
अष्टात्रिंशे योजनानां द्वे शते त्रिकलाधिके ।
अतिक्रम्य हिमवतो दक्षिणस्यां तथाम्बुधेः ॥ ४६ ॥

અઢાર લાખ પાત્રીશ હજાર ચારસો પચ્ચાશી યોજન, બાર કળા અને છ વિકળા જેટલુ એનુ (દક્ષિણાર્દ્ધ ભરતનુ) ક્ષેત્રફળ છે ૪૦-૪૧

'બાહા' તો અહિ હોય નહિ

હવે વૈતાઢ્ય પર્વતથી દક્ષિણે અને લવણ સમુદ્રથી ઉત્તરે એકસો ચૌદ યોજન અને અગ્યાર કળા મૂકીને, મધ્યખડમા, નવ યોજન પહોળી અને બાર યોજન લાબી અયોધ્યા નામે નગરી છે ૪૨-૪૩

આજ (મધ્ય) ખડમા સાડીપચવીશ આર્યદેશો છે એ શિવાયનો શેષ ખડ અનાર્ય છે વળી અન્ય પણ પાચ ખડ છે ૪૪

મધ્યખડમા રહેલા આર્યદેશોમાજ તીર્થંકર, ચક્રી, વાસુદેવ અને બળદેવ ઉત્પન્ન થાય છે ૪૫.

હિમવત પર્વતથી દક્ષિણ દિશામા બસો આડત્રીશ યોજન અને ત્રણ કળા મૂકીને, તથા

एतावदेवातिक्रम्योत्तरस्यामत्र राजत
वैताढ्यो मध्यस्थ इव व्यभजत् भरत स च ॥ ४७ ॥ युग्मम् ॥
पचाशत योजनानि विस्तीर्णः पंचविंशतिम् ।
योजनान्युन्नतः क्रोशाधिकानि पड् भुवोऽन्तरम् ॥ ४८ ॥
विहाय मन्दर सर्वपर्वतानां भवेद्यत. ।
स्वस्वोच्छ्रयस्य तुर्यांशो व्यवगाढो भुवोऽन्तरे ॥ ४९ ॥
द्वे योजनशते साष्टाशीतिके त्रिकलाधिके ।
इषु वैताढ्यशैलस्य प्रत्यचाऽस्य प्रपन्यते ॥ ५० ॥
योजनाना सहस्राणि दश सप्त शतानि च ।
विशतिश्च कला किंचिदूना द्वादश कीर्त्तिता ॥ ५१ ॥
धनुःपृष्ठ सहस्राणि दश सप्त शतानि च ।
त्रिचत्वारिंशताढ्यानि कला पचदशाधिका ॥ ५२ ॥
साष्टाशीतिर्योजनाना चतु.शती तथा कलाः ।
सार्द्धा षोडश बाहास्य प्रत्येक पार्श्वयोर्द्वयो. ॥ ५३ ॥
ऊर्ध्वं च पर्वतस्यास्य दक्षिणोत्तरपार्श्वयो ।
अतिक्रमे योजनाना दशानां समभूमित ॥ ५४ ॥

સમુદ્રથી ઉત્તર દિશામા એટલોજ ભાગ મૂકીને, વચ્ચે, મધ્યસ્થ હોયની એવો રૂપ્યમય વૈતાઢ્ય પર્વત આવ્યો છે તેથી ભરતક્ષેત્રના બે વિભાગ થાય છે ૪૬–૪૭

એ વૈતાઢ્ય પર્વતનો વિસ્તાર પચાસ યોજન છે, અને એની ઉંચાઇ પચવીશ યોજન છે વળી એ છ યોજન અને એક કોસ પૃથ્વીની અ દર રહેલ છે, કેમકે મેરૂ શિવાય અન્ય સર્વ પર્વતો પોતપોતાની ઉંચાઇનો ચોથો ભાગ પૃથ્વીમા ગૂઢ છે ૪૮–૪૯

આ વૈતાઢ્ય પર્વતનો 'શર' બસો અઠયાશી યોજન ને ત્રણ કળા છે, અને એની 'જીવા' દશહજાર સાતસો વીશ યોજન અને લગભગ બાર કળા છે ૫૦–૫૧

વળી એનુ ધનુ પૃષ્ટ દશહજાર સાતસો તેતાળીશ યોજન અને પ દર કળા છે ૫૨

અને એની બેઉ તરફની બાહા પ્રત્યેક ચારસો અઠયાશી યોજન અને સાડાસોળ કળા છે ૫૩

अत्रास्ति मेखलैकेका दशयोजनविस्तृता ।
आयामेन च वैताढ्यसमाने ते उभे अपि ॥ ५५ ॥

पृथुस्त्रिंशद्योजनानि वैताढ्यः स्यादतः परम् ।
प्रतिमेखलमेकैका मानतो मेखलासमा ॥ ५६ ॥

शोभिता वनखण्डेन पद्मवेदिकयापि च ।
वर्त्तते खेचरश्रेणी रत्नबद्धमहीतला ॥ ५७ ॥ युग्मम् ॥

स्युस्तत्र दक्षिणश्रेणौ वृतानि विषयैः निजै ।
महापुराणि पंचाशत् परस्यां षष्टिरेव च ॥ ५८ ॥

दक्षिणस्या पुरं मुख्य भवेत् गगनवल्लभम् ।
उदीच्या रथनूपुरचक्रवालाह्वयं भवेत् ॥ ५९ ॥

अय जम्बूद्वीपप्रज्ञप्त्यभिप्रायः ॥ ऋषभचरित्रादौ तु दक्षिणश्रेण्या रथनूपुरचक्रवालमुत्तरश्रेण्या गगनवल्लभमुक्तम् । इति ॥

मुख्यत्व त्वनयोर्ज्ञेय स्वस्वश्रेण्यधिराजयोः ।
राजधानीरूपतया महासमृद्धिशालिनोः ॥ ६० ॥

હવે આ વૈતાઢ્યની દક્ષિણુ અને ઉત્તર બાજુએ, સમભૂમિથી ઉંચે દશ યોજન મૂકીને, પહોળાઇમા દશ યોજન અને લબાઇમા વૈતાઢ્ય જેવડીજ, એકેકી મેખલા છે ૫૪-૫૫

અહિં આગળથી વૈતાઢયની પહોળાઈ (જે મૂળે પચાસ યોજન હતી તે ઘટીને) ત્રીશ યોજન જેટલી રહે છે ૫૬

બેઉ મેખલા પર મેખલાનાજ માપની ખેચરોની શ્રેણી આવેલી છે બેઉ શ્રેણિની ફરતા બગીચા અને પદ્મવેદિકા શોભી રહ્યા છે વળી એના ભોતળીઆ રત્નજડિત છે ૫૬-૫૭

એમાની દક્ષિણુ શ્રેણિમા મ્હોટા પચાસ નગરો છે, અને ઉત્તર શ્રેણિમા એવા સાઠ છે એ સર્વની આસપાસ એમના પોતાના મુલક કે દેશો આવેલા છે ૫૮

દક્ષિણુ શ્રેણિનુ મુખ્ય નગર 'ગગનવલ્લભ' છે અને ઉત્તરશ્રેણિનુ 'રથનૂપુરચક્રવાલ' છે ૫૯

આ વાત અમે જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રને અભિપ્રાયે કહી છે ઋષભચરિત્ર વગેરેમા તો એથી ઉલટુ અર્થાત્ દક્ષિણુ શ્રેણિમા 'રથનૂપુરચક્રવાલ' અને ઉત્તર શ્રેણિમા 'ગગનવલ્લભ' કહ્યુ છે

એ બેઉ મુખ્ય નગરો એટલા માટે કહેવાય છે કે એઓ પોતપોતાની શ્રેણિના મહા સમૃદ્ધ રાજાની રાજધાની છે ૬૦

वसन्त तेषु चोत्तुगरत्नप्रासादशालिषु ।
तृणायापि न मन्यन्ते स्वर्ग विद्याधरेश्वरा ॥ ६१ ॥

दशयोजनतुगस्य पचाशद्विस्तृतेरपि ।
खडस्याद्यस्य सकल प्रतर स्यात् भुवस्तले ॥ ६२ ॥

पचलक्षा. सहस्राणि द्वादशाथ शतत्रयम् ।
सप्ताढ्य द्वादश कला खण्डेऽथ प्रथमे घनम् ॥ ६३ ॥

लक्षाणामेकपचाशत् त्रयोविंशतिरेव च ।
सहस्रा योजनाना षट्सप्तति. षट्कलास्तथा ॥ ६४ ॥

त्रिभिः विशेषकम् ॥

श्रेणीभ्यामथ चैताभ्या योजनानामतिक्रमे ।
दशाना मेखलैकैका वर्त्तते पार्श्वयो. द्वयो' ॥ ६५ ॥

तत्र याम्योत्तराभिख्ये श्रेण्यौ गिरिसमायते ।
वसन्त्यत्र शक्रसत्कलोकपालाभियोगिनः ॥ ६६ ॥

तथाहुः चमाश्रमणपादाः ।

विज्जाहरसेढीओ उड्ढ गतूण जोअणे दसओ ।
दसजोअणपिहुलाए सेढीओ सक्करायस्स ॥ ६७ ॥

સર્વ નગરીઓમા ઉંચા રત્ન મહેલોમા વસતા વિદ્યાધરોના લેખામા સ્વર્ગ તો તૃણસમાન પણ નથી ૬૧

હવે દશ યોજન ઊંચત તથા પચાસ યોજન પહોળા એવા આ પ્રથમ ખડનુ ભીત ભીયાનુ સઘળુ 'પ્રતર' પાચ લાખ બાર હજાર ત્રણસો સાત યોજન અને બાર કળા છે વળી એનુ 'ઘન' એકાવન લાખ ત્રેવીશ હજાર છોતેર યોજન અને છ કળા છે ૬૨-૬૪

એ બે શ્રેણિઓ કહી તેથી દશ દશ યોજન મૂકીને બેઉ બાજુએ અકેક મેખલા છે ૬૫

ત્યા ઉત્તરશ્રેણિ અને દક્ષિણશ્રેણિ—એવી જે શ્રેણિઓ છે તે બેઉની લબાઇ પર્વત જેટલી છે, અને ત્યા, ઇન્દ્રના લોકપાલ દવોના સેવકો રહે છે ૬૬

આ સબધમા પૂજ્ય ક્ષમાશ્રમણ કહે છે કે—

વિદ્યાધરોની શ્રેણિઓથી દશ યોજન ઉપર ગયા કેડે વળી બે શ્રેણિઓ આવે છે તે શક

सोमजमकाइयाणं देवाणं वरुणकाइयाणं च ॥
वेसमणकाइयाणं देवाणं आभियोगाणं ॥ ६८ ॥

बहूनि भवनान्यत्र तेषां पल्योपमायुषाम् ।
बहिर्वृत्तानि रात्नानि चतुरस्त्राणि चान्तरे ॥ ६९ ॥

वेदिकावनराजिन्योः श्रेण्योः व्यासोऽनयोः भवेत् ।
योजनानि दशैतावान् वैताढ्यस्यापि तत्र सः ॥ ७० ॥

दशयोजनतुंगस्य त्रिंशद्योजनविस्तृतेः ।
खण्डस्यास्य द्वितीयस्य गणितं प्रतरात्मकम् ॥ ७१ ॥

तिस्रो लक्षाः सहस्राणि सप्त त्रीणि शतानि च ।
तथा चतुरशीतिश्च कलाः एकादशाधिकाः ॥ ७२ ॥

अत्र च सर्वत्र यथोपयोगं योजनपदमनुक्तमपि अध्याहार्यम् ॥

तथा खण्डे द्वितीयस्मिन् निश्चित सर्वतो घनम् ।
त्रिंशल्लक्षा योजनानां सहस्राणि त्रिसप्ततिः ॥ ७३ ॥

शतान्यष्टौ पंचचत्वारिंशदाढयानि चाधिकाः ।
कलाः पचदशेत्युक्तं व्यक्तं युक्तिविशारदैः ॥ ७४ ॥

रायना सोम, यम, वरुण अने वैश्रमण-कुबेर नामना लोकपाळोना अभियोगी देवताओनी छे ६७-६८

ए देवोनु पल्योपमनु आयुष्य छे अने त्या एमना घणा भवनो छे—ते रत्नमय छे अने बहारथी गोळ अने अ दरथी चतुष्कोण छे ६९

आ बेउ श्रेणिओमा पण पद्मवेदिका अने सु दर बगीचा आवेला छे एमनो व्यास वळी दश योजननो छे, अने त्या आगळ वैताढ्य पर्वतनो पण तेटलोज व्यास छे ७०

ઉપર પ્રમાણે વૈતાઢ્યના પહેલા ખ ડની હકીકત કહી

હવે એના બીજા ખ ડ વિષે

વૈતાઢ્ય પર્વતનો બીજો ખ ડ દશ યોજન ઉચો અને ત્રીશ યોજન પહોળો છે એનુ 'પ્રતર' રૂપ ગણિત ત્રણ લાખ સાત હજાર ત્રણસો ચોરાશી અને ઉપર અગ્યાર કળા છે ૭૨

अभियोगिश्रेणितश्च योजनानामतिक्रमे ।
पचानामूर्ध्वमत्रास्योपरिभागो विराजते ॥ ७५ ॥

नानारत्नालङ्कृतस्य दशयोजनविस्तृते ।
मध्ये पद्मवेदिकास्य तस्याश्चोभयतो वने ॥ ७६ ॥

तयोः क्रीडापर्वतेषु कदल्यादिगृहेषु च ।
दीर्घिकादिषु च स्वैरं क्रीडन्ति व्यन्तरामरा ॥ ७७ ॥

पचयोजनतुगस्य दशयोजनविस्तृते ।
खण्डस्यास्य तृतीयस्य प्रतर परिकीर्तितम् ॥ ७८ ॥

एक लक्ष द्वे सहस्रे चतु शत्येकषष्टियुक् ।
कला दशाथ गणित ब्रवीम्यस्मिन् घनात्मकम् ॥ ७९ ॥

पंचलक्षा योजनानां सहस्रा द्वादशापरे ।
सप्तातिरेका त्रिशती कलाश्च द्वादशाधिका ॥ ८० ॥

त्रयाणामपि खण्डानां घनेष्वेकीकृतेषु च ।
वैताढ्यस्याखिलस्यापि जायते गणित घनम् ॥ ८१ ॥

આ બીજા ખડનું ઘનગણિત વળી ત્રીશ લાખ તોતેર હજાર આઠસો પીસતાળીશ છે અને ઉપર ૫૬૨ કળા વધે છે ૭૩–૭૪

એ પૂર્વોક્ત અભિયોગી–સેવકદેવોની શ્રેણીથી ઉચે પાચ યોજન મૂકીને એનો ઉપરનો ભાગ આવે છે ૭૫

એ ભાગ નાના પ્રકારના રત્નોથી મનોહર છે અને દશ યોજન વિસ્તારમા છે એના મધ્યમા પદ્મવેદી છે અને એની બેઉ બાજુએ બગીચા આવી રહ્યા છે ૭૬

એ બેઉ બગીચામા રહેલા ક્રીડાશૈલોપર, કદલીગૃહોમા તેમજ વાવ વગેરેમા વ્યન્તરદેવો યથેચ્છ ક્રીડા કરે છે ૭૭

હવે વૈતાઢ્યનો ત્રીજો ખડ જે પાચ યોજન ઉચો અને દશ યોજન પહોળો છે—એનુ 'પ્રતર' ગણિત એક લાખ બે હજાર ચારસો એકસઠ છે અને ઉપર દશ કળા જેટલુ વધે છે એનુ 'ઘનગણિત' વળી પાચ લાખ બાર હજાર ત્રણસો સાત છે અને ઉપર બાર કળા જેટલુ વધે છે ૭૮–૮૦

આ ત્રણ ખડોનુ ઘનમાપ ગણાવ્યુ તે ત્રણેને એકત્ર કરતા જે આવે તે આખા વૈતા

तच्चैदम्। सप्ताशीतिश्च लक्षाणि द्विनवतिः शतान्यपि ।
एकोनत्रिंशदाढयानि कलाश्चतुर्दशाधिकाः ॥ ८२ ॥

सिद्धायतनं कूटं दक्षिणभरतार्द्धनामधेयं च ।
खण्डप्रपातकूटं तुर्यं तन्माणिभद्राख्यम् ॥ ८३ ॥
वैताढयाख्यं पंचममथ षष्ठं पूर्णभद्रसंज्ञं च ।
भवति तमिस्रगुहं चोत्तरभरतार्द्धं च वैश्रमणम् ॥ ८४ ॥
वैताढये नव कूटान्येव ज्ञेयानि तत्र पूर्वाब्धेः ।
सविधे सिद्धायतनं ततः क्रमात् प्रत्यगखिलानि ॥८५॥ विशेषकम् ॥

कूटान्येतानि सक्रोशान्युच्चत्वे योजनानि षट् ।
तावन्त्येव मूलभूमौ विष्कम्भायामतोऽपि च ॥ ८६ ॥
मध्ये देशोनानि पंच योजनानि शिरस्यथ ।
साधिकानि त्रीण्युदस्तगोपुच्छसंस्थितान्यतः ॥ ८७ ॥ युग्मम् ॥
परिक्षेपाः मूलमध्यशिरस्सूनानि विंशतिः ।
तथोनानि पंचदश साग्राणि नव च क्रमात् ॥ ८८ ॥

ઢયનુ ઘનમાપ થાય એ એકત્ર રકમ સત્યાશી લાખ નવ હજાર બસો ઓગણત્રીશ થાય છે અને ઉપર ચૌદ કળા વધે છે ૮૧-૮૨

હવે વૈતાઢયપર્વતપર નવ કૂટો કહ્યા છે તે આ પ્રમાણે —(૧) સિદ્ધાયતન, (૨) દક્ષિણ ભરતાર્દ્ધ, (૩) ખંડપ્રપાત, (૪) માણિભદ્ર, (૫) વૈતાઢય, (૬) પૂર્ણભદ્ર, (૭) તમિસ્રગુહ, (૮) ઉત્તરભરતાર્દ્ધ અને (૯) વૈશ્રમણ ૮૩-૮૪

એમા જે પહેલુ સિદ્ધાયતન છે તે પૂર્વસમુદ્રની પાસે છે, અને શેષ સર્વે પશ્ચિમમા ક્રમવાર આવેલા છે ૮૫

નવે શિખરો ઉચાઇમા છ યોજન અને એક કોસ છે તેઓની લબાઇપહોળાઇ મૂળ આગળ એ ઉચાઈ જેટલી જ છે, મધ્યમા પાચ યોજનથી સહેજ ન્યૂન છે અને મથાળે ત્રણ યોજનથી કઇક વિશેષ છે એમ હોવાથી એઓનો આકાર ગાયે પૂચ્છ ઉચુ કર્યું હોય એવો છે ૮૬-૮૭

એમનો પરિક્ષેપ એટલે ઘેરાવો વળી મૂળ આગળ વીશયોજન, મધ્યમા પદર યોજનથી સહેજ ઓછો, અને મથાળે નવયોજનથી કઇક ન્યૂન છે ૮૮

अधस्ताच्छिखराद्यावदागत तत्किलार्द्धितम् ।
कूटोत्सेधार्द्धयुक्कूटे व्यासो यथेप्सितास्पदे ॥ ८९ ॥

तथाहि । सक्रोशार्द्धे योजनानां त्रयेऽतीते शिरोऽग्रत. ।
यदा जिज्ञास्यतेऽमीषु व्यासस्तदा तदर्द्धयेत् ॥ ९० ॥
स्यु षट् क्रोशा सपादास्ते कूटोत्सेधार्द्धसयुता ।
सपादक्रोशहीनैव संजाता पचयोजनी ॥ ९१ ॥
मध्यप्रदेशे विष्कम्भ एतावानेषु जायते ।
एव हिमवतादीना सर्वकूटेषु भावना ॥ ९२ ॥
सिद्धायतनकूटस्योपरि रम्य विराजते ।
सत्सिद्धायतन मौलौ किरीटमिव भूपते. ॥ ९३ ॥
तदत्र कनकमणिमयमेकक्रोशायत तदर्द्धततम् ।
चापशतानि चतुर्दश चत्वारिंशानि चोच्चुगम् ॥ ९४ ॥
पूर्वोत्तरादक्षिणासु द्वारमेकैकमत्र तत् ।
धनुःपचाशतोत्तुगं तदर्द्ध किल विस्तृतम् ॥ ९५ ॥

નીચેથી ચઢતા કે મથાળેથી ઉતરતા કોઇ સ્થળે ત્યા આગળનો વ્યાસ (પહોળાઇ) કાઢવો હોય તો, જેટલુ ચઢયા કે ઉતર્યા હોઇએ એનુ અર્દ્ધ કરીને એમા શિખરની અરધી ઉચાઇ ભેળવવી એનુ જે પરિણામ આવે તે તે સ્થળ આગળનો ' વ્યાસ ' થાય ૮૯

જેમકે, મથાળેથી ત્રણયોજન ને અરધો કોસ નીચે ઉતરતા ત્યા આગળનો વ્યાસ કાઢવો હોય તો તે $\frac{\text{૩ યો ૦ા કો}}{\text{૨}} + \frac{\text{શિખરની ઉચાઇ}}{\text{૨}}$ થાય

એટલેકે ૧ાા યો ૦ા કો + ૩ યો ૦ાા કો થાય=૧૮ાા કોસ થાય અર્થાત્ ૫ યોજનમા ૧ા કોસ ઓછો થાય એ શિખરના મધ્યભાગ આગળનો વ્યાસ નીકળ્યો ૯૦–૯૨

હિમવાન વગેરે પર્વતોના શિખરોના સબધમા પણ આવી રીતે જ કરવુ

સિદ્ધાયતન નામના કૂટની ઉપર એક સિદ્ધમન્દિર આવી રહ્યુ છે તે જાણે કોઇ રાજાના મસ્તકપર મુકુટ હોય એવુ શોભાયમાન દેખાય છે ૯૩

તે વળી કનકમય અને મણિમય છે, એક કોસ લાબુ છે, અર્દ્ધ કોસ પહોળુ છે અને ચૌદસો ચાલીશ ધનુષ્ય ઉચુ છે ૯૪

पंचधनुःशतविष्कम्भायामा स्यात्तदर्द्धबाहल्या ।
मणिपीठिका तदन्तर्देवच्छन्दक उपरि चास्याः ॥ ९६ ॥

पचचापशतान्येष विष्कम्भायामतो मत. ।
तान्येव सातिरेकाणि तुंगत्वेन प्ररूपितः ॥ ९७ ॥

अष्टोत्तरं शत नित्यप्रतिमास्तत्र चार्हताम् ।
उत्सेधांगुलनिष्पन्नधनुःपंचशतोच्छ्रिताः ॥ ९८ ॥

एकैकस्यां दिशि सप्तविंशति. सप्तविंशतिः ।
एव चतुर्दिशं ताः स्युः नाम्ना च ऋषभादयः ॥ ९९ ॥

तासां च जिनमूर्तीनामंकरत्नमया नखाः ।
अन्तर्लोहिताक्षरत्नप्रतिसेकमनोहरा. ॥ १०० ॥

पाणिपादतलानि च जिह्वा श्रीवत्सचूचुकम् ।
तालूनि च तपनीयमयानि रिष्टरत्नजाः ॥ १०१ ॥

श्मश्रुरोमराजयश्च ओष्ठाः विद्रुमनिर्मिताः ।
नासा अन्तर्लोहिताक्षनिपेकास्तपनीयजाः ॥ १०२ ॥ युग्मम् ॥

પૂર્વમા, ઉત્તરમા અને દક્ષિણમા એમ ત્રણે દિશાએ એને એકેક દ્વાર છે તે પચાસ ધનુષ્ય ઉચા અને પચવીશ ધનુષ્ય પહોળા છે ૯૫

તે મ દિરમા વળી પાચસો ધનુષ્યના વિસ્તારમા અઢીસો ધનુષ્ય જાડી એક મણિપીઠિકા છે અને તે ઉપર એક દેવચ્છદક છે ૯૬

તે દેવચ્છદક વિસ્તારમા પાચસો ધનુષ્ય છે અને ઉચાઇમા એથી સહેજ વધારે છે ૯૭

ત્યા અરિહ તદેવની એકસોને આઠ શાશ્વત પ્રતિમાઓ છે તે ઉત્સેધ અ ગુલને માપે પાચસો ધનુષ્ય ઉચી છે ૯૮

એ પ્રતિમાઓ પ્રત્યેક દિશામા સત્યાવીશ સત્યાવીશ હોઇને ચારે દિશાઓમા થઇને એટલી સ ખ્યામા છે વળી એમના ઋષભ વગેરે નામ છે ૯૯

એ જિનદેવની મૂર્ત્તિઓના અ કરત્નમય નખ છે, અને એમા લાલરત્નોની છાટ હોવાથી એ બહુ મનોહર લાગે છે ૧૦૦

વળી એમના હાથ પગના તળીયા, જીવ્હા, શ્રીવત્સ, સ્તનાગ્ર અને તાળવા સુવર્ણમય છે, દાઢી અને મૂછના વાળ રિષ્ટ રત્નોના છે, ઓષ્ઠ વિદ્રુમમય છે અને નાસિકા લાલરત્નની છાટવાળી સુવર્ણની બનાવેલી છે ૧૦૧-૧૦૨

लोहितात्त्वप्रतिसेकान्यक्षीण्यंकमयानि च ।
तारका अक्षिपद्माणि भ्रुवश्च रिष्टरत्नजा. ॥ १०३ ॥

ललाटपट्टश्रवणकपोल कनकोद्भवम् ।
केशभूमिस्तपनीयमयी केशाश्च रिष्टजाः ॥ १०४ ॥

वज्रजा शीर्षघटिकास्तथा कनकनिर्मिता· ।
ग्रीवाबाहुपादजघागुल्फोरुतनुयष्टय. ॥ १०५ ॥

नन्वेतानि भावजिनप्रतिरूपाणि तेषु च ।
उचित श्मश्रुकूर्चादि श्रामण्यानुचित कथम् ॥ १०६ ॥

तदुक्त श्रीतपागच्छनायकश्रीदेवेन्द्रसूरिशिष्यश्रीधर्मघोपसूरिभिः भाष्यवृत्तौ। भगवतोऽपगतकेशशीर्षमुखनिरीक्षणेन श्रामण्यावस्था सुज्ञाता एव इति ॥

अत्रोच्यते। भावार्हतामपि श्मश्रुकूर्चादीनामसभव ।
न सर्वथा किन्तु तादृग्दिव्यातिशयसंभवात् ॥ १०७ ॥

स्यादवस्थितता तेषां श्रामण्यग्रहणादनु ।
पुरुपत्वप्रतिपत्ति सौन्दर्यं चेत्थमेव हि ॥ १०८ ॥

વળી એમના ચક્ષુ લાલરત્નોની છાટવાળા અક રત્નોના છે, અને કીકી, આખની પાપણ અને ભ્રમર રિષ્ટરત્નમય છે ૧૦૩

એમના લલાટપટ્ટ, શ્રવણ અને કપોલ સુવર્ણમય છે, મસ્તક પણ સુવર્ણમય છે, અને કેશ રિષ્ટરત્નમય છે ૧૦૪

એમની શીર્ષઘટિકા વજ્રમય છે વળી એમની ગ્રીવા, હસ્ત, ચરણ, જઘા, ઘુટી તથા દેહયષ્ટિ–આ સર્વ સુવર્ણમય છે ૧૦૫

અહિ એવી શકા ઉપસ્થિત થાય કે આ ભાવજિનની પ્રતિમાઓ છે એમને શ્રમણાવસ્થાને અનુચિત એવી દાઢી મૂછ ઉચિત કેમ કહેવાય ? ૧૦૬

કેમકે તપગચ્છાધિરાજ શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિના શિષ્ય શ્રી ધર્મઘોષસૂરિએ 'ભાષ્ય'ની વૃત્તિમા કહ્યુ છે કે—ભગવાનનુ કેશરહિત મસ્તકવાળુ મુખ જોવાથી તેમની ચોખ્ખી શ્રમણાવસ્થા જણાઈ આવે છે

એ શકાનુ સમાધાન આ પ્રમાણે —ભાવ જિનેશ્વરોને દાઢી મૂછ વગેરેનો સર્વથા

यदुक्त श्री समवायागे । अवठियकेसमसुरोमणहे । इति ॥ औप पातिकेऽप्युक्तम् । अवठ्ठियसुविभत्तचत्तमंसू ॥

एव च । तासां भावजिनाधीशप्रतिरूपतया तत. ।
शाश्वतार्हत्प्रतिमानां श्मश्रुकूर्चादि युक्तिमत् ॥ १०९ ॥
भाष्ये त्वकेशशीर्षास्या या श्रामण्यदशोदिता ।
साऽवर्द्धिष्णुतयाल्पत्वात्तदभावविवक्षया ॥ ११० ॥
ऐकैकस्या· प्रतिमायाः पृष्टतश्छत्रधारिणी ।
द्वे द्वे चामरधारिण्यौ पार्श्वत पुरत पुनः ॥ १११ ॥
यक्षभूतकुडधारप्रतिमानां द्वय द्वयम् ।
विनयावनतं पादपतित घटितांजलि ॥ ११२ ॥ युग्मम् ॥
यथा देवच्छन्दकेऽस्मिन् घंटाधूपकडुत्थकाः ।
तथा चन्दनकुम्भाद्याः प्रत्येक शतमष्टयुक् ॥ ११३ ॥

અસભવ નથી, પરતુ એઓની એ પ્રકારની અવસ્થિતિ સાધુપણાના અગીકાર પછી કોઇ એવા દિવ્ય અતિશયને લીધે થાય છે અને એને લીધેજ પુરૂષપણાની પ્રતિપત્તિ થાય છે અને એમા સૌન્દર્ય પણ લાગે છે ૧૦૭–૧૦૮

આ સબધમા સમવાયાગસૂત્રમા પણ કહ્યુ છે કે—" જેમને કેશ, દાઢી મૂછ, રોમ અને નખ રહેલા છે એવી—" (જિનપ્રતિમા) વળી ઉવવાઇસૂત્રમા પણ એવુ કહ્યુ છે કે—" જેમને શોભિતી દાઢી રહેલી છે એવી—" (શ્રી જિનપ્રતિમા)

અને એમ બાબત હોવાથી, જિનેશ્વરદેવની તે શાશ્વત પ્રતિમાઓને ભાવજિનની પ્રતિરૂપતાને લઇને શ્મશ્રુ, કૂર્ચ વિગેરે ઉચિત છે ૧૦૯

'ભાષ્ય' મા કેશરહિત મસ્તકયુક્ત મુખવાળી શ્રમણાવસ્થા કહી છે તે, તે કૂર્ચ, શ્મશ્રુ વગેરે વધતા ન હોવાથી અને વળી સ્વલ્પ હોવાથી, જાણે તેનો અભાવ હોયની એવુ કહેવાની ઇચ્છાથી કહી છે ૧૧૦

એ પ્રતિમાઓમાની દરેકની પાછળ એક છત્રધારિણી અને પડખે બબ્બે ચામરધારિણી રહેલી છે વળી મોઢાગળના ભાગમા વિનયપૂર્વક નમીને, હસ્ત જોડી ચરણસ્પર્શ કરતી બબ્બે યક્ષોની, ભૂતોની તથા કુડધારીઓની પ્રતિમા રહેલી છે ૧૧૧–૧૧૨

વળી ત્યા પ્રત્યેક બિબ આગળ એક ઘટા અને એક ધુપદાન તેમજ ચદનનો કુભ વગેરે પણ રહેલ છે ૧૧૩

तथाहि ।

चंदणकलसाभिंगारगा आयसगा य थाला य ।
पाईओ सुपइट्ठा मणगुलीया वायकरगा य ॥ ११४ ॥

चित्तारयणकरंडगहयगयनरकंठगा य चंगेरी ।
पडलगसीहासणछत्तचामरा समुगयझसा य ॥ ११५ ॥

तथा खंडप्रपातकूटे स्यान्नृत्तमाल सुरो विभुः ।
सप्तमे कृतमालश्च स्यात्तमिस्रगुहाभिधे ॥ ११६ ॥

परेषां च शेषकूटानां कूटनामसमाभिधा ।
सुरा कुर्वन्त्याधिपत्यं सर्वे पल्योपमायुषः ॥ ११७ ॥

एतेषां च परीवारो देवीसामानिकादिकः ।
तत्तदासनरीतिश्च सर्वं विजयदेववत् ॥ ११८ ॥

पूर्णभद्रं माणिभद्रं कूटं वैताढ्यनामकम् ।
त्रीण्येतानि स्वर्णजानि रात्निकान्यपराणि षट् ॥ ११९ ॥

' વગેરે ' મા નીચેની વસ્તુઓ સમજવી —

ચ દનના કળશ ઉપરાત ઝારી, આદર્શ, થાળ, રકાબી, સુપ્રતિષ્ઠ (સુપડી ?) મનો ગુલી (?), વીજણા, રત્નજડાવ કર ડીઆ, અશ્વ–હસ્તી તથા મનુષ્યના મ્હોરા, ચ ગેરી, પાટલા, સિ હાસન, છત્ર, ચામર, ડાબલા તથા મત્સ્ય (?) ૧૧૪–૧૧૫

(વૈતાઢ્ય પર્વતના નવ શિખરોમાથી પહેલા સિદ્ધાયતન શિખર સ બ ધી સર્વ હકીકત ઉપર પ્રમાણે વર્ણવ્યા પછી હવે એના શેષ આઠ શિખરો વિષે કહે છે)

ત્રીજા ખ ડપ્રપાત નામના શિખરનો વૃત્તમાલ નામે દેવ અધિપતિ છે, અને સાતમા તમિસ્રગુહા નામના શિખરનો કૃતમાલ નામે દેવ સ્વામી છે ૧૧૬

હવે છ રહ્યા એ શિખરોના, તે તે શિખરના સરખા નામવાળા દેવો અધિપતિઓ છે એ સર્વ દેવો વળી એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા છે ૧૧૭

વળી એ દેવોની દેવીઓ, સામાનિકદેવો વગેરે પરીવાર તથા એમના આસનની અવ સ્થિતિ વગેરે સર્વ વાના વિજયદેવની જેવા સમજી લેવા ૧૧૮

પૂર્ણભદ્ર, માણિભદ્ર અને વૈતાઢ્ય નામના ત્રણ શિખરો સુવર્ણમય છે અને શેષ છ રત્ન મય છે ૧૧૯

उपर्येषामथैकैकः स्यात्प्रासादावतंसकः ।
रात्निकः क्रोशतुंगोऽर्द्धक्रोशं च विस्तृतायतः ॥ १२० ॥

इदं जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिवृत्तिबृहत्क्षेत्रसमासाभिप्रायेण ॥ श्रीउमास्वातिकृते जम्बूद्वीपसमासे तु अमी प्रासादावतंसकाः क्रोशदैर्घ्यविस्ताराः किंचिन्न्यूनतदुच्छ्रया उक्ताः सन्ति ॥

तस्य प्रासादस्य मध्ये महती मणिपीठिका ।
धनुःपंचाशतायामव्यासा तदर्द्धमेदुरा ॥ १२१ ॥
उपर्यस्या रत्नमयं सिंहासनमनुत्तरम् ।
तत्तत्कूटस्वामियोग्य परिवारासनैर्वृतम् ॥ १२२ ॥
यदा स्वस्वराजधान्याः कूटानां स्वामिनः सुराः ।
अत्रायान्ति तदेतस्मिन् प्रासादे सुखमासते ॥ १२३ ॥
मेरोर्दक्षिणतोऽसंख्यद्वीपाब्धीनामतिक्रमे ।
जम्बूद्वीपेऽपरत्रैषां राजधान्यो यथायथम् ॥ १२४ ॥

પ્રત્યેક શિખરપર એક મહાન્ રત્નમય પ્રાસાદ આવેલો છે–જેની ઉંચાઇ એક કોસ, અને વિસ્તાર અરધો કોસ છે ૧૨૦

આ અમારો અભિપ્રાય જંબુદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિની ટીકા તથા બૃહત્ ક્ષેત્રસમાસને લઇને કહ્યો છે પરન્તુ શ્રીઉમાસ્વાતિવાચકકૃત જંબુદ્વીપસમાસમા એમ કહ્યુ છે કે એ પ્રાસાદની લંબાઇપહોળાઇ અર્થાત્ વિસ્તાર એક કોસ છે અને ઉંચાઇ એક કોસ કરતા કંઇક ન્યૂન છે

પ્રત્યેક પ્રાસાદના મધ્યભાગમા એક મહાન્ મણિપીઠિકા છે, જેની લંબાઇપહોળાઇ પચાસ ધનુષ્ય અને જાડાઇ પચવીશ ધનુષ્ય છે ૧૨૧

પ્રત્યેક મણિપીઠિકાપર તે તે શિખરના સ્વામીને લાયકનુ, યોગ્ય પરીવારવાળુ, અને અનેક આસનોથી વેષ્ટિત એવુ સિંહાસન આવી રહ્યુ છે ૧૨૨

જ્યારે જ્યારે એ શિખરોના સ્વામી–દેવો પોતાની રાજધાનીમાથી અહિં આવે છે ત્યારે એઓ આ પ્રાસાદોને વિષે આનંદથી રહે છે ૧૨૩

એ દેવોની રાજધાનીઓ મેરૂપર્વતથી દક્ષિણમા અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્રો મૂકીને અન્ય જંબુદ્વીપમા આવેલી છે ૧૨૪

वैताढ्यस्य पर्वतस्य द्वे गुहे भवतः क्रमात् ।
खण्डप्रपाता प्राच्यंशे तमिस्रा परतः पुनः ॥ १२५ ॥
उन्नते योजनान्यष्टौ तानि द्वादश विस्तृते ।
नित्यान्धकारगहने पचाशद्योजनायते ॥ १२६ ॥
दक्षिणस्यामुदीच्यां च द्वारमेकैकमेतयो ।
उच्छ्रितं योजनान्यष्टौ तानि चत्वारि विस्तृतम् ॥ १२७ ॥
नृत्तमालकृतमालावेकपल्यायुषौ सुरौ ।
महर्द्धिकौ विजयवद्देतयो. स्वामिनौ क्रमात् ॥ १२८ ॥
प्रतिद्वारं द्वौ कपाटौ वाज्रिकौ घटितौ सदा ।
अष्टावष्टौ योजनानि तुगौ द्वे द्वे च विस्तृतौ ॥ १२९ ॥
यदेह चक्री भरतोत्तरभाग जिगीषति ।
सेनान्या रत्नदडेनाहतौ तदावसर्पत. ॥ १३० ॥
उद्घाटितस्यैकैकस्य पश्चाद्भागेऽस्ति तोडुक. ।
चतुर्योजनविष्कम्भायामोऽवष्टम्भ एतयो. ॥ १३१ ॥

હવે વૈતાઢચપર્વતને, પૂર્વછેડે ખડપ્રપાતા નામની અને પશ્ચિમ છેડે તમિસ્રા નામની એમ બે ગુફા છે ૧૨૫

બેઉ ગુફા સદાકાળ અન્ધકારમય છે વળી એઓ પ્રત્યેક આઠ યોજન ઉચી, બાર યોજન પહોળી અને પચાસ યોજન લાબી છે ૧૨૬

પ્રત્યેક ગુફાને, દક્ષિણ અને ઉત્તર—એમ બેઉ દિશાઓમા થઇને બે દ્વાર છે પ્રત્યેક દ્વાર આઠ યોજન ઉચુ અને ચાર યોજન પહોળુ છે ૧૨૭

એ ગુફાઓના નૃત્તમાલ અને કૃતમાલ નામના દેવો અધિપતિ છે, જેમની આયુસ્થિતિ એક પલ્યોપમની, અને સમૃદ્ધિ વિજયદેવ જેવી છે ૧૨૮

દ્વારે દ્વારે બે વજ્રઘટિત કમાડ છે, જે આઠ આઠ યોજન ઉચા અને બબ્બે યોજન પહોળા છે ૧૨૯

જ્યારે અહિં આગળનો કોઇ ચક્રવર્તી ભરતક્ષેત્રના ઉત્તરભાગને જીતવા નીકળે છે ત્યારે એના સેનાપતિના દડરત્નના પ્રહારથી એ કમાડ ઉઘડી જાય છે—ખસી જાય છે ૧૩૦

એવા એકેક કમાડની પાછળ એક ટોડલો છે, જેનો અવષ્ટભ ચાર યોજન લાબો પહોળો છે ૧૩૧

हस्तिरत्नं समारुह्य कुम्भस्थलस्फुरन्मणिः ।
चक्री तदुद्योतिताध्वा तमिस्रां प्रविशेत् गुहाम् ॥ १३२ ॥

तत्र प्रविश्य पाश्चात्यसैन्यप्रकाशहेतवे ।
रत्नेन काकिणीनाम्ना खटीपिंडावलेखिना ॥ १३३ ॥

ऊर्ध्वाधो योजनान्यष्टौ तिर्यक् द्वादशयोजनीम् ।
प्रकाशयेत् योजनं चैकैकं दक्षिणवामयोः ॥ १३४ ॥ युग्मम् ॥

आदिमं योजनं मुक्त्वा प्रथमं मण्डलं लिखेत् ।
पंचचापशतायामविष्कम्भं भानुसन्निभम् ॥ १३५ ॥

ततोऽपि योजनं मुक्त्वा द्वितीयं मण्डलं लिखेत् ।
इत्येवमुत्तरद्वारे शेषेऽन्त्ये योजनेऽन्तिमम् ॥ १३६ ॥

एव च स्यादेक दाक्षिणात्यप्राक्पाटोपरि मण्डलम् ।
द्वे तोडुके त्रिचत्वारिंशत्प्राग्भित्तावनुक्रमात् ॥ १३७ ॥

ततो द्वे उत्तराहप्राक्तोडुकेऽन्त्यं च मण्डलम् ।
उदीच्यप्राक्पाटेऽयं पश्चिमायामपि क्रमः ॥ १३८ ॥

હસ્તિરત્નપર આરૂઢ થઇને ચક્રવર્તી તે ગુફામા પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તે એ હસ્તિના કુભ સ્થલપર એક અત્યત તેજસ્વી મણિ મૂકીને એ અધારી ગુફાને ઉદ્યોતમય-પ્રકાશિત કરે છે ૧૩૨

એવી રીતે પ્રવેશ કરીને, પાછળ આવતા સૈન્યને અજવાળુ પડે એટલા માટે, ખડીના કટકાથી જ હોયની એમ, કાકિણી રત્નથી ગુફામા બેઉ બાજુ ભીતોપર, મડળ આળેખતો જાય છે, જેનો, ઉચેથી નીચે સુધી આઠ યોજનમા, તીર્છો બાર યોજનમા અને ડાબા જમણો એકેક યોજનમા પ્રકાશ પડે છે ૧૩૩-૧૩૪

પહેલુ મડળ પહેલો એક યોજન પૂરો થાય ત્યા આળેખે છે, જે મડળ પાચસો ધનુષ્ય લાબુપહોળુ અને જાણે સૂર્ય હોયની એવુ પ્રકાશિત હોય છે ૧૩૫

એ જ પ્રમાણે, ત્યાથી બીજો યોજન પૂરો થાય ત્યા બીજુ મડળ આળેખે છે એવી રીતે ઉત્તર તરફને દ્વારે શેષ છેલ્લે યોજને છેલ્લુ મડળ આળેખે છે ૧૩૬

એ પ્રકારના આલેખનથી, દક્ષિણ તરફના પહેલા કમાડપર એક મડળ, ટોડલા પર બે (મડળ) અને પછી અનુક્રમે પૂર્વતરફની ભીતપર તેતાળીશ મડળો થાય છે ૧૩૭

પછી ઉત્તર તરફના પહેલા ટોડલા પર બે, અને ઉત્તર તરફના પહેલા કમાડપર છેલ્લુ મડળ થાય વળી પાશ્ચમદિશામા પણ એ જ ક્રમપ્રમાણે બધુ થાય ૧૩૮

एवमेकोनपचाशत् पूर्वभित्तौ भवन्ति वै ।
तावन्त्यपरभित्तौ तत्तुल्यानि संमुखानि च ॥ १३९ ॥

अय च मलयगिरिकृतक्षेत्रविचारबृहद्वृत्त्याद्यभिप्रायः ॥ आवश्यक बृहद्वृत्त्याद्यभिप्रायस्तु अयम् । गुहायां प्रविशन् भरत. पाश्चात्यपान्थजन प्रकाशकरणाय दक्षिणद्वारे पूर्वदिक्कपाटे प्रथम योजन मुक्त्वा प्रथम मण्डलमालिखति । ततो गोमूत्रिकान्यायेन उत्तरत पश्चिमदिक्कपाट तोडुके तृतीययोजनादौ द्वितीयमण्डलमालिखति । ततः तेनैव न्यायेन पूर्वदिक्कपाटतोडुके चतुर्थयोजनादौ तृतीयम् । तत पश्चिमदिग्भित्तौ पंचमयोजनादौ चतुर्थम् । ततः पूर्वदिग्भित्तौ षष्ठयोजनादौ पंचमम् । यावदष्टचत्वारिंशत्तममुत्तरद्वारसत्कपश्चिमदिक्कपाटे प्रथमयोजनादौ एकोनपचाशत्तम चोत्तरदिग्द्वारसत्कपूर्वदिक्कपाटे द्वितीययोजनादौ आलिखति ॥ एकस्यां भित्तौ पचविंशति अन्यस्यां च चतुर्विंशति इति समग्रेण एकोनपचाशत् मण्डलानि भवन्ति इति ॥

दक्षिणात्तोडुकात् सप्तदशभि योजनैः परा ।
अस्त्युन्मग्नजला नाम नदी त्रियोजनातता ॥ १४० ॥

એવી રીતે પૂર્વતરફની ભીતપર ઓગણપચાસ મડળો થાય, અને એની સન્મુખ પશ્ચિમ તરફની ભીતપર પણ એવા તેટલા જ થાય. ૧૩૯

આ અમારૂ કથન મલયગિરિકૃત 'ક્ષેત્રવિચાર' ની બૃહત્ ટીકાને આધારે છે પણ ' આવશ્યકસૂત્ર'ની મ્હોટી ટીકાનો અભિપ્રાય એવો છે કે—ગુફામા પ્રવેશ કરતો ચક્રવર્તી પાછળ આવનારાઓને અજવાળુ પડે એટલા માટે પહેલુ યોજન પૂરૂ થાય ત્યા દક્ષિણ તરફને દ્વારે પૂર્વદિશાના કમાડમા પહેલુ મડળ આળેખે છે પછી ગોમુત્રિકાન્યાયે ઉત્તર તરફના પશ્ચિમદિશાવાળા કમાડના ટોડલા પર ત્રીજા યોજનમા બીજુ મડળ આળેખે છે પછી તેજ ન્યાયે પૂર્વદિશાના કમાડના ટોડલા પર ચોથા યોજનમા ત્રીજુ મડળ આળેખે છે, પછી પશ્ચિમ દિશાની ભીતમા પાચમા યોજનમા ચોથુ મડળ આળેખે છે પછી પૂર્વદિશાની ભીતમા છઠ્ઠા યોજનમા પાચમુ મડળ આળેખે છે એવી રીતે છેક ઉત્તર તરફના દ્વારના પશ્ચિમદિશાના કમાડપર પહેલા યોજનમા અડતાળીશમુ મડળ, અને ઉત્તર તરફના દ્વારના પૂર્વદિશાના કમાડપર બીજા યોજનમા ઓગણપચાસમુ મડળ આળેખે છે એક ભીતપર પચવીશ અને એની સન્મુખની બીજી ભીતપર ચોવીશ એમ સમગ્ર ઓગણપચાસ મડળો થાય છે

દક્ષિણ દિશાના તોડુક એટલે ટોડલાથી સત્તર યોજન મૂકીને ' ઉન્મગ્નજલા ' નામની

द्वादशयोजनायामा पूर्वभित्तिविनिर्गता ।
विभिद्य पश्चिमां भित्तिं प्रविष्टा सिन्धुनिम्नगाम् ॥१४१॥ युग्मम्॥
अस्यां पतति यत्किंचित् दृपत्काष्टनरादिकम् ।
तत्सर्वमद्भिराहत्य बहिः प्रक्षिप्यते स्थले ॥ १४२ ॥
ततः परं योजनयोर्द्वयोरतिक्रमे परा ।
स्यान्निमग्नजला नाम नदी त्रियोजनातता ॥ १४३ ॥
द्वादशयोजनायामा पूर्वभित्तिविनिर्गता ।
प्रत्यग्भित्तिं प्रविभिद्य सिन्धुं विशत्यसावपि ॥ १४४ ॥
अस्यां पतति यत्किंचित्तृणकाष्टनरादिकम् ।
अधो मज्जति तत्सर्वमीदृक् स्वभावमेतयोः ॥ १४५ ॥
ततश्चोत्तरतः सप्तदशभिः योजनैः परः ।
चतुर्योजनविष्कम्भायाम उत्तरतोडुकः ॥ १४६ ॥
ततश्च उभाभ्यां द्वारभागाभ्यामित्येवं सर्वसंख्यया ।
योजनैरेकविंशत्या नद्यौ स्यातां यथोदिते ॥ १४७ ॥

નદી આવે છે તે ત્રણ યોજન પહોળી અને બાર યોજન લાંબી છે, અને તે પૂર્વતરફની ભીત માંથી નીકળીને પશ્ચિમતરફની ભીત ભેદી સિન્ધુ નદીમા મળે છે ૧૪૦-૧૪૧

(એ નદીને સ્વભાવ એવો છે કે) એમા પાષાણ, કાષ્ટ કે મનુષ્યાદિક જે કઇ પડે છે તે બધાને એ નદીનુ જળ બહાર જમીનપર કાઢી નાખે છે ૧૪૨

એ પછી બે યોજન મૂકીએ એટલે એક બીજી 'નિમગ્નજલા' નામની નદી આવે છે એ પણ ત્રણ યોજન પહોળી અને બાર યોજન લાંબી છે અને પૂર્વ તરફની ભીંતમાથી નીકળીને પશ્ચિમતરફની ભીંતને ભેદી સિન્ધુમા ભળે છે ૧૪૩-૧૪૪

આ નદીને સ્વભાવ વળી એવો છે કે તૃણ, કાષ્ટ કે મનુષ્ય આદિ જે કઇ એમા પડે છે તે સર્વ અ દર ડુબી જાય છે ૧૪૫

ત્યાથી ઉત્તરતરફ સત્તર યોજન મૂકીને ચાર યોજનના વિસ્તારને ઉત્તરતોદક આવે છે ૧૪૬.

એટલે એવી રીતે બેઉ દ્વારેથી સમગ્રપણે એકવીશ યોજન મૂકીને પૂર્વોક્ત બેઉ નદીઓ આવેલી છે ૧૪૭

अथ वार्द्धकिरत्नेन सद्यः सज्जितपद्यया ।
नद्यावुभे समुत्तीर्य यावत् गच्छति चक्रभृत् ॥ १४८ ॥
तावद्विना प्रयासेन कपाटावुत्तराश्रितौ
उद्घटेते स्वयमेव कृतक्रौंचारवौ रयात् ॥ १४९ ॥ युग्मम् ॥
निर्गत्य तेन द्वारेण विजित्योत्तरभारतम् ।
दर्याः खण्डप्रपातायाः चक्री समीपमापतेत् ॥ १५० ॥
उत्तरद्वारमुद्घाट्य सेनानीकृतयत्नतः ।
मण्डलान्यालिखन् प्राग्वत् चक्री विशति तां गुहाम् ॥ १५१ ॥
पूर्वं निमग्नसलिलां समुत्तरेत्तत पराम् ।
तूर्णं वार्द्धकिरत्नेन कृतया ह्यपद्यया ॥ १५२ ॥
इमे मानादिभि प्राग्वत् प्रत्यग्भित्तिविनिर्गते ।
प्राच्यभित्तिं किन्तु भित्त्वा प्राप्ते गंगामहानदीम् ॥ १५३ ॥
द्वारेण दाक्षिणात्येन स्वयमुद्घटितेन च ।
निर्गत्य कृतकृत्य· सन् चक्री निजपुर विशेत् ॥ १५४ ॥

અહિં વાર્દ્ધકિ રત્નવડે તુરત પુલ ઉભો કરી જેવો ચક્રવર્તી એ બેઉ નદીઓ ઓળગી જાય છે તેવા જ વિના પ્રયાસે, ઉત્તર તરફના બેઉ કમાડો કૌંચપક્ષી જેવો શબ્દ કરતા, આપો આપ ઉઘડી જાય છે ૧૪૮–૧૪૯

એ દ્વારેથી નીકળીને ત્યાથી ઉત્તરભરત જીતી આવીને ચક્રવર્તી ખ ડપ્રપાતા ગુફા પાસે આવી ઉભો રહે છે ૧૫૦

સેનાપતિએ કરેલા પ્રયત્નથી ઉત્તરતરફનુ દ્વાર ઉઘડી જાય છે તેથી એ ગુફામા ચક્રવર્તી પૂર્વવત્ પ્રવેશ કરી મ ડળ આળેખતો આગળ વધે છે ૧૫૧

અહિં પણ, વાર્ધકી રત્ને બનાવેલ સુ દર સેતુની સહાયવડે, પહેલી નિમગ્નજલા નદી ઓળ ગે છે અને પછી તરત ઉન્મગ્નજલા નદી ઓળ ગે છે ૧૫૨

એ બેઉ નદીઓ પ્રમાણમા પૂર્વોક્ત નદીઓ જેવી છે પણ એઓ પશ્ચિમ તરફની ભીંતમાથી નીકળી પૂર્વ તરફની ભીંતને ભેદીને ગ ગાનદીમા મળી જાય છે ૧૫૩

પછી એની મેળેજ ઉઘડી ગયેલા દક્ષિણ દિશાને દ્વારેથી નીકળીને, કૃતકૃત્ય એવો ચક્રવર્તી પોતાની રાજધાનીમા પાછો આવે છે ૧૫૪

स्याद्यावच्चक्रिणो राज्यं तावत्तिष्ठन्ति सन्ततम् ।
मंडलानि च पद्ये च गुहामार्गे गतागते ॥ १५५ ॥

अयं प्रवचनसारोद्धारवृत्त्यभिप्रायः ॥ त्रिषष्टीयाजितचरित्रे तु

उद्घाटितं गुहाद्वारं गुहान्तर्मण्डलानि च ।
तावत्तान्यपि तिष्ठन्ति यावज्जीवति चक्रभृत् ॥ १५६ ॥

इति उक्तम् ॥

द्वारात् खण्डप्रपातायां याम्यायाम्यदिशि ध्रुवम् ।
गंगायाः पश्चिमे कूले वसन्ति निधयो नव ॥ १५७ ॥

उदीच्यामथ वैताढ्यात् हिमवद्गिरिसीमया ।
स्यादुत्तरभरतार्द्धं पर्यंकासनसंस्थितम् ॥ १५८ ॥

अष्टात्रिंशे योजनानां द्वे शते त्रिकलाधिके ।
विष्कम्भतोऽथ वाहास्य प्रत्येकं पार्श्वयोः द्वयोः ॥ १५९ ॥

योजनानां शतान्यष्टादश द्विनवतिस्तथा ।
सार्द्धाः सप्त कलाः क्षेत्रफलमस्याथ कीर्त्यते ॥ १६० ॥

लक्षास्त्रिंशत् सहस्राणि द्वात्रिंशदथ चोपरि ।
शतान्यष्टौ योजनानामष्टाशीतिरथाधिका ॥ १६१ ॥

જ્યા સુધી ચક્રવર્તીનુ રાજ્ય હોય છે ત્યા સુધી ગુફાને માર્ગે જવા આવવા માટે તે મડળો અને સેતુ કાયમ રહે છે ૧૫૫

આ વાત અમે પ્રવચનસારોદ્ધારના અભિપ્રાય પ્રમાણે દર્શાવી છે ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરૂષ ચરિત્રમાના અજિતનાથના ચરિત્રમા તો એમ લખ્યુ છે કે-જ્યા સુધી ચક્રવર્તી જીવે છે ત્યા સુધી ગુફાના દ્વાર ઉઘાડા રહે છે અને ગુફાની અદર આળેખેલા મડળો પણ કાયમ રહે છે ૧૫૬

ખડપ્રપાતાગુફાના દક્ષિણ તરફના દ્વારથી દક્ષિણ દિશામા, ગગાનદીને પશ્ચિમતટે નવ 'નિધાન' આવેલા છે ૧૫૭

હવે વૈતાઢ્યપર્વતથી ઉત્તર દિશામા 'ઉત્તર ભરતાર્ધ' આવેલુ છે એની સીમા હિમવત પર્વત સુધી છે, અને એ પર્યકાસને રહેલુ છે ૧૫૮

એનો વિષ્કભ બસો આડત્રીશ યોજન અને ત્રણ કળા છે, એની બેઉ બાજુએ આવેલી

कला द्वादश विकला एकादश प्रकीर्त्तिता. ।
उक्तसामान्यभरतवत् शेष तु शरादिकम् ॥ १६२ ॥ कलापकम् ॥

नितम्बस्य हिमवतो दाक्षिणात्यस्य सन्निधौ ।
क्षेत्रेऽस्मिन्नन्तरे गगासिन्धुप्रपातकुण्डयो ॥ १६३ ॥
गिरि वृषभकूटाख्य उच्चत्वेनाष्टयोजन ।
द्वे योजने भूमिमग्न चारुगोपुच्छसंस्थितः ॥ १६४ ॥ युग्मम् ॥
मूलेऽसौ योजनान्यष्टौ मध्ये षट् योजनानि च ।
चतुष्टय योजनाना उपर्यायतविस्तृत. ॥ १६५ ॥
पचविंशतिरेवाष्टादशैव द्वादशापि च ।
साधिकानि परिक्षेपो मूले मध्ये च मूर्ध्नि च ॥ १६६ ॥
द्वादशाष्ट च चत्वारि मूले मध्ये शिरस्यपि ।
योजनानि क्रमादस्य व्यासायामो मतान्तरे ॥ १६७ ॥
सप्तत्रिंशत् क्रमात् पचविंशति. द्वादशापि च ।
साधिकानि परिक्षेपो मूले मध्ये तथोपरि ॥ १६८ ॥

પ્ર યેક ' બાહા ' અઢારસો બાણુ યોજન અને સાડી સાત કળા છે, અને એનુ ક્ષેત્રફળ ત્રીશ લાખ બત્રીશ હજાર આઠસો અઠયાશી યોજન, બારકળા અને અગ્યાર વિકળા જેટલુ છે એનુ ' શર ' વગેરે સામાન્ય ભરતક્ષેત્રનું કહી ગયા છીએ તે પ્રમાણે જાણવુ ૧૫૯–૧૬૨

આ ક્ષેત્રમા, હિમવ ત પર્વતની દક્ષિણ દિશા તરફની મેખલા પાસે, ગ ગા અને સિન્ધુ પ્રપાત કુ ડની વચ્ચે વૃષભકૂટ નામે પર્વત છે તે આઠ યોજન ઉ ચો છે અને બે યોજન પૃથ્વી મા ખુચેલો છે વળી એ ગોપુચ્છને આકારે રહેલો છે ૧૬૩–૧૬૪

એની લ બાઈપહોળાઇ મૂળમા આઠ યોજન, મધ્યમા છ યોજન અને મથાળે ચાર યોજન છે ૧૬૫

વળી એનો ઘેરાવો મૂળમા પચવીશ યોજન, મધ્યમા અઢાર યોજન અને ટોચ આગળ બાર યોજનથી કઇક વિશેષ છે ૧૬૬

એક એવો મત પણ છે કે એની લ બાઇપહોળાઇ મૂળ આગળ, મધ્યમા અને મથાળે અનુક્રમે બાર, આઠ અને ચાર યોજન છે, અને ઘેરાવો અનુક્રમે સાડત્રીશ યોજન, પચવીશ યોજન અને આશરે બાર યોજન છે ૧૬૭—૧૬૮

इदं च मतद्वयमपि जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रे ॥

मतान्तरे ननु कथं श्रुते सर्वज्ञमूलके ।
तुल्यकैवल्यभाजां यदेकमेवार्हतां मतम् ॥ १६९ ॥

अत्रोच्यते । दुर्भिक्षे स्कन्दिलाचार्यदेवर्द्धिगणिवारके ।
गणनाभावतः साधुसाध्वीनां विस्मृतं श्रुतम् ॥ १७० ॥

ततः सुभिक्षे संजाते संघस्य मेलकोऽभवत् ।
वलभ्यां मथुरायां च सूत्रार्थघटनाकृते ॥ १७१ ॥

वलभ्यां संगते संघे देवर्द्धिगणिरग्रणीः ।
मथुरायां संगते च स्कन्दिलार्योऽग्रणीरभूत् ॥ १७२ ॥

ततश्च वाचनाभेदस्तत्र जात. क्वचित् क्वचित् ।
विस्मृतस्मरणे भेदो जातु स्यादुभयोरपि ॥ १७३ ॥

तत्त्वैस्ततोऽर्वाचीनैश्च गीतार्थैः पापभीरुभिः ।
मतद्वयं तुल्यतया कक्षीकृतमनिर्णयात् ॥ १७४ ॥

આ બેઉ મત જ બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રના છે

અહિં એવી ગકા ઉપસ્થિત થાય છે કે શ્રુત તો સર્વજ્ઞભાષિત છે–ત્યારે એમા મતાન્તર કેમ હોય ? સર્વ અર્હતપ્રભુનુ કેવળજ્ઞાન એક સરખુ હોય એટલે એમનો મત પણ એક જ હોવો જોઇએ ૧૬૯

- એ શકાનુ સમાધાન આ પ્રમાણે —

સ્કદિલ આચાર્ય અને દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણના સમયમા દુકાળને લઇને સાધુસાધ્વીઓએ અભ્યાસ પડતો મેલેલો તેથી શ્રુતજ્ઞાન વિસ્મૃત થઈ ગયુ ૧૭૦

ત્યારપછી જ્યારે સુકાળ થયો ત્યારે સૂત્રો અને એના અર્થની ઘટનાને સારૂ વલ્લભીપુરમા અને મથુરાનગરીમા સઘ એકઠો થયો હતો ૧૭૧

વલ્લભીપુરમા એકત્ર થયેલ સઘમા દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણ અગ્રેસર હતા, અને મથુરામા એકત્ર થયેલ સઘમા સ્કદિલ આચાર્ય અગ્રેસર હતા ૧૭૨

'તેથી ત્યા કોઇ કોઇ જગ્યાએ પાઠાફેર થઇ ગયુ હશે કેમકે વિસ્મૃત થયેલુ પુનઃ સભારતા બેઉમા તફાવત પડવાનો સભવ છે ૧૭૩

તેથી એમણે અને ત્યારપછી પાપભીરૂ અર્વાચીન ગીતાર્થ પુરૂષોએ, કઇ પણ નિર્ણય ન થયેલ હોઇ, બેઉ મત સ્વીકાર્યા છે ૧૭૪

सत्यप्येवं साम्प्रतीना विसवादं श्रुतस्थितम् ।
निर्हेतुमुत्सहन्ते ये ते ज्ञेया मातृशासिता. ॥ १७५ ॥

ोक्त श्रीमलयगिरिभि. ज्योतिष्करडवृत्तौ ॥

देशोनक्रोशतुगोऽर्द्धक्रोशविस्तृत एव च ।
क्रोशायाम उपर्यस्य प्रासादोऽतिमनोरम ॥ १७६ ॥

देवोऽत्र वृषभाभिख्य एकपल्योपमस्थिति. ।
महर्द्धिको विजयवत्तथास्य राजधान्यपि ॥ १७७ ॥

शैलोऽय चित्रित इव चक्रिभि. जितभारतै. ।
काकिणीरत्नलिखितै समन्तान्निजनामभिः ॥ १७८ ॥

नद्योऽष्टाविंशतिरिह सहस्रा द्व्युत्तरा मता. ।
अमुष्य भरतक्षेत्रस्योर्वीशस्यांगना इव ॥ १७९ ॥

अरकाश्च पडप्यत्र सुपमासुपमादय ।
सदा विपरिवर्त्तन्ते नियोगिन इवेशितु ॥ १८० ॥

भरतक्षेत्रम् ॥

આમ વાત હોવા છતા, અત્યારના જે લોકો શાસ્ત્રનુ વિસવાદિપણુ દૂર કરવાને માટે
હિત થાય છે તે પોતાની માતાને શિખામણ આપવા નીકળેલા જેવા જાણવા પૂજ્ય
મલયગિરિ પણ પોતાના ' જ્યોતિષ્કરંડ ' ગ્રથની ટીકામા એજ વાત સ્વીકારે છે ૧૭૫

એ પર્વતપર એક સુદર પ્રાસાદ છે તે આશરે એક કોસ ઉચો, અરધો કોસ પહોળો
એક કોસ લાબો છે ૧૭૬

એ પર્વતપર વૃષભ નામના દેવનો વાસ છે એ દેવનુ ૫ યોપમનુ આયુષ્ય છે એને
દેવની જેવી મહાન્ સમૃદ્ધિ છે અને એની રાજધાની પણ એના જેવી જ છે ૧૭૭

એ પર્વત વળી ભરતક્ષેત્રપર વિજય મેળવનારા ચક્રવર્તીઓએ સર્વત કાકિણીરત્નથી
। એમના પોતાના નામાભિધાનને લઇને જાણે ચિત્રોચિત્રોવાળો થયો હોયની એવો
ો છે ૧૭૮.

આ ક્ષેત્રમા, જાણે ચક્રવર્તી રાજાની રાણીઓ હોયની એમ છપ્પન હજાર નદીઓ આ
છે ૧૭૯

ત્યા વળી ' સુષમાસુષમા ' વગેરે છ એ ' આરા ' વારા ફરતી આવે છે, તે જાણે કોઇ
, હમેશા વારાફરતી કામપર આવતા મુનિમો હોયની ! ૧૮૦

એ પ્રમાણે ભરતક્ષેત્રનુ વર્ણન સપૂર્ણ થયુ

अथोत्तरार्द्धभरतपर्यन्ते उत्तराश्रिते ।
जात्यस्वर्णमयो भाति हिमवान्नाम पर्वतः ॥ १८१ ॥
स्पृशन् द्वाभ्यां निजान्ताभ्यां पूर्वापरपयोनिधी ।
योजनानां शतं तुंगो भूमग्नः पंचविंशतिम् ॥ १८२ ॥

योजनानां दशशती द्विपंचाशत्समन्विता ।
कला द्वादश विष्कम्भः पर्वतस्यास्य कीर्त्तितः ॥ १८३ ॥
योजनानां पचदशशतान्यथाष्टसप्ततिः ।
अष्टादश कलाश्चात्र शरः प्रोक्तो जितस्मरै. ॥ १८४ ॥
योजनानां सहस्राणि चतुर्विंशतिरेव च ।
स द्वात्रिंशन्नवशती प्रत्यंचास्य कलार्द्धयुक् ॥ १८५ ॥
धनुःपृष्ट योजनानां सहस्रा पंचविंशति· ।
द्वे शते त्रिंशदधिके चतस्रश्चाधिकाः कला· ॥ १८६ ॥
योजनानां सहस्राणि पच त्रीणि शतानि च ।
सार्द्धानि बाहैकैकास्याध्यर्द्धा· पचदशांशकाः ॥ १८७ ॥
कोटीद्वयं च लक्षाणि योजनानां चतुर्दश ।
षट्पचाशत्सहस्राणि शतानि नव चोपरि ॥ १८८ ॥

હવે ઉત્તરાર્ધભરતના ઉત્તર તરફના છેડાપર જાતિવંતસુવર્ણમય હિમવાન નામનો પર્વત શોભી રહ્યો છે ૧૮૧

એનો એક છેડો પૂર્વ સમુદ્ર સુધી, અને બીજો પશ્ચિમ સમુદ્ર સુધી લબાયલો છે એ એકસો યોજન ઉચો છે અને પચવીશ યોજન પૃથ્વીમા ગૂઢ રહેલો છે ૧૮૨

એનો વિષ્કભ' એક હજાર બાવન યોજન અને બાર કળા છે ૧૮૩

એનો 'શર' પદરસો અઠ્યોત્તેર યોજન ને અઢાર કળા છે ૧૮૪

એની 'જીવા' ચોવીશ હજાર નવસો બત્રીશ યોજન અને અરધી કળા છે ૧૮૫.

એનુ ધનુ પૃષ્ટ વળી પચવીશ હજાર બસો ત્રીશ યોજન અને ચાર કળા છે ૧૮૬

એની પ્રત્યેક 'બાહા' પાચ હજાર ત્રણસો પચાસ યોજન અને સાડાપદર કળા છે ૧૮૭.

एकसप्ततिरेवाष्टौ कलाश्च विकला दश ।
भूमौ प्रतरगणित निर्दिष्ट हिमवद्गिरेः ॥ १८९ ॥ युग्मम् ॥
कोटीनां द्वे शते कोटयश्चतुर्दशाथ लक्षकाः ।
षट्पञ्चाशत् तथा सप्तनवतिश्च सहस्रका. ॥ १९० ॥
एकं शत चतुश्चत्वारिंश कलाश्च षोडश ।
विकला द्वादशेत्युक्त शैलेऽस्मिन् सर्वतो घनम् ॥ १९१ ॥ यु० ॥
वेदिकावनखण्डाभ्या रम्योऽय पार्श्वयो. द्वयो' ।
वेदिकावनखण्डाना सर्वं मानादि पूर्ववत् ॥ १९२ ॥
अत्रैकादश कूटानि बिभ्रति प्रकटप्रभाम् ।
सिद्धायतनमुख्यानि प्राच्या आरभ्य पूर्ववत् ॥ १९३ ॥
स्यात् सिद्धायतन क्षुल्लहिमवन्नामक परम् ।
तृतीय भरताभिख्यमिलाकूट तत परम् ॥ १९४ ॥
गगावर्त्तनकूट च श्रीदेवीकूटमित्यपि ।
रोहितांशासूरीकूट सिन्ध्वावर्त्तनसञ्ज्ञकम् ॥ १९५ ॥
सुरादेवीकूटमिति परं हैमवताभिधम् ।
एकादश वैश्रमण कूटानि हिमवद्गिरेः ॥ १९६ ॥ विशेपकम् ॥

એ પર્વતની ભૂમિનુ ' પ્રતર ' વળી બે કરોડ ચૌદ લાખ છપ્પન હજાર નવસો એકોતેર યોજન, આઠ કળા અને દશ વિકળા જેટલુ છે ૧૮૮–૧૮૯

એ પર્વતનુ સમગ્ર ' ઘન ' બસોચૌદ ક્રોડ છપ્પન લાખ સતાણુ હજાર એકસો ચુમાળીશ યોજન, સોળ કળા અને બાર વિકળા છે ૧૯૦–૧૯૧

એની બેઉ બાજુએ વળી પદ્મવેદિકા અને સુશોભિત બગીચા આવેલા છે એ સર્વનુ પ્રમાણ આદિ સઘળુ પૂર્વવત્ સમજવુ ૧૯૨

આ પર્વતપર પૂર્વની પેઠે પૂર્વ દિશાથી આરભીને, સિદ્ધાયતન આદિ અગ્યાર શિખરો પ્રકટપણે શોભી રહ્યા છે ૧૯૩

પહેલુ સિદ્ધાયતન, બીજુ ક્ષુલ્લહિમવત, ત્રીજુ ભરત, ચોથુ ઇલાકૂટ, પાચમુ ગગાવર્ત્તન, છઠ્ઠુ શ્રીદેવીકૂટ, સાતમુ રોહિતાશાસૂરીકૂટ, આઠમુ સિન્ધ્વાવર્ત્તન, નવમુ સૂરાદેવીકૂટ, દશમુ હૈમવત અને અગ્યારમુ વૈશ્રમણ—આ પ્રમાણે એ અગ્યાર શિખરો છે ૧૯૪–૧૯૬

सर्वाण्यमूनि रत्नानि मूले च व्यासदैर्घ्यतः ।
योजनानां पंचशती तावदेवोच्छ्रितानि च ॥ १९७ ॥

मध्ये च त्रिशतीं पंचसप्तत्याढ्यां शिरस्यथ ।
ततानि द्वे शते सार्द्धे गोपुच्छसस्थितान्यतः ॥ १९८ ॥ युग्मम् ॥

शता. पंचदशैकाशीत्यधिकाः किंचनाधिकाः ।
एकादश किंचिदूनषडशीतियुता. शता· ॥ १९९ ॥

शताः सप्तैकनवतिसंयुता किंचिदूनका· ।
परिक्षेपा क्रमादेषु मूले मध्ये च मूर्धनि ॥ २०० ॥ युग्मम् ॥

सिद्धायतनकूटस्योपरि सिद्धालयो महान् ।
पंचाशद्योजनान्यायामतः स परिकीर्त्तित ॥ २०१ ॥

विष्कम्भतो योजनानि प्रज्ञप्त· पंचविंशतिः ।
षट्त्रिंशद्योजनान्युच्च· त्रिद्वारो भास्वरप्रभः ॥ २०२ ॥ युग्मम् ॥

विना प्रतीचीं त्रिदिशं द्वारमेकैकमुच्छ्रितम् ।
योजनान्यष्ट चत्वारि स्याद्विस्तारप्रवेशयोः ॥ २०३ ॥

આ સઘળા શિખરો રત્નમય છે એઓ પાચનો પાચસો યોજન ઉંચા છે એમનો વિસ્તાર મૂળ આગળ પાચસો યોજન, મધ્યમા ત્રણસો પચોતેર યોજન અને મથાળે બસો પચાસ યોજન છે આમ એઓ ઉંચા રહેલા ગોપુચ્છને આકારે છે ૧૯૭-૧૯૮

વળી પ્રત્યેક શિખરનો પરિક્ષેપ એટલે ઘેરાવો મૂળ આગળ પદરસો એકાશી યોજનથી કઇક અધિક, મધ્યભાગમા અગ્યારસો છાશી યોજનથી કઇક ન્યૂન, અને મથાળે સાતસો એકાણુ યોજનથી સહેજ ઓછો છે ૧૯૯-૨૦૦

સિદ્ધાયતન નામના પહેલા શિખરપર એક સિદ્ધમદિર છે તે પચાસ યોજન લાબુ, પચવીશ યોજન પહોળુ અને છત્રીશ યોજન ઉચુ છે એની કાન્તિ અત્યત દેદીપ્યમાન છે વળી એને ત્રણ દ્વાર છે ૨૦૧-૨૦૨

તે ત્રણે દ્વાર પશ્ચિમશિવાયની ત્રણે દિશામા એકેક આવેલ છે એ પ્રત્યેકની ઉંચાઈ આઠ યોજનની અને પહોળાઇ ચાર યોજનની છે ૨૦૩

सिद्धायतनमध्येऽथ विभाति मणिपीठिका ।
योजनान्यष्ट विस्तीर्णायता चत्वारि मेदुरा ॥ २०४ ॥
उपर्येतस्या अथैको देवच्छन्दक आहित. ।
उच्चैस्त्वेन साधिकानि योजनान्यष्ट स श्रुत ॥ २०५ ॥
विष्कम्भायामतोऽप्येष योजनान्यष्ट तत्र च ।
अष्टोत्तरशत सिद्धप्रतिमास्तासु पूर्ववत् ॥ २०६ ॥
दशानां शेषकूटानामुपर्येकैक आलय. ।
द्वाषष्टिं योजनान्यर्द्धाधिकान्यायतविस्तृत' ॥ २०७ ॥
एकत्रिंशद्योजनानि सक्रोशानि समुन्नत. ।
तत्तत्कूटसमाह्वानस्वामिना समधिष्ठितः ॥ २०८ ॥ युग्मम् ॥
कूटे द्वितीये तृतीये दशमे रुद्रसमिते ।
चतुर्ष्वेषु सुरा ईशा देव्य. शेषेषु षट्सु च ॥ २०९ ॥
तत्रापि इलादेवी सुरादेवी द्वे इमे दिक्कुमारिके ।
तिस्रश्च नद्यधिष्टाऽय्यः श्रीश्चेति प्रथिता इमा ॥ २१० ॥

એ સિદ્ધમદિરમા વળી એક મણિપીઠિકા છે તે આઠ યોજન લાબીપહોળી અને ચાર યોજન જાડી છે ૨૦૪

એ મણિપીઠિકાપર વળી એક દેવચ્છદક છે—જે આઠ યોજનથી કઇક વિશેષ ઉચો અને આઠ યોજન બરાબર લાબોપહોળો છે તેમા વળી પૂર્વવત્ એકસો ને આઠ સિદ્ધની પ્રતિમાઓ છે ૨૦૫—૨૦૬

શેષ દશ શિખરોપર પણ એકેક સિદ્ધમદિર છે—તે પ્રત્યેક સાડીબાસઠ યોજન લાબુ-પહોળુ છે તથા સવાએકત્રીશ યોજન ઉચુ છે વળી એ પ્રત્યેક તેતે શિખરોના નામ સમાન નામવાળા સ્વામી—દેવો—થી અધિષ્ઠિત છે ૨૦૭—૨૦૮

બીજા, ત્રીજા, દશમા અને અગ્યારમા—આ ચાર શિખરો પર દેવો અને શેષ છ ઉપર દેવીઓ આધિપત્ય ભોગવે છે ૨૦૯

એ છ દેવીઓ આ પ્રમાણે છે —પહેલી બે ઇલાદેવી અને સુરાદેવી નામની દિક્કુમારિકાઓ છે, બીજી ત્રણ નદીઓની અધિષ્ઠાત્રી દેવીઓ છે, અને છેલ્લી—છઠ્ઠી લક્ષ્મી નામની છે ૨૧૦

देवा देव्यश्च सर्वेऽमी एकपल्योपमायुष ।
महर्द्धिका विजयवत्तथैषां राजधान्यपि ॥ २११ ॥
एता देव्यश्च भवनपतिजातिगता मताः ।
व्यन्तरीणामर्द्धपल्यमायुरुत्कर्षतोऽपि यत् ॥ २१२ ॥

एवं वक्ष्यमाणा अपि देव्यो ज्ञेया ॥

वक्ष्यमाणपर्वतेषु यानि चैत्यानि येऽपि च ।
प्रासादा देवतानां ते सर्वेऽत्रत्यैः समाः स्मृताः ॥ २१३ ॥
गिरेरस्योपरितले ह्रदः पद्मह्रदाभिधः ।
योजनानि दशोद्विद्धः सहस्रयोजनायतः ॥ २१४ ॥
शतानि पच विस्तीर्णो वेदिकावनमण्डितः ।
चतुर्दिश तोरणाढ्यत्रिसोपानमनोरमः ॥ २१५ ॥ युग्मम् ॥
अय च वक्ष्यमाणाश्च महापद्मह्रदादयः ।
सर्वे पूर्वापरायामा दक्षिणोत्तरविस्तृताः ॥ २१६ ॥

આ સર્વ દેવદેવીઓનુ એક પલ્યોપમનુ આયુષ્ય છે એઓ સર્વ વિજયદેવની જેવી સમૃદ્ધિવાળા છે અને એમની રાજધાનીઓ પણ વિજયદેવવત્ જાણી લેવી ૨૧૧

જે દેવીઓ છે તે સર્વે ભવનપતિની જાતિની છે, કારણકે વ્યતરદેવીઓનુ તો આયુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ અરધા પલ્યોપમનુ છે ૨૧૨

વળી જે દેવીઓની હવે પછી વાત આવશે એ દેવીઓ પણ એજ જાતિની સમજવી

વળી જે પર્વતોનુ હવે વર્ણન કરવામા આવશે એ પર્વતોપર જે ચૈત્ય અને દેવોના પ્રાસાદ છે તે સર્વે આ પર્વતના ચૈત્ય અને પ્રાસાદ જેવા સમજી લેવા ૨૧૩

આ પર્વતપર એક પદ્મદ્રહ નામનો દ્રહ-ધરો આવેલો છે તે દશ યોજન ઉડો, હજાર યોજન લાબો અને પાચસો યોજન પહોળો છે ૨૧૪

એની આસપાસ પદ્મવેદિકા અને સુદર વન શોભી રહ્યા છે, અને એને ચારે દિશાએ તોરણોવાળા ત્રણ ત્રણ મનહર પગથીઆ છે ૨૧૫

આ પદ્મદ્રહ અને હવે પછી વર્ણવવામા આવશે એ મહાપદ્મદ્રહ વગેરે સર્વે પૂર્વપશ્ચિમ લાબા અને ઉત્તરદક્ષિણ પહોળા છે ૨૧૬

तथाहुः । हिमवंतसेलसिहरे वरारविंदद्दहो सलिलपुरणो ।
दसजोयणावगाढो विच्छिन्नो दाहिणुत्तरओ ॥ २१७ ॥

तस्य मध्ये पद्ममेकं योजनायतविस्तृतम् ।
अर्द्धयोजनबाहल्यं तावदेवोच्छ्रितं जलात् ॥ २१८ ॥

जले मग्नं योजनानि दशैतज्जगतीवृतम् ।
जम्बूद्वीपजगत्याभा सा गवाक्षालिराजिता ॥ २१९ ॥

किन्त्वसौ योजनान्यष्टादशोच्चा सर्वसंख्यया ।
जलेऽवगाढा दश यद्योजनान्यष्ट चोपरि ॥ २२० ॥

यत्तु जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिमूलसूत्रे जम्बूद्दीवजगइप्पमाणा इत्युक्तं तज्जलावगाहप्रमाणमविवक्षित्वा इति तद्वृत्तौ ॥ '

किंच वज्रमूलं रिष्टकंदं वैदूर्यनालबन्धुरम् ।
वैदूर्यबाह्यपत्रं तज्जाम्बूनदान्तरच्छदम् ॥ २२१ ॥

એ સંબંધમાં અન્યત્ર કહ્યું છે કે —હિમવંતશૈલના શિખર પર એક જળપૂર્ણ સુંદર પદ્મદ્રહ છે–તે દશ યોજન ઉંડો છે અને ઉત્તર દક્ષિણ પહોળો છે ૨૧૭

એ પદ્મદ્રહમાં એક કમળ છે તે એક યોજન લાંબુપહોળું છે, અરધો યોજન જાડું છે અને એટલું જ જળથી ઉંચું (ઉપર) છે ૨૧૮

એ કમળ વળી દશ યોજન જળની અંદર ખુડેલું છે અને એની આસપાસ એક જગતી–કોટ આવી રહ્યો છે તે કોટ જમ્બૂદ્વીપના જગતી–કોટની જેમ અનેક ઝરૂખાઓથી યુક્ત હોઇને બહુ રમણીય લાગે છે ૨૧૯

આ જગતી–કોટ દશ યોજન જળમાં ડુબેલો અને આઠ યોજન જળની ઉપર હોઇને કુલ અઢાર યોજન ઉંચો છે ૨૨૦

જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિના મૂળ સૂત્રમાં ' જંબૂદ્વીપના કોટ જેવડો ' એમ જે કહ્યું છે તે જળની અંદર રહેલા ભાગ શિવાયના (ભાગ)–બહાર રહેલા ભાગનું માપ સમજવું આવો એની વૃત્તિની અંદર ખુલાસો છે

વળી એ કમળનું મૂળ વજ્રનું છે, એનો કંદ રિષ્ટરત્નમય છે, એની નાલિકા વૈદૂર્યરત્નની છે, એના બહારના પત્રો વૈદૂર્યરત્નના અને અભ્યન્તર સુવર્ણમય છે ૨૨૧

अत्रायं विशेषोऽस्ति ॥ बृहत्क्षेत्रविचारवृत्त्यादौ बाह्यानि चत्वारि पत्राणि वैदूर्यमयानि शेषाणि तु रक्तसुवर्णमयान्युक्तानि । जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रे जाम्बूनदमीषद्रक्तस्वर्णं तन्मयान्यभ्यन्तरपत्राणि इत्युक्तम् । सिरिनिलयक्षेत्रविचारवृत्तौ तु पीतस्वर्णमयान्युक्तानि । इति ॥

तपनीयकेसरवृन्ता सौवर्णी कर्णिका भवेत्तस्य ।
द्विक्रोशायतवितता क्रोशोच्चा श्रीभवनमस्याम् ॥ २२२ ॥

एकक्रोशायतमेतत्तथार्द्धक्रोशविस्तृतम् ।
ऊनक्रोशोन्नतं तत्र दाक्षिणोत्तरपूर्वतः ॥ २२३ ॥
पञ्चचापशतोत्तुगं तदर्द्धव्यासमेककम् ।
द्वारं तत्राथ भवनमध्येऽस्ति मणिपीठिका ॥ २२४ ॥ युग्मम् ॥
सापि पञ्चशतधनुर्व्यासायामार्द्धमेदुरा ।
उपर्यस्या शयनीय श्रीदेवीयोग्यमुत्तमम् ॥ २२५ ॥

षड्जातीयैः परिक्षेपै वेष्टितं मूलपकजम् ।
क्रमादर्द्धार्द्धमानाब्जाः परिक्षेपा समेऽप्यमी ॥ २२६ ॥

આ સબધમા ‘ બૃહત્ ક્ષેત્રવિચાર ’ ની ટીકામા એમ કહ્યુ છે કે ફક્ત ચાર બાહ્ય પત્રો વૈર્ય઼રત્નના છે, શેષ પત્રો લાલ સુવર્ણના છે વળી ‘ જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્ત ’ સૂત્રમા અભ્યન્તર પત્રોને જામ્બૂનદમય એટલે મહેજ રક્તવર્ણના સુવર્ણના કહ્યા છે ‘ સિરિનિલય ’ ક્ષેત્ર વિચારની વૃત્તિમા વળી પીતસુવર્ણના કહ્યા છે

એના કેસરના વૃન્ત લાલ સુવર્ણના અને કર્ણિકા પીતસુવર્ણની કહી છે એ કર્ણિકા બે કોસ લાબીપહોળી અને એક કોસ ઉચી છે, અને એની અદર શ્રીદેવીનુ ભવન આવેલુ છે ૨૨૨

એ ભવન એક કોસ લાબુ, અરધો કોસ પહોળુ અને કોસ થોડરૂ ઉચુ છે એમા દક્ષિણ, ઉત્તર અને પૂર્વ—એમ ત્રણ દિશાએ પાચસો ધનુષ્ય ઉચુ અને એથી અરધુ પહોળુ એકેક દ્વાર છે એ ભવનના મધ્ય ભાગમા વળી એક મણિપીઠ છે ૨૨૩-૨૨૪

એ મણિપીઠ પાચસો ધનુષ્યના વિસ્તારની અને એથી અરધી જાડી છે એની ઉપર શ્રી દેવીને યોગ્ય ઉત્તમ શય્યા છે ૨૨૫

ઉપર જે એક કમળ કહ્યુ છે તે—મૂળકમળ—ની આસપાસ, એનાથી અર્દ્ધ અર્દ્ધ માનના કમળોના છ વર્તુળ કે વલય છે ૨૨૬

अष्टोत्तरं शतं पद्माः प्रथमे परिधौ स्थिता ।
मूलपद्मादर्द्धमानाः श्रीदेवीभूषणैर्भृताः ॥ २२७ ॥
वायूत्तरेशानदिक्षु सामानिकसुधाभुजाम् ।
चतु सहस्री पद्माना तावतां परिकीर्त्तिता ॥ २२८ ॥
महत्तराणा देवीना प्राक् चत्वार्यम्बुजानि च ।
सहस्राण्यष्ट चाग्नेय्यामभ्यन्तरसभाजुषाम् ॥ २२९ ॥
सहस्राणि दशाब्जानामपाच्या मध्यपर्षदाम् ।
द्वादशाब्जसहस्राणि नैर्ऋत्या बाह्यपर्षदाम् ॥ २३० ॥
सेनापतीनां सप्तानां प्रत्यक् सप्ताम्बुजानि च ।
द्वितीयोऽय परिक्षेपो मूलपद्मस्य वर्णित ॥ २३१ ॥
आत्मरक्षिसहस्राणां षोडशानां चतुर्दिशम् ।
चतुःसहस्री प्रत्येक परिक्षेपे तृतीयके ॥ २३२ ॥
त्रयः परे परिक्षेपा अभियोगिपयोरुहाम् ।
द्वात्रिंशत् प्रथमे लक्षा अभ्यन्तराभियोगिनाम् ॥ २३३ ॥

પહેલા વર્તુળમા એકસોને આઠ કમળો છે તે મૂળકમળથી અર્દ્ધ માન-માપ-ના છે તેમા શ્રીદેવીના આભૂષણો ભર્યા છે ૨૨૭

(હવે બીજા વલયમા) વાયવ્ય, ઉત્તર અને ઈશાન દિશાઓમા ચાર હજાર સામાનિક દેવોના ચાર હજાર કમળો છે ૨૨૮

પૂર્વદિશામા મહત્તરા દેવીઓના ચાર કમળો છે, અગ્નિ કોણમા અભ્યન્તર સભામા બેસનારા દેવોના આ૦ હજાર કમળો છે ૨૨૯

દક્ષિણ દિશામા મધ્યસભામા બેસનારા દેવોના દશ હજાર કમળો છે, અને નૈર્ઋત્યકોણમા બાહ્યપર્ષદાના દેવોના બાર હજાર કમળો છે વળી પશ્ચિમ દિશામા સાત સેનાપતિઓના સાત કમળો છે

એ પ્રમાણે મૂળકમળના બીજા વલયનું સ્વરૂપ થયું ૨૩૦-૨૩૧

હવે ત્રીજા વલયમા, પ્રત્યેક દિશામા ચારચાર હજાર એમ ચારે દિશામા થઈને સોળ હજાર કમળો સોળ હજાર આત્મરક્ષક દેવોના છે ૨૩૨

હવે ચોથુ, પાચમુ અને છઠ્ઠુ એમ ત્રણ વલયો રહ્યા એ ત્રણેમા અભિયોગી (સેવક)

चत्वारिंशत् पद्मलक्षा मध्ये मध्याभियोगिनाम् ।
लक्षाणामष्टचत्वारिंशत् बाह्ये बाह्यसेविनाम् ॥ २३४ ॥ युग्मम् ॥
कोट्येका विंशतिर्लक्षाः पद्मानां सर्वसंख्यया ।
सहस्राणि च पचाशत् शत विंशतिसंयुतम् ॥ २३५ ॥

अत्र षट् परिक्षेपा इति षट्जातीयाः परिक्षेपा इति वाच्यम् ॥

तथाहि ॥ आद्या मूलपद्मार्द्धमाना जातिः । द्वितीया तच्चतुर्थभागमाना जातिः । यावत् षष्ठी चतुःषष्टितमभागमाना जातिरिति ॥ अन्यथा तु योजनात्मना सहस्रत्रयात्मके धनुरात्मना चत्वारिंशल्लक्षाधिकद्विकोटिप्रमिते ह्रदपरमपरिधौ षष्ठपरिक्षेपपद्मानां षष्टिकोटिधनुःक्षेत्रमातव्यानाम् एकपंक्त्या अवकाशो न संभवति ॥

ततश्च तत्तत्परिधिक्षेत्रपरिक्षेपपद्मसख्याविस्तारान् परिभाव्य यत्र यावत्यः पंक्तय संभवन्ति तत्र तावतीभिः पंक्तिभिः एक एव परिक्षेपो ज्ञेय । पद्मानामनेकजातीयत्वात् । एवं च पंचलक्षयोजनात्मके ह्रदक्षेत्रफले तानि सर्वाण्यपि पद्मानि सुखेन मान्त्येव । पद्मरुद्धक्षेत्रस्य सर्वसंक

દેવોના કમળો છે તે આવી રીતે —ચોથા વલયમા અભ્યન્તર પર્ષદાના અભિયોગી દેવોના બત્રીશ લાખ કમળો છે, પાચમા વલયમા મધ્યમ પર્ષદાના અભિયોગી દેવોના ચાળીશ લાખ કમળો છે, અને છઠ્ઠા વલયમા બાહ્ય પર્ષદાના અભિયોગી દેવોના અડતાલીશ લાખ કમળો છે ૨૩૩–૨૩૪

એ પ્રમાણે સમગ્ર મળીને એક ક્રોડ વીશ લાખ પચાસ હજાર ને વીશ કમળો થયા ૨૩૫

અહિ ‘ છ વલય ’ એટલે ‘ છ જાતિના વલય ’ એમ સમજવુ તે આ પ્રમાણે — પહેલી જાતિ તે મૂળ પદ્મ કરતા અરધા માન વાળી, બીજી જાતિ તે મૂળ પદ્મ કરતા ચતુર્થાંશ માનવાળી, ત્રીજી જાતિ તે મૂળ પદ્મ કરતા અટમાશ માન વાળી, ચોથી જાતિ સોળમા ભાગના માનવાળી, પાચમી બત્રીશમા ભાગના માનવાળી અને છઠ્ઠી જાતિ (મૂળ પદ્મ કરતા) ચોસઠમા ભાગના માન વાળી એમ બાબત છે જો એમ ન હોય તો ત્રણ હજાર યોજન અથવા બે ક્રોડ ચાલીશ લાખ ધનુષ્ય જેટલા તે દ્રહના ઉત્કૃષ્ટ ઘેરાવામા, સાઠ ક્રોડ ધનુષ્ય જેવડા ક્ષેત્રમા સમાઈ શકે એવા છઠ્ઠા વલયના કમળો, એક પંક્તિમા સમાઇ શકે નહિ

માટે તે તે પરિધિક્ષેત્રના ઘેરાવાના કમળોની સખ્યા તથા વિસ્તાર–એઉ વાના વિચારીને, જ્યા જેટલી પંક્તિઓ સભવે ત્યા તેટલી પંક્તિઓનું એક વલય કે વર્તુળ સમજવુ, કેમકે કમ-

लनया विंशतिः सहस्राणि पचाधिकानि योजनानां पोडशभागीकृतस्यैक योजनस्य त्रयोदश भागा इति एतावत· एव सभवात् इति ॥ अधिक तु उपाध्यायश्रीशान्तिचद्रगणिकृतजम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिवृत्तित अवसेयम् ॥

ततः पद्महृदात् गंगा प्राच्यतोरणनिर्गता ।
योजनाना पचशतीं गिरौ पूर्वेण गच्छति ॥ २३६ ॥

गगावर्त्तनकूटस्याधस्तादावृत्य सा तत. ।
दक्षिणाभिमुखी भूत्वा प्रवृत्ता पर्वतोपरि ॥ २३७ ॥

त्रयोविंशां पचशतीं योजनाना कलात्रयम् ।
सार्द्धं गत्वा दक्षिणस्या पतेत् जिव्हिकया नगात् ॥२३८॥ युग्मम्॥

सा च प्रणालिकारूपा भात्यर्धक्रोशमेदुरा ।
द्विक्रोशदीर्घा सक्रोशषट्योजनसुविस्तृता ॥ २३९ ॥

वाज्रिकी व्यात्तमकरवक्त्राकारा तयाथ सा ।
सातिरेक योजनानां शतमेक पतत्यधः ॥ २४० ॥

ળોની અનેક જાતિ છે અને એવી રીતે પાચ લાખ ચોજન જેટલા તે દ્રહના ક્ષેત્રફળમા તે સર્વ કમોળો વિનાઅડચણે સમાઇ શકે છે કેમકે આ પદ્મોએ રોકેલા ક્ષેત્રના ચોજનોનો એકદર સરવાળો વીશહજાર ને પાચ ચોજન, અને ઉપર તેર ષોડશાશ—એટલો સ ભવે છે

આ સ બ ધમા વિશેષ વાતના જિજ્ઞાસુએ ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ શાન્તિચ દ્રગણિકૃત જમ્બૂ દ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રની વૃત્તિ જોવી

પદ્મદ્રહના પૌર્વાત્ય તોરણમાથી ગ ગા નદી નીકળે છે તે પાચસો ચોજન સુધી પૂર્વ દિ શામા પર્વત ભણી જાય છે ૨૩૬

ત્યાથી ‘ ગ ગાવર્ત્તન ’ કૂટની હેઠળ વળીને, દક્ષિણ સન્મુખ થઇ પર્વત પર જાય છે—ચઢે છે ત્યાથી પાચસો ત્રેવીશ ચોજન ને સાડાત્રણ કળા દક્ષિણ દિશામા જઇને પાછી ધોધના રૂપમા હેઠળ પૃથ્વી પર પડે છે, ૨૩૭–૨૩૮

એ ધોધ પ્રણાલિકારૂપે અરધોકોસ જાડો, બે કોસ દીર્ઘ અને એક કોસ છ ચોજન જેટલો પહોળો છે ૨૩૯

તેથી, કોઈ મગરમચ્છ મો ફાડી રહ્યો હોય એવો જણાતો એ (ધોધ) એકસો ચોજન

योजनानि दशोद्विद्धे षष्टिं च विस्तृतायते ।
कुंडे गंगाप्रपाताख्ये चारुमुक्तावलीसमा ॥ २४१ ॥ युग्मम् ॥

तथाहुः क्षमाश्रमणपादाः ।

आयामो विक्खभो सट्ठि कुंडस्स जोअणा हुंति ।
नउअसयं किंचूण परिही दसजोअणोगाहो ॥ २४२ ॥

इति बृहत्क्षेत्रसमासे ॥

उमास्वातिकृतजम्बूद्वीपसमासे करणविभावनायां च मूले पराणास जोअणवित्थारो उवरि सट्ठी इति विशेषोऽस्ति ॥

इत्थं च कुण्डस्य यथार्थनामोपपत्तिरपि भवति । एवमन्येष्वपि यथायोग्य ज्ञेयम् ॥

तच्च कुण्ड वेदिकया वनखण्डेन वेष्टितम् ।
पूर्वापरादक्षिणासु सोपानश्रेणिशोभितम् ॥ २४३ ॥

सोपानश्रेणयः सर्वा वज्रस्तम्भाः सतोरणा ।
रत्नालम्बनबाहाढ्या रैरूप्यफलकांचिताः ॥ २४४ ॥

કરતા વિશેષ ઉંચાઇ પરથી, જાણે વજ્ર પડતું હોય એમ નીચે દશ યોજન ઉંડા અને સાઠ યોજનના વિસ્તારના ગંગાપ્રપાત નામના કુંડમાં પડે છે ૨૪૦-૨૪૧

એ સંબંધે પૂજ્યશ્રી ક્ષમાશ્રમણ પણ કહે છે કે—એ કુંડની લંબાઇ પહોળાઇ સાઠ યોજન, ઉંડાઇ દશ યોજન અને ઘેરાવો લગભગ એકસો ને નેવુ યોજન છે ૨૪૨

વળી શ્રીઉમાસ્વાતિકૃત જમ્બૂદ્વીપસમાસમાં, કરણવિભાવનામાં તો એમ કહ્યું છે કે મૂળઆગળ વિસ્તાર પચાસ યોજન છે અને ઉપરના ભાગમાં સાઠ યોજન છે

અને એ રીતે એ કુંડના યથાર્થ નામનું વ્યાજબીપણું પણ સમજી જવાય છે એવી રીતે અન્ય કુંડોના સમ્બન્ધમાં પણ યથાયોગ્ય જાણી લેવું

તે કુંડની આસપાસ વળી એક સુંદર પદ્મવેદિકા અને મનહર બગીચો છે અને એને પૂર્વ, પશ્ચિમ અને દક્ષિણ—એમ ત્રણ દિશાએ સુશોભિત પગથીઆની શ્રેણિઓ છે ૨૪૩

એ પગથીઆની શ્રેણિઓને તોરણો પણ છે, વજ્રના સ્તંભો છે, રત્નજડિત બાહાઓ છે અને સોનારૂપાની તારી છે ૨૪૪

गगाद्वीपश्च भात्यस्मिन् द्वौ क्रोशावुच्छ्रितो जलात् ।
अष्टौ च योजनान्येष विष्कम्भायाममानतः ॥ २४५ ॥
गगाद्वीपोपरि गंगाभवन पीठिकादियुक् ।
स्वरूपतो मानतश्च श्रीदेवीभवनोपमम् ॥ २४६ ॥
दाक्षिणात्यतोरणेन गंगाप्रपातकुण्डत. ।
निर्गत्य वैताढ्योपान्ते नदीसप्तसहस्रयुक् ॥ २४७ ॥
खण्डप्रपातप्राग्भागे भित्वा वैताढ्यभूधरम् ।
दाक्षिणात्यसप्तनदीसहस्रपरिवारिता ॥ २४८ ॥
एव चतुर्दशनदीसहस्रापूरिताभित ।
पूर्वतो जगतीं भित्त्वा गगा विशति वारिधिम् ॥२४९॥ त्रिभि. विशेषकम् ॥
सक्रोशानि योजनानि षडस्या ह्रदनिर्गमे ।
व्यासः क्रोशार्धमुद्वेधः कुण्डपातावधि. स च ॥ २५० ॥

तथोक्तं जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रे । गगामहानईपवाहे छक्कोसाइं जोअणाइं विक्खंभेण पण्णत्ता अद्धकोसं उव्वेहेण ॥

એ કુડની અ દર ગ ગાદ્વીપ નામનો એક સુ દર દ્વીપ છે તે જળથી બે કોસ ઉચો છે, અને આઠયોજન વિસ્તારમા છે ૨૪૫

એ દ્વીપમા પીઠિકા વગેરેથી યુક્ત એવુ ગ ગાદેવીનુ ભવન શોભી રહ્યુ છે–તેનુ સ્વરૂપ, પ્રમાણ ઇત્યાદિ શ્રીદેવીના ભવન સમાન છે ૨૪૬

ગ ગાપ્રપાતકુડના દક્ષિણ દિશાના તોરણથી ગ ગાનદી નીકળે છે એને વૈતાઢ્યપર્વત પાસે સાત હજાર નદીઓ મળે છે ત્યાથી એ ખ ડપ્રપાતા ગુફાના પૂર્વભાગમા વૈતાઢ્યપર્વતને ભેદીને આગળ વહે છે ત્યા એને બીજી સાત હજાર નદીઓ મળે છે એમ ચૌદ હજાર નદીઓના પરિવાર સહિત પૂર્વતરફની જગતી–કોટને ભેદીને એ સમુદ્રમા ભળે છે ૨૪૭–૨૪૯

દ્રહમાથી નીકળે છે ત્યા એની પહોળાઈ છ યોજન ને એક કોસ છે અને ત્યાથી કુડમા પડતા સુધીમા ઉંડાઇ અરધો કોસ છે ૨૫૦

આ સ બ ધમા જ બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રમા તો આ જ અભિપ્રાય છે પર તુ સમવાયાગસૂત્ર મા એમ છે કે —ગ ગા અને સિ ધુનદીનો પ્રવાહ ચોવીશ કોસથી કઇક વિશેષ છે

समवायांगे तु । गंगासिन्धुओ नईओ ण पवहे सातिरेगाइं चउविसं कोसाइं वित्थरेणं पण्णत्ते । इत्युक्तम् ॥

कुण्डोद्गमादनु व्यासो योजनं योजनं प्रति ।
पार्श्वद्वये समुदितो धनूंषि दश वर्द्धते ॥ २५१ ॥

एव च वारिधेः सगमे सार्द्धा द्वाषष्टिः योजनान्यसौ ।
मौलाद्दशघ्नो यद्व्यासो नदीनामब्धिसगमे ॥ २५२ ॥

व्यासात् पचाशत्तमोऽशः सर्वत्रोद्वेध ईरित ।
क्रोशस्यार्द्धं ततो मूले प्रान्ते सक्रोशयोजनम् ॥ २५३ ॥

वेदिकावनखण्डौ च प्रत्येकं पार्श्वयो द्वयोः ।
महानदीनां सर्वासां दृष्टौ दृष्टजगत्रयैः ॥ २५४ ॥

तथोक्तं जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रे गगावर्णने । उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहिं वणखंडेहिं सपरिक्खित्ता वेइयावणखंडवण्णओ भाणियव्वो ॥

अथ गंगामहानद्या यत्राम्भोनिधिसंगमः ।
तत्र तीर्थं मागधाख्यं तस्येशो मागध सुरः ॥ २५५ ॥

કુંડમાથી નીકળ્યા બાદ એની પહોળાઈ દરેક પડખે દર યોજને દશ દશ ધનુષ વધતી જાય છે અને એવી રીતે સમુદ્રપ્રવેશસમયે તે સાડાબાસઠ યોજન થાય છે એટલા માટેજ કહેવાય છે કે નદીની પહોળાઈ સમુદ્રના સગમ વખતે મૂળ કરતા દશ ગણી થાય છે ૨૫૧-૨૫૨

વળી ઉંડાઈ સર્વત્ર પહોળાઇથી પચાસમા ભાગની હોય છે, એટલે એની ઉંડાઈ મૂળ આગળ અર્દ્ધ કોસની, અને પ્રાન્તે એક યોજન અને એક કોસની છે ૨૫૩

વળી દરેક મહાનદીને બેઉ પડખે પદ્મવેદિકા અને બગીચા હોય છે એમ શ્રીજિન પ્રભુઓએ કહેલું છે ૨૫૪

જબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રમા ગગાનદીનું વર્ણન કર્યું છે ત્યા પણ કહ્યુ છે કે-એની બેઉ બાજુએ પદ્મવેદિકા અને વનખડ-બગીચા આવેલા છે તેજ પ્રમાણેનું વર્ણન અહિ પણ સમજવુ

હવે એ ગગામહાનદીનો સમુદ્ર સાથે સગમ થાય છે ત્યા 'માગધ' નામનું તીર્થ છે અને તેનો માગધ નામે દેવ સ્વામી છે ૨૫૫

एव सिन्धुनदीवार्द्धियोगे प्रभासनामकम् ।
एतयोरन्तराले च वरदाम पयोनिधौ ॥ २५६ ॥

तथोक्तं जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिवृत्तौ । गगा मागधतीर्थस्थाने समुद्र प्रविशति तथा प्रभासनामतीर्थस्थाने सिन्धुनदी समुद्र प्रविशति ॥

तीर्थं नामावतरणमार्गोऽम्भोधौ तटाकवत् ।
तीर्थस्यार्थो भाव्य एव शीताशीतोदयोरपि ॥ २५७ ॥

तदुक्त स्थानागवृत्तौ । तीर्थानि चक्रवर्तिन समुद्रशीतादिमहानद्यवतारलक्षणानि तन्नामकदेवनिवासभूतानि । तत्र भरतैरवतयो तानि पूर्वदक्षिणापरसमुद्रेषु । विजयेषु तु शीताशीतोदामहानद्यो पूर्वादिक्रमेणैव । इति तृतीये स्थानके ॥

एषां तीर्थसदृक्नाम्नां देवानां स्वस्वतीर्थत ।
योजनेषु द्वादशसु राजधान्य. पयोनिधौ ॥ २५८ ॥

कृताष्टमतपाश्चक्री रथनाभिस्पृगम्भसि ।
स्थित्वा वार्धौ स्वनामांकशर मुक्त्वा जयत्यमून् ॥ २५९ ॥

એજ પ્રમાણે સિન્ધુનદીના સમુદ્રસગમ આગળ ' પ્રભાસ ' તીર્થ છે વળી એઉ તીર્થોની વચ્ચે, સમુદ્રની અ દર ' વરદામ ' તીર્થ આવેલુ છે ૨૫૬

આ સબધમા જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રની વૃત્તિમા કહ્યુ છે કે—ગગાનદી માગધતીર્થ આગળ સમુદ્રને મળે છે અને સિન્ધુનદી પ્રભાસતીર્થ આગળ સમુદ્રને મળે છે

જેવી રીતે તળાવમા ઉતરવાનો તેવીજ રીતે સમુદ્રમા ઉતરવાનો માર્ગ—એ 'તીર્થ ' તીર્થ શબ્દનો આ અર્થ શીતા અને શીતોદા નદીઓના સબધમા પણ સમજવો ૨૫૭

સ્થાનાગસૂત્રના ત્રીજા ' સ્થાનક ' મા કહ્યુ છે કે—સમુદ્ર અને શીતા આદિ મહાનદીઓમા ચક્રવર્તીને ઉતરવાના માર્ગરૂપ જે તીર્થ તે એજ નામના દેવને રહેવાના સ્થાનરૂપ છે ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રોના તીર્થો પૂર્વ, દક્ષિણ અને પશ્ચિમ સમુદ્રમા છે, અને ' વિજયો ' ના તીર્થો, પૂર્વાદિકને અનુક્રમેજ શીતા અને શીતોદા નદીઓમા છે

જે તીર્થોના નામ છે તેજ તે તે તીર્થના અધિપતિઓના નામ છે પ્રત્યેકની રાજધાની એના તીર્થથી બાર યોજન દૂર સમુદ્રમા છે ૨૫૮

દિગ્વિજયાર્થે નિકળેલો ચક્રવર્તી ' અઠ્ઠમ ' નો તપ કરી, રથની નાભિસુધી આવે એટલા જળમા સમુદ્રમા રહી સ્વનામાંકિત બાણ ફેકી એ તીર્થાધિપતિદેવોને જીતે છે ૨૫૯

प्रतीच्यतोरणेनाथ ह्रदात्तस्माद्विनिर्गता ।
गत्वा प्रतीच्यामावृत्ता सिन्ध्वावर्तनकूटत ॥ २६० ॥
दक्षिणाभिमुखी शैलात् कुण्डे निपत्य निर्गता ।
प्रत्यग्भागे तमिस्राया भित्त्वा वैताढ्यभूधरम् ॥ २६१ ॥
ततः पश्चिमदिग्भागे विभिद्य जगतीमधः ।
विशत्यम्भोनिधिं सिन्धुः गगास्वसेव युग्मजा ॥२६२॥ त्रिभिः (विशेषकम् ॥

गगावत् सर्वमस्याः स्यात् आरभ्य ह्रदनिर्गमात् ।
स्वरूपमब्धिसगान्त सिन्धुनामविशेषितम् ॥ २६३ ॥

वैताढ्यतो दक्षिणस्यां सरितोः सिन्धुगंगयोः ।
विलानि स्युः नव नव पूर्वपश्चिमकूलयोः ॥ २६४ ॥
उदीच्यामपि षट्त्रिंशत् तथैव तटयोस्तयोः ।
कल्पान्तेऽन्नादिबीजानां स्थानानीति द्विसप्ततिः ॥ २६५ ॥
पचस्वेव भरतेषु पचस्वैरवतेषु च ।
विलानि भावनीयानि द्विसप्ततिः द्विसप्ततिः ॥ २६६ ॥

હવે, જાણે ગગાનદીની જોડકે જન્મેલી બ્હેન હોયની એવી સિધુ નદી એ દ્રહના પશ્ચિમ તરફના તોરણમાથી નીકળે છે નીકળીને પાશ્ચિમ તરફ વહી સિધ્વાવર્તન નામના કૂટપરથી ઉતરી, દક્ષિણ દિશાતરફના કુડમા પડી, વહેતી વહેતી તમિસ્રાગુફાના પૂર્વતરફના ભાગમા થઇને વૈતાઢ્યપર્વતને ભેદી, ત્યાથી પશ્ચિમમા વહી 'જગતી' ને નીચેથી ભેદીને સમુદ્રને મળે છે ૨૬૦-૨૬૨

દ્રહમાથી નીકળવાથી તે સમુદ્રને મળતા સુધીનુ, સિન્ધુનદીનુ સર્વ સ્વરૂપ ગગાનદીની પેઠે જાણવુ ફક્ત નામ સિન્ધુ-એટલોજ ફેર છે ૨૬૩

વૈતાઢ્યપર્વતથી દક્ષિણ દિશામા સિન્ધુ અને ગગા નદીના પૂર્વ અને પશ્ચિમ તટપર નવ નવ એટલે એકદર છત્રીશ બિલ અર્થાત્ ગુફાઓ છે ૨૬૪

એવીજ રીતે એની (વૈતાઢ્યની) ઉત્તર દિશામા પણ, એ નદીઓના એ બેઉ તટપર છત્રીશ બિલ છે

એમ કુલ થઇને બ્હોતેર બિલ થયા એ બ્હોતેર કલ્પાતસમયે (હયાત રહેનારા) અન્ન વગેરે બીજોના બ્હોતેર સ્થાનો છે ૨૬૫

उत्तराहृतोरणेन तस्मात् पद्महृदादथ ।
निर्गता रोहितांशाख्योत्तराशाभिमुखी नदी ॥ २६७ ॥

द्वे योजनशते युक्ते पट्सप्तत्या कलाश्च पट् ।
पर्वतोपर्यतिक्रम्य वज्रजिव्हिकया नगात् ॥ २६८ ॥

रोहितांशाप्रपाताख्ये कुण्डे निपत्य हारवत् ।
उदीच्यतोरणेनास्मान्निर्गतोत्तरसंमुखी ॥ २६९ ॥

मार्गे चतुर्दशनदीसहस्रपरिवारिता ।
तत्रत्यवृत्तवैताढ्य मुक्त्वा क्रोशद्वयान्तरे ॥ २७० ॥

स्थानात्ततः परावृत्य प्रस्थिता पश्चिमामुखी ।
पुनश्चतुर्दशनदीसहस्रसेविताभितः ॥ २७१ ॥

अष्टाविंशत्या सहस्रैः नदीभिरेवमन्विता ।
द्विधा विदधती हैमवतस्यार्द्धं च पश्चिमम् ॥ २७२ ॥

अधो विभिद्य जगतीं याति पश्चिमवारिधिम् ।
गंगासिन्ध्वोः सपत्नीव द्विगुणर्धि पतिप्रिया ॥ २७३ ॥

[कुण्क

એજ પ્રમાણે પાચ ભરત અને પાચ ઐરવત ક્ષેત્રોમા પણ બ્હોતેર બ્હોતેર બિલ્વ સ રોવા ૨૬૬

હવે તે (પદ્મસરોવર) ના ઉત્તરતરફના તોરણમાથી રોહિતાશા નામની નદી નીકળે ને ઉત્તર દિશા તરફ વહે છે ૨૬૭

તે નદી પર્વતપર બસો છોતેર યોજન અને છ કળા જેટલુ પરિક્રમણ કરી ત્યાથી જિવ્હાને આકારે રોહિતાશપ્રપાત નામના કુડમા મુક્તાફલોનો હાર સરી પડતો હોય પછી, ત્યાથી પૂર્વોક્ત ઉત્તર દિશાના તોરણોમા થઇને ઉત્તર તરફ વહેતા, માર્ગમા ભળેલી હજાર નદીઓનો પરીવાર લઇ તે ક્ષેત્રના વૈતાઢ્યથી બે કોશને અન્તરે ત્યાથી વળીને તરફ વહી પુન અન્ય ચૌદ હજાર નદીઓથી સ ગ ત થઇ એટલે એક દર અઠ્યાવીશ હજા ઓનો પરિવાર લઇ હેમવ ત પર્વતના પશ્ચિમ ન્દ્ના અર્દ્ધભાગને ભેદી, તેમજ જગતી પણ નીચેથી ભેદીને ગગાસિન્ધુનદીઓની સપત્ની હોવની એમ બમણી ઋદ્ધિ છતી પશ્ચિમ સમુદ્રને મળે છે ૨૬૮–૨૭૩

कुण्डाद्विनिर्गमं यावदारभ्य ह्रदनिर्गमात् ।
सार्द्धानि योजनान्यस्या विष्कम्भो द्वादशोदितः ॥ २७४ ॥

गव्यूतमेकमुद्वेधस्ततः कुण्डोद्गमादनु ।
प्रतियोजनमेकैकपार्श्वे व्यासो विवर्द्धते ॥ २७५ ॥

कोदण्डानि दशदशोभयतस्तानि विंशतिः ।
लवः पंचाशत्तमश्च व्यासस्योद्वेध आहितः ॥ २७६ ॥ युग्मम् ॥

योजनानां शत चैवं सपादमब्धिसंगमे ।
व्यासोऽस्याः क्रोशदशकमुद्वेधश्च प्रजायते ॥ २७७ ॥

व्यासायामौ जिह्विकाया· सार्द्धा द्वादशयोजनी ।
वाहल्यमस्या निर्दिष्टमेकक्रोशमित जिनैः ॥ २७८ ॥

सविंश योजनशतं कुण्डस्यायतिविस्तृती ।
द्वीपस्यायामविष्कम्भौ योजनानीह षोडश ॥ २७९ ॥

अस्याः प्रपातकुण्डस्योद्वेधो द्वीपस्य चोच्छ्रयः ।
भवनस्य स्वरूपं च ज्ञेयं गंगासम बुधैः ॥ २८० ॥

દ્રહમાથી નીકળીને કુ ડસુધી પહોચતા સુધીમા તેની પહોળાઈ સાડાબાર યોજનની કહી છે વળી ઉંડાઇ એક યોજનની કહી છે ૨૭૪

કુ ડમાથી નીકળ્યા પછી એની પહોળાઇ બેઉ પડખે પ્રત્યેક યોજને દશ દશ ધનુષ્ય એટલે એક દર વીશ ધનુષ્ય વધતી જાય છે વળી એની ઉંડાઇ સર્વત્ર પહોળાઇના પચાસમા ભાગ જેટલી કહી છે, એટલે જ્યારે સમુદ્રસ ગમ આગળ એની પહોળાઈ સવાસો યોજનની થાય છે ત્યારે ત્યા એની ઉંડાઇ એના પચાસમા ભાગની અર્થાત્ દશ કોસ થાય છે ૨૭૫-૨૭૭

એના ધોધની લ બાઇપહોળાઇ સાડાબાર યોજન છે, અને જાડાઈ એક કોસ પ્ર-માણ છે ૨૭૮

કુડની લ બાઇપહોળાઇ એકસો ને વીશ યોજન છે અને એમા રહેલા દ્વીપની લ બાઇપહો ળાઇ સોળ યોજન છે ૨૭૯

વળી કુડની ઉંડાઇ, એમા રહેલા દ્વીપની ઉંચાઇ તથા એ દ્વીપમા આવેલા ભવનનું સ્વ રૂપ-એ સર્વ ગ ગાના વર્ણનમા છે તે પ્રમાણે જાણવું ૨૮૦

शतानि द्वादश न्यूनपचषष्टियुतानि च ।
परिक्षेपोऽस्याब्धिदिशि द्वौ क्रोशावुच्छ्रयो जलात् ॥ २८९ ॥
योजनानां द्वय सार्द्धं नवत्यांशैः समन्वितम् ।
अस्य जम्बूद्वीपदिशि ख्यातः खलु समुच्छ्रयः ॥ २९० ॥

अत्रायमाम्नायः ।

पूर्वद्वीपपरिक्षेपे योजनानां त्रिभि. शतैः ।
षोडशाढ्यै. संकलिते परिक्षेपोऽग्रिमो भवेत् ॥ २९१ ॥

तथा जम्बूद्वीपदिशि जलात्प्राग्द्वीपे यः समुच्छ्रयः ।
स पांचनवतेयांशसप्तत्या सयुतोऽग्रिमे ॥ २९२ ॥

जम्बूद्वीपजगत्याश्च द्वीपस्यास्य मिथोऽन्तरम् ।
कर्णभूमिरूपमुक्तं योजनानां चतुःशती ॥ २९३ ॥

तत्रैव दाढायां तस्मात् द्वीपात् पचशतान्तर. ।
आदर्शमुखसंज्ञोऽस्ति द्वीपः पचशतायत. ॥ २९४ ॥

तावदेव च विस्तीर्णो जगत्यास्तावदन्तर. ।
सैकाशीतिः पंचदशशती परिरयोऽस्य च ॥ २९५ ॥

ઓછો છે વળી એ સમુદ્રની દિશાએ બે કોસ જેટલો જળ ઉપર છે અને જ બૂદ્વીપતરફ અઢી યોજન ઉપર નેવુ પ ચાણુ અ શ જેટલો જળ ઉપર છે ૨૮૮–૨૯૦

એ સમજણુ આ પ્રમાણે —પૂર્વપૂર્વના દ્વીપના ઘેરાવા (ના યોજન) મા ત્રણુસો સોળ યોજન ભેળવવાથી આગળ આગળના દ્વીપનો ઘેરાવો આવે છે, અને જ બૂદ્વીપતરફ પૂર્વપૂર્વના દ્વીપની જળથી ઉપર જેટલી ઉંચાઈ હોય તેમા શીતેરપચાણુઅ શ ભેળવવાથી, આગળ આગળના દ્વીપની ઉંચાઈ આવે છે ૨૯૧–૨૯૨

જ બૂદ્વીપની જગતી અને આ દ્વીપની વચ્ચે કર્ણુભૂમિરૂપ, પરસ્પર, ચારસો યોજનનુ અ તર છે ૨૯૩

વળી એજ દાઢામા એજ દ્વીપથી પાચસો યોજનને અ તરે ત્રીજો ' આદર્શમુખ ' નામ નો દ્વીપ છે તે પાચસો યોજન લાબોપહોળો છે, જગતીથી પાચસો યોજનને અન્તરે છે, અને પ દરસો એકાશી યોજન ઘેરાવામા છે જ બૂદ્વીપતરફ એની જળની ઉપરની ઉંચાઈ સાડાત્રણુ યોજન પાસઠપચાણુંઅ શ જેટલી છે, અને લવણુસમુદ્ર તરફ બે કોસ જેટલી છે ૨૯૪–૨૯૭

जम्बूद्वीपदिशि भवेत् जलादस्य समुच्छ्रयः ।
सार्द्धा त्रियोजनी भागा पचषष्टिः पुरोदिताः ॥ २९६ ॥

द्वौ कोशौ लवणदिशि जलादस्य समुच्छ्रय ।
दाढायां पुनस्तत्रैवातीत्य योजनषट्शतीम् ॥ २९७ ॥

षट्योजनशतायामविष्कम्भोऽश्वमुखाभिध ।
द्वीपो भाति शतै षड्भिः जगत्या दूरत. स्थित ॥ २९८ ॥

योजनत्रितयोनानि शतान्येकोनविंशति ।
द्वीपस्यास्य परिक्षेप. प्रोक्त. शास्त्रपरीक्षकै· ॥ २९९ ॥

सार्द्धा चतुर्योजनीं सचत्वारिंशल्लवाधिकाम् ।
द्वीपदिश्युन्नतोऽद्भ्योऽब्धिदिशि तु क्रोशयामलम् ॥ ३०० ॥

सप्तभि योजनशतैरस्ति द्वीपस्तत. परम् ।
अश्वकर्णाभिध सप्तशतान्यायतविस्तृतः ॥ ३०१ ॥

जगत्यास्तावता दूरे जम्बूद्वीपदिशि स्फुट ।
योजनान्यर्द्धषष्ठानि भागान् पचदशोच्छ्रित· ॥ ३०२ ॥

द्वौ क्रोशौ परतो व्यस्त परिक्षेपस्तथास्य च ।
द्वे सहस्रे द्वे शते च योजनानि त्रयोदश ॥ ३०३ ॥

વળી આજ દાઢામા આજ દ્વીપથી છસો યોજનને અ તરે, છસો યોજન લાબોપહોળો ચોથો 'અશ્વમુખ' નામનો દ્વીપછે, જે જગતીથી છસો યોજન દૂર છે એનો ઘેરાવો ઓગણી શસો યોજનમા ત્રણ યોજન ઓછો એટલેકે અઢારસો સતાણું યોજન છે જળ ઉપર એની ઉંચાઈ દ્વીપ તરફ સાડાચાર યોજન ને પૂર્વ જેવા ચાલીશ અ શ જેટલી છે અને સમુદ્ર તરફ બે કોસ જેટલી છે ૨૯૭-૩૦૦

ત્યારપછી સાતસો યોજને પાચમો 'અશ્વકર્ણ' નામનો દ્વીપ છે તે સાતસો યોજન લાબોપહોળો છે, અને જગતીથી સાતસો યોજન દૂરછે જળની સપાટીથી એની ઉંચાઇ જબૂ દ્વીપની તરફ સાડાપાચ યોજન અને પૂર્વ જેવા પદર લવ છે, અને સમુદ્રની તરફ બે કોસ છે વળી એનો ઘેરાવો બે હજાર બસો ને તેર યોજન પ્રમાણ છે ૩૦૧-૩૦૩

अतीत्य योजनशतान्यष्टौ द्वीपात्तत· परम् ।
द्वीप उल्कामुखोऽस्त्यष्टौ शतान्यायतविस्तृतः ॥ ३०४ ॥
जगत्या दूरतोऽष्टाभि· योजनानां शतै· स्थित· ।
अम्भोनिधेर्दिशि जलादुच्छ्रितः क्रोशयोर्द्वयम् ॥ ३०५ ॥
अर्धषष्ठयोजनानि पंचाशीति तदाधिकान् ।
भागान् पांचनवतेयान् जम्बूद्वीपदिशि स्फुट· ॥ ३०६ ॥
एकोनत्रिंशदाढ्यानि शतानि पंचविंशतिः ।
योजनानि परिक्षेपो द्वीपस्यास्य निरूपितः ॥ ३०७ ॥
योजनानां नवशतान्यतिक्रम्य ततः परम् ।
शतानि नव विस्तीर्णायतोऽस्ति घनदन्तक· ॥ ३०८ ॥
नवयोजनशत्यासौ जगत्याः परिधिस्त्विह ।
शतानि पचचत्वारिंशान्यष्टाविंशति किल ॥ ३०९ ॥
सार्द्धां षड्योजनीं तादृक्षष्टिभागसमन्विताम् ।
जम्बूद्वीपदिशि व्यक्तो दिश्यब्धेस्त्वर्द्धयोजनम् ॥ ३१० ॥
एव च एकोरुको हयकर्ण· तथादर्शमुखोऽपि च ।
अश्वमुखाश्वकर्णोल्कामुखाश्च घनदन्तकः ॥ ३११ ॥

વળી એજ પ્રમાણે (એજ દાઢામા) એ દ્વીપથી આઠસો યોજન દૂર છઠ્ઠો 'ઉલ્કામુખ' નામનો દ્વીપ છે તે આઠસો યોજન લાબોપહોળો છે, જગતીથી આઠસો યોજનને અ તરે છે, સમુદ્રની દિશાએ બે કોસ જળ ઉપર છે, અને દ્વીપની તરફ સાડાપાચ યોજન અને પૂર્વ જેવાજ પચાશી લવ જેટલો જળ ઉપર છે એનો પરિક્ષેપ અર્થાત્ ઘેરાવો વળી બે હજાર પાચમો ઓગણત્રીશ યોજન જેટલો થાય છે ૩૦૪–૩૦૭

અહિંથી પણ નવસો યોજન મૂકયા બાદ, તે દાઢામા સાતમો 'ઘનદતક' નામનો દ્વીપ આવે છે તે નવસો યોજન લાબો પહોળો છે, જગતીથી નવસો યોજનને અન્તરે છે, અને એનો પરિધિ એટલે ઘેરાવો બે હજાર આઠસો પીસતાલીશ યોજન છે વળી જબૂદ્વીપ તરફ એ સાડા છ યોજન ને ઉપર પૂર્વ જેવા જ સાઠ અ શ જેટલો જળ ઉપર છે, અને સમુદ્રની દિશાએ અર્દ્ધ યોજન જળ ઉપર છે ૩૦૮–૩૧૦

એ પ્રમાણે (૧) એકોરૂક, (૨) હયકર્ણ, (૩) આદર્શમુખ, (૪) અશ્વમુખ, (૫) અશ્વકર્ણ,

द्वीपा सप्त यथैशान्या दाढाया कथिता इमे ।
तावदायामविष्कम्भा तावत्परस्परान्तरा ॥ ३१२ ॥

जगत्यास्तावता दूरे तावदेवोच्छ्रिता जलात् ।
तथैव सप्त सप्त स्युराग्नेय्यादिविदिक्त्रये ॥ ३१३ ॥ विशेषकम् ॥

एषां क्रमे स्वरूपे च न विशेषो मनागपि ।
विशेष केवल नाम्नां तान्येतानि यथाक्रमम् ॥ ३१४ ॥

आभासिको गजकर्णो मेंढहस्तिमुखौ तथा ।
हरिकर्णो मेघमुखो लष्टदन्तोऽग्निकोणके ॥ ३१५ ॥

वैपाणिकश्च गोकर्णस्तथाय सिंहतो मुखौ ।
अकर्णो विद्युन्मुखश्च नैर्ऋत्यां गूढदन्तक. ॥ ३१६ ॥

वायव्यां नांगोलिकाख्य शष्कुलीकर्ण इत्यपि ।
गोमुखो व्याघ्रमुखश्च कर्णप्रावरणाभिधा ॥ ३१७ ॥

---

(૬) ઉલ્કામુખ અને (૭) ધનદ તક નામના સાત દ્વીપો જેમ ઈશાન તરફની દાઢામા આવેલાછે, તેજ પ્રમાણે, તેટલી જ લ બાઇપહોળાઇવાળા, તેટલા જ પરમ્પર અ તરવાળા, તેટલા જ જગતીથી દૂરસ્થ, તેટલી જ જળપરની ઉચાઇવાળા સાત સાત દ્વીપો અગ્નિકોણ વગેરે ત્રણ વિદિશાઓની દાઢામા આવેલા છે ૩૧૧-૩૧૩

એ સર્વેના ક્રમપરત્વે કે સ્વરૂપપરત્વે લેશ પણ ફરક નથી તફાવત છે તે માત્ર નામ પરત્વે જ અને તે નામ અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે —

(૧) આભાસિક, (૨) ગજકર્ણ, (૩) મેઢમુખ, (૪) હસ્તિમુખ, (૫) હરિકર્ણ, (૬) મેઘમુખ અને (૭) લષ્ટદ ત—એ નામના સાત દ્વીપો અગ્નિકોણ તરફની દાઢામા આવેલા છે ૩૧૪-૩૧૫

વળી (૧) વૈષાણિક, (૨) ગોકર્ણ, (૩) અયોમુખ, (૪) સિંહમુખ, (૫) અકર્ણ, (૬) વિદ્યુન્મુખ અને (૭) ગૂઢદ તક—એ નામના સાત દ્વીપો નૈર્ઋત્યકોણ તરફની દાઢામા આવેલા છે ૩૧૬

તેમજ (૧) [illegible] ૨) શષ્કુલીકર્ણ, (૩) ગોમુખ, (૪) વ્યાઘ્રમુખ, (૫) [illegible] (૬) વિ [illegible] ૭) ક્ષુદ્રદ ત—એ [illegible] સાત દ્વીપો વાયવ્યકોણ [illegible] ના આવેલા

विद्युद्दन्तशुद्धदन्तावष्टाविंशतिरित्यमी ।
विराजन्तेऽन्तरद्वीपा हिमवद्गिरिनिश्रया ॥ ३१८ ॥ युग्मम् ॥
तावन्त एव शिखरिगिरेर्दाढाचतुष्टये ।
तथैव संस्थिता एव षट्पचाशत् भवन्त्यमी ॥ ३१९ ॥
प्रत्येकमेते सर्वेऽपि वेदिकावनमण्डिता. ।
समानं च तयोर्मान जगतीवेदिकावनैः ॥ ३२० ॥
द्वीपेषु सर्वेष्वेतेषु नरास्तिष्ठन्ति युग्मिनः ।
अष्टचापशतोत्तुंगाः पल्यासंख्यांशजीविनः ॥ ३२१ ॥
दिनान्यशीतिमेकोनां विहितापत्यपालनाः ।
चतुःषष्ट्या लसत्पृष्टकरण्डकैः सुशोभिताः ॥ ३२२ ॥
चतुर्थभक्ताहाराश्च कल्पद्रुफलभोजिन. ।
सुन्दराकृतयो रागद्वेषशोकरुजोज्झिताः ॥ ३२३ ॥
युग्म सुतसुतारूपं षण्मासशेषजीविता· ।
प्रसूय यान्ति त्रिदिवमेते मृत्वा समाधिना ॥३२४॥ विशेषकम् ॥

એમ સમગ્ર અઠ્યાવીશ દ્વીપ થયા એ સર્વ અન્તર્દ્વીપ કહેવાય છે અને એ હિમવત પર્વતના સાન્નિધ્યથી બહુ શોભી રહ્યા છે ૩૧૮

આ જ પ્રમાણે શિખરીપર્વતની ચારે દાઢાઓપર પણ અઠ્યાવીશ દ્વીપો આવેલા છે એટલે એકંદર છપ્પન થયા ૩૧૯

એ છપ્પનેમાના પ્રત્યેકની આસપાસ પદ્મવેદિકા અને બગીચા આવેલા છે-જેમનુ પ્રમાણ જગતીની વેદિકા અને બગીચા જેવુ જ છે ૩૨૦

એ સર્વ દ્વીપોને વિષે, આઠ ધનુષ્ય પ્રમાણ કાયાવાળા અને પલ્યોપમના અસખ્યમા ભાગના આયુષ્યવાળા યુગ્મજ મનુષ્યો વસે છે ૩૨૧

એમના ચોસઠ પૃષ્ટકર ડકો (પાસળીઓ) થી શોભિતા સુદર આકૃતિવાળા શરીર છે એઓ ઉપવાસ ઉપવાસને આતરે કલ્પવૃક્ષના ફળોનો આહાર કરે છે એમને રાગ, દ્વેષ, શોક કે રોગ કઇ હોતા નથી છ માસ આયુષ્ય બાકી રહે છે ત્યારે એઓ પુત્રપુત્રીરૂપ યુગલને જન્મ આપે છે, અને એમનુ ઓગણ્યાએશી દિવસ પર્યન્ત લાલનપાલન કરી સમાધિપૂર્વક મૃત્યુપામી દેવલોકમા જાય છે ૩૨૨-૩૨૪

द्वीपा· सप्त यथैशान्या दाढाया कथिता इमे ।
तावदायामविष्कम्भा. तावत्परस्परान्तरा ॥ ३१२ ॥

जगत्यास्तावता दूरे तावदेवोच्छ्रिता जलात् ।
तथैव सप्त सप्त स्युराग्नेय्यादिविदिक्त्रये ॥ ३१३ ॥ विशेषकम्॥

एषां क्रमे स्वरूपे च न विशेषो मनागपि ।
विशेष. केवल नाम्नां तान्येतानि यथाक्रमम् ॥ ३१४ ॥

आभासिको गजकर्णो मेंढहस्तिमुखौ तथा ।
हरिकर्णो मेघमुखो लष्टदन्तोऽग्निकोणके ॥ ३१५ ॥

वैषाणिकश्च गोकर्णस्तथाय सिंहतो मुखौ ।
अकर्णो विद्युन्मुखश्च नैर्ऋत्यां गूढदन्तक ॥ ३१६ ॥

वायव्यां नागोलिकाख्य शष्कुलीकर्ण इत्यपि ।
गोमुखो व्याघ्रमुखश्च कर्णप्रावरणाभिधाः ॥ ३१७ ॥

---

(६) उ कामुख अने (७) घनद तक नामना सात द्वीपो जेम ईशान तरफनी दाढामा आवेलाछे, तेज प्रमाणे, तेटली ज लबाईपहोळाईवाळा, तेटला ज परस्पर अ तरवाळा, तेटला ज जगतीथी दूरस्थ, तेटली ज जळपरनी उचाईवाळा सात सात द्वीपो अग्निकोण वगेरे त्रण विदिशाओनी दाढामा आवेला छे ३११-३१३

ए सर्वेना क्रमपरत्वे क स्वरूपपरत्वे लेश पण फरक नथी तफावत छे ते मात्र नाम परत्वे ज अने ते नाम अनुक्रमे आ प्रमाणे छे —

(१) आभासिक, (२) गजकर्ण, (३) मे ढमुख, (४) हस्तिमुख, (५) हरिकर्ण, (६) मेघमुख अने (७) लष्टद त—ए नामना सात द्वीपो अग्निकोण तरफनी दाढामा आवेला छे ३१४-३१५

वळी (१) वैषाणिक, (२) गोकर्ण, (३) अयोमुख, (४) सिंहमुख, (५) अकर्ण, (६) विद्युन्मुख अने (७) गूढद तक—ए नामना सात द्वीपो नैर्ऋत्यकोण तरफनी दाढामा आवेला छे ३१६

तेमज (१) नागोलिक, (२) शष्कुलीकर्ण, (३) गोमुख, (४) व्याघ्रमुख, (५) कर्णप्रावरण, (६) विद्युतद त अने (७) क्षुद्रद त—एवा नामना सात द्वीपो वायव्यकोण तरफनी दाढामा आवेला छे ३१७-३१८

विद्युद्दन्तशुद्धदन्तावष्टाविंशतिरित्यमी ।
विराजन्तेऽन्तरद्वीपा हिमवद्गिरिनिश्रया ॥ ३१८ ॥ युग्मम् ॥
तावन्त एव शिखरिगिरेर्दाढाचतुष्टये ।
तथैव संस्थिता एवं षट्पञ्चाशत् भवन्त्यमी ॥ ३१९ ॥
प्रत्येकमेते सर्वेऽपि वेदिकावनमण्डिताः ।
समानं च तयोर्मानं जगतीवेदिकावनैः ॥ ३२० ॥
द्वीपेषु सर्वेष्वेतेषु नरास्तिष्ठन्ति युग्मिनः ।
अष्टचापशतोत्तुंगा. पल्यासंख्यांशजीविनः ॥ ३२१ ॥
दिनान्यशीतिमेकोनां विहितापत्यपालना. ।
चतुःषष्ट्या लसत्पृष्टकरण्डकैः सुशोभिताः ॥ ३२२ ॥
चतुर्थभक्ताहाराश्च कल्पद्रुफलभोजिनः ।
सुन्दराकृतयो रागद्वेषशोकरुजोज्झिताः ॥ ३२३ ॥
युग्मं सुतसुतारूपं षण्मासशेषजीविताः ।
प्रसूय यान्ति त्रिदिवमेते मृत्वा समाधिना ॥३२४॥ विशेषकम् ॥

એમ સમથ અઠ્યાવીશ દ્વીપ થયા એ સર્વ અન્તર્દ્વીપ કહેવાય છે અને એ હિમવત પર્વતના સાન્નિધ્યથી બહુ શોભી રહ્યા છે ૩૧૮

આ જ પ્રમાણે શિખરીપર્વતની ચારે દાઢાઓપર પણ અઠ્યાવીશ દ્વીપો આવેલા છે એટલે એકદર છપ્પન થયા ૩૧૯

એ છપ્પનેમાના પ્રત્યેકની આસપાસ પદ્મવેદિકા અને બગીચા આવેલા છે–જેમનુ પ્રમાણ જગતીની વેદિકા અને બગીચા જેવુ જ છે ૩૨૦

એ સર્વ દ્વીપોને વિષે, આઠ ધનુષ્ય પ્રમાણ કાયાવાળા અને પલ્યોપમના અસખ્યમા ભાગના આયુષ્યવાળા યુગ્મજ મનુષ્યો વસે છે ૩૨૧

એમના ચોસઠ પૃષ્ઠકરડકો (પાસળીઓ) થી શોભિતા સુદર આકૃતિવાળા શરીર છે એઓ ઉપવાસ ઉપવાસને આતરે કલ્પવૃક્ષના ફળોનો આહાર કરે છે એમને રાગ, દ્વેષ, શોક કે રોગ કઈ હોતા નથી છ માસ આયુષ્ય બાકી રહે છે ત્યારે એઓ પુત્રપુત્રીરૂપ યુગલને જન્મ આપે છે, અને એમનુ ઓગણ્યાએશી દિવસ પર્યન્ત લાલનપાલન કરી સમાધિપૂર્વક મૃત્યુપામી દેવલોકમા જાય છે ૩૨૨–૩૨૪

एवं वक्ष्यमाणहैमवतादियुग्मिनोऽपि हि ।
षण्मासशेषे सुवतेऽपत्यान्यायुषि नान्यथा ॥ ३२५ ॥

तथोक्त प्रथमारकस्वरूपाधिकारे जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तौ अन्तरद्वीपाधिकारे जीवाभिगमे च । छम्मासावसेसाउया जुगल पसवतीति ॥

इति हिमवान् पर्वत ॥

क्षेत्र विभाति हिमवन्महाहिमवदन्तरे ।
अविभक्तं द्रव्यमिव द्वाभ्यां ताभ्यां सुरक्षितम् ॥ ३२६ ॥

द्वाभ्यां पूर्वापरान्ताभ्या सस्पृष्टलवणार्णवम् ।
हारि हैमवताभिख्य वर्यं पर्यंकसस्थितम् ॥ ३२७ ॥ युग्मम् ॥

ददाति हेम युग्मिभ्य आसनादितया तत ।
यद्वा देवो हैमवत स्वामी हैमवतं तत. ॥ ३२८ ॥

द्वे सहस्रे योजनानां शत पचोत्तरं तथा ।
कला पचैव विष्कम्भ. क्षेत्रस्यास्य निरूपित. ॥ ३२९ ॥

જેમનુ હવે વર્ણન આવશે એવા હૈમવત આદિ ક્ષેત્રના યુગલિક મનુષ્યો પણ છ માસ આયુષ્ય રહે છે ત્યારે એવા યુગલોને જન્મ આપે છે ૩૨૫

જબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રમા પણ પહેલા આરાના સ્વરૂપના અધિકારમા એમજ કહ્યુ છે વળી જીવાભિગમસૂત્રમા પણ અન્તરદ્વીપના અધિકારમા એવીજ વાત કહેલી છે

એ પ્રમાણે હિમવાન પર્વતનુ સ્વરૂપ કહ્યુ

હવે હિમવત અને મહાહિમવત-એ બે પર્વતોની વચ્ચ (સુરક્ષિત), નહિ વ્હેચી લીધેલા દ્રવ્યની પેઠે બેઉ પક્ષો તરફથી રક્ષણ પામેલુ, હૈમવત નામનુ મનહર ક્ષેત્ર શોભી રહ્યુ છે પર્યકાકારે રહેલા એ ક્ષેત્રના પૂર્વ અને પશ્ચિમના છેડા લવણસમુદ્રને સ્પર્શીને રહેલા છે ૩૨૬-૩૨૭

યુગલિક મનુષ્યોને આસનાદિકને માટે હેમ-સુવર્ણ આપતુ હોવાથી, અથવા એનો હૈમવત નામે દેવ અધિપતિ હોવાથી, એ ક્ષેત્ર 'હૈમવત' કહેવાય છે ૩૨૮

આ ક્ષેત્રનો 'વિષ્કભ' બે હજાર એકસો પાચ યોજન ને પાચ કળા છે ૩૨૯

तथा शतानि षट्त्रिंशच्चतुरशीतिरेव च ।
योजनानि चतस्रश्च कला. शर इह स्मृतः ॥ ३३० ॥
सप्तत्रिंशत्सहस्राणि योजनानां शतानि षट् ।
चतुःसप्ततिरस्य ज्या न्यूना. कलाश्च षोडश ॥ ३३१ ॥
अष्टात्रिंशत्सहस्राणि तथा सप्तशतानि च ।
चत्वारिंशानि कोदण्डपृष्ठमस्य कला दश ॥ ३३२ ॥
सहस्रा षट् सप्तशती पंचपचाशदन्विता ।
तिस्र. कलाश्च बाहात्र प्रत्येक पार्श्वयोः द्वयोः ॥ ३३३ ॥
अत्र क्षेत्रफलं कोट्यः षट् लक्षाणि द्विसप्ततिः ।
त्रिपचाशत् सहस्राणि योजनानां शतं तथा ॥ ३३४ ॥
पचचत्वारिंशदाढ्यं कलाः पंच तथोपरि ।
अष्टौ च विकला. प्रोक्तं खण्डैर्योजनसम्मितैः ॥३३५॥ युग्मम् ॥
सर्वरत्नमयो वृत्तवैताढ्यो धरणीधरः ।
मध्यभागे विभात्यत्र पल्यवत्सर्वतः समः ॥ ३३६ ॥
जम्बूद्वीपसंग्रहणीवृत्तौ तु पंचवर्णरत्नमय. ॥

વળી એનુ 'શર' ત્રણ હજાર છત્રીસ ચોરાશી યોજન અને ચાર કળા જેટલુ છે ૩૩૦

વળી એની 'જ્યા' આડત્રીશ હજાર છસો ચુમ્મોતેર યોજન અને ઉપર લગભગ સોળ કળા-એટલી છે ૩૩૧

તેમજ એનુ 'ધનુ પૃષ્ટ' આડત્રીશ હજાર સાતસો ચાળીશ યોજન અને ઉપર દશ કળા-એટલુ છે ૩૩૨

વળી એને બેઉ પડખે બે 'બાહા' છે તે પ્રત્યેકનુ પ્રમાણુ છ હજાર સાતસો પચાવન યોજન અને ત્રણ કળા છે ૩૩૩

એનુ ક્ષેત્રફળ છ ક્રોડ બ્હોતેર લાખ ત્રેપન હજાર એક સો પીસતાળીશ યોજન, પાચ કળા અને આઠ વિકળા જેટલુ, યોજન યોજનપ્રમાણુ ખંડોથી થયેલુ છે ૩૩૪-૩૩૫

એ ક્ષેત્રના મધ્યભાગમા સર્વરત્નમય તથા એક પાલાની પેઠે સર્વત સરખો,-એવો વૃત્તવૈતાઢ્યપર્વત શોભી રહ્યો છે ૩૩૬

'જંબૂદ્વીપસંગ્રહણી' ની ટીકામા 'સર્વરત્નમય' ની જગ્યાએ 'પંચવર્ણરત્નમય' કહ્યુ છે.

नाम्ना च शब्दापातीति सहस्रयोजनोन्नतः ।
शतान्यर्द्धतृतीयानि स निमग्नो भुवोऽन्तरे ॥ ३३७ ॥

सहस्रयोजनायामविष्कम्भः परिवेषत ।
त्रयः सहस्रा द्वाषष्ट्या योजनानां शत युतम् ॥३३८॥ युग्मम् ॥

अभितोऽयं गिरि पद्मवेदिकावनमण्डितः ।
प्रासादो भात्युपर्यस्य स्वरूपं तस्य पूर्ववत् ॥ ३३९ ॥

स्वातिनामा सुरस्तस्य स्वाम्येकपल्यजीवितः ।
राजधान्यादिकं त्वस्य सर्वं विजयदेववत् ॥ ३४० ॥

अथ क्षेत्रसमासाभिप्रायः । यत्तु जम्बूद्वीपप्रज्ञप्त्यां अत्र शब्दापातिनामा देवः उक्त तन्नामान्तरं वा मतान्तर वेति सर्वविद्वेद्यम् ॥

द्विधा विभक्त गिरिणानेन हैमवत किल ।
पूर्वहैमवतं चैवापरहैमवत तथा ॥ ३४१ ॥

पुनरेकैकमर्धं तत् सरिद्भ्या विहित द्विधा ।
रोहिताशारोहिताभ्यां स्नुषाभ्यामिव मन्दिरम् ॥ ३४२ ॥

નામે ' શબ્દાપાતી ' એવો એ પર્વત એક હજાર યોજન ઉંચો, બસો પચાસ યોજન પૃથ્વીમા ગૂઢ અને હજાર હજાર યોજન લાંબોપહોળો છે વળી એનો ઘેરાવો ત્રણહજાર એકસો બાસઠ યોજન થાય છે ૩૩૭–૩૩૮

એની આસપાસ સુદર પદ્મવેદિકા અને વનખડ એટલે બગીચો શોભી રહ્યો છે એની ઉપર વળી એક પ્રાસાદ છે જેનુ વર્ણન પૂર્વની પેઠે સમજવુ ૩૩૯

સ્વાતિનામે દેવ એનો સ્વામી છે–જેનુ આયુષ્ય એક પલ્યોપમનુ છે અને જેની રાજધાની વગેરે સઘળુ વિજયદેવવત્ છે ૩૪૦

એ પ્રમાણે ક્ષેત્રસમાસનો અભિપ્રાય છે ' જબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ ' મા તો ' શબ્દાપાતી ' નામનો દેવ કહ્યો છે તે નામાન્તર હોય કે મતાન્તર હોય એ સર્વજ્ઞ જાણે

એ વૃત્તવૈતાઢ્યપર્વતે હેમવત ક્ષેત્રને બે ભાગમા વ્હેચી નાખ્યુ છે એક ભાગ ' પૂર્વ હેમવત ' અને બીજો ' પશ્ચિમહેમવત ' એવા નામથી ઓળખાય છે ૩૪૧

વળી જેમ બે પુત્રવધુઓ આવીને ઘરને વ્હેચી લેવા માટે એના બે ભાગ પાડે છે તેમ ' રોહિતા ' અને ' રોહિતાશા ' નામની બે નદીઓએ એ પ્રત્યેક ભાગના, દક્ષિણાર્દ્ધ અને

दक्षिणार्द्धं चोत्तरार्द्धं इति जातं चतुर्विधम् ।
षट्पंचाशत्सहस्राणि द्व्युत्तराण्यत्र निम्नगा. ॥३४३॥ युग्मम् ॥

क्षेत्रानुभावतस्तत्र भूः शर्करादिजित्वरी ।
चक्रीभोज्यजिदास्वादफलपुष्पाः सुरद्रुमाः ॥ ३४४ ॥

येऽपि यूका मत्कुणाद्या लोकसन्तापकारिणः ।
यक्षभूतामयाद्युत्था दोपास्तत्र न सन्ति ते ॥ ३४५ ॥

भवन्त्यहिंसका व्याघ्रसिंहाद्याः स्वर्गगामिन ।
उद्गतान्यपि धान्यानि नराणां नोपभुक्तये ॥ ३४६ ॥

मनुजास्तत्र गव्यूतोत्तुंगा पल्योपमायुपः ।
उत्कर्पतो जघन्याच्च देशोनपल्यजीविनः ॥ ३४७ ॥

चतुःपष्टिपृष्टकरंडकाः सुन्दरभूघना ।
दिनान्यशीतिमेकोनां विहितापत्यपालनाः ॥ ३४८ ॥

ઉત્તરાર્દ્ધ—એમ બે બે વિભાગો પાડ્યા છે એટલે એવી રીતે આ હૈમવતક્ષેત્રના ચાર ભાગલા થયા ૩૪૨-૩૪૩

એ ક્ષેત્રમા છપ્પનહજાર નદીઓ છે વળી એ ક્ષેત્રનો એવો પ્રભાવ છે કે એની ભૂમિ સાકર કરતા પણ મિઠી છે વળી એના કલ્પવૃક્ષોના પુષ્પફળ પણ ચક્રવર્તીના ભોજનના કરતા પણ અધિક સ્વાદિષ્ટ છે ૩૪૪

વળી ત્યા લોકોને સતાપકારક એવા જૂ, માકડ આદિનુ દુખ નથી, તેમ નથી ભૂત-પ્રેત, યક્ષ કે રોગ વગેરેનો કોઈ જાતિનો ઉપદ્રવ ૩૪૫

ત્યા વાઘ સિહ આદિ હિસક પશુઓ પણ અહિસક બની રહ્યા છે અને એઓ વળી સ્વર્ગગામી છે ધાન્યો પણ ત્યા પુષ્કળ ઉગે છે પણ માણસોને એનો ઉપયોગ કરવો પડતો નથી ૩૪૬

ત્યાના મનુષ્યો એક ગાઉ ઉંચા છે વળી એમનુ આયુષ્ય ઉત્કર્ષત એક પલ્યોપમનુ અને જઘન્યથી પલ્યોપમ કરતા કઇક ન્યૂન છે ૩૪૭

એમની દેહાકૃતિ સૌન્દર્યવાન છે એમને ચોસઠ ચોસઠ પૃષ્ટ કરડકો છે અને એઓ પોતાના અપત્યોને ઓગણાએશી દિવસ સુધી જ પાળી પોષી મ્હોટા કરે છે ૩૪૮

सत्यपि स्वर्णरत्नादौ ममत्वावेशवर्जिताः ।
सतामपि गजादीनामग्रहात् पादचारिणः ॥ ३४९ ॥
विचक्षणाश्चारुवेषा प्रेष्यप्रेषकतोज्झिता ।
चतुर्थान्ते चामलकफलप्रमितभोजिन ॥ ३५० ॥
आद्यसहनना· पृथ्वीस्वर्द्रुपुष्पफलाशिन ।
प्रकृत्या प्रतनुद्वेषरागा स्वर्लोकयायिन ॥ ३५१ ॥ कुलकम् ॥
बद्धस्नेह इवैतस्मिन् काल सुषमदु·षमा ।
सार्वदीनस्तत्स्वरूप दिष्टलोके प्रवक्ष्यते ॥ ३५२ ॥

इति हैमवतक्षेत्रम् ॥

अस्योत्तरान्ते च महाहिमवान्नाम पर्वत· ।
सर्वरत्नमयो भाति द्वियोजनशतोन्नत· ॥ ३५३ ॥

अय जम्बूद्वीपप्रज्ञप्त्यभिप्राय ॥ बृहत्क्षेत्रविचारादौ तु अस्य पीत· स्वर्णवर्णमयत्वमुक्तम् इति मतान्तरमवसेयम् । अनेनैव च मतान्तराभि· प्रायेण जम्बूद्वीपपट्टादौ अस्य पीतवर्णत्व दृश्यते इति ॥

ત્યા સુવર્ણ, રત્ન વગેરે હોવા છતા પણ કોઇનામા મમત્વભાવ નથી તેમ હસ્તી, અશ્વો આદિ વાહક પ્રાણીઓ હોવા છતા પણ એમનો ઉપયોગ ન કરતા એઓ પાદચારિ પણુ પસદ કરે છે ૩૪૯

એઓ વિચક્ષણ છે, સુદર વેષ ધારણ કરે છે અને અપવાસ અપવાસને પારણે ફકત એક આમળા પ્રમાણ આહાર લે છે વળી ત્યા સે યમેવકભાવ જેવુ કઇ નથી ૩૫૦

એમનુ પહેલુ વજ્રૠષભનારાચ સઘયણ છે વળી એઓ પૃથ્વીપરના કલ્પવૃક્ષના પુષ્પ ફ્ળનો આહાર કરે છે, અને સ્વભાવત અ પરાગદ્વેષવાળા હોઇ સ્વર્ગગામી જ છે ૩૫૧

જાણે બહુ પ્રેમબદ્ધ થયો હોયની એમ ત્યા કાયમને માટે સુષમદુષમ કાળ વાસ કરી રહ્યો છે આ વાતનુ સ્વરૂપ આગળ ઉપર 'કાળલોક' ના અધિકારમા કહેશુ ૩૫૨

એ પ્રમાણે હૈમવત ક્ષેત્રનુ સ્વરૂપ કહ્યુ

હવે આ હૈમવતક્ષેત્રની ઉત્તર દિશાએ, સર્વરત્નમય અને બસો યોજન ઉચો એવો મહાહિમવાન નામનો પર્વત છે ૩૫૩

આ અભિપ્રાય 'જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ' નો છે 'બૃહતક્ષેત્ર વિચાર' વગેરે ગ્રથોમા તો

पंचाशतं योजनानि स निमग्नो धरान्तरे ।
पूर्वापराम्भोनिधिस्पृक् प्रमिमासुरिवान्तरम् ॥ ३५४ ॥

योजनानां सहस्राणि चत्वार्यस्य शतद्वयम् ।
दशोत्तरं दश कला विष्कम्भोऽथ शरं ब्रुवे ॥ ३५५ ॥

योजनानां सहस्राणि सप्तैवाष्टौ शतानि च ।
चतुर्नवत्युपेतानि चतुर्दश तथा कलाः ॥ ३५६ ॥

त्रिपंचाशत्सहस्राणि शतानि नव चोपरि ।
एकत्रिंशद्योजनानि ज्यास्य सार्धाश्च षट् कलाः ॥ ३५७ ॥

सहस्राः सप्तपंचाशत्रिनवत्यधिकौ शतौ ।
महाहिमवति प्रोक्तं धनुःपृष्ठं कलाः दश ॥ ३५८ ॥

सहस्राणि नव शतद्वयं षट्सप्ततिस्तथा ।
सार्द्धा नव कला प्रोक्ता बाहास्यैकैकपार्श्वतः ॥ ३५९ ॥

एकोनविंशतिः कोट्यो योजनानां समन्विताः ।
अष्टपंचाशता लक्षैरष्टषष्ट्या सहस्रकैः ॥ ३६० ॥

शतं च षडशीत्याढ्यं कला दश तथाधिकाः ।
विकलाः पंच शैलेऽस्मिन् गणितं प्रतरात्मकम् ॥३६१॥ युग्मम् ॥

' सर्वरत्नमय ' नी जगाએ ' पीतस्वर्णमय ' लख्यु छे એ मतान्तर समजवु અને એ मतान्तरना ज अभिप्रायने लईने जम्बूद्वीपना पट्ट वगेरेमां पीतवर्ण देखाय छे

એ पर्वत पचास योजन पृथ्वीमां खुचेलो छे वळी जाणे એ पूर्वसमुद्र અને पश्चिम समुद्र वच्चेनु अन्तर मापतो होयनी एम એ बेउने स्पर्शीने रहेलो छे ३५४

એनो ' विष्कंभ ' चार हजार बसो दश योजन અને दश कळा छे અને એनु ' शर ' सात हजार आठसो चोराणु योजन અને चौद कळा छे ३५५-३५६

એनी ' ज्या ' त्रेपन हजार नवसो एकत्रीश योजन અને साडा छ कळा छे ३५७

એनु ' धनुःपृष्ठ ' सतावन हजार बसो त्राणु योजन અને दश कळा छे ३५८

એनी बे बाजुनी ' बाहा ' प्रत्येक नवहजार बसो छोतेर योजन અને साडानव कळा छे ३५९

એनु ' प्रतरात्मक गणित ' अर्थात् ' प्रतर ' ओगणीश क्रोड, अठ्ठावन लाख अडसठ हजार एकसो छ्यासी योजन, दश कळा અને पांच विकळा—એटलु छे ३६०-३६१.

शतान्येकोनचत्वारिंशत्कोटीना तथा परा॰ ।
कोटय सप्तदश लक्षा षट्त्रिंशदथ चोपरि ॥ ३६२ ॥
सप्तत्रिंशत्सहस्राणि त्रिशती सहिताष्टभि. ।
विकला द्वादशेत्युक्त महाहिमवतो घनम् ॥ ३६३ ॥ युग्मम् ॥

कूटान्यष्टौ पर्वतेऽस्मिन् सिद्धायतनमादिमम् ।
महाहिमवदाव्हान तथा हेमवताभिधम् ॥ ३६४ ॥
रोहिताख्य च ह्रीकूट हरिकान्ताभिधं तथा ।
हरिवर्षं च वैडूर्यं कूटानि हिमवद्गिरे ॥ ३६५ ॥ युग्मम् ॥
पूर्वापरायतश्रेण्या॰ स्थितिः मान च पूर्ववत् ।
प्राग्वत्सिद्धायतने च प्रासाद शाश्वतोऽर्हताम् ॥ ३६६ ॥
शेषेषु देवदेवीना प्रासादास्तेऽपि पूर्ववत् ।
स्वरूप राजधान्यश्च प्राग्वत्तत्स्वामिनामपि ॥ ३६७ ॥

महापद्मह्रदश्चास्योपरि मध्ये विराजते ।
द्वे सहस्रे योजनानामायामेनोदित॰ स च ॥ ३६८ ॥
एक सहस्रं विस्तीर्ण उद्विद्धो दशयोजनीम् ।
तस्य मध्ये पद्ममेक षट्परिक्षेपशोभितम् ॥ ३६९ ॥ युग्मम् ॥

વળી એનું ‘ઘન’ ઓગણચાલીશ સો સત્તર ક્રોડ છત્રીશ લાખ સાડત્રીશ હજાર ત્રણુસો આઠ યોજન અને ઉપર બાર વિકળા—એટલુ કહ્યુ છે ૩૬૨-૩૬૩

આ પર્વતને આઠ ‘ કૂટ ’ કે શિખરો છે તેમા પહેલુ સિદ્ધાયતન, બીજુ મહાહિમવત, ત્રીજુ હેમવત, ચોથુ રોહિત, પાચમુ હ્રીકૂટ, છઠ્ઠુ હરિકાત, સાતમુ હરિવર્ષ અને આઠમુ વૈર્ડૂર્ય છે ૩૬૪-૩૬૫

એની પૂર્વપશ્ચિમ લબાયલી શ્રેણિની સ્થિતિ અને માન પુર્વપેઠે સમજવુ તેમજ સિદ્ધાયતન કૂટ અને એની ઉપરના શાશ્વતા જિનપ્રભુના પ્રાસાદનુ સ્વરૂપ પણ પૂર્વવત્ જાણુવુ ૩૬૬

વળી શેષ સાત કૂટ પરના દેવદેવીઓના પ્રાસાદો પણ પૂર્વવત્ જાણુવા તેમ એમની રાજધાનીઓ અને સ્વામીઓનુ સ્વરૂપ પણ પુર્વોક્ત પ્રમાણે સમજવુ ૩૬૭

આ પર્વતને મથાળે મધ્યમા ‘ મહાપદ્મ ’ નામનો દ્રહ છે તે બે હજાર યોજન લાંબો,

पद्मह्रदाब्जतुल्यानि पद्मान्येतानि संख्यया ।
विष्कम्भायामबाहल्यैः द्विगुणानि ततः पुन. ॥ ३७० ॥
तत्समानोद्विद्धतया ह्रदस्यास्य कजान्यपि ।
तावदेवोच्छ्रितानि स्युरेवमग्रेऽपि भाव्यताम् ॥ ३७१ ॥
मूलपद्मे च भवनं श्रीदेवीभवनोपमम् ।
ह्रीदेवी च वसत्यस्मिन्नेकपल्योपमस्थिति. ॥ ३७२ ॥
दाक्षिणात्यतोरणेन महापद्मह्रदात्तत. ।
निर्गता रोहिता नाम्नी दक्षिणाभिमुखी नदी ॥ ३७३ ॥
सहस्र योजनानां षट्शतीं पचसमन्विताम् ।
कलाः पच दक्षिणस्यां सा गत्वा पर्वतोपरि ॥ ३७४ ॥
वज्रजिह्विकया शैलात् प्रवाहेण पतत्यधः ।
सद्रोहिताप्रपाताख्ये कुण्डे रज्जुरिवावटे ॥ ३७५ ॥ युग्मम् ॥

अत्रायमाम्नायः ।

એક હજાર યોજન પહોળો અને દશ યોજન ઉડો છે એની વચ્ચે એક સુદર કમળ છે તે કમળની આસપાસ બીજા પુષ્કળ કમળોના છ વલયો છે ૩૬૮–૩૬૯

એ સર્વ કમળોની સખ્યા 'પદ્મદ્રહ' ના કમળો જેટલી છે પરન્તુ એઓની લબાઈ, પહોળાઇ અને જાડાઈ બમણી બમણી છે ૩૭૦

વળી એેણે દ્રહ સરખા ઉંડા હોવાથી એેણેના કમળો ઉંચાઇમા સરખા છે આગળ આવી વાત આવે ત્યા પણ એમજ ભાવી લેવુ ૩૭૧

જે એક કમળ કહ્યુ–તે મૂળકમળ–મા પુર્વોક્ત શ્રીદેવીના ભવન સરખુ ભવન છે અને તેમા પલ્યોપમના આયુષ્યવાળી 'હ્રીદેવી' રહે છે ૩૭૨

તે 'મહાપદ્મદ્રહ' થકી એના દક્ષિણતરફના તોરણમા થઇને 'રાહિતા' નામની નદી નીકળી દક્ષિણદિશામા વહે છે ૩૭૩

તે નદી એક હજાર છસો પાચ યોજન અને પાચ કળા જેટલુ પર્વતપર વહીને, પછી કુવામા દોરડુ પડતુ હોય એમ, ધોધરૂપે રાહિતાપ્રપાત નામના કુડમા પડે છે ૩૭૪–૩૭૫

અહિં નીચે મુજબ નિયમ છે —

व्यासं ह्रदस्य सशोध्य गिरिव्यासेऽर्द्धिते च यत् ।
तावन्नदीनां क्रमणं गिरौ स्याद्दक्षिणोत्तरम् ॥ ३७६ ॥

दाक्षिणात्यतोरणेन तस्मान्निर्गत्य कुण्डत. ।
प्राच्य हेमवतस्यार्द्धं द्वेधा विदधती किल ॥ ३७७ ॥
क्रोशद्वयेनासंप्राप्ता शब्दापातिमहीधरम् ।
आलीव रोहिताशाया हृष्टागात्पूर्वसंमुखी ॥ ३७८ ॥
अष्टाविंशत्या सहस्रै नदीभि. परिवारिता ।
अधो विभिद्य जगती पूर्वाब्धिं याति रोहिता ॥३७९॥ विशेषकम्॥
प्रवाहजिह्विकाकुण्डद्वीपादिषु भवेदिह ।
विष्कम्भदैर्घ्योद्वेधादि रोहितांशासम समम् ॥ ३८० ॥

उत्तराहतोरणेन महापद्मह्रदात्तत ।
हरिकान्तेति तटिनी निर्गतोत्तरसन्मुखी ॥ ३८१ ॥
पूर्वोक्तमानमुल्लंघ्य गिरिं सोत्तरसन्मुखम् ।
हरिकान्ताप्रपाताख्ये कुण्डे पतति जिव्हया ॥ ३८२ ॥

પર્વતના વ્યાસમાથી દ્રહનો વ્યાસ બાદ કરતા જે આવે તેનુ અર્ધ કરવુ એનુ જે પરિણામ આવે તે નદીનુ પર્વતપરનુ દક્ષિણોત્તર ક્રમણુ સમજવુ ૩૭

(પર્વતપરથી કુડમા પડી) ત્યાથી પાછી એના દક્ષિણુતરફના તોરણુમા થઈને બહાર નીકળી પૂર્વાર્દ્ધ હૈમવતને બે ભાગમા વ્હેચી નાખી, શબ્દાપાતી પર્વતથી બે કોસ દૂર રહી, એ રોહિતા નદી, જાણે રોહિતાશા નદીની સહચરી-સખી હોયની એમ હર્ષપૂર્વક એની સન્મુખ આવી, ત્યા એને આવી મળેલી અઠ્યાવીશ હજાર નદીઓને સાથે લઈ જગતીના કોટને હેઠળથી ભેદી પૂર્વ સમુદ્રને મળે છે ૩૭૭-૩૭૯

એના પ્રવાહ, ધોધ, કુડ, દ્વીપ આદિ સર્વેની લબાઇ, પહોળાઇ, અને ઉંડાઈ વગેરે સઘળા વાના રોહિતાશા સમાન જાણુવા ૩૮૦

વળી એ મહાપદ્મદ્રહના ઉત્તર તરફના તોરણુમાથી હરિકાતા નામની નદી નીકળે છે, અને તે ઉત્તર તરફ વહે છે ૩૮૧

પૂર્વોક્ત પ્રમાણુ જેટલુ પર્વતપર વહીને તે નદી હરિકાતાપ્રપાત નામના કુડમા ધોધરૂપે પડે છે ૩૮૨

उत्तराहतोरणेन तस्मान्निर्गत्य कुण्डतः ।
अष्टाविंशत्या सहस्रैः नदीभिः पथि संगता ॥ ३८३ ॥
गन्धापातिनमप्राप्तान्तरितं योजनेन सा ।
स्मृतप्रयोजनेवेत. प्रस्थिता पश्चिमामुखी ॥ ३८४ ॥
अष्टाविंशत्या सहस्रै नदीभिः पुनराश्रिता ।
एवं नदीनां षट्पचाशता सहस्रकैर्वृता ॥ ३८५ ॥
हरिवर्षपश्चिमार्धं द्वेधा विदधती किल ।
अधो विभिद्य जगतीं पतिता पश्चिमाम्बुधौ ॥३८६॥ कलापकम् ॥

योजनानि ध्रुव पंचविंशतिर्ह्रदनिर्गमे ।
विष्कम्भोऽस्या योजनार्धं चोद्वेधः कुण्डसीमया ॥ ३८७ ॥
ततश्च वर्धते व्यासो धनूंषि प्रतियोजनम् ।
एकतो विंशतिश्चत्वारिंशच्चोभयतः पुन ॥ ३८८ ॥
एव च द्वे शते सार्धे योजनान्यब्धिसंगमे ।
विष्कम्भोऽस्यास्तत्र पुनरुद्वेधः पंचयोजनी ॥ ३८९ ॥
योजनायामबाहल्या जिव्हिकास्या· प्रकीर्त्तिता ।
विष्कम्भतः पुन. पंचविंशतिर्योजनान्यसौ ॥ ३९० ॥

ત્યાથી વળી પાછી નીકળી ઉત્તર તરફ વહેતા માર્ગને વિષે આવી મળેલા અઠયાવીશ હજાર નદીઓનો પરીવાર લઇ, ગ ધાપાતી પર્વતથી ખાસ્સો એક યોજન દૂરનેદૂર રહી, જાણે કઇ કામ યાદ આવ્યુ હોય એમ પશ્ચિમ તરફ પાછી વળી પુન આવી મળેલી બીજી અઠ્યાવીશ હજાર નદીઓથી પરિવરિત થઇ એટલે કે એકદર છપ્પન હજાર નદીઓથી સ યુક્ત થઇ પશ્ચિમાર્દ્ધ હરિવર્ષને બે વિભાગમા વ્હેચી નાખી, જગતીના કોટને હેઠળથી ભેદી, એ નદી પશ્ચિમસમુદ્રને મળે છે ૩૮૩-૩૮૬

એની ઉંડાઈ કુડસુધીમા અરધા યોજનની છે વળી પહોળાઇ દ્રહમાથી નીકળતી વખતે પચવીશ યોજનની છે, પણ ત્યારપછી પ્રત્યેક યોજને અકેક પડખે વીશ વીશ મળીને ચાલીશ ધનુષ્ય જેટલી વધતી જાય છે એટલે એ પ્રમાણે સમુદ્રને મળતા સુધીમા પહોળાઇ અઢીસો યોજનની અને ઉડાઈ પાચ યોજનની થાય છે ૩૮૭-૩૮૯

એનો ઘોધ એક યોજન જેટલો લાબો તથા જાડો કહ્યો છે, અને પચવીશ યોજન પહોળો કહ્યો છે ૩૯૦

द्वे शते योजनानां च चत्वारिंशत्समन्विते ।
कुण्डस्यायामविष्कम्भावुद्वेधो दशयोजनी ॥ ३९१ ॥
द्वीपस्यायामविष्कम्भो द्वात्रिंशद्योजनानि च ।
जलात्समुच्छ्रय क्रोशद्वय शेष तु पूर्ववत् ॥ ३९२ ॥

इति महाहिमवान् पर्वत ॥

उत्तरस्यां हरिवर्षं महाहिमवतो गिरे ।
प्रौढपर्यंकसस्थानमन्ताभ्यां वारिधि स्पृशत् ॥ ३९३ ॥
व्यासोऽस्याष्टौ सहस्राणि योजनाना चतुःशती ।
तथैकविंशतिश्चैका कलात्राथ शर ब्रुवे ॥ ३९४ ॥
सहस्रा षोडश त्रीणि योजनाना शतानि च ।
युक्तानि पचदशभि· कला पचदशोपरि ॥ ३९५ ॥
त्रिसप्तति सहस्राणि जीवा नवशतानि च ।
एकोत्तराण्यथ कला सार्द्धा सप्तदशोपरि ॥ ३९६ ॥
धनुःपृष्ट सहस्राणि चतुरशीतिरेव च ।
षोडशाढ्यान्यथ कलाश्चतस्र परिकीर्त्तिता· ॥ ३९७ ॥

કુડની લબાઇપહોળાઈ બસો ચાલીશ યોજન અને ઉંડાઇ દશ યોજનની છે ૩૯૧

એમા રહેલા દ્વીપની લબાઇપહોળાઈ બત્રીશ યોજન છે અને (જળ ઉપર) ઉંચાઇ બે કોસ છે શેષ સર્વ પૂર્વવત સમજવુ ૩૯૨

એ પ્રમાણે મહાહિમવાનપર્વતનુ સ્વરૂપ સમજવુ

હવે એ મહાહિમવત પર્વતની ઉત્તરે હરિવર્ષ ક્ષેત્ર છે એનો પલગજેવો આકાર છે અને એના બેઉ છેડા સમુદ્રસુધી પહોચેલા છે ૩૯૩

એ ક્ષેત્રનો ' વિષ્કભ ' આઠ હજાર ચારસો એકવીશ યોજન અને એક કળા છે ૩૯૪

એનુ ' શર ' સોળહજાર ત્રણસો પદર યોજન અને ઉપર પદર કળા છે ૩૯૫

એની ' જ્યા ' તોતેર હજાર નવસો એક યોજન અને સાડાસતર કળા છે ૩૯૬

એનુ ' ધનુ પૃષ્ટ ' ચોરાશી હજાર સોળ યોજન અને ચાર કળા છે ૩૯૭

त्रयोदश सहस्राणि त्रिशती चैकषष्टियुक् ।
योजनानां षट् कलाश्च सार्द्धा बाहैकपार्श्वतः ॥ ३९८ ॥

चतुःपचाशच्च कोट्यो योजनानां तथा पराः ।
सप्तचत्वारिंशदेव लक्षा. किल तथोपरि ॥ ३९९ ॥

त्रिसप्ततिः सहस्राणि सप्तत्याढ्याष्टशत्यथ ।
कलाः सप्तात्र सकलं गणितं प्रतरात्मकम् ॥ ४०० ॥ युग्मम् ॥

मध्येऽस्य गन्धापातीति वृत्तवैताढ्यपर्वतः ।
स्वरूपमस्य पूर्वोक्तशब्दापातिसम समम् ॥ ४०१ ॥

पद्मनामा सुरस्त्वस्य स्वाम्येकपल्यजीवितः ।
स्वरूप सर्वमेतस्य ज्ञेयं विजयदेववत् ॥ ४०२ ॥

लक्षमेक सहस्राश्च द्वादश द्व्यधिका इह ।
हरिवर्षाभिधक्षेत्रे नद्यः प्रोक्ता जिनेश्वरै. ॥ ४०३ ॥

क्षेत्रे पुनर्वसन्त्यत्र नरा युगलधर्मिण' ।
क्रोशद्वयसमुत्तुंगा सल्लक्षणा विचक्षणा. ॥ ४०४ ॥

એની પ્રત્યેક 'બાહા' તેરહજાર ત્રણુસો એકસઠ યોજન અને સાડા છ કળા છે ૩૯૮

એનુ પ્રતરાત્મક ગણિત ચોપન ક્રોડ સુડતાળીશ લાખ તોતેર હજાર આઠસો શીતેર યોજન અને સાત કળા જેટલુ છે ૩૯૯-૪૦૦

એ હરિવર્ષક્ષેત્રના મધ્ય ભાગમા ' ગ ધાપાતી ' નામનો વૃત્તવૈતાઢ્ય પર્વત છે તેનુ સર્વ સ્વરૂપ પૂર્વોક્ત ' શબ્દાપાતી ' પર્વત તુલ્ય છે ૪૦૧

' પદ્મ ' નામનો એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળો દેવ એનો સ્વામી છે એનુ સ્વરૂપ વળી પૂર્વોક્ત વિજયદેવવત્ સમજવુ ૪૦૨

આ હરિવર્ષ ક્ષેત્રમા એક લાખ બાર હજાર ને બે નદીઓ છે એવુ જિનભગવાનનુ કહેવુ છે ૪૦૩

ત્યા વળી પુત્રપુત્રીરૂપ જોડલે જન્મતા વિચક્ષણ મનુષ્યો વસે છે તેઓની બે કોસની કાયા છે અને એમનામા ઉત્તમ લક્ષણો છે ૪૦૪

आयुरुत्कर्षतस्त्वेषां पूर्णं पल्योपमद्वयम् ।
पल्योपमासंख्यभागहीनं तच्च जघन्यतः ॥ ४०५ ॥

तेऽसकृत् षष्ठभक्तान्ते बदरप्रमिताशिनः ।
अष्टाविंशं शतं तेषां देहे पृष्टकरंडका ॥ ४०६ ॥

चतुःषष्टिं च दिवसान् विधायापत्यपालनाम् ।
स्वर्लोकमेव ते यान्ति कालश्च सुषमान्वहम् ॥ ४०७ ॥

क्षेत्रानुभावः सर्वं च बलसंहननादिकम् ।
अनन्तगुणपर्यायं ज्ञेयं हैमवतादिह ॥ ४०८ ॥

इति हरिवर्षक्षेत्रम् ॥

हरिवर्षस्योत्तरान्ते निषधो नाम पर्वतः ।
स चतुर्योजनशतोऽत्तुगो रक्तसुवर्णजः ॥ ४०९ ॥

योजनानां शतं भूमौ मग्नोऽन्तस्पृष्टवारिधिः ।
दाक्षिणात्या भित्तिरिव महाविदेहवेश्मनः ॥ ४१० ॥ युग्मम् ॥

એમનુ આયુષ્ય ઉત્કર્ષતઃ પૂરા બે પલ્યોપમનુ છે, અને જઘન્યતઃ બે પલ્યોપમ કરતા પલ્યોપમના અસખ્યમા ભાગ જેટલુ ન્યૂન છે ૪૦૫

એઓ હમેશા છઠ્ઠ છઠ્ઠને પારણે ફક્ત બોર જેટલો આહાર લે છે વળી એઓના શરીરમા એકસોને અઠયાવીશ પૃષ્ટકરડક છે ૪૦૬

એઓ ચોસઠ દિવસ પર્યન્ત પોતાની સતતિનુ પાલનપોષણ કરી મૃત્યુ પામી સ્વર્ગેજ જાય છે વળી ત્યા હમેશા સુષમા કાળ વર્તે છે ૪૦૭

એ ક્ષેત્રનો પ્રભાવ, ત્યાના મનુષ્યોનુ બળ સઘયણ આદિ સર્વવાના હેમવત ક્ષેત્રનાથી અનન્તગણા પર્યાયવાળા છે ૪૦૮

એ પ્રમાણે હરિવર્ષ ક્ષેત્રનુ સ્વરૂપ કહ્યુ

હવે આ હરિવર્ષક્ષેત્રની ઉત્તર દિશાએ છેડાપર નિષધ નામનો રક્ત સુવર્ણનો પર્વત છે તે ચારસો યોજન ઊચો છે, એકસો યોજન પૃથ્વીમા ખુચેલો છે અને બેઉ છેડે સમુદ્રને અડીને રહેલો છે વળી તે જાણે મહાવિદેહક્ષેત્રરૂપી ઘરની દક્ષિણ તરફની એક ભીંત હોયની એવો છે ૪૦૯–૪૧૦

योजनानां सहस्राणि षोडशाष्टौ शतानि च ।
द्विचत्वारिंशदाढ्यानि विष्कम्भोऽस्य कलाद्वयम् ॥ ४११ ॥
त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि सप्तपंचाशता युतम् ।
शतमेकं सप्तदश कलाश्च निषधे शरः ॥ ४१२ ॥
योजनानां सहस्राणि चतुर्नवतिरेव च ।
षट्पंचाशं शतमेकं प्रत्यंचास्य कलाद्वयम् ॥ ४१३ ॥
लक्षं चतुर्विंशतिश्च सहस्राणि शतत्रयम् ।
षट्चत्वारिंशतोपेतं धनुःपृष्ठं कला नव ॥ ४१४ ॥
विंशतिश्च सहस्राणि पंचषष्टियुतं शतम् ।
सार्द्धं कलाद्वयं ज्ञेयं बाहास्यैकैकपार्श्वतः ॥ ४१५ ॥
कोटीनां शतमेकं द्विचत्वारिंशच्च कोटयः ।
चतुःपंचाशच्च लक्षाः षट्षष्टिश्च सहस्रकाः ॥ ४१६ ॥
सैकोनसप्ततिः पंचशती तथाधिकाः कलाः ।
अष्टादशास्य प्रतरगणितं भूवि कीर्त्तितम् ॥ ४१७ ॥ युग्मम् ॥
सप्तपंचाशत्सहस्राः कोटीनां कोटयः पराः ।
अष्टादश तथा लक्षाः षट्षष्टिरथ चोपरि ॥ ४१८ ॥

એનો ' વિષ્કંભ ' સોળહજાર આઠસો બેતાળીશ યોજન ને બે કળા છે ૪૧૧

એનું ' શર ' તેત્રીશ હજાર એકસો સતાવન યોજન અને સત્તર કળા છે ૪૧૨

એની ' જ્યા ' ચોરાણુ હજાર એકસો છપ્પન યોજન અને બે કળા છે ૪૧૩

એનું ધનુપૃષ્ટ એક લાખ ચોવીશ હજાર ત્રણસો છેતાળીશ યોજન ને નવ કળા જેટલુ છે ૪૧૪

એની બેઉ બાજુની બે ' બાહા ' પ્રત્યેક વીશ હજાર એકસો પાસઠ યોજન અને અઢી કળા છે ૪૧૫

એનુ પ્રતરરૂપ ગણિત એકસોબેતાળીશ ક્રોડ ચોપન લાખ છાસઠ હજાર પાચસો ઓગણોતેર યોજન અને અઢાર કળા છે ૪૧૬-૪૧૭

सहस्त्राणि योजनानां सप्तविंशतिरेव च ।
शतानि नव सैकोनाशीतीन्यत्र भवेत् घनम् ॥ ४१९ ॥ युग्मम् ॥

सिद्धायतनकूट च द्वितीय निषधाभिधम् ।
हरिवर्षाभिध कूट पूर्वविदेहसञ्ज्ञकम् ॥ ४२० ॥

हरिकूट धृतिकूट शीतोदाकूटमित्यपि ।
अपरविदेहकूट कूट च रुचकाह्वयम् ॥ ४२१ ॥

निषधे नव कूटानि श्रेण्या स्थितानि पूर्ववत् ।
आद्ये चैत्यं देवदेव्योऽन्येषु कूटसमाभिधा ॥ ४२२ ॥ विशेषकम् ।

तिगिंछिस्तु पौष्परजस्तत्प्रधान इह ह्रद ।
तिगिंछिनामा चत्वारि सहस्त्राण्ययमायत ॥ ४२३ ॥

विस्तीर्णश्च द्वे सहस्ले उद्विद्धो दशयोजनीम् ।
पद्मह्रदसमसंख्यै पद्मै सशोभितोऽभित ॥ ४२४ ॥

विष्कम्भादि तु पद्मेभ्यस्तेभ्य एषा चतुर्गुणम् ।
यथात्र स्यान्मूलपद्म चतुर्योजनसम्मितम् ॥ ४२५ ॥

વળી એનુ 'ઘન' સત્તાવન હજાર ને અઢાર ક્રોડ, છાસઠ લાખ, સત્યાવીશ હજાર, નવસો ઓગણ્યાએંશી યોજન જેટલુ છે ૪૧૮-૪૧૯

આ નિષધપર્વતને (૧) સિદ્ધાયતનકૂટ, (૨) નિષધકૂટ, (૩) હરિવર્ષકૂટ, (૪) પૂર્વવિદેહકૂટ, (૫) હરિકૂટ, (૬) ધૃતિકૂટ, (૭) શીતોદાકૂટ, (૮) અપરવિદેહકૂટ અને (૯) રૂચકકૂટ—એમ નવ શિખરો છે અને તે પૂર્વવત્ શ્રેણિબદ્ધ રહેલા છે એમા પહેલા શિખરપર એક ચૈત્ય છે અને શેષ આઠપર શિખરના જ નામવાળા દેવદેવીઓના નિવાસ છે ૪૨૦-૪૨૨

તિગિછિ એટલે પુષ્પરજ પ્રધાનપણે હોવાથી તિગિછિ કહેવાતો એક દ્રહ અહિ આવેલો છે તે ચાર હજાર યોજન લાંબો, બે હજાર યોજન પહોળો અને દશ યોજન ઉંડા છે એ દ્રહમા ચોદિશ પદ્મદ્રહના જેટલા જ અને વળી સુદર કમળો શોભી રહ્યા છે ૪૨૩-૪૨૪

એ કમળોની પહોળાઇ વગેરે પદ્મદ્રહના કમળોથી ચાર ગણી છે દષ્ટાન્ત તરીકે આ સરોવરનુ મૂળ કમળ ટચો તે પેલા કરતા ચારગણુ અર્થાત્ ચાર યોજનનુ છે ૪૨૫

भवनं मूलपद्मेऽत्र श्रीदेवीभवनोपमम् ।
धीदेवी स्वामिनी तस्य सैकपल्योपमस्थितिः ॥ ४२६ ॥

दाक्षिणात्यतोरणेन तिगिंछिह्रदतोऽमुत ।
तटिनी हरिसलिला निर्गता दक्षिणामुखी ॥ ४२७ ॥
योजनाना सहस्राणि सप्तोपरि शतानि च ।
चत्वारि चैकविंशानि कलां च पर्वतोपरि ॥ ४२८ ॥
गत्वासौ हरिसलिलाकुण्डे पतति पर्वतात् ।
दक्षिणेन तोरणेन तस्मान्निर्गत्य कुण्डतः ॥ ४२९ ॥
हरिवर्षपूर्वभाग विभजन्ती द्विधा किल ।
एकेन योजनेनार्वाक् गन्धापातिधराधरात् ॥ ४३० ॥
चलिता प्राङ्मुखीभूय विशति प्राच्यवारिधौ ।
षट्पंचाशच्छैवलिनीसहस्रैः परिवारिता ॥४३१॥ कलापकम् ॥
प्रमाण जिह्विकाकुण्डद्वीपप्रवाहवृद्धिगम् ।
हरिकान्तासमं सर्वं ज्ञेयमत्राविशेषितम् ॥ ४३२ ॥

उत्तराहतोरणेन तिगिंछिह्रदतस्ततः ।
शीतोदेति निर्झरिणी निर्गतोत्तरसन्मुखी ॥ ४३३ ॥

આ દ્રહના મૂળ કમળમાં પણ શ્રીદેવીના ભવન જેવું એક ભવન છે એમાં એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળી 'ધી દેવી' નું સ્વામિત્વ છે ૪૨૬

એ તિગિંછિ દ્રહના દાક્ષિણાત્ય તોરણમાંથી હરિસલિલા નામની નદી નીકળે છે નીકળીને દક્ષિણ તરફ સાત હજાર ચારસો એકવીશ યોજન અને એક કળા જેટલું પર્વતપર ફરી, ત્યાંથી હરિસલિલા નામના કુંડમાં પડી, એમાંથી પાછી દક્ષિણ તરફના તોરણમાંથી નીકળી, વહેતી વહેતી પૂર્વહરિવર્ષક્ષેત્રને બે ભાગમાં વ્હેંચી નાખી, 'ગંધાપાતિ' પર્વતથી એક યોજન પ્રમાણ દૂર ને દૂર રહી, પૂર્વ તરફ વળાંક લઇ, માર્ગમાં આવી મળેલી છપ્પન હજાર નદીઓના પરિવાર સાથે પૂર્વસમુદ્રને મળે છે ૪૨૭-૪૩૧

એના બાકી કુંડ દ્વીપ અને પ્રવાહની વૃદ્ધિ એ બધી વગેરે સ્વરૂપ સઘળું કહેલા હરિકાન્તાનદીના જેવું ૪૩૨

प्रागुक्तमानमुल्लंघ्य क्षेत्र क्षितिधरोपरि ।
शीतोदाकुण्डे पतति वज्रजिह्विकया नगात् ॥ ४३४ ॥ युग्मम् ॥

कुण्डादस्मादौत्तराहतोरणेनोत्तरामुखी ।
यान्ती कुरुह्रदान् पच खलेव कुर्वती द्विधा ॥ ४३५ ॥

नदीसहस्रैश्चतुरशीत्या पथ्याश्रिता क्रमात् ।
यान्ती देवकुरुप्रान्ते भद्रसालवनान्तरे ॥ ४३६ ॥

यावद्द्वाभ्या योजनाभ्या सुमेरु दूरत स्थित ।
तावत्तत्सम्मुखा याता कामुकीव रसाकुला ॥ ४३७ ॥

वक्षस्कारगिरेर्विद्युत्प्रभस्याधोविभागत ।
परावृत्ता पश्चिमातो लज्जितेवाभिसारिका ॥ ४३८ ॥

द्वेधापरविदेहांश्च कुर्वती सरिता श्रिता ।
अष्टाविंशत्या सहस्रैरेकैकविजयोद्गतै. ॥ ४३९ ॥

श्रिताम्भोधिप्रवेशे च मूलत सर्वसख्यया ।
नदीनां पचभि लक्षै सद्वात्रिंशत्सहस्रकै ॥ ४४० ॥

अधो जयन्तद्वारस्य विभिद्य जगतीतटम् ।
प्रविष्टा पश्चिमाम्भोधौ शीतोदाख्या महानदी ॥ ४४१ ॥ कुलकम् ॥

આ તિગિછિ દ્રહના ઉત્તર તરફના તોરણમાથી શીતોદા નામની નદી નીકળે છે અને ઉત્તર તરફ વહે છે તથા પૂર્વે કહ્યુ છે એટલુ પર્વતપર કરીને ત્યાથી ધોધરૂપે શીતોદા કુડમા પડે છે ત્યાથી એના ઉત્તર તરફના તોરણમાથી નીકળી ઉત્તર તરફ વહેતી પ્રપચી માણસની પેઠે (ઉત્તર) કુરૂક્ષેત્રના પાચ દ્રહોને દ્વિધા ભેદતી, માર્ગને વિષે આવી મળેની ચોરાશી હજાર નદીઓને સાથે લઇ અનુક્રમે દેવકુરૂક્ષેત્રને છેડે ભદ્રશાળવનમા પહોચતા પહોચતા, સુમેરૂપર્વત બે યોજન દૂર ર હેતા સુધી કામાતુર સ્ત્રીની પેઠે તેની સન્મુખ જઇ, વિદ્યુત્પ્રભ નામના વક્ષસ્કાર પર્વતના નીચેના ભાગથી, લજ્જિત અભિસારિકાની પેઠે પાછુ વળણ લઇ, અપર વિદેહને બે ભાગમા વહેચી, એકેક વિજયમાથી નીકળી આવી મળેલી અઠ્યાવીશ અઠ્યાવીશ હજાર નદીઓને સાથે લઇ, એ રીતે ઠેક મૂળથી આરભીને સમુદ્રમા ભળતા સુધી એકદર પાચ લાખ બત્રીશ હજાર નદીઓના પરીવાર સહિત વહેતી વહેતી જયન્ત દ્વારની નીચે જગતીના કોટને ભેદી આખરે એ મહાનદી પશ્ચિમ સમુદ્રમા ભળે છે ૪૩૩-૪૪૧

पंचाशद्योजनान्यस्या विष्कम्भो ह्रदनिर्गमे ।
एकं योजनमुद्वेध. स कुण्डनिर्गमावधि ॥ ४४२ ॥

व्यासेऽशीतिश्च वर्धन्ते धनूंषि प्रतियोजनम् ।
तत् पंचयोजनशतव्यासेय वार्धिसगमे ॥ ४४३ ॥

तत्रोद्वेधो योजनानि दशैतस्याश्च जिह्विका ।
पंचाशद्विस्तृता द्वे च योजने मेदुरायता ॥ ४४४ ॥

चत्वारि योजनशतान्यशीतिश्च तथोपरि ।
कुण्डस्यायामविष्कम्भौ दशोद्वेधश्च कीर्त्तितः ॥ ४४५ ॥

चतुःषष्टियोजनानि द्वीपोऽस्या विस्तृतायतः ।
योजनार्द्धमुच्छ्रितोऽद्भ्यो गगावत् भवनादिकम् ॥ ४४६ ॥

शीतोप्येव नीलवतो निर्गता केसरिह्रदात् ।
शीताकुण्डे निपत्यातः प्रस्थिता दक्षिणामुखी ॥ ४४७ ॥

प्रागद्विदधती द्वेधा पंचोत्तरकुरुह्रदान् ।
नदीसहस्रैश्चतुरशीत्योदक्कुरुगै. श्रिता ॥ ४४८ ॥

प्राप्तोत्तरकुरुप्रान्ते भद्रसालवन क्रमात् ।
असम्प्राप्ता योजनाभ्यां द्वाभ्यां मन्दरभूधरम् ॥ ४४९ ॥

કુડમા પડતા અગાઉ એની ઉડાઇ એક ચોજનની છે વળી દ્રહમાથી નીકળતી વખતે એની પહોળાઈ પચાસ ચોજનની કહી છે,—જે ત્યારપછી પ્રત્યેક ચોજને એશી એશી ધનુષ્ય વધતા વધતા છેવટ સમુદ્રમા ભળતી વખતે પાચસો ચોજન થાય છે વળી તે સ્થાને એની ઉડાઇ પણ વધીને દશ ચોજન થયેલી હોય છે વળી એનો ધોધ પચાસ ચોજન પહોળો અને બે ચોજન જાડો છે ૪૪૨-૪૪૪

કુડની લબાઇ પહોળાઇ ચારસો એશી ચોજન છે અને ઉડાઇ દશ ચોજન છે ૪૪૫

દ્વીપની લબાઇ પહોળાઇ ચોસઠ ચોજન છે અને એની જળ ઉપરની ઉચાઇ અરધો ચોજન છે તે પર ભવનો વગેરે છે તે સર્વ ગગાપ્રમાણે જાણવા ૪૪૬

એજ પ્રમાણે નીલવાન પર્વતના કેસરી નામના દ્રહમાથી વળી શીતા નામની નદી નીકળે

गिरेर्माल्यवतोऽधस्तात् प्रस्थिता पूर्वसमुखी ।
द्वेधा विदधती पूर्वविदेहान् पथि चाश्रिता ॥ ४५० ॥

अष्टाविंशत्या सहस्रैरेकैकविजयोद्गतैः ।
नदीनां पचभिर्लक्षैः सद्वात्रिंशत्सहस्रकैः ॥ ४५१ ॥

सर्वाग्रेणेति सयुक्ता विभिद्य जगतीतटम् ।
द्वारस्य विजयस्याधो विशति प्राच्यवारिधिम् ॥ ४५२ ॥ कुलकम् ॥

अस्या वार्धिप्रवेशान्तमारभ्य ह्रदनिर्गमात् ।
शीतोदया सम सर्वं ज्ञातव्यमविशेषितम् ॥ ४५३ ॥

इति निषधपर्वत प्रसगात् शीतास्वरूप च ॥

हिमवता महता च कनीयसा
जलधिना निषधेन च यत् त्रिधा ।
तदिह दक्षिणपार्श्वमिहोदितम्
बहुविधं नियतानियतारकैः ॥ ४५४ ॥

છે નીકળીને વહેતી વહેતી શીતાકુંડમા પડે છે વળી ત્યાથી પાછી નીકળી દક્ષિણ સન્મુખ વહી પૂર્વવત્ પાચ ઉત્તરકુરૂદ્રહોને બે બે વિભાગમા વ્હેચતી ઉત્તરકુરૂની ચોરાશી હજાર નદીઓને સાથે લઇ, ભદ્રશાળવનમા જઇ, મદરાચળથી બે યોજનને છેટે માલ્યવાન પર્વતથી નીચે ઉતરી, પૂર્વ સન્મુખ ચાલતી, વળી પૂર્વ વિદેહને બે વિભાગમા વ્હેચતી, માર્ગમા એકેક વિજયમાથી નીકળેલી અઠ્ઠયાવીશ અઠ્ઠયાવીશ હજાર નદીઓને સાથે લઇ, એવી રીતે સમગ્રપણે પાચ લાખ બત્રીશ હજાર નદીઓના પરિવાર સહિત વિજયદ્વારના નીચે જગતીનો તટ ભેદીને પૂર્વ સમુદ્રમા ભળે છે ૪૪૭–૪૫૨

આ 'શીતા' નદીનુ, દ્રહમાથી નીકળવાથી તે છેક સમુદ્રમા ભળવા સુધીનુ સમગ્ર વૃત્તાન્ત લેશપણ તફાવત વિના શીતોદા નદીના વૃત્તાન્ત જેવુ છે ૪૫૩

એ પ્રમાણે નિષધપર્વતનુ, અને પ્રસગને લઇને કહેલુ શીતાનદીનુ સ્વરૂપ જાણવુ

એવી રીતે મહા હિમવત અને ક્ષુદ્ર હિમવતથી તથા સમુદ્ર અને નિષધ પર્વતથી ત્રણ ત્રણ વિભાગ પડેલા હોવાને લીધે તથા નિયતાનિયત આરાઓને લીધે બહુવિધ–એવા આ દક્ષિણ બાજુના ભાગનુ વર્ણન કર્યુ ૪૫૪

विश्वाश्चर्यदकीर्त्तिकीर्तिविजयश्रीवाचकेन्द्रान्तिष-
द्राजश्रीतनयोऽतनिष्ट विनय श्रीतेजपालात्मजः ।
काव्यं यत्किल तत्र निश्चितजगत्तत्वप्रदीपोपमे
सर्गो निर्गलितार्थसार्थसुभग. पूर्णः सुखं षोडशः ॥ ४५५ ॥

इति षोडशः सर्गः ।

અખિલ વિશ્વને આશ્ચર્ય પમાડી રહી છે કીર્તિ જેમની એવા શ્રીકીર્તિવિજયવાચકના અન્તેવાસી તથા માતા રાજશ્રી અને પિતા તેજપાળના સુપુત્ર-એવા વિનયવિજયજીએ જગતના નિશ્ચિત સ્વરૂપપર દીપક સમાન પ્રકાશ પાડવાને રચેલા આ ગ્રન્થનો, એમા વર્ણવેલા અર્થના સમૂહથી મનહર-એવો સોળમો સર્ગ નિર્વિઘ્ને સપૂર્ણ થયો.

સોળમો સર્ગ સમાપ્ત.

अथ सप्तदशः सर्गः ।

मध्ये द्वयोर्पर्वतयोर्नीलवन्निषधाख्ययोः ।
भात्यायतचतुरस्र क्षेत्र महाविदेहकम् ॥ १ ॥
सर्वक्षेत्रगुरुत्वात् महाप्रमाणांगजनयुतत्वात् वा ।
इदमुत महाविदेहाभिधसुरयोगात् महाविदेहाख्यम् ॥ २ ॥
त्रयस्त्रिंशद्योजनानां सहस्राणि च षट्शती ।
युक्ता चतुरशीत्यास्य व्यासः कलाचतुष्टयम् ॥ ३ ॥
वर्षवर्षधराद्रीणामन्येषा तु जिनेश्वरै ।
अन्त्यप्रदेशपंक्तिर्या सा जीवेति निरूपिता ॥ ४ ॥
अस्मिन्क्षेत्रे पुनर्मध्यप्रदेशपक्तिरायता ।
सा प्रत्यचा भवेत् पूर्णलक्षयोजनसम्मिता ॥ ५ ॥
ततश्चापेक्ष्य ता जीवां धनु पृष्ठद्वय भवेत् ।
तत्रैक दक्षिणाब्धिस्पृगुत्तराब्धिश्रित परम् ॥ ६ ॥

સર્ગ ૧૭ મો

નીલવાન અને નિષધ પર્વતોની વચ્ચે મહાવિદેહ નામનુ ચોરસ ક્ષેત્ર આવેલુ છે ૧

સર્વ ક્ષેત્રોમા મ્હોટુ હોવાથી અથવા એનો મહાવિદેહ નામનો અધિષ્ટાયક દેવ હોવાથી અથવા મ્હોટા શરીરવાળા મનુષ્યો ત્યા વસતા હોવાથી એનુ ‘ મહાવિદેહ ’ એવુ યોગ્ય જ નામ પાડેલુ છે ૨

એ ક્ષેત્રનો ‘ વિષ્કભ ’ તેત્રીશહજાર છસો ચોરાશી યોજન અને ચાર કળા છે ૩

અન્ય ક્ષેત્રો અને વર્ષધર પર્વતોના તો અન્ત્ય પ્રદેશની પક્તિને જિનભગવાનોએ ‘ જીવા ’ કહેલી છે ૪

પરતુ આ ક્ષેત્રમા તો મધ્યપ્રદેશની પક્તિ લબાયતી છે તે પુરા એક લાખ યોજનની પક્તિ જ ‘ જીવા ’ થશે ૫

एवं शरोऽपि द्विविधो दक्षिणोत्तरभेदतः ।
पूर्वापरैव बाहापि प्रत्येकं द्विविधा भवेत् ॥ ७ ॥
लक्षार्धं योजनान्यस्य विशिखौ दक्षिणोत्तरौ ।
दाक्षिणात्येतरधनुःपृष्टमानमथ ब्रुवे ॥ ८ ॥
अष्टपचाशत्सहस्राधिक योजनलक्षकम् ।
शतं त्रयोदशयुत सार्धाः कलाश्च षोडश ॥ ९ ॥
सहस्राः षोडशशतान्यष्टौ त्र्यशीतिरेकिका ।
बाहा त्रयोदश कलाः कलातुर्यांशसयुताः ॥ १० ॥
शतानि त्रीणि कोटीनां कोटयः सप्तविंशतिः ।
लक्षाश्चतुर्दश तथा सहस्राण्यष्टसप्ततिः ॥ ११ ॥
पंचभिश्चाभ्यधिकानि योजनानां शतानि षट् ।
कलाद्वयं च विकला एकादश तथोपरि ॥ १२ ॥
एतन्महाविदेहस्य गणितं प्रतरात्मकम् ।
भव्यलोकोपकाराय तत्त्वविद्भिर्निरूपितम् ॥ १३ ॥ विशेषकम् ॥
महाविदेहक्षेत्र तच्चतुर्धा वर्णितं जिनैः ।
पूर्वापरविदेहाश्च द्विविधाः कुरवस्तथा ॥ १४ ॥

અને તેથી તે ' જીવા ' ની અપેક્ષાએ બે ' ધનુ પૃષ્ટ ' થયા એક દક્ષિણ સમુદ્રને જઈને અડે છે એ, અને બીજુ ઉત્તર સમુદ્રને અડે છે એ

એ જ પ્રમાણે ' શર ' પણ બે થશે એક ઉત્તર તરફનુ અને બીજુ દક્ષિણ તરફનુ તેવી રીતે પ્રત્યેક 'બાહા' પણ પૂર્વ તરફની અને પશ્ચિમ તરફની–એમ બે પ્રકારની થાય છે ૭

એક ઉત્તરતરફનુ અને બીજુ દક્ષિણતરફનુ એમ, બેઉ ' વિશિખ ' એટલે ' શર ' પચાસ હજાર યોજનના છે અને એના, દક્ષિણ અને ઉત્તર તરફના ધનુ પૃષ્ટનુ પ્રમાણ એક લાખ અઠાવન હજાર એકસો તેર યોજન અને સાડાસોળ કળા છે ૮-૯

એની પ્રત્યેક ' બાહા ' સોળહજાર આઠસો ત્ર્યાશી યોજન અને સવાતેર કળા છે ૧૦

આ મહાવિદેહક્ષેત્રનુ ' પ્રતરગણિત ' ત્રણસો સત્યાવીશ કોડ ચૌદ લાખ અઠયોતેર હજાર છસો પાચ યોજન, બે કળા અને અગ્યાર વિકળા છે ૧૧-૧૩

तत्र मेरोरुत्तरस्यामुत्तरा कुरव. स्मृता ।
गन्धमादनसन्माल्यवतोरन्तर्गिरीन्द्रयो ॥ १५ ॥
दक्षिणस्या पुनर्देवकुरव सुरभूभृत. ।
विद्युत्प्रभसौमनसगजदन्तनगान्तरे ॥ १६ ॥
मेरोश्च पूर्वत पूर्वविदेहा. परिकीर्तिता ।
तथापरविदेहाश्च मेरो पश्चिमत स्मृता ॥ १७ ॥
शीतया सरिता पूर्वविदेहा विहिता द्विधा ।
कृता शीतोदयाप्येव द्विधापरविदेहका ॥ १८ ॥
अष्टौ पूर्वविदेहेषु शीतोत्तरतटे किल ।
भवन्ति विजयाश्चक्रिजेयषट्खण्डलक्षिता ॥ १९ ॥
अन्तर्नदीभिस्तिसृभिर्वक्षस्काराचलैस्तथा ।
चतुर्भि कृतसीमानो भवन्तीत्येवमष्ट ते ॥ २० ॥
शीताया दक्षिणतटे तथैव विजयाष्टकम् ।
अष्टाष्टौ विजया एव शीतोदाकुलयोरपि ॥ २१ ॥

આ મહાવિદેહ ક્ષેત્ર ચાર ભાગમા વ્હેચાયનુ છે, (૧) પૂર્વવિદેહ, (૨) પશ્ચિમવિદેહ, ૩) ઉત્તરકુરૂ અને (૪) દેવકુરૂ ૧૪

મેરૂની ઉત્તર તરફનો ભાગ–એ ઉત્તરકુરૂ તે ગધમાદન અને માલ્યવાન પર્વતોની વચ્ચે છે ૧૫

મેરૂપર્વતની દક્ષિણ તરફનો ભાગ–તે દેવકુરૂ એ વિદ્યુત્પ્રભ અને સૌમનસ નામના બે ગજદત પર્વતાની વચ્ચે છે ૧૬

વળી મેરૂપર્વતની પૂર્વદિશામા પૂર્વવિદેહ, અને પશ્ચિમ દિશામા પશ્ચિમવિદેહ છે ૧૭

હવે પૂર્વવિદેહના ' શીતા ' નદીવડે બે વિભાગ થાય છે, અને પશ્ચિમવિદેહના ' શીતોદા ' નદી વડે બે વિભાગ થાય છે ૧૮

પૂર્વવિદેહમા શીતા નદીને ઉત્તર તટે, ચક્રવર્તીને જીતવા પડે છે એ છ ખડથી લક્ષિત આઠ વિજયો છે ૧૯

ત્રણ અન્તર નદીઓ અને ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતો–આમ સાત સીમા થઇ એટલે વિજયો આઠ થયા ૨૦

पूर्वार्धे च विदेहानां मही करतलोपमा ।
ततो नद्यद्रिविजया समश्रेण्या स्थिता इह ॥ २२ ॥

अपरार्धे तु धरणी वियोगिनीव हीयते ।
समभूमेः समारभ्य पश्चिमायां क्रमात्तत ॥ २३ ॥

विजये नलिनावत्या वप्राख्ये चान्तवर्त्तिन ।
सहस्रं योजनान्युण्डा ग्रामा भवन्ति केचन ॥ २४ ॥ युग्मम् ॥

ततोऽधोलौकिकग्रामा इति ते ख्यातिमैयरु ।
तेषामन्ते स्थिता भूमिर्भित्ती रोद्धुमिवार्णवम् ॥ २५ ॥

तत्रैव जगतीभित्तिर्जयन्तद्वारराजिता ।
ऊर्ध्वं स्थिताधोग्रामाणां दिदृक्षुरिव कौतुकम् ॥ २६ ॥

शीतोदापि स्त्रीस्वभावादिवाधोगामिनी क्रमात् ।
योजनानां सहस्रेऽधि याति भित्त्वा जगत्यध. ॥ २७ ॥

ગીતા નદીને દક્ષિણતટે પણ એ જ રીતે આઠ વિજયો છે એવી જ રીતે વળી શીતોદા નદીના બેઉ તટપર આઠ આઠ વિજયો છે ૨૧

પૂર્વ તરફના (અર્ધ) વિદેહમા જમીન હથેળી જેવી સપાટ છે તેથી ત્યા નદીઓ, પર્વતો અને વિજયો સમશ્રેણીએ રહેલા છે ૨૨

પણ પશ્ચિમ તરફના વિદેહમા તો જમીન વિયોગિની સ્રીની પેઠે ક્ષીણ થતી જાય છે એટલે સપાટ ભૂમિથી આરભીને પશ્ચિમ તરફ જતા છેવટે 'નલિનાવતી' તથા 'વપ્ર' નામના વિજયોમા ઢેવાડે આવેલા કેટલાક ગામો તો હજાર હજાર યોજન જેટલા નીચાણમા છે અને તેથી એઓ અધોલોકગ્રામ—એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે આ ગામોને છેડે જાણે સમુદ્રને રોકી રાખવાને માટે ભીંત હોયની એવી જમીન છે ૨૩-૨૫

ત્યા જ જયન્ત નામના દરવાજાથી સુશોભિત એવા 'જગતીનો કોટ' આવેલ છે અ જાણે અધોગ્રામના કૌતુક જોવા માટે ઉંચે ઉભો રહ્યો હોયની એમ લાગે છે ૨૬

શીતોદા નદી પણ જાણે સ્રીઓના એવા સ્વભાવને લીધે જ હોયની એમ અધોગમન કરતી કરતી એક સહસ્ર યોજન જેટલે નીચાણે 'જગતી' ના અધોભાગને ભેદીને સમુદ્રને મળે છે ૨૭

एव च पश्चिमार्धस्य क्रमनिम्ना क्षितिर्भवेत् ।
कूपकोशसमाकर्षिवृषगन्तव्यभूरिव ॥ २८ ॥
ततो निम्ननिम्नतरा भवन्ति समभूतलात् ।
तत्रत्या विजयाः शैला सरितश्च यथोत्तरम् ॥ २९ ॥
माल्यवद्गजदन्तस्य पूर्वतो विजयो भवेत् ।
कच्छाख्यस्तस्य पूर्वान्ते सीमकृच्चित्रपर्वत ॥ ३० ॥
तत. सुकच्छविजयस्तस्यापि सीमकारिणी ।
गाहावती नाम नदी महाकच्छस्तत. परम् ॥ ३१ ॥
विजयस्यास्य पूर्वान्ते बह्मकूटाभिधो गिरि. ।
कच्छावतीति विजयस्ततः परमुदीरित ॥ ३२ ॥
ह्रदावती नदी तस्य मर्यादाकारिणी तत ।
आवर्त्तविजयोऽस्यान्ते नलिनीकूटपर्वत ॥ ३३ ॥
मगलावर्त्तविजय एतस्मात्पूर्वतो भवेत् ।
तस्य वेगवती नाम नदी सीमाविधायिनी ॥ ३४ ॥
विजय पुष्कलः तस्या. पूर्वतस्तस्य सीमकृत् ।
एकशैलगिरिस्तस्माद्विजय. पुष्कलावती ॥ ३५ ॥

આ પ્રમાણે પશ્ચિમવિદેહની ભૂમિ કુવામાથી કોસ ખેચનારા બળદને ઓળગવી પડતી ભૂમિની પેઠે ક્રમે ક્રમે નીચી નીચી થતી જાય છે એથી ત્યાના વિજયો, નદીઓ અને પર્વતો સપાટ ભૂતળથી ઉત્તરોત્તર નીચા નીચા છે ૨૮-૨૯

માલ્યવાન ગજદતની પૂર્વદિશાએ ‘ કચ્છ ’ નામનો વિજય છે એને પૂર્વને છેડે ચિત્ર પર્વત સીમા બાધી રહેલો છે ૩૦

એની પછી ‘ સુકચ્છ ’ નામે વિજય છે અને એને સીમાડે ‘ ગાહાવતી ’ નામની નદી છે ત્યારપછી ‘ મહાકચ્છ ’ નામનો વિજય આવે છે-એને સીમાડે બ્રહ્મકૂટ પર્વત આવેલો છ એની પછી ‘ કચ્છાવતી ’ નામનો વિજય આવે છે એની મર્યાદા બાધનારી હ્રદાવતી નામની નદી છે તે પછી ‘ આવર્ત ’ નામનો વિજય આવે છે એને સીમાડે ‘ નલિનીકૂટ ’ નામે પર્વત છે એની પછી વળી મગળાવર્ત નામનો વિજય આવે છે એને સીમાડે વેગવતી નામની નદી છે ૩૧-૩૪

विजयेस्मिन् विजयते सीमन्धरजिनोऽधुना ।
जगद्दीनकरः पुण्यप्रकर्षप्राप्यदर्शनः ॥ ३६ ॥
तत.परं वनमुखमित्येव विजयाष्टकम् ।
शीताया उत्तरतटे पर्यन्ते वनराजितम् ॥ ३७ ॥
तत्समुखं वनमुखं शीताया दक्षिणे तटे ।
तस्मात्पश्चिमतो वत्सनामा विजय आहित ॥ ३८ ॥
बाहुनामा जिनः श्रीमान् विजयेऽस्मिन् विराजते ।
सुरेश्वरकरामर्शैरसकृन्मसृणक्रमः ॥ ३९ ॥
त्रिकूटः पर्वतोऽस्यान्ते सुवत्सविजयस्तत ।
तप्ता नामान्तरनदी तस्य सीमाविधायिनी ॥ ४० ॥
ततो महावत्सनामा विजयोऽस्य च सीमनि ।
शैलो वैश्रमणकूटस्तस्य पश्चिमतः पुनः ॥ ४१ ॥
वत्सावतीति विजयस्तस्य सीमाविधायिनी ।
नदी मत्ता ततः प्रत्यग् रम्याख्यो विजयस्ततः ॥ ४२ ॥

ત્યારપછી ' પુષ્કળ ' નામનો વિજય છે–એને સીમાડે એકશૈલ પર્વત આવેલો છે એની પછી ' પુષ્કલાવતી ' નામનો વિજય આવે છે–જેમા અત્યારે, પૂરા પુણ્ય કર્યા હોય તોજ દર્શન થાય એવા અને જગતનો અધકાર દૂર કરવામા સૂર્યસમાન શ્રીસીમધર તીર્થકર વિચરે છે એ પછી વનમુખ આવે છે ૩૫–૩૬

આ પ્રમાણે આઠે વિજયો છે એઓ શીતા નદીને ઉત્તર કિનારે આવેલા છે અને એમના પર્યન્ત ભાગમા વળી સુશોભિત વન આવી રહેલા છે ૩૭

એની સન્મુખ, શીતા નદીને દક્ષિણતટે વનમુખ છે એની પશ્ચિમે ' વત્સ ' નામનો વિજય છે–જેમા અત્યારે, ઈન્દ્રોસુદ્ધા જેમના ચરણની સેવા કરી રહેલા છે એવા, શ્રીમાન્ બાહુ નામે તીર્થંકર વિચરે છે આ વિજયને સીમાડે ' ત્રિકૂટ ' નામનો પર્વત છે ત્યારપછી ' સુવત્સ ' નામનો વિજય આવે છે–એને સીમાડે ' તપ્તા ' નામની અન્તર નદી આવી છે ૩૮–૪૦

ત્યારપછી 'મહાવત્સ' નામનો વિજય છે–એને સીમાડે વૈશ્રમણ નામનો પર્વત છે એની પશ્ચિમે ' વત્સાવતી ' નામનો વિજય છે–એની સીમા મત્તા નામની નદીથી બધાયલી છે એની પછી ' રમ્ય ' નામે વિજય છે, એની સીમા અજન નામના પર્વતથી બધાયલી છે ૪૧–૪૨

अञ्जनाद्रिरमुष्यान्ते रम्यको विजयस्ततः ।
उन्मत्ताख्या नदी तस्या विजयो रमणीयकः ॥ ४३ ॥

मातंजनगिरिस्तस्य सीम्न्यथो मंगलावती ।
विजयोऽस्य च सीमाया गिरि सौमनसाभिधः ॥ ४४ ॥

अस्य पश्चिमतो देवकुरवस्तदनन्तरम् ।
गिरिर्विद्युत्प्रभनामा गजदन्ताकृति स्थितः ॥ ४५ ॥

तस्य पश्चिमतः पद्मविजयः परिकीर्त्तितः ।
ततोऽङ्कापाती क्षितिभृत् सुपद्मो विजयस्ततः ॥ ४६ ॥

ततः क्षीरोदाख्यनदी महापद्माभिधस्ततः ।
विजयोऽन्तेऽस्य च पद्मपातीति क्षितिभृद्भवेत् ॥ ४७ ॥

पक्ष्मावतीति विजयः कथितस्तदनन्तरम् ।
शीतस्रोता नाम नदी तस्य सीमाविधायिनी ॥ ४८ ॥

तस्या पश्चिमतः शंखविजयोऽन्तेऽस्य राजते ।
आशीविषगिरिस्तस्माद्विजयो नलिनोऽमतः ॥ ४९ ॥

नद्यन्तर्वाहिनी तस्य मर्यादाकारिणी भवेत् ।
तस्या पश्चिमतः ख्यातो विजयः कुमुदाभिधः ॥ ५० ॥

ત્યાર પછી રમ્યક્ નામે વિજય આવે છે—એની સીમા બાંધનારી ઉન્મત્તા નામની નદી છે તે પછી રમણિક નામે વિજય આવે છે—એની સીમામા 'માતજન' પર્વત છે પછી 'મંગળાવતી' વિજય આવે છે—એની સીમામા સૌમનસ પર્વત છે ૪૩-૪૪

આ સૌમનસ પર્વતની પશ્ચિમે 'દેવકુરૂ' છે ત્યારપછી ગજદંતના આકારનો 'વિદ્યુત્પ્રભ' પર્વત આવે છે એની પશ્ચિમે 'પક્ષ્મ' નામનો વિજય છે—જેને છેડે 'અંકાપાતી' પર્વત છે ત્યાર પછી 'સુપક્ષ્મ' નામે વિજય આવે છે—જેને છેડે ક્ષીરોદા નામે નદી છે પછી 'મહાપક્ષ્મ' નામે વિજય છે—જેને સીમાડે 'પક્ષ્મપાતી' નામનો પર્વત આવી રહ્યો છે તે પછી પક્ષ્માવતી નામનો વિજય છે, જેના સીમાડામા 'શીતસ્રોતા નદી આવી છે ૪૫-૪૮

શીતસ્રોતાની પશ્ચિમે શંખ નામે વિજય છે—એની સીમા 'આશીવિષ' પર્વતથી બંધાયલી છે ત્યાર પછી 'નલિન' નામે વિજય છે—એની મર્યાદા અન્તર્વાહિની નામે નદીથી બંધા

सुखावहो गिरिस्तस्य मर्यादाकारको भवेत् ।
ततः परं च नलिनावतीति विजयो मतः ॥ ५१ ॥
नमस्यते सुकृतिभिः सुबाहुर्जगदीश्वरः ।
विजये विहरन्नस्मिन् शतक्रतुशतस्तुतः ॥ ५२ ॥
शीतोदादाक्षिणतटाश्रितं वनमुखं ततः ।
तत्संमुखं वनमुखं शीतोदोत्तरकूलजम् ॥ ५३ ॥
वनस्यैतस्य पूर्वस्यां विजयो वप्रनामकः ।
पूर्वतस्तस्य चन्द्राख्यो वक्षस्कारगिरिर्भवेत् ॥ ५४ ॥
विजये विहरत्यस्मिन् युगधरजिनेश्वरः ।
अधुना देशनासारैः पुनानो भव्यमण्डलम् ॥ ५५ ॥
ततः सुवप्रविजयस्ततो नद्यूर्मिमालिनी ।
ततो महावप्रनामा विजयः कथितो जिनैः ॥ ५६ ॥
ततः सूरो नाम गिरिस्ततो वप्रावती भवेत् ।
विजयोऽन्तेऽस्य गम्भीरमालिनी कथिता नदी ॥ ५७ ॥

પછી છે એની પશ્ચિમે 'કુમુદ' નામે વિજય છે—એની સીમા 'સુખાવહ' નામે પર્વત બાંધી રહ્યો છે ત્યાર પછી 'નલિનાવતી' નામનો વિજય આવે છે, જેમાં સેંકડો ઈન્દ્રો જેમને સેવી રહ્યા છે અને પુણ્યશાળી પ્રાણીઓ નમન કરી રહ્યા છે એવા શ્રીસુબાહુજિન વર્તમાન કાળે વિચરી રહ્યા છે ૪૯–૫૨

ત્યાર પછી શીતોદા નદીના દક્ષિણ તટપર વનમુખ આવે છે અને એની સન્મુખ એના ઉત્તર તટપર પણ વનમુખ છે ૫૩

આ વનની પૂર્વદિશામાં 'વપ્ર' નામે વિજય છે, અને એની પણ પૂર્વે 'ચન્દ્ર' નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત આવેલો છે ૫૪

એ 'વપ્ર' નામના વિજયમાં હાલમાં ઉપદેશાત્મક તત્વો સંભળાવી ભવ્યજનોને પવિત્ર કરતા શ્રીયુગધરજિન વિચરે છે ૫૫

તે પછી સુવપ્રવિજય અને ઊર્મિમાલિની નદી આવે છે ત્યારપછી મહાવપ્ર નામે વિજય અને સૂર નામનો પર્વત આવે છે તે પછી 'વપ્રાવતી' વિજય અને એને છેડે ગંભીરમાલિની નદી આવી રહી છે ૫૬–૫૭

अञ्जनाद्रिरमुष्यान्ते रम्यको विजयस्ततः ।
उन्मत्ताख्या नदी तस्या विजयो रमणीयकः ॥ ४३ ॥

मातंजनगिरिस्तस्य सीम्न्यथो मंगलावती ।
विजयोऽस्य च सीमाया गिरिः सौमनसाभिधः ॥ ४४ ॥

अस्य पश्चिमतो देवकुरवस्तदनन्तरम् ।
गिरिर्विद्युत्प्रभनामा गजदन्ताकृति स्थितः ॥ ४५ ॥

तस्य पश्चिमतः पद्मविजयः परिकीर्त्तितः ।
ततोऽङ्कापाती क्षितिभृत् सुपद्मो विजयस्ततः ॥ ४६ ॥

ततः क्षीरोदाख्यनदी महापद्माभिधस्ततः ।
विजयोऽन्तेऽस्य च पद्मपातीति क्षितिभृद्भवेत् ॥ ४७ ॥

पक्ष्मावतीति विजयः कथितस्तदन्तरम् ।
शीतस्रोता नाम नदी तस्य सीमाविधायिनी ॥ ४८ ॥

तस्याः पश्चिमतः शंखविजयोऽन्तेऽस्य राजते ।
आशीविषगिरिस्तस्माद्विजयो नलिनोऽग्रतः ॥ ४९ ॥

नद्यन्तर्वाहिनी तस्य मर्यादाकारिणी भवेत् ।
तस्याः पश्चिमतः ख्यातो विजयः कुमुदाभिधः ॥ ५० ॥

ત્યાર પછી રમ્યક નામે વિજય આવે છે–એની સીમા બાધનારી ઉન્મત્તા નામની નદી છે તે પછી રમણિક નામે વિજય આવે છે–એની સીમામા ' માતંજન ' પર્વત છે પછી ' મંગળાવતી ' વિજય આવે છે–એની સીમામા સૌમનસ પર્વત છે ૪૩-૪૪

આ સૌમનસ પર્વતની પશ્ચિમે 'દેવકુરુ' છે ત્યારપછી ગજદંતના આકારનો ' વિદ્યુત્પ્રભ' પર્વત આવે છે એની પશ્ચિમે ' પદ્મ ' નામનો વિજય છે–જેને છેડે ' અંકાપાતી ' પર્વત છે ત્યાર પછી ' સુપદ્મ ' નામે વિજય આવે છે–જેને છેડે ક્ષીરોદા નામે નદી છે પછી 'મહાપદ્મ' નામે વિજય છે–જેને સીમાડે ' પદ્મપાતી ' નામનો પર્વત આવી રહ્યો છે તે પછી પક્ષ્માવતી નામનો વિજય છે, જેના સીમાડામા ' શીતસ્રોતા નદી આવી છે ૪૫-૪૮

શીતસ્રોતાની પશ્ચિમે શંખ નામે વિજય છે–એની સીમા ' આશીવિષ ' પર્વતથી બંધાયલી છે ત્યાર પછી ' નલિન ' નામે વિજય છે–એની મર્યાદા અન્તર્વાહિની નામે નદીથી બંધા

सुखावहो गिरिस्तस्य मर्यादाकारको भवेत्।
ततः परं च नलिनावतीति विजयो मतः ॥ ५१ ॥
नमस्यते सुकृतिभिः सुबाहुर्जगदीश्वरः।
विजये विहरन्नस्मिन् शतक्रतुशतस्तुतः ॥ ५२ ॥
शीतोदादाक्षिणतटाश्रित वनमुख ततः।
तत्संमुख वनमुख शीतोदोत्तरकूलजम् ॥ ५३ ॥
वनस्यैतस्य पूर्वस्यां विजयो वप्रनामकः।
पूर्वतस्तस्य चन्द्राख्यो वक्षस्कारगिरिर्भवेत् ॥ ५४ ॥
विजये विहरत्यस्मिन् युगधरजिनेश्वरः।
अधुना देशनासारैः पुनानो भव्यमण्डलम् ॥ ५५ ॥
ततः सुवप्रविजयस्ततो नद्यूर्मिमालिनी।
ततो महावप्रनामा विजयः कथितो जिनैः ॥ ५६ ॥
ततः सूरो नाम गिरिस्ततो वप्रावती भवेत्।
विजयोऽन्तेऽस्य गम्भीरमालिनी कथिता नदी ॥ ५७ ॥

पछी छे एनी पाश्चमे 'कुमुद' नामे विजय छे—एनी सीमा 'सुखावह' नामे पर्वत बाधी रह्यो छे त्यार पछी 'नलिनावती' नामनो विजय आवे छे, जेमा सेकडो इन्द्रो जेमने सेवी रह्या छे अने पुण्यशाळी प्राणीओ नमन करी रह्या छे एवा श्रीसुबाहुजिन वर्तमान काळे विचरी रह्या छे ४९–५२

त्यार पछी शीतोदा नदीना दक्षिण तटपर वनमुख आवे छे अने एनी सन्मुख एना उत्तर तटपर पण वनमुख छे ५३

आ वननी पूर्वदिशामा 'वप्र' नामे विजय छे, अने एनी पण पूर्वे 'चन्द्र' नामनो वक्षस्कार पर्वत आवेलो छे ५४

ए 'वप्र' नामना विजयमा हालमा उपदेशात्मक तत्वो सभळावी भव्यजनोने पवित्र करता श्रीयुगधरजिन विचरे छे ५५

ते पछी सुवप्रविजय अने ऊर्मिमालिनी नदी आवे छे त्यारपछी महावप्र नामे विजय अने सूर नामनो पर्वत आवे छे ते पछी 'वप्रावती' विजय अने एने छेडे गभीरमालिनी नदी आवी रही छे ५६–५७

अञ्जनाद्रिरमुष्यान्ते रम्यको विजयस्ततः ।
उन्मत्ताख्या नदी तस्या विजयो रमणीयक. ॥ ४३ ॥

मातंजनगिरिस्तस्य सीम्न्यथो मगलावती ।
विजयोऽस्य च सीमायां गिरिः सौमनसाभिध. ॥ ४४ ॥

अस्य पश्चिमतो देवकुरवस्तदनन्तरम् ।
गिरिर्विद्युत्प्रभनामा गजदन्ताकृति स्थितः ॥ ४५ ॥

तस्य पश्चिमत. पद्मविजय. परिकीर्त्तित ।
ततोऽङ्कापाती क्षितिभृत् सुपद्मो विजयस्तत ॥ ४६ ॥

ततः क्षीरोदाख्यनदी महापद्माभिधस्तत. ।
विजयोऽन्तेऽस्य च पद्मपातीति क्षितिभृद्भवेत् ॥ ४७ ॥

पक्ष्मावतीति विजयः कथितस्तदन्तरम् ।
शीतस्रोता नाम नदी तस्य सीमाविधायिनी ॥ ४८ ॥

तस्या. पश्चिमत शखविजयोऽन्तेऽस्य राजते ।
आशीविषगिरिस्तस्माद्विजयो नलिनोऽग्रतः ॥ ४९ ॥

नद्यन्तर्वाहिनी तस्य मर्यादाकारिणी भवेत् ।
तस्या पश्चिमतः ख्यातो विजयः कुमुदाभिध. ॥ ५० ॥

ત્યાર પછી રમ્યક નામે વિજય આવે છે–એની સીમા બાધનારી ઉન્મત્તા નામની નદી છે તે પછી રમણિક નામે વિજય આવે છે–એની સીમામા ' માતજન ' પર્વત છે પછી ' મગળાવતી ' વિજય આવે છે–એની સીમામા સૌમનસ પર્વત છે ૪૩–૪૪

આ સૌમનસ પર્વતની પશ્ચિમે 'દેવકુરૂ' છે ત્યારપછી ગજદતના આકારનો ' વિદ્યુત્પ્રભ' પર્વત આવે છે એની પશ્ચિમે ' પક્ષ્મ ' નામનો વિજય છે–જેને છેડે ' અકાપાતી ' પર્વત છે ત્યાર પછી ' સુપક્ષ્મ ' નામે વિજય આવે છે–જેને છેડે ક્ષીરોદા નામે નદી છે પછી 'મહાપક્ષ્મ' નામે વિજય છે–જેને સીમાડે ' પક્ષ્મપાતી ' નામનો પર્વત આવી રહ્યો છે તે પછી પક્ષ્માવતી નામનો વિજય છે, જેના સીમાડામા ' શીતસ્રોતા નદી આવી છે ૪૫–૪૮

શીતસ્રોતાની પશ્ચિમે શખ નામે વિજય છે–એની સીમા ' આશીવિષ ' પર્વતથી બધાયલી છે ત્યાર પછી ' નલિન ' નામે વિજય છે–એની મર્યાદા અન્તર્વાહિની નામે નદીથી બધા

सुखावहो गिरिस्तस्य मर्यादाकारको भवेत् ।
तत. परं च नलिनावतीति विजयो मत ॥ ५१ ॥

नमस्यते सुकृतिभिः सुबाहुर्जगदीश्वरः ।
विजये विहरन्नस्मिन् ग्रतकतुशतस्तुतः ॥ ५२ ॥

शीतोदादाक्षिणतटाश्रित वनमुख तत ।
तत्समुख वनमुख शीतोदोत्तरकूलजम् ॥ ५३ ॥

वनस्यैतस्य पूर्वस्यां विजयो वप्रनामकः ।
पूर्वतस्तस्य चन्द्राख्यो वक्षस्कारगिरिर्भवेत् ॥ ५४ ॥

विजये विहरत्यस्मिन् युगधरजिनेश्वरः ।
अधुना देशनासारैः पुनानो भव्यमण्डलम् ॥ ५५ ॥

तत सुवप्रविजयस्ततो नद्यूर्मिमालिनी ।
ततो महावप्रनामा विजयः कथितो जिनैः ॥ ५६ ॥

ततः सूरो नाम गिरिस्ततो वप्रावती भवेत् ।
विजयोऽन्तेऽस्य गम्भीरमालिनी कथिता दी ॥ ५७ ॥

પછી છે એની પાશ્ચમે 'કુમુદ' નામે વિજયં છે—એની સીમા 'સુખાવહ' નામે પર્વત બાધી રહ્યો છે ત્યાર પછી 'નલિનાવતી' નામનો વિજય આવે છે, જેમા સેકડો ઇન્દ્રો જેમને નેવી રહ્યા છે અને પુણ્યશાળી પ્રાણીઓ નમન કરી રહ્યા છે એવા શ્રીસુબાહુજિન વર્તમાન કાળે વિચરી રહ્યા છે ૪૯—૫૨

ત્યાર પછી શીતોદા નદીના દક્ષિણ તટપર વનમુખ આવે છે અને એની સન્મુખ એના ઉત્તર તટપર પણ વનમુખ છે ૫૩

આ વનની પૂર્વદિશામા 'વપ્ર' નામે વિજય છે, અને એની પણ પૂર્વે 'ચન્દ્ર' નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત આવેલો છે ૫૪

એ 'વપ્ર' નામના વિજયમા હાલમા ઉપદેશાત્મક તત્વો સભળાવી ભવ્યજનોને પવિત્ર કરતા શ્રીયુગધરજિન વિચરે છે ૫૫

તે પછી સુવપ્રવિજય અને ઊર્મિમાલિની નદી આવે છે ત્યારપછી મહાવપ્ર નામે વિજય અને સૂર નામનો પર્વત આવે છે તે પછી 'વપ્રાવતી' વિજય અને એને છેડે ગભીરમાલિની નદી આવી રહી છે ૫૬—૫૭

ततश्च वल्गुविजयस्ततो नागाभिधो गिरिः ।
ततः सुवल्गुविजयस्ततश्च फेनमालिनी ॥ ५८ ॥

स्यादन्तरनदी तस्या गन्धिलो विजयः परः ।
ततोगिरिर्देवनामा ततश्च विजयः किल ॥ ५९ ॥

स्यात् गन्धिलावती नाम्ना ततश्च गन्धमादनः ।
गजदन्तगिरिस्तस्मादुत्तराः कुरवः पराः ॥ ६० ॥ युग्मम् ॥

एव च　कच्छः सुकच्छश्च महाकच्छः कच्छावतीति च ।
आवर्तो मंगलावर्तः पुष्कलः पुष्कलावती ॥ ६१ ॥

वत्सः सुवत्सश्च महावत्सो वत्सावतीति च ।
रम्यो रम्यकरमणीयौ मगलावतीति च ॥ ६२ ॥

पद्मः सुपद्मश्च महापक्ष्मः पद्मावतीति च ।
शखश्च नलिनश्चैव कुमुदो नलिनावती ॥ ६३ ॥

वप्रः सुवप्रश्च महावप्रो वप्रावती तथा ।
वल्गुः सुवल्गुर्विजयो गन्धिलो गन्धिलावती ॥ ६४ ॥

द्वात्रिंशदेते विजया कच्छाद्या स्युरिति क्रमात् ।
माल्यवद्गजदन्ताद्रेरारभ्यागन्धमादनम् ॥ ६५ ॥

ત્યારપછી 'વલ્ગુ' વિજય અને 'નાગ' પર્વત આવે છે તે પછી 'સુવલ્ગુ' વિજય અને એને છેડે 'ફેનમાલિની' નદી આવી રહી છે ૫૮

ત્યારપછી 'ગન્ધિલ' નામનો વિજય અને એને છેડે 'દેવ' નામનો પર્વત આવેલ છે વળી એની પછી ગન્ધિલાવતી વિજય અને એને છેડે 'ગન્ધમાદન' નામે ગજદન્તપર્વત ઉભો છે ૫૯-૬૦

ત્યારપછી 'ઉત્તરકુરૂ' ક્ષેત્ર આવે છે

અને એવી રીતે (૧) કચ્છ, (૨) સુકચ્છ, (૩) મહાકચ્છ, (૪) કચ્છાવતી, (૫) આવર્ત્ત, (૬) મંગળાવર્ત્ત, (૭) પુષ્કલ, (૮) પુષ્કલાવતી, (૯) વત્સ, (૧૦) સુવત્સ,(૧૧) મહાવત્સ,(૧૨) વત્સાવતી, (૧૩) રમ્ય, (૧૪) રમ્યક, (૧૫) રમણીય, (૧૬) મંગળાવતી, (૧૭) પક્ષ્મ, (૧૮) સુપક્ષ્મ, (૧૯) મહાપક્ષ્મ, (૨૦) પક્ષ્માવતી, (૨૧) શંખ, (૨૨) નલિન, (૨૩) કુમુદ, (૨૪) નલિનાવતી, (૨૫) વપ્ર, (૨૬) સુવપ્ર, (૨૭) મહાવપ્ર, (૨૮) વપ્રાવતી, (૨૯) વલ્ગુ (૩૦)

द्वाविंशति शतानीषश्यूनानि च त्रयोदश ।
योजनानीह विष्कम्भः सर्वेषु विजयेष्वथ ॥ ६६ ॥
सहस्राणि षोडशैषामायाम पचभि शतै. ।
योजनानां द्वानवत्या चाढ्यानि द्विकलाढ्यया ॥ ६७ ॥
अन्तर्नदीनां सर्वासा वक्षस्कारमहीभृताम् ।
सर्वेषामप्यसावेवायामो ज्ञेयो विचक्षणै ॥ ६८ ॥

अत्रायमाम्नाय ।

शीताशीतोदयोर्वार्द्धिप्रवेश एव यद्यपि ।
विष्कम्भ. स्याद्योजनानां पूर्णपचशतात्मक ॥ ६९ ॥
हीनो हीनतरोऽन्यत्र तथाप्युभयकूलयो. ।
कच्छादीनां विजयानां समीपे रमणोचितौ ॥ ७० ॥
द्वौ द्वौ तयो. स्त. रमणप्रदेशौ तदपेक्षया ।
सर्वत्राप्यनयोर्व्यासो भाव्य. पचशतात्मकः ॥ ७१ ॥ विशेषकम् ॥
ततो विदेहविष्कम्भे शीताव्यासेन वर्जिते ।
अर्धितेऽन्तर्नदीवक्षस्काराद्रिविजयाततिः ॥ ७२ ॥

સુવલ્ગુ, (૩૧) ગન્ધિલ અને (૩૨) ગન્ધિલાવતી—એ બત્રીશ વિજયો માલ્યવાન નામના ગજદંત પર્વતથી આરભીને ગન્ધમાદન પર્વત સુધીમા આવેલા છે ૬૧– ૫

એ બત્રીશે વિજયોનો વિષ્કભ બે હજાર બસો ને તેર યોજનમા કઈક ન્યૂન છે અને એમની લબાઈ સોળહજાર પાચસો બાણુ યોજન અને બે 'કળા' છે ૬૬– ૭

વળી સર્વ અન્તર નદીઓ તથા સર્વ વક્ષસ્કાર પર્વતોની લબાઇ પણ એટલી જ સમજવી ૬૮

એ સમજણ આ પ્રમાણે —શીતા અને શીતોદા નદીઓનો વિષ્કભ સમુદ્રને મળતી વખત સપૂર્ણ પાચસો યોજન છે અને બીજી જગ્યાએ એથી ઘટતો ઘટતો છે, તોપણ 'કચ્છ' વગેરે વિજયોની સમીપમા બેઉ તટપર એમને જોઇએ એવા રમણપ્રદેશો છે—એ અપેક્ષાએ સર્વસ્થળે એમનો વ્યાસ પાચસો યોજન ગણવો અને તેથી શીતાનો વ્યાસ બાદ કરતા વિદેહનો જટલો વિષ્કભ રહે તેનુ અરધોઅરધ કરતા જે આવે તે અન્તરનદી તથા વક્ષસ્કાર તથા વિજયોની લબાઇ આવી [(૩૩૬૮૪ યો૦ ૪ ક૦—૫૦૦ યો૦)÷ ૨=૧૬૫૯૨ યો૦ ૨ ક૦] ૬૯–૭૨

एते च विजया सर्वे वैताढ्यैर्विहिता द्विधा ।
पूर्वापरायततया स्थितै रजतकान्तिभि॰ ॥ ७३ ॥

स्वरूपतोऽमी भरतवैताढ्यस्य सहोदरा ।
आयामतश्च विजयविष्कम्भसदृशा इमे ॥ ७४ ॥

समक्षेत्रस्थितेश्चैषां धनुर्बाहाद्यसम्भव ।
मूलादूर्ध्वं योजनाना दशाना समतिक्रमे ॥ ७५ ॥

एषु द्वे खेचरश्रेण्यौ तयोर्विद्याभृतामिह ।
पुराणि पचपचाशत् प्रत्येकं पार्श्वयोर्द्वयो ॥ ७६ ॥ युग्मम् ॥

तत॰ पुनर्योजनाना दशाना समतिक्रमे ।
शक्रेशानाभियोग्यानां द्वे श्रेण्यौ पार्श्वयोर्द्वयो ॥ ७७ ॥

तत्रापि शीताया दक्षिणतटे वैताढ्या विजयेषु ये ।
तत्राभियोग्यश्रेण्यो यास्ता॰ सौधर्मस्य वज्रिण ॥ ७८ ॥

शीतायाश्चोत्तरतटे वैताढ्या॰ विजयेषु ये ।
तत्राभियोग्यश्रेण्यो यास्ता ईशानसुरेशितु॰ ॥ ७९ ॥

એ સર્વ વિજયોને, પુવ પશ્ચિમ લાબા પડેલા વૈતાઢ્યપર્વતોએ બે વિભાગમા વ્હેચી નાખ્યા છે ૭૩

એ વૈતાઢ્યોનુ સ્વરૂપ ભરતક્ષેત્રના વૈતાઢ્ય સમાન છે અને એમની લબાઈ વળી વિજયોના પહોળાઈ જેવડી છે ૭૪

સપાટ જમીનપર રહેલા હોવાથી એમને શર ક બાહા વગેરે હોતા નથી ૭૫

એમના મૂળ આગળથી દશ યોજન ઉંચ ચઢતા બે વિદ્યાધરોની શ્રેણિઓ આવે છે પ્રત્યેક શ્રેણિમા બેઉ પડખે વિદ્યાધરોના પચાવન પચાવન નગરો છે ૭૫–૭૬

વળી ત્યાથી યે દશ યોજન આગળ વધતા, બેઉ બાજુએ સૌધર્મેન્દ્ર તથા ઇશાનેન્દ્રના અભિયોગી દેવો (સેવકો) ની બે શ્રેણિઓ આવેલી છે ૭૭

એમા પણ, શીતા નદીના દક્ષિણતટપરના વિજયોના વૈતાઢ્ય પર જે શ્રેણિઓ છે તે સૌધર્મેન્દ્રના અભિયોગી દેવોની છે, અને શીતાના ઉત્તરતટપરના વિજયોના વૈતાઢ્ય પર જે શ્રેણિઓ છે તે ઇશાનેન્દ્રના અભિયોગી દેવોની સમજવી ૭૮–૭૯

सर्वेऽप्यमी नवनवकूटालंकृतमौलयः ।
मानं स्वरूप कूटानामुक्तवैताढ्यकूटवत् ॥ ८० ॥

पूर्वस्यां प्रथमं कूटं सिद्धायतनसंज्ञितम् ।
ततः स्वस्वविजयार्धकूटं दक्षिणशब्दयुक् ॥ ८१ ॥

खण्डप्रपातकूटं स्यान्माणिभद्र ततः परम् ।
वैताढ्यं पूर्णभद्रं च तमिस्रगुहमित्यपि ॥ ८२ ॥

ततः स्वस्वविजयार्धकूटमुत्तरशब्दयुक् ।
वैताढ्येष्वन्तिमं कूट ज्ञेयं वैश्रमणाभिधम् ॥ ८३ ॥

वैताढ्येषु हि सर्वेषु कूटं द्वितीयमष्टमम् ।
स्याद्दक्षिणोत्तरस्वस्वविजयार्धाभिधं क्रमात् ॥ ८४ ॥

यथा दक्षिणकच्छार्धकूटं द्वितीयमष्टमम् ।
भवेदुत्तरकच्छार्धं कच्छवैताढ्यपर्वते ॥ ८५ ॥

अर्धे द्वे द्वे विजयानां वैताढ्यगिरिणा कृते ।
यथा दक्षिणकच्छार्धं तथा कच्छार्धमुत्तरम् ॥ ८६ ॥

આ સર્વ વૈતાઢયો નવ નવ શિખરોથી વિરાજી રહ્યા છે એમનુ માન અને સ્વરૂપ પૂર્વોક્ત ભરતના વૈતાઢયના શિખરો પ્રમાણે છે ૮૦

પહેલુ શિખર પૂર્વ દિશામા ' સિદ્ધાયતન ' નામે છે, બીજુ તે તે વિજયનું દક્ષિણાર્ધકૂટ, ત્રીજુ ખડપ્રપાત, ચોથુ માણિભદ્ર, પાચમુ વૈતાઢય, છઠ્ઠું પૂર્ણભદ્ર, સાતમુ તમિસ્રગુહ, આઠમુ તે તે વિજયનુ ઉત્તરાર્ધકૂટ અને નવમુ વૈશ્રમણ-એ પ્રમાણે છે ૮૧-૮૩

અહિ બીજા અને આઠમા-એમ જે બે શિખરના નામ કહ્યા તેમા જે જે વિજયના તે શિખર હોય તે તે વિજયના નામ એમા ઉમેરવા એટલે એમ કે ' કચ્છ ' નામના વિજયના વૈતાઢયનુ બીજુ શિખર ' દક્ષિણકચ્છાર્ધકૂટ ' અને એનુ આઠમુ શિખર ' ઉત્તરકચ્છાર્ધકૂટ ' એ નામે હોય ૮૪-૮૫

વૈતાઢ્યપર્વતથી થયેલા બબ્બે ભાગમાથી એક અરધા ભાગમા દક્ષિણકચ્છાર્ધશિખર અને બીજા અરધા ભાગમા ઉત્તરકચ્છાર્ધશિખર-એમ આવે છે ૮૬

अर्धस्य तस्यैकैकस्य सहस्राण्यष्ट दीर्घता ।
योजनानां द्विशत्येकसप्तत्याढ्या तथा कला ॥ ८७ ॥

नीलवन्निषधक्ष्माभृद्दक्षिणोदग्नितम्बयोः ।
शैलो वृषभकूट' स्याद्विजय विजय प्रति ॥ ८८ ॥

तस्य चाद्रेरुभयतः कुण्डमेकैकमस्ति तत् ।
सिन्धुकुण्ड पश्चिमतो गगाकुण्ड च पूर्वत ॥ ८९ ॥

ते च षष्टिं योजनानि विष्कम्भायामतो मते ।
किंचिदूननवत्याढ्य शत च परिवेपत ॥ ९० ॥

योजनानि दशोद्विद्धे विमलोदकपूरिते ।
द्वीपेनैकैकेन रम्ये स्वदेवीभवनस्पृशा ॥ ९१ ॥ युग्मम् ॥

एताभ्यामथ कुण्डाभ्यां सिन्धुर्गंगा च निम्नगे ।
दक्षिणेन तोरणेन निर्गते दक्षिणामुखे ॥ ९२ ॥

अपान्तरालेऽनेकाभिर्नदीभि. पथि सश्रिते ।
वैताढ्यसविधे सप्तनदीसहस्रसेविते ॥ ९३ ॥

तमिस्राया पश्चिमत सिन्धुर्वैताढ्यभूधरम् ।
गगा खण्डप्रपाताया. प्राग्विभिद्य च निर्गते ॥ ९४ ॥

એવા દરેક અરધીઆની લ બાઇ આઠહજાર બસો એકોતેર યોજન અને એક કળા છે ૮૭

હવે નીલવાન્ અને નિષધપર્વતની ઉત્તર અને દક્ષિણ એમ બેઉ બાજુએ વિજયેવિજયે વૃષભકૂટ પર્વત પડેલો છે ૮૮

તે પર્વતની બેઉ બાજુએ અકેક કુડ છે પશ્ચિમે સિન્ધુકુડ, અને પૂર્વે ગ ગાકુડ ૮૯

બેઉ કુડ સાઠસાઠ યોજન લાબા પહોળા છે એમનો ઘેરાવો એકસો નેવુ યોજનમા કઇક ઓછો છે અને એઓની ઉંડાઇ દશ યોજન છે. એઓ નિર્મળ જળથી ભરેલા છે વળી પ્રત્યે કમા અકેક દ્વીપ છે એમા પોતપોતાની દેવીનુ ભવન આવેલુ છે ૯૦–૯૧

હવે એ બેઉ કુડમાથી, દક્ષિણબાજુના તોરણમાથી, ગ ગા અને સિન્ધુ નદીઓ દક્ષિણ તરફ વહે છે માર્ગમા એમનામા અનેક નદીઓ ભળે છે અને વૈતાઢ્ય નજદીક પહોચતામા તો એ બી નદીઓની સ ખ્યા સાતહજાર થાય છે સિન્ધુ નદી તમિસા ગુફાથી પશ્ચિમે, અને ગ ગા

याम्यार्धेऽपि नदीसप्तसहस्रसंश्रिते इति ।
सरित्सहस्रकै. प्रत्येकं चतुर्दशभिरन्विते ॥ ९५ ॥
शीतानदीं प्रविशतः दक्षिणाभिमुखाध्वना ।
ततो भवन्ति षट्खंडाः सर्वेऽपि विजया इमे ॥ ९६ ॥ कुलकम् ॥

शीताया याम्यकूलेऽपि विजयेष्वेवमष्टसु ।
निषधस्योदग्नितम्बे एकैको वृषभाचल. ॥ ९७ ॥
तस्याप्युभयत. प्राग्वत् कुण्डे द्वे द्वे तथाविधे ।
प्रत्यग् रक्तवतीकुण्डं रक्ताकुण्डं च पूर्वत. ॥ ९८ ॥
एताभ्यामपि कुण्डाभ्यां निर्गते उत्तरामुखे ।
रक्तारक्तवती नद्यौ भित्त्वा वैताढ्यभूधरम् ॥ ९९ ॥
शीतानदीं प्रविशत. स्वरूपं पुनरेतयो. ।
पूर्वोक्ताभिः नदीभिः स्यान्निःशेषमविशेषितम् ॥१००॥ युग्मम् ॥

शीतोदायाम्यकूलेऽपि विजयेष्वेवमष्टसु ।
निषधस्योदग्नितम्बे एकैको वृषभाचल. ॥ १०१ ॥

નદી ખડપ્રપાત ગુફાની પૂર્વે, વૈતાઢ્યપર્વતને ભેદીને નીકળે છે જેમ ઉત્તરાર્દ્ધમા તેમ દક્ષિણાર્દ્ધમા પણ, બેઉ નદીઓમા સાતસાત હજાર નદીઓ આવીને ભળે છે એટલે દરેક ચૌદચૌદ હજાર નદીઓને લઇને દક્ષિણતરફને માર્ગે શીતાનદીમા પ્રવેશ કરે છે અને તેથી જ આ સર્વ વિજયોના છ છ ખડ થાય છે ૯૨-૯૬

શીતા નદીના દક્ષિણતટપર પણ જે આઠ વિજયો છે તેમા નિષધપર્વતની ઉત્તરતરફની બાજુએ એકેકો 'વૃષભાચળ' પર્વત છે ૯૭

એની પણ બેઉ બાજુએ પૂર્વની પેઠે બબ્બે કુડ છે, પશ્ચિમ તરફ 'રક્તવતી કુડ' છે અને પૂર્વ તરફ 'રક્તા કુડ' છે ૯૮

એ બેઉ કુડોમાથી પણ ઉત્તરસન્મુખ 'રક્તા' અને 'રક્તવતી' નામની નદીઓ નીકળેલી છે અને એઓ વૈતાઢ્યપર્વતને ભેદીને 'શીતા' નદીમા ભળે છે ૯૯

એ બેઉ નદીઓનુ સર્વ સ્વરૂપ લેશ પણ તફાવત વિના પૂર્વોક્ત નદીઓ જેવુ જ છે ૧૦૦

એવી જ રીતે 'શીતોદા' નદીને પણ દક્ષિણતટે જે આ૦ વિજયો છે તેમા આવેલા નિષધપર્વતની ઉત્તરમેખલાપર પણ એકેક વૃષભાચળ પર્વત છે ૧૦૧

तस्याप्युभयत. कुण्डे प्राग्वद् द्वे द्वे मनोरमे ।
सिन्धुकुण्ड पश्चिमतो गगाकुण्ड च पूर्वत ॥ १०२ ॥
ताभ्यां गगासिन्धुनद्यौ प्रव्यूढे उत्तराध्वना ।
प्राग्वद्विभिन्नवैताढ्ये शीतोदां विशतो नदीम् ॥ १०३ ॥
इत्थमेवोत्तरतटे शीतोदासरित. किल ।
नितम्बे दक्षिणे नीलवतोऽस्ति वृषभाचलः ॥ १०४ ॥
प्राग्वद् वृषभकूटस्य गिरेरस्यास्ति पूर्वत ।
रक्ताकुण्ड रक्तवतीकुण्ड पश्चिमतस्तत ॥ १०५ ॥
एताभ्यामपि कुण्डाभ्या निर्गत्य दक्षिणामुखे ।
रक्तारक्तवती नद्यौ भित्त्वा वैताढ्यभूधरम् ॥ १०६ ॥
शीतोदायां प्रविशतः याम्येन ऋजुनाध्वना ।
गंगासिन्धुश्रवन्तीभ्यामिमा. सर्वात्मना समाः ॥१०७॥ युग्मम् ।

तथाहु. क्षमाश्रमणमिश्रा. ।

सीयाइउइन्नेसु सीओयाए य जम्मविजएसु ।
गगासिन्धु नईओ इयरेसु य रत्तरत्तवई ॥ १०८ ॥

એ પર્વતની પણ બેઉ બાજુએ પૂર્વપ્રમાણે બબ્બે સુદર કુડો છે, પશ્ચિમ તરફ સિન્ધુ કુડ છે અને પૂર્વતરફ ગગાકુડ છે એમાના સિન્ધુ કુડમાથી સિન્ધુ અને ગગાકુડમાથી ગગા નદી નીકળે છે તેઓ ઉત્તર તરફ વહેતી પૂર્વની પેઠે વૈતાઢ્યને ભેદીને શીતા નદીને મળે છે ૧૦૨-૧૦૩

એજ પ્રમાણે શીતોદા નદીને ઉત્તર તટે, નીલવાન પર્વતની દક્ષિણ મેખલાપર પણ વૃષભાચળ પુર્વત આવ્યો છે ૧૦૪

એ પર્વતની પૂર્વે, પૂર્વપ્રમાણે, રકતાકુડ નામે કુડ છે, અને પશ્ચિમે ' રકતવતી ' કુડ છે આ બેઉ કુડમાથી પણ ' રકતા ' અને ' રકતવતી ' નામે નદીઓ નીકળી, દક્ષિણ તરફ વહી, વૈતાઢ્યપર્વતને ભેદી સીધી દક્ષિણતરફ શીતોદા નદીને મળે છે આ બેઉ નદીઓનુ સર્વસ્વરૂપ ગગા અને સિન્ધુ નદીઓની જેવુ જ સમજવુ ૧૦૫-૧૦૭

આ બાબતમા શ્રીક્ષમાશ્રમણમિશ્ર કહે છે કે–શીતા નદીની ઉત્તરમા અને શીતોદા નદીની દક્ષિણમા (જે વિજયો છે તેમા) ગગા અને સિન્ધુ નદીઓ છે અને એથી ઇતર, એટલે

कुण्डान्येवं चतुःषष्टिः द्वात्रिंशत् वृषभाद्रयः ।
स्वरूपमेषां भरतवर्तिकुण्डर्षभाद्रिवत् ॥ १०९ ॥
चतुःषष्टेः तथैवासां नदीनां ह्रदनिर्गमात् ।
आरभ्य शीताशीतोदावाहिनीसगमावधि ॥ ११० ॥
सर्वं स्वरूपं भरतगंगासिन्धुसरित्समम् ।
प्रत्येकं परिवारोऽपि तावान् ज्ञेयो विशारदैः ॥ १११ ॥ युग्मम् ॥
गंगारक्तान्यतरस्याः प्रवेशे मागधाभिधम् ।
शीताशीतोदयोरन्यतरस्यां तीर्थमाहितम् ॥ ११२ ॥
एवं सिन्धुरक्तवत्योर्योगे प्रभासनामकम् ।
तयोर्द्वयोरन्तराले वरदामं भवेदिह ॥ ११३ ॥
एवं तीर्थत्रयं ज्ञेयं विजयं विजयं प्रति ।
स्वरूपमेषां भरततीर्थवत् परिभाव्यताम् ॥ ११४ ॥
उत्तराहेषु शीताया कच्छादिविजयेष्विमाः ।
राजधान्यो दक्षिणार्धमध्यखण्डेषु कीर्तिताः ॥ ११५ ॥

શીતાની દક્ષિણમા અને શીતોદાની ઉત્તરમા જે વિજયો છે તેમા ' રકતા ' અને ' રકતવતી ' નદીઓ છે ૧૦૮

એવીરીતે (મહાવિદેહક્ષેત્રમા) કુંડો ચોસઠ અને વૃષભાચળ પર્વતો બત્રીશ થયા —એઓનુ સર્વ સ્વરૂપ ભરતક્ષેત્રના કુડ અને વૃષભાચળ સમાન છે ૧૦૯

વળી, ઠેક દ્રહમાથી નીકળવાથી આરભીને શીતાશીતોદાના સગમ સુધીનું ચોસઠે નદીઓનુ સ્વરૂપ પણ એજ પ્રમાણે ભરતક્ષેત્રની ગગાસિન્ધુ નદીઓના જેવુ છે તેમનો તેમનો પરીવાર પણ તેટલોજ જાણવો ૧૧૦-૧૧૧

ગગાનદી કે રક્તાનદી જે સ્થળે શીતા કે શીતોદા નદીને મળે છે તે સ્થળ ' માગધ ' તીર્થ કહેવાય છે એવી જ રીતે સિન્ધુ અને રકતવતીના સગમપર ' પ્રભાસ ' નામનુ તીર્થ છે અને એ બેઉ તીર્થોની વચમા ' વરદામ ' નામનુ તીર્થ છે ૧૧૨-૧૧૩

એ પ્રમાણે પ્રત્યેક વિજયે ત્રણ ત્રણ તીર્થ છે એમનુ સ્વરૂપ સર્વથા ભરતક્ષેત્રના તે તે તીર્થો જેવુ છે ૧૧૪

શીતા નદીની ઉત્તરદિશાએ દક્ષિણાર્ધના મધ્યખડોમા કચ્છ વગેરે આઠ વિજયોની નીચે

क्षेमा क्षेमपुरी चैवारिष्टा रिष्टवती पुरी ।
खड्गी मजूषौषधिश्च पुरी च पुण्डरीकिणी ॥ ११६ ॥

शीताया दाक्षिणात्येषु वत्सादिविजयेष्विमा ।
राजधान्य उत्तरार्द्धे मध्यखण्डेषु वर्णिता ॥ ११७ ॥

सुसीमा कुण्डला चैवापराजिता प्रभकरा ।
अकावती पद्मवती शुभाथ रत्नसंचया ॥ ११८ ॥

शीतोदाया याम्यतटे पद्मादिविजयेष्विमा ।
उत्तरार्द्धमध्यखण्डे राजधान्यो निरूपिता ॥ ११९ ॥

अश्वपुरी सिंहपुरी महाख्या विजयाभिधा ।
अपराजितापराख्या शोका च वीतशोकिका ॥ १२० ॥

शीतोदाया उदीच्येषु वप्रादिविजयेष्विमा ।
याम्यार्द्धे मध्यखण्डेषु राजधान्यो जिनैः स्मृता ॥ १२१ ॥

विजया वैजयन्ती च जयन्ती चापराजिता ।
चक्रपुरी खड्गपुर्यवन्ध्यायोध्येति नामतः ॥ १२२ ॥

પ્રમાણે આઠ રાજધાની છે —(૧) ક્ષેમા, (૨) ક્ષેમપુરી, (૩) અરિષ્ટા, (૪) રિષ્ટવતી, (૫) ખડ્ગી, (૬) મજૂષા, (૭) ઔષધી અને (૮) પુડરીકિણી ૧૧૫-૧૧૬

વળી શીતા નદીની દક્ષિણે ઉત્તરાર્ધમધ્યખડમા વત્સ વગેરે આઠ વિજયોની નીચે પ્રમાણે આઠ રાજધાની છે —(૧) સુસી [illegible] કુડલા, (૩) અપરાજિતા, (૪) પ્રભકરા, (૫) અકાવતી, [illegible] ની, (૭) શુભા [illegible] ચયા ૧૧૭-૧૧૮

[illegible] નદીના [illegible] ઉત્તરાર્ધમધ્યખડમા પદ્મ વગેરે આઠ વિજયોની [illegible] રા [illegible] પુરી, (૨) [illegible] (૩) મહા, (૪) [illegible] (૬) [illegible] (૮) વીત [illegible] ૧૨૦

[illegible] ઉત્તર [illegible] ધ્ધાર્ધ [illegible] વગેરે [illegible] (૨) [illegible] ની, [illegible] ૧૨૨

विजयेष्वेषु मनुजाः पंचचापशतोन्नताः ।
जघन्योत्कर्षत. पूर्वकोटीक्षुल्लभवायुषः ॥ १२३ ॥
नानासंहनना नानासंस्थाना विविधाशयाः ।
मृत्वा नानागतिं यान्ति स्वस्वकर्मानुसारत. ॥ १२४ ॥ युग्मम् ॥
कालः सदात्र दुःषमासुषमारकसन्निभ ।
साम्प्रतीनभरतवत् गर्भापत्यावनादिकम् ॥ १२५ ॥
आहारस्यान्तरे माने चानैयत्यं तथैव हि ।
ततश्चतु'शतगुणं मानं च स्यात् गृहादिषु ॥ १२६ ॥
चित्राद्यान् देवशैलांस्तान् वक्षस्कारगिरीन् विदुः ।
चतुरः चतुरः शीताशीतोदयोः तटद्वये ॥ १२७ ॥
चित्रश्च ब्रह्मकूटश्च नलिनीकूट इत्यपि ।
एकशैलश्चेति शीतोत्तरकूले धराधराः ॥ १२८ ॥
त्रिकूटश्च वैश्रमणोऽञ्जनो मातञ्जनोऽपि च ।
शीताया दक्षिणतटे वक्षस्काराचला इमे ॥ १२९ ॥

આ સર્વ વિજયોમા જે મનુષ્યો વસે છે તે ઉચાઇમા પાચસો ધનુષ્ય છે અને એમનુ આયુષ્ય એકસરખુ કોડ પૂર્વ ક્ષુલ્લક ભવનુ છે એ મનુ'યોના સઘયણ અને સઠાણ એક જ જાતિના ન હોતા વિવિધ પ્રકારના છે અને એમના આશયો પણ વિવિધ છે મૃત્યુ બાદ એઓ પોતપોતાના કર્મોને અનુસારે વિવિધ જન્મ ધારણ કરે છે ૧૨૩–૧૨૪

ત્યા સદા દુષમસુષમા કાળ વર્તે છે વળી ત્યા ગર્ભધારણ, અપત્યપાલન વગેરે અર્વાચીન ભરતક્ષેત્રની પેઠે છે વળી એઓ કેટલે કેટલે અન્તરે આહાર લે છે તથા કેટલા પ્રમાણમા લે છે એ વાતનો કઈ નિયમ નથી એમના ઘર વગેરેનુ પ્રમાણ ભરતક્ષેત્રના ઘર વગેરે કરતા ચારસોગણુ છે ૧૨૫–૧૨૬

શીતા અને શીતોદાના બેઉ તટપર ચારચાર દેવગિરિ તથા ચાર ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતો આવેલા છે ૧૨૭

એ આ પ્રમાણે —

ચિત્રકૂટ, બ્રહ્મકૂટ, નલિનીકૂટ અને એકશૈલ એ ચાર દેવગિરિ શીતા નદીના ઉત્તર તટપર આવેલા છે, અને એના દક્ષિણ તટપર ત્રિકૂટ, વૈશ્રમણ, અજન અને માતજન નામના ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતો આવી રહ્યા છે ૧૨૮–૧૨૯

अकापाती पद्मपाती आशीविष• सुखावह ।
शीतोदाया याम्यतटे वक्षस्काराद्रय स्मृताः ॥ १३० ॥
चन्द्रः सूर्यश्च नागश्च देवश्चेति महीधरा ।
शीतोदाया उदक्कूले सर्वे एव च षोडश ॥ १३१ ॥

एकतोऽमी नीलवता सज्यन्ते निषधेन वा ।
द्वितीयान्तेन शीतोदा शीतां वा सस्पृशन्ति च ॥ १३२ ॥
योजनानां पचशतान्येते विष्कम्भतो मता ।
सर्वत्र सर्वे सदृशा सर्वरत्नमया अपि ॥ १३३ ॥
नीलवन्निषधक्ष्माभृत्समीपेऽमी समुन्नता ।
चतुःशतीं योजनानां शतमेक भुवोऽन्तरे ॥ १३४ ॥
ततश्च मात्रया वर्द्धमाना• सर्वे यथाक्रमम् ।
शीताशीतोदयो• पार्श्वे जाता• पचशतोन्नता ॥ १३५ ॥
पचविंश योजनानां शत तत्र भुवोऽन्तरे ।
तुरगस्कन्धसस्थानसस्थिता इति वर्णिता ॥ १३६ ॥

અકાપાતી, પક્ષ્મપાતી, આશીવિષ અને સુખાવહ એ નામના ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતો શીતોદા નદીના દક્ષિણ તટપર આવ્યા છે, જ્યારે એના ઉત્તર તટપર ચન્દ્ર, સૂર્ય, નાગ અને અને દેવ–એવા નામના ચાર દેવગિરિ આવેલા છે ૧૩૦–૧૩૧

એ પ્રમાણે કુલ થઈને સોળ થયા

એ પર્વતો એક તરફ નીલવાન અથવા નિષધ પર્વતને અડીને રહેલા છે, જ્યારે બીજી બાજુએ શીતોદા અથવા શીતા નદીની અડોઅડ રહેલા છે ૧૩૨

આ પર્વતોનો વિષ્કભ અર્થાત્ પહોળાઈ પાચસો યોજન છે એઓ વળી સર્વત્ર સમાન અને સર્વરત્નમય છે નીલવાન અને નિષધ પર્વતોની સમીપમા એઓની ઉંચાઈ ચારસો યોજન છે વળી ત્યા એઓ પૃથ્વીની અદર એકસો યોજન ઉડા ગયેલા છે ૧૩૩–૧૩૪

પછી ધીમેધીમે માત્રામાત્રા વધતા વધતા એઓ શીતા અને શીતોદાની પાસે પહોચતા સુધીમા પાચસો યોજનની ઉચાઈએ પહોચ્યા છે અહિં એઓ પૃથ્વીની અદર સવાસો યોજન ઉડા (ખુચેલા) છે એઓનો આકાર વળી ઘોડાના સ્કધ જેવો કહેનાય છે ૧૩૫–૧૩૬

स्वस्वाह्वानसमाह्वानैकैकवृन्दारकाश्रिता ।
यथा चित्रगिरौ चित्रः स्वाम्येवमपरेष्वपि ॥ १३७ ॥

अथ चत्वारि चत्वारि कूटान्येषु किलाद्रिषु ।
भवन्त्येवं चतुःषष्टिरेतानि सर्वसंख्यया ॥ १३८ ॥

आद्यं विवक्षितं गिरिप्राग्वर्तिविजयाख्यया ।
नीलवन्निषधप्राग्णो॰ समीपेऽन्यतरस्य तत् ॥ १३९ ॥
य॰ पश्चिमायां विजयो द्वैतीयीकं तदाख्यया ।
तृतीयं निजनाम्नैव सिद्धायतनमन्तिमम् ॥ १४० ॥
वियच्चुम्बिचलत्केतुसिद्धायतनबन्धुरम् ।
शीताशीतोदयोरन्यतरस्या सन्निधे च तत् ॥ १४१ ॥

कच्छसुकच्छयोर्मध्यस्थिते चित्रगिरौ यथा ।
आद्य सुकच्छकूट स्यात् कच्छकूट द्वितीयकम् ॥ १४२ ॥
तृतीयं चित्रकूटं स्यात् सिद्धायतनमन्तिमम् ।
शीताशीतोदयोरेवमुदग्योघसि भाव्यताम् ॥ १४३ ॥

એમનામાનો દરેક વળી પોતાના સરખા નામવાળા દેવથી અધિષ્ઠિત છે દૃષ્ટાન્ત તરીકે, ચિત્ર નામના પર્વતપર ચિત્ર નામનો દેવ અધિષ્ઠાયક છે બીજા પર્વતોના સબધમા પણ એમજ સમજવુ ૧૩૭

આ સોળે પર્વતોને વળી ચારચાર શિખરો છે અને એ પ્રમાણે સર્વ મળીને ચોસઠ શિખરો છે ૧૩૮

પહેલુ, ગિરિની પૂર્વમા આવેલા વિજયના નામનુ, જે નીલવાન અને નિષધ–એ બેમાથી એક પર્વતની સમીપે રહેલુ છે, બીજુ, ગિરિની પશ્ચિમે આવેલા વિજયના નામનુ, ત્રીજુ ગિરિના જ નામનુ અને ચોથુ 'સિદ્ધાયતન' નામનુ છે આ છેલ્લુ ગગનતળને સ્પર્શ કરી રહેલી ધ્વજાવાળા સિદ્ધમદિરને લીધે અત્યન્ત મનોહર હોઈ શીતા અને શીતોદામાથી એકની સમીપમા આવેલુ છે ૧૩૯–૧૪૧

જેમકે, કચ્છ અને સુકચ્છ વિજયોની વચ્ચે રહેલા ચિત્રગિરિ નુ પહેલુ શિખર 'સુકચ્છ' છે, બીજુ 'કચ્છ' છે વળી ત્રીજુ 'ચિત્રકૂટ' છે અને ચોથુ 'સિદ્ધાયતન' છે

त्रिकूटे च गिरौ वत्सकूटं निषधसन्निधौ ।
द्वितीय च सुवत्साख्यं ततस्त्रिकूटसज्ञितम् ॥ १४४ ॥
तुर्यं च सिद्धायतन सर्वेष्वप्येवमद्रिषु ।
शीताशीतोदयोर्याम्यतटस्थेषु विभाव्यताम् ॥ १४५ ॥ युग्मम् ॥
एव चतुर्णां चतुर्णां सिद्धायतनशालिनाम् ।
कूटानां श्रेणय शीताशीतोदोभयकूलयो ॥ १४६ ॥
पिधानमालिनां दिव्यकलशानामिवालय ।
भान्त्यर्हदभिषेकाय न्यस्तानामम्बुपूर्त्तये ॥ १४७ ॥ युग्मम् ॥
सिद्धायतनवर्जानि स्वस्वतुल्याख्यनाकिना ।
तान्याश्रितानि विजयदेववत्ते महर्द्धिका ॥ १४८ ॥
शीताशीतोदयोर्याम्योत्तरयोर्ये सुधाभुज ।
क्रमात्तेषां राजधान्यो मेरुतो दक्षिणोत्तरा. ॥ १४९ ॥
गाहावती ह्रदावती तृतीया वेगवत्यपि ।
शीताया उत्तरतटे स्युस्तिस्रोऽन्तरनिम्नगा ॥ १५० ॥

શીતા અને શીતોદાને ઉત્તરતટે (આવેલા સર્વ પર્વતોની બાબતમા) એ પ્રમાણે સમજવુ ૧૪૨-૧૪૩

વળી 'ત્રિકૂટ' પર્વતના ચાર શિખરો આ પ્રમાણે —પહેલુ 'નિષધ'ની પાસેનુ 'વત્સ', બીજુ 'સુવત્સ', ત્રીજુ 'ત્રિકૂટ' અને ચોથુ તો 'સિદ્ધાયતન' છે જ એ પ્રમાણે શીતા અને શીતોદાના દક્ષિણ તટપર આવેલા સર્વ પર્વતોની બાબતમા સમજી લેવુ ૧૪૩-૧૪૫

એવી રીતે સિદ્ધાયતનોથી મનોહર એવા ચચ્ચાર શિખરોની પંક્તિઓ શીતા અને શીતોદાના બન્ને તટ પર આવી રહી છે આ શિખરો જાણે જિનભગવાનના અભિષેકને અર્થે જળ ભરવાને રાખેલા દિવ્ય કળશો હોયની એવા વિરાજી રહ્યા છે ૧૪૬-૧૪૭

ચોસઠમાથી સોળ 'સિદ્ધાયતન' નામના શિખરો બાદ કરતા શેષ રહેલા અડતાળીશે શિખરો પોતપોતાના નામ સરખા નામવાળા દેવોથી અધિષ્ઠિત છે એ દેવો વિજયદેવની જેવા મહર્દ્ધિક એટલે મહા ઋદ્ધિવાળા છે શીતા અને શીતોદાની દક્ષિણે અને ઉત્તરે રહેલા આ દેવોની રાજધાનીઓ અનુક્રમે મેરૂની દક્ષિણે અને ઉત્તરે આવેલી છે ૧૪૮-૧૪૯

હવે અહિ બાર અન્તર નદીઓ આવેલી છે તે વિષે

શીતા નદીને ઉત્તર તટે ત્રણ-તે આ પ્રમાણે-ગાહાવતી, હ્રદાવતી અને ત્રીજી વેગવતી ૧૫૦

शीतायाम्यतटे तप्ता मत्तोन्मत्तेति निश्चिताः ।
क्षीरोदा शीतस्रोताः चान्तर्वाहिनीति नामत ॥ १५१ ॥
शीतोदाया याम्यतटे तस्या उत्तरतः पुनः ।
ऊर्मिगम्भीरफेनेभ्यो मालिन्योऽन्तरनिम्नगा ॥ १५२ ॥ युग्मम् ॥

द्वादशानामप्यमूषामेकैकं कुण्डमीरितम् ।
स्वतुल्याख्य नीलवतः समीपे निषधस्य वा ॥ १५३ ॥
कुण्डं पुनस्तदेकैकं विष्कम्भायामतो मतम् ।
सपादं योजनशतमुद्विद्ध दशयोजनीम् ॥ १५४ ॥
परिक्षेपेण साशीति योजनानां शतत्रयम् ।
मध्ये च द्वीप एकैको नदीकुण्डसमाभिध ॥ १५५ ॥
यथा गाहावतीनद्याः कुण्ड गाहावतीति च ।
तत्र गाहावतीद्वीपो भवत्येवं परेऽप्यमी ॥ १५६ ॥
योजनानि षोडशामी विष्कम्भायाममानतः ।
सातिरेकाणि पंचाशत् प्रज्ञप्ता परिवेषतः ॥ १५७ ॥

'शीता' ने दक्षिणतटे त्रण–ते आ प्रमाणे –तप्ता, मत्ता अने त्रीजी उन्मत्ता

'शीतोदा' ने दक्षिण तटे त्रण–ते आ प्रमाणे —क्षीतोदा, शीतस्रोता अने त्रीजी अन्तरवाहिनी

'शीतोदा' ने उत्तर तटे त्रण—ते आ प्रमाणे —ऊर्मिमालिनी, गभीरमालिनी अने त्रीजी फेनमालिनी १५१–१५२

आ बारे नदीओने पोतपोताना नामनो अकेक कुंड छे अने ए नीलवान अथवा निषध पर्वतनी समीपे छे १५३

ए प्रत्येक कुंडनी लंबाई पहोळाई सवासो योजननी छे, उंडाई दस योजननी छे, अने घेरावो त्रणसो एंशी योजननो छे १५४–१५५

प्रत्येक कुंडनी मध्यमा नदी तथा कुंडना नामाभिधानवाळो अकेक द्वीप आवेलो छे जेमके गाहावती नामनी नदीनो गाहावती नामनो कुंड छे, अने एमा द्वीप छे एनु नाम पण गाहावती छे एवी रीते सर्वत्र समजी लेवुं १५५–१५६

(एम बार द्वीपो थया) ते सोळ योजन लांबापहोळा छे, अने एमनो

किंच सर्वेऽप्यमी द्वीपा द्वौ क्रोशावुच्छ्रिता जलात् ।
पद्मवेदिकया सर्वे वनेन च विराजिता ॥ १५८ ॥

मध्ये च तेषां द्वीपानामेकैक भवन भवेत् ।
नदीनामसदृग्नाम्न्या देव्या योग्यमनुत्तरम् ॥ १५९ ॥

अर्धक्रोशव्यासमेकक्रोशायत मनोहरम् ।
देशोनक्रोशतुग स्वदेवीशय्याविभूषितम् ॥ १६० ॥ युग्मम् ॥

एताश्च गाहावत्याद्या निम्नगा निखिला अपि ।
पचविंश योजनाना शत विष्कम्भतो मता ॥ १६१ ॥

सार्द्धे द्वे योजने निम्ना आरभ्य ह्रदनिर्गमात् ।
शीताशीतोदाप्रवेशपर्यन्त सर्वत समाः ॥ १६२ ॥ युग्मम् ॥

यत्तु श्रीमलयगिरय क्षेत्रसमासवृत्तौ जम्बूद्वीपाधिकारे एताश्च गाहावतीप्रमुखा नद्य. सर्वा अपि सर्वत्र कुण्डाद्विनिर्गमे शीताशीतोदयो· प्रवेशे च तुल्यप्रमाणविष्कम्भोद्वेधा इति स्वयमुक्त्वा तस्मिन्नेव ग्रन्थे धातकीखण्डपुष्करार्धाधिकारयोस्तत्रत्यनदीनां द्विगुणविस्तारातिदेश व्या·

घेरावे पचास योजनथी कइक अधिक छे वळी एओ सर्वे जळथी बे कोस उचा छे १५७–१५८

वळी ए सर्वेमा पद्मवेदीओ अने बगीचा शोभी रह्या छे

प्रत्येक द्वीपना मध्य भागमा अकेक अनुपम भवन छे अने ते नदीना नाम सरखा नामवाळी त्या रहेनारी देवीने लायकनु छे १५९

प्रत्येक भवनमा वळी अर्द्ध कोस पहोळी, एक कोस लाबी अने लगभग एटली ज उची, देवीनी मनहर शय्या छे १६०

गाहावती वगेरे आ सर्वे नदीओ एकसो पचवीश योजन पहोळी छे अने धरा माथी नीकळीने छेक शीताशीतोदामा भळता सुधी एमनी उडाइ सर्वत्र सरखी **अढी योजननी** छे १६१–१६२

श्रीमलयगिरिमहाराजे क्षेत्रसमासनी टीकामा जबूद्वीपना अधिकारमा कह्यु छे के–"आ गाहावती वगेरे नदीओनी, कुडमाथी नीकळती वखते तथा शीता के शीतोदामा भळती वखते सर्वत्र सरखी पहोळाइ अने सरखी उंडाई छे " आम कह्या पछी पाछु एज ग्रथमा

ख्यानयन्त प्रोचुः यथा जम्बूद्वीपे रोहितांशारोहितासुवर्णकूलारुप्यकूलानां गाहावत्यादीनां च द्वादशानामन्तरनदीनां सर्वाग्रेण षोडशानां नदीनां प्रवाहे विष्कम्भो द्वादशयोजनानि सार्द्धानि उद्वेधः क्रोशमेकं समुद्रप्रवेशे गाहावत्यादीनां च महानदीप्रवेशे विष्कम्भो योजनानि १२५ उद्वेधो योजने २ क्रोश २ । तदभिप्रायं न विद्मः । किंच आसां सर्वत्र समविष्कम्भकत्वे आगमवत् युक्ति. अपि अनुकूला । तथाहि । आसां विष्कम्भवैषम्ये उभयपार्श्ववर्तिनोः विजययोरपि विष्कम्भवैषम्य स्यात् । इष्यते च समविष्कम्भकत्वमिति ॥

जगतीसन्निधौ शीताशीतोदयोस्तटद्वये ।
स्यादेकैक वनमुखमेवं चत्वारि तान्यपि ॥ १६३ ॥
आद्यं वनमुख शीतानीलवद्भूधरान्तरे ।
द्वितीयं च वनमुख शीतां निषधमन्तरा ॥ १६४ ॥
तृतीय च वनमुखं शीतोदानिषधान्तरे ।
शीतोदानीलवन्मध्ये चतुर्थं परिकीर्त्तितम् ॥ १६५ ॥

धातकीखंड तथा पुष्करार्द्धना अधिकारमा त्यानी नदीओना अमणा विस्तारनी वात करता वळी एम कहे छे के –" जबूद्वीपमा रोहिताशा, रोहिता, सुवर्णकूला अने रुप्यकूला एम चार नदीओ, तथा गाहावती वगेरे बार अन्तरनदीओ–एम कुल थईने सोळे नदीओना प्रवाहनी **पहोळाइ साडाबार योजन** छे अने उडाइ **एक कोस** छे, पण पछी, पहेली चारनी समुद्रप्रवेशसमये अने पछीनी बारनी महानदीमा भळती वखते **पहोळाइ सवासो योजन** थाय छे अने **उडाई बे योजन ने बे कोस** थाय छे " आम एमनो परस्पर विरोधी अभिप्राय छे ते कइ समजमा आवतो नथी आ नदीओनी पहोळाइ तो सर्वत्र समान होय एज युक्ति अनुकूळ छे, केमके जो एने ओछीवत्ती गणीए तो एमनी बेउ बाजुए रहेला विजयोनी पहोळाइ पण ओछी वत्ती थाय ए अयुकत थाय केमके ए विजयोनी पहोळाइ तो सर्वत्र समान ज होवी जोइए

हवे 'जगती'नी भीत–कोट–नी पासे शीता अने शीतोदाना बेउ तटपर अकेक वनमुख छे एम कुल चार छे १६३

ते आ प्रमाणे —

पहेलु, शीता अने नीलवान पर्वतनी वच्चे, बीजु शीता अने निषधपर्वतनी वच्चे,

यास्योत्तरायतानां प्राक्प्रत्यग्विष्कम्भशालिनाम् ।
एषा विजयवद्दैर्घ्यं सर्वेषामपि भाव्यताम् ॥ १६६ ॥
एका कलैषां विष्कम्भो नीलवन्निषधान्तिके ।
ततो जगत्या वक्रत्वाद्वर्धते जगतीदिशि ॥ १६७ ॥
त्रिसहस्री योजनानामष्टसप्ततिवर्जिता ।
शीताशीतोदयोः पार्श्वे वर्द्धमानः क्रमादभूत् ॥ १६८ ॥ युग्मम् ॥

अत्रायमाम्नायः ।

षोडशानां विजयानां वक्षस्काराष्टकस्य च ।
षण्णामन्तर्निम्नगानां कुरूणां गजदन्तयोः ॥ १६९ ॥
नीलवन्निषधज्याभ्यां विष्कम्भे शोधिते स्थितम् ।
कलाद्वयं तत्स्वैकैका विष्कम्भो वनयोर्द्वयोः ॥ १७० ॥ युग्मम् ॥
दैर्घ्येऽतीते योजनादौ यावति व्यास इष्यते ।
निहन्यते तद् द्वाविंशैरेकोनत्रिंशता शतैः ॥ १७१ ॥
पुनरेकोनविंशत्याहत्य लक्षैस्त्रिभिर्भजेत् ।
सहस्रपंचदशकसार्धद्विशतसंयुतैः ॥ १७२ ॥

ત્રીજુ શીતોદા અને નિષધ પર્વતની વચ્ચે, તથા ચોથુ શીતોદા અને નીલવાન પર્વતની વચ્ચે. ૧૬૪-૧૬૫

આ સર્વ વનમુખો ઉત્તર દક્ષિણ લાબા છે તથા પૂર્વ પશ્ચિમ પહોળા છે એમની લબાઇ તો વિજયોની લબાઈ જેટલી છે એમની પહોળાઇ, નીલવાન અને નિષધ પર્વતની પાસે એક 'કળા' જેટલી છે, પણ પછી 'જગતી'ના વક્રત્વને લીધે જગતીની દિશામા વધવા માડે છે તે ક્રમે ક્રમે વધતી વધતી શીતા અને શીતોદાની પાસે પહોચતામા તો તે પહોળાઇ બે હજાર નવસો બાવીશ યોજન થાય છે ૧૬૬-૧૬૮

અહિં આ પ્રમાણે આમ્નાય છે —

સોળવિજયો, આઠ વક્ષસ્કારપર્વતો, છ અન્તરનદી, અને કુરૂના બે ગજદત—એ બધાની સમગ્ર પહોળાઈને નીલવાન અને નિષધપર્વતની 'જ્યા' અથવા 'જીવા' માથી બાદ કરતા શેષ બે 'કળા' રહે છે એટલે તેમાથી અકેકી કળા જેટલી બન્ને વનની પહોળાઈ સમજવી ૧૬૯-૧૭૦

અમુક 'લબાઇ' વ્યતીત થયે ત્યા આગળની 'પહોળાઇ' જાણવી હોય તો તે 'લબાઇ'ને

लब्धं व्यासो योजनादि· स्यादत्राभीप्सितास्पदे ।
भाज्यभाजकयोरत्रोपपत्तिर्लिख्यते स्फुटा ॥ १७३ ॥
परमव्यासरूपोऽत्र सर्वत्र गुणको ध्रुव· ।
तेन हस्त्वैकोनविशत्याहतिस्तु कलाकृते ॥ १७४ ॥
आयाम एव परमो भाजकोऽत्र ध्रुवो भवेत् ।
उपरिस्थकलायुग्मप्रक्षेपाय कलीकृत· ॥ १७५ ॥
अथोत्तरकुरूणां यौ पर्वतौ सीमकारिणौ ।
गन्धमादनसन्माल्यवन्तौ तौ वर्णयाम्यहम् ॥ १७६ ॥
तत्रोत्तरकुरूणां यः पश्चिमायां व्यवस्थितः ।
वायव्यां मेरुतः सोऽय प्रज्ञप्तो गन्धमादनः ॥ १७७ ॥
गन्ध· कोष्टपुटादिभ्यो रम्यो यदिह पर्वते ।
तथा क्षेत्रस्वभावेन ततोऽय गन्धमादनः ॥ १७८ ॥
गन्धमादननामा च देवः पल्योपमस्थितिः ।
स्वाम्यस्येति तथा ख्यातोऽपर च शाश्वताभिध ॥ १७९ ॥

બે હજાર નવનો બાવીશ—એટલાએ ગુણવા, વળી ફરી ઓગણીશે ગુણવા જે આવે એને, ત્રણ લાખ ૫દર હજાર બસો પચાસ—આ રકમે ભાગવા પરિણામ જે આવે તે ઇચ્છિત સ્થળની 'પહોળાઈ' આવી સમજવી ૧૭૧–૧૭૩

અહિ ભાજ્ય અને ભાજકની રકમોની ઉત્પત્તિ વિષે સ્ફુટપણે કહેવુ જોઈએ ઉત્કૃષ્ટી પહોળાઇ–એજ સર્વત્ર ધ્રુવ ગુણક હોય છે તે વડે ગુણ્યા પછી 'કળા' કાઢવામાટે ઓગણીશે ગુણવા વળી અહિ ઉત્કૃષ્ટી લબાઈજ ધ્રુવ ભાજક હોય છે 'કળા' એટલા માટે કાઢવી કે એમા ઉપલી બે કળા ઉમેરવી છે માટે ૧૭૩–૧૭૫

હવે ઉત્તરકુરૂક્ષેત્રની સીમા બાધનારા ગન્ધમાદન અને સન્માલ્યવાન નામના બે પર્વત કહી ગયા છીએ એનુ વર્ણન કરવામા આવે છે ૧૭૬

ઉત્તરકુરૂની પશ્ચિમે અને મેરૂપર્વતથી વાયવ્યકોણમા રહેલો પર્વત–તે ગન્ધમાદન પર્વત ૧૭૭

આ પર્વતપર, કોઇ એવા ક્ષેત્રસ્વભાવને લઇને કોષ્ટપુટ જેવા સુગન્ધિ દ્રવ્યથી પણ વિશેષ સુગન્ધ છે માટે એ ગન્ધમાદન કહેવાય છે અથવા પલ્યોપમના આયુષ્યવાળો કોઈ ગન્ધમાદન

पीतरत्नमयश्चैष मतान्तरे हिरण्मय. ।
शोभित सप्तभि. कूटैर्नानारत्नोपशोभितैः ॥ १८० ॥

जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रे तु अथ सव्वरयणमये इति सर्वात्मना रत्नमय उक्तः । जम्बूद्वीपसमासे तु कनकमय उक्त. । बृहत्क्षेत्रसमासे तु गिरि- गंधमायणो पीयओ अ पीतक *पीतमणिमय इत्येतद्वृत्तौ ॥*

तत्राद्य मन्दरासन्न वायव्यां मन्दराचलात् ।
कूट सिद्धायतनाख्य तत्रोत्तुगो जिनालय. ॥ १८१ ॥
कूटात्ततोऽपि वायव्यां कूट स्यात् गन्धमादनम् ।
स्यात् गन्धिलावतीकूट वायव्यामुतो दिशि ॥ १८२ ॥
तुर्यं तूत्तरकुर्वाख्य स्याद्वायव्या तृतीयत ।
पचमात्तद्दक्षिणस्यां वक्रत्वेनास्य भूभृत ॥ १८३ ॥
तुरीयादुत्तरस्या च पचम स्फटिकाभिधम् ।
अस्मादुत्तरत षष्ठ लोहिताक्षाभिध भवेत् ॥ १८४ ॥

નામનો દેવ એનો સ્વામી છે તે માટે એ ગધમાદન કહેવાય છે અથવા તો એમજ સમજવુ કે એ પર્વતનુ એ નામ શાશ્વત જ છે ૧૭૮–૧૭૯

આ પર્વત પીતરત્નમય છે અથવા અન્યમતે સુવર્ણમય છે અને તે વિવિધ રત્નોથી દેદીપ્યમાન એવા સાત શિખરોથી વિરાજી રહ્યો છે ૧૮૦

જબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રમા તો આ ગન્ધમાદન પર્વતને સર્વરત્નમય કહ્યો છે, જ્યારે જબૂદ્વીપસમાસમા એને સુવર્ણમય કહ્યો છે વળી બૃહત્ક્ષેત્રસમાસમા એને પીળો એટલે પીળા મણિઓનો કહ્યો છે

આ ગધમાદનપર્વતને સાત શિખરો છે —

મેરૂપર્વતની પાસે, એના વાયવ્યકોણમા પહેલુ ‘ સિદ્ધાયતન ’ નામનુ શિખર છે, જેનાપર એક ઉંચુ જિનમદિર છે ૧૮૧

એ શિખરથી વાયવ્યકોણમા બીજુ ‘ગ ધમાદન’ નામનુ શિખર છે અને તેથી વાયવ્ય કોણમા ત્રીજુ ‘ગન્ધિલાવતી’ નામનુ શિખર છે ૧૮૨

એ ત્રીજા શિખરથી વળી વાયવ્યકોણમા ચોથુ ‘ ઉત્તરકુરૂ ’ નામનુ શિખર છે, જે એ પર્વતની વક્રતાને લીધે પાચમા શિખરની દક્ષિણે આવી ગયુ છે ૧૮૩

ચોથા શિખરથી ઉત્તરદિશામા પાચમુ ‘ સ્ફટિક ’ નામનુ શિખર છે અને એની ઉત્તરે વળી છટ્ઠે ‘ લોહિતાક્ષ ’ નામનુ શિખર આવેલુ છે ૧૮૪

लोहिताक्षादुत्तरस्यां सप्तमं कूटमाहितम् ।
आनन्दाख्यमिति सप्त कूटानि गन्धमादने ॥ १८५ ॥

भोगकराभोगवत्यौ द्वयोः पञ्चमषष्ठयोः ।
दिक्कुमार्यावपरेषु कूटतुल्याभिधाः सुराः ॥ १८६ ॥

एतत्कूटाभिधदेवदेवीनां मन्दराचलात् ।
राजधान्योऽन्यत्र जम्बूद्वीपे वायव्यकोणके ॥ १८७ ॥

अथोदक्कुरुतः प्राच्यां याम्यां नीलवतो गिरेः ।
ऐशान्यां मन्दरात् कच्छात् प्रतीच्यां माल्यवान् गिरिः ॥ १८८ ॥

नानाकुसुमगुल्मानि विधूतानि समीरणैः ।
कुर्वन्त्येनं कीर्णपुष्पं ततोऽयं माल्यवानिति ॥ १८९ ॥

महर्द्धिको वसत्यत्र माल्यवान्नाम निर्जरः ।
पल्योपमायुरिति वा यद्वासौ शाश्वताभिधः ॥ १९० ॥

स वैडूर्यमयश्चाय नवकूटोपशोभितः ।
मेर्वासन्नं कूटमाद्यं सिद्धायतनसंज्ञितम् ॥ १९१ ॥

એ લોહિતાક્ષની ઉત્તરે સાતમુ 'આનંદ' નામનુ શિખર છે ૧૮૫

એ સાત પૈકી પાચમા અને છઠ્ઠા શિખરોપર 'ભોગકરા' અને 'ભોગવતી' નામે બે દિક્કુમારિકા રહે છે શેષ પાચ શિખરોપર શિખરના નામ સદૃશ નામવાળા દેવો વસે છે ૧૮૬

એ શિખરના નામવાળા દેવદેવીઓની રાજ્યધાની બીજા જમ્બૂદ્વીપમા મેરૂપર્વતથી વાયવ્યકોણમા છે ૧૮૭

હવે ઉત્તરકુરૂથી પૂર્વે, નીલવાનપર્વતની દક્ષિણે, મેરૂથી ઇશાનકોણમા તથા કચ્છ નામના વિજયથી પશ્ચિમ દિશામા માલ્યવાન નામે પર્વત છે ૧૮૮

પવનોએ ઉડાડેલા વિવિધ જાતિના માલ્ય એટલે પુષ્પના ગુચ્છો એ પર્વતપર વેરાયલા પડ્યા રહે છે એ પરથી એનુ નામ 'માલ્યવાન' પડ્યું છે અથવા ત્યા પલ્યોપમના આયુષ્ય વાળો કોઇ મહર્દ્ધિક માલ્યવાન નામનો દેવ વસે છે તે પરથી એ નામ પડ્યુ છે અથવા તો સમજો કે એનુ એ શાશ્વતુજ નામ છે ૧૮૯–૧૯૦

એ માલ્યવાનપર્વત વૈડૂર્યરત્નમય છે અને એને નવ શિખરો છે —

પહેલુ 'સિદ્ધાયતન' નામનુ છે, જે મેરૂની નિકટમા આવેલુ છે ૧૯૧

द्वितीय माल्यवत्कूटं तृतीय तु तत परम् ।
भवेदुत्तरकुर्वाख्य तुर्यं कच्छाभिध मतम् ॥ १९२ ॥
पचम सागराभिख्यं षष्ठ तु रजताभिधम् ।
शीताकूट पूर्णभद्रकूट हरिस्सहाभिधम् ॥ १९३ ॥
ऐशान्या मन्दरात् पक्त्यास्थित कूटचतुष्टयम् ।
तुर्यात् पचममैशान्या षष्ठाद्दक्षिणतश्च तत् ॥ १९४ ॥
पचमादुत्तरस्यां च षष्ठ रजतमित्यथ ।
दक्षिणोत्तरया पक्त्या शेष कूटत्रय तत ॥ १९५ ॥
पूर्णभद्रादुत्तरस्या याम्या नीलवतो गिरे ।
कूटं नाम्ना सहस्रांकं ख्यात हरिस्सह च तत् ॥ १९६ ॥
एतन्नीलवतो वर्षधरस्यासन्नमीरितम् ।
जात्यस्वर्णमय दीप्रप्रभापटलपिंजरम् ॥ १९७ ॥
योजनानां सहस्र तत्तुग वृत्ताकृति ध्रुवम् ।
अर्द्धयर्धयोजनशतद्वयमुद्वेधतो भवेत् ॥ १९८ ॥

બીજુ 'માલ્યવાન', ત્રીજુ 'ઉત્તરકુરૂ' અને ચોથુ 'કચ્છ' નામનુ ૭ ૧૯૨

પાચમુ 'સાગર' અને છઠ્ઠુ 'રજત' છે ત્યારપછી સાતમુ 'શીતાકૂટ' આઠમુ 'પૂર્ણભદ્ર' અને નવમુ 'હરિસ્સહ' છે ૧૯૩

એ નવમા ચાર તો મેરૂથી ઇશાનકોણમા શ્રેણિબદ્ધ રહેલા છે, અને પાચમુ ચોથાથી ઈશાનકોણમા અને છઠ્ઠાની દક્ષિણે છે ૧૯૪

છઠ્ઠુ શિખર પાચમાથી ઉત્તરે છે અને શેષ ત્રણ શિખરો એનાથી દક્ષિણોત્તરમા પક્તિ બદ્ધ આવેલા છે ૧૯૫.

એટલે 'હરિસ્સહ' નામથી-પ્રસિદ્ધ એવુ 'સહસ્રાક' નામે શિખર છે તે પૂર્ણભદ્રથી ઉત્તરમા અને નીલવાનથી દક્ષિણે આવે છે ૧૯૬

એ હરિસ્સહ શિખર નીલવાન નામના વર્ષધર પર્વતની નજદીક આવેલુ છે વળી એ સુવર્ણમય છે અને તેજસ્વી કાન્તિના સમૂહને લીધે પિંજરવર્ણનુ જણાય છે ૧૯૭

વળી એ એક હજાર યોજન ઉચુ છે એની આકૃતિ ગોળ છે અને એ બસોન પચાસ યોજન જેટલુ જમીનની અદર ખુચેલુ છે ૧૯૮

तथोक्तं जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिवृत्तौ ।

अवशिष्ट यमकगिरिप्रमाणेन नेतव्यम् । तच्चेदम । अड्ढाइज्जाइ जोअणसयाइं उव्वेहेणा ॥

सहस्र योजनानां च स्यान्मूले विस्तृतायतम् ।
मध्ये सार्द्धां सप्तशतीं शतानि पच चोपरि ॥ १९९ ॥

योजनानां त्रिसहस्री सद्वाषष्टिशतान्विता ।
द्वे सहस्रे च द्विसप्तत्यधिकत्रिशतांचिते ॥ २०० ॥

सहस्र साधिकैकाशीत्याढ्यपचशतान्वितम् ।
क्रमादस्य परिक्षेपा मूले मध्ये तथोपरि ॥ २०१ ॥ युग्मम् ॥

शतानि पंच विस्तीर्णे गजदन्तगिराविदम् ।
सहस्रयोजनपृथु कूट माति कथं ननु ॥ २०२ ॥

अत्रोच्यते । गजदन्तगिरिं व्याप्य निजार्धेन स्थितं तत, ।
गिरेरुभयतो व्योम्नि शेषार्धेन प्रतिष्ठितम् ॥ २०३ ॥

तथोक्त क्षेत्रसमासबृहद्वृत्तौ ।

એ મબધમા જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રની ટીકામા કહ્યુ છે કે—શેષ વાત યમકગિરિની મમાન છે એટલે કે એ બસોને પચાસ યોજન ઉડુ છે

વળી એ 'હરિસ્સહ' શિખરનો , મૂળ આગળ એકહજાર યોજન વિસ્તાર છે, મધ્યમા માતમો પચામ યોજન વિસ્તાર છે અને ઉપરના ભાગમા પાચનો યોજન વિસ્તાર છે ૧૯૯

એનો મૂળનો, મધ્યભાગનો અને ઉપરના ભાગનો ઘેરાવો અનુક્રમે ત્રણ હજાર એકસો બાસઠ યોજન, બે હજાર ત્રણસો બ્હોતેર યોજન અને એક હજાર પાચમો એકાશી યોજન છે ૨૦૦–૨૦૧

અહિ કોઇ એવી શકા કરે કે કે પાચસો યોજન વિસ્તૃત—એવા ગજદંતપર્વતપર આ એક હજાર યોજન વિસ્તૃત શિખર મમાય કેવી રીતે ? ૨૦૨

એ શકાના મમાધાનમા કહેવાનુ કે—એ શિખર ગજદતની ઉપર તો ફક્ત અરધુ જ રહેલુ છે, બાકીનુ અરધુ તો ગિરિની બેઉ બાજુએ આકાશમા–ઝુલતુ રહ્યુ છે ૨૦૩

एव हरिकूटहरिस्सहकूटयोरपि निजनिजाश्रयगिर्यो यथारूपं उभय पार्श्वे आकाशमवरुद्ध्य स्थितत्व परिभावनीयमिति ॥

आद्यकूटे जिनगृह तथा पचमषष्ठयो ।
सुभोगाभोगमालिन्यौ दिक्कुमार्यें निरूपिते ॥ २०४ ॥
शेषेषु षट्सु कूटेषु पल्योपमायुष सुरा ।
कूटानुरूपनामानो महर्द्ध्या विजयोपमा ॥ २०५ ॥
एतेषां देवदेवीनामैशान्या मन्दराद्गिरे ।
जम्बूद्वीपेऽन्यत्र राजधान्यो हरिस्सहं विना ॥ २०६ ॥
हरिस्सहस्य तु ख्याता राजधानी सुमेरुत ।
उत्तरस्यामन्यज्जम्बूद्वीपे हरिस्सहाभिधा ॥ २०७ ॥
सहस्राश्चतुरशीतिर्योजनाना भवेदिह ।
व्यासायामावपर तु तुल्य चमरचचया ॥ २०८ ॥
इमावद्री योजनाना दक्षिणोत्तरमायतौ ।
त्रिंशत्सहस्रान् द्विशतीं नवोत्तरां सषट्कलाम् ॥ २०९ ॥

એ બાબતમા ક્ષેત્રસમાસની બૃહત્ વૃત્તિમા કહ્યુ છે કે—એવી રીતે હરિકૂટ અને હરિસ્સહ શિખરો પોતપોતાના આશ્રયરૂપ પર્વતોપર યથારૂપ બન્ને પડખે આકાશમા–ઝુલતા રહ્યા છે એમ સમજી લેવુ

પહેલા શિખરપર એક જિનચૈત્ય છે, અને પાચમા તથા છઠ્ઠા શિખરોપર અનુક્રમે ‘ સુભોગા ’ અને ‘ ભોગમાલિની ’ નામની દિક્કુમારિકાઓ રહે છે ૨૦૪

શેષ છ શિખરોપર ‘ પલ્યોપમ ’ ના આયુષ્યવાળા, શિખરો સદૃશ નામવાળા તથા વિજયદેવ જેટલી ઋદ્ધિવાળા દેવો વસે છે ૨૦૫

હરિસ્સહ શિવાયના શિખરોપર રહેનારા દેવદેવીઓની રાજધાની મેરૂપર્વતથી ઇશાન કોણમા અન્ય જબૂદ્વીપમા છે ૨૦૬

હરિસ્સહ શિખરના હરિસ્સહ દેવની ‘ હરિસ્સહા ’ નામે રાજધાની છે તે મેરૂપર્વતથી ઉત્તરદિશમા છે ૨૦૭

એનો વિસ્તાર ચોરાશી હજાર યોજન છે શેષ સર્વ ‘ ચમરચચા ’ પ્રમાણે જાણવુ ૨૦૮

એ બેઉ (ગન્ધમાદન અને માલ્યવાન) પર્વતો ‘ ત્રીશહજાર બસો નવ યોજન છ કળા ’

पूर्वापरं च विस्तीर्णौ समीपे नीलवद्गिरेः ।
शतानि पंच पर्यन्तेऽङ्गुलासंख्यांशविस्तृतौ ॥ २१० ॥
चतुःशतीं योजनानां गिरेर्नीलवतोऽन्तिके ।
अभ्युन्नतौ शतमेकमवगाढौ भुवोऽन्तरे ॥ २११ ॥
समीपे मन्दरस्याथ स्याता पंचशतोन्नतौ ।
निमग्नौ पच गव्यूतशतानि वसुधान्तरे ॥ २१२ ॥ कलापकम् ॥
नीलवत्पर्वतोपान्ताद्वर्धमानाविमौ क्रमात् ।
समुत्सेधावगाहाभ्यां विस्तृत्या हीयमानकौ ॥ २१३ ॥
पूर्वोक्तमानविस्तीर्णौद्विद्वोच्चावुपमन्दरम् ।
नीलवच्छैलकरिणो दशनाविव राजत ॥ २१४ ॥ युग्मम् ॥
प्रत्येक च पद्मवरवेदिकावनमण्डितौ ।
कुरुतस्तौ मिथो योगादधिज्यधनुराकृतिम् ॥ २१५ ॥
गन्धमादनसन्माल्यवतो' पर्वतयोरथ ।
अभ्यन्तरे स्थिता कान्तभुजयोरिव कामिनी ॥ २१६ ॥

દક્ષિણોત્તર લાબા છે, અને નીલવાન પર્વતની સમીપ પાચસો યોજન પૂર્વપશ્ચિમપહોળા છે જો કે છેક ટોચપર તો અગુલના અસખ્યમા ભાગ જેટલા પહોળા છે ૨૦૯–૨૧૦

એઉ વળી નીલવાન પર્વતની પાસે ચારસો યોજન ઉચા છે, અને એકસો યોજન જમીનની અદર રહેલા છે ૨૧૧

એઓ મેરૂપર્વતની પાસે તો પાચસો યોજન ઉચા છે અને સવાસો યોજન જમીનની અદર રહેલા છે ૨૧૨

નીલવાન પર્વતથી આગળ એમની પહોળાઇ ઘટતી જાય છે પણ ક્રમે ક્રમે એમની ઉંચાઇ અને ઉંડાઇ વધતી જાય છે તે મેરૂ આગળ પહોચતા ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વિસ્તાર પામેલી હોઇને, એ બેઉ જાણે નીલવાન પર્વતરૂપી હસ્તીના બે દન્તૂશળ હોયની એવા જણાય છે ૨૧૩–૨૧૪

એ બેઉ પર્વતો ઉપર પદ્મવેદિકા અને બગીચા શોભી રહ્યા છે વળી એમનો પરસ્પર યોગ થવાથી એમની જે આકૃતિ થાય છે તે જાણે દોરી ચઢાવેલુ ધનુષ્ય હોયની એવી થાય છે ૨૧૫

હવે, મદરાચળની ઉત્તરે અને નીલવાનની દક્ષિણે ઉત્તરકુરૂક્ષેત્ર આવેલુ છે જાણે

मन्दराद्रेरुत्तरस्यां दक्षिणस्या च नीलत ।
उत्तराः कुरव स्याता अनुत्तरचिदाश्रये ॥ २१७ ॥ युग्मम् ॥

उदग्दक्षिणविस्तीर्णास्ता पूर्वपश्चिमायता. ।
अर्धेन्दुमण्डलाकारा भुवो भालमिवाहिता ॥ २१८ ॥

अत्रोत्तरकुरुर्नाम देव पल्योपमस्थितिः ।
वसत्यतस्तथा स्याता यद्वेद नाम शाश्वतम् ॥ २१९ ॥

एकादश सहस्राणि शतान्यष्ट तथोपरि ।
योजनानां द्विचत्वारिंशत् कलाद्वितय तथा ॥ २२० ॥

दक्षिणोत्तरविस्तार एतासां वर्णितो जिनै ।
ज्ञातव्यात्रोपपत्तिश्च पूर्वाचार्यप्रदर्शिता ॥ २२१ ॥ युग्मम् ॥

महाविदेहविष्कम्भे मेरुविष्कम्भवर्जिते ।
अर्धीकृते कुरुव्यासमान भवति निश्चितम् ॥ २२२ ॥

त्रिपचाशद्योजनानां सहस्राणि भवेदिह ।
प्रत्यचा नीलवत्पार्श्वे सा चैव परिभाव्यताम् ॥ २२३ ॥

ભરતારની બે ભુજાની વચ્ચે સ્ત્રી રહેલી હોયની એમ એ વળી ગન્ધમાદન અને માલ્યવાન–એ બે પર્વતોની વચ્ચે રહેલુ છે ૨૧૫–૨૧૬

આ ઉત્તરકુરુક્ષેત્ર ઉત્તર દક્ષિણ પહોળુ છે અને પૂર્વપશ્ચિમ લાબુ છે વળી એનો આકાર અર્ધચન્દ્ર જેવો હોવાથી એ જાણે પૃથ્વીનું લલાટ હોયની એવુ જણાય છે ૨૧૭–૨૧૮

ત્યા પલ્યોપમના આયુષ્યવાળો ઉત્તરકુરુ નામનો દેવ રહે છે તે પરથી એ ક્ષેત્ર ઉત્તરકુરુ કહેવાય છે અથવા એ શાશ્વતુ જ નામ સમજવુ ૨૧૯

એનો ઉત્તર દક્ષિણ વિસ્તાર અગ્યાર હજાર આઠસો બેતાળીશ યોજન અને બે કળા છે ૨૨૦–૨૨૧

આ સબધમા પૂર્વાચાર્યોએ જે " ઉપપત્તિ " કહી છે તે નીચે પ્રમાણે છે —

મહાવિદેહના વિષ્કભમાથી મેરુનો વિષ્કભ બાદ કરતા જે રહે એનું અરધોઅરધ કરતા જે આવે તે 'કુરુ'નો વિષ્કભ કે વિસ્તાર સમજવો ૨૨૨

એની " જીવા " નીલવતપર્વતની પાસે ત્રેપન હજાર યોજન છે તે આ પ્રમાણે —મેરુ

भद्रशालवनायामो द्विगुणो मन्दरान्वितः ।
गजदन्तव्यासहीनः कुरुजीवामितिर्भवेत् ॥ २२४ ॥
योजनाना सहस्राणि षष्टिः किंच चतुःशती ।
अष्टादशाधिका शेषा कला द्वादश तद्धनुः ॥ २२५ ॥
तच्चेत्थम् । आयाममानयोर्योगे उभयोर्गजदन्तयो ।
भवेत्कुरुधनुःपृष्ठमान मेरुसमीपतः ॥ २२६ ॥
अत्यन्त रमणीयात्र क्षितिरीतिविवर्जिता ।
कल्पद्रुमा दशविधाः पूरयन्ति जनेप्सितम् ॥ २२७ ॥
सदा युगलधर्माणो जना ललितमूर्त्तयः ।
गव्यूतत्रयमुत्तुगाः कलाकौशलशालिनः ॥ २२८ ॥
दधानाश्चायुरुत्कर्षात्पूर्णं पल्योपमत्रयम् ।
पल्यासख्येयभागोनं पल्यत्रय जघन्यतः ॥ २२९ ॥
षट्पचाशत्सयुते द्वे शते पृष्टकरण्डकान् ।
धारयन्तः क्रोधमानमायालोभाल्पताजुष ॥ २३० ॥ विशेषकम् ॥

પર્વત સહિત ભદ્રશાળવનની લબાઈને દ્વિગુણિત કરી તેમાથી ગજદતનો વ્યાસ બાદ કરી જે આવે તે ' કુરૂ ' ની ' જીવા ' નુ પ્રમાણ ૨૨૩-૨૨૪

વળી એનુ ધનુ પૃષ્ટ સાઠ હજાર ચારસો અઢાર યોજન અને બાર કળા છે તે આ પ્રમાણે—બેઉ ગજદતપર્વતોની લબાઇનો સરવાળો—એ જ મેરૂનજદીક ' કુરૂ ' ના ધનુ પૃષ્ટનુ માન ૨૨૫-૨૨૬

અહિંની એટલે આ ઉત્તરકુરૂક્ષેત્રની જમીન અતીવ રમણીય છે અને ત્યા કોઇ પણ જાતના ઉપદ્રવનો ભય નથી ત્યા દશ પ્રકારના કલ્પવૃક્ષો છે તે લોકોના સર્વ મનવાછિત પૂરે છે ૨૨૭

ત્યા નિરન્તર યુગલધર્મી, સુદર આકૃતિવાળા, ત્રણ ગાઉ ઉંચા અને કળાકૌશલ્યમા પારગત એવા મનુષ્યો છે ૨૨૮

એમનુ આયુષ્ય ઉત્કૃષ્ટપણે પૂરા ત્રણ પલ્યોપમનુ, અને જઘન્યપણે ત્રણ પલ્યોપમ કરતા પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલુ ઓછુ છે ૨૨૯

એમના શરીરમા બસોને છપ્પન પાસળીઓ છે એમને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ બહુ સ્વલ્પ છે ૨૩૦

ते पोढा स्यु पद्मगन्धा मृगगन्धास्तथा समा. ।
सहाश्च तेजस्तलिन शनेश्चारिण इत्यपि ॥ २३१ ॥
सकृदष्टमभक्तान्ते तुवरीकणमात्रया ।
पृथ्वीकल्पद्रुमफलभोजिनो मनुजाश्च ते ॥ २३२ ॥
एकोनपंचाशद्घस्त्रविहितापत्यपालना. ।
कासजृम्भादिभिस्त्यक्तप्राणा यान्ति त्रिविष्टपम् ॥२३३॥ युग्मम् ॥
अनन्तगुणमाधुर्यो हरिवर्षाद्यपेक्षया ।
पृथ्वीपुष्पफलादीनामास्वादस्तत्र वर्णित' ॥ २३४ ॥
तादृशा एव तिर्यंच तत्र हिंसादिवर्जिता ।
पालयित्वा युग्मधर्म गच्छन्ति नियमाद्दिवम् ॥ २३५ ॥
आहारयन्त्यमी पष्ठान्तरमित्थ यथागमम् ।
अन्ययुग्मितिरश्चामप्याहारेऽन्तरमूह्यताम् ॥ २३६ ॥
पचेन्द्रियतिरश्चां यद्वज्ञने परमान्तरम् ।
भापित षष्ठरूप तदेषामेव व्यपेक्षया ॥ २३७ ॥

એઓની વળી, (૧) પદ્મગધ, (૨) મૃગગધ, (૩) સમ, (૪) સહ, (૫) તેજસ્તલિન ને (૬) શનૈશ્વર–એમ છ જાતિ છે ૨૩૧

વળી એઓ નિરન્તર અઠ્ઠમને પારણે, એકજવાર, અને કલ્પવૃક્ષના ફળનો તુવેરના કણ ટલા જ ભાગનો આહાર કરે છે ૨૩૨

ઓગણ પચાસ દિવસ સુધી અપત્યનુ પાલનપોષણ કર્યા પછી ખાસી કે બગાસુ આવીને મનુ મૃત્યુ થાય છે, અને મૃ યુ બાદ એઓ સ્વર્ગે જાય છે ૨૩૩

ત્યાની પૃથ્વી, પુષ્પ, ફળ વગેરેની મીઠાશ 'હરિવર્ષ' ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અનન્તગણી ૨૩૪

ત્યાના તિર્યચો પણ હિ સાદિકથી રહિત છે અને એઓ પણ ત્યાના મનુષ્યોની માફક તાનો યુગલધર્મ પાળીને મૃત્યુબાદ સ્વર્ગે જ જાય છે આ તિર્યચો વળી છઠ્ઠ છઠ્ઠને આતરે હાર લે છે આ પ્રમાણે બીજા યુગ્મિ તિર્યચોનો પણ આહારનો અન્તર આગમમા કહ્યા માણે સમજી લેવો ૨૩૫–૨૩૬

જે એમ કહ્યુ કે તિર્યચો છઠ્ઠ છઠ્ઠને આતરે આહાર લે છે તે પચેન્દ્રિયતિર્યચોના બધમા કહ્યુ છે ૨૩૭

तथोक्तम् । पचिन्दियतिरिनराणं सहाविय छट्ठअट्ठमओ । इत्यादि ॥

कालः सदात्र सुषमसुषमाख्य. प्रवर्त्तते ।
वृद्ध. साधुरिव क्षेत्रपरावृत्तिपराङ्मुख. ॥ २३८ ॥

क्षेत्रेऽस्मिश्च नीलवतो गिरेर्दक्षिणतः किल ।
योजनानां शतान्यष्टौ चतुस्त्रिंशतमेव च ॥ २३९ ॥
चतुर. सासिकान् भागानतिक्रम्य स्थिताविह ।
यमकाख्यौ गिरी शीतापूर्वपश्चिमकूलयोः ॥ २४० ॥ युग्मम् ॥

मिथस्तुल्यस्वरूपौ तौ यमलभ्रातराविव ।
तदेतौ यमकाभिख्यौ कथितौ जिननायकै. ॥ २४१ ॥
अथवा यमकानामशकुन्याकृतिशालिनौ ।
ततस्तथोदितौ स्वर्णमयौ गोपुच्छसंस्थितौ ॥ २४२ ॥
व्यासायामपरिक्षेपतुगत्वोद्विद्धतादिभि. ।
हरिस्सहोपमौ पद्मवेदिकावनमण्डितौ ॥ २४३ ॥

તે સબધમા શાસ્ત્રવચન છે કે

ત્યા પચેન્દ્રિય તિર્યચ અને મનુષ્ય અનુક્રમે છટ્ઠ છટ્ઠને આતરે અને અટ્ઠમ અટ્ઠમને આતરે આહાર લે છે

અહિ હમ્મેશા "સુષમસુષમ' કાળ જ વર્તે છે, તે જાણે વૃદ્ધાવસ્થાને લઇને ક્ષેત્ર ન બદલી શકનાર સાધુજ હોયની ૨૩૮

આ ક્ષેત્રમા, નીલવાન પર્વતથી દક્ષિણ દિશામા આઠસો ચોત્રીશ પૂર્ણાક ચાર સસમાશ યોજન ગયા પછી, શીતા નદીના પૂર્વ અને પશ્ચિમ તટ પર બે 'યમક' પર્વતો આવેલા છે ૨૩૯–૨૪૦

એમને 'યમક' એટલા પરથી કહ્યા છે કે જોડીઆ ભાઇઓની પેઠે એઓનુ સ્વરૂપ પરસ્પર એકસરખુ છે અથવા તો એમનો 'યમક' નામના પક્ષી જેવો આકાર છે તેથી એમને યમક કહ્યા છે ૨૪૧–૨૪૨

એઓ સ્વર્ણમય છે, ગોપુચ્છની જેમ રહેલા છે, અને એમની પહોળાઇ, લબાઈ, ઘેરાવો, ઉચાઈ તથા ઉડાઇ વગેરે હરિસ્સહ પર્વતની પેઠે છે ૨૪૩

तयो पर्वतयोर्मौलौ भूमिभागोऽतिबन्धुर ।
प्रत्येक तत्र चैकैक. स्यात्प्रासादावतसक ॥ २४४ ॥

द्वाषष्टिं योजनान्यर्द्धाधिकानि स समुच्छ्रित ।
योजनान्येकत्रिंशत क्रोश च विस्तृतायत ॥ २४५ ॥

तन्मध्ये सपरीवारमस्ति सिंहासन महत् ।
यमकाख्यामरार्हं तच्छेष विजयदेववत् ॥ २४६ ॥

मेरोरुत्तरतो जम्बूद्वीपेऽन्यत्र निरूपिते ।
राजधान्यौ यमकयोर्निःशेष विजयोपमे ॥ २४७ ॥

यदुक्तमन्तरं नीलवतो यमकभूभृतो ।
यमकाद्यायह्रदयोस्तावदेवान्तर भवेत् ॥ २४८ ॥

परस्पर ह्रदानां च तावदेवोक्तमन्तरम् ।
अन्त्यह्रदात्तावतैव क्षेत्रपर्यन्तभूरपि ॥ २४९ ॥

एव च यमकह्रददीर्घत्वै. सप्तभिश्च तथान्तरै ।
यथोक्तमुत्तरकुरुव्यासमान प्रजायते ॥ २५० ॥

એઓ પદ્મવેદિકા અને બગીચાને લઇને બહુ સુદર લાગે છે એમની મથાળાની ભૂમિ અત્યન્ત મનોહર છે અને ત્યા એકેક મહાન પ્રાસાદ છે ૨૪૪

એ પ્રાસાદ સાડાબાસઠ યોજન ઉંચા, અને એકત્રીશ યોજન એક કોસ લાબા પહોળા છે ૨૪૫.

એની અદર 'યમક' નામના દેવને લાયક મ્હોટા પરિવારવાળા સિંહાસન આવેલા છે એનુ શેષ સ્વરૂપ વિજયદેવ પ્રમાણે સમજવુ ૨૪૬

અન્યત્ર જમ્બૂદ્વીપમા મેરૂ પર્વતની ઉત્તરે વિજયદેવની રાજધાની સરખીજ યમકદેવોની રાજધાનીઓ છે ૨૪૭

નીલવાન અને યમક પર્વતો વચ્ચે જેટલુ અન્તર કહેલુ છે તેટલુ જ અન્તર પાછુ યમક પર્વતો અને એમના પહેલા બેઊ કુડો વચ્ચે છે ૨૪૮

વળી એ બેઉ કુડોનુ પરસ્પર અન્તર પણ તેટલુ જ કહ્યુ છે અને આ ક્ષેત્રની પર્યન્ત ભૂમિ પણ છેલ્લા કુડથી તેટલી જ છે ૨૪૯

એવી રીતે સર્વ યમકકુડોની લબાઇ અને સાત આતરા—એ બધાનો સરવાળો કરવાથી ઉત્તરકુરૂનો યથોક્ત વ્યાસ આવી રહે છે ૨૫૦

तदुक्तम् ।

जावइयंमि पमाणंमि होंति जमगाओ नीलवंताओ ।
तावइयमंतरं खलु जमगदहाणं दहाणं च ॥ २५१ ॥

अथाभ्यां यमकाद्रिभ्यां दक्षिणस्यां समान्तरा. ।
शीताया. सरितो मध्ये ह्रदाः पच यथाक्रमम् ॥ २५२ ॥

प्रथमो नीलवन्नामा नीलवद्गिरिसन्निभैः ।
शोभितः शतपत्राद्यैस्तत्तथाप्रथिताभिधः ॥ २५३ ॥

यद्वा नागकुमारेन्द्रो नीलवन्नाम निर्जरः ।
पालयत्यस्य साम्राज्यमित्येव प्रथिताभिधः ॥ २५४ ॥

द्वितीयस्तूत्तरकुरुसस्थानाब्जादिमत्तया ।
तुल्याख्यव्यन्तरावासाद्वोत्तरकुरुह्रदः ॥ २५५ ॥

चन्द्राभशतपत्रादिमत्त्वाच्चन्द्राभिधो ह्रद. ।
व्यन्तरेन्द्रचन्द्रदेवस्वामित्वाद्वा तृतीयक ॥ २५६ ॥

અન્યત્ર કહ્યુ છે કે—

યમક અને નીલવાન વચ્ચે જેટલુ અ તર છે તેટલુ જ અન્તર યમક અને એના કુડો, વચ્ચે તેમજ પરસ્પર કુડો વચ્ચે છે ૨૫૧

હવે આ યમક પર્વતોથી દક્ષિણ દિશામા, શીતા નદીની અ દર એક સરખે અન્તરે, અનુક્રમે પાચ દ્રહ આવેલા છે ૨૫૨

એ આ પ્રમાણે —

પહેલો દ્રહ ' નીલવાન ' નામનો છે નીલવાન પર્વત સમાન શતપત્ર-કમળો વગેરેથી' તે શોભી રહ્યો છે એટલે એ એ નામથી પ્રખ્યાત છે, અથવા નીલવાન નામના નાગકુમારોના ઇન્દ્રદેવનુ ત્યા સામ્રાજ્ય છે એને લીધે એ નામથી ઓળખાય છે ૨૫૩–૨૫૪

બીજો ' ઉત્તરકુરૂ ' નામનો દ્રહ છે એમા ઉત્તરકુરૂ જેવા કમળપુષ્પો હોવાથી અથવા ઉત્તરકુરૂ નામના વ્યન્તરનો વાસ હોવાથી એનુ એ નામ પડેલુ છે ૨૫૫

ત્રીજો ' ચ દ્ર ' નામનો દ્રહ છે એમા ચ દ્રમા જેવી આભાવાળા કમળ વગેરે હોવાથી અથવા એનો ચ દ્રદેવ નામનો વ્યન્તરેન્દ્ર સ્વામી હોવાથી એ એ નામે પ્રસિદ્ધ છે ૨૫૬

ऐरावताकारहारिपद्मादिमत्तयाथवा ।
व्यन्तरैरावताढ्यत्वाच्चतुर्थश्चैरावतो ह्रद ॥ २५७ ॥
माल्यवत्पर्वताकाराम्बुजादिमत्तयाथवा ।
माल्यवद्व्यन्तरावासात् पचमो माल्यवान् ह्रदः ॥ २५८ ॥

पद्मह्रदसमाकारा· सर्वे सहोदरा इव ।
तथैव पद्मवलयै पङ्जातीयैरलङ्कृता· ॥ २५९ ॥

विशेषस्तु पद्मह्रद परिक्षिप्त· समन्तत ।
एकेन वनखण्डेन पद्मवेदिकयैकया ॥ २६० ॥

विभक्ताभ्या प्रविश्यान्तर्विनिर्यान्त्या च शीतया ।
अमी पद्मवेदिकाभ्या वनाभ्यां च परिष्कृता· ॥ २६१ ॥

याम्योत्तरायताश्चामी पूर्वपश्चिमविस्तृता· ।
सहस्रयोजनायामा· शतानि पच विस्तृता· ॥ २६२ ॥

तथाहुः ।

ચોથો 'ઐરાવત' નામનો દ્રહ છે એમા ઐરાવતના આકારના મનોહર
હોવાથી, અથવા એના સ્વામી–વ્યન્તર દેવનુ ઐરાવત નામ હોવાથી એ નામ પડેલ છે

પાચમો માલ્યવાન નામનો દ્રહ છે એમા માલ્યવાન પર્વતના આકારના કમળો
હોવાથી અથવા એમા માલ્યવાન નામે વ્યન્તરદેવનો આવાસ હોવાથી એ માલ્યવાન
છે ૨૫૮

આ સર્વે દ્રહો જાણે સહોદર–ભાઇઓ હોયની એમ એકમરખી આકૃતિના છે
વિવિધ કમળવલયો વડે અલકૃત હોઇ એઓ પદ્મદ્રહ સમાન શોભી રહ્યા છે ૨૫૯

તફાવત માત્ર એટલો જ છે કે જ્યારે પદ્મહ્રદની આસપાસ એક પદ્મવેદિકા અ
બગીચો છે, ત્યારે આ દ્રહોની આસપાસ, અદર પ્રવેશ કરીને પાછી બહાર નીકળતી
નદીવડે વિભક્ત એવી બે પદ્મવેદિકા અને બે વન છે ૨૬૦–૨૬૧

આ દ્રહો વળી એક હજાર યોજન ઉત્તરદક્ષિણુ લાબા છે, અને પાચસો યોજન
પશ્ચિમ પહોળા છે ૨૬૨

અન્યત્ર પણુ કહ્યુ છે કે —

सीयासीओयाण बहुमज्झे हुंति पंच हरयाओ ।
उत्तरहदाहिणदीहा पुव्वावरविस्थडा इणमो ॥ २६३ ॥

पद्महृदादयो ये तु परे वर्षधरा ह्रदा· ।
ते स्यु· पूर्वापरायामा दक्षिणोत्तरविस्तृताः ॥ २६४ ॥

ह्रदाधिदेवतानां च पचानाममृताशिनाम् ।
राजधान्योऽन्यत्र जम्बूद्वीपे मेरोरुदग्दिशि ॥ २६५ ॥

एकैकस्य ह्रदस्यास्य पूर्वपश्चिमयोर्दिशोः ।
योजनानि दश दश मुक्त्वा तटभुवि स्थिताः ॥ २६६ ॥

शैलाः कांचननामानो मूले लग्नाः परस्परम् ।
एकैकतो दश दश क्षेत्रेऽस्मिन् निखिला· शतम् ॥ २६७ ॥ यु० ॥

सर्वेऽपि योजनशतोत्तुगा रम्या हिरणमया· ।
विष्कम्भायामतो मूले योजनानां शत मता ॥ २६८ ॥

मध्ये पचसप्तर्ति च योजनानि प्रकीर्त्तिताः ।
पंचाशत योजनानि मस्तके विस्तृतायताः ॥ २६९ ॥ युग्मम् ॥

શીતા અને શીતોદા નદીઓમા વચ્ચોવચ્ચ પાચ દ્રહ છે એઓ ઉત્તરદક્ષિણ લાબા છે અને પૂર્વપશ્ચિમ પહોળા છે ૨૬૩

પદ્મદ્રહ આદિ જે અન્ય વર્ષધર દ્રહો છે તે તો ઉત્તરદક્ષિણ પહોળા અને પૂર્વપશ્ચિમ લાબા છે ૨૬૪

આ પાચે દ્રહોના પાચે અધિષ્ઠાયક દેવોની રાજધાનીઓ અન્યત્ર જબૂદ્વીપમા મેરૂ પર્વતની ઉત્તરે કહેલી છે ૨૬૫

આ પાચે દ્રહોમાથી પ્રત્યેકની પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશાએ, કિનારા પર દશ દશ યોજન મૂકીને, મૂળ આગળ પરસ્પર જોડાયલા એવા 'કાચન' નામના પર્વતો છે પ્રત્યેક બાજુએ દશ દશ હોઇને, એઓ સર્વ મળીને આ ક્ષેત્રમા એકસો થાય છે ૨૬૬–૨૬૭

એ સર્વે એકસો યોજન ઉંચા છે વળી એમનો વિસ્તાર મૂળ આગળ એકસો યોજન છે, મધ્યમા પચોતેર યોજન છે અને મથાળે પચાસ યોજન છે ૨૬૮–૨૬૯

शतत्रय षोडशाढ्यं किंचिद्विशेषतोऽधिकम् ।
योजनानि परिक्षेप तेषां मूले प्रकीर्त्तितः ॥ २७० ॥
मध्ये विशेषाभ्यधिका सप्तत्रिंशा शतद्वयी ।
सातिरेकाष्टपंचाशद्युक्त शतमथोपरि ॥ २७१ ॥ युग्मम् ॥
वसुन्धरावधुक्रीडास्वर्णसारिसमा. स्थिताः ।
दक्षिणोत्तरपङ्क्त्यैते वेदिकावनमण्डिता. ॥ २७२ ॥
काचनप्रभपाथोजाद्यलङ्कृतजलाश्रया. ।
कांचनाख्यास्ततो यद्वा कांचनाख्यै. सुरै. श्रिता. ॥ २७३ ॥
सर्वेऽप्येकैकप्रासादावतसाश्रितमौलय ।
प्रासादास्ते च यमकप्रासादसदृशा मता ॥ २७४ ॥
सपरिच्छदमेकैकं तत्र सिंहासन स्फुरत् ।
ऐश्वर्यं भुजते तेषु निर्जरा कांचनाभिधा ॥ २७५ ॥
ऋद्धिश्चैषां विजयवदायु. पल्योपम स्मृतम् ।
मेरोरुदग् राजधान्यो जम्बूद्वीपे परत्र च ॥ २७६ ॥

એમનો પરિધિ એટલે ઘેરાવો મૂળ આગળ ત્રણસો સોળ યોજનથી કઇક અધિક, મધ્યમા બસો સાડત્રીશ યોજનથી કઈક અધિક અને મથાળે એકસો અઠાવન યોજનથી સહેજ વધારે છે ૨૭૦–૨૭૧

પૃથ્વી રૂપી વધુના રમવાના સુવર્ણના મોગઠા હોયની એવા એ પર્વતો પદ્મવેદિકા અને બગીચા વડે સૌન્દર્યવાન હોઈને ઉત્તરદક્ષિણ શ્રેણિબદ્ધ રહેલા છે ૨૭૨

કાચન સમાન કાન્તિવાળા કમળો વગેરેથી શોભી રહેલા જળાશયો એ પર્વતો પર છે તેથી અથવા કાચન નામના એમના અધિષ્ઠાયક દેવો હોવાથી એમનુ 'કાચન' એવુ નામ કહેવાય છે ૨૭૩

આ કાચનપર્વતોના શિખરો પર એકેક સુદર પ્રાસાદ છે એ સર્વે પ્રાસાદો યમકપર્વતોના પ્રાસાદ જેવા છે ૨૭૪

મધળા પ્રાસાદોને વિષે વળી મ્હોટા પરિવારવાળા સિહાસનો શોભી રહ્યા છે એમનો કાચન નામના દેવો ઐશ્વર્યપૂર્વક ઉપભોગ કરી રહ્યા છે ૨૭૫

એ કાચનદેવોની સમૃદ્ધિ વિજયદેવની જેવી છે એમનુ આયુષ્ય એક પલ્યોપમનુ કહ્યુ છે અને એમની રાજધાનીઓ અન્યત્ર જબૂદ્વીપમા મેરૂની ઉત્તરે કહેલી છે ૨૭૬

अथोत्तरकुरुक्षेत्रस्थिता जम्बूर्निरूप्यते ।
सुदर्शनाख्या यन्नाम्ना जम्बूद्वीपोऽयमुच्यते ॥ २७७ ॥

उत्तराः कुरवो द्वेधा विभक्ताः शितया किल ।
पूर्वापरार्धभावेन सीमन्तेनालका इव ॥ २७८ ॥

तत्र च दक्षिणस्यां नीलगिरेः उदीच्यां मन्दराचलात् ।
पश्चिमायां माल्यवतः शीतायाः प्राक्तने तटे ॥ २७९ ॥
उदक्कुरुप्राक्तनार्धमध्यभागे निरूपितम् ।
जाम्बूनदमयं जम्बूपीठं नम्रसुरासुरै· ॥ २८० ॥ युग्मम् ॥

शतानि पंच विष्कम्भायामौ परिधिरस्य च ।
एकाशीत्यधिक साधसहस्रं किंचनाधिकम् ॥ २८१ ॥
पीठस्यास्य मध्यभागे वाहल्यं परिकीर्त्तितम् ।
योजनानि द्वादशान्त्यभागेषु क्रोशयोर्द्वयम् ॥ २८२ ॥
तदेकया पद्मवरवेदिकया वनेन च ।
समावृतं तन्मानादि जगतीवेदिकादिवत् ॥ २८३ ॥

હવે આ ઉત્તરકુરૂક્ષેત્રમા આવેલા ' સુદર્શન ' નામના જમ્બૂવૃક્ષનુ વર્ણન કરૂ છુ–જે જમ્બૂવૃક્ષપરથી ' જબૂદ્વીપ ' એવુ નામ પડેલુ છે ૨૭૭

વાળ જેમ સીમન્ત એટલે સેથાને લીધે બે ભાગમા વ્હેચાઇ જાય છે એમ આ ઉત્તર કુરૂક્ષેત્ર શીતાનદીને લીધે (૧) પૂર્વ–ઉત્તરકુરૂ અને (૨) પશ્ચિમ–ઉત્તરકુરૂ–એમ બે ભાગમા વ્હેચાયલુ છે ૨૭૮

એ બે ભાગમાના એક -પૂર્વોત્તરકુરૂ–ના મધ્યમા, નીલગિરિથી દક્ષિણે, મેરૂપર્વતથી ઉત્તરે અને માલ્યવાન પર્વતથી પશ્ચિમે, શીતાનદીના પૂર્વતટપર, સુવર્ણમય જમ્બૂપીઠ આવેલુ છે એમ જિનભગવાનોએ કહેલુ છે ૨૭૯–૨૮૦

એ જમ્બૂપીઠનો વિસ્તાર (લબાઈ પહોળાઇ) પાચસો યોજનનો છે અને એનો ઘેરાવો પદરસો એકાશી યોજનથી સહેજ વધારે છે એની જાડાઇ મધ્યભાગમા બાર યોજનની અને પ્રાન્તભાગે બે કોસની છે ૨૮૧–૨૮૨

એ પીઠની આસપાસ એક પદ્મવેદિકા તથા સુદર બગીચો આવી રહ્યા છે–એનુ માન વગેરે ' જગતી ' ની વેદિકા જેવુ જાણવુ ૨૮૩

दिक्षु पूर्वाद्यासु तस्य जम्बूपीठस्य तीर्थपैः ।
एकैक द्वारमुक्तं त्रिसोपानप्रतिरूपकम् ॥ २८४ ॥

तदेककोशविस्तीर्णं क्रोशद्वयसमुच्छ्रितम् ।
वज्ररत्नमयैर्भूमिमूलभागैर्मनोहरम् ॥ २८५ ॥

भूमेरूर्ध्वं प्रतिष्ठानभूतैश्च रिष्टरत्नजै ।
प्रदेशै• शोभित वर्यवैडूर्यस्तम्भबन्धुरम् ॥ २८६ ॥

सुवर्णरुप्यफलकै वैडूर्यसन्धिबन्धुरैः ।
रत्नालम्बनबाहाभिः रत्नालम्बनकै युतम् ॥२८७॥ विशेषकम् ॥

द्वारेषु तेषु सर्वेषु प्रत्येक तोरण भवेत् ।
रत्नस्तम्भसन्निविष्ट वृषभाश्वादिचित्रयुक् ॥ २८८ ॥

तोरणानामुपर्येषामुत्तरंगेषु सन्ति वै ।
अष्टावष्टौ मंगलानि तथा तत्तोरणोपरि ॥ २८९ ॥

दण्डा वज्रमया पंचवर्णाश्च चामरध्वजा• ।
पताकातिपताकाश्च छत्रातिछत्रकाणि च ॥ २९० ॥

भूयांसि घण्टायुग्मानि भूयांस उत्पलोच्चया ।
भूयांस• पद्मकुमुदनिकरा• सन्ति रत्नजा ॥२९१॥ विशेषकम् ॥

એ પીઠની પૂર્વાદિ ચારે દિશાઓમા ત્રણત્રણ પગથીઆવાળુ એકેક દ્વાર કહ્યુ છે ૨૮૪

એમ ચાર દ્વાર થયા એ ચારે કોસ કોસ પહોળા અને બબ્બે કોસ ઉચા છે એમના મૂળ આગળની જમીન વજ્રરત્નમય છે, એમ ી આસપાસનો ભૂપ્રદેશ રિષ્ટરત્નમય છે અને એમના સ્તભો વૈડૂર્યરત્નમય છે એ દ્વારોના ફલક એટલે કમાડ વૈડૂર્યરત્ન બેસાડેલા સુવર્ણ અને રૂપાના છે લટકતા રત્નોએ યુક્ત એની બાહાઓ છે અને એમનાપર રત્નોના ઝુમખા શોભી રહેલા છે ૨૮૫-૨૮૭

ચારે દ્વારોપર વળી રત્નમય સ્તભોપર ગોઠવેલા અને વૃષભ, અશ્વ વગેરેના ચિત્રોવાળા તોરણો છે ૨૮૮

એ તોરણોપર વળી ઉત્તરગ એટલે બારમાખોમા અષ્ટમગળ, વજ્રમય દડ, પચવર્ણના ચામર અને ધ્વજાઓ, પતાકાઓપર પતાકા, અને છત્રોપર છત્રો શોભી રહ્યા છે, એટલુ જ નહિં પણ ત્યા અનેક ઘટાઓ, પુષ્કળ કમળો અને રાશિબદ્ધ રત્નમય પદ્મો અને કુમુદો વિરાજી રહ્યા છે ૨૮૯-૨૯૧

मध्यभागेऽस्य पीठस्य स्याच्चतुर्योजनोन्नता ।
योजनान्यष्ट विस्तीर्णायतैका मणिपीठिका ॥ २९२ ॥
उपर्यस्याः पीठिकाया जम्बूवृक्षोऽस्ति वेष्टित. ।
वेदिकाभिर्द्वादशभि प्राकाराकारचारुभिः ॥ २९३ ॥
अथास्य जम्बूवृक्षस्य मूलं वज्रमय मतम् ।
मूलादुपरि य· कन्दो भूमध्यस्थः स रिष्टज· ॥ २९४ ॥
स्कन्धः कन्दादुत्थितो यः स तु वैदूर्यरत्नजः ।
सुवर्णमय्यस्तच्छाखाः प्रशाखा जातरूपजाः ॥ २९५ ॥
शाखानां दिक्प्रसृतानां मध्ये स्कन्धात्समुत्थिता ।
योर्ध्वशाखा विडिमाख्या सोक्ता रजतनिर्मिता ॥ २९६ ॥
पत्राणि तस्य वैदूर्यमयानि जगदुः जिना. ।
तपनीयवृन्तवन्ति गुच्छा जाम्बूनदोद्भवाः ॥ २९७ ॥
रजतोत्थास्तत्प्रवालांकुरा· पुष्पफलावली ।
नानारत्नमयी जम्बूतरुरिदृग् श्रुत· श्रुते ॥ २९८ ॥
शाखाप्रभवपर्यन्त स्कन्ध· कन्दाद्य ऊर्ध्वगः ।
द्वे योजने स उत्तुंगो विस्तीर्णः क्रोशयोर्द्वयम् ॥ २९९ ॥

આ જમ્બૂપીઠના મધ્ય ભાગમા એક મણિપીઠિકા છે તે ચાર યોજન ઉચી અને આઠ યોજન લાબી પહોળી છે ૨૯૨

એ પીઠિકાપર પૂર્વોકત જમ્બૂવૃક્ષ આવેલુ છે—જેની આસપાસ કિલ્લાના આકારની બાર બાર વેદિકાઓ શોભી રહી છે ૨૯૩

આ જમ્બૂવૃક્ષનુ મૂળ વજ્રમય છે, એના મૂળથકી ઉપર, પૃથ્વીના મધ્યમા ‘ કદ ’ છે તે રિષ્ટરત્નમય છે, કદમાથી નીકળેલુ સ્કન્ધ વૈડૂર્યરત્નમય છે, એની શાખાઓ સુવર્ણમય છે, અને પ્રશાખાઓ રકતસુવર્ણમય છે ૨૯૪–૨૯૫.

વળી ચોતરફ વિસ્તરેલી શાખાઓના મધ્યમા, સ્કન્ધમાથી નીકળેલી ‘ વિડિમ ’ નામની એક ઉચી શાખા છે તે રૂપ્યમય એટલે કે રૂપાની છે એના પત્રો વૈડૂર્યરત્નમય, ગુચ્છો સુવર્ણમય અને વૃન્તો એટલે ડીંટ પણ સુવર્ણના છે વળી એના પ્રવાલના અકુરો રૂપ્યમય અને પુષ્પ તથા ફળ વિવિધરત્નમય છે ૨૯૬–૨૯૮

या दिक्प्रसृतशाखान्तर्जाता शाखोर्ध्वगामिनी ।
विडिमापरपर्याया सोच्चुगा योजनानि षट् ॥ ३०० ॥
एव च कन्दादारभ्य सर्वाग्रेणाष्टयोजनीम् ।
जम्बूतरु समुत्तुगो भूमग्न' क्रोशयोर्द्वयम् ॥ ३०१ ॥
या तस्य प्रसृता स्कन्धाच्छाखा दिक्षु चतसृषु ।
पूर्वादिषु किलैकैका शिष्यशाखा गुरोरिव ॥ ३०२ ॥
क्रोशेनोनानि चत्वारि योजनान्यायताश्च ता ।
प्रत्येकं चित्रकुरपत्रफलपुष्पाद्यलकृता ॥ ३०३ ॥ युग्मम् ॥
एव चोभयत शाखादैर्घ्यें स्कन्धोर्वतान्विते ।
विष्कम्भायामतः सोऽय भवेत् पूर्णाष्टयोजन ॥ ३०४ ॥
शाखायाः प्रसृताया प्राक् मध्यभागे विराजते ।
अनादृतस्य देवस्य भवन रत्ननिर्मितम् ॥ ३०५ ॥
अनेकरत्नस्तम्भाढ्यं क्रोशमायामतो मतम् ।
विष्कम्भतस्तु क्रोशार्धं देशोन क्रोशमुन्नतम् ॥ ३०६ ॥ यु० ॥

આ જમ્બૂવૃક્ષનો, કદથી ઉપરનો, શાખાઓ નીકળી ત્યા સુધીનો ભાગ જે સ્કધ કહે વાય–તે બે યોજન ઉચો અને બે કોસ પહોળો છે ૨૯૯

વળી ચોતરફ વિસ્તરેલી શાખાઓની અદર ' વિડિમ ' નામની સર્વથી ઉચી શાખા છે તે છ યોજન ઉચી છે ૩૦૦

એવી રીતે આ જમ્બૂવૃક્ષ કદથી આરભીને સમગ્ર આઠ યોજન ઉચાઇમા છે, અને બે કોસ પૃથ્વીમા ગૂઢ રહેલ છે ૩૦૧

હવે એને, સ્કધમાથી ચાર દિશાઓમા પ્રસરેલી, ગુરૂની શિષ્યપરમ્પરા જેવી, ચાર શાખાઓ છે તે પ્રત્યેકની લબાઈ ચાર યોજનમા એક કોસ ઓછી છે વળી એ પ્રત્યેક વિવિધ જાતિના પત્ર, પુષ્પ અને ફળથી અલકૃત છે ૩૦૨–૩૦૩

એવી રીતે સ્કન્ધની પહોળાઇ અને શાખાઓની બેઉ બાજુની લબાઇ ગણતા, આ જમ્બૂ વૃક્ષની પહોળાઇ પણ સપૂર્ણ આઠ યોજનની થાય છે ૩૦૪

આ જમ્બૂવૃક્ષની, પૂર્વતરફ ફેલાયલી શાખાની વચ્ચે ' અનાદ્દત ' દેવનુ અનેક રત્નમય સ્તભોવાળુ એક રત્નમય ભવન શોભી રહ્યુ છે ૩૦૫

धनु.पंचशतोत्तुंगं तदर्धं प्रथुलं क्रमात् ।
प्राच्युदीचीदक्षिणासु द्वारमेकैकमत्र च ॥ ३०७ ॥
धनु.पंचशतायामविष्कम्भा मणिपीठिका ।
तदर्धमानबाहल्या तत्र शय्याविराजिता ॥ ३०८ ॥
शेषशाखासु तिसृषु स्युः प्रासादावतंसकाः ।
प्राक्शाखाभाविभवनानुकाराः सर्वमानतः ॥ ३०९ ॥
सर्वरत्नमया दीप्रप्रभापटलभासुराः ।
अनादृतस्वर्गियोग्यसिंहासनविभूषिताः ॥ ३१० ॥ युग्मम् ॥

यद्यपि विषमायामविष्कम्भ भवन श्रीदेव्यादिभवनवत् समायामविष्कम्भ प्रासाद. विजयादिप्रासादवत् इति भवनप्रासादयोर्विशेष आमनन्ति तथापि श्रीजम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रश्रीजिनभद्रगणिक्षमाश्रमणकृतक्षेत्रसमासश्रीउमास्वातिवाचककृतजम्बूद्वीपसमासश्रीसोमतिलकसूरिकृतनव्यबृहत्क्षेत्रसमासादिषु एतेषां वक्ष्यमाणवनगताना च प्रासादतया व्यपदिष्टत्वात् क्रोशायामक्रोशार्द्धविष्कम्भत्वस्य च उक्तत्वात् जम्बू-

એ ભવન લબાઈમા એક કોસ, પહોળાઈમા અરધો કોસ અને ઉચાઈના એક કોસથી સહેજ ઓછુ છે ૩૦૬

એને વળી પૂર્વમા, ઉત્તરે તથા દક્ષિણે-એમ ત્રણ દ્વારા છે એઓ પાચસો પાચસો ધનુષ્ય ઉચા તથા અઢીસો અઢીસો ધનુષ્ય પહોળા છે ૩૦૭

ત્યા વળી એક મણિપીઠિકા છે-તે પાચસો ધનુષ્ય લાબીપહોળી છે અને અઢીસો ધનુષ્ય જાડી છે ૩૦૮

શેષ ત્રણ શાખાઓમા પણ મહાન પ્રાસાદો છે એઓનુ પ્રમાણ પૂર્વ તરફની શાખામા રહેલા ભવનની જેટલુ જ છે એઓ સર્વ પ્રકારના રત્નોએ યુક્ત છે, દેદીપ્યમાન કાન્તિને લીધે ચકચકિત થઇ રહેલા છે અને અનાદૃત દેવને લાયકના સિહાસનથી અલકૃત છે ૩૦૯-૩૧૦

જો કે, જેની લબાઇ પહોળાઇ વિષમ હોય એ 'ભવન' કહેવાય, જેમકે લક્ષ્મીદેવીનુ 'ભવન', અને સમાન લબાઇ પહોળાઇ હોય તે 'પ્રાસાદ' કહેવાય, વિજયદેવ વગેરેના પ્રાસાદની જેમ-આમ 'ભવન' અને 'પ્રાસાદ' મા તફાવત ગણાવાય છે તો પણ જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્ર, જિનભદ્રગણિક્ષમાશ્રમણકૃત ક્ષેત્રસમાસની ટીકા, શ્રી ઉમાસ્વાતિવાચકકૃત જમ્બૂદ્વીપસમાસ અને શ્રીસોમતિલકસૂરિકૃત નવીન બૃહત્ક્ષેત્રસમાસ વગેરેમા એઓને તથા વક્ષ્યમાણ

प्रकरणे प्रासादा अपि विषमायामविष्कम्भा इति ध्येयम् । इति अर्थतः उपाध्यायश्रीशान्तिचन्द्रोपज्ञजम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिवृत्तौ ॥

जीवाभिगमसूत्रे तु एषामपि समायामविष्कम्भत्वमेव दृश्यते । तथा च तद्ग्रन्थः । तत्थ जे दाहिणिल्ले साले एत्थ ण एगे मह पासायावडिंसए पण्णत्ते कोसं च उड्ढ उच्चतेण अद्धकोस आयामविक्खंभेण इति ॥

शेषप्रासादसूत्राणि अपि अस्यैव सूत्रस्य अतिदेशेन उक्तानि इति ज्ञेयम्॥

चतुर्दिग्गतशाखान्त शाखा या विडिमाभिधा ।
तस्या मौलौ मध्यभागे सिद्धायतनमुत्तमम् ॥ ३११ ॥
विष्कम्भायामतश्चैतत् प्राक्शाखाभवनोपमम् ।
देशोनक्रोशमुत्तुगप्रथुद्वारत्रयान्वितम् ॥ ३१२ ॥
तस्य मध्ये महत्येका शोभते मणिपीठिका ।
धनु.पचशतायामव्यासा तदर्धमेदुरा ॥ ३१३ ॥
उपर्यस्या महानेको देवच्छन्दक आहित. ।
पंचचापशतायामविष्कम्भ सर्वरत्नज ॥ ३१४ ॥

વનગતભવનોને પ્રાસાદ તરીકે ગણેલા હોવાથી અને એમની લબાઇ એક કોસની તથા પહોળાઈ અરધા કોસની કહેલી હોવાથી આ જબૂવૃક્ષના પ્રકરણમા પ્રાસાદો પણ વિષમ લબાઇ પહોળાઈવાળા છે એમ સમજવુ આવો અર્થ શ્રીશાતિચદ્રઉપાધ્યાયકૃત જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિની ટીકામા કહેલો છે

જીવાભિગમસૂત્રમા તો એઓની પણ સમાન લબાઇ પહોળાઇ જોવામા આવે છે એ સૂત્રમા જે પાઠ છે એનો અર્થ આ પ્રમાણે છે —દક્ષિણ દિશામા જે વૃક્ષ છે તેમા એક મહાન પ્રાસાદ કહેલો છે તે ઉચાઇમા એક કોસ તથા લબાઈ પહોળાઇમા અરધો કોસ છે

શેષ પ્રાસાદસૂત્રો પણ આજ સૂત્રના અતિદેશને લઇને કહેલા છે એમ સમજવુ

હવે ચારે દિશાઓમા પ્રસરેલી ચાર શાખાઓની અદર-વચ્ચે જે ' વિડિમ ' નામની શાખા કહી છે તેની ટોચપર એક ઉત્તમ ' સિદ્ધાયતન ' કે સિદ્ધમન્દિર છે ૩૧૧

એ સિદ્ધાયતનની લબાઇ પહોળાઇ પૂર્વોક્ત શાખાન્તર્ગત ભવન જેટલી છે, અને ઉચાઈ એક કોસથી જરાક ઓછી છે એ સિદ્ધાયતનને ત્રણ દ્વાર છે વળી એમા એક મ્હોટી મણિપીઠિકા છે–જે પાચસો ધનુષ્ય લાબીપહોળી અને એથી અરધી જાડી છે ૩૧૨–૩૧૩

सातिरेकधनुःपंचशतोत्तुगोऽथ तत्र च ।
अष्टाधिकं जिनार्चानां शतं वैताढ्यचैत्यवत् ॥ ३१५ ॥ युग्मम् ॥

एवमुक्तस्वरूपोऽय जम्बूवृक्ष· समन्ततः ।
भात्यष्टाग्रेण जम्बूनां शतेन परिवेष्टितः ॥ ३१६ ॥

अमी आद्यपरिक्षेपगता जम्बूमहीरुह· ।
मूलजम्बूतरोरर्धमाना भवन्ति सर्वथा ॥ ३१७ ॥

यथा द्वादशभि पद्मवेदिकाभिः स वेष्टित ।
तथामी निखिला षड्भिर्वेदिकाभिरलङ्कृता· ॥ ३१८ ॥

श्रीदेवीपद्मवच्चैते सर्वेऽनादृतनाकिनः ।
स्वीयाभरणसर्वस्वनिक्षेपवणिगापणाः ॥ ३१९ ॥

एतेषु च १०८ जम्बूवृक्षेपु श्रीजम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिश्रीजीवाभिगमक्षेत्रविचारादौ सूत्रकृद्भिः वृत्तिकृद्भिश्च जिनभवनप्रासादचिन्ता न कापि चक्रे । बहवो बहुश्रुताः श्राद्धप्रतिक्रमणचूर्णिकारादयः शाश्वतजिनस्तो-

---

એ મણિપીઠિકાપર એક મ્હોટો સર્વરત્નમય દેવચ્છન્દક આવેલો કહેવાય છે—જે પાચસો ધનુષ્ય લાબોપહોળો છે અને એથી કઇંક વિશેષ ઉંચો છે એમા વૈતાઢ્યના ચૈત્યની પેઠે એકસો આઠ જિનબિમ્બ છે ૩૧૪–૩૧૫

આવા આવા સ્વરૂપવાળા એ જમ્બૂવૃક્ષની ફરતા એકસોઆઠ બીજા જમ્બૂવૃક્ષો વીંટાઇને રહ્યા છે ૩૧૬

એ એકસોઆઠ પહેલા ઘેરાવામા રહેલા છે અને એઓનુ માન મૂળના જમ્બૂવૃક્ષથી અરધુ છે ૩૧૭

વળી મૂળ જમ્બૂવૃક્ષની આસપાસ જ્યારે બાર પદ્મવેદિકા આવી રહી છે ત્યારે આ સર્વની ફરતી છ પદ્મવેદિકા છે ૩૧૮

વળી શ્રીદેવીને જેમ કમળ તેમ ' અનાદૃત ' દેવને આ સર્વ વૃક્ષો પોતાના આભૂષણાદિક સર્વ વાના રાખવાની બજાર દુકાન જેવા છે ૩૧૯

આ એકસો આઠ જમ્બૂવૃક્ષોમા જિનભવન કે પ્રાસાદ આદિક કંઈ છે કે નહિ તે સબધમા, સૂત્રકાર કે ટીકાકારોએ શ્રી જબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ, શ્રી જીવાભિગમ કે ક્ષેત્રવિચાર વિગેરે ગ્રન્થોમા કઈ પણ ઉલ્લેખ કર્યો નથી પરન્તુ શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણની ચૂર્ણીના કર્તા વગેરે બહુશ્રુતો

आग्नेय्या च योजनानां पचाशतो व्यतिक्रमे ।
वनेत्रैव पुष्करिण्यो दिक्चतुष्के यथाक्रमम् ॥ ३४४ ॥

श्रीकान्ता श्रीमहिता च श्रीचन्द्रा च तत परम् ।
श्रीनिलयाख्येति शेष प्रासादादि तु पूर्ववत् ॥ ३४५ ॥

प्रासादेष्वेपु चैकैकमस्ति सिंहासन महत् ।
अनादृतस्य देवस्य क्रीडार्हं सपरिच्छदम् ॥ ३४६ ॥

अत्र जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रे सीहासणा सपरिवारा इति । जीवाभिगमे च सीहासण अपरिवार इति ॥

अस्मिन्नेव वने पूर्वदिक्भाविभवनात् किल ।
उदीच्या दक्षिणस्या चैशानीप्रासादशेखरात् ॥ ३४७ ॥

एक कूट' द्वितीयस्तु प्राग्भाविभवनादित ।
दक्षिणस्यामुदीच्यां चाग्नेयीप्रासादपुंगवात् ॥ ३४८ ॥ युग्मम् ॥

पश्चिमायामथाग्नेयीप्रासादात् पूर्वतोऽपि च ।
दाक्षिणात्यात् भवनत कूटोऽत्रास्ति तृतीयक. ॥ ३४९ ॥

વળી અગ્નિકોણમા પણ પચાસ યોજન મૂકીને, ચારે દિશાએ ચાર વાવ છે-તે અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે (૧) શ્રીકાન્તા, (૨) શ્રીમહિતા, (૩) શ્રીચન્દ્રા અને (૪) શ્રીનિલયા આ સઘળી વાવોમા પણ પ્રાસાદ વગેરે પૂર્વવત્ સમજવા પ્રત્યેક પ્રાસાદમા 'અનાદૃત' દેવને ક્રીડા કરવાને લાયકનુ મ્હોટુ પરીવારવાળુ સિહાસન છે ૩૪૪-૩૪૬

જબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રમા સિહાસનો પરીવારવાળા કહ્યા છે, જ્યારે જીવાભિગમ સૂત્રમા પરીવાર વિનાના કહ્યા છે

આ જ વનને વિષે વળી, પૂર્વસ્થ ભવનથી ઉત્તરે અને ઇશાનસ્થ પ્રાસાદથી દક્ષિણે એક 'કૂટ' અર્થાત્ શિખર છે ૩૪૭

તથા પૂર્વસ્થ ભવનથી દક્ષિણે અને અગ્નિકોણમા આવેલા પ્રાસાદથી ઉત્તરમા બીજુ 'કૂટ' છે ૩૪૮

વળી અગ્નિકોણમા આવેલા પ્રાસાદથી પશ્ચિમે અને દક્ષિણસ્થ ભવનથી પૂર્વે એક ત્રીજુ 'કૂટ' છે ૩૪૯

दाक्षिणात्यभवनतोऽपरस्यां पूर्वतोऽपि च ।
प्रासादान्नैर्ऋतीनिष्ठात्तुर्यः कूटो भवेदिह ॥ ३५० ॥
प्रासादान्नैर्ऋतीसस्थादुदीच्यामथ याम्यत· ।
प्रतीचीनभवनत· कूटो भवति पंचम. ॥ ३५१ ॥
प्रतीचीनभवनत उदीच्यामथ याम्यतः ।
वायव्यकोणप्रासादात् षष्ठः कूट· निरूपितः ॥ ३५२ ॥
वायव्यकोणप्रासादात् प्राच्यां पश्चिमतोऽपि च ।
उदग्भवनतस्तत्र कूटो भवति सप्तम ॥ ३५३ ॥
उदग्भवनतः प्राच्यामथ पश्चिमतोऽपि च ।
ऐशानकोणप्रासादादत्र कूटोऽष्टमो मतः ॥ ३५४ ॥
एवमष्टाप्यमी कूटा जात्यस्वर्णमया· स्मृताः ।
द्वे योजने भूनिमग्ना योजनान्यष्ट चोच्छ्रिताः ॥ ३५५ ॥
विष्कम्भायामतो मूले योजनान्यष्ट कीर्तिता. ।
मध्ये षडूर्ध्वं चत्वारि गोपुच्छाकृतयस्ततः ॥ ३५६ ॥

દાક્ષિણાત્ય ભવનથી ઉત્તરમા અને નૈઋત્યસ્થ પ્રાસાદથી પૂર્વમા એક ચોથુ ' કૂટ ' છે ૩૫૦

નૈઋત્યસ્થ પ્રાસાદથી ઉત્તરમા અને પશ્ચિમસ્થ ભવનથી દક્ષિણે એક પાચમુ ' કૂટ ' છે ૩૫૧

પશ્ચિમસ્થ ભવનથી ઉત્તરમા અને વાયવ્ય કોણના પ્રાસાદથી દક્ષિણમા એક છઠ્ઠુ ' કૂટ ' છે ૩૫૨

વાયવ્ય કોણસ્થ પ્રાસાદથી પૂર્વમા અને ઉત્તરસ્થ ભવનથી પશ્ચિમમા વળી એક સાતમુ ' કૂટ ' છે ૩૫૩

અને ઉત્તરસ્થ ભવનથી પૂર્વમા અને ઇશાનકોણસ્થ પ્રાસાદથી પશ્ચિમમા આઠમુ ' કૂટ ' છે ૩૫૪

એમ આઠ ' કૂટ ' કે શિખરો છે–તે આઠે શ્રેષ્ઠ સુવર્ણમય છે વળી એઓ બે યોજન પૃથ્વીને વીંધી રહેલા છે અને આઠ યોજન ઉંચા છે ૩૫૫

એઓની લબાઈ પહોળાઇ મૂળ આગળ આઠ યોજન, મધ્યભાગમા છ યોજન અને ટોચ આગળ ચાર યોજન છે અને તેથી એમનો આકાર ગોપુચ્છ જેવો છે ૩૫૬

एषां मूले परिक्षेपोऽधिकानि पचविंशति ।
मध्येऽष्टादश मौलौ च योजनान्यर्कसख्यया ॥ ३५७ ॥

तथोक्तम् ।

पणविसट्ठारसबारसेव मूले अ मज्झि उवरिं च ।
सविसेसाइ परिरओ कूडस्स इमस्स बोधव्वो ॥ ३५८ ॥

अयं जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्राभिप्राय. ॥ जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणै. तु

अट्ठुसहकूडसरिसा सव्वे जम्बूणया भणिया ।

इत्यस्या गाथाया ऋषभकूटसमत्वेन भणितत्वात् मूले द्वादश योजनानि अष्टौ मध्ये चत्वारि च उपरि आयामविष्कम्भेत्यादि ऊचे ॥ तथैव मलयगिरिपादै. व्याख्यातमपि ॥ जीवाभिगमसूत्रेऽपीत्थमेवैषां मान दृश्यते ॥ तत्व बहुश्रुतगम्यम् ॥

प्रत्येकमेषामुपरि चैकैकं सिद्धमन्दिरम् ।
एतच्च जम्बूविडिमासिद्धायतनसन्निभम् ॥ ३५९ ॥

अष्टाप्येते पद्मवरवेदिकावनमडिताः ।
दिगगनानामष्टानां क्रीडायै निर्मिता इव ॥ ३६० ॥

એમનો પરિધિ એટલે ઘેરાવો મૂળ આગળ પચવીશ યોજનથી સહેજ વધારે, મધ્યમા અઢાર યોજનથી વિશેષ અને મથાળે બાર યોજનથી કઈક વધારે છે ૩૫૭

જબુદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિમા પણ એમનો ઘેરાવો મૂળ, મધ્ય અને ટોચ આગળ અનુક્રમે સવિશેષ-પચવીશ, અઢાર અને બાર યોજનનો કહ્યો છે ૩૫૮

પણ જિનભદ્રગણિક્ષમાશ્રમણે તો આઠે જમ્બૂકૂટો ઋષભકૂટ જેવા છે એમ કહ્યુ છે એ પરથી તો એમનુ એ માન બરાબર બાર, આઠ અને ચાર યોજન કહેવાય આ વાતને શ્રીમલયગિરિએ પણ પ્રમાણ માની છે અને શ્રી જીવાભિગમસૂત્રમા પણ એમજ કહ્યુ છે તો સત્ય કયુ એ બહુશ્રુત જાણે

એ આઠે 'કૂટ' મા ના પ્રત્યેકપર એકેક સિદ્ધાયતન એટલે સિદ્ધમદિર છે અને એ જમ્બૂવૃક્ષની મ્હોટી 'વિડિમા' શાખાપર રહેલા સિદ્ધાયતન જેવુ છે ૩૫૯

વળી એ આઠે કૂટની ચોદિશ, જાણે આઠ દિશારૂપી સ્ત્રીઓને ક્રીડા કરવા માટે નિર્માણ કર્યા હોય એવા બગીચાઓ અને પદ્મવેદિકાઓ આવી રહ્યા છે ૩૬૦

एवमुक्तस्वरूपाया अस्या जम्ब्वा महातरोः ।
नामानि द्वादशैतानि प्रज्ञप्तानि जिनेश्वरै. ॥ ३६१ ॥

सुदर्शना तथामोघा सुप्रबुद्धा यशोधरा ।
भद्रा विशाला सुमना. सुजाता नित्यमंडिता ॥ ३६२ ॥

विदेहजम्बूः नियता सौमनस्येति कीर्त्तिताः ।
रत्नमय्या अप्यमुष्या द्रुमेषु मुख्यतां विदु ॥ ३६३ ॥

तथोक्त बहुश्रुताध्ययने ।

जहा दुमाणपवरा जम्बू नाम सुदंसणा ।
अणाढीयस्स देवस्स एव हवइ बहुस्सुए ॥ ३६४ ॥

जम्बूद्वीपपतिर्देवो वसत्यस्यामनादृत. ।
जम्बूस्वामिपितृव्यो य प्राग्भवे सोऽधुनास्त्यसौ ॥ ३६५ ॥

चतु सामानिकसुरसहस्रसेवितक्रम. ।
महिषीभि चतसृभि. स्नेहिनीभिः कटाक्षित' ॥ ३६६ ॥

पर्षद्भि तिसृभि जुष्ट सप्तभिः सैन्यसैन्यपै. ।
उदायुधैः षोडशभि· सहस्रैश्चात्मरक्षिणाम् ॥ ३६७ ॥

આ પ્રમાણે જેની હકીકત છે એવા એ મહાન 'જમ્બૂવૃક્ષના' જિનભગવાનોએ બાર જેટલા નામ કહ્યા છે ૩૬૧

તે આ પ્રમાણે —(૧) સુદર્શના, (૨) અમોઘા, (૩) સુપ્રબુદ્ધા, (૪) યશોધરા, (૫) ભદ્રા (૬) વિશાલા, (૭) સુમનસ, (૮) સુજાતા, (૯) નિત્યમંડિતા, (૧૦) વિદેહજમ્બૂ, (૧૧) નિયતા અને (૧૨) સૌમનસ્યા ૩૬૨-૩૬૩

વળી એ 'જમ્બૂ' રત્નમય હોવા છતા એને સર્વવૃક્ષ શિરોમણિ કહ્યુ છે

'બહુશ્રુત' અધ્યયનમા એ માટે કહ્યુ છે કે—જેમ 'અનાદૃત' દેવનુ સુદર્શના નામે જમ્બૂવૃક્ષ સર્વ વૃક્ષોમા મુખ્ય-સર્વશિરોમણિ છે તેમ 'બહુશ્રુતો' મા જમ્બૂસ્વામી મુખ્ય છે ૩૬૪

આ જમ્બૂવૃક્ષમા 'અનાદૃત' નામનો, જમ્બૂદ્વીપનો સ્વામી અધિષ્ઠાયક દેવ રહે છે પૂર્વભવમા એ જમ્બૂસ્વામીનો કાકો હતો અને અત્યારે ત્યા છે ૩૬૫

એની સેવા અર્થે ચાર હજાર સામાનિક દેવો અને ઉપભોગ અર્થે ચાર પ્રેમાળ પટ્ટરાણીઓ સતત-કાયમ હાજર હોય છે ૩૬૬

व्यन्तराणां व्यन्तरीणामन्येषामपि भूयसाम् ।
अनादृतराजधानीवास्तव्यानामधीश्वर ॥ ३६८ ॥

मेरोरुदीच्यामन्यत्र जम्बूद्वीपे महर्द्धिकः ।
पुर्यामनादृताख्याया साम्राज्य पालयत्यसौ ॥३६९॥ कलापकम् ॥

यौ सीमाकारिणौ देवकुरूणां धरणीधरौ ।
सौमनसविद्युत्प्रभाभिधौ तौ वर्णयाम्यथ ॥ ३७० ॥

निषधाद्रेरुत्तरस्यामाग्नेय्या मन्दराचलात् ।
प्रतीच्या मगलावत्या योऽसौ सौमनसाभिध ॥ ३७१ ॥

देवा देव्यो वसन्त्यत्र यत प्रशान्तचेतस ।
तत सौमनसो यद्वा सौमनसाख्यभर्तृक ॥ ३७२ ॥

तुरगस्कन्धसस्थानो गजदन्तसमोऽपि स ।
मनोहरो रूप्यमय सप्तकूटोपशोभित ॥ ३७३ ॥

વળી એને ત્રણ સભાઓ છે, સાત સૈન્યો અને સેનાપતિઓ છે, અને એના સરક્ષણ અર્થે સોળ હજાર દેવો શસ્ત્રસજ્જ થઈને રહેલા હોય છે ૩૬૭

વળી એને એની રાજધાનીમા રહેલા અન્ય પણ અનેક વ્યન્તરદેવો અને વ્યન્તરદેવીઓ સેવા કરનારા-સેવકો છે ૩૬૮

વળી મહર્દ્ધિક-અતુલ સમૃદ્ધિવાળા એ 'અનાદત' દેવને મેરૂની ઉત્તરે અન્યત્ર જમ્બૂદ્વીપને વિષે 'અનાદત' નામની રાજધાની છે ત્યા એ રાજ્ય ભોગવે છે ૩૬૯

હવે દેવકુરૂની સીમા બાધી રહેલા અર્થાત્ એને સીમાડે આવેલા "સૌમનસ" અને "વિદ્યુત્પ્રભ" નામના પર્વતો છે તે વિષે કઈક કહુ છુ ૩૭૦

એ બેમાથી જે 'સૌમનસ' છે તે નિષધપર્વતથી ઉત્તરે, મદરાચળથી અગ્નિકોણમા અને 'મગળાવતી' વિજયની પશ્ચિમે આવેલ છે ૩૭૧

અહિ સુ-મના અર્થાત શાતમનવાળા દેવદેવીઓ વસે છે એ પરથી, અથવા તો એનો સૌમનસ નામનો અધિષ્ઠાયક દેવ છે એ પરથી, એ 'સૌમનસ' કહેવાય છે ૩૭૨

એનો અશ્વના સ્કધ જેવો આકાર છે, ગજદતસમાન મનહર દેખાવ છે, અને એ વળી રૂપ્યમય છે ૩૭૩

सिद्धायतनमाद्य स्यात् पर सौमनसाभिधम् ।
सन्मंगलावतीकूटं देवकुर्वभिध परम् ॥ ३७४ ॥
विमल कांचन चैव वासिष्ट कूटमन्तिमम् ।
प्रमाण ज्ञेयमेतेषां हिमवद्गिरिकूटवत् ॥ ३७५ ॥ युग्मम् ॥
आग्नेय्यामादिम कूट मन्दरासन्नमाहितम् ।
तस्याग्नेय्यां द्वितीय तु तस्याप्याग्नेयकोणके ॥ ३७६ ॥
कूटं तृतीयमित्येतत्कूटत्रय विदिक्स्थितम् ।
अथो तृतीयादाग्नेय्यामुत्तरस्यां च पचमात् ॥ ३७७ ॥
कूटं चतुर्थं प्रज्ञप्तमेतस्मात्कूटतः परम् ।
दक्षिणोत्तरया पक्त्या शेषं कूटत्रय भवेत् ॥ ३७८ ॥ विशेषकम् ॥
वत्समित्रासुमित्राख्ये षष्ठपंचमकूटयो ।
दिक्कुमार्यौ कूटसमाभिधा देवाश्चतुर्षु च ॥ ३७९ ॥

अत्र जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रे बृहत्क्षेत्रसमासे सिरिनिलय इति क्षेत्र समासादिषु च सौमनसपचमषष्ठकूटवासिन्यौ सुवत्सावत्समित्राख्ये एव दिक्कुमार्यौ उक्ते ॥ यत्तु जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रे एव जिनजन्माधिकारे

એને સાત શિખરો છે —(૧) સિદ્ધાયતન, (૨) સૌમનસ, (૩) મગળાવતી, (૪) દેવકુરુ, (૫) વિમલ, (૬) કાચન અને (૭) વસિષ્ટ એમનુ પ્રમાણુ હિમવતના શિખર પ્રમાણે જાણુવુ ૩૭૪–૩૭૫

પહેલુ શિખર મેરૂપર્વતપાસે અગ્નિકોણુમા આવ્યુ છે, એના અગ્નિકોણુમા વળી બીજુ છે અને એ બીજાના અગ્નિકોણુમા ત્રીજુ આવ્યુ છે વળી એ ત્રીજાથી અગ્નિકોણુમા અને પાચમાની ઉત્તરે ચોથુ શિખર છે શેષ ત્રણુ શિખરો ચોથાથી દક્ષિણોત્તરે એક હારમા આવેલા છે ૩૭૬–૩૭૮

પાચમા અને છઠ્ઠા શિખરપર 'સુમિત્રા' અને 'વત્સમિત્રા' નામની દિક્કુમારિઓ રહે છે શેષ શિખરોપર તે તે શિખરોના નામવાળા દેવોનો વાસ છે ૩૭૯

આ સબધમા જબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રમા, બૃહત્ ક્ષેત્રસમાસમા તથા 'સિરિનિલય' નામના ક્ષેત્રસમાસ વગેરેમા સુમિત્રા અને વત્સમિત્રાની જગ્યાએ સુવત્સા અને વત્સમિત્રા–એવા નામ કહ્યા છે વળી જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રમાજ જિનજન્મના અધિકારમા અધોલોકમા

ोलोकवासिनीना भोगकरादीनामष्टानां दिक्कुमारीणां मध्ये पचमी
धारा षष्ठी विचित्रा च इति उक्त तदय लिखितदोष॰ नामान्तर वा
। सर्वविद् वेद ॥

एतत्कूटाधिपदेवदेवीना मन्दराचलात् ।
दक्षिणस्यां राजधान्यो जम्बूद्वीपेऽपरत्र वै ॥ ३८० ॥

उत्तरस्यां निषधाद्रे॰ नैर्ऋत्या कनकाचलात् ।
पूर्वस्या पद्मविजयात् गिरि विद्युत्प्रभाभिध ॥ ३८१ ॥

तपनीयमयत्वेन विद्युद्वद्दीप्तिमत्तया ।
विद्युत्प्रभेशयोगाद्वा ख्यातो विद्युत्प्रभाख्यया ॥ ३८२ ॥

आद्य सिद्धायतनाख्यं विद्युत्प्रभ द्वितीयकम् ॥
तृतीयं देवकुर्वाख्य ब्रह्मकूट तुरीयकम् ॥ ३८३ ॥

पचम कनकाभिख्य षष्ठ सौवस्तिकाभिधम् ॥
सप्तम सीतोदाकूट स्याच्छतज्वलमष्टमम् ॥ ३८४ ॥

हरिकूट तु नवम कूटैरेभिरलङ्कृतः ॥
विभाति सानुमानेष वेदिकावनशोभित ॥ ३८५ ॥

ारी ' ભોગકરા ' આદિ આઠ કુમારિકાની અદર તો પાચમી અને છઠ્ઠી ' તોયધારા '
। ' વિચિત્રા ' એ નામની કહી છે આ કદાચ લખવામા ભૂલ થઇ હોય અથવા એ એમના
ા નામ હોય ખરીવાત કેવળી ભગવાન જાણે

આ શિખરોના સ્વામી–દેવદેવીઓની રાજધાનીઓ અપરત્ર જમ્બૂદ્વીપમા મેરૂની
ણે છે ૩૮૦

હવે બીજો જે ' વિદ્યુત્પ્રભ ' નામનો પર્વત ઉપર કહી ગયા છીએ તે નિષધપર્વતથી
રે, કનકાચલના નૈર્ઋત્યકોણુમા ' પક્ષ્મ ' વિજયથી પૂર્વદિશાએ આવ્યો છે ૩૮૧

સુવર્ણુમય હોવાથી, વિદ્યુત–વિજળીસમાન ચમકતો હોઇને, અથવા વિદ્યુત્પ્રભ નામનો
ો અધિષ્ઠાયક દેવ હોઇને, એનુ ' વિદ્યુત્પ્રભ ' નામ પડેલુ છે ૩૮૨

આ વિદ્યુત્પ્રભ પર્વતને નવ શિખરો છે, તે આ પ્રમાણે —(૧) સિદ્ધાયતન, (૨) વિ
પ્રભ, (૩) દેવકુરૂ, (૪) બ્રહ્મકૂટ, (૫) કનક, (૬) સૌવસ્તિક, (૭) સીતોદા, (૮)

नैर्ऋत्यां मन्दरात् ज्ञेयमाद्यं कूटचतुष्टयम् ।
पश्चादुत्तरतस्तुर्यान्नैर्ऋत्या पचमं मतम् ॥ ३८६ ॥

दक्षिणोत्तरया पङ्क्त्या शेष कूटचतुष्टयम् ।
मानतोऽष्टापि कूटानि हिमवद्गिरिकूटवत् ॥ ३८७ ॥

नवम निषधासन्न दक्षिणस्यां किलाष्टमात् ।
सर्वथा माल्यवद्भाविहरिस्सहसमं च तत् ॥ ३८८ ॥

ज्ञेया चमरचचावदेतत्कूटपतेर्हरेः ।
मेरोरपाच्यां नगरी जम्बूद्वीपे परत्र सा॥ ३८९ ॥

तथोक्तं जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रे । जहा मालवंतस्स हरिस्सहकूडे तह चेव हरिकूडे रायहाणी तह चेव दाहिणेणं चमरचचारायहाणी तह णेयव्वा ॥ क्षेत्रसमासवृत्तावपि सा चमरचंचाराजधानीवत् प्रत्येया इति॥

शेषकूटपतीनां तु नगर्यो विजयोपमा· ।
जम्बूद्वीपेऽन्यत्र मेरोर्दक्षिणस्यां यथायथम् ॥ ३९० ॥

शतज्वल अने (९) हरिकूट अने एनी आसपास पण पद्मवेदिकाओ अने बगीचाओ शोभी रह्या छे ३८३-३८५

ए नव शिखरोमाथी पहेला चार मेरुपर्वतथी नैर्ऋत्यकोणमा आवेला छे पाचमु शिखर छठ्ठाथी उत्तरे अने चोथाथी नैर्ऋत्यमा आवेलु छे वळी शेष चार रह्या ते उत्तरथी दक्षिण एक हारमा रहेला छे ३८६-३८७

ए नव शिखरोमाथी आठनु मान हिमवत पर्वतना शिखरसमान छे

अने नवमु शिखर जे आठमाथी दक्षिणे निषधपर्वतनी नजदीक छे एनु मान माल्यवान पर्वतना हरिस्सहशिखर प्रमाणे छे ३८८

आ नवमा कूटना स्वामी हरिदेवनी राजधानी, चमरचंचानगरीनीपेठे अन्यत्र जम्बूद्वीपमा मेरुनी दक्षिणे छे ३८९

जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रमा पण कह्यु छे के—आ हरिकूट नामनु शिखर छे ते माल्यवान पर्वतना हरिस्सह शिखर जेवु समजवु, अने आ हरिदेवनी राजधानी पण चमरचचा राजधानीनी पेठे दक्षिणदिशामा समजवी क्षेत्रसमासनी टीकामा पण एने चमरचचा जेवी कही छे

दिक्कुमार्यौ निवसतः तत्र पचमषष्ठयो ।
पुष्पमालाऽनिन्दिताख्ये शेषेषु पूर्ववत् सुराः ॥ ३९१ ॥
भोगकरादिमा गन्धमादनाद्यद्रिसानुषु ।
वसन्त्यो दिक्कुमार्योऽष्टौ या एवमिह भाषिताः ॥ ३९२ ॥
शैलेष्वमीषु क्रीडार्थं तासां वासो भवेत् ध्रुवम् ।
वसन्ति च स्वस्वगजदन्ताधोभवनेष्विमाः ॥ ३९३ ॥
एकैकगजदन्ताधो द्वे द्वे स्तो भवने तयोः ।
तिर्यग्लोक व्यतिक्रम्यासुरादिभवनास्पदे ॥ ३९४ ॥
अधोलोकनिवासिन्योऽत एवामू श्रुते मताः ।
भूशुद्धिसूतिवेश्मादिनियुक्ता जिनजन्मनि ॥ ३९५ ॥

यद्यपि उत्तरकुरुवक्षस्कारयो यथायोग सिद्धहरिस्सहकूटवर्जकूटाधिपराजधान्यो यथाक्रम वायव्यामैशान्यां च यथा प्राग् अभिहिता तथा देवकुरुवक्षस्कारयो यथायोग सिद्धहरिकूटवर्जकूटाधिपराजधान्यो यथाक्रम आग्नेय्यां नैर्ऋत्यां च वक्तुमुचिता तथापि प्रस्तुतसूत्रसम्बन्धि

શેષ શિખરોના સ્વામીઓની રાજધાનીઓ વિજયા રાજધાનીની પેઠે અન્યત્ર જમ્બૂદ્વીપમા મેરૂથી દક્ષિણે કહી છે ૩૯૦

એ શિખરોમાના પાચમા અને છઠ્ઠાપર પુષ્પમાળા અને અનિન્દિતા નામની દિકકુમારિકાઓ રહે છે અને શેષ સાત શિખરો પર પૂર્વવત દેવોનો વાસ કહ્યો છે ૩૯૧

ગન્ધમાદન વગેરેના શિખરો પર ભોગકરા વગેરે આઠ દિક્કુમારિકાઓનો વાસ કહ્યો છે તે સબધમા એમ સમજવુ કે એઓ ત્યાતો ક્રીડા કરવા જતી આવતી રહે છે બાકી એઓ (ખરી રીતે) રહે છે તો ગજદન્તોના અધોભુવનમા પ્રત્યેક ગજદન્તની નીચે એઓના બબ્બે ભવનો છે અને એ તીર્છાલોકને મૂકીને અસુરાદિકના ભવનો આવેછે ત્યા છે એમને શાસ્ત્રમા અધોલોકમા વસનારી કહી છે તે આજ હેતુને લઈને કહી છે વળી એઓનુ કાર્ય જિનભગવાનના જન્મ વખતે ભૂમિશુદ્ધિ કરવા સબધી તથા સૂતિકાગૃહ સબધી છે ૩૯૨–૩૯૫

પૂર્વે ઉત્તરકુરુના વક્ષસ્કારોમા, સિદ્ધહરિસ્સહ કૂટ વરજીને અન્ય શિખરોના સ્વામીઓની રાજધાનીઓ અનુક્રમે વાયવ્યકોણમા અને ઈશાનકોણમા યથાયોગ કહેલી છે તે પ્રમાણે દેવકુરુના વક્ષસ્કારોમા, સિદ્ધહરિકૂટ શિવાયના શિખરોના અધિપતિઓની રાજધાનીઓ અનુક્રમે અગ્નિકોણ અને નૈઋત્યકોણમા યથોચિત કહેવી જોઈએ પણ પ્રસ્તુત સૂત્રની એક

यावत् आदर्शेषु पूज्यश्रीमलयगिरिकृतक्षेत्रविचारवृत्तौ च तथा दर्शनाभावात् अस्माभिरपि राजधान्यो दक्षिणेन इति अलेखि। इति श्रीजम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिवृत्तौ ॥

अनयोः नगयो. दैर्घ्यव्यासोच्चत्वादिक समम् ।
गन्धमादनसन्माल्यवतोरिव विभाव्यताम् ॥ ३९६ ॥

सन्त्यथाभ्या पर्वताभ्यामकपालीकृता इव ।
मेरोर्दक्षिणतो देवकुरवो निषधादुदक् ॥ ३९७ ॥

अत्र देवकुरुर्नाम देवः पल्योपमस्थितिः ।
वसत्यतस्तथा ख्याता यद्वेद नाम शाश्वतम् ॥ ३९८ ॥

धनुःपृष्ठव्यासजीवादिक मान तु धीधनैः ।
अत्राप्युत्तरकुरुवद्विज्ञेयमविशेषितम् ॥ ३९९ ॥

किन्त्वत्र निषधासन्ना जीवा कल्प्या विचक्षणै· ।
विद्युत्प्रभसौमनसायामानुसारतो धनुः ॥ ४०० ॥

પણ પ્રત–નકલ–મા કે પૂજ્યમલયગિરિકૃત ક્ષેત્રવિચારની ટીકામા પણ એમ નથી દેખાતું તેથી અમોએ પણ એમ ન લખતા એ રાજધાનીઓ દક્ષિણમાજ હોવાનુ લખ્યુ છે આમ શ્રી જમ્બૂ - દ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રની ટીકામા હકીકત છે

આ 'સૌમનસ' અને 'વિદ્યુતપ્રભ' પર્વતોની લબાઇપહોળાઇ અને ઉચાઈ વગેરે મધળી ગન્ધમાદન અને માલ્યવાન પર્વતોની પેઠે સમજવુ ૩૯૬

હવે મહાવિદેહક્ષેત્રના ચોથા વિભાગ 'દેવકુરૂ' વિષે

આ બેઉ પર્વતોના ખોળામા રહ્યુ હોયની એવુ 'દેવકુરૂક્ષેત્ર' મેરૂથી દક્ષિણે અને નિષધાચળથી ઉત્તરે છે ૩૯૭

અહિ દેવકુરૂ નામનો એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળો દેવ રહે છે એના નામ પરથી એ નામ પડેલુ સમજવુ, અથવા એ નામ એક શાશ્વતુ જ નામ છે એમ સમજવુ ૩૯૮

એના ધનુ પૃષ્ઠ, વ્યાસ, જ્યા (જીવા) વગેરે સર્વનુ પ્રમાણ નિર્વિશેષપણે ઉત્તરકુરૂની પેઠે સમજી લેવુ ૩૯૯

પરન્તુ અહિ 'જીવા' નિષધપર્વતપાસે કલ્પવી અને ધનુ પૃષ્ઠ વિદ્યુતપ્રભ અને સૌમનસ પર્વતોની લબાઇને અનુસારે કલ્પવુ ૪૦૦

शतान्यष्ट योजनानां चतुस्त्रिंशद्युतानि च ।
चतुर सातिकान् भागान् व्यतीत्य निषधाचलात् ॥ ४०१ ॥

शीतोदाया. पूर्वतटे विचित्रकूटपर्वतः ।
चित्रकूट. परतटे सामस्त्याद्यमकोपमौ ॥ ४०२ ॥ युग्मम् ॥

किन्त्वेतत्स्वामिनोर्नूनं विचित्रचित्रदेवयो ।
जम्बूद्वीपेऽन्यत्र पुर्यौ मेरो. दक्षिणतो मते ॥ ४०३ ॥

अथैताभ्यां पर्वताभ्यामुत्तरस्याममी स्मृता ।
ह्रदाः पञ्चोत्तरकुरुह्रदतुल्या. स्वरूपत. ॥ ४०४ ॥

निषधाचलसकाशशतपत्रादिशोभित
निषधाख्यसुरावास प्रथमो निषधह्रद. ॥ ४०५ ॥

स देवकुरुसंस्थानशतपत्राद्यलङ्कृत ।
देवकुर्वमरावासो ह्रदो देवकुरु पर ॥ ४०६ ॥

सूरनामा तृतीयस्तु ह्रदः सूरसुराश्रित. ।
सुलसस्वामिकस्तुर्यो ह्रद. स्यात् सुलसाभिधः ॥ ४०७ ॥

નિષધાચળથી આઠસો ચોત્રીશ યોજન અને ચાર સપ્તમાશ જેટલુ મૂકીને શીતોદા નદીના પૂર્વતટપર 'વિચિત્રકૂટ' નામે પર્વત છે અને એના પશ્ચિમ તટપર 'ચિત્રકૂટ' નામે પર્વત છે એ બેઉનુ સમગ્ર સ્વરૂપ યમકપર્વતો જેવુ સમજી લેવુ ૪૦૧-૪૦૨

પરન્તુ એમના સ્વામી ચિત્રદેવ અને વિચિત્રદેવની રાજધાનીઓ છે તે અન્યત્ર જમ્બૂ દ્વીપમા મેરૂની દક્ષિણે કહેલી છે ૪૦૩

હવે આ બેઉ પર્વતથી ઉત્તરે ઉત્તરકુરૂના દ્રહ સરખા પાચ દ્રહ છે ૪૦૪

પહેલો 'નિષધ' નામનો છે તેમા નિષધપર્વત જેવા કમળો શોભી રહ્યા છે અને તે વળી નિષધ નામના દેવનો આવાસરૂપ છે ૪૦૫

બીજો 'દેવકુરૂ' નામનો દ્રહ છે તે દેવકુરૂના આકારના કમળોથી મનહર જણાય છે અને એમા દેવકુરૂ નામનો દેવ વસે છે ૪૦૬

ત્રીજો 'સૂર' નામનો દ્રહ છે તેમા સૂર નામનો દેવ રહે છે ચોથો 'સુલસ' નામનો છે તેનો સ્વામી 'સુલસ' દેવ છે ૪૦૭

भूषितः शतपत्राद्यैः विद्युद्द्योतपाटलैः ।
विद्युत्प्रभः पंचमः स्याद्विद्युत्प्रभाधिदैवतः ॥ ४०८ ॥

पद्मपद्मपरिक्षेपतत्सख्याभवनादिकम् ।
अत्रापि पद्मह्रदवत् विज्ञेयमविशेषतः ॥ ४०९ ॥

पूर्वपश्चिमविस्तीर्णाः ते दक्षिणोत्तरायता ।
प्राक् प्रत्यक् च दश दशकांचनाचलचारत्र ॥ ४१० ॥

कांचनाद्रिह्रदेशानामेषां विजयदेववत् ।
समृद्धानां राजधान्यो दक्षिणस्यां सुमेरुतः ॥ ४११ ॥

विचित्रचित्रौ निषधात् यावद्दूरे व्यवस्थितौ ।
विचित्रचित्रशैलाभ्या तावता निषधो ह्रदः ॥ ४१२ ॥

द्वितीयादिह्रदानामप्येवमन्योऽन्यमन्तरम् ।
तुल्यं तथान्तिमह्रदक्षेत्रपर्यन्तयोरपि ॥ ४१३ ॥

एता शीतास्पर्द्धयेव शीतोदया द्विधाकृता ।
पूर्वापरार्धभावेन सद्देवकुरवोऽपि हि ॥ ४१४ ॥

પાચમાનુ નામ વિદ્યુત્પ્રભ છે એ વિદ્યુત-વિજળી જેવા ચળકાટ મારતા કમળોથી શોભિતો છે અને એનો સ્વામી વિદ્યુત્પ્રભ નામે દેવ છે ૪૦૮

આ પાચે દ્રહોના મુખ્ય કમળ, ફરતા કમળવલયો, એમની સખ્યા, એઓના ભવન વગેરે સર્વસ્વ નિર્વિશેષપણે પદ્મદ્રહની પેઠે સમજી લેવા ૪૦૯

એઓ પૂર્વપશ્ચિમ પહોળા છે અને ઉત્તરદક્ષિણ લાબા છે વળી એમની પૂર્વ તથા પશ્ચિમ બેઉ દિશાઓમા દશદશ સુદર સુવર્ણપર્વતો છે ૪૧૦

વિજયદેવની જેવી સમૃદ્ધિવાળા આ સુવર્ણગિરિના દ્રહોના સ્વામીઓની રાજધાનીઓ મેરૂથી દક્ષિણ દિશામા છે ૪૧૧

નિષધપર્વતથી જેટલા વિચિત્ર અને ચિત્ર પર્વતો છે તેટલો જ વિચિત્ર અને ચિત્રપર્વતોથી નિષધ દ્રહ છે ૪૧૨

એ પછીના બીજા સર્વ દ્રહો પણ એટલુ જ પરસ્પર અન્તર છે વળી અન્તિમ દ્રહ અને ક્ષેત્રના પર્યન્ત વચ્ચે પણ એટલુ જ અન્તર છે ૪૧૩

આ દેવકુરૂક્ષેત્રને પણ શીતોદા નદીએ, જાણે શીતા નદીની સ્પર્દ્ધાથીજ હોયની એમ, પૂર્વાર્દ્ધ અને પશ્ચિમાર્દ્ધ-એમ બે ભાગમા વ્હેચી નાખ્યુ છે ૪૧૪

शीतोदायास्तु यत्प्राच्यां तत्पूर्वार्द्धमिहोच्यते ।
शीतोदायाः प्रतीच्यां यदपरार्द्धं तदीहितम् ॥ ४१५ ॥
तत्रैतासामपरार्द्धमध्यभागे निरूपित ।
समान शाल्मलीवृक्षो जम्बूवृक्षेण सर्वथा ॥ ४१६ ॥
किंचैतच्छाल्मलीपीठ स्यात रजतनिर्मितम् ।
प्रासादभवनान्त स्थाः कूटा अप्यत्र राजता. ॥ ४१७ ॥
शिखराकृतिमत्त्वेन ख्यातोऽय कूटशाल्मली ।
वेणुदेवाख्य. सुपर्णजातीयोऽस्य च नायक ॥ ४१८ ॥

तथोक्त स्थानागसूत्रद्वितीयस्थानके । तत्थण दो महती महालया महद्दुमा पण्णत्ता यावत् कूटसामली चेव जम्बू चेव सुदसणा । तत्थण दो देवा महिड्डिया जाव महासोक्खा पलिओवमठितीया परिवसति। त गरुले चेव वेणुदेवे अणाढीए चेव जम्बूदिवाहिवइ । एतद्वृत्तावपि गरुड सुपर्ण कुमारजातीयो वेणुदेवो नाम्ना इत्यादि ॥ एत्र च न अय सुपर्णकुमाराणा दाक्षिणात्य इन्द्र सभाव्यते। किन्तु अन्य एव । तस्य हि इन्द्रत्वेन सार्ध-पल्योपमरूपाया उत्कृष्टस्थितेर्न्याय्यत्वात्। अय तु पल्योपमस्थितिक इति ॥

જે ભાગ શીતોદાથી પૂર્વમા છે તે પૂર્વાર્દ્ધદેવકુરૂ, અને જે ભાગ એની પશ્ચિમે છે તે પશ્ચિમાર્દ્ધદેવકુરૂ—એવા નામથી ઓળખાય છે ૪૧૫

પશ્ચિમાર્દ્ધદેવકુરૂના મધ્યભાગમા સર્વથા જમ્બુવૃક્ષ જેવુ એક શાલ્મલીવૃક્ષ છે ૪૧૬

પર તુ એ શાલ્મલીવૃક્ષનું પીઠ રૂપ્યમય છે તેમજ પ્રાસાદ, ભવન અને અન્ત સ્થ કૂટો પણ રૂપ્યમય છે ૪૧૭

એનો આકાર એક શિખર જેવો હોવાથી એ ' કૂટશાલ્મલી ' એવા નામથી પ્રસિદ્ધ છે વળી સુપર્ણજાતીય વેણુદેવ નામે દેવ એનો સ્વામી છે ૪૧૮

આ સ બ ધમા સ્થાનાગસૂત્રના બીજા 'સ્થાન' મા કહ્યુ છે કે—ત્યા બે મહાલયરૂપ બે મહાન્ વૃક્ષો કહેલા છે એક કૂટશા મલી અને બીજુ સુદર્શન જ બવૃક્ષ ત્યા વળી મહાન્ સમૃદ્ધિવાળા, અત્યન્ત સુખી અને પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા બે દેવો રહે છે એક સુપર્ણજાતીય વેણુદેવ અને બીજો જમ્બૂદ્વીપનો સ્વામી અનાદતદેવ એની ટીકામા પણ ' સુપર્ણજાતીય એટલે ગરૂડજાતિનો વેણુદેવ' એમ છે વળી આ દેવ સુપર્ણકુમારોનો દક્ષિણ દિશાનો ઈન્દ્ર સ ભવતો નથી એ બીજો જ દેવ હોવો જોઈએ કેમકે ઇન્દ્રદેવની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દોઢ પલ્યોપમની હોય, અને આ દેવની તો એક પ યોપમની છે

मतान्तरे तु क्रीडास्थानमयं वृक्ष स्यात्सुपर्णकुमारयोः ।
वेणुदेववेणुदालिसुर्योरुभयोरपि ॥ ४१९ ॥

तथा चाह सूत्रकृतागचूर्णिकृत् शाल्मलीवृक्षवक्तव्यतावसरे । तत्थ वेणुदेवे वेणुदाली य वसइ ॥ तयोर्हि तत् क्रीडास्थानमिति ॥

स्वरूपमुत्तरकुरुनृतिरश्चां यदीरितम् ।
आयुःशरीरमानादि तदत्राप्यनुवर्त्तते ॥ ४२० ॥

कुरवो द्विविधा समा इमाः सुषमाभि सुतमां परस्परम् ।
मिलिता कलहाय मेरुणा प्रविभक्ता इव मध्यवर्त्तिना ॥ ४२१ ॥

विश्वाश्चर्यदकीर्त्तिकीर्त्तिविजयश्रीवाचकेन्द्रान्तिष
द्राजश्रीतनयोऽतनिष्ट विनय श्रीतेजपालात्मज ।
काव्य यत्किल तत्र निश्चितजगत्तत्त्वप्रदीपोपमे
सर्ग सप्तदशः समाप्तिमगमद्विद्वत्प्रमोदप्रदः ॥ ४२२ ॥

इति सप्तदश सर्ग ।

બીજો મત એમ છે કે આ વૃક્ષ ' વેણુદેવ ' અને ' વેણુદાલિ ' નામના સુપર્ણકુમારોને ક્રીડા કરવાના સ્થાનરૂપ છે ૪૧૯

એ સબધમા સૂત્રકૃતાગની ચૂર્ણી–ટીકામા શાલ્મલીવૃક્ષના વર્ણનપ્રસગે કહ્યુ છે કે— ત્યા વેણુદેવ અને વેણુદાલિ દેવ રહે છે, કેમકે એ બેઉનુ એ ક્રીડાસ્થાન છે

આ દેવકુરૂના મનુષ્ય અને તિર્યચોનુ આયુષ્ય, શરીરમાન આદિ સ્વરૂપ ઉત્તરકુરૂના મનુષ્ય આદિકનુ કહી ગયા છીએ તે પ્રમાણે સમજી લેવુ ૪૨૦

કુરૂક્ષેત્રના બેઉ વિભાગમા સુષમા આરો વર્તે છે એટલે પરસ્પર સમાનતાને લઇને બેઉ જણે વઢવાડ કરવા સામસામા મળ્યા હોય અને મધ્યસ્થ એવા મેરૂએ મધ્યસ્થ થઇને એમને જૂદા પાડ્યા હોયની એવા લાગે છે ૪૨૧

જેમની કીર્તિ શ્રવણ કરીને અખિલ જગત આશ્ચર્યમા લીન થઇ ગયુ છે એવા શ્રીકીર્તિવિજયઉપાધ્યાયના અન્તેવાસી, અને માતુશ્રી રાજબાઇ તથા પિતા તેજપાળના સુપુત્ર વિનયવિજય ઉપાધ્યાયે—જગતના નિશ્ચિત તત્વોને પ્રકટ બતાવી આપવામા દીપક જેવા–રચેલા આ કાવ્યગ્રથનો વિદ્વદ્વર્ગને પ્રમોદ આપનારો સત્તરમો સર્ગ સમાપ્ત થયો.

સત્તરમો સર્ગ સમાપ્ત.

अथ अष्टादश सर्ग ।

पार्श्वं शखेश्वरोत्तंस नत्वा तत्वाववोदधम् ।
स्वरूप स्वर्णशैलस्य यथाश्रुतमथोच्यते ॥ १ ॥
उत्तरस्यां स्थितो देवकुरुभ्य कनकाचल ।
उत्तराभ्य कुरुभ्यश्च दक्षिणस्या प्रतिष्ठित ॥ २ ॥
प्रत्यक् पूर्वविदेहेभ्य प्राक् पश्चिमविदेहत ।
रत्नप्रभाचक्रनाभिरिव मध्येऽस्त्यवस्थित ॥ ३ ॥
निमित्तहेतोर्भुवनपर्यायभाडसम्भवे ।
भ्रमत कालचक्रस्य भ्रमिदण्ड इवोच्छ्रित ॥ ४ ॥
मानदण्ड इवोदस्तो जम्बूद्वीपमीमीपया ।
तथैव स्थापितो धात्रा मेय मत्वाभितोल्यकम् ॥ ५ ॥
स्निग्धयोर्ध्वीकृतो धात्रीमात्रा स्वांकेऽतिकौतुकात् ।
नीलचूलो वाल इव प्रभावलयचोलक. ॥ ६ ॥

સર્ગ ૧૮ મો

હવે, સત્ય વસ્તુસ્થિતિ સમજાવનાર એવા શ્રીશખેશ્વરપાર્શ્વનાથને નમસ્કાર કરીને મેરૂપર્વતનુ શાસ્ત્રોક્ત સ્વરૂપ કહુ છુ ૧

આ મેરૂપર્વત દેવકુરૂની ઉત્તરે અને ઉત્તરકુરૂની દક્ષિણે આવેલો છે ૨

એ, પૂર્વવિદેહની પશ્ચિમે અને પશ્ચિમવિદેહની પૂર્વે—જાણે રત્નપ્રભારૂપી ચક્રની ધરી હોયની એમ વચ્ચોવચ્ચ રહેલો છે ૩

વળી એ, જગતના પર્યાયરૂપી ઠામવાસણ ઉતારવામા નિમિત્તભૂત એવુ જે કાળરૂપી ચક્ર—તેને ફેરવવાનો દાંડો હોયની એમ ઉચો ઉભો રહેલો છે ૪

વળી એ, જાણે વિધાત્રાએ જમ્બૂદ્વીપને માપવાની ઇચ્છાથી ઉચો કરેલો, અને પછી મેયવસ્તુને તોળવાની સમજીને એમને એમ ધરી રાખેલો, (વિધાતાનો) માનદડ હોયની એવો લાગે છે ૫

વળી એ, જાણે પૃથ્વીરૂપી પ્રેમાળ માતાનો—કૌતુકથી ખોળામા ઉભો રાખેલો, કાન્તિરૂપી વસ્ત્ર અને શ્યામશિખા વાળો—બાળક હોયની એવો લાગે છે ૬

चन्द्रार्कग्रहनक्षत्रताराक्षपभसंततेः ।
भ्रमन्त्या मनुजक्षेत्रे मेठिदण्ड इवाहितः ॥ ७ ॥
नीलवन्निषधोन्मत्तदन्तिनोर्युध्यतोर्मिथः ।
मध्ये सीमास्तम्भ इव गजदन्ताद्रिदन्तयो ॥ ८ ॥
तिर्यग्लोकमहाब्जस्य स्पष्टाष्टाशादलश्रिय· ।
बीजकोश इवान्तःस्थः परागभरपिंजरः ॥ ९ ॥
जम्बूद्वीपोरुपोतस्य मुक्तस्य लवणार्णवे ।
कूपस्तम्भ इवोत्क्षिप्तः प्रभासितपटांचित·॥ १० ॥
न्यस्तपादो भद्रशालकाननास्तरणोपरि ।
पश्यन्निवोर्ध्वदमोऽयं नगेन्द्रः सेवितो नगान् ॥ ११ ॥
नरक्षेत्रकटाहेऽस्मिन्नानापदार्थपायसम् ।
पचतो विधिसूदस्य दर्वीदण्ड इवोन्नतः ॥ १२ ॥
प्रादुश्चूलः सौमनसोत्तरीयोंशुजलप्लुतः ।
देवार्चकइवोन्नन्दिनन्दनारामधौतिकः॥१३॥ एकादशभि· कुलकम्॥

વળી એ, જાણે ફરતા ફર્યા કરતા—એવા ચન્દ્રમા, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારાઓ રૂપી બળદોને ફરતી વખતે બાધવા માટે મનુષ્યક્ષેત્રમા ઉભો કરેલો એક ઉચો સ્તભ હોયની એવો લાગે છે ૭

વળી એ, જાણે પરસ્પર દન્તાદન્તિ યુદ્ધ કરી રહેલા, ગજદતોરૂપી દાતવાળા નીલવાન અને નિષધ પર્વતોરૂપી (બે) હસ્તીઓની વચ્ચે જાણે સીમાસ્તભ હોયની એવો લાગે છે ૮

વળી એ, જાણે આઠ નિર્મળ દિશાઓરૂપી સુદર પત્રોવાળા તીર્છાલોકરૂપી મહાન્ કમળનું, પુષ્કળપરાગને લીધે પીળુ પીળુ થઈ રહેલુ, (અદરનું) બીજકોશ હોયની એવો જણાય છે ૯.

વળી એ, જાણે લવણસમુદ્રમા છોડી મૂકેલા જમ્બૂદ્વીપરૂપી મહાન પ્રવહણનો,-પ્રભારૂપી શ્વેતસઢવાળો, ઉંચો કરેલો કૂપસ્તભ (કુવો–ડોલ) હોયની એવો લાગે છે ૧૦

વળી એ, જાણે ભદ્રશાળવનરૂપી શય્યાપર ઉભો રહી, સેવકજેવા અન્ય પર્વતો પર ઉપરી-શેઠની જેમ દમામભરી નજર કરી રહ્યો હોયની એવો લાગે છે ૧૧

વળી એ, જાણે મનુષ્યક્ષેત્રરૂપી કઢાયામા વિધવિધ પદાર્થોરૂપી ક્ષીરાન્ન પકાવતા વિધાત્રારૂપી રસોયાનો ઉભો રહેલો કડછીનો દાડો હોયની એવો છે ૧૨

स चैकया पद्मवरवेदिकया परिष्कृत ।
वनेन चाभितो नानारत्नज्योति प्रभासुर ॥ १४ ॥
सहस्रान्नवनवर्ति योजनाना स उन्नत. ।
योजनाना सहस्र चावगाढो वसुधान्तरे ॥ १५ ॥
लक्षयोजनमानोऽसौ सर्वाग्रेण भवेदिति ।
चत्वारिंशदधिकानि चूलाया योजनानि तु ॥ १६ ॥
योजनाना सहस्राणि दशान्या नवतिस्तथा ।
योजनस्यैकादशाशा दश मूलेऽस्य विस्तृति' ॥ १७ ॥

अथ जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रबृहत्क्षेत्रसमासाभिप्राय ॥ श्रीसमवायांगे तु मन्दरेण पव्वए मूले दसजोश्रणसहस्साइ विक्खंभेण पण्णत्ते । इति ज्ञेयम् ॥

एकत्रिंशत्सहस्राणि शता नव दशाधिका ।
योजनाना त्रयश्चैकादशाशा परिधिस्त्विह ॥ १८ ॥

વળી એ, જાણે પ્રકટ ચૂલવાળો[1], સૌમનસવનરૂપી ઉત્તરીયવસ્ત્રવાળો, કિરણોરૂપી જળથી ભીંજાયલો અને સુશોભિત નન્દનવનરૂપી ધોતીયાવાળો (દેવનો) પુજારી હોયની એવો છે ૧૩ [2]

વળી એ મેરૂપર્વત એક પદ્મવેદિ અને વનથી વિંટળાયેલો છે અને અનેક રત્નોની કાંતિથી ઝગઝગી રહેલો છે ૧૪

વળી એ મેરૂ (પૃથ્વીની ઉપર) નવાણું હજાર યોજન (ઉંચો) છે અને એક હજાર યોજન પૃથ્વીની અંદર રહેલો છે ૧૫

એમ એ પોતે સમગ્રપણે એક લાખ યોજનનો છે સિવાય ચાળીશ યોજનની એની ચૂલિકા છે ૧૬

મૂળમાં એનો વિસ્તાર દશહજાર ને નેવુ પૂર્ણાંક અને દશઅગીયારાંશ યોજનનો છે ૧૭

એ પ્રમાણે જંબુદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રનો અને બૃહત્ક્ષેત્રસમાસનો અભિપ્રાય છે સમવાયાંગ સૂત્રમાં તો એનો વિસ્તાર દશહજાર યોજનનો છે એમ કહ્યું છે

એનો પરિધિ એટલે ઘેરાવો મૂળ આગળ એકત્રીશ હજાર નવસો દશ પૂર્ણાંક અને ત્રણ અગીયારાંશ યોજન છે ૧૮

---

૧ રસોયો પ્રકટ-ખુલ્લા દેખાય એવા ચૂન-માથાના વાળવાળો મેરૂપર્વત પ્રકટ-દેખાયલી નહિ એવી ચૂન-ચૂલિકાવાળો ૨ ત્રીજા શ્લોકથી અહિં સુધીમાં મેરૂપર્વતને વિધવિધ ઉપમા આપવામાં વિદ્વાન કાવ્યકર્તાની અનુપમ કલ્પનાશક્તિ ખરેખર આશ્ચર્ય પમાડે એવી છે

योजनानां सहस्राणि दशास्य समभूतले ।
सहस्रमेकं शिखरे व्यासः चुलोपलक्षिते ॥ १९ ॥

एकत्रिंशत्सहस्राणि योजनानां शतानि षट् ।
त्रयोविंशत्यधिकानि परिधिः समभूतले ॥ २० ॥

ऊर्ध्वं च परिधिस्तस्य योजनानां भवेत् गिरेः ।
सहस्राणि त्रीणि चैकं द्वाषष्ट्याभ्यधिक शतम् ॥ २१ ॥

अथ सर्वत्र विष्कम्भज्ञानाय करणम् ।

सहस्रयोजनव्यासान्मेरोरुपरिभागत ।
यत्रोत्तीर्य योजनादौ विष्कम्भो ज्ञातुमिष्यते ॥ २२ ॥

तद्योजनप्रभृत्येकादशभिः प्रविभज्यते ।
लब्धे सहस्रसयुक्ते व्यासोऽस्य वाञ्छितास्पदे ॥२३॥ युग्मम् ॥

यथाधो नवनवतिं सहस्राण्यूर्ध्वभागतः ।
अतीत्यात्र प्रदेशे चेद्विष्कम्भ ज्ञातुमिच्छसि ॥ २४ ॥

तदैतैर्नवनवतिसहस्रैः रुद्रभाजितैः ।
सहस्रान्नव सप्राप्तान् सहस्रसहितान् कुरु ॥ २५ ॥

(એને) મથાળે નમભૂતળમા એની પહોળાઈ દશહજાર યોજન છે, અને જે એની ચૂલિકા એટલે શિખર છે ત્યા આગળ પહોળાઈ એક હજાર યોજન છે ૧૯

એનો ઘેરાવો સમભૂતળે એકત્રીશહજાર છસો ને ત્રેવીશ યોજન છે ૨૦

મથાળે એનો ઘેરાવો ત્રણહજાર એકસો ને બાસઠ યોજન છે ૨૧

જ્યા ત્યા પહોળાઈ જાણવા માટે નીચે પ્રમાણે યુક્તિ છે —

મેરૂપર્વતના એકહજાર યોજનના ઘેરાવાવાળા ઉપલા ભાગથી હેઠળના હરકોઇ સ્થળે એની પહોળાઇના યોજન આદિ જાણવા હોય તો જેટલુ નીચે ઉતર્યા એ સખ્યાને અગીયારવડે ભાગવાથી જે સખ્યા આવે એમા એકહજાર ઉમેરવા. જે જવાબ આવે તે તે સ્થાનની પહોળાઇ જાણવી ૨૨–૨૩

દૃષ્ટાન્ત તરીકે, ઉપરના ભાગથી નવાણુ હજાર યોજન નીચે ઉતરીએ એ ભાગ–સ્થળની પહોળાઇ જાણવા માટે, નવાણુ હજારને અગ્યારવડે ભાગો એટલે નવ હજારનો આક આવશે.

एव दशसहस्राणि जातानि धरणीतले ।
विष्कम्भो मेरुशैलस्य सर्वत्रैवं विभाव्यताम् ॥२६॥ विशेषकम् ॥

अथवा प्रकारान्तरेण इदमेव करणम् ।

मूलाद्यत्र योजनादावुत्पत्य ज्ञातुमिष्यते ।
व्यास. तस्मिन् योजनादौ विभक्ते रुद्रसख्यया ॥ २७ ॥

यल्लब्ध तन्मूलसत्काद्विस्ताराच्छोधयेत् बुध. ।
यच्छेष तन्मितस्तस्य व्यासोऽभीष्टस्थले यथा ॥२८॥ युग्मम् ॥

कदात्सहस्रमुत्पत्य व्यास जिज्ञाससे यदि ।
सहस्रमेकादशभि भज लब्धमिद पुन ॥ २९ ॥

नवतिर्योजनान्यंशा दश चैकादशात्मकाः ।
कन्दव्यासाच्छोधयेदं तत शेषाणि यानि तु ॥ ३० ॥

योजनाना सहस्राणि दशैतावान्महीतले ।
विष्कम्भः स्वर्णशैलस्य सर्वत्रैव विभाव्यताम् ॥३१॥ विशेषकम् ॥

अथ व्यासानुसारेण सर्वत्र उच्चत्वज्ञानाय करणम् ।

એમા એકહજાર ઉમેરા એટલે દશહજાર યોજન થયા આ મેરૂપર્વતની પૃથ્વીતળ પાસેની પહોળાઇ થઇ અને એ પ્રમાણે સર્વ સ્થળે જાણી લેવુ ૨૪-૨૬

વળી એક બીજી યુક્તિ —

મૂળથી ઉંચે ચઢતા હરકોઈ સ્થળ-ભાગનો વ્યાસ જાણવા માટે, જેટલુ ઉંચે ચઢ્યા એને અગ્યારવડે ભાગવા જે આક આવે એને મૂળની પહોળાઈમાથી બાદ કરવા જે વધે તે તે સ્થળ કે ભાગની પહોળાઇ જાણવી ૨૭-૨૮

જેમકે, મૂળથી એકહજાર યોજન ઉચેના ભાગની પહોળાઇ જાણવી હોય તો એ હજારને અગ્યારવડે ભાગવા એટલે નેવુ પૂર્ણાંક દશઅગ્યારાશ યોજન આવશે. એને, મૂળની પહોળાઇના યોજનમાંથી બાદ કરવા બાદ કરતા દશહજાર રહેશે-એટલા યોજન મેરૂપર્વતનો તે ભાગનો વિષ્કભ સમજવો એજ પ્રમાણે સર્વત્ર સમજી લેવુ ૨૯-૩૧

હવે વ્યાસને અનુસારે અર્થાત્ વ્યાસ ઉપરથી ઉંચાઇ જાણવાની યુક્તિ નીચે પ્રમાણે છે —

यावान् यत्रास्य विस्तारो निश्चितो भूतलादिषु।
तस्मिन्मूलस्य विस्ताराच्छोधिते यत्तु शिष्यते ॥ ३२ ॥
गुण्यं तदेकादशभिः यद्भवेत्तत्प्रमाणत.।
उच्चत्वमस्य विष्कम्भस्यानुसारेण तद्यथा ॥ ३३ ॥ युग्मम् ॥
योजनाना सहस्राणि दश व्यासोऽस्य भूतले।
मूलविष्कम्भतस्तेषु विशोधितेष्वद. स्थितम् ॥ ३४ ॥
नवतिर्योजनान्यशा दश चैकादशात्मका.।
अस्मिन्नेकादशगुणे सहस्रमियमुच्चता ॥ ३५ ॥ युग्मम् ॥
मूलभूतलयोर्मध्ये सर्वत्रैव विभाव्यताम्।
विस्तारस्यानुसारेण तुंगत्वमीप्सितास्पदे ॥ ३६ ॥

अथ सर्वत्र विष्कम्भवृद्धिहानिज्ञानाय करणम्।

उपरितने विस्तारेऽधस्तनविस्तारत· कृते दूरम्।
तन्मध्यवर्त्तिशैलोच्छ्रयेण शेषे हृते विदुषा ॥ ३७ ॥
यल्लब्धं तदुभयतो वृद्धिर्गिरिमौलितो ह्यधःपतने।
तावत्येव च हानिर्मौलावारोहणेऽधस्त. ॥ ३८ ॥ युग्मम् ॥

તળીએ કે હરકોઇ જગ્યાએ જેટલી નિશ્ચિત પહોળાઇ હોય તેને મૂળની પહોળાઈમાંથી બાદ કરવી જે બાકી રહે એને અગ્યારે ગુણવા એમ કરતા જે આકડો આવે એ એ સ્થળની ઉંચાઇ સમજવી ૩૨–૩૩

દૃષ્ટાન્ત તરીકે, મેરૂપર્વતની પૃથ્વીતળપરની પહોળાઇ દશહજાર યોજન છે એને મૂળની પહોળાઈમાથી બાદ કરતા નેવુ પૂર્ણાંક દશઅગ્યારાશ શેષ (યોજન) રહે છે એ શેષ રહ્યા એને અગ્યારે ગુણો એટલે એક હજાર આવ્યા એ એ સ્થળની ઉંચાઇ સમજવી ૩૪–૩૫

એવી રીતે મેરૂપર્વતના મૂળ અને ભૂતળ વચ્ચે સર્વત્ર, ઇચ્છિત સ્થળની પહોળાઇ પરથી ઉંચાઇ જાણી શકાય છે ૩૬

હવે સર્વત્ર પહોળાઇની વધઘટ જાણવા માટે નીચે પ્રમાણે યુક્તિ છે —

નીચેની પહોળાઇમાથી ઉપલાભાગની પહોળાઇ બાદ કરવી શેષ રહે એને પર્વતની મધ્યવર્તિ ઉંચાઇએ ભાગવા એમ કરતા જે આકડો આવે એ શિખરથી નીચે ઉતરતાં બેઉ બાજુએ 'વૃદ્ધિ' સમજવી, અને નીચેથી ઉપર ચઢતા બેઉ બાજુએ 'હાનિ' સમજવી. ૩૭–૩૮

तथा हि। साहस्रे मौलिविष्कम्भे कन्दव्यासाद्विशोधिते।
शेषं नवत्यधिकानि शतानि नवतिः स्थितम् ॥ ३९ ॥
अंशा दशैकादशोत्था· चैषां कर्तुं सवर्णनम्।
योजनानां राशिमेकादशभिर्गणयेत् बुधः ॥ ४० ॥
भागान् दशोपरितनान् क्षिपेज्जाता इमे ततः।
लक्षं भाज्यराशिमेनं क्वचित् संस्थापयेत् बुधः ॥ ४१ ॥
नगोच्छ्रयो लक्षरूपो भाजको रुद्रसंगुणः।
लक्षाण्येकादश जातस्तं भागार्थमधो न्यसेत् ॥ ४२ ॥
अल्पत्वेन विभाज्यस्य भूयस्त्वात् भाजकस्य च।
भागाप्राप्त्यापवर्त्येते लक्षेण भाज्यभाजकौ ॥ ४३ ॥
उपर्येकः स्थितोऽधस्तादेकादश स्थिता ततः।
लब्ध एकादश भागो योजनं योजनं प्रति ॥ ४४ ॥
यद्वा भाज्य भाजकयोः उभयोः लक्षरूपयोः।
राशिः भाज्योंऽशरूपोऽस्ति भाजको योजनात्मकः ॥ ४५ ॥
प्रतियोजनमेकोंऽशः तत्सुखेनैव लभ्यते।
इय मेरोरुभयतो वृद्धिहानी निरूपिते ॥ ४६ ॥

જેમકે, મૂળની પહોળાઇમાંથી શિખરની પહોળાઇના એક હજાર યોજન બાદ કરતા નવ હજાર નેવું પૂર્ણાંક દશ અગ્યારાંશ શેષ રહેશે એનું સવર્ણન કરવા માટે અગ્યારે ગુણી દશ અંશ છે તે ભેળવી દેવા એટલે એક લાખ ભાજ્યરાશિ થઈ એને એક બાજુએ મૂકી રાખો ૩૯-૪૧

હવે પર્વતની ઉંચાઇ એક લક્ષ યોજનની છે એને પણ અગીઆરે ગુણો એટલે અગ્યારલક્ષ ભાજકરાશિ થઇ ૪૨

આમ ભાજ્યરાશિ જે એક લક્ષ યોજન છે તે આ ભાજકરાશિથી અલ્પ આવી. માટે ભાગ ચાલશે નહીં માટે ભાજ્યભાજકને ઉલટાવી નાખો ૪૩

એટલે ઉપર એક રહેશે અને નીચે અગ્યાર રહેશે અર્થાત્ યોજનયોજનપ્રત્યે એક અગ્યારાંશ ભાગ આવ્યો ૪૪

અથવા ભાજ્યરાશિ અને ભાજકરાશિ—એ બેઉમાં ભાજ્યરાશિ અંશરૂપ છે અને

ज्ञातुमिष्टे वृद्धिहानी तत्र यद्येकपार्श्वत ।
द्वाविंशतिविभक्तस्य योजनस्य लवस्तदा ॥ ४७ ॥

तन अय भाव ।

यावदुत्पत्यने कन्दादगुलयोजनादिकम् ।
एकादश· तस्य भागो कन्दव्यासात् क्षय व्रजेत् ॥ ४८ ॥

तथाहि । एकादशस्वगुलेषु समुत्क्रान्तेपु मूलत· ।
क्षीयते मूलविष्कम्भात् संपूर्णमेकमगुलम् ॥ ४९ ॥
योजनेष्वपि तावत्सु समुत्पातेषु मूलत. ।
क्षीयते मूलविष्कम्भात् सपूर्णमेकयोजनम् ॥ ५० ॥

एवं योजनशतसहस्रेष्वपि भाव्यम् ॥

अत एव योजनाना सहस्रे मूलतो गत ।
नवतिः योजनान्यशा एकादशोद्भवा दश ॥ ५१ ॥
एतावानेकादशांश· सहस्रस्य क्षय गतः ।
तत· सहस्राणि दश विष्कम्भो धरणीतले ॥ ५२ ॥

ભાજકરાશિ યોજનરૂપ છે તેથી પ્રતિયોજને અકેક ભાગ આવ્યો આ એક અગ્યારાંશ યોજન વધઘટ આવી એ મેરૂની બેઉ બાજુની વધઘટ આવી ૪૫–૪૬

પરતુ જો એક જ બાજુની વધઘટ જાણવા માગતા હો તો, તે એક યોજનનો બાવીશમો ભાગ છે ૪૭

એનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે —

મૂળથી જેટલા અગુલપ્રમાણ કે યોજનપ્રમાણ ઉંચે ચઢીએ તેનો અગ્યારમો અંશ મૂળની પહોળાઇથી ઓછો થાય ૪૮

જેમકે, મૂળથી અગ્યાર અગુલ ઉપર ચઢીએ ત્યાની પહોળાઇ મૂળની પહોળાઇથી એક અગુળ ઘટે છે, અને મૂળથી અગ્યાર યોજન ઉપર ચઢીએ ત્યાની પહોળાઇ મૂળની પહોળાઇથી એક યોજન ઘટે છે ૪૯–૫૦

લાખે યોજનમા એજ પ્રમાણે જાણવુ ધારો કે મૂળથી એક હજાર યોજન ઉચે ચઢયા તો એ હજારને અગ્યારે ભાગતા જે નેવુ પૂર્ણાંક દશ અગ્યારાંશ યોજન આવ્યા એટલા પુરતો, એ સ્થળનો વ્યાસ મૂળના વ્યાસથી ઓછો થયો એટલે કે મેરૂની, પૃથ્વીતળઆગળની પહોળાઇ દશ હજાર યોજન બરાબર ગણી રહી ૫૧–૫૨

एकादशस्वेकादशस्वतिक्रान्तेषु भूमित ।
सहस्रेषु किलैकैक सहस्रं व्यासतो ह्रसेत् ॥ ५३ ॥

एव च नवनवते सहस्राणामतिक्रमे ।
शिरोभागेऽस्य विष्कम्भ सहस्रमवशिष्यते ॥ ५४ ॥

यद्वा कन्दाद्योजनाना लक्षेऽतीते शिरस्तले ।
लक्षस्यैकादशो भाग एतावान् परिहीयते ॥ ५५ ॥

नवतिर्योजनशतान्यधिका नवतिस्तथा ।
अशा दशैकादशोत्था. सहस्र शिष्यते तत ॥ ५६ ॥ युग्मम्॥

(ननु) प्रत्येक परित. पचशतविस्तृतयो ननु ।
नन्दनसौमनसयो. सद्भावात् मेखलाद्वये ॥ ५७ ॥

योजनाना सहस्रस्य द्वि भवेत् युगपत् त्रुटि ।
कथं एकादशभागहानिः तदुपपद्यते ॥ ५८ ॥ युग्मम् ॥

अत्रोच्यते कर्णगत्या समाधेयमिद बुधै ।
का कर्णगतिरित्येवं यदि पृच्छसि तत् शृणु ॥ ५९ ॥

એજ રીતે દર અગ્યારહજાર યોજન ઉંચે ચઢતા, પહોળાઈમા એક હજાર યોજન ઘટે ૫૩

એ ગણત્રીએ નવાણુ હજાર યોજન ઉંચે ચઢતા, પહોળાઈમા નવહજાર યોજન ઓછા થાય એટલે ફક્ત એકહજાર યોજન પહોળો રહે ૫૪

અથવા મૂળથી એકલક્ષ યોજન ઉપર આવીએ ત સ્થળે એ 'લક્ષ' નો અગ્યારમો અ શ અર્થાત્ નવહજાર નવસો નવાણુ પૂર્ણાંક દશ અગ્યારાંશ યોજન પહોળાઈમા ઘટે એમ ગણતા પણ શિખરે એકહજાર યોજન પહોળાઈમા રહે ૫૫-૫૬

અહિં એવી શ કા ઉપસ્થિત થાય કે મેરૂની ફરતા પાચસો પાચસો યોજનના વિસ્તારમા **નન્દન** અને **સૌમનસ** વન હોવાથી બેઉ મેખલાપર એકસાથે એકહજાર યોજનનો બેવાર ઘટાડો થાય ત્યા અગ્યારમા ભાગની હાનિની વાત કેવી રીતે બેસતી લાવશો ? ૫૭-૫૮

ઉત્તરમા કહે છે કે-એ વાતનુ 'કર્ણયુક્તિ' વડે સમાધાન કરવુ આ 'કર્ણયુક્તિ' શુ છે તે સાભળો — ૫૯

कन्दादारभ्य शिखरं यावत्तदुभयस्पृशि ।
दत्तायां दवरिकायां स्थिरहस्तेन धीमता ॥ ६० ॥
अपान्तराले यत् क्वापि कियदाकाशमास्थितम् ।
तत् समग्रं कर्णगत्या मेरोराभाव्यमित्यतः ॥ ६१ ॥
तत् प्रकल्प्य मेरुतया प्राहुः गणितकोविदाः ।
सर्वत्रैकादशभागपरिहाणिं यथोदिताम् ॥ ६२ ॥ विशेषकम् ॥

अयं च अर्थः श्रीजिनभद्रगणिक्षमाश्रमणपूज्यैरपि विशेषणवत्यां लवणोदधिघनगणितनिरूपणावसरे दृष्टान्तद्वारेण ज्ञापित एव ॥

अतोऽयं मेखलायुग्माविवक्षया क्रमात्तनुः ।
मूले च विस्तृतः सुष्टूदस्तगोपुच्छसंस्थितः ॥ ६३ ॥
अथात्र त्रीणि काण्डानि वर्त्तन्ते कनकाचले ।
काण्डं विभागो नियतविशिष्टपरिणामवान् ॥ ६४ ॥
चतुर्विधं काण्डमाद्यं मृत्तिकाबहुलं क्वचित् ।
पाषाणबहुलं वज्रबहुलं शर्करामयम् ॥ ६५ ॥

મૂળથી આરભીને શિખરપર્યન્ત, તે બન્નેને સ્પર્શ કરે એવી રીતે એક દોરી સ્થિર હાથે પકડી રાખતા વચમા ક્યાય જે કઇ પોલાણુ રહે એ સર્વ કર્ણગતિ-યુક્તિ વડે મેરુનુ છે એમ ભાવવુ ૬૦-૬૧

અને તેથીજ ગણિતશાસ્ત્રીઓ પણ એને મેરૂપ કલ્પીને સર્વત્ર યથોક્ત અગ્યારમા ભાગનો ઘટાડો કહે છે ૬૨

શ્રીજિનભદ્રગણિએ પણ 'વિશેષણવતી'મા લવણસમુદ્રનુ ઘનગણિત નિરૂપણ કરતા દૃષ્ટાન્તદ્વારા આ જ ભાવાર્થ કહ્યો છે

અને એમ હોવાથી જ—બેઉ મેખલાને ગણત્રીમા ન લઇએ તો ત્યા આગળ સાકડા, અને ત્યાથી ઉતરતા ઉતરતા પહોળા થતા થતા—મૂળ આગળ બહુ પહોળા—એવા આ મેરૂ પર્વતને ઉચા કરેલા ગોપુચ્છના આકારે રહેલો કહ્યો છે ૬૩

હવે આ મેરૂપર્વતના ત્રણ 'કાડ' એટલે વિશિષ્ટ વિભાગ કહ્યા છે ૬૪

તેમા પ્રથમ કાડ ચાર પ્રકારનો છે-કવચિત્ માટીમય, કવચિત્ પાષાણમય, કવચિત વજ્રમય, અને કવચિત્ વેળુમય ૬૫

काराड द्वितीयमप्येव चतुर्धाऽस्य निरूपितम् ।
अंकजं स्फाटिक क्वापि सौवर्णं राजत तथा ॥ ६६ ॥

ज्यात्यजाम्बूनदमय तृतीय काराडमीरितम् ।
त्रयाणामपि काराडानां परिमाणमथोच्यते ॥ ६७ ॥

सहस्रयोजनोन्मानमाद्यमारभ्य कन्दतः ।
त्रिषष्टिश्च सहस्राणि द्वितीय समभूतलात् ॥ ६८ ॥

ततस्तृतीय षट्त्रिंशत्सहस्रावधि कीर्त्तितम् ।
एवं काण्डैस्त्रिभिस्तस्य लक्षमेक समाप्यते ॥ ६९ ॥

अथ जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्राभिप्राय ॥ समवायागे तु अष्टत्रिंशत्तमे समवाये द्वितीयविभागः अष्टत्रिंशद्योजनसहस्राणि उच्चत्वेन भवतीति उक्तम् ॥

(ननु) चतुर्विधत्वे नन्वेवमाद्यद्वितीयकाराडयोः ।
मृत्तिकादिविभागाना न पृथक्काराडता कथम् ॥ ७० ॥

अत्रोच्यते। पृथ्व्यादिवस्तुजत्वेऽपि नैयत्येनोक्तकाराडयो· ।
पृथ्व्यादिरूपभागानामविवेकात् न काराडता ॥ ७१ ॥

બીજો કાડ પણ એજ પ્રમાણે અ કરત્નમય, સ્ફટિકરત્નમય, સુવર્ણમય અને રૂપ્યમય–એમ ચાર પ્રકારનો કહેલો છે ૬૬

ત્રીજો કાડ ઉત્તમસુવર્ણમય કહ્યો છે

એ ત્રણે કાડનુ પ્રમાણ નીચે મુજબ છે —

મૂળથી સમભૂતળસુધી એટલે કે એક હજાર યોજનના પહેલો કાડ છે સમભૂતળથી ત્રેસઠ સહસ યોજન પર્યન્ત બીજો કાડ અને ત્યાથી છત્રીશ હજાર યોજન સુધી ત્રીજો કાડ છે આમ ત્રણે કાડ વડે મેરૂના સમગ્ર એક લાખ યોજન પૂરા થઇ રહ્યા ૬૭–૬૮

એવો જ બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રનો અભિપ્રાય છે

સમવાયાગસૂત્રમા તો એમ કહ્યુ છે કે બીજો વિભાગ આડત્રીશ હજાર યોજનનો છે

અહિ કોઈ એવી શકા કરે કે પહેલા અને બીજા કાડના આ પ્રમાણે ચાર પ્રકાર કહો છો તો મૃત્તિકા આદિ વિભાગોને લઇને પૃથક્ પૃથક્ કાડ કેમ નથી કહેતા ? ૭૦

એનુ સમાધાન આ પ્રમાણે —તે બેઉ કાડો પૃથ્વી આદિક વસ્તુઓથી થયેલા છ એ

चतुर्भिश्चायमभितो वनखण्डैरलङ्कृत. ।
दानशीलतपोभावैः जैनधर्म इवोन्नतः ॥ ७२ ॥

तत्र भूमौ भद्रशालं क्रमात् मेखलयोर्द्वयो· ।
नन्दन सौमनस च शिखरे पण्डकं वनम् ॥ ७३ ॥

तत्राद्य भद्रशालाख्य मेरोः पश्चिमपूर्वत ।
द्वाविंशतिर्द्वाविंशति· सहस्राण्यायतं मतम् ॥ ७४ ॥

सार्द्धे द्वे योजनशते दक्षिणोत्तरविस्तृतम् ।
स्थित मेरु परिक्षिप्य वलयाकृतिनात्मना ॥ ७५ ॥

अत्रेयमुपपत्तिः ।

पूर्वस्यां पश्चिमायां वा य आयामोऽस्य वर्णितः ।
सोऽष्टाशीत्या विभक्त सन् विस्तारोऽत्रैकपार्श्वत ॥ ७६ ॥

किंच उदीच्यो दाक्षिणात्यो वा विस्तारोऽस्य वनस्य य ।
सोऽष्टाशीत्या ताडित· सन् आयामोऽस्यैकपार्श्वत. ॥ ७७ ॥

भद्रशालवनं चैतत् अष्टधा विहितं किल ।
शीतोदया शीतया च गजदन्ताद्रिमेरुभि. ॥ ७८ ॥

ખરૂ, પણ છતા એ પૃથ્વી આદિક ભાગોને જૂદા ન પાડવાથી એમના પૃથક્ પૃથક્ [illegible] નહી કહ્યા ૭૧

વળી એ મેરૂપર્વત, દાન શીલ તપ અને ભાવ એ ચારથી જેમ જૈનધર્મ, તેમ, ચાર વનખડોથી સુશોભિત છે ૭૨

મેરૂની ફરતુ સમ ભૂતળપર ભદ્રશાળવન આવેલુ છે એની [illegible]
નન્દનવન તથા સૌમનસવન આવેલા છે અને મથાળે પડકવન છે ૭૩

પહેલુ ભદ્રશાળવન મેરૂની પૂર્વપશ્ચિમ બાવીશ બાવીશ [illegible] છે, અને ઉત્તર દક્ષિણ પહોળુ અઢીસો યોજન છે વળી એ મેરૂને [illegible] રહ્યુ છે ૭૪-૭૫

અહિં એક ઘટના છે તે નીચે મુજબ —

પૂર્વ તરફની કે પશ્ચિમ તરફની એ વનની જે લંબાઇ [illegible] બર એની એક બાજુની પહોળાઇ છે વળી ઉત્તર કે દક્ષિણ [illegible] એનાથી અઠ્યાશીગણી એની એકબાજુની લબાઇ છે ૭૬-૭૭

तथाहि। एको भागो मन्दरस्य प्राच्यां पश्चिमत परः।
विद्युत्प्रभसौमनसमध्येऽपाच्यां तृतीयकः ॥ ७९ ॥
तुर्यश्चोत्तरतो माल्यवद्गन्धमादनान्तरे।
भागाः सर्वेऽप्यमी शीताशीतोदाभ्यां द्विधाकृताः ॥ ८० ॥ यु० ॥

तच्चैवम्। उदीच्यांशो द्विधा चक्रे शीतया प्राक्प्रवृत्तया।
प्राचीं प्रति प्रस्थितया प्राक्खण्डोऽपि द्विधाकृत ॥ ८१ ॥
शीतोदया याम्यखण्डो द्विधोदग्गनया कृतः।
द्विधा पश्चिमखण्डोऽपि कृत प्रत्यक्प्रवृत्तया ॥ ८२ ॥
इत्येवमष्टभागेऽस्मिन् मेरोर्दिक्षु चतसृषु।
सिद्धायतनमेकैकं पचाशद्योजनोत्तरम् ॥ ८३ ॥
उक्तान्येतानि हिमवच्चैत्यतुल्यानि सर्वथा।
स्वरूपतो मानतश्च सेवितानि सुरासुरैः ॥ ८४ ॥
विदिक्षु पुनरेकैक प्रासादस्तावदन्तरे।
योजनानां पंच शतान्युच्चोऽर्धं विस्तृतायत ॥ ८५ ॥

વળી એ ભદ્રશાળ વનના, શીતા અને શીતોદા એ બે નદીઓથી તથા ગજદત અને મેરૂ એ પર્વતોથી આઠ ભાગ પડેલા છે ૭૮

તે આ પ્રમાણે —(૧) મેરૂની પૂર્વે, (૨) મેરૂની પશ્ચિમે, (૩) મેરૂની દક્ષિણે, વિદ્યુત્પ્રભ તથા સૌમનસની વચ્ચે, (૪) મેરૂની ઉત્તરે, માલ્યવાન અને ગધમાદનની વચ્ચે,—આ પ્રમાણે ચાર ભાગ થયા-એમના પાછા શીતા અને શીતોદા નદીઓએ આવીને બબ્બે ભાગ પાડ્યા છે (એટલે સમગ્ર આઠ ભાગ થયા) ૭૯-૮૦

એ આવી રીતે —શીતા નદીએ દક્ષિણ દિશામા વહેતા ઉત્તર તરફના અશના બે ભાગ, અને પૂર્વ તરફ વહેતા પૂર્વ તરફના અશના બે ભાગ થઇને ચાર ભાગ પાડ્યા છે વળી શીતોદા નદીએ ઉત્તર દિશામા વહેતા દક્ષિણ ખડના બે ભાગ, અને પશ્ચિમમા વહેતા પશ્ચિમ ખડના બે ભાગ—એમ ચાર ભાગ પાડ્યા છે (એવી રીતે આઠ થયા) ૮૧-૮૨

એ પ્રમાણે આઠ વિભાગોમા વહેચાયલા આ ભદ્રશાળ વનમા, મેરૂથી ચારે દિશાએ પચાસ પચાસ યોજન દૂર એકેક સિદ્ધાયતન છે ૮૩

ચારે સિદ્ધાયતનો, સ્વરૂપ અને પ્રમાણમા સર્વથા હિમવાન પર્વતના ચૈત્ય જેવા છે અને સુરાસુરોથી સેવાઇ રહ્યા છે ૮૪

चतुर्दिशं चतसृभिस्ते वापीभिरलंकृताः ।
योजनानि दशोद्विद्धाः ताः षोडशापि वापिकाः ॥ ८६ ॥
पञ्चाशद्योजनायामा आयामार्धं च विस्तृताः ।
स्वरूपतो नामतश्च जम्बूवापीसमाः समाः ॥ ८७ ॥ युग्मम् ॥
आग्नेय्यामथ नैऋत्यां यौ प्रासादौ प्रतिष्ठितौ ।
तौ सौधर्मसुरेन्द्रस्य तदर्हासनशालिनौ ॥ ८८ ॥
वायव्यामथ चैशान्यां यौ प्रासादौ प्ररूपितौ ।
तावीशानसुरेन्द्रस्य तद्योग्यासनशोभनौ ॥ ८९ ॥
अष्टौ दिग्गजकूटानि वनेऽस्मिन् जगदुर्जिनाः ।
गजाकृतीनि कवयो यान्याहुः दिग्गजा इति ॥ ९० ॥
पद्मोत्तरो नीलवांश्च सुहस्त्यथांजनागिरिः ।
कुमुदश्च पलाशश्च वतंसो रोचनागिरिः ॥ ९१ ॥

अन्ये तु रोचनागिरिस्थाने रोहणागिरिं पठन्ति ॥

વળી ચારે વિદિશા એટલે ખુણાઓમા એટલે જ અન્તરે એકેક પ્રાસાદ છે તે પાચસો પાચસો યોજન ઉચા અને એથી અર્ધ લાબાપહોળા છે ૮૫

એ ચારે પ્રાસાદોની ચારે દિશાએ ચાર ચાર વાવ છે એ સોળે વાવ દશ યોજન ઉડી, પચાસ યોજન લાબી અને પચવીશ યોજન પહોળી છે વળી એ સર્વેનુ સ્વરૂપ તથા પ્રમાણ જબૂની વાવ સમાન છે ૮૬–૮૭

અગ્નિકોણ તથા નૈઋત્યકોણમા જે બે પ્રાસાદ છે એ સૌધર્મ ઇન્દ્રના છે અને એને યોગ્ય હોય એના આસનોથી સુશોભિત છે ૮૮

વાયવ્ય કોણ અને ઇશાન કોણમા જે બે પ્રાસાદો છે એ ઈશાન ઇન્દ્રના છે અને એને લાયકના આસનોથી વિરાજી રહ્યા છે ૮૯

આ વનમા વળી આઠ ગજકૂટ–પર્વતો કહેલા છે,—જે હાથી જેવા આકારના હોવાથી ગજકૂટ કહેવાય છે ૯૦

પદ્મોત્તર, નીલવાન, સુહસ્તી, અજનાગિરિ, કુમુદ, પલાશ, વતસ અને રોચનાગિરિ– એવા એમના નામ છે ૯૧

કોઇ કોઇ રોચનાગિરિને રોહણાગિરિ પણ કહે છે

मेरोरुत्तरपूर्वस्यां शीतायाः सरितः पुन ।
गच्छन्त्याः प्रागभिमुखमुत्तरस्यामिहादिमः ॥ ९२ ॥

प्रादक्षिण्यक्रमेणाथ मेरोर्दक्षिणपूर्वत ।
शीताया प्राक्प्रवृत्ताया दक्षिणस्या च नीलवान् ॥ ९३ ॥

मेरोर्दक्षिणपूर्वस्या शीतोदायाश्च पूर्वत. ।
मेरोर्दक्षिणदिक्स्थाया सुहस्ती नाम दिग्गज· ॥ ९४ ॥

अजनो नाम दिङ्नागो नैर्ऋत्या मेरुभूधरात् ।
शीतोदाया. पश्चिमत प्रयान्त्या. उत्तरां प्रति ॥ ९५ ॥

दिङ्नाग· कुमुदोऽप्येव नैर्ऋत्यामेव मेरुत. ।
शीतोदाया. दक्षिणत. प्रयान्त्या. वारुणीं प्रति ॥ ९६ ॥

उत्तरापरतो मेरो पलाशो नाम दिग्गज. ।
पश्चिमाभिमुख यान्त्या शीतोदाया उदक् च स. ॥ ९७ ॥

अथावतंसकोऽप्येव वायुकोणे सुमेरुतः ।
स शीताया. पश्चिमतः प्रयान्त्याः दक्षिणां प्रति ॥ ९८ ॥

મેરૂની ઉત્તરપૂર્વે, અને પૂર્વ તરફ વહેતી શીતાનદીની ઉત્તરે, પહેલો એટલે પદ્મોત્તર ગજકૂટ આવેલો છે ૯૨

પ્રદક્ષિણાને ક્રમે મેરૂની દક્ષિણપૂર્વે અને પૂર્વતરફ જતી શીતાનદીની દક્ષિણે બીજો એટલે નીલવાન ગજકૂટ આવેલો છે ૯૩

મેરૂની દક્ષિણપૂર્વે, અને મેરૂથી દક્ષિણે રહેલી શીતાનદીની પૂર્વે, સુહસ્તી નામે ત્રીજો ગજકૂટ આવેલો છે ૯૪

મેરૂની નૈઋત્યે અને ઉત્તર તરફ વહેતી શીતોદાનદીની પશ્ચિમે અ જન નામનો ચોથો ગજકૂટ છે ૯૫

વળી મેરૂની નૈઋત્યમાજ અને પશ્ચિમ તરફ વહેતી શીતોદાનદીની દક્ષિણે કુમુદ નામનો પાચમો ગજકૂટ છે ૯૬

મેરૂથી વાયવ્ય કોણમા અને પશ્ચિમ તરફ વહેતી શીતોદાનદીની ઉત્તરે પલાશ નામે છઠ્ઠો ગજકૂટ આવેલો છે ૯૭

मेरोरुत्तरपूर्वस्यामष्टमो रोचनाचलः ।
दक्षिणाभिमुख यान्त्या शीताया पूर्वतश्च सः ॥ ९९ ॥
एकैकस्या विदिश्येव द्वौ द्वौ कूटौ निरूपितौ ।
प्रासादसिद्धायतनान्तरालेषु किलाष्टसु ॥ १०० ॥

तथाहि वृद्धसप्रदायः ।

भद्रशालवने मेरोः चतस्रोऽपि दिश किल ।
नदीप्रवाहे रुद्धा तद्दिक्ष्वेवार्हद्गृहाणि न ॥ १०१ ॥
किन्तु नद्यन्तिकस्थानि भवनानि किलार्हताम् ।
गजदन्तसमीपस्था प्रासादाश्च विडौजसाम् ॥ १०२ ॥
तदन्तरालेष्वष्टासु करिकूटा यथोदिता ।
दर्शित. स्थाननियमस्तत्राप्येष विशेषतः ॥ १०३ ॥
बहिरुत्तरकुरुभ्यो मेरोरुत्तरपूर्वतः ।
शीताया उत्तरदिशि प्रासादः परिकीर्त्तितः ॥ १०४ ॥

એજ પ્રમાણે મેરૂથી વાયવ્ય કોણમા અને દક્ષિણ દિશામા જતી ગીતા નદીથી પશ્ચિમે અવતસક નામનો સાતમો ગજકૂટ છે ૯૮

મેરૂની ઉત્તરપૂર્વે, અને દક્ષિણમા જતી શીતાનદીની પૂર્વે, રોચનાગિરિ નામનો આઠમો ગજકૂટ શોભી રહ્યો છે ૯૯

એવી રીતે એકકી વિદિશા એટલે ખુણામા બબ્બે ગજકૂટ આવેલા છે એ આઠે વળી પ્રાસાદ અને સિદ્ધાયતનની વચ્ચે વચ્ચે આઠ ગાળામા છે ૧૦૦

આ સબધમા નીચે પ્રમાણે વૃદ્ધસપ્રદાય છે —

ભદ્રશાળ વનમા મેરૂપર્વતની ચારે દિશાઓ નદીઓના પ્રવાહથી રૂધાયલી છે તેથી તે દિશાઓમાજ જિનમદિરો નથી ૧૦૧

પરતુ નદીની પાસે અરિહતના મદિરો છે, અને ગજદત પર્વતોની પાસે ઇન્દ્રોના પ્રાસાદ છે ૧૦૨

અને એઓની વચ્ચે રહેલા આઠ ગાળામા ઉપર જણાવેલા ગજકૂટ–પર્વતો છે ૧૦૩

આ બાબતમા વિગતવાર સ્થાનનિયમ નીચે પ્રમાણે છે —

ઉત્તરકુરૂથી બહાર, મેરૂની ઉત્તરપૂર્વ, તથા શીતાનદીથી ઉત્તરે પ્રાસાદ કહેલ છે ૧૦૪

मेरोः प्राच्या दक्षिणत शीताया सिद्धमन्दिरम् ।
एतस्योभयत कूटौ द्वौ प्रज्ञप्तौ जिनेश्वरै. ॥ १०५ ॥
बहिर्देवकुरूणां च मेरोर्दक्षिणपूर्वत ।
शीताया दक्षिणदिशि प्रासाद कीर्त्तितो जिनै· ॥ १०६ ॥
मध्ये देवकुरुणा वै शीतोदायाश्च पूर्वत ।
मेरोर्दक्षिणत सिद्धायतन स्मृतमागमे ॥ १०७ ॥
अस्याप्युभयत. कूटौ समश्रेण्या व्यवस्थितौ ।
धुर्यौ युगन्धरस्येव महीन्द्रस्येव चामरौ ॥ १०८ ॥
शीतोदाया· दक्षिणतो नैर्ऋत्या स्वर्णभूभृतः ।
बहिर्देवकुरूणा च प्रासाद· प्राग्वदाहित ॥ १०९ ॥
शीतोदाया उत्तरत पश्चिमाया सुमेरुत. ।
सिद्धानां सदन कूटौ तस्याप्युभयतः स्थितौ ॥ ११० ॥
शीतोदाया उत्तरतो वायुकोणे सुमेरुत· ।
बहिरुत्तरकुरुभ्य प्रासाद सुरभूभृत ॥ १११ ॥

મેરૂ પર્વતની પૂર્વે અને શીતાનદીની દક્ષિણે સિદ્ધમદિર છે એની બે બાજુએ બે ગજકૂટ છે ૧૦૫

— દેવકુરૂની બહાર, મેરૂની દક્ષિણપૂર્વે તથા શીતાનદીની દક્ષિણે પ્રાસાદ આવેલ છે ૧૦૬

દેવકુરૂના મધ્યમા, શીતોદા નદીની પૂર્વે અને મેરૂ પર્વતની દક્ષિણે સિદ્ધમદિર આવેલુ છે એમ આગમમા કહેલુ છે ૧૦૭

એની પણ બેઉ બાજુએ સમશ્રેણિએ બે ગજકૂટ આવેલા છે—તે જાણે યુગધરને બે પડખે રહેલા બે અગદ હોયની, અથવા, રાજાની બે બાજુએ રહેલા બે ચામર હોયની ૧૦૮

દેવકુરૂની બહાર, શીતોદા નદીની દક્ષિણે અને મેરૂ પર્વતની નૈઋત્યમા, વળી પૂર્વની પેઠે એક પ્રાસાદ આવેલો છે ૧૦૯

શીતોદા નદીની ઉત્તરે અને મેરૂની પશ્ચિમે વળી એક સિદ્ધમદિર છે અને એને પણ બેઉ પડખે બે ગજકૂટ આવેલા છે ૧૧૦

ઉત્તર કુરૂની બહાર, શીતોદાની ઉત્તરે અને મેરૂની વાયવ્યે સુરેન્દ્રનો પ્રાસાદ છે ૧૧૧

पूर्वस्यामथ शीताया उदीच्यां मन्दराचलात् ।
उत्तरासां कुरूणां च मध्येऽस्ति सिद्धमन्दिरम् ॥ ११२ ॥
कूटौ द्वौ तदुभयतो मेरो· सर्वेऽप्यमी स्थिताः ।
विहारकूटप्रासादा पंचाशद्योजनान्तरे ॥ ११३ ॥
योजनाना पचशतान्युच्चैस्त्वेन भवन्त्यमी ।
गव्यूतानां पंचशती निमग्नाश्च धरोदरे ॥ ११४ ॥
मूले पच योजनानां शतान्यायतविस्तृताः ।
मध्ये त्रीणि पचसप्तत्यधिकानि शतानि च ॥ ११५ ॥
उपर्यर्द्धतृतीयानि शतानि विस्तृतायताः ।
कूटा इमे वर्षधरगिरिकूटसमा इति ॥ ११६ ॥ त्रिभिर्विशेषकम् ॥
सर्वेऽमी वनखडेन पद्मवेदिकयान्विताः ।
सिंहासनाढ्यस्वस्वेशप्रासादभ्राजिमौलयः ॥ ११७ ॥
द्वाषष्टिं योजनान्येते प्रासादा विस्तृतायताः ।
एकत्रिंशद्योजनोच्चाः रम्या. विविधरत्नजाः ॥ ११८ ॥

ઉત્તર કુરૂના મધ્યમા, શીતાનદીની પૂર્વે અને મદરાચળની ઉત્તરે પણ એક સિદ્ધ મદિર છે ૧૧૨

એની પણ બેઉ બાજુએ બે ગજકૂટ આવલા છે

આ સર્વ સિદ્ધમદિરો, ગજકૂટ પર્વતો અને પ્રાસાદો મેરૂ પર્વતથી પચાસ પચાસ યોજનને અન્તરે આવેલા છે ૧૧૩

સર્વ ગજકૂટો પાચસો પાચસો યોજન ઉંચા છે અને સવાસો યોજન જેટલા જમીનની અદર ખુચેલા છે વળી એઓ મૂળમા પાચસો યોજન લાબાપહોળા છે, મધ્યમા ત્રણસો પચોતેર યોજન લાબાપહોળા છે, અને મથાળે બસો પચાસ યોજન લાબાપહોળા છે એમ એઓ વર્ષધર પર્વતના કૂટ જેવા છે ૧૧૪-૧૧૬

વળી એ સર્વ કૂટો પર વન તથા પદ્મવેદિકા પણ આવી રહેલા છે, અને એમના શિખરો પણ સિંહાસનોથી યુક્ત એવા અનેક સ્વામીઓના પ્રાસાદથી વિરાજી રહ્યા છે ૧૧૭

આ પ્રાસાદો કહ્યા એ વિવિધ રત્નોના બનાવેલા છે એઓ બાસઠ બાસઠ યોજન લાબાપહોળા છે, અને ઉચાઈમા એકત્રીશ યોજન છે ૧૧૮

एकपल्यायुपस्तेपु स्वस्वकूटसमाभिधा ।
क्रीडन्ति नाकिन॰ स्वैर दिक्कुम्भिकूटनायका. ॥ ११९ ॥

स्वस्वकूटविदिक्ष्वेषा राजधान्यः प्रकीर्त्तिताः ।
जम्बूद्वीपेऽन्यत्र यथायोग विजयदेववत् ॥ १२० ॥

एतेपु करिकूटेपु पूर्वाचार्यैश्चिरन्तनै ।
पठ्यन्ते जिनचैत्यानि स्तोत्रेपु शाश्वतार्हताम् ॥ १२१ ॥

जम्बूद्वीपप्रज्ञप्त्यादिसूत्रे तूपलभामहे ।
न साम्प्रत तत्र तत्त्व जानन्ति श्रुतपारगा ॥ १२२ ॥

अतः एवोक्त रत्नशेखरसूरिभि॰ स्वोपज्ञक्षेत्रविचारे ।

करिकूडकुंडनइदहकुरुकंचणजमलसमविअड्ढेसु ।
जिणभवणविसवाओ जो त जाणंति गीयत्था ॥ १२३ ॥

भद्रशालवनस्यास्य समभूमेरुपर्यथ ।
स्यात्पचयोजनशतातिक्रमे नन्दन वनम् ॥ १२४ ॥

એ પ્રાસાદોમા, એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા, પોતપોતાના કૂટના સમાન નામાભિધાન વાળા, કૂટ પર્વતોના નાયક-સ્વામી એવા દેવો સ્વેચ્છાએ ક્રીડા કરે છે ૧૧૯

પોતપોતાના કૂટોની વિદિશાઓમા, અન્યત્ર જબૂદ્વીપમા, વિજયદેવની રાજધાની જેવી એમની રાજધાનીઓ છે ૧૨૦

આ ગજકૂટ પર્વતોપર શાશ્વત જિનેશ્વરોના મદિરો આવેલા છે એમ પ્રાચીન પૂર્વાચાર્યોએ સ્તોત્રોને વિષે કહેલુ છે ૧૨૧

પણ અત્યારે જબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ વગેરે સૂત્રોમા ક્યાઇ એ વાત નથી એ વિષયમા તત્ત્વ શુ છે તે શ્રુતપારગામી-કેવળી જાણે ૧૨૨

માટે જ રત્નશેખરસૂરિએ પોતે રચેલા ક્ષેત્રવિચારગ્રથમા કહ્યુ છે કે—ગજકૂટ, કુડ, નદી, દ્રહ, કુરૂ, કચનગિરિ, યમલગિરિ તથા સમવૃત્તવૈતાઢ્ય-આ સર્વ સ્થળે જિનભવન સબધી મતભેદ છે ખરૂ શુ છે એ 'ગીતાર્થ' જાણે ૧૨૩

આ ભદ્રશાળ વનની સમભૂમિથી, ઉપર ચઢતા પાચસો યોજન પૂરા થયે 'નન્દનવન' નામનુ વન આવે છે ૧૨૪

योजनानां पचशतान्येतद्विष्कम्भतो मतम् ।
स्थित मेरु परिक्षिप्य वलयाकृतिनात्मना ॥ १२५ ॥

वाह्याभ्यन्तररूप हि विष्कम्भद्वितयं भवेत् ।
गिरीणां मेखलाभागे ततोऽत्र द्वयमुच्यते ॥ १२६ ॥

एक एकादशभागो योजनस्यापचीयते ।
प्रतियोजनमेव च पंचशत्या व्यतिक्रमे ॥ १२७ ॥

लब्धानि पचचत्वारिंशद्योजनानि पचभि. ।
एकादशांशैर्युक्तानि त्यज्यन्ते मूलविस्तृते. ॥ १२८ ॥

दशसहस्त्ररूपायास्ततैतदवशिष्यते ।
शतानि नवनवतिश्चतुष्पंचाशदेव च ॥ १२९ ॥

एकादशांशा. षट् वाह्यो व्यासोऽयं तत्र भूभृत ।
दक्षिणोत्तरयो पूर्वापरयोर्वा वनान्तयोः ॥१३०॥ कलापकम् ॥

एकत्रिंशद्योजनाना सहस्राणि चतु.शती ।
एकोनाशीतिरधिका परिक्षेपोऽत्र वाह्यतः ॥ १३१ ॥

वाह्ये च गिरिविष्कम्भे सहस्त्रयोजनोनिते ।
स्यादन्तर्गिरिविष्कम्भ. स चाय परिभाव्यते ॥ १३२ ॥

એનો વિસ્તાર પાચમો યોજનનો છે અને એ મેરૂપર્વતને વલયાકારે વીંટળાઇને રહ્યુ છે ૧૨૫

પર્વતોની, મેખલાના ભાગમા પહોળાઇ બે પ્રકારે હોય છે એક બહારની અને બીજી અદરની માટે અહિ પણ બે પ્રકારે કહીએ છીએ —૧૨૬

ચઢતા પ્રત્યેક યોજને એક અગ્યારાશ યોજન જેટલો પહોળાઈમા ઘટાડો થતો જાય છે એ હિસાબે, પાચસો યોજન ચઢ્યાથી પીસતાળીશ પૂર્ણાક પાચ અગ્યારાશ યોજન જેટલો મૂળની પહોળાઈમા ઘટાડો થાય એટલે મૂળની પહોળાઇ દશહજાર યોજન છે એમાથી આ ઘટાડો બાદ કરતા નવહજાર નવસો ચોપન પૂર્ણાક છ અગ્યારાશ યોજન આવ્યા તે મેરૂની બાહ્ય પહોળાઇ આવી અને તે આ વનની દક્ષિણથી ઉત્તર સુધીની અને પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધીની સમજવી વળી એ પરથી બહારનો ઘેરાવો એકત્રીશ હજાર ચારસો ઓગણયાએશી યોજન થાય ૧૨૭-૧૩૧

सहस्राणि योजनानामष्टौ नव शतानि च ।
चतु पचाशत्तथांशा' षडेकादशनिर्मिता ॥ १३३ ॥

सहस्रा योजनान्यष्टाविंशतिस्त्रिशती तथा ।
षोडशाढ्या तथा भागा अष्टावेकादशोत्थिता' ॥ १३४ ॥

अन्त परिरयोऽय च भवेदस्मिन् वने गिरे' ।
वनमेतदथो पद्मवेदिकावनवेष्टितम् ॥ १३५ ॥

एव चत्वार्यपि वनानि ज्ञेयानि ॥

सिद्धायतनमेकैक पूर्वादिदिक्चतुष्टये ।
सुवर्णशैलत पचाशद्योजनव्यतिक्रमे ॥ १३६ ॥

विदिक्षु तावतैवास्मात् प्रासादा भद्रशालवत् ।
तेषां चतुर्दिश वाप्यः प्रत्येकमिति षोडश ॥ १३७ ॥

नन्दोत्तरा तथा नन्दा सुनन्दा वर्धनापि च ।
ऐशान्या विदिशि प्राहुर्वापीनामानि सत्तमा ॥ १३८ ॥

હવે મેરૂની બહારની પહોળાઇમાથી એક હજાર યોજન બાદ કરતા એની અ દરની પહોળાઇ આવે એટલે તે આઠ હજાર નવસો ચોપન પૂર્ણાંક છ અગ્યારાશ યોજન આવી તે પરથી વળી તેનો ઘેરાવો કાઢીએ તો તે અઠ્યાવીશ હજાર ત્રણસોને સોળ પૂર્ણાંક આઠ અગ્યારાશ યોજન આવે (અલબત આ એ વનમા મેરૂનો અ દરનો ઘેરાવો થયો) ૧૩૨–૧૩૫

હવે આ વન પણ પદ્મવેદિકા અને વનથી વીંટળાયલુ છે ૧૩૫ (અને એજ પ્રમાણે ચારે વન વીંટળાયલા છે)

વળી મેરૂ પર્વતથી પચાસ પચાસ યોજનને અન્તરે પૂર્વ આદિ ચારે દિશાએ એકેક સિદ્ધમંદિર છે ૧૩૬

વળી વિદિશાઓમા એટલે ચારે ખુણે પણ, મેરૂથી એટલે એટલે જ અન્તરે, ભદ્રશાળ વનમા છે એવા પ્રાસાદો છે વળી દરેકની ચારે દિશાઓએ કુલ થઇને સોળ વાવ છે ૧૩૭

એ સોળે નીચે પ્રમાણે —

ઇશાન કોણમા નદોત્તરા, નદા, સુનદા, અને વર્ધના એ નામની ચાર વાવ આવેલી છે એમ વિદ્વાનોનુ કહેવુ છે ૧૩૮

नन्दिषेणा तथा मोघा गोस्तूपा च सुदर्शना ।
आग्नेय्यां विदिशि प्राहुर्वापीनामानि सत्तमा ॥ १३९ ॥
भद्रा विशाला कुमुदा तथा च पुण्डरीकिणी ।
नैर्ऋत्यां विदिशि प्राहुर्वापीनामानि सत्तमाः ॥ १४० ॥
विजया वैजयन्ती चापराजिता जयन्त्यपि ।
वायव्यां विदिशि प्राहुर्वापीनामानि सत्तमाः ॥ १४१ ॥
स्युश्चतस्रश्चतस्रस्ता. पूर्वादिदिगनुक्रमात् ।
स्थिता परीत्य परितः प्रासादांस्तान् विदिग्गतान् ॥ १४२ ॥
आग्नेय्यामथ नैर्ऋत्यां प्रासादौ शक्रभर्तृकौ ।
वायव्यामथ चैशान्यां तावीशानसुरेशितु· ॥ १४३ ॥
कूटा नव भवन्त्यत्र नन्दनाख्यं च मन्दरम् ।
निषधाख्यं च हिमवत्कूट रजतनामकम् ॥ १४४ ॥
रुचक सागरचित्र वज्रकूट बलाभिधम् ।
पचाशता योजनैः स्युर्मेरोरेतानि नन्दने ॥ १४५ ॥ युग्मम् ॥

વળી અગ્નિ કોણમા નદિષેણા, મોઘા, ગોસ્તૂપા, અને સુદર્શના એ નામની ચાર વાવ વિદ્વાનોએ કહેલા છે ૧૩૯

એજ પ્રમાણે નૈઋત્યમા પણ ભદ્રા, વિશાલા, કુમુદા અને પુંડરિકીણી નામની ચાર વાવ આવેલી છે–એમ જ્ઞાનીઓએ કહેલુ છે ૧૪૦

તેમજ વાયવ્ય કોણમા વિજયા, વૈજયન્તી, અપરાજિતા અને જયન્તી એ નામની ચાર વાવ આવેલી છે એમ જ્ઞાનીઓ કહે છે ૧૪૧

એ ચચ્ચાર વાવો વિદિશાઓમા રહેલા પ્રાસાદોને ઘેરીને પૂર્વાદિ દિશામા અનુક્રમે રહેલી છે ૧૪૨

(એ પ્રાસાદ ક્યા તે કહે છે) અગ્નિ કોણ તથા નૈઋત્ય કોણમા સૌધર્મેન્દ્રના પ્રાસાદ, અને વાયવ્ય તથા ઇશાન કોણમા ઇશાનેન્દ્રના પ્રાસાદ છે ૧૪૩

અહિં વળી નવ શિખરો આવેલા છે તે આ પ્રમાણે —(૧) નન્દન, (૨) મન્દર, (૩) નિષધ, (૪) હિમવત, (૫) રજત, (૬) રૂચક, (૭) સાગરચિત્ર, (૮) વજ્ર અને(૯)બળ એ સર્વ આ નન્દન વનમા મેરૂથી પચાસ પચાસ યોજનને અન્તરે છે ૧૪૪–૧૪૫

पौरस्त्यसिद्धायतनैशानीप्रासादयोः किल ।
अन्तरे नन्दन कूट तत्र मेघकरा सुरी ॥ १४६ ॥
जम्बूद्वीपेऽपरत्रास्या राजधानी सुमेरुतः ।
ऐशान्यां विदिशि प्रोक्ता यथार्हं विजयादिवत् ॥ १४७ ॥
पौरस्त्यसिद्धायतनाग्नेयीप्रासादयोः किल ।
अन्तरे मन्दर कूट तत्र मेघवती सूरी ॥ १४८ ॥
राजधानी पुनरस्या पूर्वस्यां मेरुतो मता ।
जम्बूद्वीपेऽन्यत्र यथास्थान विजयदेववत् ॥ १४९ ॥
अपाच्यसिद्धायतनाग्नेयीप्रासादयो किल ।
अपान्तराले निषधं सुमेधा तत्र देवता ॥ १५० ॥
मेरोर्दक्षिणतस्तस्या राजधानीं जगुर्बुधा ।
सहस्रान् द्वादशातीत्य जम्बूद्वीपेऽपरत्र वै ॥ १५१ ॥
अपाच्यसिद्धायतनात्प्रतीच्या पूर्वत पुन ।
प्रासादान्नैर्ऋतीनिष्ठात् कूट हैमवत स्थितम् ॥ १५२ ॥

પહેલુ નન્દન નામનુ શિખર છે તે પૂર્વ તરફના સિદ્ધાયતન અને ઇશાન કોણે આવેલા પ્રાસાદની વચ્ચે છે અને ત્યા મેઘકરા નામની દેવીનો વાસ છે ૧૪૬

એ દેવીની રાજધાની અપરત્ર જબૂદ્વીપમા મેરૂ પર્વતથી ઇશાન કોણમા આવેલી છે અને એ સમગ્રપણે વિજયદેવની રાજધાની જેવી સમજવી ૧૪૭

બીજુ જે મદર નામનુ શિખર છે તે પૂર્વ તરફના સિદ્ધાયતન અને અગ્નિકોણે આવેલા પ્રાસાદની વચ્ચે આવેલુ છે ત્યા વળી મેઘવતી નામની દેવી રહે છે ૧૪૮

એ દેવીની રાજધાની અન્યત્ર જબૂદ્વીપમા મેરૂપર્વતની પૂર્વ દિશાએ આવેલી છે અને એની હકીકત પણ સમગ્રપણે વિજયદેવની રાજધાનીની પેઠે જાણવી ૧૪૯

નિષધ નામનુ ત્રીજુ શિખર દક્ષિણ દિશાના સિદ્ધાયતન અને અગ્નિકોણના પ્રાસાદની વચ્ચે આવેલ છે ત્યા સુમેધા નામની દેવી છે ૧૫૦

એ દેવીની રાજધાની પણ અપરત્ર જબૂદ્વીપમા મેરૂપર્વતની દક્ષિણે બારહજાર યોજનને અન્તરે આવેલી છે એમ બુદ્ધિમાનોનુ કહેવુ છે ૧૫૧

ચોથુ હૈમવત નામનુ શિખર દાક્ષિણાત્ય સિદ્ધમદિરની પશ્ચિમે અને નૈઋત્ય કોણના પ્રાસાદની પૂર્વદિશાએ આવેલુ છે ૧૫૨

शोभते स्वामिनी तत्र देवता मेघमालिनी ।
जम्बूद्वीपेऽन्यत्र तस्या मेरुतो राजधान्यपाक् ॥ १५३ ॥

मेघमालिनीस्थाने हेममालिनीति जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रे ॥

दक्षिणस्या प्रतीचीनात् सिद्धायतनतस्तथा ।
प्रासान्नैर्ऋतीनिष्ठादुदीच्या रजताभिधम् ॥ १५४ ॥

सुवत्सा देवता तत्र प्रतीच्या कनकाचलात् ।
जम्बूद्वीपेऽन्यत्र तस्या राजधानी निरूपिता ॥ १५५ ॥

उत्तरस्या प्रतीचीनात् सिद्धायतनतस्तथा ।
वायव्यकोणप्रासादादपाच्यां रुचकाभिधम् ॥ १५६ ॥

वत्समित्रा तत्र देवी पश्चिमाया सुमेरुतः ।
जम्बूद्वीपेऽन्यत्र तस्या राजधानी जिनैः स्मृता ॥ १५७ ॥

एव च जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रवृत्तिबृहत्क्षेत्रसमाससूत्रवृत्तिसिगिनिलय-क्षेत्रसमाससूत्रवृत्त्याद्यभिप्रायेण सौमनसगजदन्तसम्बन्धिपचकूटपट्कूट-

---

એ શિખરપર મેઘમાલિની દેવી સ્વામીની તરીકે રહે છે એની રાજધાની અન્યત્ર જમ્બૂદ્વીપમા મેરૂપર્વતની દક્ષિણ દિશાએ આવેલી છે ૧૫૩

અહિ ‘ મેઘમાલિની ’ નામ મે કહ્યુ છે પણ જબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રમા એનું નામ ‘ હેમમાલિની ’ એવુ નામ છે

પાચમુ ‘ રજત ’ નામનુ શિખર પશ્ચિમ તરફના સિદ્ધમદિરની દક્ષિણે અને નૈઋત્ય કોણના પ્રાસાદની ઉત્તરે આવેલુ છે ૧૫૪

એ શિખર પર સુવત્સા નામની દેવીનો વાસ છે એની રાજધાની પણ અન્યત્ર જબૂદ્વીપમા મેરૂ પર્વતની પશ્ચિમે આવેલી છે ૧૫૫

‘ રૂચક ’ નામનુ છઠ્ઠુ શિખર પાશ્ચિમાત્ય સિદ્ધમદિરની ઉત્તરે અને વાયવ્ય કોણના પ્રાસાદથી દક્ષિણ દિશાએ આવેલુ છે, ૧૫૬

ત્યા વત્સમિત્રા નામની દેવી છે એની રાજધાની પણ અન્યત્ર જમ્બૂદ્વીપમા મેરૂની પશ્ચિમે આવેલી છે એમ જિનેશ્વરોનુ કહેવુ છે ૧૫૭

એવી રીતે જબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રની ટીકા, બૃહત્ક્ષેત્રસમાસની ટીકા તથા સિંગિનિલય ક્ષેત્રસમાસની ટીકા વગેરેને અભિપ્રાયે, સૌમનસ અને ગજદત પર્વતના પચમા અને છઠ્ઠા શિખરોપર રહેનારી દિક્કુમારિઓના, અને નન્દન વનના પાચમા ક્રૂટપર રહેનારી

वासिन्यौ नन्दनवनपचमकूटषष्ठकूटवासिन्यौ च दिक्कुमार्यौ तुल्याख्ये एव ॥ स्थानागसूत्रकल्पान्तर्वाच्यटीकादिषु तु ऊर्ध्वलोकवासिनीषु सुवत्सावत्समित्रास्थाने तोयधाराविचित्रे दृश्येते ॥

उदीच्यसिद्धायतनात् प्रतीच्यामथ पूर्वत ।
प्रासादाद्वायुकोणस्थात् कूट सागरचित्रकम् ॥ १५८ ॥
बलाहका तत्र देवी मेरोरुत्तरत पुन ।
जम्बूद्वीपेऽन्यत्र तस्या राजधानी जिना जगु. ॥ १५९ ॥
उदीच्यसिद्धायतनात् प्राच्या वायव्यकोणजात् ।
प्रासादात् पश्चिमायां च वज्रकूटमिहान्तरे ॥ १६० ॥
वज्रसेना तत्र देवी राजधानी सुमेरुत ।
उत्तरस्यामन्यजम्बूद्वीपे ज्ञेया यथागमम् ॥ १६१ ॥

अय तावत् क्षेत्रसमासबृहद्वृत्त्यभिप्राय ॥ जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रे च सागरचित्रकूटे वज्रसेना देवी वज्रकूटे बलाहका देवी पठ्यते इति ज्ञेयम् ॥ तथा क्षेत्रसमाससूत्रे वारिसेण इति पाठ । किरणावल्यादावपि

દિક્કુમારિઓના નામો એક સરખા છે પણ સ્થાનાગસૂત્ર અને કલ્પાન્તરવાચ્યની ટીકા વગેરેમા ઉર્ધ્વલોકવાસી દિક્કુમારીઓમાથી સુવત્સા ' તથા ' વ સમિત્રા ' ને સ્થાને ' તોયધાગ ' અને ' વિચિત્રા ' એવા નામો છે

વળી સાગરચિત્રક નામનુ સાતમુ શિખર ઉત્તર તરફના સિદ્ધમદિરથી પશ્ચિમે અને વાયવ્ય કોણુના પ્રાસાદથી પૂર્વે આવેલુ છે ૧૫૮

એ શિખરપર બલાહકા નામની દેવી છે અને એની રાજધાની પણ બધીઓની રાજધાનીની પેઠે અન્યત્ર જબૂદ્વીપમા મેરૂ પર્વતની ઉત્તરે આવેલી છે એવા જિનપ્રભુના વચન છે ૧૫૯

આઠમુ શિખર વજ્રકૂટ નામનુ છે તે ઉત્તર તરફના સિદ્ધાયતનના પૂર્વે અને વાયવ્ય કોણુના પ્રાસાદની પશ્ચિમે આવી રહ્યુ છે ૧૬૦

એ શિખરપર વજ્રસેના દેવીનો વાસ છે અને એની રાજધાની પણ પૂર્વવત્ અન્યત્ર જબૂદ્વીપમા મેરૂ પર્વતની ઉત્તર દિશાને વિષે આવેલી છે એમ આગમમા કહ્યુ છે ૧૬૧

આ જે મે કહ્યુ છે તે જ મુજબ ક્ષેત્રસમાસની મોટી ટીકામા પણ કહ્યુ છે પરતુ જબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રમા તો સાગરચિત્ર શિખરપર વજ્રસેના દેવી અને વજ્રકૂટ શિખરપર બલાહકા

वारिषेणा इति । जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रे वईरसेणा इति । बृहत्क्षेत्रसमास वृत्तौ च वज्रसेना इति नाम । इति ज्ञेयम् ॥

एता अष्टाप्यूर्ध्वलोकवासिन्यो दिक्कुमारिकाः ।
सुगन्ध्यम्बुपुष्पवृष्टिं कुर्वन्ते जिनजन्मनि ॥ १६२ ॥

भद्रशालवनकूटतुल्यत्वेन भवन्त्यमी ।
मूले पञ्चयोजनाना शतान्यायतविस्तृता. ॥ १६३ ॥

वनेऽपि पञ्चशतिके पञ्चाशद्योजनोत्तरम् ।
स्थितेरेषां स्थितिः किंचिदाकाशे बलकूटवत् ॥ १६४ ॥

अत्रैव नन्दनवने सुधाशनधराधरात् ।
ऐशान्यां विदिशि प्रोक्तं बलकूटं जिनेश्वरैः ॥ १६५ ॥

तथोक्तं जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रे । मदरस्सण पव्वयस्स उत्तरपुरच्छिमेणं एत्थणं णदणवणे बलकूडे णामं कूडे पराणत्ते । इत्यादि ॥

विदिशोऽपि विशाला. स्युः महतो वस्तुन. किल ।
तद् घटेतावकाशोऽत्र प्रासादबलकूटयो. ॥ १६६ ॥

દેવી કહેલી છે વળી ક્ષેત્રસમાસસૂત્રમા 'વારિસેણા' એવો પાઠ છે, 'કિરણાવલી' વગેરેમા 'વારિષેણા' એવો પાઠ છે, જબુદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રમા 'વઈરસેણા' એવો પાઠ છે અને બૃહત્ક્ષેત્રસમાસની ટીકામા 'વજ્રસેના' એવો પાઠ છે

આ આઠે દેવીઓ ઊર્ધ્વલોકની દિક્કુમારીઓ છે અને એઓ જિનભગવાનના જન્મસમયે સુગધી જળનો છટકાવ અને પુષ્પની વૃષ્ટિ કરે છે ૧૬૨

વળી આઠ શિખરો કહી ગયા એ ભદ્રશાલવનના શિખરો જેવા હોઇને મૂળમા પાચસો યોજન લાબા પહોળા છે ૧૬૩

વળી એઓ પાચસો યોજનના વનમા પચાસ યોજન મૂકયા પછીથી રહેલા છે એટલે એઓનો કઈક ભાગ 'બળકૂટ' ની પેઠે આકાશમા અદ્ધર રહેલો છે ૧૬૪

છેલ્લુ નવમુ 'બળકૂટ' છે તે નન્દનવનમાજ મેરૂપર્વતના ઇશાનકોણમા આવેલ છે એમ જિનભગવાનનુ કહેવુ છે ૧૬૫

એ સબધમા જબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રને વિષે કહ્યુ છે કે—મદરાચળપર્વતની ઉત્તરપૂર્વે અર્થાત્ ઇશાનકોણમા બળકૂટ આવેલ છે

अर्धेन नन्दनवने कूटमेतदवस्थितम् ।
अपरार्धेन चाकाशे तदुक्त पूर्वसूरिभि. ॥ १६७ ॥

आह ॥ नन्दनवने बलकूटम् । नन्दनवन च पंचयोजनशतविस्तीर्णायां मेरो प्रथममेखलायां । ततः कथं तत्र माति ॥ बलकूटेन पचयोजनशतानि नन्दनवनसत्कानि रुद्धानि पंचयोजनशतानि पुन. मेरो. वहिः आकाशे॥ ततः न कश्चिद्दोपः ॥

उक्त च । नदनवण रुभित्ता पचसए जोअणाइ नीसरिओ ।
आयासे पचसए रुभित्ता ठाइ बलकूडो ॥ १६८ ॥

इति क्षेत्रसमासवृत्तौ ॥

जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रवृत्तौ तु मेरुत पंचाशद्योजनातिक्रमे ईशानकोणे ऐशानप्रासादः ततः अपि ईशानकोणे बलकूटमित्युक्तम् ॥ तदभिप्रायं न विद्मः ॥

મહાન પદાર્થોની વિદિશાઓ પણ મહાન-વિશાલ હોય છે એ કથનથી, અહિં પ્રાસાદ અને બળકૂટ બેઉનો અવકાશ ઘટે છે ૧૬૬

આ નવમુ બળકૂટ અરધુ નદનવનમા રહેલુ છે અને અરધુ અદ્ધર આકાશમા રહેલુ છે એમ પૂર્વાચાર્યોનુ કહેવું છે ૧૬૭

અહિં એવી શકા ઉત્પન્ન થાય કે—નદનવનમા બળકૂટ છે (એમ તમે કહો છો) પણ નદનવન તો મેરૂપર્વતની પાચસો યોજન વિસ્તીર્ણ એવી પહેલી મેખલામા છે તો એમા (એક સહસ યોજન વિસ્તીર્ણ એવા) બળકૂટનો કેવી રીતે સમાવેશ થાય ?

આ શકાનુ સમાધાન એવી રીતે કે—બળકૂટ નદનવનના પાચસો યોજન રોકીને રહ્યુ છે અને બીજા પાચસો યોજન તો મેરૂથી બહાર અદ્ધર આકાશમા છે માટે શકા જેવુ કાઇ રહેતું નથી

ક્ષેત્રસમાસની વૃત્તિમા પણ કહ્યુ છે કે નદનવનના પાચસો યોજન રોકીને નીકળેલા બળકૂટે આકાશમા પાચસો યોજન રોકયા છે ૧૬૮

વળી જબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રની ટીકામા તો એમ કહ્યુ છે કે " મેરૂપર્વતથી ઈશાનકોણમા પચાસ યોજન જતા ઈશાન તરફનો પ્રાસાદ છે અને એથી પણ ઈશાનકોણમા બળકૂટ છે " આ વાત કઇ સમજણમા આવતી નથી

मालयवद्गिरिसन्निधिहरिस्सहाख्यकूटवत् ।
सर्वात्मनेदं विज्ञेयं व्यासायामोच्चतादिभिः ॥ १६९ ॥

बलनामा सुरस्तत्र स्वामी तद्राजधान्यपि ।
मेरोरुत्तरपूर्वस्यां जम्बूद्वीपेऽपरे मता ॥ १७० ॥

बलाख्याया राजधान्याः स्वरूपमखिलं खलु ।
हरिस्सहायाः सदृश विज्ञेयमविशेषितम् ॥ १७१ ॥

गच्छद्भिश्चैत्यनत्यर्थं पाण्डकेऽदो वनं पथि ।
विश्रान्त्यै श्रीयते विद्याचारणै. मुनिवारणैः ॥ १७२ ॥

प्रत्यागच्छद्भिरानम्य पाण्डके शाश्वतान् जिनान् ।
विश्राम्यद्भिः भूष्यतेऽदो जंघाचारणसाधुभि. ॥ १७३ ॥

अथास्य नन्दनाभिख्यवनस्य समभूतलात् ।
योजनानां सहस्राणि द्वाषष्टिं पंचभिः शतैः ॥ १७४ ॥

समन्वितान्यतीत्यास्ति वन सौमनसाभिधम् ।
योजनानां पंचशतीं विस्तीर्णं सर्वतोऽपि तत् ॥१७५॥युग्मम्॥

આ બળકૂટની લબાઇ, પહોળાઇ, ઉંચાઇ વગેરે સર્વવાના માલ્યવાન પર્વતના હરિસ્સહ નામના શિખર પ્રમાણે જાણી લેવા ૧૬૯

એ બળકૂટ પર વળી એનો બળ નામનો સ્વામીદેવ રહે છે એની રાજધાની મેરૂ-પર્વતની ઉત્તરપૂર્વમા પૂર્વવત્ અન્ય જબૂદ્વીપમા છે ૧૭૦

એ રાજધાનીનું નામ ' બલા ' છે અને એની સર્વ હકીકત સમગ્રપણે હરિસ્સહા પ્રમાણે જાણવી ૧૭૧

આ નન્દનવન વળી પાડકવનમા જિનચૈત્યની યાત્રાએ જતા વિદ્યાચરણ મુનિઓનું વિશ્રામસ્થળ છે ૧૭૨

વળી પાડકવનમા શાશ્વતા જિનેશ્વરના દર્શન કરીને પાછા વળતા જઘાચારણ મુનિઓ અહિ વિસામો લે છે ૧૭૩

હવે આ નન્દનવનના સમભૂતળથી બાસઠહજાર પાચસો યોજનને અન્તરે, સર્વત પાચસો યોજનના વિસ્તારવાળુ એવુ સૌમનસ નામનું વન છે ૧૭૪–૧૭૫.

अस्मिन्नपि परिक्षिप्य स्थिते मेरुं समन्तत. ।
वक्ष्ये बाह्यान्तररूपौ विष्कम्भौ पूर्ववत् गिरे ॥ १७६ ॥
योजनानां सहस्राणि चत्वारि द्वे शते अपि ।
द्विसप्तत्यधिके भागा अष्टावेकादशोद्भवा· ॥ १७७ ॥
बहिर्वनात् गिरेर्व्यासः एव पूर्वापरान्तयो ।
दक्षिणोत्तरयोर्वापि तत्रोपपत्तिरुच्यते ॥ १७८ ॥ युग्मम् ॥
मेरूच्छ्रयस्यातीतानि भुव. सौमनसावधि ।
त्रिपष्टिर्योजनसहस्राणि रुद्रैर्भजेत् बुध· ॥ १७९ ॥
शतानि सप्तपचाशत् सप्तविंशानि तत्र च ।
लब्धानि योजनान्यशा त्रयश्चैकादशोद्भवा· ॥ १८० ॥
अस्मिन् राशौ भूमिगतात् मेरुव्यासात् विशोधिते ।
मान यथोक्त जायेत बाह्याया गिरिविस्तृते ॥ १८१ ॥
व्यासो वनस्योभयत पचपचशतात्मक ।
बाह्यव्यासात्तत्सहस्ले शोधिते शेषमान्तरः ॥ १८२ ॥

स च अयम् ।

योजनानां सहस्राणि त्रीणि किंच शतद्वयम् ।
द्विसप्तत्यधिक भागा अष्ट चैकादशोद्भवा ॥ १८३ ॥

આ વન પણ મેરૂની ફરતુ વીંટાઈને રહેલુ હોવાથી, પૂર્વવત્ એનો ગિરિબાહ્યાન્તર રૂપ દ્વિવિધ વ્યાસ હોય એ નીચે પ્રમાણે કહુ છુ ૧૭૬

વનની બહાર મેરૂનો પૂર્વપશ્ચિમ અથવા ઉત્તરદક્ષિણ વિસ્તાર ચારહજાર બસો ને બહોતેર પૂર્ણાંક આઠ અગ્યારાંશ યોજન છે ૧૭૭–૧૭૮

એ આ પ્રમાણે —પૃથ્વીથી તે સૌમનસવનસુધી મેરૂની ઉંચાઇ ત્રેસઠહજાર યોજન છે એને અગ્યારે ભાગો એટલે ભાગમા પાચ હજાર સાતસો સત્યાવીશ પૂર્ણાંક ત્રણ અગ્યારાંશ યોજન આવશે. આરકમને પૃથ્વીપરની મેરૂની પહોળાઇ જે દશ હજાર યોજન છે તેમાથી બાદ કરતા જે આવે તે બહારનો ગિરિવિસ્તાર આવ્યો. (૧૦૦૦૦–૫૭૨૭ ૩/૧૧=૪૨૭૨ ૮/૧૧) ૧૭૯–૧૮૧

હવે વનની બેઉ બાજુની પહોળાઇ પાચસો પાચસો યોજન છે એટલે સમગ્ર એક હજાર

तथा गिरेर्बाह्यपरिक्षेप: ...

एकादशा. शता पंच ...

अन्तर्गिरिपरिक्षेप सहस्रा ...

शताः चैकोनपञ्चाशा ...

एवमुक्ताभिलापेन ...

अत्रापि नन्दनाभिख्यवन्नु ...

तथैवैकैकमाशासु विज्ञेयं ...

विदिक्षु पुनरेकैक: प्रासाद ...

सुमना. सौमनसा च सौम ...

ऐशान्यां विदिशि प्रोक्ता: ...

सदुत्तरकुरु देवकुरुः वन्हि ...

वाप्यश्चतस्र क्रमतो वारि ...

विशाला माघभद्रा चाभय ...

वाप्यः चतस्रो नैर्ऋत्यां ...

भद्रोत्तरा तथा भद्रा सुभ ...

भद्रावतीति वायव्यकोणे ...

તિવાળા

...વન મેરૂની ...ઈક અધિક

યોજન થયા તેને બહારની પહોળાઇમાંથી ... સમજવી. એટલે કે ૪૨૭૨ ... −૧૦૦૦=૩૨૭૨ ...

(વળી એ પરથી ઘેરાવો પણ નીકળે) ... પૂર્ણાંક છ અગ્યારાંશ યોજન આવે છે ... ઓગણપચાસ પૂર્ણાંક ત્રણ અગ્યારાંશ યોજન ...

...દિશ એકેક સિદ્ધ ...ક પ્રાસાદ છે એ ૨૦૧–૨૦૨

નંદનવનમાં કૂટ કહ્યા છે એ કૂટ ...

રક્તાવતી નામની

...ા વારૂણી નામની

એની જ પેઠે એકેકી દિશામાં સિદ્ધ ... સમજવા ઇશાનખુણામાં પૂર્વાદિકને ... નામની વાવો સમજવી અગ્નિ કોણ ...

તથા

आग्नेय्यामथ नैर्ऋत्यां प्रासादौ शक्रभर्तृकौ ।
ऐशान्यां वायव्यायां च तावीशानसुरेशितु. ॥ १९२ ॥

एव वनं सौमनस लेशतो वर्णित मया ।
वर्णयामि वनमथ पाण्डुक शिखरस्थितम् ॥ १९३ ॥

अतीत्योर्ध्वं सौमनसवनस्य समभूतलात् ।
योजनानां सहस्राणि षट्त्रिंशतमुपर्यध ॥ १९४ ॥

प्रज्ञप्त पण्डकवनमनेकसुरसेवितम् ।
चारणश्रमणश्रेणिश्रितकल्पद्रुमाश्रयम् ॥ १९५ ॥ युग्मम् ॥

चतुर्नवत्या सयुक्ता योजनानां चतु शती ।
वनस्यास्य चक्रवालविष्कम्भो वर्णितो जिनैः ॥ १९६ ॥

उपपत्तिश्चात्र मेरुमौले. सहस्रविस्तृतात् ।
शोधयेत् चूलिकामूलव्यासं द्वादशयोजनीम् ॥ १९७ ॥

अवशिष्टेऽर्द्धीकृते च यथोक्तमुपपद्यते ।
मानमस्य मरकतमणिग्रैवेयकाकृतेः ॥ १९८ ॥ युग्मम् ॥

ચાર વાવ, નૈઋત્ય ખુણામા અનુક્રમે વિશાલા, માઘભદ્રા, અભયસેના અને રોહિણી નામની ચાર વાવ, અને વાયવ્ય કોણમા અનુક્રમે ભદ્રોત્તરા, ભદ્રા, સુભદ્રા તથા ભદ્રાવતી નામની ચાર વાવ સમજવી ૧૮૭-૧૯૧

વળી અગ્નિ ખુણામા અને નૈઋત્ય ખુણામા સૌધર્મેન્દ્રના બે પ્રાસાદ, અને ઇશાન તથા વાયવ્ય કોણમા ઇશાનેન્દ્રના બે પ્રાસાદ છે ૧૯૨

એ પ્રમાણે મે સૌમનસવનનુ લેશમાત્ર વર્ણન કર્યું હવે (મેરૂના) શિખરપર રહેલા પાડકવનનુ વર્ણન કરૂ છુ ૧૯૩

સૌમનસવનના સમભૂતળથી ઉપર ચઢતા છત્રીસ હજાર યોજન પૂરા થતા પછી, અનેક દેવોથી સેવાયલુ અને ચારણમુનિઓના વિસામારૂપ કલ્પવૃક્ષોવાળુ પડકવન આવે છે ૧૯૪-૧૯૫

આ વનની ફરતી પહોળાઇ ચારસો ચોરાણુ યોજનની છે-એમ જિનભગવાનનુ વચન છે ૧૯૬

એની સમજુતિ આ પ્રમાણે —

મેરૂ પર્વતના શિખરનો વિસ્તાર એક હજાર યોજન છે એમાથી ચૂલિકાના મૂળની પહોળાઇ જે બાર યોજનની છે તે બાદ કરવી એટલે નવસો અઠયાસી યોજન રહ્યા, એને

यथा मेरु परिक्षिप्य स्थिता पूर्ववनत्रयी ।
परिक्षिप्य स्थितमिह तथेद मेरुचूलिकाम् ॥ १९९ ॥

त्रिसहस्री योजनाना द्वापष्ट्या सयुतं शतम् ।
विशेपाभ्यधिक किंचित् परिक्षेपोऽस्य वर्णितः ॥ २०० ॥

अस्मिन् मेरुचूलिकाया. पंचाशद्योजनोत्तरम् ।
सिद्धायतनमेकैकं प्राग्वत् दिशा चतुष्टये ॥ २०१ ॥

विदिक्षु पुनरेकैकः प्रासादो वापिकावृतः ।
नामान्यासां वापिकानामैशान्यादिविदिक्क्रमात् ॥ २०२ ॥

पुड्रा पुड्रप्रभा चैव सुरक्ताख्या तथापरा ।
रक्तावतीति चैशानप्रासादे वापिका मताः ॥ २०३ ॥

क्षीररसा चेक्षुरसा तथामृतरसाभिधा ।
वारुणीति किलाग्नेयप्रासादे वापिकाः स्मृताः ॥ २०४ ॥

शखोत्तरा तथा शखा शंखवर्ता बलाहका ।
प्रासादे नैर्ऋतीसंस्थे वापिका. परिकीर्त्तिताः ॥ २०५ ॥

અર્ધ કરતા એટલે ચાગ્નો ચોરાણુ યોજન આવ્યા એ મરકતરત્નના ગ્રૈવેયકની આકૃતિવાળા એ વનનુ પ્રમાણ ૧૯૭–૧૯૮

પૂર્વોક્ત ત્રણ વન જેમ મેરૂપર્વતને વીંટાઇને રહેલા છે તેમ આ ચોથુ પડકવન મેરૂની ચૂલિકાને વીંટીને રહેલુ છે એનો ઘેરાવો ત્રણ હજાર એકસો બાસઠ યોજનથી કઇક અધિક કહેલો છે ૧૯૯—૨૦૦

આ વનમા, મેરૂની ચૂલિકાથી પચાસ યોજનને અતરે, પૂર્વની પેઠે ચોદિશ એકેક સિદ્ધ મદિર છે, અને ચારે વિદિશાઓ એટલે ખુણામા વાવોથી વીંટળાયલો એકેક પ્રાસાદ છે એ વાવોના નામ ઇશાન આદિક વિદિશાઓને અનુક્રમે નીચે પ્રમાણે છે — ૨૦૧–૨૦૨

ઇશાનકોણના પ્રાસાદની ચોતરફ પુડ્રા, પ્રભાવા, સુરક્તા તથા રક્તાવતી નામની વાવો છે ૨૦૩

અગ્નિકાણના પ્રાસાદની ચોતરફ ક્ષીરરસા, ઇક્ષુરસા, અમૃતરસા તથા વારૂણી નામની વાવો છે ૨૦૪

નૈઋત્યકોણમા રહેલા પ્રાસાદની ચોબાજુ શખોત્તરા, શખા, શખાવર્ત્તા, તથા બલાહકા નામની વાવો છે ૨૦૫

पुष्पोत्तरा पुष्पवती सुपुष्पा पुष्पमालिनी ।
वायव्यकोणे वाप्य स्यु. सर्वाः पूर्वादित. क्रमात् ॥ २०६ ॥
आग्नेयनैर्ऋत्यगतौ प्रासादौ स्तः शतक्रतो. ।
वायव्यैशानसत्कौ तावीशानेन्द्रस्य वर्णितौ ॥ २०७ ॥
चैत्यप्रासादवापीना मान त्रिषु वनेष्वपि ।
सद्भद्रशालवनवद्विज्ञेयमविशेषितम् ॥ २०८ ॥
अथास्मिन् पडकवनेऽभिषेकार्हा स्वयसुवाम् ।
शिलाश्चतस्रः प्रज्ञप्ता स्नात्रोदकपवित्रिता ॥ २०९ ॥
आद्या पाण्डुशिलानाम्नी द्वितीया पाण्डुकवला ।
तृतीया च रक्तशिला चतुर्थी रक्तकवला ॥ २१० ॥

अमूनि आसा नामानि जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रे ॥ क्षेत्रसमासे तु पांडुकवला अतिपाण्डुकवला रक्तकवला अतिरक्तकवला एव आसा नामानि पठ्यन्ते॥

प्राच्यां मेरुचूलिकाया प्राक्पर्यन्ते वनस्य च ।
भात्यर्जुनस्वर्णमयी शिला पाण्डुशिलाभिधा ॥ २११ ॥

અને વાયવ્યકોણના પ્રાસાદને ફરતી પૂર્વાદિક દિશાને અનુક્રમે પુષ્પોત્તરા, પુષ્પવતી સુપુષ્પા અને પુષ્પમાલિની નામની ચાર વાવ આવેલી છે ૨૦૬

અગ્નિકોણ તથા નૈઋત્યકોણનો—એમ બે પ્રાસાદ સોધર્મેન્દ્રના છે, અને વાયવ્યકોણ તથા ઇશાનકોણનો—એમ બે પ્રાસાદ ઇશાનેન્દ્રના છે ૨૦૭

ભદ્રશાળવનમા આવેલા ચૈત્ય, પ્રાસાદ અને વાવ—એ સર્વેનુ જે માન યોગ્યસ્થળે કહે વામા આવ્યુ છે તેજ માન શેષ ત્રણે વનના ચૈત્ય, પ્રાસાદ અને વાવનુ છે ૨૦૮

વળી આ પાડકવનને વિષે શ્રી જિનભગવાનના અભિષેકને યોગ્ય ચાર શિલાઓ આવેલી છે—તે ચારે પ્રભુના સ્નાત્ર જળથી પવિત્ર થયેલી છે ૨૦૯

પહેલી પાડુશિલા, બીજી પાડુક બલા, ત્રીજી રક્તશિલા અને ચોથી રક્તક બલા છે ૨૧૦

આ નામ કહ્યા તે જબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રને અનુસારે છે ક્ષેત્રસમાસમા તો પાડુક બલા, અતિપાડુક બલા, રક્તક બલા અને અતિરક્તક બલા—એમ નામ કહેલા છે

ચારમા જે પહેલી પાડુશિલા નામની છે તે મેરૂની ચૂલિકાથી પૂર્વે અને વનને પૂર્વ છેડે આવેલી છે ૨૧૧

सा पूर्वापरविस्तीर्णा तथोदग्दक्षिणायता ।
आयामतो योजनानां शतानि पच कीर्त्तिता ॥ २१२ ॥

शतान्यर्द्धतृतीयानि मध्ये विष्कम्भतो मता ।
अर्धचन्द्राकृतेस्तस्या मध्ये परमविस्तृति· ॥ २१३ ॥

पूर्वापरः शरत्वेन व्यासोऽस्या· परमो बुधै· ।
जीवात्वेन च परमायामस्तु दक्षिणोत्तरः ॥ २१४ ॥

परिक्षेपो धनुःपृष्टतया भाव्यो यथोचितः ।
तत्तत्करणरीत्या वा समानेय शरादिकम् ॥ २१५ ॥

चतुर्योजनपिण्डायामस्यां भाति चतुर्दिशम् ।
तोरणालंकृतं कम्रं सोपानानां त्रय त्रयम् ॥ २१६ ॥

अधिज्यचापाकारायाः वक्रता चूलिकादिशि ।
ऋजुता स्वस्वदिक्क्षेत्राभिमुखास्या विभाव्यताम् ॥ २१७ ॥

अत्यन्तकमनीयायामस्यां वृन्दारकव्रजाः ।
आसीनाश्च शयानाश्च विदन्ति परमां मुदम् ॥ २१८ ॥

એ પૂર્વપશ્ચિમ પહોળી છે અને ઉત્તર દક્ષિણ લાબી છે એના લબાઇ પાચસો યોજન છે એની પહોળાઇ મધ્યભાગમા અઢીસો યોજન છે કેમકે એ અર્ધ ચદ્રાકારની છે એટલે મધ્ય ભાગમા ઉત્કૃષ્ટ પહોળાઇ હોય એ પહોળાઇ પૂર્વપશ્ચિમે શરપણાને લઇને ઉત્કૃષ્ટી છે વળી એની લબાઇ જીવાપણાને લઇને ઉત્તર દક્ષિણ તરફ ઉત્કૃષ્ટી છે ૨૧૨-૨૧૪

એનો ઘેરાવો ધનુ પૃષ્ટપણાથી યથાયોગ્યપણે ભાવી લેવો અથવા એનુ શરાદિક (શર, જીવા અને ધનુ પૃષ્ટ) તે તે કરણ-યુક્તિની રીતે શોધી કાઢવુ ૨૧૫

આ શિલા ચાર યોજન જાડી છે અને એને ચોદિશ તોરણોને લીધે શોભાયમાન એવા ત્રણ ત્રણ પગથીયાછે ૨૧૬

એની આકૃતિ દોરી ચઢાવેલા ધનુષ્ય જેવી છે એ ચૂલિકાની દિશામા વક્ર છે અને પોત-પોતાની દિશાના ક્ષેત્રસન્મુખ સરલ-સીધી છે ૨૧૭

એ અત્યન્ત મનોહર હોવાથી, એના પર દેવતાઓ અત્યન્ત હર્ષથી સૂએ બેસે છે ૨૧૮

वेदिकावनखण्डाभ्यां समन्तादियमावृता ।
कांचीदामनीलपरिधानाभ्यामिव कामिनी ॥ २१९ ॥
दक्षिणस्यामुदीच्यां च तस्या सिंहासने स्थिते ।
धनु.पचशतव्यासायामे तदर्द्धमेदुरे ॥ २२० ॥
ज्ञेयो ग्रन्थान्तरात् सिहासनयोरिह वर्णक ।
अनावृतस्थलस्थानादेषा चन्द्रोदय विना ॥ २२१ ॥
तुल्यत्वादनयोर्व्यासायामाभ्या चतुरस्रता ।
चतुरस्रपीठबन्धरूपे ज्ञेये इमे तत ॥ २२२ ॥
उत्तराहे तत्र सिहासने देवाश्चतुर्विधा ।
अभिषिंचन्ति कच्छादिविजयाष्टकतीर्थपान् ॥ २२३ ॥
सिहासने दाक्षिणात्ये विजयेषु किलाष्टसु ।
वत्सादिकेषु सजातान् स्नपयन्ति जिनेश्वरान् ॥ २२४ ॥

भावः ।

शिलाया. समुखं ह्यस्या. पूर्वस्यां दिशि वर्तते ।
क्षेत्र पूर्वविदेहाख्य विजयास्तत्र षोडश ॥ २२५ ॥

સર્વત વેદિકા તથા વનખડથી વીંટળાયલી આ શિલા જાણે સુવર્ણ મેખલા અને લા વસ્ત્રોમા સજ્જ થયેલી કોઇ કામિની-સ્રી હોયની એવી શોભે છે ૨૧૯

એ શિલાપર દક્ષિણે અને ઉત્તરે પાચસો ધનુષ્ય લાબાપહોળા અને અઢીસો ધનુષ્ય ડા બે સિહાસનો રહેલા છે ૨૨૦

એ બેઉનો પરિવાર અન્ય ગ્રથોથી જાણી લેવો ૨૨૧

લબાઈ અને પહોળાઇ એકસરખી હોવાથી એઓ ચોખડા છે, અને એટલે એઓને સમ રસ પીઠબધ જેવા સમજવા ૨૨૨

એ બેમાથી જે ઉત્તર તરફનુ છે તેના પર ચારે પ્રકારના દેવો કચ્છ વગેરે આઠ વિજ મા થયેલા તીર્થ કરોનો અભિષેક કરે છે ૨૨૩

અને જે દક્ષિણ તરફનુ છે તે પર વત્સ વગેરે આઠ વિજયોમા થયેલા તીર્થ કરોનો ભિષેક કરવામા આવે છે ૨૨૪

એનો વિસ્તૃત ભાવાર્થ આ પ્રમાણે —

उत्कर्षतोऽपि तत्र द्वौ जायेते युगपज्जिनौ ।
तत्र शीतोत्तराभाविविजयाष्टकजो जिन ॥ २२६ ॥
सिंहासने सुराधीशैरौत्तराहेऽभिषिच्यते ।
दाक्षिणात्ये दाक्षिणात्यविजयाष्टकजो जिनः ॥ २२७ ॥
एव भाव्यं पश्चिमायामपि सिंहासनद्वयम् ।
प्रत्यक्विदेहार्हद्योग्य दक्षिणोत्तरयोर्दिशोः ॥ २२८ ॥
तदेकैक दाक्षिणात्योदीच्ययोः शिलयोः किल ।
यद्भारतैरवतयोरेकैकस्यार्हतो जनिः ॥ २२९ ॥
वनस्याथो दाक्षिणात्यपर्यन्ते पाण्डुकम्बला ।
दक्षिणस्या दिशि मेरुचूलिकायाः प्रतिष्ठिता ॥ २३० ॥
दक्षिणोत्तरविस्तीर्णा प्राक्पश्चिमायता च सा ।
ऋजुतास्या दक्षिणस्यां वक्रता चूलिकादिशि ॥ २३१ ॥
उपर्यस्या मध्यभागे सिंहासनमनुत्तरम् ।
सुरेन्द्रैस्तत्र भरतजातो जिनोऽभिषिच्यते ॥ २३२ ॥

આ શિલાની સન્મુખ પૂર્વ દિશામા પૂર્વવિદેહ નામે ક્ષેત્ર છે તેમા સોળ વિજયો અર્થાત્ જૂદા જૂદા વિભાગ છે ત્યા એકમાથે વધારેમા વધારે બે જિનેશ્વરો થાય છે તેમાથી શીતા નદીની ઉત્તરે રહેલા આઠ વિજયોમા થયેલા જિનેશ્વરનો, ઈન્દ્રો ઉત્તર તરફના સિહાસનપર અભિષેક કરે છે તથા દક્ષિણ તરફના આઠ વિજયોમા થયેલા જિન ભગવાનનો, દક્ષિણ તરફના સિહાસનપર અભિષેક કરે છે ૨૨૫-૨૨૭

વળી એવી રીતે પશ્ચિમ તરફ પણ બે સિહાસનો છે તે પશ્ચિમ વિદેહમા ઉત્તરે અને દક્ષિણે આવેલા આઠઆઠ વિજયોમા થતા તીર્થ કરોને માટે છે ૨૨૮

વળી ઉત્તર તથા દક્ષિણ તરફ એ શિલાપર એકેક સિહાસન છે કેમકે ભરતક્ષેત્રમા તથા ઐરવત ક્ષેત્રમા એકેક તીર્થ કરનો જન્મ થાય છે ૨૨૯

હવે જે પાડુકબલા નામની બીજી શિલા કહી છે તે આ વનને દક્ષિણ છેડે મેરૂની ચૂલિકાથી દક્ષિણ દિશામા છે ૨૩૦

એ શિલા ઉત્તરદક્ષિણ પહોળી અને પૂર્વપશ્ચિમ લાબી છે વળી એ દક્ષિણ તરફ સરલ એટલે સીધી છે અને ચૂલિકા તરફ વક્ર એટલે વાકવાળી છે ૨૩૧

अमुष्या दक्षिणामुख्याः सम्मुखं भरतं यतः ।
ततस्तत्रत्यसार्वस्य युक्तमत्राभिषेचनम् ॥ २३३ ॥

शेषं तु मानसंस्थानसोपानवेदिकादिकम् ।
सर्वासामपि विज्ञेयमविशेषेण पाण्डुवत् ॥ २३४ ॥

वर्णतश्चोक्तरूपे द्वे कुमुदोदरसोदरे ।
वक्ष्यमाणे पुनः कोकनदविद्रुमबन्धुरे ॥ २३५ ॥

अयं तावत् जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रवृत्त्यभिप्रायः ॥ बृहत्क्षेत्रसमासवृत्तौ तु सर्वाः श्वेतसुवर्णमय्य उक्ता इति ज्ञेयम् ॥

वनपश्चिमपर्यन्ते शिला रक्तशिलाभिधा ।
प्रतीच्यां मेरुचूलायाः तपनीयमयी मता ॥ २३६ ॥

पूर्वपश्चिमविस्तीर्णा सा दक्षिणोत्तरायता ।
ऋजुतास्याः पश्चिमायां वक्रता चूलिकादिशि ॥ २३७ ॥

એ પર મધ્યભાગમા ઉત્તમ સિંહાસન છે એ સિંહાસનઉપર ઈન્દ્રો ભરતક્ષેત્રમા થયેલા જિનેશ્વરોનો અભિષેક કરે છે ૨૩૨

આ શિલાની સન્મુખ દક્ષિણ તરફ ભરતક્ષેત્ર આવેલ છે અને તેથી ત્યા થયેલા જિનભગવાનનો ત્યા અભિષેક થાય છે ૨૩૩

આ શિલાસબધી આકૃતિ, પ્રમાણ, પગથીયા તથા વેદિકા વગેરે શેષ સર્વ પાડકશિલાની સમાન જાણી લેવું ૨૩૪

ઉપરોક્ત ઉભય શિલાઓનો વર્ણ કુમુદના ગર્ભસમાન છે અને જે હવે વર્ણવશુ એ બેઉ શિલાનો વર્ણ માણિક્ય તથા પ્રવાળા સરખો છે ૨૩૫

આ વાત જબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રની ટીકાને અનુસારે છે ક્ષેત્રસમાસની ટીકામા તો સર્વ શિલાઓ શ્વેત સ્વર્ણમય કહી છે

ત્રીજી રક્તશિલા નામની શિલા વનને પશ્ચિમ છેડે મેરૂની ચૂલિકાની પશ્ચિમે આવેલી છે અને રક્તસ્વર્ણમય છે એમ કહ્યું છે ૨૩૬

એ પૂર્વપશ્ચિમ પહોળી છે અને ઉત્તર દક્ષિણ લાબી છે વળી એ પશ્ચિમ તરફ સરલ-સીધી છે અને ચૂલિકાતરફ વાકી છે ૨૩૭

स्यात् प्रतीचीसमुखायामस्यां सिंहासनद्वयम् ।
जिनजन्माभिषेकार्हं दक्षिणोत्तरयोर्दिशोः ॥ २३८ ॥
शीतोदोत्तरदिग्भाविपक्ष्मादिविजयाष्टके ।
सजातोऽर्हन्नौत्तराहसिंहासनेऽभिषिच्यते ॥ २३९ ॥
शीतोदादक्षिणाभाविवप्रादिविजयाष्टके ।
जातो जिनो दाक्षिणात्यसिंहासनेऽभिषिच्यते ॥ २४० ॥
उदीच्यां मेरुचूलाया उदीच्यान्ते वनस्य च ।
रक्तस्वर्णमयी रक्तकंवला वर्तते शिला ॥ २४१ ॥
दक्षिणोत्तरविस्तीर्णा सा पूर्वपश्चिमायता ।
उदग् रुज्वी चूलिकातो वक्रा तथोत्तरामुखी ॥ २४२ ॥
अस्यां सिंहासनं मध्ये मणिरत्नमनोहरम् ।
एरावतक्षेत्रजातो जिनस्तत्राभिषिच्यते ॥ २४३ ॥
एवं मेरुगिरावस्मिन्नभिषेकासनानि षट् ।
अभिषेकस्तु युगपच्चतुर्णामथवा द्वयोः ॥ २४४ ॥

પશ્ચિમ સન્મુખ રહેલી આ શિલાપર ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશામા જિનભગવાનના અભિષેકને અર્થે બે લાયક સિહાસનો છે ૨૩૮

ઉત્તર દિશાના સિંહાસનપર, શીતોદાનદીની ઉત્તરે આવેલા પક્ષ્માદિક આઠ વિજયોમા થયેલા જિનભગવાનનો અભિષેક કરવામા આવેછે, અને દક્ષિણદિશાના સિંહાસનપર, શીતોદાની દક્ષિણે આવેલા વપ્રાદિ આઠ વિજયોમા થયેલા જિનેશ્વરનો અભિષેક કરવામા આવે છે ૨૩૯-૨૪૦

ચોથી રક્તકબલા નામની શિલા છે તે મેરૂની ચૂલિકાની ઉત્તરે વનને ઉત્તર છેડે આવેલી છે અને એ પણ રક્તસ્વર્ણમય છે ૨૪૧

એ શિલા ઉત્તરદક્ષિણ પહોળી અને પૂર્વપશ્ચિમ લાંબી છે વળી એ ઉત્તરસન્મુખ આવેલી છે, અને ઉત્તરતરફ સીધી તથા ચૂલિકાતરફ વાંકી છે ૨૪૨

એ શિલા પર મણિરત્નથી મનોહર એવુ સિંહાસન રહેલુ છે અને તે સિંહાસન પર ઐરવત ક્ષેત્રમા થયેલા જિનભગવાનનો અભિષેક કરવામા આવે છે ૨૪૩

એ પ્રમાણે આ મેરૂ પર્વત પર અભિષેક કરવાના છ આસનો છે ત્યા એક સાથે ચાર અથવા બે જિનભગવાનનો અભિષેક થાય છે ૨૪૪

पूर्वापरविदेहेषु निशीथेऽर्हज्जनिर्यदा ।
भरतैरवतक्षेत्रे मध्याह्नः स्यात्तदा यत. ॥ २४५ ॥
शेषेष्वपि व्यवस्थेयं तुल्या चतुर्षु मेरुषु ।
सिंहासनान्यतस्त्रिंशत् भवन्ति सर्वसख्यया ॥ २४६ ॥
त्रिंशतस्तीर्थराजां तु युगपन्न जनिर्भवेत् ।
भरतैरावतविदेहेषु कालविपर्ययात् ॥ २४७ ॥
युक्तैवोक्ता नत प्राच्यैरर्हतां युगपज्जनि. ।
उत्कर्षाद्विंशतेरेव दशाना च जघन्यत ॥ २४८ ॥
भरतेष्वैरावतेषु कालस्य साम्यतो मिथ. ॥
हीनाधिकाना पूर्वोक्तसख्यातो न जनिर्भवेत् ॥ २४९ ॥
पाण्डुकाख्यवनस्यास्य मध्यभागे सुनिश्चिते ।
चकास्ति चूलिका मेरोर्वर्यवैदूर्यरत्नजा ॥ २५० ॥
विस्फुरत्पडकवनशरावान्त प्रतिष्ठितः ।
यवारकस्तव इव भव्रकृज्जिनजन्मनि ॥ २५१ ॥ युग्मम् ॥

કેમકે પૂર્વ પશ્ચિમ મહાવિદેહમા અર્હત્ પ્રભુનો જન્મ જે વખતે મધ્ય રાત્રીએ થાય છે તે વખતે ભરત ક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્રમા તો મધ્યાન્હ કાળ (ખરો બપોર) હોય છે ૨૪૫.

શેષ ચારે મેરૂ પર પણ એના સરખી જ વ્યવસ્થા છે એટલે સમગ્ર મળીને ત્રીશ સિંહાસનો થયા ૨૪૬

વળી ભરતક્ષેત્ર, ઐરવત ક્ષેત્ર તથા મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા કાળના વિપર્યયને લીધે એક સાથે ત્રીશ તીર્થંકરોનો જન્મ થતો નથી માટે પૂર્વાચાર્યોએ જે એમ કહ્યુ છે કે ઉત્કૃષ્ટ વીશ જિનેશ્વરોનો અને જઘન્યપણે દશનો જન્મ થાય છે એ વાત યુક્ત જ કહી છે ૨૪૭–૨૪૮

એમ જ વળી ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રોમા કાળની પરસ્પર સામ્યતાને લીધે પૂર્વોક્ત સખ્યાથી હીનાધિક તીર્થંકરોનો જન્મ થતો નથી ૨૪૯

આ પાડક વનમા સુનિશ્ચિત એવા મધ્ય ભાગમા ઉત્તમ વૈડૂર્ય રત્નોની બનેલી મેરૂ પર્વતની ચૂલિકા, જાણે જિનભગવાનના કલ્યાણકારી જન્મ સમયે પ્રફુલ્લિત થયેલા પડકવન રૂપી શરાવની અદર (રોપેલા) જવારા (જુવારા) નો રોપો હોયની એમ, વિરાજી રહી છે ૨૫૦–૨૫૧

चत्वारिंशद्योजनानि तुगत्वेन भवेदसौ ।
द्वादशैव योजनानि मूले विष्कम्भतो मता ॥ २५२ ॥
मध्ये च योजनान्यष्टौ चत्वार्युपरि विस्तृता ।
उदस्तादुत्थगोपुच्छसुस्थसस्थानशालिनी ॥ २५३ ॥
सप्तत्रिंशद्योजनानि सातिरेकाणि किंचन ।
मूलेऽस्या परिधि• मध्ये साधिका पचविंशति• ॥ २५४ ॥
साधिकानि द्वादशैतत्परिक्षेप उपर्यथ ।
व्यासानुसारतो भाव्योऽन्यत्रापि परिधि बुधैः ॥२५५॥ यु०॥
अथैतस्या चूलिकायामुत्क्रान्ते योजनादिके ।
मूलात्तत्पचमलवः क्षीयते मूलविस्तृतेः ॥ २५६ ॥
मेरोर्यथैकादशभि• योजनै• योजनं ह्रसेत् ।
क्षीयते योजनं तद्वत् पचभि योजनैरिह ॥ २५७ ॥
उत्क्रान्ताया मूलभागाद्यथा योजनविंशतौ ।
विंशते• पचमो भागः स्याच्चतुर्योजनात्मक• ॥ २५८ ॥
तस्मिश्च मूलविष्कम्भादपनीते भवेदिह ।
विष्कम्भो योजनान्यष्टावित्थं सर्वत्र भावना ॥ २५९ ॥ युग्मम् ॥

એની ઉચાઈ ચાલીશ યોજનની છે એની પહોળાઇ મૂળ આગળ બાર યોજનની, મ ધ્યમા આઠ યોજનની અને મથાળે ચાર યોજનની છે એનો આકાર વળા ગાયે ઉંચુ કરેલુ પુચ્છ હોય એવો છે ૨૫૨-૨૫૩

વળી એનો ઘેરાવો મળ આગળ આડત્રીશ યોજનથી કઇક અધિક, મધ્યમા પચવીશ યોજનથી કઇક અધિક અને મથાળે બાર યોજનથી કઇક અધિક છે એનો અન્યત્ર ઘેરાવો જાણવો હોય તો વ્યાસને અનુસારે ગણી કાઢી જાણી લેવો ૨૫૪-૨૫૫

હવે આ ચલિકામા, દર એક યોજન ઉપર ચઢતા મૂળના વિસ્તારનો પાચમો પાચમો ભાગ ઘટતો આવે છે ૨૫૬

જેમ મેરૂ પર દર અગ્યાર યોજને, મૂળના વિસ્તારથી એક યોજન ઘટાડો થાય છે તેમ આ ચૂલિકાના મ ળ ધ્યમા દર પાચ યોજને એક યોજનનો ઘટાડો થાય છે ૨૫૭

દૃષ્ટાન્ત તરીકે, મળથી વીશ યોજન ઉંચે ચઢીએ ત્યારે વીશનો પાચમો ભાગ જે ચાર-

यद्वा मौलेरतिक्रान्तमधो यद्योजनादिकम् ।
विभक्ते पचभिस्तस्मिन् लब्धे चतुर्भिरन्विते ॥ २६० ॥
जायतेऽभीप्सिते स्थाने विष्कम्भोऽत्र यथोर्ध्वत. ।
अपक्रान्तौ योजनाना विंशते स विभाव्यते ॥ २६१ ॥
विंशते. पचभिर्भागे योजनाना चतुष्टयी ।
लब्धा चतुर्भिर्युक्ताष्टौ योजनानीति भावना ॥ २६२ ॥
असौ पद्मवेदिकया परीता काननेन च ।
सहकारलतेवोच्चैरालवालेन राजते ॥ २६३ ॥
एतस्याश्च शिरोभागे कमनीयमहीतले ।
प्राप्नुवन्ति परां प्रीतिं निर्जरा सुखनिर्भरा ॥ २६४ ॥
मध्येऽत्र सिद्धायतन तदेक क्रोशमायतम् ।
तथा क्रोशार्द्धविस्तार देशोन क्रोशमुन्नतम् ॥ २६५ ॥
अष्टोत्तरशत तत्र प्रतिमा शाश्वतार्हताम् ।
वैताढ्यचैत्यवत्सर्वं वक्तव्यमिह वर्णनम् ॥ २६६ ॥

તેટલા યોજન ઘટે છે એટલે કે મૂળના બાર યોજનના વિસ્તારમાથી ચાર યોજન જાય એટલે ત્યા આઠ યોજનનો વિસ્તાર રહે છે એવી રીતે સર્વત્ર ગણુતી કરી લેવી ૨૫૮-૨૫૯

હવે જો મથાળેથી જ્યા નીચે ઉતર્યા તે સ્થળનો વિસ્તાર જાણવો હોય તો જેટલુ નીચે ઉતર્યા તેને પાચે ભાગવાથી જે આવે તેમા ચાર ભેળવવા ૨૬૦

જેમકે, ઉંચેથી વીશ યોજન નીચે ઉતર્યા ત્યાનો વિસ્તાર જાણવો છ તો વીશને પાચ ભાગતા ચાર આવ્યા એમા ચાર ઉમેરતા આઠ આવ્યા એ આઠ (યોજન) તે તે સ્થળનો વિસ્તાર કે પહોળાઇ આવી એજ પ્રમાણે જ્યા ત્યા ગણુતી કરી લેવી ૨૬૧-૨૬૨

આ ચૂલિકા પદ્મવેદિકા અને વનખડથી ઘેરાયલી હોઇને જાણે કયારાથી ઘેરાયલી કોઇ આમ્રલતા હોયની એવી શોભી રહી છે ૨૬૩

વળી એને મથાળે મનહર ભૂમિપર રહેતા દેવો સુખમા નિમગ્ન થયા થકા ઉત્કૃષ્ટ આનન્દ પ્રાપ્ત કરે છે ૨૬૪

એના મધ્યભાગમા એક સિદ્ધમદિર છે એની લબાઇ એક કોસ છે, પહોળાઈ અરધો કોસ છે અને ઉંચાઇ એક કોસ કરતા કઇ ઓછી છે ૨૬૫.

अनेके सुरगन्धर्वाः तत्र गायन्ति लीलया ।
शृण्वन्ति श्रोत्रसुभगं जिनगीत सुरेश्वरा ॥ २६७ ॥

जिनाग्रे तत्र नृत्यन्त्य कुर्वन्ति निदशांगना ।
मेरुमौलिस्थमरुतां वशारूढनटीभ्रमम् ॥ २६८ ॥

किंचाय मन्दरो मेरु सुदर्शन स्वयप्रभ ।
मनोरमो गिरिराजो रत्नोच्चयशिलोच्चयो ॥ २६९ ॥

लोकमध्यो लोकनाभि सूर्यावर्त्तोऽस्तसंज्ञित ।
दिगादिसूर्यावरणावतंसकनगोत्तमा ॥ २७० ॥

एभिः षोडशभि ख्यातो नामभि भूधरो गुरु ।
स्पृशन्नभ्रमदभ्रांशुः कलाभिरिव चन्द्रमा ॥ २७१ ॥

तत्रापि मन्दर इति मुख्यनामेषु नामसु ।
मन्दराख्यः सुरो ह्यत्र स्वामी पल्योपमस्थिति ॥ २७२ ॥

महर्द्धिको निवसति ख्यात तद्योगतो ह्ययः ।
यद्वेद शाश्वत नाम भरतैरवतादिवत् ॥ २७३ ॥

એ સિદ્ધમદિરમા શાશ્વત તીર્થંકરોની એકસોને આ ... વૈતાઢ્ય પર્વતના ચૈત્ય પેઠે જાણવુ ૨૬૬

ત્યા અનેક ગન્ધર્વો જિનેશ્વરના કર્ણપ્રિય ગુણગાન ... ગ્હે છે ૨૬૭

વગી ત્યા દેવાગનાઓ પણ જિનપ્રભુ પાસે નૃત્ય કર્યાં ... દેવ સમુદાયને વાસપર રહી નૃત્ય કરતી કોઇ નટીઓ હોય ...

આ મેરૂપર્વત વળી મદર, મેરૂ, સુદર્શન, સ્વયપ્ર... લોચ્ચય, લોકમધ્ય, લોકનાભિ, સૂર્યાવર્ત, અસ્ત, ... નગોત્તમ–એવા સોળ નામાભિધાનવડે પ્રસિદ્ધ–ખ્યાત ... ચદ્રમા આકાશને સ્પર્શીને રહ્યો હોયની એવો જણાય ...

એના એ સોળ નામોમા પણ મુખ્ય તો ...

एवं महाविदेहानां स्वरूपं लेशतो मया ।
कीर्त्तितं कीर्त्तिविजयगुरुक्रमकजालिना ॥ २७४ ॥

सततमहतमोच्चान्यक्षलक्ष्मीनिधानम्
जयति जगति वर्षं श्रीविदेहाभिधानम् ।
अविरहितमनेकैर्देवदेवैर्नृदेवै
रतिबलबलदेवै वासुदेवै सदैव ॥ २७५ ॥

तत्र तीर्थंकरचक्रवर्तीनाम्
वासुदेवबलदेवयोरपि ।
स्याज्जघन्यपदतश्चतुष्टयम्
ब्रूमहेऽथ परमप्रकर्षत ॥ २७६ ॥

द्वात्रिंशत्तीर्थनाथा. प्रतिविजयमिहैकैकभावेन बोध्या
अष्टाढ्या विंशतिः स्यात् प्रबलहलभृतां शार्ङ्गिणां चक्रिणां च ।
एकत्रोत्पत्त्ययोगाद्धरिहलधरयोश्चक्रिभि· साकमेवम्
व्यत्यासोऽन्योऽन्यमेषामकथि गणधरेन्द्रै प्रकर्षाप्रकर्षे ॥ २७७ ॥

પલ્યોપમના આયુષ્યવાળો એક મદર નામનો દેવ છે એના નામપરથી એ નામ પ
કહેવાય છે અથવા તો ભરત, ઐરવત વગેરેની જેમ એ નામ શાશ્વત જ સમજવુ ૨૭૨–૨૭૩

એ પ્રમાણે કીર્તિવિજયગુરુના ચરણરૂપી કમળ આગળ ભ્રમણ કરતા ભ્રમર સમ
મારા જેવાએ મહાવિદેહક્ષેત્રનુ લેશમાત્ર સ્વરૂપ વર્ણવ્યુ છે ૨૭૪

અખડ મોક્ષલક્ષ્મીના નિધાનરૂપ તથા અનેક ઇન્દ્રો, રાજાઓ, બળદેવો અને વાસુદેવો
નિરન્તર સહયોગવાળુ આ મહાવિદેહક્ષેત્ર દિનપ્રતિદિન જયવત વર્તે છે ૨૭૫

એ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા તીર્થકરો, ચક્રવર્તીઓ, વાસુદેવો તથા બળદેવો જઘન્યત એ
ઓછામા ઓછા ચાર થાય છે ૨૭૬

અને ઉત્કૃષ્ટત, પ્રત્યેક વિજયે એકેક ગણુતા બત્રીશ તીર્થકરો થાય છે, તથા અઠ્યાવી
બળદેવ, વાસુદેવ અને ચક્રવર્તીઓ થાય છે અહિ ગણધરોએ ઉત્કૃષ્ટત અને જઘન્યત પ
સ્પર તફાવત કહ્યો એનુ કારણ એ કે ચક્રવર્તીની સાથે એકજ સ્થળે બળદેવ કે વાસુદેવ
ઉત્પત્તિ થતી નથી ૨૭૭

विश्वाश्चर्यदकीर्त्तिकीर्त्तिविजयश्रीवाचकेन्द्रान्तिप-
  द्राजश्रीतनयोऽतनिष्ट विनयः श्रीतेजपालात्मज. ।
काव्य यत्किल तत्र निश्चितजगत्तत्त्वप्रदीपोपमे
  सर्गो निर्गलितार्थसार्थसुभग. पूर्णोऽयमष्टादशः ॥ ॥२७८॥

इति अष्टादशः सर्ग· ।

સકળ વિશ્વને આશ્ચર્યચકિત કરી દેનારી કીર્તિવાળા શ્રી કીર્તિવિજયવાચકેન્દ્રના અન્તેવાસી, તથા માતા રાજશ્રી અને પિતા તેજપાળના પુત્ર,-એવા વિનયવિજયજીએ જગતના નિશ્ચિત તત્વોને પ્રકાશિત કરવામા દીપક સમાન એવો જે આ કાવ્ય-ગ્રથ રચ્યો છે તેનો, નિર્મળ અર્થોના સમૂહથી સુભગ એવો આ અઢારમો સર્ગ સપૂર્ણ થયો. ૨૭૮

અઢારમો સર્ગ સમાપ્ત.

अथ एकोनविंशः सर्ग ।

अथो महाविदेहानामुदक्सीमाविधायक ।
भूधरो नीलवान्नाम स्याद्वैडूर्यमणीमय ॥ १ ॥

स्वामिनो नीलवान्नाम्नो योगात् पल्योपमस्थिते ।
नीलवानित्यसौ ख्यातो यद्वेद नाम शाश्वतम् ॥ २ ॥

जम्बूद्वीपेऽन्यत्र चास्य मेरोरुत्तरत. पुरी ।
वक्ष्यमाणसुराणामप्येव पुर्यायुरादिकम् ॥ ३ ॥

दक्षिणोत्तरविस्तीर्ण स पूर्वपश्चिमायत ।
सर्वमस्य निपधवत् ज्ञेय धनु.शरादिकम् ॥ ४ ॥

किन्तु जीवा दक्षिणस्यामुत्तरस्या शरासनम् ।
दक्षिणाभिमुखो वाण एवमग्रेऽपि भाव्यताम् ॥ ५ ॥

સર્ગ ૧૯ મો

હવે મહાવિદેહને ઉત્તરતરફને સીમાડે નીલવાન નામનો વૈડુર્યમણીમય પર્વત આવેલો છે ૧

એનો એક ૫ યોપમના આયુષ્યવાળો નીલવાન નામનો સ્વામી છે-એને લઇને એ પર્વત નીલવાન કહેવાય છે અથવાતો એ નામ શાશ્વતજ છે ૨

આ નીલવાનદેવની રાજધાની અન્યત્ર જમ્બૂદ્વીપમા મેરૂપર્વતથી ઉત્તર દિશામા છે હવે-આગળ ઉપર જેમનુ વર્ણન આવશે એ દેવોની રાજધાની તથા આયુષ્ય વગેરે વિષે પણ એમજ સમજવુ ૩

નીલવાનપર્વત ઉત્તરદક્ષિણ પહોળો છે, તથા પૂર્વપશ્ચિમ લાંબો છે એનુ ધનુ પૃષ્ટ અને શર વગેરે બધુય નિષધપર્વત પ્રમાણે છે પરંતુ એની 'જીવા' દક્ષિણોન્મુખી છે, એનુ 'ધનુ પૃષ્ટ' ઉત્તર તરફ છે અને એનુ 'શર' દક્ષિણાભિમુખ છે આગળ પણ એ પ્રમાણે સમજી લેવુ ૪-૫.

दीप्रप्रभैरयं कूटैर्नवभिः शोभितोऽभितः ।
ब्रह्मव्रतश्रुतस्कन्ध इव गुप्तिनिरूपणैः ॥ ६ ॥
तत्र सिद्धायतनाख्य समुद्रासन्नमादिमम् ।
द्वितीयं नीलवत्कूटं नीलवत्पर्वतेशितु ॥ ७ ॥
ततः पूर्वविदेहेशसुपर्वैश्वर्यशालितम् ।
कूटं पूर्वविदेहाख्यं तृतीयं परिकीर्त्तितम् ॥ ८ ॥
शीताकूट तुरीय च शीतानदीसुरीश्रितम् ।
नारीकान्तं पंचम तन्नारीकान्तासुरीश्रितम् ॥ ९ ॥
केसरिह्रदवासिन्याः कीर्त्तिदेव्या निकेतनम् ।
षष्ठं स्पष्ट जिनप्रष्ठैः कीर्त्तिकूटं प्रकीर्त्तितम् ॥ १० ॥
तथाऽपरविदेहाख्यं कूट सप्तममीरितम् ।
सदाऽपरविदेहेशनिर्जरस्थानमुत्तमम् ॥ ११ ॥
रम्यकक्षेत्रनाथेन रम्यकाख्यसुधाभुजा ।
अधिष्ठितं यच्छिष्टैस्तन्निष्टंकितमष्टमम् ॥ १२ ॥
तथा चानवमज्ञानैः कूटं नवममीरितम् ।
उपदर्शनसज्ञ तदुपदर्शनदैवतम् ॥ १३ ॥

જેમ બ્રહ્મવ્રતશ્રુતસ્કંધ, નવ 'ગુપ્તિ' એટલે 'વાડ' નુ એની અંદર નિરૂપણ કરેલુ હોવાથી, શોભાયમાન લાગે છે, તેમ આ પર્વત ચોતરફ આવી રહેલા એના નવ દેદીપ્યમાન શિખરોને લઈને બહુ સુશોભિત જણાય છે ૬

એ નવ શિખરોમા પહેલુ, સમુદ્રની નજદીક આવેલુ 'સિદ્ધાયતન' નામનુ છે, બીજુ એ પર્વતના નીલવાન નામના સ્વામીનુ 'નીલવાન નામનુ છે, ત્રીજુ, પૂર્વવિદેહના સ્વામીની ઋદ્ધિથી સમૃદ્ધ-એવુ 'પૂર્વવિદેહ' નામનુ છે, ચોથુ, શીતા નદીની અધિષ્ઠાત્રી દેવીના આશ્રયવાળુ, 'શીતાકૂટ' નામે છે, પાચમુ, નારીકાતા દેવીથી અધિષ્ઠિત થયેલુ, 'નારીકાત' નામનુ છે, છઠ્ઠે કેસરિદ્રહ-નિવાસી કીર્ત્તિદેવીના આશ્રયરૂપ 'કીર્તિકૂટ' નામનુ છે, સાતમુ, અપરવિદેહના સ્વામીના નિરન્તરના આશ્રયરૂપ, 'અપરવિદેહ' નામનુ છે, આઠમુ રમ્યક ક્ષેત્રના રમ્યકનામના સ્વામીથી અધિષ્ઠિત-એવુ 'રમ્યક' નામનુ છે, છેલ્લુ-નવમુ, ઉપદર્શન દેવના સ્થાનરૂપ, 'ઉપદર્શન' નામનુ છે ૭-૧૩

एषामाद्ये जिनगृहं शेषेषु पुनरष्टसु ।
तत्तत्कूटसमाख्यानां प्रासादाः कूटनाकिनाम् ॥ १४ ॥
उक्तवक्ष्यमाणकूटप्रासादचैत्यगोचरम् ।
स्वरूप हिमवत्कूटप्रासादजिनसद्मवत् ॥ १५ ॥
अस्योपरि महानेकश्चकास्ति केसरिह्रद ।
निषधोपरिभागस्थतिगिच्छेरिव सोदरः ॥ १६ ॥
अत्यन्तसुन्दराकारकेसरालीपरिष्कृते· ।
शोभते शतपत्राद्यै ख्यातोऽय केसरी तत ॥ १७ ॥
द्वे निम्नगे ह्रदादस्मान्निर्गते कन्यके इव।
शीता च नारीकान्ता च दक्षिणोत्तरगे क्रमात् ॥ १८ ॥
दाक्षिणात्यतोरणेन निर्गत्य दक्षिणामुखी ।
शीता पूर्वविदेहान्तर्गत्वैति प्राक्पयोनिधिम् ॥ १९ ॥
विशेषतोऽस्या स्वरूप च प्रागुक्तमेव ॥

એ નવ ગણાવ્યા એમાના પહેલાપર જિનભગવાનનુ મંદિર છે શેષ આઠ શિખરોપર તે તે શિખરના નામેરી દેવતાઓના પ્રાસાદ કે મ્હેલો છે ૧૪

આ કહ્યા એ અને હવે કહેશુ એ—સર્વ પ્રાસાદો અને ચૈત્યોનુ સમસ્ત સ્વરૂપ હિમવત પર્વતના પ્રાસાદ તથા જિનચૈત્ય પ્રમાણે છે ૧૫

આ પર્વતપર એક મહાન અને સુદર 'કેસરિદ્રહ' નામે દ્રહ—ધરો આવેલો છે, જે નિષધ પર્વતના તિગિછિદ્રહ જેવો જ છે ૧૬

સુદર આકૃતિના કેસરોવાળા સખ્યાબધ શતપત્ર એટલે કમળો એની અદર આવેલા હોવાથી એ ' કેસરિદ્રહ ' ને નામે ઓળખાય છે ૧૭

આ દ્રહમાથી, જાણે બે કન્યાઓ હોયની એવી ' શીતા ' અને ' નારીકાતા ' નામની નદીઓ નીકળેલી છે એમા ' શીતા ' દક્ષિણ તરફ વહે છે, જ્યારે ' નારીકાતા ' ઉત્તર તરફ વહે છે ૧૮.

વળી ' શીતા ' એ દ્રહના દક્ષિણ તરફના તોરણમાથી નીકળીને દક્ષિણ તરફ વહેતી વહેતી પૂર્વવિદેહની અદર થઈને પૂર્વસમુદ્રમા મળે છે ૧૯

આ ' શીતા ' નુ સમસ્ત સ્વરૂપ અગાઉ કહી ગયા છીએ

उत्तराहततोरणेन विनिर्गत्योत्तरामुखी ।
नारीकान्ता स्वप्रपातकुंडे निपत्य निर्गता ॥ २० ॥

दक्षिणार्द्धरम्यकस्य विदधाना द्विधा खलु ।
असम्प्राप्ता योजनेन माल्यवन्त नगं तत. ॥ २१ ॥

रम्यकस्यापरभाग द्विधा कृत्वाऽपराम्बुधौ ।
षट्पंचाशच्छैवलिनीसहस्त्रैर्याति सश्रिता ॥ २२ ॥ विशेषकम् ॥

अस्या वार्द्धिप्रवेशान्तं स्वरूपमाहृदोद्गमात् ।
विज्ञेयं हरिसलिलानद्या इवाविशेषितम् ॥ २३ ॥

हृदेऽस्मिन् मूलकमलं चतुर्योजनसमितम् ।
तदर्धार्धप्रमाणानि पद्मानां वलयानि षट् ॥ २४ ॥

पल्योपमस्थितिस्तत्र कीर्त्तिता कीर्त्तिदेवता ।
भवनादिस्थितिस्त्वस्याः श्रीदेव्या इव भाव्यताम् ॥ २५ ॥

इति नीलवान् पर्वत. ॥

બીજી ' નારીકાંતા ' નદી છે ત એ દ્રહના ઉત્તર તરફના તોરણમાથી નીકળી ઉત્તર તરફ વહેતી વહેતી પોતાના જ નારીકાંત પ્રપાતકુંડમા પડી, ત્યાથી બહાર નીકળી, દક્ષિણાર્ધ રમ્યક ક્ષેત્રને બે વિભાગમા વ્હેચી નાખી, માલ્યવંતપર્વત એક યોજન જેટલો રહ્યો ત્યા આગળથી ઉત્તરાર્ધ રમ્યકક્ષેત્રના પણ બે ભાગલા પાડતી પોતામા ભળેલી છપ્પન હજાર નદીઓ સહિત પશ્ચિમ સમુદ્રને મળે છે ૨૦-૨૨

દ્રહમાથી નીકળી ત્યાથી તે છેક સમુદ્રમા ભળતા સુધીનુ, આ નદીનુ સમસ્ત સ્વરૂપ, લેશપણ ફારફેરવિના, હરિસલિલા નદી પ્રમાણે સમજવુ ૨૩

આ દ્રહમા મુખ્ય કમળ ચારયોજનનુ છે એની આસપાસ વળી બીજા છ વલયો છે એ વલયોમાના કમળોનુ માન પૂર્વપૂર્વનાથી અરધુ અરધુ છે ૨૪

મુખ્ય કમળ પ૦યોપમના આયુષ્યવાળી કીર્તિદેવીનુ સ્થાન છે આ કીર્તિદેવીના ભવન વગેરે બધુ શ્રીદેવીવત જાણવુ ૨૫

એ પ્રમાણે નીલવાન પર્વતની હકીકત કહી

उत्तरस्या नीलवतो दक्षिणस्या च रुक्मिण ।
राजते रम्यकक्षेत्र रम्यकामरभर्तृकम् ॥ २६ ॥
स्वर्णमाणिक्यखचितै· भूप्रदेशै. मनोरमै. ।
नानाकल्पद्रुमै रम्यतयेद रम्यकाभिधम् ॥ २७ ॥
परमायामरूपाऽस्य प्रत्यचा हरिवर्षवत् ।
किन्त्वत्र सा दक्षिणस्यामुत्तरस्या शरासनम् ॥ २८ ॥
इपुबाहाक्षेत्रफलाद्यपीह हरिवर्षवत् ।
क्षेत्रानुभावकालादिस्वरूप तद्वदेव च ॥ २९ ॥
क्षेत्रस्यास्य मध्यभागे विभाजकोऽर्धयो· द्वयो ।
माल्यवानिति विख्यातो वृत्तवैताढ्यपर्वत ॥ ३० ॥
माल्यवत्सदृशाकारै. तद्वदेवारुणप्रभै ।
सदा राजन्नुत्पलाद्यै माल्यवानिति कीर्त्यते ॥ ३१ ॥
जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रे तु माल्यवत्पर्याय इति नाम दृश्यते ॥

હવે, એ નીલવાનની ઉત્તરે અને રૂક્મિપર્વતની દક્ષિણે, રમ્યક નામે દેવનુ રમ્યક નામનુ ક્ષેત્ર છે ૨૬

સુવર્ણમય અને માણેકમય પ્રદેશો અને વિવિધજાતિના ક પવૃક્ષોને લીધે એ ક્ષેત્ર અત્યન્ત **રમ્ય** એટલ રમણીય લાગે છે તેથી એનુ રમ્યક એવુ નામ પડેલુ છે ૨૭

એની ઉત્કૃષ્ટ લબાઇ રૂપી ‘ જીવા ’ એટલે ‘ જ્યા ’ કે પ્રત્યચા ’ હરિવર્ષક્ષેત્રપ્રમાણે છે પરન્તુ તે દક્ષિણમા છે, અને એનુ ‘ ધનુ પૃષ્ટ ’ ઉત્તરમા છે ૨૮

એના ‘ શર, ’ ‘ બાહા ’, ‘ ક્ષેત્રફળ ’ ઇત્યાદિ તેમજ એનો ‘ ક્ષેત્ર પ્રભાવ, ’ ‘ કાળ વગેરે સર્વ સ્વરૂપ હરિવર્ષ પ્રમાણે જ છે ૨૯

આ ક્ષેત્રમા માલ્યવાન નામે ઓળખાતો ગોળાકાર વૈતાઢ્ય પર્વત આવી રહ્યો છે, જેને લીધે એના વચમાથી બે વિભાગ પડી ગયા છે ૩૦

એમા, માલ્યવાનના આકારના અને એની જેવીજ રકત પ્રભાવાળા પુષ્પ સુશોભિત કમળો વગેરે વિકસી રહેલા હોવાથી એ ‘ માલ્યવાન ’ ને નામે પ્રખ્યાત છે ૩૧

‘ જમ્બુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ ’ મા તો એનુ ‘ માલ્યવત પર્યાય ’ એવુ નામ છે

प्रभासाख्यसुरस्तत्र स्वामी पल्योपमस्थितिः ।
मेरोरुत्तरतस्तस्य पुरी नीलवदादिवत् ॥ ३२ ॥

हरिवर्षस्थायिगन्धापातिवैताढ्यशैलवत् ।
ज्ञेयमस्यापि सकलं स्वरूपमविशेषितम् ॥ ३३ ॥

उदक् रम्यकवर्षस्यापाग् हैरण्यवतस्य च ।
रुक्मी नाम्ना वर्षधर. प्रज्ञप्तः परमर्षिभिः ॥ ३४ ॥

स पूर्वपश्चिमायामो दक्षिणोत्तरविस्तृत. ।
महाहिमवतो बन्धुरिवात्यन्तसमाकृतिः ॥ ३५ ॥

रुक्म रूप्यं तदस्यास्तीत्यन्वर्थकलिताभिधः ।
सर्वात्मना रूप्यमयो रुक्मिनामसुराश्रितः ॥ ३६ ॥

इदं जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तौ ॥ क्षेत्रसमासवृत्तौ तु रुक्म श्वेतं हेम तन्मय श्चयमुक्तः इति ज्ञेयम् ॥

આ પર્વતનો સ્વામી 'પ્રભાસ' નામનો દેવ છે, જેનુ એક ૫ ચોપમનુ આયુષ્ય છે એની રાજધાની, નીલવાન વગેરેની જેમ, મેરૂની ઉત્તરે છે ૩૨

એનુ પણ સર્વ સ્વરૂપ, હરિવર્ષક્ષેત્રના ગ ધાપાતિવૈતાઢ્ય પ્રમાણે છે, લેશ પણ ફેર ફાર નથી ૩૩

રમ્યકક્ષેત્રથી ઉત્તરે અને હૈરણ્યવ તથી દક્ષિણે 'રૂકમી' કે 'રૂપ્યી' નામનો વર્ષધર પર્વત આવેલો છે ૩૪

એ પર્વત પૂર્વપશ્ચિમ લાબો છે, અને ઉત્તરદક્ષિણ પહોળો છે એ વળી જાણે મહાહિમવ તપર્વતનો બ ધુ હોયની એમ એને જરાયેજરા મળતો છે ૩૫

'રૂકમ' એટલે રૂપ્ય-રૂપુ, એ પરથી, રૂપ્યમય હોઇને એનુ રૂક્મી કે રૂપ્યી એવુ સાર્થક નામ પડેલુ છે વળી એનો અધિષ્ઠાતા દેવ પણ રૂકમી નામનો છે ૩૬

'રૂકમી' નો આવો અર્થ 'જ મ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ' ની ટીકામા છે જ્યારે 'ક્ષેત્રસમાસ' ની ટીકામા 'રૂકમ' એટલે શ્વેતસુવર્ણ' અને 'રૂકમી' એટલે 'શ્વેતસુવર્ણમય'' એમ અર્થ કરેલો છે

विशिष्टैरष्टभिः कूटैः सोऽतितुङ्गैरलंकृतः ।
दिगङ्गनानामष्टानां क्रीडापर्वतकैरिव ॥ ३७ ॥

आद्यं पूर्वार्णवासन्नं सिद्धायतनसञ्ज्ञितम् ।
रुक्मिदेवाधिष्ठितं च रुक्मिसञ्ज्ञं द्वितीयकम् ॥ ३८ ॥

रम्यकाधीश्वरस्थानं तृतीयं रम्यकाभिधम् ।
तुर्यं नरकान्तादेव्या नरकान्ताभिधं च तत् ॥ ३९ ॥

तथा महापुण्डरीकह्रदेशायाः शुभास्पदम् ।
बुद्धिकूटं बुद्धिदेव्याः पञ्चमं परिकीर्त्तितम् ॥ ४० ॥

रूप्यकूलानदीदेव्याः षष्ठं कूटं तदाख्यया ।
सप्तमं हैरण्यवतं हैरण्यवतदेवतम् ॥ ४१ ॥

मणिकांचनदेवाढ्यं मणिकांचनमष्टमम् ।
आद्ये जिनालयोऽन्येषु प्रासादाः स्वामिनाकिनाम् ॥ ४२ ॥

मानं स्वरूपं कूटानां चैत्यनिर्जरसद्मनाम् ।
हिमवद्गिरिवत् सर्वं तथैवास्य गिरेरपि ॥ ४३ ॥

આ રૂકમીપર્વતને, આઠ દિકકુમારીઓના ક્રીડાપર્વતો હોયની એવા આઠ સુદર ઉચા શિખરો છે ૩૭

પહેલુ, પૂર્વસમુદ્રની નજદીકમા 'સિદ્ધાયતન' નામનુ, બીજુ, રૂકમીદેવના આશ્રયરૂપ 'રૂકમી' નામનુ, ત્રીજુ, રમ્યકક્ષેત્રના સ્વામીના આશ્રયરૂપ, 'રમ્યક' નામનુ, ચોથુ, નરકાતાદેવીના સ્થાનરૂપ 'નરકાત' નામનુ, પાચમુ, મહાપુડરીક હ્રદની સ્વામિની બુદ્ધિદેવીના આશ્રયરૂપ, 'બુદ્ધિકૂટ' નામનુ, છઠ્ઠુ, રૂપ્યકૂલાનદીની દેવીથી અધિષ્ઠિત, 'રૂપ્ય' નામનુ, સાતમુ હૈરણ્યવત દેવના નિવાસરૂપ, 'હૈરણ્યવત' નામનુ, અને આઠમુ, મણિકાચનદેવની માલિકીનુ 'મણિકાચન' નામનુ ૩૮–૪૧

પહેલા સિદ્ધાયતનશિખરપર જિનભગવાનનુ ચૈત્ય છે, જ્યારે શેષ સાતેપર એમના માલિક–દેવોના પ્રાસાદો છે ૪૨

આ પર્વતનુ તેમજ એના શિખરોનુ માન, સ્વરૂપ તથા એ પર આવેલા ચૈત્ય, દેવ પ્રાસાદો આદિનુ સર્વ સ્વરૂપ હિમવતપર્વત પ્રમાણે છે ૪૩

ह्रदो महापुडरीको महापद्मह्रदोपमः ।
विभाति सलिलैः स्वच्छैः निर्जयन् मानस सरः ॥ ४४ ॥
अस्मिश्च मूलकमल योजनद्वयसंमितम् ।
तदर्धार्धप्रमाणानि शेषाब्जवलयानि षट् ॥ ४५ ॥
अत्राधिष्ठायिका बुद्धे बोधिता बुद्धिदेवता ।
भवनादिसमृद्ध्या सा श्रीदेवतानुकारिणी ॥ ४६ ॥
ह्रदादस्मादापगे द्वे दक्षिणोदग्मुखे क्रमात् ।
विनिर्गते श्मश्रुलेखे इवोत्तरौष्ठमध्यत ॥ ४७ ॥
दाक्षिणात्यतोरणेन निःसृत्य दक्षिणामुखी ।
नरकान्ता स्वके कुण्डे गत्वा स्नात्वेव निर्गता ॥ ४८ ॥
रम्यकोदीच्यभागस्य द्वैधीकारभयादिव ।
अर्वाक् स्थिता योजनेन माल्यवद्धरणीधरात् ॥ ४९ ॥
ततो वलित्वा भिन्दाना पूर्वार्द्धं रम्यकस्य सा ।
पूर्वाम्भोधौ याति नदीषट्पंचाशत्सहस्रयुक् ॥५०॥ विशेषकम् ॥

એ પર્વતનો, મહાપદ્મદ્રહ તુલ્ય, 'મહાપુંડરીક' નામનો દ્રહ છે માનસ સરોવરનાથી પણ ચઢી જાય એવા એના સ્વચ્છ જળ છે ૪૪

આ દ્રહનું મુખ્યકમળ બે યોજન પ્રમાણ છે એની આસપાસ બીજા છ વલયો છે, જે દરેકના કમળનું, પૂર્વ પૂર્વના કરતા અરધું અરધું પ્રમાણ છે ૪૫

એ કમળની અધિષ્ઠાત્રી 'બુદ્ધિ' નામની દેવી છે એના 'ભવન' આદિક સમૃદ્ધિ લક્ષ્મીદેવીના પ્રમાણે છે ૪૬

આ દ્રહમાથી, જાણે ઉપલા હોઠના મધ્યભાગ થકી બે બાજુએ શ્મશ્રુલેખા નીકળી હોયની એવી, દક્ષિણ અને ઉત્તર તરફ વહેતી બે નદીઓ નીકળેલી છે ૪૭

એમાથી એક નરકાતા નામની છે તે એ દ્રહના દક્ષિણ તરફના તોરણમાથી નીકળી દક્ષિણ તરફ વહેતી વહેતી, જાણે સ્નાન કરવા માટે હોયની એમ પોતાના કુડમા પડી, ત્યાથી બહાર નીકળી રમ્યક ક્ષેત્રના ઉત્તરાર્ધના બે કટકા થઇ જવાના ભયથી હોયની એમ માલ્યવાન પર્વતથી એક યોજન જેટલે છેટેથીજ વલણ લઇ, એજ રમ્યકના પૂર્વાર્ધને ભેદી કરી, માર્ગમા મળેલી છપ્પન હજાર નદીઓની સગાથે પૂર્વસમુદ્રમા જઇ મળે છે ૪૮-૫૦

उत्तराहतोरणेन विनिर्गत्योत्तरामुखी ।
रूप्यकूला स्वप्रपातकुंडे निपत्य निर्गता ॥ ५१ ॥
दक्षिणार्धं च हैरण्यवतस्य कुर्वती द्विधा ।
क्रोशद्वयेनासंप्राप्ता विकटापातिनं गिरिम् ॥ ५२ ॥
ततो निवृत्य हैरण्यवतापरार्धभेदिनी ।
अष्टाविंशत्या सहस्रैः सरिद्भिराश्रिता पथि ॥ ५३ ॥
तादृक्क्षेत्रविभेदोत्थपातकानुशयादिव ।
पपात पश्चिमाम्भोधौ तदुष्कृतजिघांसया ॥ ५४ ॥ कलापकम् ॥

इति रुक्मिपर्वतः ।

क्षेत्रं च हैरण्यवतमुदीच्यां रुक्मिणो गिरेः ।
दक्षिणस्यां शिखरिणोर्द्वयोर्लीनमिवान्तरे ॥ ५५ ॥
रूप्यं हिरण्यशब्देन सुवर्णमपि वोच्यते ।
ततो हिरण्यवन्तौ द्वौ तन्मयत्वात् धराधरौ ॥ ५६ ॥
रुक्मी च शिखरी चापि तद्धिरण्यवतोरिदम् ।
हैरण्यवतमित्याहुः क्षेत्रमेतत् महाधियः ॥ ५७ ॥

બીજી નદી ' રૂપ્યકૂલા ' નામની છે તે એજ દ્રહના ઉત્તર તરફના તોરણમાથી નીકળી ઉત્તર તરફનો માર્ગ લઈ, રસ્તે પોતાના પ્રપાતકુડમા પડી ત્યાથી બહાર નીકળી હૈરણ્યવત ક્ષેત્રના દક્ષિણ તરફના અર્ધ ભાગના બે વિભાગ કરતી, વિકટાપાતિ પર્વતથી બે કોસ જેટલે છેટેથીજ વલણ લઇ એજ હૈરણ્યવતના ઉત્તર તરફના અર્ધભાગને પણ બે વિભાગમા વહેચતી, રસ્તે મળેની અઠ્ઠાવીશ હજાર નદીઓની સગાથે, જાણે એવા હૈરણ્યવત જેવા ક્ષેત્રને ભેદી કટકા કર્યાથી લાગેલા પાપના પ્રાયશ્ચિત્તને અર્થેજ હોયની એમ, પશ્ચિમસમુદ્રમા જઈ પડે છે ૫૧–૫૪

એ પ્રમાણે રૂકિમપર્વતનુ વર્ણન કર્યુ

(હવે હૈરણ્યવત ક્ષેત્રની હકીકત)

એ ક્ષેત્ર રૂકિમપર્વતની ઉતરે અને શિખરિ પર્વતની દક્ષિણે આવેલ હોઇ, જાણે એ બેની વચ્ચે સતાઈ બેઠુ હોયની એવુ જણાય છે ૫૫

' હિરણ્ય ' એટલે ' રૂપુ ' પણ થાય છે અને ' સુવર્ણ ' પણ થાય છે તેથી રૂકિમ અને

प्रयच्छति हिरण्यं वा युग्मिनामासनादिषु ।
यत् सन्ति तत्र बहवः शिलापट्टा हिरण्यजाः ॥ ५८ ॥
प्रभूतं तन्नित्ययोगि वास्यास्तीति हिरण्यवत् ।
तदेव हैरण्यवतमित्याहु॰ मुनिसत्तमा॰ ॥ ५९ ॥
हैरण्यवतनामा वा देवः पल्योपमस्थितिः ।
ऐश्वर्यं कलयत्यत्र तद्योगात् प्रथित तथा ॥ ६० ॥
क्षेत्रानुभावो मानं च नृतिरश्चामपि स्थिति॰ ।
निखिल हैमवतवद्विज्ञेयमिह धीधनैः ॥ ६१ ॥
क्षेत्रस्यास्य मध्यभागे चतुरंशविभाजकः ।
वैताढ्यो विकटापाती रात्निक॰ पल्यसंस्थितः ॥ ६२ ॥
पद्मोत्पलशतपत्रादीनि सन्त्यत्र सततम् ।
विकटापातिवर्णानि विकटापात्ययं ततः ॥ ६३ ॥

શિખરી, જે બેઉ (અનુક્રમે) રૂપ્યમય અને સુવર્ણમય છે તે બેઉનુ 'હિરણ્યવત' એવુ એક સમાન નામ કહી શકાય એટલે એ હિરણ્યવત પર્વતોના સબધવાળુ જે ક્ષેત્ર તે હૈરણ્યવત ક્ષેત્ર ૫૬-૫૭

અથવા તો ત્યા હિરણ્ય એટલે સુવર્ણની પુષ્કળ પાટયો હોવાથી, ત્યાના યુગલીઆને આસન વગેરેને માટે એ ક્ષેત્ર આપ્યા કરે છે માટે એ નામ પડેલુ છે ૫૮.

અથવા તો એમની નિત્ય ઉપયોગની પ્રચુરતર વસ્તુઓ હિરણ્યવત્ એટલે સુવર્ણવાળી હોવાથી મુનિવરોએ એ નામ પાડેલુ છે ૫૯

અથવા તો ત્યા એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળો હૈરણ્યવત દેવ પ્રભુત્વ એટલે ઉપરીપણુ ભોગવે છે એને લીધે એ નામ પડેલુ છે ૬૦

આ ક્ષેત્રનો પ્રભાવ, એનુ પ્રમાણ તથા ત્યાના મનુષ્ય અને તિર્યંચોની સ્થિતિ—એ સર્વ હૈમવતક્ષેત્રવત્ જાણવુ ૬૧

આ ક્ષેત્રમા રત્નમય 'વિકટાપાતિ' વૈતાઢ્ય આવેલો છે એનો પાલા જેવો આકાર છે અને એના ચાર વિભાગ પડેલા છે ૬૨

'વિકટાપાતિ' એટલે કદિ ન ઉડી જાય એવા 'પાકા' વર્ણ-રંગના પદ્મો, ઉત્પલો તથા શતપત્ર આદિ ત્યા નિરન્તર લભ્ય હોવાથી એ 'વિકટાપાતિ' કહેવાય છે ૬૩

उत्तराहतोरणेन विनिर्गत्योत्तरामुखी ।
रूप्यकूला स्वप्रपातकुंडे निपत्य निर्गता ॥ ५१ ॥
दक्षिणार्धं च हैरण्यवतस्य कुर्वती द्विधा ।
क्रोशद्वयेनासंप्राप्ता विकटापातिन गिरिम् ॥ ५२ ॥
ततो निवृत्य हैरण्यवतापरार्धभेदिनी ।
अष्टाविंशत्या सहस्रै सरिद्भिराश्रिता पथि ॥ ५३ ॥
तादृक्क्षेत्रविभेदोत्थपातकानुशयादिव ।
पपात पश्चिमाम्भोधौ तद्दुष्कृतजिघासया ॥ ५४ ॥ कलापकम् ॥

इति रुक्मिपर्वत ।

क्षेत्रं च हैरण्यवतमुदीच्यां रुक्मिणो गिरे ।
दक्षिणस्या शिखरिणोर्द्वयोर्लीनमिवान्तरे ॥ ५५ ॥
रूप्य हिरण्यशब्देन सुवर्णमपि वोच्यते ।
ततो हिरण्यवन्तौ द्वौ तन्मयत्वात् धराधरौ ॥ ५६ ॥
रुक्मी च शिखरी चापि तद्धिरण्यवतोरिदम् ।
हैरण्यवतमित्याहु क्षेत्रमेतत् महाधिय ॥ ५७ ॥

બીજી નદી ' રૂપ્યકૂલા ' નામની છે તે એજ દ્રહના ઉત્તર તરફના તોરણમાથી નીકળી ઉત્તર તરફનો માર્ગ લઈ, રસ્તે પોતાના પ્રપાતકુંડમા પડી ત્યાથી બહાર નીકળી હૈરણ્યવત ક્ષેત્રના દક્ષિણ તરફના અર્ધ ભાગના બે વિભાગ કરતી, વિકટાપાતિ પર્વતથી બે કોસ જેટલે છેટેથીજ વલણ લઇ એજ હૈરણ્યવતના ઉત્તર તરફના અર્ધભાગને પણ બે વિભાગમા વહેંચતી, રસ્તે મળેની અઠયાવીશ હજાર નદીઓની સગાથે, જાણે એવા હૈરણ્યવત જેવા ક્ષેત્રને ભેદી કટકા કર્યાથી લાગેલા પાપના પ્રાયશ્ચિત્તને અર્થેજ હોયની એમ, પશ્ચિમસમુદ્રમા જઈ પડે છે ૫૧-૫૪

એ પ્રમાણે રૂકિમપર્વતનુ વર્ણન કર્યું

(હવે હૈરણ્યવત ક્ષેત્રની હકીકત)

એ ક્ષેત્ર રૂકિમપર્વતની ઉતરે અને શિખરિ પર્વતની દક્ષિણે આવેલ હોઇ, જાણે એ બેની વચ્ચે સતાઇ બેઠું હોયની એવુ જણાય છે ૫૫.

' હિરણ્ય ' એટલે ' રૂપુ ' પણ થાય છે અને ' સુવર્ણ ' પણ થાય છે તેથી રૂકિમ અને

प्रयच्छति हिरण्यं वा युग्मिनामासनादिषु ।
यत् सन्ति तत्र बहव· शिलापट्टा हिरण्यजाः ॥ ५८ ॥
प्रभूतं तन्नित्ययोगि वास्यास्तीति हिरण्यवत् ।
तदेव हैरण्यवतमित्याहु· मुनिसत्तमाः ॥ ५९ ॥
हैरण्यवतनामा वा देवः पल्योपमस्थितिः ।
ऐश्वर्यं कलयत्यत्र तद्योगात् प्रथित तथा ॥ ६० ॥
क्षेत्रानुभावो मानं च नृतिरश्चामपि स्थितिः ।
निखिलं हैमवतवद्विज्ञेयमिह धीधनैः ॥ ६१ ॥
क्षेत्रस्यास्य मध्यभागे चतुरंशविभाजकः ।
वैताढ्यो विकटापाती रात्निकः पल्यसस्थितः ॥ ६२ ॥
पद्मोत्पलशतपत्रादीनि सन्त्यत्र संततम् ।
विकटापातिवर्णानि विकटापात्यय ततः ॥ ६३ ॥

શિખરી, જે બેઉ (અનુક્રમે) રૂપ્યમય અને સુવર્ણમય છે તે બેઉનુ 'હિરણ્યવત' એવુ એક સમાન નામ કહી શકાય એટલે એ હિરણ્યવત પર્વતોના સબધવાળુ જે ક્ષેત્ર તે હૈરણ્યવત ક્ષેત્ર ૫૬–૫૭

અથવા તો ત્યા હિરણ્ય એટલે સુવર્ણની પુષ્કળ પાટયો હોવાથી, ત્યાના યુગલીઆને આસન વગેરેને માટે એ ક્ષેત્ર આપ્યા કરે છે માટે એ નામ પડેલુ છે ૫૮.

અથવા તો એમની નિત્ય ઉપયોગની પ્રચુરતર વસ્તુઓ હિરણ્યવત્ એટલે સુવર્ણવાળી હોવાથી મુનિવરોએ એ નામ પાડેલુ છે ૫૯

અથવા તો ત્યા એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળો હૈરણ્યવત દેવ પ્રભુત્વ એટલે ઉપરીપણુ ભોગવે છે એને લીધે એ નામ પડેલુ છે ૬૦

આ ક્ષેત્રનો પ્રભાવ, એનું પ્રમાણુ તથા ત્યાના મનુષ્ય અને તિર્યંચોની સ્થિતિ—એ સર્વ હૈમવતક્ષેત્રવત્ જાણવુ ૬૧

આ ક્ષેત્રમા રત્નમય 'વિકટાપાતિ' વૈતાઢ્ય આવેલો છે એનો પાલા જેવો આકાર છે અને એના ચાર વિભાગ પડેલા છે ૬૨

'વિકટાપાતિ' એટલે કદિ ન ઉડી જાય એવા 'પાકા' વર્ણ–રગના પદ્મો, ઉત્પલો તથા શતપત્ર આદિ ત્યા નિરન્તર લભ્ય હોવાથી એ 'વિકટાપાતિ' કહેવાય છે ૬૩

उत्तराहृतोरणेन विनिर्गत्योत्तरामुखी ।
रूप्यकूला स्वप्रपातकुंडे निपत्य निर्गता ॥ ५१ ॥
दक्षिणार्धं च हैरण्यवतस्य कुर्वती द्विधा ।
क्रोशद्वयेनासम्प्राप्ता विकटापातिनं गिरिम् ॥ ५२ ॥
ततो निवृत्य हैरण्यवतापरार्धभेदिनी ।
अष्टाविंशत्या सहस्रैः सरिद्भिराश्रिता पथि ॥ ५३ ॥
तादृक्क्षेत्रविभेदोत्थपातकानुशयादिव ।
पपात पश्चिमाम्भोधौ तदुष्कृतजिघांसया ॥ ५४ ॥ कलापकम् ॥

इति रुक्मिपर्वतः ।

क्षेत्रं च हैरण्यवतमुदीच्यां रुक्मिणो गिरेः ।
दक्षिणस्यां शिखरिणोर्द्वयोर्लीनमिवान्तरे ॥ ५५ ॥
रूप्यं हिरण्यशब्देन सुवर्णमपि वोच्यते ।
ततो हिरण्यवन्तौ द्वौ तन्मयत्वात् धराधरौ ॥ ५६ ॥
रुक्मी च शिखरी चापि तद्धिरण्यवतोरिदम् ।
हैरण्यवतमित्याहुः क्षेत्रमेतत् महाधियः ॥ ५७ ॥

બીજી નદી ' રૂપ્યકૂલા ' નામની છે તે એજ દ્રહના ઉત્તર તરફના તોરણમાથી નીકળી ઉત્તર તરફનો માર્ગ લઈ, રસ્તે પોતાના પ્રપાતકુડમા પડી ત્યાથી બહાર નીકળી હૈરણ્યવત ક્ષેત્રના દક્ષિણ તરફના અર્ધ ભાગના બે વિભાગ કરતી, વિકટાપાતિ પર્વતથી બે કોસ જેટલે છેટેથીજ વલણ લઇ એજ હૈરણ્યવતના ઉત્તર તરફના અર્ધભાગને પણ બે વિભાગમા વહે ચતી, રસ્તે મળેની અઠયાવીશ હજાર નદીઓની સગાથે, જાણે એવા હૈરણ્યવત જેવા ક્ષેત્રને ભેદી કટકા કર્યાથી લાગેલા પાપના પ્રાયશ્ચિત્તને અર્થેજ હોયની એમ, પશ્ચિમસમુદ્રમા જઈ પડે છે ૫૧–૫૪

એ પ્રમાણે રૂક્મિપર્વતનુ વર્ણન કર્યું

(હવે હૈરણ્યવત ક્ષેત્રની હકીકત)

એ ક્ષેત્ર રૂક્મિપર્વતની ઉત્તરે અને શિખરિ પર્વતની દક્ષિણે આવેલ હોઇ, જાણે એ બેની વચ્ચે સતાઇ બેઠુ હોયની એવુ જણાય છે ૫૫

' હિરણ્ય ' એટલે ' રૂપુ ' પણ થાય છે અને ' સુવર્ણ ' પણ થાય છે તેથી રૂક્મિ અને

प्रयच्छति हिरण्यं वा युग्मिनामासनादिषु ।
यत् सन्ति तत्र बहवः शिलापट्टा हिरण्यजाः ॥ ५८ ॥
प्रभूतं तन्नित्ययोगि वास्यास्तीति हिरण्यवत् ।
तदेव हैरण्यवतमित्याहुः मुनिसत्तमाः ॥ ५९ ॥
हैरण्यवतनामा वा देवः पल्योपमस्थितिः ।
ऐश्वर्यं कलयत्यत्र तद्योगात् प्रथितं तथा ॥ ६० ॥
क्षेत्रानुभावो मानं च नृतिरश्चामपि स्थितिः ।
निखिलं हैमवतवद्विज्ञेयमिह धीधनैः ॥ ६१ ॥
क्षेत्रस्यास्य मध्यभागे चतुरंशविभाजकः ।
वैताढ्यो विकटापाती रात्निकः पल्यसंस्थितः ॥ ६२ ॥
पद्मोत्पलशतपत्रादीनि सन्त्यत्र सततम् ।
विकटापातिवर्णानि विकटापात्यय ततः ॥ ६३ ॥

શિખરી, જે બેઉ (અનુક્રમે) રૂપ્યમય અને સુવર્ણમય છે તે બેઉનુ 'હિરણ્યવત' એવુ એક સમાન નામ કહી શકાય એટલે એ હિરણ્યવત પર્વતોના સબધવાળુ જે ક્ષેત્ર તે હૈરણ્યવત ક્ષેત્ર ૫૬-૫૭

અથવા તો ત્યા હિરણ્ય એટલે સુવર્ણની પુષ્કળ પાટયો હોવાથી, ત્યાના યુગલીઆને આસન વગેરેને માટે એ ક્ષેત્ર આપ્યા કરે છે માટે એ નામ પડેલુ છે ૫૮.

અથવા તો એમની નિત્ય ઉપયોગની પ્રચુરતર વસ્તુઓ હિરણ્યવત્ એટલે સુવર્ણવાળી હોવાથી મુનિવરોએ એ નામ પાડેલુ છે ૫૯

અથવા તો ત્યા એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળો હૈરણ્યવત દેવ પ્રભુત્વ એટલે ઉપરીપણુ ભોગવે છે એને લીધે એ નામ પડેલુ છે ૬૦

આ ક્ષેત્રનો પ્રભાવ, એનુ પ્રમાણ તથા ત્યાના મનુષ્ય અને તિર્યંચોની સ્થિતિ—એ સર્વ હૈમવતક્ષેત્રવત્ જાણવુ ૬૧

આ ક્ષેત્રમા રત્નમય 'વિકટાપાતિ' વૈતાઢ્ય આવેલો છે એનો પાલા જેવો આકાર છે અને એના ચાર વિભાગ પડેલા છે ૬૨

'વિકટાપાતિ' એટલે કદિ ન ઉડી જાય એવા 'પાકા' વર્ણ—રગના પદ્મો, ઉત્પલો તથા શતપત્ર આદિ ત્યા નિરન્તર લભ્ય હોવાથી એ 'વિકટાપાતિ' કહેવાય છે ૬૩

उत्तराहतोरणेन विनिर्गत्योत्तरामुखी ।
रूप्यकूला स्वप्रपातकुंडे निपत्य निर्गता ॥ ५१ ॥
दक्षिणार्धं च हैरण्यवतस्य कुर्वती द्विधा ।
क्रोशद्वयेनासंप्राप्ता विकटापातिनं गिरिम् ॥ ५२ ॥
ततो निवृत्य हैरण्यवतापरार्धभेदिनी ।
अष्टाविंशत्या सहस्रै सरिद्भिराश्रिता पथि ॥ ५३ ॥
तादृक्क्षेत्रविभेदोत्थपातकानुशयादिव ।
पपात पश्चिमाम्भोधौ तदुष्कृतजिघांसया ॥ ५४ ॥ कलापकम् ॥

इति रुक्मिपर्वत. ।

क्षेत्रं च हैरण्यवतमुदीच्यां रुक्मिणो गिरेः ।
दक्षिणस्यां शिखरिणोर्द्वयोर्लीनमिवान्तरे ॥ ५५ ॥
रूप्य हिरण्यशब्देन सुवर्णमपि वोच्यते ।
ततो हिरण्यवन्तौ द्वौ तन्मयत्वात् धराधरौ ॥ ५६ ॥
रुक्मी च शिखरी चापि तद्धिरण्यवतोरिदम् ।
हैरण्यवतमित्याहुः क्षेत्रमेतत् महाधियः ॥ ५७ ॥

બીજી નદી ‘ રૂપ્યકૂલા ’ નામની છે તે એજ દ્રહના ઉત્તર તરફના તોરણમાંથી નીકળી ઉત્તર તરફનો માર્ગ લઈ, રસ્તે પોતાના પ્રપાતકુંડમા પડી ત્યાંથી બહાર નીકળી હૈરણ્યવત ક્ષેત્રના દક્ષિણ તરફના અર્ધ ભાગના બે વિભાગ કરતી, વિકટાપાતિ પર્વતથી બે કોસ જેટલે છેટેથીજ વલણ લઇ એજ હૈરણ્યવતના ઉત્તર તરફના અર્ધભાગને પણ બે વિભાગમા વહેચતી, રસ્તે મળેલી અઠયાવીશ હજાર નદીઓની સગાથે, જાણે એવા હૈરણ્યવત જેવા ક્ષેત્રને ભેદી કટકા કર્યાથી લાગેલા પાપના પ્રાયશ્ચિત્તને અર્થેજ હોયની એમ, પશ્ચિમસમુદ્રમા જઇ પડે છે ૫૧–૫૪

એ પ્રમાણે રૂક્મિપર્વતનુ વર્ણન કર્યું

(હવે હૈરણ્યવત ક્ષેત્રની હકીકત)

એ ક્ષેત્ર રૂક્મિપર્વતની ઉતરે અને શિખરિ પર્વતની દક્ષિણે આવેલ હોઇ, જાણે એ બેની વચ્ચે સતાઇ બેઠુ હોયની એવુ જણાય છે ૫૫

‘ હિરણ્ય ’ એટલે ‘ રૂપુ ’ પણ થાય છે અને ‘ સુવર્ણ ’ પણ થાય છે તેથી રૂક્મિ અને

प्रयच्छति हिरण्यं वा युग्मिनामासनादिषु ।
यत् सन्ति तत्र बहवः शिलापट्टा हिरण्यजाः ॥ ५८ ॥
प्रभूतं तन्नित्ययोगि वास्यास्तीति हिरण्यवत् ।
तदेव हैरण्यवतमित्याहुः मुनिसत्तमाः ॥ ५९ ॥
हैरण्यवतनामा वा देवः पल्योपमस्थितिः ।
ऐश्वर्यं कलयत्यत्र तद्योगात् प्रथितं तथा ॥ ६० ॥
क्षेत्रानुभावो मानं च नृतिरश्चामपि स्थितिः ।
निखिलं हैमवतवद्विज्ञेयमिह धीधनैः ॥ ६१ ॥
क्षेत्रस्यास्य मध्यभागे चतुरंशविभाजकः ।
वैताढ्यो विकटापाती रात्निकः पल्यसंस्थितः ॥ ६२ ॥
पद्मोत्पलशतपत्रादीनि सन्त्यत्र संततम् ।
विकटापातिवर्णानि विकटापात्ययं ततः ॥ ६३ ॥

શિખરી, જે બેઉ (અનુક્રમે) રૂપ્યમય અને સુવર્ણમય છે તે ... એક સમાન નામ કહી શકાય એટલે એ હિરણ્યવત પર્વતોના ... વત ક્ષેત્ર ૫૬–૫૭

અથવા તો ત્યા હિરણ્ય એટલે સુવર્ણની પુષ્કળ પાટો ... આસન વગેરેને માટે એ ક્ષેત્ર આપ્યા કરે છે માટે એ નામ પડેલુ ...

અથવા તો એમની નિત્ય ઉપયોગની પ્રચુરતર વસ્તુઓ ... હોવાથી મુનિવરોએ એ નામ પાડેલુ છે ૫૯

અથવા તો ત્યા એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળો ... ભોગવે છે એને લીધે એ નામ પડેલુ છે ૬૦

આ ક્ષેત્રનો પ્રભાવ, એનું પ્રમાણ તથા ત્યાના મનુષ્ય ... હૈમવતક્ષેત્રવત્ જાણવુ ૬૧

આ ક્ષેત્રમા રત્નમય ' વિકટાપાતિ ' વૈતાઢ્ય ... અને એના ચાર વિભાગ પડેલા છે ૬૨.

' વિકટાપાતિ ' એટલે કદિ ન ઉડી જાય ... તથા શતપત્ર આદિ ત્યા નિરન્તર લભ્ય હોવાથી ...

आस्ते देवोऽरुणाख्योऽत्र स्वामी पल्योपमस्थितिः ।
जम्बूद्वीपेऽन्यत्र नगर्युदीच्यामस्य मेरुत ॥ ६४ ॥

शेषमस्य स्वरूप तु गन्धापातिनगेन्द्रवत् ।
एव चत्वारोऽपि वृत्तवैताढ्या रात्निका॰ समाः ॥ ६५ ॥

एव च क्षेत्रविचारसूत्रवृत्त्यभिप्रायेण हैमवते शब्दापाती हैरण्यवते विकटापाती हरिवर्षे गन्धापाती रम्यके माल्यवान् इति वृत्तवैताढ्यानां व्यवस्था ॥ जम्बूद्वीपवृत्त्यभिप्रायेण तु हैमवते शब्दापाती हरिवर्षे विकटापाती रम्यके गन्धापाती हैरण्यवते माल्यवान् इति व्यवस्थेति ॥ अत्र तत्त्व सर्वविद्वेद्यम् ॥

इति हैरण्यवतक्षेत्रम् ॥

उदीच्यां हैरण्यवतादपागैरवतादपि ।
षष्ठो वर्षधर॰ ख्यात शिखरी नाम पर्वतः ॥ ६६ ॥

ज्ञेय शिखरिशब्देन वृक्षस्तदाकृतीनि च ।
भूयासि रत्नकूटानि सन्त्यत्रेति शिखर्यसौ ॥ ६७ ॥

અહિં એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળો અરૂણ નામનો દેવ સ્વામિત્વ ભોગવે છે એની રાજધાનીની નગરી અન્યત્ર જમ્બૂદ્વીપમા મેરૂપર્વતની ઉત્તરે છે ૬૪

એનુ શેષ સ્વરૂપ ગન્ધાપાતિ વૈતાઢ્ય પ્રમાણે છે
વળી ચારે વૃત્તવૈતાઢ્યો એક સરખા રત્નમય છે ૬૫

ક્ષેત્રવિચારસૂત્રની વૃત્તિને અભિપ્રાયે એજ પ્રમાણે વ્યવસ્થા છે—એટલેકે હૈમવતક્ષેત્રમા 'શબ્દાપાતી' નામનો વૃત્તવૈતાઢ્ય આવેલો છે, હૈરણ્યવતમા 'વિકટાપાતી' નામનો, હરિવર્ષમા 'ગન્ધાપાતી' નામનો, અને રમ્યકમા 'માલ્યવાન' નામનો પણ જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિની વૃત્તિમા તો એમ કહ્યુ છે કે "હૈમવતમા 'શબ્દાપાતી' આવેલો છે, હરિવર્ષમા 'વિકટાપાતી', રમ્યકમા 'ગન્ધાપાતી' અને હૈરણ્યવતમા 'માલ્યવાન' આવેલો છે" સાચુ કયુ તે કેવળી જાણે

એ પ્રમાણે હૈરણ્યવત ક્ષેત્રની હકીકત સમજવી
હવે શિખરિ પર્વત વિષે

હૈરણ્યવતથી ઉત્તરે તથા ઐરવતથી દક્ષિણે છઠ્ઠો 'શિખરિ' નામનો વર્ષધર પર્વત આવેલો છે ૬૬

'શિખરિ' શબ્દનો અર્થ અહિ 'વૃક્ષ' લેવો, અને એના આકારના અહિં પુષ્કળ રત્નમય શિખરો છે તેથી તે 'શિખરિ' પર્વત કહેવાય છે ૬૭

सन्त्येकादश कूटानि वक्ष्यमाणानि यानि तु ।
तेभ्योऽमून्यतिरिक्तानि कूटानीति विभाव्यताम् ॥ ६८ ॥

अन्यथा सर्वशैलानां यथोक्तकूटयोगत. ।
शिखरित्वव्यपदेशः सम्भवन् केन वार्यते ॥ ६९ ॥

स चैकादशभिः कूटैः परितोऽलंकृतो गिरिः ।
प्रतिमाभिरिव श्राद्धधर्मः शर्मददर्शन' ॥ ७० ॥

आद्य सिद्धायतनाख्य पूर्ववारिधिसन्निधौ ।
द्वितीय शिखरिस्वर्गिकूटं शिखरिसञ्ज्ञकम् ॥ ७१ ॥

तृतीयं हैरण्यवतकूट तत्स्वामिदैवतम् ।
तूर्यं सुवर्णकूलाख्यं तन्नदीदेवतास्पदम् ॥ ७२ ॥

दिक्कुमार्याः सुरादेव्याः पंचमं च तदाख्यया ।
षष्ठ रक्तावर्त्तनाख्यं लक्ष्मीकूटं च सप्तमम् ॥ ७३ ॥

रक्तवत्यावर्त्तनाख्यं प्रज्ञप्तं कूटमष्टमम् ।
इलादेव्या दिक्कुमार्या नाम्ना च नवमं मतम् ॥ ७४ ॥

दशम चैरवताख्यमैरावतसुराश्रितम् ।
स्यात्तिर्गिछिह्रदेशायास्तिर्गिछिकूटमन्तिमम् ॥ ७५ ॥

જે (અમુક) અગ્યાર શિખરોની વાત હવે હમણાજ કહેશુ એથી આ જૂદા સમજવા કારણકે અન્યથા તો એવા કૂટને યોગે પર્વત માત્રના ‘ શિખરિ ’ એવા નામાભિધાનનો સભવ ઉભો થાય ૬૮-૬૯

સુદર સમ્યકત્વવાળો શ્રાદ્ધધર્મ જેમ અગ્યાર ‘ પડિમા ’ થી શોભે છે તેમ આ પર્વત એના ફરતા આવેલા અગ્યાર શિખરોથી શોભી રહ્યો છે ૭૦

એ અગ્યારમા પહેલુ, પૂર્વ મહાસાગરનો નજદીકમા આવેલુ, ‘ સિદ્ધાયતન ’ નામનુ છે, બીજુ શિખરિદેવનુ, ‘ શિખરિ ’ નામનુ છે, ત્રીજુ હિરણ્યવત ક્ષેત્રના સ્વામિનુ, ‘ હૈરણ્યવત ’ નામનુ છે, ચોથુ સુવર્ણકૂલાનદીની દેવીનુ ‘ સુવર્ણકૂલ ’ નામનુ છે, પાચમુ, સુરાદેવી નામે દિક્કુમારીનુ, એના જ નામનુ છે છઠ્ઠુ ‘ રક્તાવર્તન ’, સાતમુ ‘ લક્ષ્મીકૂટ ’ અને આઠમુ ‘ રક્તવત્યાવર્તન ’ છે વળી નવમુ, ઇલાદેવી નામે દિક્કુમારીનુ, એના જ નામનુ છે, દશમુ ‘ ઐરાવત ’ નામના દેવના આશ્રયભૂત–એવુ ‘ ઐરાવત ’ નામનુ છે, અને છેલ્લુ–અગ્યારમુ તિગિછિદ્રહના માલિકનુ ‘ તિગિછિકૂટ ’ નામનુ છે ૭૧–૭૫

इद जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्राभिप्रायेण ॥ क्षेत्रसमासे तु अत्र पंचमं श्रीदेवीकूट नवम गन्धापातीकूटमिति दृश्यते ॥

आद्ये चैत्य शेषकूटदशके च सुधाभुजाम्।
तत्तत्कूटसमाख्यानां स्युः प्रासादावतंसका॰ ॥ ७६ ॥

पुण्डरीकह्रदश्चात्र पद्मह्रदसहोदर ।
अस्मिंश्च मूलकमलमेकयोजनसंमितम् ॥ ७७ ॥

तदर्धार्धप्रमाणानि शेषाब्जवलयानि षट् ।
लक्ष्मीदेवी वसत्यत्र स्थित्या श्रीदेवतेव सा ॥ ७८ ॥

हिवमद्गिरिवत् सर्व मानमत्रापि चिन्त्यताम् ।
ज्यावाहाधनुरादीनां केवल दिग्विपर्ययः ॥ ७९ ॥

नद्यस्तिस्रो ह्रदादस्मात् निर्गताः त्रिभिरध्वभि॰ ।
नदी सुवर्णकूलाख्या रक्ता रक्तवतीति च ॥ ८० ॥

दक्षिणेनाध्वना तत्र निर्गत्य दक्षिणामुखी ।
सुवर्णकूला पतति कुण्डे स्वसमनामनि ॥ ८१ ॥

એ જબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રને અનુસરીને કહ્યુ છે ક્ષેત્રસમાસમા તો એવો ઉલ્લેખ છે કે પાચમુ ‘ દેવીકૂટ ’ છે, અને નવમુ ‘ ગ ધાપાતિકૂટ ’ છે

પહેલા શિખરપર જિનેશ્વરનુ ચૈત્ય છે શેષ દશપર તે તે શિખરના નામાભિધાન વાળા દેવોના પ્રાસાદ એટલે મહેલો છે ૭૬

આ પર્વતપર પદ્મદ્રહ જેવોજ એક ‘ પુડરીક નામે દ્રહ છે એમા કમળો પુષ્કળ છે પણ જે એક મૂળકમળ છે તે એક યોજન પ્રમાણ છે બીજા ફરતા છ વલયોમા જે કમળો છે તે ઉત્તરોત્તર પૂર્વપૂર્વથી અર્ધઅર્ધ વિસ્તારના છે અહિ શ્રીદેવી જેવીજ એક લક્ષ્મીદેવીનો વાસ છે ૭૭-૭૮

આ પર્વતની જ્યા , બાહા, ધનુ આદિકનુ પ્રમાણ હિમવત પર્વત પ્રમાણે છે માત્ર દિશા ઉલટસુલટ છે ૭૯

જે ‘ પુડરીક ’ નામનો અહિ દ્રહ કહ્યો તેમાથી ત્રણ માર્ગે ત્રણ નદીઓ નીકળે છે (૧) સુવર્ણકૂલા, (૨) રક્તા અને (૩) રક્તવતી ૮૦

સુવર્ણકૂલા દક્ષિણમાર્ગે નીકળે છે અને (વહેતી વહેતી) પોતાના નામનાજ કુડમા પડે છે ત્યાથી પાછી નીકળી હૈરણ્યવત ક્ષેત્રના ઉત્તરાર્દ્ધને બે ભાગમા વહેચતી, વિકટાપાતિ

ततो निर्गत्य हैरण्यवतोत्तरार्धभेदिनी ।
योजनार्धेन दूरस्था विकटापातिभूधरात् ॥ ८२ ॥
प्राक् परावर्त्य हैरण्यवतपूर्वार्धमादितः ।
सूत्रधारस्येव रज्जु· द्विधा विदधती क्रमात् ॥ ८३ ॥
अष्टाविंशत्या सहस्रै नदीभिः परिपूरिता ।
गृहिणीव स्वामिगेहे विशति प्राच्यवारिधौ ॥८४॥ त्रिभिर्विशेषकम् ॥

अस्मादेव ह्रदात् प्राच्यतोरणेन विनिर्गता ।
रक्तानदी पूर्वदिशि प्रवृत्ता पर्वतोपरि ॥ ८५ ॥
योजनानां पंचशतीमतिक्रम्य ततः परम् ।
रक्तावर्तनकूटस्याधस्तादुत्तरतो भवेत् ॥ ८६ ॥
त्रयोविंशां पचशतीं योजनानां कलात्रयम् ।
सार्द्धं गत्वाधिकमुदक् शिखरिक्ष्माधरोपरि ॥ ८७ ॥
वज्रजिह्विकयोत्तीर्य कुडे रक्ताप्रपातके ।
शतयोजनप्रपाता भुजगीवाविशत् बिले ॥ ८८ ॥
उदीच्यतोरणेनास्माद्विनिर्गत्योत्तरामुखी ।
नदीसप्तसहस्राढ्या वैताढ्यगिरिसीमया ॥ ८९ ॥

પર્વતથી અરધા યોજન જેટલે છેટેથી પૂર્વતરફ વળણુ લઇ, વળી સુથારની દોરીની જેમ એજ હૈરણ્યવતના પૂર્વાર્દ્ધને પણ બે ભાગમા વહેચતી, માગમા ક્રમે ક્રમે પોતામા ભળેલી અઠ્યાવીશ હજાર નદીઓની સગાથે, ભરતારને ઘેર જતી એક સ્રી હોયની એમ પૂર્વસમુદ્રમા પ્રવેશ કરે છે ૮૧-૮૪

એજ દ્રહના પૂર્વ તરફના તોરણુમાથી રક્તા નદી નીકળે છે અને પર્વતપર ઉગમણી વહે છે વળી પાચસો યોજન જેટલે છેટે ગયા પછી રક્તાવર્તન નામના શિખરની નીચે થઇને ઉત્તરતરફ વહે છે એવી રીતે પાચસોત્રેવીશ યોજનને સાડાત્રણ કળા જેટલુ ઉત્તર તરફ વહી, એક નાગણી પોતાના બીલ એટલે દરમાં પ્રવેશ કરતી હોય એમ એકસો યોજનની ઉંચાઇ પરથી રક્તાપ્રપાત કુડમા પડે છે ત્યાથી પાછી એના ઉત્તરાદા તોરણુમાથી નીકળી ઉત્તરાદી વહેતી સાત હજાર નદીઓથી સગત થઇ વૈતાઢ્ય પર્વતની હદમા આવેલી ખડપ્રપાતા ગુફાની

दर्या· खण्डप्रपाताया· प्राच्यां वैताढ्यभूधरम् ।
भित्त्वोदीच्यै सप्तनदीसहस्रैराश्रिताध्वनि ॥ ९० ॥
सहस्रै· सरितामेव चतुर्दशभिराश्रिता ।
विभिद्य जगतीं पूर्वार्णवेऽसौ विशति द्रुतम् ॥ ९१ ॥
पश्चिमेन तोरणेन ह्रदादस्माद्विनिर्गता ।
रक्तावती पश्चिमायां प्रवृत्ता पर्वतोपरि ॥ ९२ ॥
अतिक्रम्य पचशर्ती निजावर्त्तनकूटत ।
पर्वतोपर्युत्तरस्यां व्यूढा तत्र व्यतीत्य च ॥ ९३ ॥
त्रयोविंशां पचशर्ती साग्र सार्धकलात्रयम् ।
वज्रमय्या जिह्विकया योजनैकशतोन्नतात् ॥ ९४ ॥
निपत्य पर्वतात् रक्तावतीप्रपातकुण्डके ।
रोषावेशात् भामिनीव दत्तझंपा महावटे ॥ ९५ ॥
उदीच्येनाध्वना तस्मादुदग्मुखी विनिर्गता ।
आवैताढ्यान्तिक सप्तनदीसहस्रसेविता ॥ ९६ ॥
कन्दराया तमिस्राया पश्चिमायां धराधरम् ।
द्रुत विभिद्य वैताढ्यमुत्तरार्धं समागता ॥ ९७ ॥
उदीच्यै सप्तभि सिन्धुसहस्रै· सह गच्छति ।
पश्चिमाब्धाविति नदीचतुर्दशसहस्रयुक् ॥ ९८ ॥

પૂર્વમા એજ પર્વતને ભેદી, માર્ગમા વળી બીજી સાત હજાર નદીઓ ભળવાથી, એકદર ચૌદ હજાર નદીઓના પરિવાર સહિત, 'જગતી'ના કોટને, ભેદી તુરત પૂર્વમ્સુદ્રમા જઇ પડે છે ૮૫–૯૧

હવે ત્રીજી રક્તાવતી નદી એજ દ્રહના આથમણા તોરણુમાથી નીકળી પશ્ચિમ તરફ પર્વત પર પાચસો યોજન જેટલુ વહી પોતાના આવર્તનકૂટથી ઉત્તર તરફ વળણુ લઇ સમગ્ર પાચસો ત્રેવીશ યોજન સાડાત્રણુ કળા પ્રમાણુ માર્ગ કાપી, એકસો યોજનપૂર ઉચ્ચા પર્વતપરથી કોઇ ક્રોધાવિષ્ટ માનિની મ્હોટા કુવામા ઝપાપાત કરે તેમ, વજ્રમયજીભ્હાકારે રક્તાવતીપ્રપાતકુડમા પડે છે ત્યાથી વગી ઉત્તરમાર્ગે નીકળી ઉત્તરાદ્દી વહેની વૈતાઢ્યપર્વતની હદસુધીમા સાતહજાર

इति शिखरी पर्वतः ॥

उत्तरस्यां शिखरिण उदीच्यलवणार्णवात् ।
दक्षिणस्यामैरवतक्षेत्र भाति मनोहरम् ॥ ९९ ॥
ऐरावत· सुरो ह्यस्य स्वामी पल्योपमस्थिति. ।
वसत्यत्र ततः ख्यातमिदमैरावताख्यया ॥ १०० ॥
भरतस्य प्रतिविम्बमिवेदं संमुखेऽम्बुधौ ।
तत्प्रमाणं तेन तुल्य सदा तदनुवर्त्तते ॥ १०१ ॥
भानुना भासिते तस्मिंस्तेनेदमपि भासितम् ।
इन्दुना शोभिते तत्रादोऽपि स्यात्तेन शोभितम् ॥ १०२ ॥
तद्यदा षड्भिररकैः भिन्नां भिन्नां दशां श्रयेत् ।
तथेदमपि सन्मित्रमिव मित्रानुवृत्तिकृत् ॥ १०३ ॥
जिने तत्र जिनोऽत्रापि चक्र्यत्र तत्र चक्रिणि ।
वासुदेवादिषु सत्सु तत्रात्रापि भवन्ति ते ॥ १०४ ॥

નદીઓથી સગત થઇ, તમિસ્રાગુફાથી પશ્ચિમે વૈતાઢયપર્વતને ભેદી ઉત્તરાર્ધમા આવી વળી ઉત્તરાદી સાત હજાર નદીઓ મળવાથી કુલ ચૌદ હજાર નદીઓના પરિવાર સહિત પશ્ચિમ સમુદ્રને મળે છે ૯૨–૯૮

એ પ્રમાણે શિખરીપર્વતની હકીકત થઇ

શિખરીપર્વતની ઉત્તરે અને ઉત્તરલવણસમુદ્રથી દક્ષિણે ઐરવત નામનુ મનહર ક્ષેત્ર આવેલુ છે ૯૯

એક પ ચોપમના આયુષ્યવાળા એના ઐરવતદેવ નામના સ્વામીથી અધિષ્ઠિત હોવાથી એ ક્ષેત્રનુ ઐરવત નામ પડેલુ છે ૧૦૦

સન્મુખમા રહેલા સમુદ્રમા જાણે ભરતક્ષેત્ર જ પ્રતિબિમ્બિત થયુ હોયની એવુ આ ક્ષેત્ર છે, કારણકે એ પ્રમાણમા એના સમાન જ છે અને વળી એનુ જ અનુવર્તન કરે છે ૧૦૧

જુઓ કે —જ્યારે ભરતક્ષેત્રમા સૂર્ય ઉગે છે ત્યારે અહિ પણ ઉગે છે વળી ચંદ્રમા પણ ત્યા ઉગે છે ત્યારે અહિ પણ ઉગે છે ભરતક્ષેત્રને જેવા જૂદી જૂદી સ્થિતિવાળા છ 'આરા' માથી પસાર થવુ પડે છે તેનાજ છ આરામાથી આ ક્ષેત્રને પણ પસાર થવુ પડે છે કારણકે એક ઉત્તમ મિત્ર હોય એ પોતાના મિત્રને પગલે પગલેજ ચાલે છે જ્યારે ભરતક્ષેત્રમા જિનેશ્વર, ચક્રવર્તી અને વાસુદેવ આદિક હોય છે ત્યારે અહિ પણ હોય છે ત્યા જેવા દશ

इदं दशाश्चर्ययुतं स्यात्तत्राश्चर्यशालिनि ।
हसतीव निजं मित्र भरत तुल्यचेष्टया ॥ १०५ ॥

मध्ये स्थितेन द्वेधेद वैताढ्यगिरिणा कृतम् ।
दाक्षिणात्यैरावतार्धमुदीच्यैरावतार्धकम् ॥ १०६ ॥
यदुदीच्यार्णवासन्नमुत्तरार्धं तदुच्यते ।
शिखरिक्ष्माधरासन्नं दक्षिणार्धमुदीरितम् ॥ १०७ ॥
क्षेत्राशापेक्षया ह्येषा दक्षिणोदग्व्यवस्थिति. ।
सूर्याशापेक्षया त्वस्य याम्यार्धं वार्धिसन्निधौ ॥ १०८ ॥
उदीच्यार्धं नगासन्न व्यवहारस्त्वयं पुन. ।
क्षेत्राशापेक्षया सर्वो न तापदिगपेक्षया ॥ १०९ ॥ युग्मम् ॥

उदीच्यार्धमस्य याम्यभरतार्धेन सन्निभम् ।
तद्वज्जीवेषुचापानि बाहात्रापि न सम्भवेत् ॥ ११० ॥
इत. प्रभृति याम्यार्धादिषु सर्वं विवर्द्धते ।
आविदेहार्धमिष्वासजीवाबाहाशरादिकम् ॥ १११ ॥

'આશ્ચર્ય' થાય છે તેવા અહિ પણ થાય છે આમ આ ઐરવતક્ષેત્ર જાણે પોતાના મિત્ર ભરત ક્ષેત્રની જેવી ચેષ્ટા કરીને એની હાંસી કરતું હોયની-એવુ જણાય છે ૧૦૧-૧૦૫

એના મધ્યભાગમા વૈતાઢ્ય પર્વત આવેલો હોવાથી એના, (૧) દક્ષિણ ઐરવત અને (૨) ઉત્તર ઐરવત-એવા બે વિભાગ પડેલા છે ઉત્તર સમુદ્રની પાસે આવેલો ભાગ ઉત્તરાર્દ્ધ ઐરવત, અને શિખરીપર્વતની નજદીક આવેલો દક્ષિણાર્દ્ધ ઐરવત કહેવાય છે ૧૦૬-૧૦૭

આ દક્ષિણઉત્તરની વ્યવસ્થા ક્ષેત્રની દિશાની અપેક્ષાએ કહી છે સૂર્યની દિશાની અપેક્ષાએ તો સમુદ્રની નજદીકમા 'દક્ષિણાર્દ્ધ' આવે અને શિખરી પર્વતની નજદીકમા 'ઉત્તરાર્ધ' આવે પરન્તુ અહિ વ્યવહાર બધો ક્ષેત્રની દિશાની અપેક્ષાએ છે, સૂર્યની દિશાની અપેક્ષાએ નથી. ૧૦૮-૧૦૯

ઐરવતક્ષેત્રનુ ઉત્તરાર્દ્ધ તે ભરતક્ષેત્રના દક્ષિણાર્દ્ધ જેવુ છે માટે અહિ પણ એની પ્રમાણે જ જીવા, શર અને ધનુષ્ય સમજવા બાહા અહિ પણ સભવતી નથી ૧૧૦

ઉત્તરાર્ધ મૂકીને પછી દક્ષિણાર્ધાદિકમા છેક વિદેહાર્ધ સુધી ધનુષ્ય, જીવા, બાહા અને શર આદિક સર્વ વધતા જાય છે ૧૧૧

वैताढ्यस्याप्यत्र तत उत्तरस्यां किलाल्पकः ।
आयामो दक्षिणस्यां च वर्द्धमानः क्रमात् महान् ॥ ११२ ॥

याम्यविद्याधरश्रेण्यां विद्याधरपुराण्यतः ।
षष्टि. भवन्त्युदीच्यायां श्रेण्यां पचाशदेव च ॥ ११३

शेषं सर्वमाभियोग्यश्रेणिवेदीवनादिकम् ।
ज्ञेय भरतवैताढ्योपममुक्तानुसारतः ॥ ११४ ॥

रक्तारक्तावतीस्रोतस्विनीभ्यां तस्थुषान्तरे ।
वैताढ्येन च षट्खंडमिदमैरावतं कृतम् ॥ ११५ ॥

तत्र च उत्तरार्धमध्यखंडे उदीच्यलवणोदधे. ।
दक्षिणस्यामुदीच्या च वैताढ्याभिधभूधरात् ॥ ११६ ॥

चतुर्दशाधिकशतं योजनाना कलास्तथा ।
एकादशातिक्रम्याब्धिवैताढ्याभ्यामिहान्तरे ॥ ११७ ॥

नगरी स्यादयोध्याख्या नवयोजनविस्तृता ।
द्वादशयोजनायामालकृतोत्तमपूरुषै. ॥ ११८ ॥ विशेषकम् ॥

તેથી આ ક્ષેત્રમા વૈતાઢયની પણ લબાઈ જે ઉત્તરદિશામા તો સ્વલ્પ છે તે દક્ષિણમા ક્રમે ક્રમે વધતી હોઇ વધારે છે અને એમ હોવાથી દક્ષિણ તરફની વિદ્યાધરોની શ્રેણિમા સાઠ નગર છે, જ્યારે ઉત્તરતરફની શ્રેણિમા એમના પચાસજ નગર છે ૧૧૨-૧૧૩

એના શેષ સર્વ વાના એટલે કે અભિયોગિકોની શ્રેણિ, વેદી, વન વગેરે, ભરતક્ષેત્રના વૈતાઢયના કહી ગયા છીએ એજ પ્રમાણે છે ૧૧૪

રક્તા અને રક્તવતી નદીઓથી તથા વચ્ચે ઉભેલા વૈતાઢયપર્વતથી આ ઐરવતક્ષેત્રના છ વિભાગ પડેલા છે ૧૧૫

એ છમાનો એક 'ઉત્તરાર્દ્ધમધ્ય ખડ' જે ઉત્તર-લવણસમુદ્રની દક્ષિણે અને વૈતાઢય-પર્વતની ઉત્તરે એકસો ચૌદ યોજન અને અગ્યાર કળા ઓળગ્યા બાદ સમુદ્ર અને વૈતાઢયના વચ્ચે આવેલો છે તેમા નવ યોજન પહોળી અને બાર યોજન લાબી, ઉત્તમપુરૂષોના નિવાસ ભૂત અયોધ્યા નામે નગરી છે ૧૧૬-૧૧૮

शेषाः पंचापि खडा· स्युरनार्या धर्मवर्जिताः ।
अत्रापि चार्यदेशानामध्यर्द्धा पंचविंशति· ॥ ११९ ॥
एतेष्वेव हि देशेषु जिनचक्र्यर्धचक्रीणां ।
स्यादुत्तमनृणां जन्म प्रायो धर्मव्यवस्थिति· ॥ १२० ॥
एव च जम्बूद्वीपेऽस्मिन् सप्तक्षेत्री विराजते ।
मध्ये महाविदेहाख्यमपागुदक् त्रयं त्रयम् ॥ १२१ ॥
भरतैरावते तत्र तुल्यरूपे निरूपिते ।
समस्तरूपे हैरण्यवते हैमवते अपि ॥ १२२ ॥
रम्यकाख्यहरिवर्षे उभे तुलाधृते इव ।
पूर्वापरविदेहानामप्येव तुलना मता ॥ १२३ ॥
देवोत्तरकुरूणामप्येव तुल्यत्वमाहितम् ।
विना भरतैरवतविदेहान् अपराः पुन ॥ १२४ ॥
अकर्मभूमय· षट् स्यु कृष्यादिकर्मवर्जिता ।
तिस्रो भरतैरवतविदेहा कर्मभूमय· ॥ १२५ ॥ युग्मम् ॥
तथा चात्र वर्षधरपर्वता षट् प्रकीर्त्तिता ।
विदेहेभ्यो दक्षिणस्यामुदीच्यां च त्रय त्रयम् ॥ १२६ ॥

શેષ પાચે ખ ડો અનાર્ય છે ત્યા ધર્મ જેવુ કઇ છે નહિં

'ઉત્તરાર્ધમધ્યખડ' મા પણ ફક્ત સાડીપચવીશ આર્યદેશો છે, અને એમા જ જિન ભગવાન, ચક્રવર્તી તથા વાસુદેવ વગેરે ઉત્તમ પુરૂષો જન્મે છે, અને ત્યા જ ધર્મની વ્યવસ્થા છે ૧૧૯–૧૨૦

એ પ્રમાણે જમ્બૂદ્વીપમા સાત ક્ષેત્રો છે મધ્યમા **એક**, મહા વિદેહ, અને ઉત્તર દક્ષિણ **ત્રણ ત્રણ** એમા, **ભરત** અને **ઐરવત** બેઉ એકસરખા, તથા **હૈરણ્યવત** અને **હૈમવત** બેઉ એકસરખા છે વળી **રમ્યક** તથા **હરિવર્ષ** એ બેઉ પણ એ કસરખા છે તેમ જ પૂર્વમહાવિદેહ અને પશ્ચિમ મહાવિદેહ પણ પરસ્પર સમાન છે એવી રીતે દેવકુરૂ તથા ઉત્તરકુરૂ વચ્ચે પણ સમાનતા છે નવેમા, ભરત, ઐરવત અને વિદેહ શિવા યના છ 'અકર્મભૂમિ,' અર્થાત્ 'કૃષિ આદિ કર્મરહિત' છે ભરત, ઐરવત અને વિદેહ જ 'કર્મભૂમિ' છે ૧૨૧–૧૨૫.

વળી છ વર્ષધર પર્વતો કહ્યા છે એ મહાવિદેહથી ઉત્તરે ત્રણ અને દક્ષિણે પણ ત્રણ છે ૧૨૬

हिमवच्छिखरी चैकादशकूटौ मिथः समौ ।
रुक्मिमहाहिमवतावष्टकूटौ तथैव च ॥ १२७ ॥

नीलवन्निषधौ तुल्यौ नवकूटौ परस्परम् ।
मेरुः निरुपमः सोऽपि नवकूटोपशोभितः ॥ १२८ ॥

भरतैरवतक्षेत्रद्वात्रिंशद्विजयोद्भवाः ।
वैताढ्याः स्युः चतुस्त्रिशत् प्रत्येकमेकभावत. ॥ १२९ ॥

सर्वेऽप्येते रूप्यवर्णा नवकूटोपशोभिताः ।
दशोत्तरशतद्रंगाभियोग्यालिद्वयान्विताः ॥ १३० ॥

चत्वारो वृत्तवैताढ्याः समरूपाः परस्परम् ।
हरिवर्षहैमवतहैरण्यवतरम्यके ॥ १३१ ॥

देवोत्तरकुरुस्थेपु ह्रदेपु दशसु ध्रुवम् ।
प्राक् प्रत्यक् च दशदशकांचनाचलभावत· ॥ १३२ ॥

द्वे शते कांचननगाः परस्परानुकारिण ।
स्थिता भोक्तुं चतसृभि· पंक्तिभिः बान्धवा इव ॥१३३॥ युग्मम्॥

गजदन्तौ सौमनसगन्धमादनसञ्ज्ञितौ ।
रूप्यपीतरत्नमयौ सप्तकूटोपशोभितौ ॥ १३४ ॥

એ છમા, હિમવાન અને શિખરીને અગ્યાર અગ્યાર શિખરો છે અને એમ એ બેઊ એક સરખા છે, તેમ રૂકમી અને મહાહિમવાન્ આઠ આઠ શિખરોવાળા એક સરખા છે તેજ પ્રમાણે નીલવાન અને નિપધને નવનવ શિખરો છે–એમ બેઊ વચ્ચે સમાનતા છે મેરૂ અદ્વિતીય છે એને પણ નવ સુશોભિત શિખરો છે ૧૨૭–૧૨૮

ભરતક્ષેત્રમા એક, ઐરવત ક્ષેત્રમા એક અને વિદેહના બત્રીશ વિજયોમા એકેક–એમ સર્વ મળી ચોત્રીશ વૈતાઢ્યપર્વતો છે જે સર્વે રૂપ્યવર્ણ યુક્ત, નવનવ શિખરોથી અલકૃત છે અને, એકસોદસ નગરીઓની એક–એવી બબ્બે શ્રેણિઓવાળા છે ૧૨૯–૧૩૦

હરિવર્ષ, હૈમવત, હૈરણ્યવત તથા રમ્યક–એ ચારેમા થઇને ચાર એકસરખા વૃત્તવૈતાઢ્યપર્વતો છે ૧૩૧

ઊત્તર દેવકુરૂના દશે દ્રહોમા, જાણે ચાર પગત કરીને જમવા બેઠેલા (બસો) બાધવો હોયની એવા, દશ દશ પૂર્વદિશાના અને દશ દશ પાશ્ચમદિશાના મળીને એકદર બસો એક સરખા કાચનપર્વતો છે ૧૩૨–૧૩૩

विद्युत्प्रभमाल्यवन्तौ वैदूर्यतपनीयजौ ।
नवकूटाचितौ तुल्या इत्याकृत्या नगा अमी ॥ १३५ ॥ युग्मम् ॥

चतुःकूटाः षोडशापि वक्षस्काराद्रयः समाः ।
विचित्रचित्रयमकाः समरूपाः परस्परम् ॥ १३६ ॥

द्विशत्येकोनसप्तत्याधिकेत्यत्र धराधरा ।
हिमवच्छिखरीस्पृष्टा॰ दष्ट्राश्चाष्टौ मिथ समाः ॥ १३७ ॥

वैताढ्येषु नव नव कूटाः प्रत्येकमित्यत॰ ।
सर्ववैताढ्यकूटानि षडुत्तर शतत्रयम् ॥ १३८ ॥

प्रतिवैताढ्यमेतेषु कूटत्रय तु मध्यमम् ।
सौवर्णं शेषकूटाश्च रात्निका इति तद्विदः ॥ १३९ ॥

सक्रोशषड्योजनोच्चा चैत्यप्रासादशोभिता॰ ।
सर्वेऽपि भरतस्थायिवैताढ्यकूटसोदरा ॥ १४० ॥

कूटा॰ सप्त सौमनसगन्धमादनशैलयो॰ ।
रुक्मिमहाहिमवतोरष्टावष्टौ पृथक् पृथक् ॥ १४१ ॥

રૂપ્યમય અને પીતરત્નમય એવા ' સૌમનસ ' અને ' ગ ધમાદન ' નામના (બે) ગજ દ ત પર્વતો છે, જે સાતસાત શિખરોવાળા છે અને એવી રીતે પરસ્પર એકસરખા છે વળી વૈદૂર્યમય અને સુવર્ણમય એવા ' વિદ્યુત્પ્રભ ' અને 'મા લ્યવાન' નામના (બે) ગજદ ત પર્વતો જે નવનવ શિખરવાળા છે તે પરસ્પર એકસરખા છે ૧૩૪-૧૩૫

ચાર ચાર કૂટવાળા હોઇ પરસ્પર એકસરખા સોળ વક્ષસ્કાર પર્વતો છે વળી ચિત્ર, વિચિત્ર અને બે યમક એમ થઇને ચાર એકસરખા પર્વતો છે ૧૩૬

એવી રીતે કુલ એક દર બસોને ઓગણોતેર પર્વતો છે

વળી હિમવાન અને શિખરી પર્વતની આઠ દાઢાઓ છે જે પણ એકસરખી છે ૧૩૭

પ્રત્યેક વૈતાઢ્યને નવનવ શિખરો છે એટલે ચોત્રીશેના થઇને ત્રણસો ને છ શિખર થયા નવમાના વચલા ત્રણ ત્રણ સુવર્ણમય છે અને શેષ રત્નમય છે

વળી એ સવ શિખરો છ યોજન અને એક કોસ ઉ ચા છે, ચૈત્ય અને પ્રાસાદોથી અલ કૃત છે, અને ભરતક્ષેત્રના વૈતાઢ્યના શિખરોની જેવા જ છે ૧૩૮-૧૪૦

સૌમનસ અને ગ ધમાદન પર્વતને સાતસાત શિખરો છે, અને રૂકમી તથા મહાહિમ વતને આઠ આઠ છે ૧૪૧

विद्युत्प्रभमाल्यवतोः नीलवन्निषधागयो. ।
मेरोश्च नन्दनवने कूटाः नव नवोदिताः ॥ १४२ ॥

हिमवच्छिखरिकूटाः एकादश पृथक् पृथक् ।
षोडशानां चतु.षष्टिः वक्षस्कारमहीभृताम् ॥ १४३ ॥
हरिस्सहहरिकूटवलकूटोज्झिता इमे ।
शत सर्वेऽष्टपचाश हिमवत्कूटसन्निभाः ॥ १४४ ॥
योजनानां पंच शतान्युच्चा रात्ना. मिथः समाः ।
साहस्राः स्वर्णजा· तुल्याः हरिस्सहादय. त्रयः ॥ १४५ ॥
एव च गिरिकूटानां त्रिविधानां प्रमाणतः ।
सर्वसंख्या सप्तषष्ट्या समन्विता चतुःशती ॥ १४६ ॥
द्वात्रिंशतिविजयेषु भरतैरवताख्ययो· ।
चतुस्त्रिंशत् हि वृषभकूटा· तुल्या· परस्परम् ॥ १४७ ॥
भद्रसालाभिधवने जम्बूशाल्मलीवृक्षयोः ।
अष्टाष्टेत्यष्टपचाशत् भूमिकूटा मिथ समाः ॥ १४८ ॥

વિદ્યુત્પ્રભ અને મા યવાનને, નીલવાન અને નિષધને તેમજ મેરૂના ન દનવનમા નવનવ શિખરો છે ૧૪૨

હિમવાનને તથા શિખરીને પૃથક્ પૃથક્ અગ્યાર શિખરો છે વળી સોળે વક્ષસ્કાર પર્વતોના થઇને ચોસઠ શિખરો છે ૧૪૩

એ શિખરો સમગ્ર થઇને એકસો એકસઠ થયા તેમાથી હરિસ્સહ, હરિકૂટ તથા બલકૂટ– એ ત્રણ બાદ કરતા બાકીના એકસો અઠાવન રહ્યા એ બધા રત્નમય છે, પાચસો યોજન ઉંચા છે અને પરસ્પર સમાન છે અને હરિસ્સહ વગેરે ત્રણે પરસ્પર મમાન છે, સુવર્ણમય છે અને હજાર હજાર યોજન ઉંચા છે ૧૪૪–૧૪૫

એ રીતે ત્રણે માપના (પર્વતોના) શિખરોનો સરવાળો ચારસોને સડસઠ છે ૧૪૬

બત્રીશ વિજયોના બત્રીશ તથા ભરત અને ઐરવતના થઇને બે–એમ ચોત્રીશ એક સરખા વૃષભકૂટો છે વળી ભદ્રસાલવનના, જમ્બૂવૃક્ષના અને શાલ્મલીવૃક્ષના આઠ આઠ એટલે કુલ ચોવીશ છે એમ ચોત્રીશ અને ચોવીશ મળીને એક દર અઠાવન પરસ્પર મમાન ભૂમિકૂટો છે ૧૪૭–૧૪૮

एतेषां वक्तुमुचिते पर्वतत्वेऽपि वस्तुत ।
कूटत्वव्यवहारोऽथ पूर्वाचार्यानुरोधतः ॥ १४९ ॥
महाह्रदाश्च षट् पद्मपुण्डरीकौ समाविह ।
महापद्ममहापुण्डरीकावपि मिथ· समौ ॥ १५० ॥
तिगिंछिकेसरिणौ च तुल्यौ द्विघ्नौ यथोत्तरम् ।
दश देवोत्तरकुरुह्रदा पद्मह्रदोपमा ॥ १५१ ॥
एव ह्रदा षोडशैते एषामहाह्रददेवता ।
श्रीह्रीधृतिकीर्तिबुद्धिलक्ष्म्य· परस्पर समा· ॥ १५२ ॥
चतुर्दश महानद्यो गगाद्या· सपरिच्छदा· ।
जम्बूद्वीपशुभक्षेत्रे कुल्यातुल्या विभान्ति याः ॥ १५३ ॥
गगासिन्धू रोहितांशा रोहिता च तथापरा ।
हरिकान्ता हरिनदी शीतोदा चेति नामत· ॥ १५४ ॥
मेरो दक्षिणतः सप्त ख्याता एता महापगा ।
मेरोरुत्तरतोऽप्येव शोभन्ते सप्त सिन्धव· ॥ १५५ ॥
शीता च नारीकान्ता च नरकान्ता तथापरा ।
रूप्यकूला स्वर्णकूला रक्ता रक्तवतीति च ॥ १५६ ॥

તત્ત્વત તો આ સર્વેને કૂટ ન કહેતા પર્વત જ કહેવા જોઇએ પરતુ પૂર્વાચાર્યોના અનુરોધને લઈને એમ વ્યવહાર પડેલો છે ૧૪૯

મ્હોટા દ્રહો છ કહ્યા છે એમા ‘ પદ્મ દ્રહ ’ અને ‘ પુડરીકદ્રહ ’ એ બેઊ એકસરખા છે, ‘ મહાપદ્મ ’ અને ‘ મહાપુડરીક ’ એ બેઊ એકસરખા છે, તથા ‘ તિગિછિ ’ અને ‘કેસરિ’ એ બેઊ એકસરખા છે વળી એઓ ઉત્તરોત્તર પૂર્વપૂર્વનાથી દ્વિગુણા છે વળી બેઉ કુરૂમા પણ પદ્મદ્રહ જેવા દશ દ્રહ છે એટલે કુલ થઈને સોળ દ્રહ થાય છે ૧૫૦-૧૫૧

વગી છ મહાદ્રહની શ્રી, હ્રી, ધૃતિ, કીર્તિ, બુદ્ધિ અને લક્ષ્મી નામની છ દેવીઓ કહી છે, જે પણ પરસ્પર સરખી જ છે ૧૫૨

વળી અહિ જાણે જમ્બૂદ્વીપરૂપી ઉત્તમ ક્ષેત્રની સુદર નીકો હોયની એવી, ગગા વગેરે ચૌદ મહા નદીઓ સપરિવાર વહ્યા કરે છે એમા (૧) ગગા, (૨) સિન્ધુ, (૩) રોહિતાશા, (૪) રોહિતા, (૫) હરિકાતા, (૬) હરિ અને (૭) શીતોદા—એ સાત મેરૂપર્વતથા

हिमवत्पर्वतस्थायिपद्मह्रदाद्विनिर्गताः ।
गगासिन्धुरोहितांशा. नाम्न्य. तिस्रो महापगा ॥ १५७ ॥
महाहिमवदद्रिस्थमहापद्मह्रदात् पुन· ।
रोहिता हरिकान्तेति निर्गते द्वे महापगे ॥ १५८ ॥
निषधाचलमौलिस्थतिगिञ्छिह्रदमध्यत. ।
समुद्भूते हरिनदी शीतोदेति महापगे ॥ १५९ ॥
नीलवत्पर्वतगतकेसरिह्रदत किल ।
शीता च नारीकान्ता च निर्गते द्वे महापगे ॥ १६० ॥
तथा महापुण्डरीकह्रदात् रुक्मिनगाश्रितात् ।
नरकान्ता रूप्यकूलेत्युद्गते निम्नगे उभे ॥ १६१ ॥
शिखरिक्ष्माधरस्थायिपुण्डरीकह्रदोत्थिता ।
रक्तारक्तवतीस्वर्णकूलाभिधा महापगाः ॥ १६२ ॥
एव च तिस्रो नद्यो हिमवतस्तिस्र. शिखरिणो गिरे ।
शेषवर्षधरेभ्यश्च महानद्योः द्वय द्वयम् ॥ १६३ ॥
वर्षाण्याश्रित्य सरित प्रतिवर्षं द्वयं द्वयम् ।
द्वे विदेहेष्वपाच्या षट् षडुदीच्या ततो यथा ॥ १६४ ॥

દક્ષિણે કહી છે, જ્યારે (૧) શીતા, (૨) નારીકાતા, (૩) નરકાતા, (૪) રૂપ્યકૂલા, (૫) સ્વર્ણકૂલા, (૬) રક્તા અને (૭) રક્તવતી-એ સાત મેરૂથી ઉત્તરે કહી છે ૧૫૩-૧૫૬

વળી એ ચૌદમાથી, ગગા, સિન્ધુ અને રોહિતાશા નામની ત્રણ હિમવાન પર્વતના પદ્મદ્રહમાથી નીકળેલી છે, રોહિતા અને હરિકાતા નામની બે મહાહિમવતપર્વતના મહા પદ્મદ્રહમાથી નીકળેલી છે, હરિ અને શીતોદા નામની બે નિષધાચળપર્વતના તિગિછિદ્રહમાથી નીકળેલી છે, શીતા અને નારીકાતા નામની બે નીલવાન પર્વતના કેસરિદ્રહમાથી નીકળેલી છે, નરકાતા અને રૂપ્યકૂલા-એ બે રૂકમીપર્વતના મહાપુડરીકદ્રહમાથી નીકળેલી છે, તથા રક્તા, રક્તવતી અને સ્વર્ણકૂલા-એ ત્રણ શિખરિપર્વતના પુડરીકદ્રહમાથી નીકળેલી છે ૧૫૭-૧૬૨

એવી રીતે હોઇને, ત્રણનુ મૂળ હિમવતપર્વતમા કહેવાય, ત્રણનુ મૂળ શિખરીપર્વતમા કહેવાય અને શેષ આઠમાથી બબ્બેનુ મૂળ બાકીના (ચાર) વર્ષધરપર્વતોમા કહેવાય ૧૬૩

વળી ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, દરેક ક્ષેત્રમા બબ્બે છે બે વિદેહોમા બે અને એની દક્ષિણે

तथा चाहु: श्रीहरिभद्रसूरयः ।

सीया सीओया विय बत्तीससहस्सपचलक्खेहिं ।
सव्वे चउद्दसलक्खा छप्पन्न च सहस्स मेलविया ॥ १ ॥

दिक्पटोऽप्येवमाह ।

जम्बूदीवि नराहिव सखा सव्वनइ चउद्दहयलक्खा ।
छप्पन्न च सहस्सा नवइनइओ कहंति जिणा ॥ २ ॥

कुडोद्वेधस्तथा द्वीपोच्छ्रायस्तद्भवनस्य च ।
परिमाणं समग्रासु नदीषु सदृश भवेत् ॥ १७९ ॥

शीता च हरिसलिला गंगासिन्धू च रोहिता ।
स्वर्णकूला नरकान्ता नद्योऽमू. दक्षिणामुखा. ॥ १८० ॥

उदक् याता रक्तवती रक्ता च रूप्यकूलिका ।
नारीकान्ता रोहितांशा शीतोदा हरिकान्तिका ॥ १८१ ॥

सिन्धु विना या सरितो दक्षिणां दिशमागता: ।
ता. पूर्वाब्धि गामिन्य: सिन्धुस्तु पश्चिमाब्धिगा ॥ १८२ ॥

શ્રીહરિભદ્રસૂરિ પણ કહે છે કે —

શીતા અને શીતોદાને પાચ લાખ બત્રીશ હજાર નદીઓનો પરિવાર છે એમ સર્વ સ રવાળો કરતા ચૌદલાખ છપ્પન હજાર નદીઓ થાય છે (૧)

શ્રીદિગમ્બર પણ કહે છે કે —

હે રાજન્, જમ્બૂદ્વીપમા જિનભગવાને સર્વમળી ચૌદ લાખ છપ્પન હજાર નેવુ નદીઓ કહી છે (૨)

કુડની ઉંડાઇ, દ્વીપોની ઉંચાઇ તથા ભવનનું માન સર્વ નદીઓમા એકસરખુ છે ૧૭૯

શીતા, હરિસલિલા, ગ ગા, સિન્ધુ, રોહિતા, સ્વર્ણકૂલા અને નરકાન્તા–આ સાત નદીઓ દક્ષિણસન્મુખ વહે છે, જ્યારે રક્તવતી રક્તા, રૂપ્યકૂલા, નારીકાતા, રોહિતાશા, શીતોદા અને હરિકાન્તા–આ સાત નદીઓ ઉત્તરસન્મુખ વહે છે ૧૮૦–૧૮૧

દક્ષિણતરફ વહેનારીમાથી એક સિન્ધુને બાદ કરતા બાકીની પૂર્વસમુદ્રને મળે છે, સિન્ધુ પશ્ચિમસમુદ્રને મળે છે ૧૮૨

उदक् याताश्च या नद्यो विना रक्तामहानदीम् ।
ताः पश्चिमाब्धिगामिन्यो रक्ता पूर्वाब्धिगामिनी ॥ १८३ ॥

स्वकीयह्रदविस्तारेऽशीतिभक्ते यदाप्यते ।
दक्षिणाभिमुखीना सा नदीनां मुखविस्तृतिः ॥ १८४ ॥
उत्तराभिमुखीना तु स्वकीयह्रदविस्तृतौ ।
चत्वारिंशद्विभक्ताया यल्लब्ध तन्मिता मता ॥ १८५ ॥
व्यवस्थेय दक्षिणस्यां सरितां मन्दराचलात् ।
उदक् याम्योत्तरदिशाभिमुखीनां विपर्ययात् ॥ १८६ ॥
सर्वासां मुखविस्तारे दशघ्ने प्रान्तविस्तृति ।
व्यासपञ्चाशत्तमांश. सर्वत्रोद्वेध आहित. ॥ १८७ ॥
मुखपर्यन्तविस्तारविश्लेषे गतयोजनैः ।
गुणिते पचचत्वारिंशत्सहस्रविभाजिते ॥ १८८ ॥
लब्ध यत्तदुभयतो व्यासवृद्धिरभीप्सिते ।
योजनादौ गते सर्वास्वपि तस्यार्धमेकत. ॥ १८९ ॥ युग्मम्

ઉત્તરતરફ વહેનારીમાથી એક રક્તાને બાદ કરતા બાકીની પશ્ચિમ સમુદ્રને મ
રક્તા પૂર્વ સમુદ્રને મળે છે ૧૮૩

પોતાના દ્રહના વિસ્તારને એશીએ ભાગતા જે આકડો આવે તે દક્ષિણાભિમુખ
ઓના મુખનો વિસ્તાર સમજવો, અને એજ પ્રમાણે પોતાના દ્રહના વિસ્તારને ચા
ભાગતા જે આવે તે ઉત્તરાભિમુખ નદીઓના મુખનો વિસ્તાર સમજવો મન્દરાચળથી
દક્ષિણાભિમુખી તથા ઉત્તરાભિમુખી નદીઓના વિપર્યયને લીધે, મન્દરાચળથી દક્ષિણે
વ્યવસ્થા છે ૧૮૪-૧૮૬

(સર્વ નદીઓના) મુખના વિસ્તારને દશે ગુણતા છેડાના વિસ્તારનુ પ્રમાણુ આવે
વળી ઉંડાઇ સર્વત્ર વિસ્તારના પચાસમા ભાગ જેટલી છે ૧૮૭

(હરકોઈ નદીમા) એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને જતા, એની પહોળાઇ કેટલી વધી
જાણવા માટે, મુખ અને પર્યન્તના વિસ્તારની બાદબાકીને 'જેટલા યોજન ગયા હો
તેટલા' વડે ગુણી પીસતાળીશ હજારે ભાગવા જે આવે એ બેઉ બાજુની થઇને વૃદ્ધિ
જવી એનુ અરધુ કરતા એક બાજુની વૃદ્ધિ આવશે ૧૮૮-૧૮૯

चतुःषष्टि विजयेषु सप्तवर्ष्यां चतुर्दश ।
द्वादशान्तर्नदीनां च कुंडाना नवतिस्त्वियम् ॥ १९० ॥

द्विघ्नद्विघ्नप्रमाणानि कुंडानि जिह्विकादिवत् ।
तुल्यान्यन्तर्निम्नगानां मिथो विजयगानि च ॥ १९१ ॥

प्रागुक्ता. पर्वता. कूटा. कुडानि च महापगा. ।
सर्वे वृता वेदिकया वनाढ्योभयपार्श्वया ॥ १९२ ॥

वेदिकावनखडाना सर्वत्राप्यविशेषितम् ।
स्वरूप जगतीस्थायिवेदिकावनखडवत् ॥ १९३ ॥

ऐरवते च भरते विजयेष्वखिलेषु च ।
प्रत्येक त्रित्रिसद्भावात्तीर्थानां द्व्युत्तर शतम् ॥ १९४ ॥

श्रेण्य चतस्र प्रत्येक वैताढ्येषु गुहाद्वयम् ।
श्रेण्य. शत स्यु. षट्त्रिंशमष्टषष्टिश्च कन्दराः ॥ १९५ ॥

दशोत्तर पुरशत प्रतिवैताढ्यपर्वतम् ।
सप्तत्रिंशच्छतान्येव चत्वारिंशानि तान्यपि ॥ १९६ ॥

(આ જમ્બૂદ્વીપમા) કુડો સર્વ મળીને નેવુ છે (બત્રીશ) વિજયોમા ચોસઠ સાત ક્ષેત્રોમા ચૌદ, અને બાર અન્તર્નદીઓમા બાર ૧૯૦

આ કુડોનુ માન જિહ્વાદિકની પેઠે (ઉત્તરોત્તર) બમણુ બમણુ છે વળી અન્તર્નદીઓ તથા વિજયોના કુડ એક સરખા છે ૧૯૧

પૂર્વોક્ત સર્વે પર્વતો, કૂટો, કુડો અને મહાનદીઓની ફરતી 'પદ્મવેદિકા' છે અને પદ્મવેદિકાની બન્ને બાજુએ બગીચા છે ૧૯૨

આ 'વેદિકા અને બગીચા' નુ સમસ્ત સ્વરૂપ લેશપણ ફારફેર વિના સર્વત્ર 'જગતી' ના 'વેદિકા અને બગીચા' પ્રમાણે છે ૧૯૩

ઐરવતક્ષેત્રમા, ભરતક્ષેત્રમા અને પ્રત્યેક વિજયમા ત્રણ ત્રણ તીર્થ આવેલા હોઈને, તીર્થોની કુલ સખ્યા એકસો ને બે છે ૧૯૪

દરેક વૈતાઢયમા ચાર ચાર 'શ્રેણિ' અને બબ્બે ગુફા આવેલા હોઇ, (ચોત્રીશે વૈતાઢયની) કુલ શ્રેણિ એકસો છત્રીશ છે અને ગુફા અડસઠ છે ૧૯૫

દરેક વૈતાઢયપર એકસો ને દશ નગર છે તેથી સર્વ મળી ત્રણ હજાર સાતસો ચાલીશ નગરો છે ૧૯૬

द्वात्रिंशच्च विदेहस्था भरतैरवते इति
विजया॰ स्यु॰ चतुस्त्रिशच्चक्रीजेतव्यभूमय॰ ॥ १९७ ॥

चतुस्त्रिंशद्राजधान्यो द्वौ कुरुस्थौ महाद्रुमौ ।
अस्यान्तिकेन्तरद्वीपाः षट्पंचाशच्च वार्धिगाः ॥ १९८ ॥

एवं च संग्रहद्वारा यदुक्तमप्यनूदितम् ।
सुखाववोधोयतानां तदस्माक न दोषकृत् ॥ १९९ ॥

जिनैश्चक्रिभि॰ सीरिभि शार्ङ्गिभिश्च
चतुर्भि चतुर्भिः जघन्येन युक्त॰ ।
सनाथस्तथोत्कर्षतस्तीर्थनाथैः
चतुस्त्रिंशताऽयं भवेद्द्वीपराज. ॥ २०० ॥

चक्रवर्त्तिवलदेवकेशवै॰ त्रिंशता परिचितः प्रकर्षतः ।
भारतैरवतयो द्वय तथा ते परे खलु महाविदेहगा॰ ॥ २०१ ॥

जम्बूद्वीपे स्यु॰ निधीनां शतानि षड्युक्तानि त्रीणि सत्तामपेक्ष्य ।
षट्त्रिंशत्ते चक्रिभोग्या जघन्यादुत्कर्षेण द्वे शते सप्ततिश्च ॥२०२॥

विदेहमा બત્રીશ, ભરતમા એક અને ઐરવતમા એક—એમ સર્વ મળી ચોત્રીશ વિજયો છે એવી જ રીતે ચોત્રીશ રાજધાનીઓ છે વળી કુરૂમા આવેલા છે એ બે મહાવૃક્ષો છે, અને નજદીકમા, સમુદ્રમા આવેલા છપ્પન અન્તર્દ્વીપો છે ૧૯૭–૧૯૮

આ પ્રમાણે અમે સહેલાઇથી બોધ કરાવવા માટે ઉપસહાર કર્યો છે એમ કરતા પૂર્વે કહેલુ હોય એવુ કઇ અહિં રહી ગયુ હોય તો એમા અમારો દોષ ન કાઢવો ૧૯૯

આ જમ્બૂદ્વીપમા જઘન્યત એટલે ઓછામા ઓછા ચાર ચાર તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, બળદેવ અને વાસુદેવ થાય છે જ્યારે ઉત્કર્ષત એટલે વધારેમા વધારે તીર્થંકરો ચોત્રીશ અને ચક્રવર્તી, બળદેવ તથા વાસુદેવ ત્રીશ ત્રીશ થાય છે એમા ભરત તથા ઐરવતમા બે અને બાકીના મહાવિદેહમા થાય છે ૨૦૦–૨૦૧

જમ્બૂદ્વીપમા વિદ્યમાન ત્રણસો ને છ નિધાન છે એમા ચક્રવર્તીને ઓછામા ઓછા છત્રીશ અને વધારેમા વધારે બસોને શીત્તેર ઉપભોગમા આવે છે ૨૦૨

चक्री गगाद्यापगानां मुखस्थानेतानात्ताशेषषट्खडराज्य ।
व्यावृत्त सन्नष्टमस्य प्रभावात् साधिष्टातॄनात्मसान्निर्मिमीते ॥२०३॥

पचाक्षररत्नद्विशती दशाधिकोत्कर्षेण भोग्यात्र च चक्रवर्तिनाम् ।
जघन्यतोऽष्टाभ्यधिकैव विंशतिरेकाक्षररत्नेष्वपि भाव्यतामिदम् ॥२०४॥

द्वौ चन्द्रौ द्वौ दिनेन्द्राविह परिलसतो दीपकौ सद्मनीव
षट्सप्तत्या समेत ग्रहशतमभित कान्तिमाविष्करोति ।
षट्पचाशच्च ऋक्षाण्यनिलपथपृथून्निद्रचन्द्रोदयान्तर्
मुक्ताश्रेण्या. श्रयन्ति श्रियमतिविततश्रीभरै. विश्रुतानि ॥ २०५ ॥

एक लक्ष सहस्रा. सततमिह चतुस्त्रिंशदुद्योतहृद्या
न्यूना पंचाशतोच्चै' दधति रुचिरता तारकाकोटिकोट्यः ।
प्रोद्यत्प्रस्वेदबिन्द्वावलय इव निशि व्योमलक्ष्मीमृगाक्ष्या
रत्यध्यास विधातुं प्रियतमविधुना गाढमालिंगिताया ॥ २०६ ॥

कोटीकोटिपदेन केचन बुधा कोटिं वदन्त्यत्र यत्
क्षेत्रस्तोकतयावकाशघटना नैषां भवेदन्यथा ।

ચક્રવર્તી સમસ્ત છ ખડ રાજ્યનો દિગ્વિજય કરી પાછા વળે છે ત્યારે અટ્ઠમના તપના પ્રભાવથી, ગગા વગેરે નદીઓના મુખમા રહેલા એ નિધાનોને અને એના અધિષ્ટાતાઓને પોતાને સ્વાધીન કરે છે ૨૦૩

વધારેમા વધારે બસોને દસ અને ઓછામા ઓછા અઠયાવીશ પચેન્દ્રિય રત્નો ચક્રવર્તીના ઉપભોગમા આવે છે એકેન્દ્રિય રત્નોના સબધમા પણ એમ જ છે ૨૦૪

ઘરમા જેમ દીવા પ્રકાશ પાડે છે તેમ જમ્બૂદ્વીપમ પ્રકાશ પાડનારા બે સૂર્ય અને બે ચન્દ્ર છે વળી ફરતા ચળકાટ મારી રહેલા એકસો છોતેર ગ્રહો છે એટલુ જ નહિ પણ અનિલપથ એટલે આકાશ રૂપી અત્યન્ત વિસ્તૃત ચદરવાની અદર મોતીની શ્રેણિની શોભાને ધારણ કરતા છપ્પન પ્રસિદ્ધ નક્ષત્રો છે ૨૦૫

વળી મનહર ઉદ્યોતવાળા અને મનને ઉલ્લસિત કરવાવાળા એક લાખ તેત્રીશ હજાર નવસો પચાસ કોટાકોટિ તારાઓ છે, જે જાણે રાત્રીને વખતે રતિસુખ પ્રસગે પોતાના સ્વામીથી આલિંગિત થયેલી આકાશલક્ષ્મીરૂપી સ્ત્રીને ઉત્પન્ન થયેલા પ્રસ્વેદ બિન્દુ હોયની ! ૨૦૬

અહિં 'કોટાકોટિ' પદનો અર્થ કેટલાક વિદ્વાનો 'કોટિ' જ કરે છે, એમ કહીને કે, અન્યથા, ક્ષેત્ર અલ્પ હોવાથી, એટલી મ્હોટી સખ્યામા તારાઓના અવકાશની વાત સભવી

अन्ये कोटय एव तारकततेरौत्सेधिकैरंगुलै
कोटाकोटिदशां भजन्ति घटिना इत्यूचिरे सूरयः ॥ २०७ ॥

तथा च संग्रहणीवृत्तौ ॥ इह द्वे मते । तत्रैके कोटीनामेव कोटी·
ीतिसज्ञातरं नामान्तर मन्यन्ते चेत्रस्य स्तोकत्वेन तथा पूर्वाचार्य·
द्धेः । अन्ये त्वाहु· नगपुढवीविमाणाइं मिणसु पमाणंगुलेण तु इति
नात् ताराविमानाना स्वरूपेण कोटय एव मत्तो यदोत्सेधांगुलेन
तो मीयन्ते तदा कोटीकोटयो जायन्ते । तथोक्त विशेपणवत्याम्

कोडाकोडीसन्नतर तु मन्नति खित्तथोवतया ।
अन्ने उस्सेहगुलमाण काऊण ताराणम् ॥ १ ॥

जयति जगति जम्बूद्वीपभूमिधवोऽयम्
सततमितरवार्धिद्वीपसामन्तसेव्य· ।
सुरगिरिरयमुच्चैरंशुको नीलचूल·
श्रयति कनकदडो यस्य राजध्वजत्वम् ॥ २०८ ॥

કે નહિં બીજા આચાર્યો વળી એમ કહે છે કે ઉત્સેધાંગુલના માને ધગાવના, તારાઓના ાટિઓની સખ્યા ' કોટિકોટિપણુ 'ને પામી શકે છે ૨૦૭

આ સબધમા સગ્રહણીની વૃત્તિમા આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે —

આ બાબતમા બે મત છે એક મતવાળા કહે છે કે 'કોટિકોટિ' એ શબ્દ 'કોટિ' નુજ જ્ઞાન્તર–નામ સમજવુ કારણકે ક્ષેત્ર અલ્પ છે તેથી પૂર્વાચાર્યોએ એમ પ્રસિદ્ધ કર્યુ છે બીજો ાત એમ છે કે —' પર્વત, પૃથ્વી અને વિમાનોનું પ્રમાણાગુલથી માપ કરવુ ' એમ કહ્યુ છે ોટલે એ માપે તારાઓના વિમાનો સ્વરૂપે ' કોટિ ' જ હોય છે પણ જ્યારે ઉત્સેધાગુલના ાને સર્વત માપવામા આવે ત્યારે એ ' કોટિકોટિ ' થાય છે

વળી ' વિશેષણવતી ' મા એમ ઉલ્લેખ છે કે —કેટલાક આચાર્યો, ક્ષેત્ર અલ્પ હોવાથી કોટિકોટિ ' ને ' કોટિ ' નુ જ સજ્ઞાન્તર–નામ કહે છે બીજાઓ વળી તારાઓનુ ઉત્સેધા ગુલવડે જ માન કાઢવાનુ કહે છે (૧)

નિરન્તર અન્ય દ્વીપસમુદ્રોરૂપી સામન્તોથી સેવાતો આ જમ્બૂદ્વીપ જાણે એક વિજયવત નૃપતિ–રાજા હોયની એવો છે કેમકે એને પણ ઉચ્ચ અશુવાળો [1], નીલચૂલાવાળો [2] અને કનકદડવાળો સુરગિરિ એટલે મેરૂપર્વતરૂપી રાજધ્વજ છે ૨૦૮

૧–૨ મેરૂપક્ષે અશુ=કિરણ, ચૂલા=ચૂલિકા, ધ્વજપક્ષે અશુ=વસ્ત્ર, ચૂલ=ટોચ

विश्वाश्चर्यदकीर्त्तिकीर्त्तिविजयश्रीवाचकेन्द्रान्तिष-
द्राजश्रीतनयोऽतनिष्ट विनय श्रीतेजपालात्मज. ।
काव्यं यत्किल तत्र निश्चितजगत्तत्त्वप्रदीपोपमे
सर्ग पूर्तिमितो युतोऽद्भुतगुणैरेकोनविंश' सुखम् ॥ २०९ ॥

इति एकोनविंश सर्ग ।

અખિલ વિશ્વને આશ્ચર્યચકિત કરી નાખનારી કીર્તિ છે જેમની એવા શ્રીકીર્તિવિજય વાચસ્પતિના અન્તેવાસી-શિષ્ય તથા માતા-રાજશ્રી અને પિતા-તેજપાળના સુપુત્ર એવા વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાયે જગતના નિશ્ચિત તત્વોને દીપકની જેમ પ્રકાશમા લાવનાર એવુ જે આ કાવ્ય રચ્યુ છે એનો અદ્ભુત ગુણોવાળો ઓગણીશમો સર્ગ નિર્વિઘ્ને પૂર્ણ થયો ૨૦૯

ઓગણીશમો સર્ગ સમાપ્ત.

अथ विशतितम सर्ग ।

प्रणम्य परमज्ञानप्रभाप्रस्तावक प्रभुम् ।
द्वीपेऽस्मिन्नथ सूर्येन्दुचाररीतिर्विभाव्यते ॥ १ ॥
सर्वेषां कालमानानामादिरादित्य एव हि ।
ततोऽस्य वक्तुमुचिता पूर्वं चारनिरूपणा ॥ २ ॥

तथाहुः पचमांगे ॥ से केणट्ठेण भते एव वुच्चइ सूरे आइच्चे । सूरे आइच्चे गोयम सूराइयाणं समयाइ वा आवलियाइ वा जाव वा ओसप्पिणीति वा अवसप्पिणीति वा ॥

ततोऽत्र बहुवाच्येऽपि प्रथम सैव तन्यते ।
पचानुयोगद्वाराणि तस्यामाहु. जिनेश्वराः ॥ ३ ॥
मडलानामिह क्षेत्रप्ररूपणा ततः परम् ।
संख्याप्ररूपणा तेषा तदबाधाप्ररूपणा ॥ ४ ॥
ततः पर मणडलानामन्तरस्य प्ररूपणा ।
चारप्ररूपणा चैषा भाव्यन्तेऽनुक्रमादिमाः ॥ ५ ॥

સર્ગ વીશમો.

હવે, ઉત્કૃષ્ટજ્ઞાનરૂપી પ્રભાના પ્રસ્તાવક એવા શ્રીજિનપ્રભુને પ્રણમીને આ જમ્બૂદ્વીપમા રહેલા સૂર્ય અને ચદ્રમાની ગતિ વિષે વ્યાખ્યાન કરૂ છુ ૧

સૂર્યજ સર્વ કાળના માનનુ મૂળ છે, માટે પ્રથમ એ સૂર્યની ગતિનુ નિરૂપણ કરીએ ૨

સૂર્યને આદિત્ય કેમ કહેવામા આવે છે-એ સબધમા પાચમા અગમા આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે —(જિનભગવાન કહે છે) હે ગૌતમ, સૂર્યને આદિત્ય કહેવાનુ કારણ એ છે કે 'સમય' તથા 'આવલિ' થી તે ઠેક 'ઉત્સર્પિણી' અને 'અવસર્પિણી' સુધીના સર્વ કાળનુ માન સૂર્યથી થાય છે

આ સૂર્ય વિષે બહુબહુ કહેવાનુ છે પણ પ્રથમ એની ગતિ વિષે કહીએ છીએ એ માટે જિનપ્રભુએ પાચ અનુયોગદ્વારો કહ્યા છે મડળોની (૧) ક્ષેત્રપ્રરૂપણા, (૨) સખ્યાપ્રરૂપણા,

इह प्रकरणे यत्र यत्राप्यंशा अविशेषत ।
कथ्यन्ते तत्रैकषष्टिच्छिन्नास्तान् परिचिन्तयेत् ॥ ६ ॥
अभ्यन्तरादिभि बाह्यपर्यन्तै सूर्यमण्डलै ।
आकाश स्पृश्यते यत्तन्मण्डलक्षेत्रमुच्यते ॥ ७ ॥
योजनाना पचशती दशोत्तरा तथा लवा ।
अष्टचत्वारिंशदस्य विष्कम्भ चक्रवालत ॥ ८ ॥
तथाहि । अष्टचत्वारिंशदंशा विष्कम्भा प्रतिमण्डलम् ।
मण्डलाना च चतुरशीत्याढ्य शतमीरितम् ॥ ९ ॥
अत्र चत्वारिंशता सा गुण्यते मण्डलावली ।
द्वात्रिंशानि शतान्यष्टाशीति भागा भवन्ति ते ॥ १० ॥
विभज्यते चैकषष्ट्या योजनानयनाय ते ।
पूर्वोदितानामंशानामेकषष्ट्यात्मकत्वत ॥ ११ ॥
चतुश्चत्वारिंशमेव योजनानां शत भवेत् ।
अष्टचत्वारिंशदंशा शेषमत्रावशिष्यते ॥ १२ ॥

---

(૩) અબાધાપ્રરૂપણા, (૪) અન્તરપ્રરૂપણા, અને (૫) ચારપ્રરૂપણા એ પાચેનુ અનુક્રમે નિરૂપણ કરવામા આવશે ૩-૫

આ પ્રકરણમા હરકોઇ જગ્યાએ અવિશેષપણે ' અશ ' કહ્યો હોય તે ' એક યોજનનો એકસઠગો અશ-ભાગ ' સમજવો ૬

ક્ષેત્રની વ્યાખ્યા -બાહ્ય તેમજ અભ્યન્તર આદિક સૂર્યમડળો જેટલો આકાશપ્રદેશ સ્પર્શીને રહેલા છે તેટલો પ્રદેશ તે મડળોનુ ' ક્ષેત્ર ' કહેવાય છે ૭

એ મડળક્ષેત્રનો વિસ્તાર ફરતો પાચસો દશ યોજન અને અડતાળીશ ' લવ ' કે ' અશ ' છે ૮

તે આ પ્રમાણે —અડતાલીશ અડતાલીશ ' અશ ' નુ એક,—એવા એકસો ચોરાશી ' મડળો ' છે એટલે ' એકસો ચોરાશી ' ને, ' અડતાળીશ ' વડે ગુણવાથી આઠ હજાર આઠસો બત્રીશ અશ આવ્યા હવે એના યોજન કરવા માટે એ રકમને એકસઠે ભાગો કેમકે એકસઠ અશનો એક યોજન કહ્યો છે એવી રીતે એમાથી એકસો ચુમાલીશ યોજન નીકળ્યા અને ઉપર અડતાળીશ અશો વધ્યા ૯–૧૨

मण्डलानामन्तराणि स्युः त्र्यशीत्यधिकं शतम् ।
स्युः सर्वत्राप्यन्तराणि रूपोनान्यङ्गुलीष्विव ॥ १३ ॥
योजनद्वयमान स्यादेकैकं मण्डलान्तरम् ।
शतं त्र्यशीत्याभ्यधिकं द्विकेन गुण्यते ततः ॥ १४ ॥
शतानि त्रीणि पट्षष्ठ्याभ्यधिकानि भवन्त्यतः ।
प्राच्यमत्र चतुश्चत्वारिंश प्रक्षिप्यते शतम् ॥ १५ ॥
योजनानां पचशती दशोत्तरा तथा लवाः ।
अष्टचत्वारिंशदेषा मण्डलक्षेत्रविस्तृतिः ॥ १६ ॥

इति सूर्यमण्डलक्षेत्रम् ॥ १ ॥

समाक्रम्य योजनानामशीतिसयुतं शतम् ।
पचपष्टिः मण्डलानि जम्बूद्वीपे विवस्वत. ॥ १७ ॥

विशेषश्चायमत्र । पंचपष्ट्या मण्डलैः स्यादेकोनाशीतियुक्शतम् ।
योजनानामेकपष्टिभागैर्नवभिरंचितम् ॥ १८ ॥
ततः पट्पष्टितमस्य मण्डलस्य लवैः सह ।
स्यात् द्विपंचाशताशीतियुक् योजनशतं ह्यद ॥ १९ ॥

પાછા એ મ ડળોની વચ્ચેવચ્ચે અન્તર (આતરા) છે એ આતરાની સ ખ્યા એકસો ત્યાશી છે કેમકે આતરા સર્વત્ર એકરૂપ ઓછા થાય (જેમકે પાચ આગળા વચ્ચે આતરા ચાર છે) વળી અકેક આતરો બે યોજનપ્રમાણ છે માટે એકસો ત્રાશીને બે યે ગુણો એટલે ૩૬૬ યોજન થયા એમા પૂર્વોકત વિસ્તારના, ૧૪૪ યોજન ને ૪૮ અ શ ઉમેરો એટલે ૫૧૦ યોજન ને ૪૮ અ શ આવ્યા—જે મ ડળોના ક્ષેત્રનો વિસ્તાર થયો ૧૩–૧૬

એ પ્રમાણે, સૂર્યમ ડળોના ' ક્ષેત્ર ' વિષે હકીકત કહી (૧)

હવે સૂર્યમ ડળોની સ ખ્યા વિષે —

જ બૂદ્વીપમા સૂર્યના પાસઠ મ ડળ છે અને તે એકસો એ શી યોજન જેટલો પ્રદેશ રોકીને રહ્યા છે ૧૭

અહિ આટલુ કહેવાનુ છે —એ પાસઠ માડલાના તો ૧૭૯ યોજન ને ૯ અ શ થાય છે પણ એમા, એ પછીના એટલે છાસઠમા માડલાના પર અ શ ભળીને ૧૮૦ યોજન થાય છે ૧૮–૧૯

तथा साष्टचत्वारिंशद्भागां योजनशतत्रयीं त्रिंशाम् ।
व्याप्याब्धौ मण्डलशतमर्कस्यैकोनविंशं स्यात् ॥ २० ॥

एवं च मण्डलशत रवेश्चतुरशीतिमत् ।
पूर्वोक्तं मण्डलक्षेत्रं समाक्रम्य व्यवस्थितम् ॥ २१ ॥

अत्र जम्बूद्वीपवर्त्तिनां पचषष्टे· मण्डलानां विषयव्यवस्थायां संग्रहणीवृत्त्याद्युक· अय वृद्धसम्प्रदाय· ।

यथैकतो मेरुगिरे· त्रिषष्टिः निषधोपरि ।
हरिवर्षजीवाकोट्यां विज्ञेयं मण्डलद्वयम् ॥ २२ ॥

मेरोरपरतोऽप्यूर्ध्वं त्रिषष्टिः नीलवद्गिरे ।
रम्यकजीवाकोट्यां च मण्डले द्वे विवस्वत· ॥ २३ ॥

इयं भरतैरवतापेक्षया मण्डलस्थिति· ।
अग्निवायुस्थयोर्मेरो· ज्ञेया निषधनीलयो ॥ २४ ॥

प्राग्विदेहापेक्षया तु मेरोरैशानकोणके ।
स्यु· त्रिषष्टि नीलवति मण्डलानीति तद्विदः ॥ २५ ॥

વળી સૂર્યના બીજા એકસો ઓગણીશ મ ડળો લવણ સમુદ્રની ઉપરના ત્રણુસો ત્રીશ યોજન અને અડતાલીશ અ શ ' જેટલો પ્રદેશ રોકીને રહ્યા છે ૨૦

એટલે (સરવાલો કરતા) સૂર્યના એકસો ચોરાશી મ ડળો આકાશમા પૂર્વોકત ' પાચ સો દશ યોજન ને અડતાલીશ અ શ ' જેટલા ક્ષેત્રને વ્યાપીને રહેલા છે ૨૧

જમ્બૂદ્વીપવર્ત્તિ પાસઠ મ ડળોના વિષયની વ્યવસ્થાના સ બ ધમા 'સ ગ્રહણી'ની ટીકા વગેરેમા આ પ્રમાણે વૃદ્ધ સ પ્રદાય છે —મેરૂપર્વતથી એક પડખે નિષધપર્વત પર ત્રેસઠ અને હરિવર્ષની ' જીવા 'ની કોટીમા બે એમ પાસઠ મ ડળો છે વળી મેરૂને બીજે પડખે નીલવાન પર્વતપર ત્રેસઠ અને રમ્યકક્ષેત્રની ' જીવા ' ની કોટીમા બે એમ ૬૫ મ ડળો છે ૨૨-૨૩

આ મ ડળો નિષધ અને નીલવાન પર્વતપર, ભરત અને ઐરવતની અપેક્ષાએ મેરૂથી અગ્નિ અને વાયવ્ય કોણુમા સમજવા ૨૪

પર તુ પૂર્વ વિદેહની અપેક્ષાએ, નીલવાનપરના ત્રેસઠ મ ડળો મેરૂથી ઈશાન કોણુમા

एवं प्रत्यग्विदेहानामपेक्षया सुमेरुतः ।
नैऋतस्थायि निषधे विज्ञेया मण्डलावली ॥ २६ ॥

किं च विदिग्गताभ्यां श्रेणीभ्यां मण्डलाल्यौ स्थिते इमे ।
औदयिकक्षेत्रपरावर्त्तादयनयो द्वयोः ॥ २७ ॥

कान्तिहान्याऽयने याम्येऽर्वागर्वागागतौ रवी ।
दृश्येते कान्तिवृद्ध्या च दूरतोऽप्युत्तरायणे ॥ २८ ॥

एवं हरिवर्षरम्यकजीवाकोट्योरपि भावना ॥

तथाहु –जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रे–जम्बूद्दीवेण भंते दीवे सूरियो उदीणपाइणं उग्गत्थ पाइणदाहिण आगच्छन्ति (१) पूर्वविदेहापेक्षयेदम् । पाइणदाहिणं उग्गत्थ दाहिणपडीण आगच्छन्ति (२) भरतापेक्षयेदम् । दाहिणपडीणं उग्गत्थ पडीणउदीण आगच्छन्ति (३) पश्चिमविदेहापेक्षयेदम् । पडीणउदीण उग्गत्थ उदीणपाइण आगच्छन्ति (४) ऐरावतापेक्षयेदम् ॥

સમજવા જ્યારે પશ્ચિમ વિદેહની અપેક્ષાએ નિષધ ઉપરના ત્રેસઠ મેરૂથી નૈઋત્યમા સમજવા ૨૫-૨૬

વળી વિદિગ્ગત શ્રેણિમા રહેલા આ બેઉ ત્રેસઠ ત્રેસઠ મડળો, ઉદયક્ષેત્રના પરાવર્ત્તનને લીધે, (જૂદા જૂદા) બે ' અયન ' મા આવેલા છે ૨૭

' દક્ષિણાયન ' મા બન્ને સૂર્યોની કાન્તિ ઘટતી હોય છે, પણ આગળ આગળ વધતા ' ઉત્તરાયણ ' મા કાન્તિ વધતી વધતી હોય છે અને તેથી (તે વખતે) એઓ દૂરથી પણ દેખાય છે ૨૮

હરિવર્ષક્ષેત્ર તથા રમ્યકક્ષેત્રની ' જીવા 'ની બેઉ કોટીઓ પર રહેલા બે બે મડળોની પણ આ જ પ્રમાણે ' ભાવના ' સમજવી

આ સબધમા ' જબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્ર ' મા ઉલ્લેખ છે તે નીચે પ્રમાણે —

હે ભગવન ! જમ્બૂદ્વીપમા સૂર્ય (૧) પૂર્વવિદેહની અપેક્ષાએ, ઉત્તરપૂર્વમા ઉગીને પૂર્વદક્ષિણમા આવે છે, (૨) ભરતક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, પૂર્વદક્ષિણમા ઉગીને દક્ષિણપશ્ચિમમા આવે છે, (૩) પશ્ચિમવિદેહની અપેક્ષાએ, દક્ષિણપશ્ચિમમા ઉગીને પશ્ચિમઉત્તરમા આવે છે, અને (૪) ઐરવતક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, પશ્ચિમઉત્તરમા ઉગીને ઉત્તરપૂર્વમા આવે છે

या मण्डलानां विषयव्यवस्थेऽयमुदीरिता ।
भारतादिमध्यभागापेक्षया सा विभाव्यताम् ॥ २९ ॥

अन्यत्र तु स्वस्वभानूदयक्षेत्रे यथोदिता ।
मण्डलानां व्यवस्था साऽव्यक्ता वक्तुं न शक्यते ॥ ३० ॥

एवं च—येषामदृश्यो दृश्यस्त्व दृश्यो वा यात्यदृश्यताम् ।
यत्र तत्रैवोदयास्तौ तेषां भानुमतो नृणाम् ॥ ३१ ॥

नन्वेवं सति सूर्यस्योदयास्तमयने खलु ।
स्यातामनियते बाढं स्तो (स्तां) यदुक्तं पुरातनैः ॥ ३२ ॥

जह जह समए समए पुरओ संचरइ भक्खरो गयणे ।
तह तह इओ वि नियमा जायइ रयणीइ भावत्थो ॥ ३३ ॥

एवं च सइ नराणां उदयत्थमणाइ होत नियमाइ ।
सइ देसकालभेए कस्सइ किंचिव दिस्सए नियमा ॥ ३४ ॥

મડળોની આ વિષયવ્યવસ્થા કહી એ ભરતક્ષેત્ર વગેરેના મધ્યભાગની અપેક્ષાએ સમજવી ૨૯

પરન્તુ અન્યત્ર તો એઓની, પોતપોતાના સૂર્યના ઉદયક્ષેત્રમા જે વ્યવસ્થા છે તે અવ્યક્ત હોવાથી કહી શકાતી નથી ૩૦

આવી રીતે જે મનુષ્યોને, જ્યા અદૃશ્ય સૂર્ય દૃશ્ય થાય અને દૃશ્ય સૂર્ય અદૃશ્ય થાય ત્યા જ તે મનુષ્યોને સૂર્યનો ઉદયાસ્ત છે ૩૧

અહીં કોઇ એમ શકા કરે છે કે, જો એમ હોય તો તો સૂર્યનો ઉદય અને અસ્ત ' અનિયત ' થઇ જાય ?

એ શકાનો ઉત્તર —એમ જ છે સૂર્યના ઉદયાસ્ત અનિયત જ છે એ સબધમા પૂર્વાચાર્યોએ કહ્યુ છે કે — ૩૨

જેમ જેમ સમયે સમયે સૂર્ય આકાશને વિષે આગળ આગળ વધતો જાય છે તેમ તેમ ત્યાથી ત્યાથી જ પાછળ રાત્રી થતી જાય છે એ સ્વાભાવિક છે ૩૩

એવી રીતે અમુક માણુસોને સૂર્યનો ઉદયાસ્ત દેશકાળને ભેદે નિયમિત હોય છે, કારણકે એ અમુકને તો નિયમિતપણે દેખાય છે ૩૪

सइ चेव अनिद्दिट्ठो रुद्धमुहुत्तो कमेण सव्वेसिं ।
तेसिं चीदाणिंपि य विसयपमाणो रवी जेसिं ॥ ३५ ॥

भगवतीसूत्रशतक ५ प्रथमोद्देशकवृत्तौ ॥

इति सूर्यमण्डलसख्या प्रसगात्तद्विपयव्यवस्था च ॥ २ ॥

वाच्याऽथ मण्डलाबाधा त्रिविधा सा निरूपिता ।
ओघतो मण्डलक्षेत्राबाधाधिकृत्य मन्दरम् ॥ ३६ ॥

मेरुमेवाधिकृत्यान्या चाबाधा प्रतिमण्डलम् ।
मण्डले मण्डलेऽबाधा तृतीया त्वर्कयोः मिथः ॥ ३७ ॥

सहस्राणि चतुश्चत्वारिंशदष्टौ शतानि च ।
विशानि मेरुतो दूरे मण्डलक्षेत्रमोघतः ॥ ३८ ॥

तथाहि जम्बूद्वीपान्तः सर्वाभ्यन्तरमण्डलम् ।
साशीतियोजनशतं स्थितं वगाह्य सर्वतः ॥ ३९ ॥

વળી એ સર્વને ક્રમે ક્રમે અદૃશ્ય થતો જાય છે અને પાછો ક્રમે ક્રમે જેમને દેખાતો જાય છે તેની તેની અપેક્ષાએ તે ઉદય થયેલો મનાય છે ૩૫

એ પ્રમાણે ભગવતી સૂત્રના પાચમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશની ટીકામા ઉલ્લેખ છે

આ પ્રમાણે સૂર્યના મ ડળોની સ ખ્યા વિષે તથા પ્રસ ગોપાત્ત એઓના વિષયની વ્યવસ્થા વિષે પ્રરૂપણા પૂરી થઇ (૨)

હવે એ મ ડળોની અબાધા પ્રરૂપણા —

મ ડળોની અબાધા ત્રણ પ્રકારની છે

(૧) (સર્વ મ ડળોની) મેરૂને અપેક્ષીને **ઓઘત** અબાધા (૨) (મેરૂને જ અપેક્ષીને) **પ્રત્યેક** મ ડળની અબાધા (૩) બેઉ સૂર્યની **પરસ્પર**ના મ ડળમ ડળની અબાધા–આમ ત્રણ પ્રકાર છે ૩૬–૩૭

એ ત્રણ પ્રકારમાના પહેલા પ્રકાર—' ઓઘત અબાધા ' વિષે

સૂર્યના મ ડળોનુ ક્ષેત્ર મેરૂ પર્વતથી 'ઓઘત ' ચુમાલીશ હજાર આઠસો વીશ યોજન દૂર છે તે આ પ્રમાણે –સર્વથી અભ્યન્તર મ ડળ જમ્બૂદ્વીપમા ફરતું એકસો એ શી યોજન અવગાહીને રહેલુ છે તેથી, એ દ્વીપના એક લક્ષ યોજન પ્રમાણ વિસ્તારમાથી બેઉ બાજુના એકસો

ततश्च द्वीपविष्कम्भाल्लक्षरूपाद्वियोज्यते ।
साशीतियोजनशतं प्रत्येक पार्श्वयो॰ द्वयो ॥ ४० ॥

सहस्रा नवनवतिश्चत्वारिंशा च पट्शती ।
ईदृग्रूपः स्थितो राशिरस्मादप्यपनीयते ॥ ४१ ॥

सहस्राणि दश व्यासो मेरोस्ततोऽवशिष्यते ।
नवाशीति॰ सहस्राणि चत्वारिंशा च पट्शती ॥४२॥ युग्मम् ॥

एतावान् मण्डलक्षेत्रे मेरुव्यासो न यद्यपि ।
तथापि भूतलगतो व्यवहारादिहोच्यते ॥ ४३ ॥

तथाहुः श्रीमलयगिरिपादा बृहत्क्षेत्रसमासवृत्तौ। यद्यपि च नाम मण्डलक्षेत्रे मेरोर्विष्कम्भो दशयोजनसहस्रात्मको न लभ्यते किन्तु ऊन तथापि धरणितले दशयोजनसहस्रप्रमाणः प्राप्यते इति तत्रापि स तावान् व्यवहारतः विवक्ष्यते ॥

अस्मिन्नाशावर्द्धिते च सम्पद्यते यथोदितम् ।
ओघतो मण्डलक्षेत्रान्तर मेरुव्यपेक्षया ॥ ४४ ॥

એ શી એકસો એ શી ચોજન બાદ કરવા એમ કરતા ' નવાણુ હજાર છસો ચાલીશ ચોજન ' રહેશે એમાથી પણ મેરૂને। દશ હજાર ચોજન પ્રમાણુ વ્યાસ બાદ કરવો—એટલે ' નેવ્યાશી હજાર છસો ચાલીશ ચોજન ' રહે છે ૩૮–૪૨

સૂર્ય મ ડળોના ક્ષેત્રમા મેરૂને। આટલો વ્યાસ નથી તોપણુ તેનો, પૃથ્વીતળ પર દશ હજાર ચોજનને। વ્યાસ છે તે જ અહિ વ્યવહારને લઇને કહી શકાય છે ૪૩

(આ સૂર્ય મ ડળો જમીનથી ૮૦૦ ચોજન ઉંચા હોવાથી ત્યા મેરૂ પર્વતને। વિસ્તાર ૧૧ ચોજને ૧ ચોજન પ્રમાણે ઘટતો હોવાથી ચોજન ૭૨$\frac{8}{11}$ ઘટે, પણ તે હીસાબમા લીધેલ નથી)

આ સ બ ધમા પૂજ્યપાદ શ્રીમલયગિરિ પણુ ' બૃહત્ક્ષેત્રસમાસ ' ની ટીકામા કહે છે કે–**મ ડલક્ષેત્રમા** મેરૂને। વ્યાસ દશ હજાર ચોજન જેટલો નથી, પણુ ઓછો છે તો યે **પૃથ્વી તળ પર** એ દશ હજાર ચોજન પ્રમાણુ હોઇને અહિ પણુ વ્યવહારને લઇને ' દશ હજાર ' કહેવાય છે

પછી આ રાશિ (૮૯૬૪૦) ને અર્ધ કરવાથી મ ડળોના ક્ષેત્રનુ અન્તર મેરૂની અપેક્ષાએ ઉપર કહ્યા મુજબ (૪૪૮૨૦) ઓઘત થાય છે ૪૪

इति मेरु प्रतीत्य मण्डलक्षेत्राबाधा ॥ १ ॥

एतदेवान्तरं मेरोः सर्वान्तर्मंडलस्य च ।
अतः परं यदपर नास्ति मडलमान्तरम् ॥ ४५ ॥

सर्वान्तरानन्तरे तु द्वितीयमंडले तत ।
साष्टाचत्वारिंशदंशं वर्द्धते योजनद्वयम् ॥ ४६ ॥

इत्थं प्राग्मडलादग्यमडले योजनद्वयम् ।
साष्टाचत्वारिंशदंशमवाधायां विवर्द्धते ॥ ४७ ॥

एवं यावत्सर्वबाह्यमंडल मेरुतः स्थितम् ।
सहस्रैः पचचत्वारिंशता त्रिंशे त्रिभिः शतैः ॥ ४८ ॥

इति मेरु प्रतीत्य प्रतिमडलमबाधा ॥ २ ॥

यदार्कौ चरत प्राप्य सर्वाभ्यन्तरमंडलम् ।
तदा सूर्यस्य सूर्यस्य स्यात् परस्परमन्तरम् ॥ ४९ ॥
सहस्रा नवनवतिश्चत्वारिंशाश्च पट्शती ।
द्वीपन्यासादुभयतो मडलक्षेत्र(१८०) कर्षणात् ॥ ५० ॥ युग्मम् ॥

એવી રીતે મેરુને અપેક્ષીને મ ડળોના ક્ષેત્રની " ઓઘત અબાધા " કહી ૧

ઉપર કહ્યુ તે અન્તર મેરૂ અને સર્વથી અભ્યન્તર મ ડળ વચ્ચે છે, કેમકે ત્યારપછી બીજુ અભ્યન્તર મ ડળ છે નહિ ૪૫

' સર્વાભ્યન્તર મ ડળ પછીના બીજા મ ડળમા બે યોજનને અડતાળીશ અ શ અ તર વધે છે અને એવી રીતે પૂર્વના મ ડળથી આગળના મ ડળમા ' ઓઘત અબાધા ' મા બે યોજન અડતાળીશ અ શ વધે છે ૪૬-૪૭

એવી રીતે ગણુતા સર્વબાહ્યમ ડળ મેરૂથી પીસતાલીશ હજાર ત્રણુસો ત્રીશ યોજન જેટલે છેટે રહ્યુ છે

એ પ્રમાણે મેરૂને આશ્રીને " પ્રત્યેક મ ડળની અબાધા " કહી. ૨

જ્યારે બેઉ સૂર્ય સર્વાભ્યન્તર મ ડળમા ફરે છે ત્યારે એઓનુ ' પરસ્પર અન્તર ' નવાણુ હજાર છસો ને ચાલીશ યોજન જેટલુ હોય છે દ્વીપના એકલક્ષ યોજન પ્રમાણુ વિસ્તારમાથી, મ ડળક્ષેત્રના બેઉ પડખેથી એકસો એ શી એકસો એ શી યોજન કુલ ૩૬૦ યોજન બાદ કરવાથી એ અ ક આવે છે ૪૯-૫૦

सर्वान्तरानन्तरौ तौ द्वितीयं मंडलं यदा ।
उपसक्रम्य चरत. तदा मिथोऽन्तरं तयो. ॥ ५१ ॥
सहस्रा नवनवति' योजनानां च षट्शती ।
पचचत्वारिंशदाढ्या पचत्रिंशत्तथा लवा ॥ ५२ ॥ युग्मम् ॥
तथा ह्येकोऽप्यर्क इह द्वितीयमंडले व्रजन् ।
साष्टाचत्वारिंशदंशे द्वे योजने व्यतिक्रमेत् ॥ ५३ ॥
एव द्वितीयोऽपि ततो वर्द्धन्ते प्रतिमंडलम् ।
योजनानि पच पचत्रिंशद्भागा मिथोऽन्तरे ॥ ५४ ॥
एवं यावत्सर्वबाह्यमडले चरतस्तदा ।
तयोः मिथोऽन्तर लक्ष सषष्टीनि शतानि षट् ॥ ५५ ॥
अन्तर्विशन्तौ तौ सर्वबाह्यमडलतः पुन. ।
अर्वाचीने सर्वबाह्याद्वर्त्तेते मंडले यदा ॥ ५६ ॥
तदार्कयोरन्तर स्याल्लक्षमेक शतानि षट् ।
चतुःपचाशानि लवा षड्विंशति पुरोदिता ॥ ५७ ॥
एवमन्त. प्रविशत. प्रतिमडलमन्तरम् ।
पंचभिर्योजनैः पचत्रिंशतांशैश्च हीयते ॥ ५८ ॥

સર્વાભ્યન્તર મ ડળની પછી, જ્યારે એ બેઉ સૂર્યો બીજા મ ડળોમા ફરે છે ત્યારે એઓનુ પરસ્પર અન્તર નવાણું હજાર છસો પીસતાલીશ યોજન અને પાત્રીશ લવ જેટલુ હોય છે ૫૧–૫૨

એ આ પ્રમાણે —

એક સૂર્ય બીજા મ ડળમા ગયો એટલે બે યોજન અને અડતાલીશ અ શ જેટલુ દૂર ગયો એવી રીતે બીજો સૂર્ય પણ એમ કરવાથી એટલે દૂર ગયો તેથી દરેક મ ડળે એઓનુ પરસ્પર અન્તર પાચ યોજન ને પાત્રીશ અ શ જેટલુ વધતુ જાય એવી રીતે જ્યારે એ બેઉ સૂર્યો સર્વબાહ્ય મ ડળમા વિચરે ત્યારે એઓનુ પરસ્પર અન્તર એક લાખ છસો સાઠ યોજન જેટલુ થાય પછી સર્વબાહ્ય મ ડળમાથી પુન અ દર દાખલ થતી વખતે સર્વબાહ્ય મ ડળની જોડેના પહેલા મ ડળમા આવે, ત્યારે બેઉ સૂય વચ્ચેનુ અન્તર એક લાખ છસો ચોપન યોજન અને છવીશ અ શ જેટલુ હોય છે એવી રીતે અ દર આવતા, દરેક મ ડળે એઓનુ અ તર પાચ યોજન અને પાત્રીશ અ શ જેટલુ ઘટતુ જાય છે ૫૩–૫૮

एवं पूर्वोदितमेव सर्वाभ्यन्तरमडले ।
मिथोऽन्तरं द्वयो. भान्वोः पुनस्तदवशिष्यते ९९६४० ॥५९॥

इति मंडले मडले सूर्ययोः परस्परमवाधा॥३॥इति मण्डलावाधा प्ररूपणा॥३॥

द्वे द्वे च योजने सूर्यमण्डलानां मिथोऽन्तरम् ।
कथमेतद् इति श्रोतुं श्रद्धा चेत् श्रूयतां तदा ॥ ६० ॥

सूर्यमण्डलविष्कम्भे स्फुरच्चतुरशीतिना ।
शतेन गुणिते त्यक्ते मण्डलक्षेत्रविस्तृते ॥ ६१ ॥

शेषा स्थिता योजनानां सपद्षष्टिः शतत्रयी ।
सत्र्यशीतिशतेनास्यां भक्तायामेतदन्तरम् ॥ ६२ ॥

इति मण्डलान्तरप्ररूपणा ॥ ४ ॥

कर्त्तव्या मण्डलचारप्ररूपणा च सम्प्रति ।
सप्तानुयोगद्वाराणि तत्राहु. तत्त्ववेदिनः ॥ ६३ ॥

એવી રીતે સર્વ અભ્યન્તર મડળોમા બેઉ સૂર્યોનુ પરસ્પર અતર પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે ૯૯૬૪૦ યોજન જેટલુ (બાકી) રહે છે ૫૯

એવી રીતે મડળે મડળે બેઉ સૂર્યોની પરસ્પર અબાધા કહી

ત્રીજી મડળાબાધા પ્રરૂપણા પૂરી થઇ (૩)

હવે મડળોના અન્તર વિષે

સૂર્યના મડળોનુ પરસ્પર અન્તર બે બે યોજન છે તે કેવી રીતે–તે સાભળો — ૬૦

સૂર્યમડળની પહોળાઇ $\frac{૪૮}{૬૧}$ ને ૧૮૪ વડે ગુણો જે આવે તેને મડળક્ષેત્રની પહોળાઇ માથી બાદ કરો. એટલે ૩૬૬ યોજન રહેશે. એને વળી ૧૮૩ વડે ભાગો એટલે બે યોજન આવશે. ૬૧-૬૨

એવી રીતે મડળોના અતરની પ્રરૂપણા કહી (૪)

હવે મડળોની ગતિ વિષે

એને માટે તત્વવેત્તાઓએ સાત અનુયોગદ્વારો કહેલા છે ૬૩

प्रत्यब्द मण्डलचारसंख्याप्ररूपणा रवेः ।
वर्षान्त' प्रत्यह रात्रिंदिनमानप्ररूपणा ॥ ६४ ॥

मण्डले मण्डले क्षेत्रविभागेनाप्यहर्निशोः ।
प्ररूपणा मण्डलानां परिक्षेपप्ररूपणा ॥ ६५ ॥

प्रतिमण्डल मुहूर्त्तगतिमानप्ररूपणा ।
मण्डले मण्डले दृष्टिपथप्राप्तिप्ररूपणा ॥ ६६ ॥

प्ररूपणा सप्तमी च ख्यातार्धमण्डलस्थिते· ।
अनुयोगद्वारमथ प्रथम परितन्यते ॥ ६७ ॥

चरतोऽर्कौ यदा सर्वान्तरानन्तरमण्डले ।
सूर्यसंवत्सरस्याहोरात्रोऽय प्रथमस्तदा ॥ ६८ ॥

त्र्यशीतियुक्शततमे द्वैतीयीकात्तु मण्डलात् ।
परिपाट्या सर्वबाह्यमण्डले तौ यदागतौ ॥ ६९ ॥

सपूर्णाः सूर्यवर्षस्य षण्मासा· प्रथमे तदा ।
एतदेव च वर्षेऽस्मिन् दक्षिणायनमुच्यते ॥ ७० ॥ युग्मम् ॥

---

(૧) દરવર્ષે સૂર્યના મ ડળોમા ગતિની સ ખ્યા, (૨) વર્ષમા હમેશની રાત્રી તથા દિવસનુ પ્રમાણ, (૩) પ્રત્યેક મ ડળે ક્ષેત્રવિભાગ પ્રમાણે રાત્રદિવસ, (૪) મ ડળનો પરિક્ષેપ અર્થાત્ ઘેરાવો, (૫) પ્રત્યેક મ ડળે એક મુહૂર્ત મા ગતિનુ માન, (૬) પ્રત્યેક મ ડળે દૃષ્ટિપથપ્રાપ્તિ, અને (૭) અર્ધમ ડળની સ્થિતિ ૬૪–૬૭

એ સાત દ્વારોમાના પહેલા દ્વાર વિષે —

જ્યારે બેઉ સૂર્યો સર્વથી અભ્યન્તર મ ડળ પછીના મ ડળમા ફરે છે ત્યારે સૂર્યસ વત્સરનો પહેલો અહોરાત્ર થાય છે ૬૮

પછી વળી જ્યારે એઓ બીજા મ ડળ થકી, ફરતા ફરતા અનુક્રમે એકસો ત્ર્યાશીમા એટલે સર્વથી બહારના મ ડળમા આવે છે ત્યારે સૂર્યવર્ષના પહેલા છ માસ થાય છે, જે આ વર્ષનુ દક્ષિણાયન કહેવાય છે ૬૯–૭૦

सर्वबाह्यावीक्तनेऽथ मण्डलेऽर्कौ यदा पुनः ।
तदोत्तरायणस्याहोरात्रोऽयं प्रथमो भवेत् ॥ ७१ ॥

त्र्यशीतियुक्शततमे बाह्यार्वाचीनमण्डलात् ।
यदा क्रमाद्रवी प्राप्तौ सर्वाभ्यन्तरमण्डले ॥ ७२ ॥

पूर्णा द्वितीया षण्मासाः पूर्णं तथोत्तरायणम् ।
पूर्णं वर्षं स षट्षष्ट्यहोरात्रत्रिशतात्मकम् ॥ ७३ ॥ युग्मम् ॥

एव च.–सर्वान्तरसर्वबाह्यमण्डलयोः किलैकशः ।
प्रत्यब्द सूर्यचारः स्यात् सर्वेष्वन्येषु च द्विशः ॥ ७४ ॥

तथा च आगमः ॥ जआणं सूरिए सव्वब्भन्तराओ मंडलाओ सव्ववाहिर मडलं उवसकमित्ता चार चरइ सव्ववाहिराओ य मंडलाओ सव्वब्भन्तरं मंडलं उवसकमित्ता चार चरइ एस णं अद्धा केवइएण राइंदियग्गेणं आहियत्तिवएज्जा। तिन्निछावट्ठे राइदियसए राइदियग्गेणं आहियत्तिवएज्जा॥ता एयाएण अद्धाए सूरिए कइ मंडलाइं चरइ–ता ? चुलसीयं मंडलसयं चारं चरइ, वासीय मंडलसय दुक्खुत्तो चरइ। तं जहा। निक्खममाणे चेव पविसमाणे चेव दुवेय खलु मडलाइं सइं चरइ। तं जहा। सव्वब्भन्तरं चेव सव्ववाहिरं चेव मंडलं ॥

એઓ વળી જ્યારે સર્વબાહ્ય મંડળથી અંદરના પહેલા મંડળમાં આવે છે ત્યારે એ ઉત્તરાયણનો પહેલો અહોરાત્ર થાય છે ૭૧

પછી વળી ફરતા ફરતા એઓ બહારના પહેલા મંડળ થકી, સર્વની અંદરના–એકસો ત્યાશીમા મંડળમાં આવે છે, ત્યારે બીજા છ માસ પૂરા થાય છે, એટલે ઉત્તરાયણ સંપૂર્ણ થાય છે અને ત્રણસો છાસઠ અહોરાત્રનું એક વર્ષ પણ પૂર્ણ થાય છે ૭૨–૭૩

એવી રીતે, (૧) સર્વથી અંદરના અને (૨) સર્વથી બહારના–એમ બે મંડળોમાં એકેકવાર, અને શેષ સર્વ મંડળોમાં બેવાર દર વર્ષે સૂર્યનું ગમનાગમન થાય છે ૭૪

આ સંબંધમાં આગમમાં ઉલ્લેખ છે તે આ પ્રમાણે —

સૂર્ય સર્વાભ્યન્તર મંડળથી સંક્રમણ કરીને સર્વ બાહ્ય મંડળમાં આવે છે અને પાછો સર્વ બાહ્ય મંડળથી સંક્રમણ કરીને સર્વાભ્યન્તર મંડળમાં ગમન કરે છે–તેટલો કાળ કેટલા

इति मंडलचारसख्याप्ररूपणा ॥

आक्रमेते यदा भानू सर्वाभ्यन्तरमडले ।
अष्टादशमुहूर्त्तात्मा सर्वोत्कृष्टा दिनस्तदा ॥ ७५ ॥
रात्रिः सर्वजघन्या तु स्यात् द्वादशमुहूर्त्तिका ।
अथ क्रमात् रात्रिवृद्धिः भावनीया दिनक्षतिः ॥ ७६ ॥ युग्मम् ॥
यदा तस्माद्विनिर्यान्तौ सर्वाभ्यन्तरमण्डलात् ।
आरभमाणौ नव्याब्दमहोरात्रेऽस्य चादिमे ॥ ७७ ॥
संक्रम्य चरतः सर्वाभ्यन्तरानन्तरस्थितम् ।
द्वितीय मण्डलं सूर्यौ द्वीपमन्दिरदीपकौ ॥ ७८ ॥
द्वाभ्यां मुहूर्त्तैकषष्टिभागाभ्यां दिवसस्तदा ।
हीयते वासतेयी च ताभ्यामेव विवर्द्धते ॥ ७९॥ त्रिभिर्विशेषकम् ॥
अहोरात्रे द्वितीयेऽस्य तृतीयमडले यदा ।
संक्रान्तौ तरणी सर्वान्तरानन्तरमण्डलात् ॥ ८० ॥

અહોરાત્ર કહેવાય ? ઉત્તર–તેટલો કાળ ત્રણસો છાસઠ અહોરાત્ર કહેવાય વળી એટલા વખતમા સૂર્ય કેટલા મડળોમા ફરે ? એટલા વખતમા સૂર્ય એકસો ચોરાશી મડળોમા ફરે એમાથી એકસો ખ્યાશી મડળોમા તે બે બે વાર ફરે (ફરીને નીકળે અને પુન પ્રવેશ કરે એમ બે વાર) અને, એક સર્વથી અદરનુ અને એક સર્વથી બહારનુ–એમ બે મડળમા તે એકજવાર ફરે.

એ મુજબ પ્રત્યક્ષ મડલ ચાર સખ્યા પ્રરૂપણા કરી (પહેલુ અનુયોગદ્વાર)

હવે બીજા અનુયોગદ્વાર વિષે (શ્લોક ૭૫ થી ૧૨૩ સુધી)

જ્યારે બેઉ સૂર્યો સર્વાભ્યતર મડળે સક્રમણ કરે છે ત્યારે દિવસ મ્હોટામા મ્હોટો–અઢાર મુહૂર્ત્તનો થાય છે, અને રાત્રી ન્હાનામા ન્હાની બાર મુહૂર્ત્તની થાય છે પછી ક્રમેક્રમે દિવસ ટુકો થતો જાય છે અને રાત્રી લાબી થતી જાય છે ૭૫–૭૬

જ્યારે દ્વીપરૂપી મદિરના દીપ સમાન બેઉ સૂર્યો, એ સર્વાભ્યતર મડળથી નીકળતા, નવા વર્ષનો પ્રારભ કરે છે ત્યારે તેના પહેલા અહોરાત્રમા તે સર્વાભ્યન્તર મડળની પાસે રહેલા બીજા મડળમા ગમન કરે છે, અને તે વખતે ૨/૬૧ મુહૂર્ત્ત જેટલો દિવસ ટુકો થાય છે અને રાત્રી એટલી લાબી થાય છે ૭૭–૭૯

मुहूर्त्तैकषष्टिभागैश्चतुर्भिः दिवसस्तदा ।
हीयते वर्द्धते रात्रिः भागैस्तावद्भिरेव च ॥ ८१ ॥ युग्मम् ॥

एव मुहूर्त्तैकषष्टिभागौ द्वौ प्रतिमण्डलम् ।
हापयन्तौ दिनक्षेत्रे वर्द्धयन्तौ निशादिशि ॥ ८२ ॥

अर्कौ यदा सर्ववाह्यमण्डले समुपस्थितौ ।
अहोरात्रेऽस्य वर्षस्य त्र्यशीतियुक्शतोन्मिते ॥ ८३ ॥

तदा ताभ्यां मुहूर्त्तैकषष्ट्यशानां शतत्रयम् ।
सषट्षष्टिदिनाकृष्ट रजन्यां चाभिवर्द्धितम् ॥ ८४ ॥

तावद्भिश्च मुहूर्त्तैकषष्टिभागैर्यथोदितैः ।
विभाजितैरेकषष्ट्या मुहूर्त्तानि भवन्ति षट् ॥ ८५ ॥

अहोरात्रेऽत्र तद्रात्रिरष्टादशमुहूर्त्तिका ।
उत्कृष्टाहश्चापकृष्ट स्यात् द्वादशमुहूर्त्तकम् ॥ ८६ ॥

याम्यायनस्य पूर्णस्याहोरात्रोऽयं किलान्तिमः ।
त्र्यशीतियुगहोरात्रशतेनेदं हि पूर्यते ॥ ८७ ॥

लोके तुः—रसद्विनाड्योऽर्कपला मृगे स्युः
सचापकुम्भेऽष्टकृतैः पलैस्ताः ।

વળી એ વર્ષના બીજા અહોરાત્રમા જ્યારે એ સૂર્યો સર્વાભ્યન્તર મડળથી ત્રીજા મડળમા પ્રવેશ કરે છે ત્યારે દિવસ ૪/૬૧ મુહૂર્ત્તપ્રમાણ ટુકો થાય છે અને રાત્રી એ પ્રમાણમા લાબી થાય છે ૮૦–૮૧

એવી રીતે પ્રત્યેક મડળે ૨/૬૧ મુહૂર્ત્ત જેટલો દિવસ અલ્પ થતા થતા અને એટલા પ્રમાણમા રાત્રી મ્હોટી થતા થતા, જ્યારે બેઉ સૂર્યો વર્ષના ૧૮૩ મા અહોરાત્રમા સવથી બહારના મડળમા આવે છે ત્યારે દિવસ ૩૬૬/૬૧ (=૬) મુહૂર્ત્તપ્રમાણ ટુકો થાય છે અને એટલા પ્રમાણમા રાત્રી લાબી થાય છે એટલે કે દિવસ અઢારને બદલે બાર મુહૂર્ત્તનો થાય છે, અને રાત્રી એજ પ્રમાણમા લાંબી એટલે કે બારને બદલે અઢાર મુહૂર્ત્તની થાય છે આ ૧૮૩ મો અહોરાત્ર સપૂર્ણ થયેલા દક્ષિણાયનનો છેલ્લો અહોરાત્ર છે આમ દક્ષિણાયન ૧૮૩ અહોરાત્રથી સપૂર્ણ થાય છે ૮૨–૮૭

લોકરૂઢિ પ્રમાણે તો,

अलौ च मीनेऽष्टयमाः सशक्रा
मेषे तुलायामपि त्रिंशदेव ॥ ८८ ॥

कन्यावृषे भूशिखिनोऽङ्कवेदा॰
सार्कास्त्रिरामा मिथुने च सिंहे ।
कर्के त्रिरामा वसुवेदयुक्ता
एषा मितिः सक्रमवासराणाम् ॥ ८९ ॥

ततश्चः— [१२१] एकार्कपञ्चा [५२२] द्विशरास्त्रि [३२३] र्दन्ता॰
त्रि [३२३] र्दन्तपञ्चा [५२२] द्विशरा॰ [१२१] कुसूर्या ।
मृगादिषट्केऽहनि वृद्धिरेवम्
कर्कादिषट्केऽपचितिःपलाढ्या ॥ ९० ॥

प्रविशन्तौ सर्वबाह्यमण्डलात्तरणी यदा ।
सक्रम्य चरतः सर्वबाह्यार्वाचीनमण्डले ॥ ९१ ॥

तदा द्वाभ्यां मुहूर्त्तैकषष्ट्यशाभ्यां विवर्द्धते ।
दिवस क्षीयते रात्रिस्ताभ्यामेव यथोत्तरम् ॥ ९२ ॥ युग्मम् ॥

(દિનમાન) મકર સક્રાન્તિમા છવીશ ઘડી ને બાર પળ, ધનુષ્ય (ધન) અને કુભ સક્રાન્તિમા છવીશ ઘડી અને ૪૮ પળ, વૃશ્ચિક અને મીન સક્રાન્તિમા અઠ્યાવીશ ઘડી ને ચૌદ પળ, મેષ તથા તુલા સક્રાન્તિમા ત્રીશ ઘડી, કન્યા અને વૃષ સક્રાન્તિમા એકત્રીશ ઘડી ને છેતાળીશ પળ, મિથુન અને સિહ સક્રાન્તિમા તેત્રીશ ઘડી ને બાર પળ, અને કર્ક સક્રાન્તિમા તેત્રીશ ઘડી ને અડતાળીશ પળ હોય છે ૮૮–૮૯

તેથી મકર સક્રાતિથી છ સક્રાતિ સુધી અનુક્રમે ૧૨૧–૫૨૨–૩૨૩–૩૨૩–૫૨૨–૧૨૧ પળ વૃદ્ધિ પામે છે અને કર્ક સક્રાતિથી ધન સક્રાતિ સુધી છ સક્રાતિમા તેજ અનુક્રમે તેટલા પળ દિવસ ઘટે છે

(આ બધી હકીકત તેનુ અસલ સ્થળ જોયા શિવાય ચોકસ થઇ શકે તેમ નથી)

સર્વથી બહારના મડળમાથી સક્રમણ કરીને બેઉ સૂર્યો જ્યારે બહારની અદરના પહેલા મડળમા પ્રવેશ કરે છે ત્યારે દિવસ $\frac{2}{61}$ મુહૂર્ત્ત જેટલો લાબો થાય છે, અને રાત્રી તેટલી ટુકી થાય છે ૯૧–૯૨

क्रमादेवं यदा प्राप्तौ सर्वाभ्यन्तरमण्डले ।
त्र्यशीतियुक्शततमे बाह्यार्वाचीनमण्डलात् ॥ ९३ ॥

तदोत्कृष्टं दिनमानमष्टादशमुहूर्त्तकम् ।
रात्रिः सर्वजघन्या तु स्यात् द्वादशमुहूर्त्तिका ॥ ९४ ॥ युग्मम् ॥

एतदेवोदगयनस्यान्त्यं दिनमुदीरितम् ।
पूर्णे चास्मिन्नहोरात्रे सपूर्णः सूर्यवत्सरः ॥ ९५ ॥

अत्युत्कृष्टं चापकृष्टं प्रत्यब्दमेकमेव हि ।
दिनं रात्रिस्तथैवैका सर्वोत्कर्षापकर्षभाक् ॥ ९६ ॥

रात्रिर्याम्यायनान्तेऽतिगुर्वी लघुतमं दिनम् ।
दिनं सौम्यायनान्तेऽतिगुरुः निशा लघीयसी ॥ ९७ ॥

तथा च सिद्धान्तः ॥ इह खलु तस्सेव आइच्चसवच्छरस्स सइ अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ । सइं अट्ठारसमुहुत्ता राइ भवइ । सइ दुवालसमुहुत्तो दिवसो भवइ । सइ दुवालसमुहुत्ता राइ भवइ ॥

એવી રીતે એઓ અનુક્રમે જ્યારે સર્વથી અંદરના મંડળમાં, એટલે કે બહારના અર્વાચીન મંડળ થકી એકસો ત્યાંશીમા મંડળમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે દિનમાન ઉત્કૃષ્ટ એટલે કે અઢાર મુહૂર્ત્તનું થાય છે, અને રાત્રી જઘન્ય એટલે કે બાર મુહૂર્ત્તની થાય છે આ દિવસ ઉત્તરાયણનો છેલ્લો દિવસ છે વળી આ અહોરાત્ર પૂર્ણ થાય એટલે સૂર્યસંવત્સર સંપૂર્ણ થાય છે ૯૩–૯૫

એવી રીતે દર વર્ષે લાંબામાં લાંબો એક જ દિવસ આવે છે, અને ટુંકામાં ટુંકો પણ એક જ દિવસ આવે છે, રાત્રી પણ એજ પ્રમાણે લાંબામાં લાંબી એક જ, તેમજ ટુંકામાં ટુંકી પણ એક જ આવે છે ૯૬

દક્ષિણાયનને છેડે રાત્રી ઉત્કૃષ્ટ અને દિવસ લઘુતમ હોય છે, જ્યારે ઉત્તરાયણને છેડે દિવસ ઉત્કૃષ્ટ અને રાત્રી લઘુતમ હોય છે ૯૭

આ સંબંધમાં સિદ્ધાન્તમાં પણ ઉલ્લેખ છે તે આ પ્રમાણે —" સૂર્યસંવત્સરનો એક જ દિવસ અઢાર મુહૂર્ત્તનો હોય છે, અને રાત્રી પણ એક જ અઢાર મુહૂર્ત્તની હોય છે તેમ દિવસ પણ એક જ બાર મુહૂર્ત્તનો હોય છે અને રાત્રી પણ એક જ બાર મુહૂર્ત્તની હોય છે "

जम्बूद्वीपे यदा मेरोः दक्षिणोत्तरयो दिनम् ।
चकितेव तदा रात्रिः स्यात् पूर्वापरयोः दिशो. ॥ ९८ ॥

सर्वोत्कृष्ट दिनमानं दक्षिणोत्तरयो यदा ।
रात्रिः सर्वजघन्या स्यात् पूर्वपश्चिमयोः तदा ॥ ९९ ॥

सर्वोत्कृष्ट दिनमान पूर्वपश्चिमयो॰ यदा ।
रात्रि. सर्वजघन्या स्यात् दक्षिणोत्तरयो. तदा ॥ १०० ॥

किंच क्षेत्रेषु सर्वेषु सम मानमहर्निशो ।
किन्त्वेतयोरवस्थाने यथोक्त स्याद्विपर्यय ॥ १०१ ॥

क्षेत्रे काले च सर्वस्मिन्नहोरात्रो भवेत् ध्रुवम् ।
त्रिशन्मुहूर्त्तप्रमाणो न तु न्यूनाधिक क्वचित् ॥ १०२ ॥

लोके तु.–भवेत् पैत्र त्वहोरात्र मासेनाब्देन दैवतम् ।
दैवे युगसहस्रे द्वे ब्राह्मय कल्पौ तु तौ नृणाम् ॥ १०३ ॥

एवमहोरात्रे विशेष वदन्ति । अत एव दक्षिणायन देवानां रात्रि उत्तरायण तेषां दिनम् इति शुभकार्य तत्र विहितमिति मन्यन्ते ॥

જબૂદ્વીપમા જ્યારે મેરૂ પર્વતથી દક્ષિણે અને ઉત્તરે દિવસ હોય છે ત્યારે રાત્રી, જાણે એનાથી બ્હીને જતી રહી હોયની એમ, એની પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામા હોય છે ૯૮

વળી દક્ષિણ અને ઉત્તરમા જ્યારે સર્વોત્કૃષ્ટ દિનમાન હોય છે ત્યારે પૂર્વ અને પશ્ચિમમા સર્વથી જઘન્ય રાત્રી હોય છે, અને પૂર્વ તથા પશ્ચિમમા જ્યારે સર્વોત્કૃષ્ટ દિનમાન હોય છે ત્યારે દક્ષિણ તથા ઉત્તરમા સર્વથી જઘન્ય રાત્રી હોય છે ૯૯–૧૦૦

અગર જોકે સર્વ ક્ષેત્રોમા રાત્રી દિવસનુ માન સરખુ હોય છે તોપણ અવસ્થાનમા ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વિપર્યય એટલે ફેરફાર હોય છે ૧૦૧

સર્વ ક્ષેત્રમા અને સર્વ કાળમા અહોરાત્ર તો ત્રીશ મુહૂર્ત્તનો જ હોય છે, ક્યાય પણ અને કદિ પણ ઓછોવત્તો હોતો નથી ૧૦૨

" લોકરૂઢિ પ્રમાણે તો પિતૃઓનો અહોરાત્ર એક માસનો, દેવોનો અહોરાત્ર એક વર્ષનો અને બ્રહ્માનો અહોરાત્ર દેવના બે સહસ્ર યુગનો હોય છે વળી આ બ્રહ્માનો અહોરાત્ર એ મનુષ્યના બે 'કલ્પ' કહેવાય છે " એ પ્રમાણે અહોરાત્રના સબધમા ફેરફાર છે વળી એ

ननु चाष्टादशमुहूर्त्तात्माहर्भरते यदि ।
स्यात्तदा च विदेहेषु रात्रिः सर्वलघीयसी ॥ १०४ ॥

तर्हि रात्रेर्द्वादशानां मुहूर्त्तानां व्यतिक्रमे ।
स्यात् चेत्रे तत्र कः काल इति चेदुच्यते शृणु ॥ १०५ ॥

द्युरात्रिमानविश्लेषे शेषार्धार्धं भवेत् द्वयोः ।
सामान्य चेत्रयो रात्रिदिनपूर्वापरांशयोः ॥ १०६ ॥

तद्यथा। च्तणेभ्योऽष्टादशभ्यो द्वादशापकर्षणे स्थिताः ।
पट् तदर्धं त्रय साधारणं ज्येष्ठदिनोपयोः ॥ १०७ ॥

एवं च। अष्टादशमुहूर्त्तात्मा यदोत्कृष्टदिनस्तदा ।
पश्चात्त्रिच्तणशेषेऽह्नि भवेत् भानूदयोऽग्रतः ॥ १०८ ॥

तथाहि। मुहूर्त्तत्रयशेषेऽह्नि भरतैरवताख्ययोः ।
भवेदभ्युदयो भानोः पूर्वापरविदेहयोः ॥ १०९ ॥

પ્રમાણે દક્ષિણાયન તે દેવોની રાત્રી કહેવાય છે અને ઉત્તરાયણ તે એઓનો દિવસ કહેવાય છે, માટે શુભ કાર્ય ઉત્તરાયણમા કરવા એવી લોકમાન્યતા છે ૧૦૩

અહિં કોઇ માણસ એવી શંકા ઉઠાવે કે "જે વખતે ભરતક્ષેત્રમા અઢાર મુહૂર્ત્તનો દિવસ હોય છે તે વખતે મહાવિદેહક્ષેત્રમા રાત્રી બાર મુહૂર્ત્તની ન્હાનામા ન્હાની હોય છે, તો પછી એ રાત્રીના બાર મુહૂર્ત્ત વ્યતિક્રમે ત્યારે એ ક્ષેત્રમા કયો કાળ થાય છે ?" ૧૦૪-૧૦૫

એ શંકાનુ સમાધાન આ પ્રમાણે—દિનમાન અને રાત્રીમાનની બાદબાકી કરતા જે શેષ રહે એનુ અરધુ અરધુ બેઉ ક્ષેત્રોમા રાત્રી-દિવસના પૂર્વ અને પશ્ચિમાંશમા સામાન્યે રહે છે ૧૦૬

તે આ પ્રમાણે—અઢાર મુહૂર્ત્તમાથી બાર બાદ કરતા શેષ છ રહ્યા-એનુ અર્દ્ધ જે ત્રણ તે ઉત્કૃષ્ટ દિવસ અને રાત્રીમા સામાન્યે રહે છે ૧૦૭

એ પ્રમાણે જ્યારે અઢાર મુહૂર્ત્તનો ઉત્કૃષ્ટ દિવસ હોય ત્યારે પશ્ચાત્-પાછલા ભાગમા ત્રણ મુહૂર્ત્ત જેટલો દિવસ શેષ રહ્યે છતે અગ્રત-આગલા ભાગમા સૂર્યનો ઉદય થાય છે ૧૦૮

તે આ પ્રમાણે—ભરત અને ઐરવતમા જ્યારે ત્રણ મુહૂર્ત્ત જેટલો દિવસ શેષ રહે

दिने त्रिक्षणशेषे च पूर्वापरविदेहयो ।
स्यात् भारतैरवतयोः तरणेरुदयः खलु ॥ ११० ॥

एवं च। स्यात् भारतैरवतयोः अह्नोऽन्त्य यत्क्षणत्रयम् ।
ज्येष्ठेऽहनि तदेवाद्य पूर्वापरविदेहयो. ॥ १११ ॥
दिने गुरौ यदेवाद्य पूर्वापरविदेहयो ।
तत् भारतैरवतयोरह्नोऽन्त्य स्यात्क्षणत्रयम् ॥ ११२ ॥

तथा अष्टादशमुहूर्त्ता स्यात् यदोत्कृष्टा निशा तदा।
तन्मुहूर्त्तलयेऽतीते भवेदर्कोदय पुर ॥ ११३ ॥

तथाहि। पूर्वापरविदेहेषु भानोरस्तात् त्रिभि. क्षणैः ।
स्यात् भारतैरवतयोः तरणेरुदय. खलु ॥ ११४ ॥
भारतैरवतयोश्च भानोरस्तादनन्तरम् ।
त्रिभि. क्षणै. स्यात् प्रत्यूष पूर्वापरविदेहयो ॥ ११५ ॥

क्षणशब्दश्चात्र प्रकरणे मुहूर्त्तवाचीति ध्येयम् ॥

तथा च भवेद्विदेहयोराद्य यन्मुहूर्त्तत्रय निश. ।
स्यात् भारतैरवतयोः तदेवान्त्यं क्षणत्रयम् ॥ ११६ ॥

ત્યારે, પૂર્વ અને પશ્ચિમ મહાવિદેહમા સૂર્યોદય થાય અને પૂર્વ તથા પશ્ચિમ મહાવિદેહમા ત્રણ મુહૂર્ત જેટલો દિવસ બાકી રહે ત્યારે ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રમા સૂર્યનો ઉદય થાય ૧૦૯–૧૧૦

એ પ્રમાણે, ભરત અને ઐરવતમા ઉત્કૃષ્ટ દિવસના છેલ્લા ત્રણ મુહૂર્ત તેજ પૂર્વ અને પશ્ચિમ મહાવિદેહના દિવસના પહેલા ત્રણ મુહૂર્ત થાય, અને પૂર્વ તથા પશ્ચિમ મહાવિદેહમા ઉત્કૃષ્ટ દિવસના પહેલા ત્રણ મુહૂર્ત તે જ ભરત તથા ઐરવતના દિવસના છેલ્લા ત્રણ મુહૂર્ત થાય ૧૧૧–૧૧૨

વળી જ્યારે રાત્રી મ્હોટામા મ્હોટી અર્થાત્ અઢાર મુહૂર્તની હોય ત્યારે એના ત્રણ મુહૂર્ત વ્યતિક્રમ્યે છતે આગલા ભાગમા સૂર્યોદય થાય ૧૧૩

તે આ પ્રમાણે —પૂર્વ અને પશ્ચિમ મહાવિદેહમા સૂર્ય અસ્ત થાય તે પછી ત્રણ મુહૂર્તે ભરત અને ઐરવતમા સૂર્યનો ઉદય થાય, તથા ભરત અને ઐરવતમા સૂર્ય અસ્ત થાય તે પછી ત્રણ મુહૂર્તે પૂર્વ અને પશ્ચિમ મહાવિદેહમા સૂર્યનો ઉદય થાય ૧૧૪–૧૧૫.

स्यात् भारतैरवतयोः यन्निशाद्य क्षणत्रयम् ।
भवेद्विदेहयो रात्रेः तदेवान्त्यं क्षणत्रयम् ॥ ११७ ॥

इह च प्राग्विदेहादिक्षेत्राह्वानोपलक्षिताः ।
पूर्वादिक्षेत्रदिग्मध्यभागा ज्ञेया विवेकिभिः ॥ ११८ ॥

तेष्विद् कालनैयत्यं ज्ञेयमन्यत्र तु स्फुटम् ।
भाव्यमस्यानुसारेणार्कोदयास्तविभावनात् ॥ ११९ ॥

एवं च अपाच्युदीच्योः प्रत्यूषात् मुहूर्त्तत्रितये गते ।
लघोर्निशायाः प्रारम्भः स्यात् पूर्वापरयोः दिशोः ॥१२०॥

अपराह्णत्रिमुहूर्त्यां शेषायां चानयोः दिशोः ।
प्रत्यक् प्राक् च निशान्तः स्यादेवं सर्वत्र भाव्यताम् ॥१२१॥

इदं गुरुदिने गुर्व्यां रात्रौ त्वस्याः क्षणत्रयम् ।
गते शेषे च कल्पाहःप्रान्तावुक्तदिशोः क्रमात् ॥ १२२ ॥

વળી બેઉ વિદેહમા રાત્રીના પહેલા ત્રણ મુહૂર્ત્તો તેજ ભરત અને ઐરવતમા છેલ્લા ત્રણ થાય, તેમજ ભરત અને ઐરવતમા રાત્રીના જે પહેલા ત્રણ મુહૂર્ત્ત તે જ બન્ને વિદેહોમા રાત્રીના છેલ્લા ત્રણ મુહૂર્ત્ત થાય ૧૧૬–૧૧૭

અહિ પૂર્વ વિદેહ ક્ષેત્ર અને પશ્ચિમ વિદેહ ક્ષેત્ર એવા નામ કહ્યા છે એનો વિવેકીઓએ પૂર્વ અને પશ્ચિમ ક્ષેત્રદિશાના મધ્ય ભાગ–એવો અર્થ લેવો એ ભાગોમા આવો કાળનો નિયમ સમજવો અન્યત્ર તો એને અનુસારે સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્તની ભાવનાથી સ્ફુટપણુ જાણી લેવુ ૧૧૮–૧૧૯

અને એવી રીતે દાક્ષણ અને ઉત્તર દિશામા પ્રભાત થાય તે પછી ત્રણ મુહૂર્ત્તે પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામા જઘન્ય રાત્રીનો પ્રારભ થાય છે વળી એ બેઉ દિશાઓમાં, દિવસના બપોર પછીના ત્રણ મુહૂર્ત્ત બાકી રહે ત્યારે પશ્ચિમ અને પૂર્વ દિશામા પ્રભાત થાય છે એવી રીતે સર્વત્ર સમજી લેવુ ૧૨૦–૧૨૧

વળી એ વાત કહી એ ઉત્કૃષ્ટ દિનમાન હોય એ પ્રસગની સમજવી રાત્રી ઉત્કૃષ્ટ હોય ત્યારે તો એના ત્રણ મુહૂર્ત્ત વીત્યા પછીના શેષ મુહૂર્ત્તોમા, ઉકત દિશાઓમા, ક્રમવાર દિવસ પૂર્ણ થાય છે ૧૨૨

निशां चाह्नां मध्यमानामप्येव स्तो यथोचितम् ।
विश्लेषशेषार्द्धशेषे याते चादिपरिच्चयौ ॥ १२३ ॥

इति कृता वर्षमध्ये दिनरात्रिप्रमाणप्ररूपणा ॥

मण्डलस्याभ्यन्तरस्य दशात्र परिधेर्लवा. ।
कल्प्या. तत्रोद्योतयेत्तांस्त्रीनेकोऽर्को दिने गुरौ ॥ १२४ ॥

त्रींश्च तत्संमुखानन्यः पट्स्वशेषु दिनं ततः ।
मध्ये तयोः लवौ द्वौ द्वौ रजनीति लवा दश ॥ १२५ ॥

जघन्येऽह्नि च द्वौ द्वौ भागौ दीपयतो रवी ।
दिन चतुर्षु भागेषु निशा पट्सु लवेष्वत. ॥ १२६ ॥

प्रकाशं चेत्रतश्चैव दशांशौ दक्षिणायने ।
हीयेते क्रमतस्तौ च वर्द्धेते उत्तरायणे ॥ १२७ ॥

अत्रोपपत्तिः ।

द्वाभ्यां किलाहोरात्राभ्यामेकेनार्केन मण्डलम् ।
पूर्यतेऽहोरात्रयोश्च मुहूर्त्ता· पष्टिराहिताः ॥ १२८ ॥

મધ્યમ રાત્રી અને મધ્યમ દિવસોનો પણ આદિ અને અ ત, મુહૂર્ત્તોની બાદબાકી કરતા શેષ મુહૂર્ત્ત રહે એનુ અર્ધ વીત્યે થાય છે ૧૨૩

એવી રીતે વર્ષના સર્વ અહોરાત્રના પ્રમાણની પ્રરૂપણારૂપ બીજા અનુયોગદ્વારનુ વર્ણન પૂરૂ થયુ

હવે ' ચાર પ્રરૂપણા ' ના ત્રીજા દ્વાર વિષે (શ્લોક ૧૯૧ સુધી)

હવે, અભ્યન્તર મ ડળના ઘેરાવાના જો આપણે દશ વિભાગ કલ્પીએ તો એ દશમાથી ત્રણ વિભાગને, ઉત્કૃષ્ટે દિવસે, એક સૂર્ય પ્રકાશિત કરે છે, અને એની સન્મુખના ત્રણ વિભાગને બીજો સૂર્ય પ્રકાશિત કરે છે તેથી એ છ વિભાગમા દિવસ હોય. બાકી વચ્ચે બબ્બે વિભાગ રહ્યા એમા રાત્રી હોય છે આમ દશ વિભાગ સમજવા ૧૨૪-૧૨૫.

જઘન્ય દિવસ હોય ત્યારે બેઉ સૂર્યો બે બે વિભાગોને પ્રકાશિત કરે છે તેથી ચાર વિભાગોમા દિવસ હોય, અને છ વિભાગોમા રાત્રી હોય ૧૨૬

એવી રીતે ' ક્ષેત્રત ' બતાવેલા દશાશમા પ્રકાશ હોય અને દશાશ અનુક્રમે દક્ષિણાયનમા ઘટતા જાય છે, જ્યારે ઉત્તરાયણમા વધતા વધતા જાય છે ($\frac{3}{10}$ થી ઘટે છે ને $\frac{2}{10}$ થી વધે છે એમ સમજવુ) ૧૨૭

षष्टेश्च दशमो भाग' षट् ते च त्रिगुणीकृता ।
दशांशत्रयरूपाः स्यु षष्टेरष्टादश त्त्रणा॰ ॥ १२९ ॥

तदेभिरष्टादशभिः मुहूर्त्तैः परिधेरपि ।
उत्कृष्टदिवसे युक्तं दशांशत्रयदीपनम् ॥ १३० ॥

दशांशद्वयरूपाश्च षष्टेः द्वादश निश्चिता' ।
तत् तैः द्वादशभि॰ युक्तं दशांशद्वयदीपनम् ॥ १३१ ॥

तथाहुः ।

इह छच्चिय दसभाए जंबूद्दीवस्स दुन्नि दिवसयरा ।
तावेंति दित्तलेसा अब्भिंतरमडले सता ॥ १३२ ॥

चत्तारिय दसभाए जंबूदीवस्स दुन्नि दिवसयरा ।
तावेंति मंदलेसा बाहिरए मंडले सता ॥ १३३ ॥

एव प्रकाशत्तेत्रस्य दशांशकल्पना बुधै. ।
आपुष्करार्धं कर्तव्या रवीनामथ तत्र च ॥ १३४ ॥

दिशत्येकोनपंचाशा चतुस्त्रिंशत् सहस्रकाः ।
द्विचत्वारिंशच्च लत्ताः कोट्येका परिधिर्भवेत् ॥ १३५ ॥

અહિ આ પ્રમાણે ઉપપત્તિ છે —એક સૂર્ય બે અહોરાત્રમા મ ડળ પૂરૂ કરે છે એવા બે અહોરાત્રના સાઠ મુહૂર્ત્ત થાય, સાઠનો દશાશ છ, એને ત્રણગણા કરતા અઢાર મુહૂર્ત્તો આવ્યા એટલે કે ઉત્કૃષ્ટ દિનમાનમા સૂર્ય ત્રણદશાશ પરિધિમા એટલે ઘેરાવામા અઢાર મુહૂર્ત્ત સુધી પ્રકાશ આપે છે વળી સાઠના દશાશને બમણા કરો, એટલે બાર આવ્યા, તેથી એમ સમજવુ કે એ વખતે સૂર્યના ઘેરાવાના બે દશાશમા બાર મુહૂર્ત્ત સુધી પ્રકાશ આપે છે ૧૨૮–૧૩૧

કહ્યુ છે કે-બેઉ સૂર્યો જ્યારે અભ્યન્તર મ ડળમા હોય છે ત્યારે જમ્બૂદ્વીપના છ દશાશ ભાગને દિપ્તલેશ્યાથી પ્રકાશિત કરે છે અને જ્યારે બહારના મ ડળમા હોય છે ત્યારે જમ્બૂ દ્વીપના ચાર દશાશ ભાગને મ દલેશ્યાથી પ્રકાશિત કરે છે ૧૩૨–૧૩૩

એવી રીતે સૂર્યોના પ્રકાશ ક્ષેત્રના દશાશની કલ્પના છેક પુષ્કરાર્ધદ્વીપ સુધી કરી લેવી તે આ પ્રમાણે —પુષ્કરાર્ધ દ્વીપનો (માનુષ્યોત્તર પાસે) એક ક્રોડ બે તાળીશ લાખ ચોત્રીશ હજાર ને ઓગણપચાસ યોજન જેટલો ઘેરાવો છે આ રકમના દશાશને ત્રણગણા કરો એટલે

दशांशत्रितयं लब्धा द्विचत्वारिंशदस्य च ।
सप्तत्रिंशा चतुस्त्रिंशत् सहस्त्रा· परमे दिने ॥ १३६ ॥

तापक्षेत्र तिर्यगेतत् पुष्करार्धे विवस्वताम् ।
ततस्तदर्धे पश्यन्ति तत्रत्या· सूर्यमुद्गतम् ॥ १३७ ॥

तथोक्तम् ।

लक्खेहिं एगवीसाइ साइरेगेहिं पुक्खरद्धंमि ।
उदए पिच्छंति नरा सूर उक्कोसए दिवसे ॥ १३८ ॥

सर्वान्तरमडलगतसूर्ययोरातपाकृतिः ।
ऊर्ध्वास्यनालिकापुष्पसस्थानसस्थिता मता ॥ १३९ ॥

मेरुदिश्यर्धवलयाकारा वारिनिधेर्दिशि ।
शकटोर्ध्वीमूलभागानुकारेयं प्रकीर्त्तिता ॥ १४० ॥

मेरोर्दिशि संकुचिता विस्तृता चाम्बुधेर्दिशि ।
प्रत्येकमस्या आयामो दक्षिणोत्तरयो दिशो· ॥ १४१ ॥

मेरोरन्तात् योजनानां सहस्राण्यष्टसप्तति ।
शतत्रय त्रयस्त्रिंश तृतीययोजनांशयुक् ॥ १४२ ॥

सहस्रा पंचचत्वारिंशद्योजनानि तत्र च ।
जम्बूद्वीपे शेषमब्धौ द्वयोर्योगे यथोदितम् ॥ १४३ ॥

બેતાલીશ લાખ ચોત્રીશ હજાર અને સાડત્રીશ યોજન આવ્યા આટલા યોજન પુષ્કરાર્ધ દ્વીપમા સૂર્યોનુ, ઉત્કૃષ્ટ દિનમાને, તીર્છુ તાપક્ષેત્ર છે અને તેથી તેના અર્ધ ભાગથી એટલે ૨૧૧૭૦૧૮॥ યોજનથી ત્યાના લોકો સૂર્યને ઉગેલો જુએ છે ૧૩૪-૧૩૭

અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે પુષ્કરાર્ધદ્વીપમા, ઉત્કૃષ્ટ દિનમાને એકવીશ લાખથી કઇંક અધિક યોજન સુધીના લોકોને તેટલા દૂરથી સૂર્ય ઉગેલો દેખાય છે ૧૩૮

સર્વાભ્યન્તર મડળગત બેઉ સૂર્યોના આતપની આકૃતિ ઊંચા મુખવાળા નાળવાળા પુષ્પની આકૃતિ જેવી કહેલી છે વળી તે મેરૂ તરફ અર્ધવલયાકાર છે અને સમુદ્ર તરફ ગાડાની ઊધના મૂળ ભાગને આકારે છે, મેરૂ તરફ સંકોચ પામતી અને સમુદ્ર ભણી વિસ્તૃત થતી છે બેઉ આકૃતિ વળી ઉત્તર-દક્ષિણ લાબી છે, અને તે મેરૂના છેડાથી અઠ્ઠોતેર હજાર ત્રણસો

मेरुणा यन्मते सूर्यप्रकाशः प्रतिहन्यते ।
तेषां मते मानमिदं तापक्षेत्रायते· ध्रुवम् ॥ १४४ ॥

येषां मते मेरुणार्कप्रकाशो नाभिहन्यते ।
किन्तु मेरुगुहादीनामप्यन्तः प्रथते मह ॥ १४५ ॥

तेषां मते मन्दरार्धादारभ्य लवणोदधेः ।
षड्भागं यावदायाम तापक्षेत्रस्य निश्चित· ॥ १४६ ॥

तदा च योजनानां सहस्राणि पंच राशौ पुरातने ।
क्षिप्यन्ते मन्दरार्धस्य ततो मानमिदं भवेत् ॥ १४७ ॥

योजनानां सहस्राणि त्र्यशीतिः त्रिशती तथा ।
त्रयस्त्रिंशत्समधिका तृतीयोंशश्च योजनः ॥ १४८ ॥

सुपर्वपर्वतादेवं पूर्वपश्चिमयोरपि ।
तापक्षेत्रस्य प्रत्येक आयामो ज्ञायतामियान् ॥ १४९ ॥

सर्वेषु मण्डलेष्वेष चरतोः भानुमालिनो· ।
अवस्थित· सदा तापक्षेत्रायाम· प्रकीर्त्तित· ॥ १५० ॥

તેત્રીસ પૂર્ણાંક એક તૃતીયાંશ યોજન જેટલી છે આમાથી પીસતાલીશ હજાર યોજન જેટલી જમ્બૂદ્વીપમા છે અને શેષ તેત્રીશ હજાર ત્રણુસો તેત્રીશ યોજન જેટલી સમુદ્રમા છે ૧૩૯–૧૪૩

સૂર્યના આ આતાપ ક્ષેત્રની લબાઇ, જેઓને મતે મેરૂથી સૂર્યનો પ્રકાશ પ્રતિઘાત પામે છે તેમને મતે છે ૧૪૪

જેઓને મતે મેરૂથી સૂર્યનો પ્રકાશ પ્રતિઘાત પામતો નથી પરતુ મેરૂની ગુફા આદિકની અદર પણુ ફેલાય છે તેમને મતે તો મેરૂના અર્ધ ભાગથી માડીને લવણુસમુદ્રના છઠ્ઠા ભાગ સુધી સૂર્યનુ તાપક્ષેત્ર લબાયલુ છે એટલે એમને મતે પૂર્વોક્ત માનમા મેરૂપર્વતના અર્ધ વિસ્તારના પાચહજાર યોજન ભેળવવાથી એ લબાઇ આવે છે અર્થાત્ તે ત્ર્યાશીહજાર ત્રણુ સો તેત્રીશ પૂર્ણાંક એક તૃતીયાંશ યોજન એ લોકોના મત પ્રમાણે કહેવાય છે ૧૪૫–૧૪૮

મેરૂપર્વતથી પૂર્વ પશ્ચિમ પણુ સૂર્યના તાપક્ષેત્રની લબાઇ એટલીજ સમજવી ૧૪૯

વળી સઘળા ય મડળોમા વિચરતા બેઉ સૂર્યોના તાપક્ષેત્રની લબાઇ હમ્મેશા અવસ્થિત (ફારફેર વિનાની એક સરખી) કહી છે ૧૫૦

विष्कम्भस्तु मेरुपार्श्वे तस्यार्धवलयाकृतेः ।
स्यात् मेरुपरिधेः भागे दशमे त्रिगुणीकृते ॥ १५१ ॥

तथा च सहस्रा नव षडशीत्यधिका च चतुःशती ।
योजनानां दशछिन्नयोजनस्य लवा नव ॥ १५२ ॥

विष्कम्भोऽम्भोधिपार्श्वे तु तापक्षेत्रस्य निश्चित. ।
अन्तर्मण्डलपरिधेर्दशांशे त्रिगुणीकृते ॥ १५३ ॥

स चायम् । योजनानां सहस्राणि चतुर्नवतिरेव च ।
षट्त्रिंशा पचशत्यशा षष्टिजा द्व्यब्धिसमिता. ॥ १५४ ॥

नन्वेवमब्धेः षड्भागं यावद्व्याप्तिमुपेयुष' ।
तापक्षेत्रस्य विष्कम्भ. सभवेत् नाधिक. कथम् ॥ १५५ ॥

तथाहि । पूर्वोक्ततापक्षेत्रस्य प्रान्तेऽब्धौ परिधिस्तु यः ।
तद्दशांशत्रयमितो विष्कम्भ सभवेत् न किम् ॥ १५६ ॥

अत्रोच्यते । संभवत्येव किन्त्वत्र करणेनैप सवदन् ।
चतुर्नवतिसहस्रादिक एव मतो बुधैः ॥ १५७ ॥

હવે આ સૂર્યોના તાપક્ષેત્રની પહોળાઇ વિષે કહે છે–અર્ધવલયાકાર એવા એ તાપક્ષેત્રની મેરૂની પાસે પહોળાઇ **મેરૂના** પરિધિના ત્રણ દશાશ જેટલી છે એટલે કે નવહજાર ચાર સો છયાસી પૂર્ણાક નવ દશાશ યોજન છે પણ સમુદ્ર પાસે એ પહોળાઇ **અન્તર્મંડળની** પરિધિના ત્રણ દશાશ જેટલી છે એટલે કે ચોરાણુ હજાર પાચ સો છત્રીશ યોજન ને સાત ત્રિશાશ યોજન છે ૧૫૧–૧૫૪

અહિ એવી શકા ઉપસ્થિત થાય કે જો કેટલાકને મતે સૂર્યાતપક્ષેત્ર લવણસમુદ્રના છઠ્ઠા ભાગ પર્યન્ત લબાયલુ છે તો એની પહોળાઇ પણ ઉપર કહી એથી અધિક કેમ ન સભવે ? પૂર્વોકત તાપક્ષેત્રને પ્રાન્તે સમુદ્રનો જે પરિધિ છે તેના ત્રણદશાશ જેટલી પહોળાઇ કેમ ન સભવે ? ૧૫૫-૧૫૬

એના ઉત્તરમા કહે છે - સભવે જ પરતુ વિદ્વાનોએ અહિ 'કરણયુક્તિ' સાથે મળતી આવતી પહોળાઇ ગણેલી છે અને એ પહોળાઇ ચોરાણુ હજાર આદિક યોજન છે વળી આ

व्यक्तिस्तु करणस्यास्य मुहूर्त्तगतिचिन्तया ।
कार्या दृग्गोचरस्येव साम्या दृक्पथतापयोः ॥ १५८ ॥

तथाहुः । अत्रोदयास्तान्तर प्रकाशक्षेत्र तापक्षेत्रमित्येकार्थाः ॥

विष्कम्भस्त्वेष तापस्य द्विविधोऽप्यनवस्थित. ।
याम्येऽयने हीयमान सौम्ये वृद्धिमवाप्नुयात् ॥ १५९ ॥

मुहूर्त्तैकषष्टिभागद्वयगम्य तु यद् भवेत् ।
क्षेत्र तावन्मिता वृद्धिः हानिश्च प्रतिमण्डलम् ॥ १६० ॥

तथा च मण्डलैः सार्धत्रिंशतैकैकभानुमान् ।
क्षेत्रं गम्यं मुहूर्त्तेन वर्धयेद्वा क्षयं नयेत् ॥ १६१ ॥

मण्डलानां सत्र्यशीतिशतेनैवमनुक्रमात् ।
वर्धितं क्षपितं ताभ्यां सौम्ययाम्यायनान्तयोः ॥ १६२ ॥

मुहूर्त्तैः षड्भिराक्रम्यं क्षेत्र स्यादेष एव च ।
वाह्यान्तरमण्डलाभ्या दशांशो वृद्धिहानिभाक् ॥१६३॥ युग्मम्॥

प्रकाशपृष्ठलग्नस्यान्धस्येव तमसोऽप्यथ ।
आकृतिश्चिन्त्यते भान्वोः सर्वान्तमण्डलस्थयोः ॥ १६४ ॥

કરણયુકિતની વ્યકિત મુહૂર્ત્તગતિ વિચારીને કરવી કેમકે તેનુ જેમ દગ્ગોચરની સાથે સામ્ય છે, તેવુ જ દક્પથ અને તાપક્ષેત્રની સાથે સામ્ય છે કહ્યુ છે કે (૧) ઉદય અને અસ્ત વચ્ચેનું અન્તર, (૨) પ્રકાશક્ષેત્ર અને (૩) તાપક્ષેત્ર આ ત્રણે એકાર્થવાચી છે ૧૫૭–૧૫૮

તાપક્ષેત્રની બેઉ પ્રકારની આ પહોળાઈ અનવસ્થિત–અનિશ્ચિત છે, કેમકે દક્ષિણાયનમા તે ઘટે છે અને ઉત્તરાયણમા વધે છે, એક મુહૂર્ત્તના બે એકસઠાશમા જેટલુ ક્ષેત્ર ઓળગાય તેટલી ઉત્તરાયણમા વૃદ્ધિ અને દક્ષિણાયનમા હાનિ પ્રત્યેક મડળે થાય છે, તેથી સાડીત્રીશ મડળે એકેકો સૂર્ય એક મુહૂર્ત્તમા ગમન કરી નાકાય એટલુ ક્ષેત્ર વધારી ઘટાડી શકે છે, અને તેથી અનુક્રમે એકસો ત્રાશી મડળમા ફરીને ઉત્તરાયણ અથવા દક્ષિણાયનને છેડે બેઉ સૂર્યોએ જેટલુ ક્ષેત્ર વધાર્યું કે ઘટાડયુ હોય તે છ મુહૂર્ત્તમા ગમન કરી શકાય એટલુ જ હોય છે, કેમકે બહારના અને અદરના એમ બેઉ મડળમા પ્રાતે એક દશાશ વૃદ્ધિ કે હાનિ થાય છે ૧૫૯–૧૬૩

હવે બેઉ સૂર્ય સર્વથી અદરના મડળમા હોય છે ત્યારે, અધની જેમ પ્રકાશની પાછળ લાગેલા અધકારની આકૃતિ વિષે વિચાર કરીએ ૧૬૪

54

अस्याप्याकृतिरूर्ध्वास्यनालिकापुष्पसंस्थिता ।
तापक्षेत्रवदायाममान चास्याप्यवस्थितम् ॥ १६५ ॥
अस्त गते दिनपतौ मेरोरपि गुहादिषु ।
ध्वान्तोपलब्धेरायाम. तमसोऽपि प्रकाशवत् ॥ १६६ ॥
विष्कम्भो मेरुसंलग्ने स्यादेवं ध्वान्तचोलके ।
मन्दराद्रिपरिक्षेपदशांशे द्विगुणीकृते ॥ १६७ ॥
षट्योजनसहस्राणि चतुर्विंश शतत्रयम् ।
दशभागीकृतस्यैकयोजनस्य लवाश्च षट् ॥ १६८ ॥
लवणाम्भोधिदिशि तु विष्कम्भः तमसो भवेत् ।
अन्तर्मण्डलपरिधेः दशांशे द्विगुणीकृते ॥ १६९ ॥
स चायम् । योजनानां सहस्रास्त्रिषष्टिः सप्तदशाधिका ।
अष्टचत्वारिंशदंशा. षष्टिजा. तत्र मण्डले ॥ १७० ॥
सर्वबाह्यमण्डल तु प्राप्तयोरुष्णरोचिषो ।
तापान्धकारयो प्राग्वत् संस्थानादिनिरूपणम् ॥ १७१ ॥

इति कर्कसक्रान्तौ आतपक्षेत्रतम क्षेत्रयोः स्वरूपम् ॥

એની પણ આકૃતિ ઉર્ધ્વમુખી નાળવાળા પુષ્પ જેવી છે, એની લબાઇનુ પ્રમાણ પણ તાપક્ષેત્રની લબાઇ જેટલુંજ છે દિનપતિ સૂર્ય અસ્ત પામે છે ત્યારે મેરૂની ગુફા આદિકમા પણ અધકાર છવાઇ જતો હોવાથી એ અધકારની લબાઇ પણ પ્રકાશની લબાઈ જેટલી જ છે ૧૬૫-૧૬૬

હવે એનો વિષ્કભ એટલે એની પહોળાઈ મેરૂની આગળ મેરૂના પરિધિના બે દશાશ જેટલી છે એટલે કે છ હજાર ત્રણસો ચોવીશ પૂર્ણાક ને છ દશાશ યોજન છે, જ્યારે લવણ સમુદ્ર તરફ સર્વાભ્યન્તર મડળના પરિધિના બે દશાશ જેટલી છે એટલે કે ત્રેસઠ હજાર અને સત્તરપૂર્ણાક આઠ દશાશ યોજન છે ૧૬૭-૧૭૦

આ પ્રમાણે કર્ક સક્રાતિમા (સૂર્યના) આતપ ક્ષેત્રનુ અને અધકાર ક્ષેત્રનુ સ્વરૂપ કહ્યુ

હવે જ્યારે બેઉ સૂર્યો સર્વથી બહારના મડળમા આવે છે ત્યારે તાપ અને અધકારના આકાર આદિકનુ સ્વરૂપ તો પૂર્વવત સમજવુ ફકત સમુદ્ર તરફની પહોળાઇમા ફેર છે એ પહોળાઈ સર્વબાહ્ય મડળના પરિધિના બે દશાશ જેટલી એટલે કે ત્રેસઠ હજાર છ સો ને

किन्त्वब्धिदिशि विष्कम्भे विशेषोऽस्ति भवेत्स च।
बाह्यमण्डलपरिधेः दशांशे द्विगुणीकृते ॥ १७२ ॥
स्युः त्रिषष्टिः सहस्राणि सत्रिषष्टिश्च षट्शती।
तद्दशांशे त्रिगुणिते ध्वान्तव्यासोऽप्यसौ तदा ॥ १७३ ॥
सहस्राः पंचनवतिश्चत्वार्येव शतानि च।
चतुर्नवतियुक्तानि त्रिशदंशाश्च षष्टिजाः ॥ १७४ ॥ विशेषकम् ॥
बाह्यान्तर्मण्डलस्थार्कतापक्षेत्रानुसारतः।
वृद्धिहानिव्यतीहारः प्रकाशतमसोर्भवेत् ॥ १७५ ॥
सामीप्यात् दीप्रतेजस्त्वात् सर्वान्तर्मंडलेऽर्कयोः।
दिनातपक्षेत्रवृद्धिर्घर्मस्तीव्रस्तमोऽल्पता ॥ १७६ ॥
मन्दतेजस्तया दूरतया च बाह्यमण्डले।
निशातमःक्षेत्रवृद्धिस्तापक्षेत्राल्पता हिमम् ॥ १७७ ॥

यत्तु जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रे सर्वान्तर्मण्डलस्थे रवौ समुद्रादिशि तापक्षेत्रविष्कम्भः चतुर्नवतिः योजनसहस्राणि अष्टौ शतानि अष्टषष्ट्यधिकानि चतुरश्च दशभागान् योजनस्य उक्तः तथा ध्वान्तविष्कम्भश्च त्रिषष्टिः योजनसहस्राणि द्वे च पचचत्वारिंशदधिके योजनशते

त्रेसठ योजन छे ते वखते એज પરિધિના ત્રણ દશાંશ જેટલો એટલે કે પચાણુ હજાર ચાર સો ચોરાણુ પૂર્ણાંક એક દ્વિતીયાંશ યોજન જેટલો અન્ધકારનો વ્યાસ હોય છે ૧૭૧-૧૭૪

બહારના અને અંદરના મંડળમાં રહેલા સૂર્યના તાપક્ષેત્રને અનુસારે પ્રકાશ અને અંધકારની વૃદ્ધિ હાનિ થાય છે સર્વથી અંદરના મંડળમાં આવે ત્યારે બેઉ સૂર્યો નજીક અને તીવ્ર તેજવાળા હોવાથી દિવસના પ્રમાણની તથા આતપક્ષેત્રની વૃદ્ધિ થાય છે તેથી તીવ્ર તાપ લાગે છે અને અન્ધકાર અલ્પ રહે છે વળી બેઉ સૂર્યો સર્વબાહ્ય મંડળમાં હોય છે ત્યારે તેઓ દૂર અને મંદતેજવાળા હોવાથી રાત્રીની અને અંધકારના ક્ષેત્રની વૃદ્ધિ થાય છે, તાપક્ષેત્ર સ્વલ્પ થાય છે અને હિમ પડે છે ૧૭૫-૧૭૭

વળી જમ્બુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રમાં, સર્વથી અંદરના મંડળમાં સૂર્ય હોય છે ત્યારે સમુદ્રતરફ તાપક્ષેત્રની પહોળાઈ ચોરાણુ હજાર આઠસો અડસઠ પૂર્ણાંક ચાર દશાંશ યોજનની જે

षट् च दशभागा योजनस्यायमेव च सर्वबाह्यमण्डलस्थे रवौ तापक्षेत्र ध्वान्तक्षेत्रयोः विपर्ययेण विष्कम्भ उक्त स तु जम्बूद्वीपपरिधेरेव दशांशद्वयत्रयकल्पनया इति व्यामोहो न विधेय.। यत्तु तत्र सर्वान्तर्मण्डले उभयत. समुदितं द्वीपसम्बन्धि षष्ट्यधिक योजनशतत्रय न्यूनतया न विवक्षितं यच्च सर्वबाह्यमण्डले उभयत समुदितानि समुद्रसम्बन्धीनि षष्ट्यधिकानि षट्योजनशतानि अधिकतया न विवक्षितानि तत्र अविवक्षैव बीजम्। इत्यादिक अर्थत. उपाध्यायश्रीशान्तिचन्द्रोपज्ञजम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिवृत्तेः अवसेयम् ॥

तापक्षेत्रस्य च व्यासो यावान् स्याद्यत्र मण्डले ।
करप्रसारस्तस्यार्द्धे पूर्वतोऽपरतोऽपि च ॥ १७८ ॥
मेरोर्दिशि तु मेर्वर्द्ध यावत्तेजः प्रसर्पति ।
पाथोधिदिशि पाथोधे षड्भाग यावदर्कयो. ॥ १७९ ॥
करप्रसार ऊर्ध्वं तु योजनानां शत मत. ।
यत्तापयत एतावदूर्ध्वं निजविमानतः ॥ १८० ॥

કહી છે, તથા અધકારની પહોળાઇ ત્રેસઠ હજાર અસો પીસ્તાળીશ પૂર્ણાક છ દશાશ યોજનની જે કહી છે, અને તેથી ઉલટી રીતે તેટલીજ સર્વથી બહારના મડળમા સૂર્ય હોતે છતે તાપક્ષેત્રની તથા અન્ધકારક્ષેત્રની પહોળાઇ જે કહેલી છે–તે જમ્બૂદ્વીપની પરિધિના બે દશાશ તથા ત્રણ દશાશની કલ્પનાથી કહેલી છે માટે તે સબધમા મુઝાવુ નહિ વળી ત્યા સર્વથી અદરના મડળમા બેઉ તરફના મળીને દ્વીપ સબધી ત્રણસો સાઠ યોજન ન્યૂન નથી કહ્યા તેમજ સર્વથી બહારના મડળમા બેઉ બાજુના મળીને સમુદ્ર સબધી છસો સાઠ યોજન અધિક નથી કહ્યા–તેમા અવિવક્ષા જ કારણ સમજવુ

આ હકીકત ઉપાધ્યાય શ્રી શાતિચદ્રે કરેલી જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિની ટીકામા કહેલી છે ત્યાથી જાણી લેવી

જે મડળમા તાપક્ષેત્રનો જેટલો વ્યાસ હોય તેથી અર્ધ અર્ધ પૂર્વ અને પશ્ચિમમા સૂર્યના કિરણોનો પ્રસાર હોય ૧૭૮

બેઉ સૂર્યોનુ તેજ મેરૂ તરફ મેરૂના અર્ધભાગ સુધી ફેલાય છે, અને સમુદ્ર તરફ સમુદ્રના છઠ્ઠા ભાગ સુધી વિસ્તરે છે ૧૭૯

બેઉ સૂર્યોના કિરણો ઉચે એક સો યોજન સુધી પહોચે છે એઓ પોતાના વિમાનથી ઉચે તેટલુ ક્ષેત્ર તપાવી શકે છે ૧૮૦

शतेष्वष्टासु सूर्याभ्यामधस्तात् समभूतलम् ।
सहस्रं च योजनानामधोग्रामास्ततोऽप्यध ॥ १८१ ॥
तांश्च यावत्तापयत· प्रसरन्ति करास्ततः ।
विवस्वतोर्योजनानामष्टादश शतान्यध· ॥ १८२ ॥

सप्तचत्वारिंशदथ सहस्राणि शतद्वयम् ।
त्रिषष्टिश्च योजनानां षष्ट्यंशा एकविंशतिः ॥ १८३ ॥
करप्रसार एतावान् सर्वान्तर्मण्डलेऽर्कयोः ।
पूर्वतोऽपरतश्चाथ दक्षिणोत्तरयोः ध्रुवे ॥ १८४ ॥
त्रयस्त्रिंशत् सहस्राणि त्रयस्त्रिंश शतत्रयम् ।
योजनत्र्यंशयुक् वार्द्धौ द्वीपेऽशीतियुतं शतम् ॥ १८५ ॥
सहस्राणि पचचत्वारिंशत्स्वर्गिगिरेर्दिशि ।
साशीतियोजनशतोनान्यथाब्धेर्दिशि ध्रुवे ॥ १८६ ॥

सर्वबाह्यमण्डले तु चरतोरुष्णरोचिषोः ।
करप्रसार· एतावान् स्यात् पूर्वापरयोर्दिशोः ॥ १८७ ॥
एकत्रिंशत्सहस्राणि शतान्यष्टौ तथोपरि ।
एकत्रिंशद्योजनानि त्रिंशदंशाश्च षष्टिजाः ॥ १८८ ॥

બેઉ સૂર્યોથી આઠસો યોજન નીચે સમ પૃથ્વીતળ છે અને એથી પણ એક હજાર યોજન જેટલા નીચાણમા 'અધોગ્રામ' આવેલા છે, ત્યા સુધી બેઉ સૂર્યોના તાપના કિરણો પ્રસરે છે એટલે એમ થયુ કે બેઉ સૂર્યોના કિરણો નીચે અઢારસો યોજન સુધી પ્રસરે છે ૧૮૧-૧૮૨

સર્વથી અ દરના મ ડળમા રહેલા બેઉ સૂર્યોના કિરણોનો વિસ્તાર પૂર્વ અને પશ્ચિમમા સડતાલીશ હજાર બસો ત્રેસઠ પૂર્ણા ક ને સાત વીશાશ યોજન જેટલો છે, જ્યારે ઉત્તર અને દક્ષિણમા મેરૂપર્વત તરફ ચુમાળીશ હજાર આઠસો ને વીશ યોજન, અને સમુદ્ર તરફ તેત્રીશ હજાર ત્રણસો તેત્રીશ પૂર્ણા ક ને એક તૃતીયાશ યોજન સુધી સમુદ્રમા તથા એક સો ને એશી યોજન દ્વીપમા છે ૧૮૩-૧૮૬

સર્વથી બહારના મ ડળમા જ્યારે એ બેઉ સૂર્યો વિચરતા હોય છે ત્યારે એઓના કિરણોનો વિસ્તાર પૂર્વ અને પશ્ચિમમા એકત્રીશ હજાર આઠસો એકત્રીશ પૂર્ણા ક ને એક દ્વિતી

मेरोर्दिशि योजनानां वार्द्धौ त्रिंश शतत्रयम् ।
द्वीपे च पचचत्वारिंशत्सहस्रास्ततः परम् । १८९ ॥

त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि सत्र्यश योजनत्रयम् ।
करप्रसारो भान्वो स्याल्लवणाब्धौ शिखादिशि ॥ १९० ॥

ऊर्ध्वं तु योजनशतं तुल्य सर्वत्र पूर्ववत् ।
अष्टादश योजनानां शतान्यधस्तथैव च ॥ १९१ ॥

इति क्षेत्रविभागेन दिनरात्रिमानप्ररूपणा तत्प्रसंगादातपतमःसंस्थानादिप्ररूपणा च ॥

कृता क्षेत्रविभागेन दिनरात्रिप्ररूपणा ।
परिक्षेपमिति ब्रूम साम्प्रतं प्रतिमण्डलम् ॥ १९२ ॥

वगाह्योभयतो द्वीपे सर्वान्तर्मण्डल स्थितम् ।
साशीतियोजनशतम् द्विघ्न कार्यमिद ततः ॥ १९३ ॥

सषष्टियोजनशतत्रयं जातमिद पुनः ।
द्वीपव्यासाल्लक्षरूपाद्विशोध्यते तत. स्थितम् ॥ १९४ ॥

विष्कम्भायामतो नूनं सर्वाभ्यन्तरमण्डलम् ।
सहस्रा नवनवतिश्चत्वारिंशा च पट्शती ॥ १९५ ॥

ચાશ ચોજન છે અને મેરૂ તરફ, સમુદ્રમા ત્રણુસો ને ત્રીશ ચોજન અને દ્વીપમા પીસતાળીશ હજાર ચોજન છે લવણુ સમુદ્રમા શિખા તરફ તેત્રાશ હજાર ને ત્રણ પૂર્ણાંક ને એક તૃતીયાશ ચોજન પર્યન્ત છે વળી ઉચે એક સો ચોજન અને નીચે અઢારસો ચોજન પર્યન્ત વિસ્તાર છે ૧૮૭–૧૯૧

આ પ્રમાણે ક્ષેત્રવિભાગવડે દિવસ અને રાત્રીના પ્રમાણુની પ્રરૂપણા કરી એના પ્રસ ગથી વળી તાપ અને અ ધકારના આકાર આદિકની પ્રરૂપણા પણ કરી

હવે દરેક મ ડળે એનો પરિક્ષેપ (પરિધિ) કેટલો હોય તે કહે છે—૧૯૨

સર્વથી અ દરનુ મ ડળ દ્વીપમા ઉભયત એકસો એ શી ચોજન અવગાહીને રહેલુ છે એ રકમને બમણી કરો ત્રણુસો સાઠ ચોજન આવ્યા આ રકમ દ્વીપનો વિસ્તાર જે એક લાખ ચોજન છે તેમાથી બાદ કરો એટલે નવાણુ હજાર છસો ને ચાલીશ ચોજન આવ્યા

परिधिस्तु यथाम्नायमस्य लक्षत्रयं श्रुतम्।
सहस्रैः पचदशभिः नवाशीतिश्च साधिका ॥ १९६ ॥
सपष्टियोजनशतत्रय यत्प्रागप्राक्तम् ।
तस्य वा परिधिः कार्य. पृथगीदृग्विधस्तु स ॥ १९७ ॥
एकादश शतान्यष्टत्रिंशान्येनं विशोधयेत् ।
जम्बूद्वीपस्य परिधेः स्यादप्येव यथोदित. ॥ १९८ ॥
अथैकतः स्थित सर्वान्तरानन्तरमण्डलम् ।
अष्टचत्वारिंशदशान् सर्वान्तर्मण्डलात्मकान् ॥ १९९ ॥
द्वे योजने च त्यक्त्वार्वाक् परतोऽप्येवमेव तत् ।
एवं पंचत्रिंशदंश भवेद्योजनपंचकम् ॥ २०० ॥
ततोऽर्कयुग्मान्तरवद्वर्धन्ते प्रतिमण्डलम् ।
योजनानि पच पचत्रिंशदशाश्च विस्तृतौ ॥ २०१ ॥
ततस्तेषां परिक्षेपा ज्ञेया व्यासानुसारतः ।
स पचत्रिशदशस्य योजनपंचकस्य वा ॥ २०२ ॥
परिक्षेपः पृथक्कार्य ईदृग्रूपः स जायते ।
साधिकाष्टात्रिंशदंशयुक् सप्तदशयोजनी ॥ २०३ ॥ युग्मम् ॥

એ સર્વથી અ દરના મ ડળની લ બાઇ પહોળાઇ આવી અર્થાત્ વચ્ચેનુ અ તર આવ્યુ એ પરથી એને પરિધિ ત્રણ લાખ પ દર હજાર ને નેવાશી યોજન જેટલો થાય છે ૧૯૩–૧૯૬

અથવા આમ પણ થાય —પૂર્વોક્ત ત્રણુસો ને સાઠ યોજનનો જૂદો પરિધિ કાઢો એ અગ્યારસો ને આડત્રીશ યોજન આવશે. એને જમ્બૂદ્વીપના પરિધિમાથી બાદ કરો એટલે પણ ઉપર્યુક્ત પરિધિ આવે છે ૧૯૭–૧૯૮

હવે એક તરફથી, સર્વથી અ દરના મ ડળની પાસેનુ મ ડળ પૂર્વપશ્ચિમ, સર્વથી અ દરના મ ડળના બે યોજન અને અડતાળીશ અ શો છોડીને રહેલુ છે જેથી બે બાજુના મળીને પાચ યોજન અને પાત્રીશ અ શો થાય બન્ને સૂર્યોના અ તરની પેઠે દરેક મ ડળે પાચ યોજન ને પાત્રીશ અ શો વિસ્તારમા વધે છે એનો પરિક્ષેપ (ઘેરાવો) પણ વ્યાસને અનુસારે કાઢવો અથવા પાચ યોજન ને પાત્રીશ અ શોવાળા વ્યાસનો જ પરિક્ષેપ જૂદો કાઢો તે સત્તર યોજન અને આડત્રીશ અ શો લગભગ આવશે, પણ વ્યવહારથી એને સ પૂર્ણ અઢાર

अष्टादश योजनानि परन्तु व्यवहारत. ।
सपूर्णानि विवक्ष्यन्ते ततोऽष्टादशयोजनीम् ॥ २०४ ॥
प्राच्यप्राच्यमण्डलस्य परिक्षेपे नियोजयेत् ।
ततोऽग्र्याग्र्यमण्डलस्य परिक्षेपमितिर्भवेत् ॥ २०५ ॥ युग्मम् ॥
एव वृद्धि' परिक्षेपे यावच्चरममण्डलम् ।
ततो यथावृद्धिहानिरासर्वान्तरमण्डलम् ॥ २०६ ॥
एवं च परिधि. सर्वान्तरानन्तरमण्डले ।
लक्षत्रय पंचदशसहस्रा' सप्तयुक्शतम् ॥ २०७ ॥
तार्तीयिके मण्डले च सर्वाभ्यन्तरमण्डलात् ।
लक्षास्तिस्र. पंचदश सहस्रास्तत्वयुक्शतम् ॥ २०८ ॥
लक्षास्तिस्रोऽष्टादशैव सहस्रास्त्रिशती तथा ।
युक्तोनैः पंचदशभि सर्वान्त्ये परिधिर्भवेत् ॥ २०९ ॥

तथाहु. श्रीमलयगिरिपादा. क्षेत्रविचारबृहद्वृत्तौ ॥ एव मण्डले मण्डले आयामविष्कम्भयोः पंच पच योजनानि पचत्रिंशदेकषष्टिभागाधि-

---

યોજન કહેવાય આ અઢાર યોજનને પૂર્વપૂર્વના મ ડળના પરિધિમા ભેળવતા જવાથી આગળ-આગળના મ ડળના પરિધિનુ માપ આવે છે એવી રીતે છેક છેલ્લા મ ડળ સુધી કયા જવાથી પરિક્ષેપ વધતો જશે. અહીં જેમ વૃદ્ધિ થતી જશે તેમ સર્વથી અ દરના મ ડળ પર્યન્ત પાછા આવતા હાનિ થતી જશે ૧૯૯-૨૦૬

એ ગણત્રીએ, સર્વથી અ દરના મ ડળ પછીના મ ડળનો પરિધિ ત્રણ લાખ પ દર હજાર એકસો ને સાત યોજન આવશે, સર્વથી અ દરના મ ડળથી ત્રીજા મ ડળનો પરિધિ ત્રણ લાખ પ દર હજાર એકસો ને પચીશ યોજન આવશે અને સર્વથી છે લા મ ડળનો પરિધિ ત્રણ લાખ અઢાર હજાર ત્રણસો ને લગભગ પ દર યોજન આવશે ૨ ૭-૨૦૯

આ સ બ ધમા શ્રી મલયગિરિ આચાર્ય 'ક્ષેત્ર વિચાર' ગ્રન્થની મોટી ટીકામા કહે છે કે —

એવી રીતે પ્રત્યેક મ ડળે, મ ડળના વિસ્તારમા પાચ યોજન અને પાત્રીશ અ શ અથવા મ ડળના પરિધિમા અઢાર યોજન વધારતા વધારતા ત્યા સુધી પહોચવુ કે મ ડળનો વિસ્તાર એક લાખ છસો ને સાઠ યોજન આવે અથવા એ મ ડળનો પરિધિ ત્રણ લાખ અઢાર હજાર ત્રણસો ને લગભગ પ દર યોજન આવે અહિ પ્રત્યેક પરિધિએ અઢાર વધારતા જવાથી

कानि परिरये अष्टादश अष्टादश योजनानि परिवर्धयता तावद्वक्तव्य यावत्सर्वबाह्यमण्डलं एक योजनशतसहस्रं पद्शतानि षष्ठ्यधिकानि आयामविष्कम्भाभ्यां त्रीणि योजनशतसहस्राणि अष्टादशसहस्राणि त्रीणि शतानि पचदशोत्तराणि किंचिदूनानि परिरये इति । अत्र च यद्यपि प्रतिपरिक्षेपं अष्टादशअष्टादशवृद्धौ त्र्यशीत्यधिकशतस्य अष्टादशभि॰ गुणने चतुर्नवत्यधिकानि द्वात्रिंशच्छतानि भवन्ति एतेषां च सैकोननवतिपंचदशसहस्राधिकलक्षत्रयरूपप्रथममण्डलपरिक्षेपेण सह योगे सर्वबाह्यमण्डलपरिरयः तिस्रो लक्षा अष्टादश सहस्रा त्रिशती त्र्यशीत्युत्तरा भवन्ति । परन्तु प्रागुक्तानि सप्तदशयोजनानि साधिकयोजनसत्काष्टात्रिंशदेकभागाधिकानि प्रतिपरिरयवृद्धिरिति विभाव्यैव न्यूनपंचदशाधिकशतत्रययुक्ताष्टादशसहस्राधिकलक्षत्रयरूपः सर्वबाह्यमण्डलपरिधिः उक्तः इति सम्भाव्यते । यद्यपि अत्रापि उपरितन शतत्रयं चतुर्दशोत्तरमेव भवति तथापि उपरितनानां अष्टत्रिंशतो भागानां साधिकत्वात् न्यूनानि पंचदशैव विवक्षितानि इति सम्यग्विभावनीय गणितज्ञैः ॥

एवं कृता मण्डलानां परिक्षेपप्ररूपणा ।
गतिं प्रतिमुहूर्तं च ब्रूमहे प्रतिमण्डलम् ॥ २१० ॥

એકસો ને ત્રાશીને અઢારે ગુણવાથી બત્રીશસો ને ચોરાણુ આવે છે અને એ રકમ પ્રથમ મડળના પરિધિની ત્રણ લાખ પદર હજાર ને નેવાશીવાળી રકમમા ભેળવવાથી સર્વથી બહારના મડળનો પરિધિ ત્રણ લાખ અઢાર હજાર ત્રણસો ને ત્યાશી યોજન જેટલો થાય છે પણ સત્તર યોજન ને આડત્રીશ અશો વાળી રકમ પૂર્ણ અઢાર યોજન ગણી છે એને લીધે જ આટલો વધારો પરિધિમા આવ્યો છે પણ જો ૧૭ યોજન ને ૩૮ અશ જ પરિધિમા વધારતા જઈએ તો તો સર્વથી બહારના મડળનો પરિધિ ત્રણ લાખ અઢાર હજાર ત્રણસો ને લગભગ પદર યોજન જ આવે અહિ પણ ઉપર તો ત્રણસો ને ચૌદ યોજન થાય છે તો પણ તેની ઉપર આડત્રીશ અશો અધિક હોવાથી ત્રણસો ને લગભગ પદર કહ્યાં છે–એમ ગણિત જ્ઞોએ સમ્યગ્ રીતે વિચારી લેવુ

એવી રીતે સૂર્યના પ્રત્યેક મડળના પરિધિની પ્રરૂપણા કરી હવે એ પ્રત્યેક મડળે સૂર્યની પ્રત્યેક મુહૂર્તે ગતિ વિષે કહીએ છીએ —૨૧૦

एकैक मण्डलं ह्येकमार्तण्डेन समाप्यते ।
द्वाभ्यां किलाहोरात्राभ्यां मुहूर्त्ताः षष्टिरेतयोः ॥ २११ ॥
ततः षष्ट्या विभज्यन्ते परिक्षेपाः स्वकस्वकाः ।
एवं सर्वमण्डलानां मुहूर्त्तगतिराप्यते ॥ २१२ ॥

एवं च संक्रम्य चरतः सूर्यौ सर्वान्तर्मण्डले यदा ।
तदा प्रत्येकमेकैकमुहूर्त्तेऽसौ गतिस्तयोः ॥ २१३ ॥
नून पंच सहस्राणि योजनानां शतद्वयम् ।
एकपंचाशमेकोनत्रिंशदंशाश्च षष्टिजाः ॥ २१४ ॥ युग्मम् ॥

द्वितीयादिमण्डलेष्वप्येव परिरयैः स्वकैः ।
मुहूर्त्तगतिरानेया षष्ट्या भक्तैर्विवस्वतोः ॥ २१५ ॥
यद्वा प्रतिपरिक्षेपं योक्ताष्टादशयोजनी ।
वृद्धिः षष्ट्या विभक्तु तामूर्ध्वाधस्तद्द्वयं न्यसेत् ॥ २१६ ॥
राशिः षष्टेर्न दत्तेऽशं तत्राष्टादशलक्षण ।
ततोऽष्टादश षष्टिघ्नाः स्युः सहस्रमशीतियुक् ॥ २१७ ॥
तेषां षष्ट्या हृते भागे लब्धा अष्टादश स्फुटम् ।
एतावन्तः षष्टिभागाः किंचिदूनास्तु निश्चयात् ॥ २१८ ॥

એક સૂર્ય બે અહોરાત્રીમા એક મડળ સમાપ્ત કરે છે અને બે અહોરાત્રીના સાઠ મુહુર્તો છે તેથી તે તે મડળના પરિધિને સાઠ વડે ભાગીએ તો તે તે મડળે સૂર્યની મુહૂર્ત્તગતિ આવે છે ૨૧૧-૨૧૨

એવી રીતે સર્વથી અદરના મડળમા સક્રમીને જ્યારે બેઉ સૂર્યો ગમન કરે છે ત્યારે પ્રત્યેક મડળે એક મુહૂર્ત્તમા એઓની ગતિ ૫૨૫૧ ૨૯/૬૦ યોજન જેટલી થાય છે ૨૧૩-૨૧૪

એવી રીતે દ્વિતીયાદિક મડળોમા પણ તે તે મડળના પરિધિને સાઠે ભાગીને બેઉ સૂર્યોનુ મુહૂર્ત્તગતિનુ પ્રમાણ લાવવુ ૨૧૫

અથવા પ્રત્યેક પરિધિએ જે અઢાર યોજનની વૃદ્ધિ કહેલી છે તેને સાઠે ભાગવા ૧૮/૬૦ આવશે. ૧૮ને ૬૦ વડે ભગાય નહીં માટે, ૧૮ ને ૬૦ વડે ગુણો એટલે ૧૦૮૦ અશ

प्राच्यमण्डलमुहूर्त्तगतौ क्षिप्यन्त इत्यतः ।
यथोक्तं तत्परिमाणं भवेदेवं यथोत्तरम् ॥ २१९ ॥ युग्मम् ॥

एतव्याम्यायने सौम्यायने तु प्रतिमण्डलम् ।
अष्टादशांशाः क्षीयन्ते मुहूर्त्तीयगतौ रवेः ॥ २२० ॥

एवं च सर्ववाह्ये योजनानां पंचोत्तरं शतत्रयम् ।
सहस्राणि पंच पंचदशभागाश्च षष्टिजाः ॥ २२१ ॥

सर्वान्तिमार्वाचीने तु त्रिशती चतुरुत्तरा ।
सहस्राणि पंच सप्तपंचाशत् षष्टिजाः लवाः ॥ २२२ ॥

मुहूर्त्तगतिरित्येवं विवस्वतोः निरूपिता ।
अथ प्रपंच्यते दृष्टिपथप्राप्तिप्ररूपणा ॥ २२३ ॥

मुहूर्त्तगतिरर्कस्य या विवक्षित मण्डले ।
यच्च तस्मिन् दिनमानं द्वयमेतत् पृथग् न्यसेत् ॥ २२४ ॥

मुहूर्त्तगतिरेषाथ दिनमानेन गुण्यते ।
एकार्कस्य तदैकाहःप्रकाश्यं क्षेत्रमाप्यते ॥ २२५ ॥

આવ્યા એને ૬૦ વડે ભાગતા ૧૮ સાઠાશ આવ્યા આ રકમને પૂર્વના મ ડળની મુહૂર્ત્ત-ગતિમા ભેળવો એમ કરવાથી એનુ યથોક્ત પરિમાણુ આવશે ઉત્તરોત્તર પણુ એમ જ કરવુ ૨૧૬–૨૧૯

એવી રીતે દક્ષિણુાયનમા સમજવુ

ઉત્તરાયણુમા તો પ્રત્યેક મ ડળે સૂર્યની મુહૂર્ત્તગતિમા અઢાર અ શો ઘટતા જાય છે, અને એવી રીતે સર્વથી બહારના મ ડળમા પાચ હજાર ત્રણુસો પાચ પૂર્ણા ક ૫૬૨ સાઠાશ યોજન જેટલી સૂર્યની મુહૂર્ત્તગતિ આવે છે, અને સર્વથી બહારના મ ડળની અગાઉના મ ડ-ળમા એ મુહૂર્ત્તગતિ અઢાર સાઠાશ ઓછી એટલે કે પાચ હજાર ત્રણુસો ચાર પૂર્ણા ક સત્તાવન સાઠાશ યોજન થાય છે ૨૨૦–૨૨૨

એવી રીતે બેઉ સૂર્યોની મુહૂર્ત્તગતિ વિષે સમજણુ આપી હવે એઓની દૃષ્ટિપથપ્રાપ્તિ વિષે કહીએ છીએ ૨૨૩

વિવક્ષિત મ ડળમા સૂર્યની જે મુહૂર્ત્તગતિ હોય તે રકમ એક બાજુ મૂકો વળી તે મં-ડળમા જે દિનમાન હોય તે રકમ એક બાજુ મૂકો બેઉ રકમનો ગુણુાકાર કરો જે આવે તે

यावच्चैकाह'प्रकाश्य क्षेत्रमेकत्रमण्डले ।
तदर्धेन मनुष्याणां भवेत् दृग्गोचरो रवि॰ ॥ २२६ ॥

अथ भाव'। यावत्क्षेत्र दिनार्धेन भानु' भावयितुं क्षम॰ ।
दृश्यते तावतः क्षेत्रात् मण्डलेष्वखिलेष्वपि ॥ २२७ ॥

यथा पच सहस्राणि योजनानां शतद्वयम् ।
एकपचाशमेकोनत्रिंशदंशाश्च षष्टिजाः ॥ २२८ ॥

मुहूर्तगतिरेषा या प्रोक्ताऽभ्यन्तरमण्डले ।
गुण्यते सा दिनार्धेन मुहूर्त्तनवकात्मना ॥ २२९ ॥

सप्तचत्वारिंशदेव सहस्राणि शतद्वयम् ।
त्रिषष्टिश्च योजनानां षष्ट्यशा एकविंशतिः ॥ २३० ॥

उद्गच्छन्नियतः क्षेत्रात् भानुरस्तमयन्नपि ।
इहत्यैः दृश्यते लोकैः सर्वाभ्यन्तरमण्डले ॥ २३१ ॥

ततश्चैतत् द्विगुणितमुदयास्तान्तरं भवेत् ।
प्रकाशक्षेत्रमप्येतावदेवोभयतोऽन्वितम् ॥ २३२ ॥

तथाहुः ।

એક સૂર્ય એક દિવસમા જેટલુ ક્ષેત્ર પ્રકાશિત કરે છે તેનુ પ્રમાણ સમજવુ અને એક મ ડળે સૂર્ય જેટલુ ક્ષેત્ર એક દિવસમા પ્રકાશિત કરે છે તેથી અરધા ક્ષેત્ર જેટલા દૂર રહેલા મનુષ્યોને સૂર્ય દૃષ્ટિગોચર થાય છે આનો ભાવાર્થ એ કે અરધા દિવસમા સૂર્ય જેટલુ ક્ષેત્ર પ્રકાશિત કરે છે તેટલા ક્ષેત્રના લોકોને સૂર્ય તેટલા દૂરથી દૃષ્ટિગોચર થાય છે ૨૨૪-૨૨૭

જેમકે પાચ હજાર બસો એકાવન પૂર્ણાક ઓગણત્રીશ સાઠાશ યોજન જેટલી જે અ દર-ના મ ડળમા રહેલા સૂર્યની મુહૂર્તગતિ કહેલી છે તેને અરધા દિવસવડે એટલે કે નવ મુહૂર્ત વડે ગુણો એટલે સડતાલીશ હજાર બસો ત્રેસઠ પૂર્ણાક એકવીશ સાઠાશ યોજન આવશે. એટલા ક્ષેત્રમા રહેલા લોકોને એટલે દૂરથી સર્વથી અ દરના મ ડળમા ઉગતો તેમજ આથમતો સૂર્ય દૃષ્ટિગોચર થાય છે-દેખાય છે વળી એ રકમને બમણી કરતા જે આવે એ ઉદય અને અસ્ત વચ્ચેનુ અન્તર સમજવુ પ્રકાશક્ષેત્ર પણ એટલુ જ-એટલા યોજન (બમણુ) સમજવુ ૨૨૮-૨૩૨

रविणो उदयत्थंतर चउणवइसहस्स पणसय छव्विसा ।
बायालसट्ठिभागा कक्कडसंकतिदियहंमि ॥ २३३ ॥

एवं च　सहस्रैः सप्तचत्वारिंशता द्वितीयमण्डले ।
सैकोनाशीतिनादृश्यो योजनानां शतेन च ॥ २३४ ॥
सप्तपंचाशता षष्टिभागैरेकस्य तस्य च ।
अंशैरेकोनविंशत्या विभक्तस्यैकषष्टिधा ॥ २३५ ॥

एवं च　त्र्यशीतिः योजनान्यंशाः त्रयोविंशतिरेव च ।
षष्टिभक्तयोजनस्यैकस्य षष्टिलवस्य च ॥ २३६ ॥
एकषष्टिविभक्तस्य द्विचत्वारिंशदंशकाः ।
हानिरत्रेयमाद्यात् स्यात् पुरो हानौ ध्रुवोऽप्ययम् ॥ २३७ ॥

किं च　सर्वान्तर्मण्डलात्तार्तीयीक यत्किल मण्डलम् ।
तदेवाद्य प्रकल्प्याग्रे येषु येषु विभाव्यते ॥ २३८ ॥
दृग्मार्गस्तरणेस्तत्र तत्रैकद्व्यादिसंख्यया ।
हत्वा षट्त्रिंशतं भागं भागांस्तान् योजयेत् ध्रुवे ॥ २३९ ॥

ततश्च　पूर्वमण्डलदृग्मार्गप्राप्तिस्तेन विवर्जिता ।
खरांशोः दृक्पथप्राप्तिमानं स्यादिष्टमण्डले ॥ २४० ॥

અન્યત્ર પણ કહ્યુ છે કે કર્કસક્રાન્તિના દિવસોમા સૂર્યના ઉદય અને અસ્ત વચ્ચેનુ અન્તર ચોરાણુ હજાર પાચસો છવ્વીશ પૂર્ણાંક બેતાળીશ સાઠાશ યોજન જેટલુ છે ૨૩૩

વળી દ્વિતીય મડળમા એ સૂર્યનુ ઉદય અને અસ્ત વચ્ચેનુ અન્તર ૪૭૧૭૯ પૂર્ણ યોજન તથા ૫૭ સાઠાશ તથા તે ઉપર એક સાઠાશના ૧૯/૬૧ છે એટલે કે લગભગ ૪૭૧૭૯ ૫૭/૬૦ યોજન જેટલુ છે તે પરથી એમ સમજવાનુ કે આદ્ય મડળની ગતિમાથી લગભગ ૮૩ ૨૩/૬૦ ૪૨/૬૧ યોજન જેટલી હાનિ થઇ આગળ પણ ઉત્તરોત્તર પ્રત્યેક મડળે એટલી જ હાનિ સમજવી એટલે એ આકડો ' ધ્રુવ ' સમજવો ૨૩૪–૨૩૭

વળી, સર્વથી અભ્યન્તર મડળથી જે ત્રીજુ મડળ છે તેને જ પહેલુ કલ્પીને અગ્રે જેમા જેમા સૂર્યની દૃષ્ટિપથ-પ્રાપ્તિ ભાવવામા આવે તેમા ૧/૩૬, ૨/૩૬ આદિ રકમ ' ધ્રુવ ' ની રકમમા ભેળવતા જવી ભેળવતા જે રકમ આવે તે રકમ પૂર્વમડળના દૃષ્ટિપથની રકમમાથી બાદ કરતા જે આવે તે ઇચ્છિત મડળમા સૂર્યની દૃષ્ટિપથ પ્રાપ્તિનુ માન સમજવુ ૨૩૮–૨૪૦

यथान्तर्मण्डलात्तार्तियीके तरणिमण्डले ।
षट्त्रिंशदेकेन गुण्या स्थितो राशिस्तथैव सः ॥ २४१ ॥
ततः षट्त्रिंशदेवैते त्र्यशीत्युपरिवर्तिषु ।
योजिता भागभागेषु जातास्ते चाष्टसप्ततिः ॥ २४२ ॥
एकषष्ट्या लवैश्चैकः षष्टिभागो भवेत् स च ।
योज्यते षष्टिभागेषु शेषाः सप्तदश स्थिताः ॥ २४३ ॥
एवं च त्र्यशीतियोजनान्यंशा षष्टिजाता जिनैर्मताः ।
सप्तदशैकषष्ट्यंशा शोध्यराशिः भवत्यसौ ॥ २४४ ॥
अनेन राशिना हीने द्वितीयमण्डलाश्रिते ।
दृग्गोचरे तृतीये स्यात् मण्डले दृक्पथो रवेः ॥ २४५ ॥
एवं च सहस्रैः सप्तचत्वारिंशता पण्णवतिं श्रितैः ।
योजनानां षष्टिभागैः त्रयस्त्रिंशन्मितैः तथा ॥ २४६ ॥
एकस्य षष्टिभागस्य विभक्तस्यैकषष्टिधा ।
भागद्वयेन चोष्णांशुः दृश्यः तृतीयमण्डले ॥ २४७ ॥
एवमुक्तप्रकारेण बहिर्निष्क्रमतो रवेः ।
दृक्पथप्राप्तिविषयात् हीयते प्रतिमण्डलम् ॥ २४८ ॥

દાખલા તરીકે અભ્યન્તર મંડળથી ત્રીજુ મંડળ લ્યો. તેમા ઉપર કહ્યા પ્રમાણે 'ધ્રુવ' ની રકમમા $\frac{૧}{૬૧}$ ભેળવો એટલે ધ્રુવની રકમ લગભગ $૮૩\frac{૨૩}{૬૦}$ છે તેમા $\frac{૧}{૬૧}$ ભેળવવાથી લગભગ $૮૩\frac{૨૪}{૬૦}$ થયા આ રકમ 'શોધ્યરાશિ' થઇ (શોધ્યરાશિ એટલે બાદ કરવાની રકમ) ૨૪૧–૨૪૪

એ રકમ દ્વિતાય મંડળાશ્રિત રવિના દ્રષ્ટિપથની રકમમાથી બાદ કરવાથા તૃતીય મંડળમા સૂર્યના દ્રષ્ટિપથનુ માન આવે ૨૪૫

એટલે કે ૪૭૧૭૯ પૂર્ણ યોજન અને ૫૮ સાઠાશ જેટલી જે રકમ આપણે દ્વિતીય મંડલાશ્રિત ચોક્કસ કરી ગયા છીએ તેમાથી આ $૮૩\frac{૨૪}{૬૦}$ યોજન જેટલી શોધ્યરાશિ બાદ કરો એટલે ૪૭૦૯૬ પૂર્ણ યોજન અને ૩૪ સાઠાશ ($૪૭૦૯૬\frac{૩૪}{૬૦}\frac{૨}{૬૧}$)આવશે આટલા ક્ષેત્રમા ત્રીજે મંડળે સૂર્ય દેખાય છે ૨૪૬–૨૪૭

એવી રીતે ઉક્ત પ્રકારે બહાર નીકળતા સૂર્યના દ્દષ્ટિપથપ્રાપ્તિના વિષયમાથી મંડળે

त्र्यशीतिः साधिका क्वापि चतुरशीतिरेव च ।
साधिका सा क्वापि पंचाशीतिः साप्यधिका क्वचित् ॥ २४९ ॥
योजनानां हानिरेवं भाव्या गणितपण्डितैः ।
पूर्वोक्तगणिताम्नायात् यावत्सर्वान्त्यमण्डलम् ॥ २५० ॥
तत्र चैकत्रिंशतैव सहस्रैरष्टभिः शतैः ।
एकत्रिंशैः त्रिशता च षष्ट्यंशैः दृश्यते रविः ॥ २५१ ॥

यद्यपि आन्तरतृतीयमण्डलापेक्षया द्व्यशीत्यधिकशततमेऽस्मिन् मण्डले पूर्वोक्तकरणप्रक्रियया शोध्यराशिः पंचाशीतिः योजनानि एकादश षष्टिभागा एकस्य षष्टिभागस्य सत्काः षडेकषष्टिभागा ८६$\frac{११}{६०}$+ ($\frac{१}{६०}\times\frac{६}{६१}$) एवंरूपो जायते तथापि पूर्वोक्ताः षट्त्रिंशद्भागभागाः कलान्यूना अपि व्यवहारतः पूर्णाः विवक्षिताः । तस्मिश्च कलान्यूनत्वे अन्त्यमण्डले एकत्र पिण्डिते सति अष्टषष्टिः एकषष्टिभागाः त्रुट्यन्ति तदपसारेण पंचाशीतिः योजनानि नव षष्टिभागाः योजनस्य एकस्य षष्टिभागस्य सत्का षष्टिः एकषष्टिभागा जायन्ते ८५$\frac{९}{६०}$+($\frac{१}{६०}\times\frac{६०}{६१}$)। अयं च शोध्यराशिः सर्वबाह्यार्वाचीनमण्डलगतदृक्पथप्राप्तिपरिमाणात् यदि शोध्यते तदा यथोक्त सर्वान्त्यमण्डले दृक्पथप्राप्तिपरिमाणं भवतीति ध्येयम् ।

મડળે, ૮૩$\frac{૨૪}{૬૦}$ યોજનથી માડીને ક્યાક ૮૪ યોજન, ક્યાક એથી વધારે, ક્યાક ૮૫ યોજન અને ક્યાક ૮૫ થી સહેજ અધિક—એટલુ ઓછુ થાય છે ગણિતજ્ઞોએ પૂર્વોક્ત ગણિતના આમ્નાય પ્રમાણે છેક છેલ્લા મડળ સુધી યોજનોમા ઘટાડો કરી લેવો એ રીતે છેલ્લા મડળમા એકત્રીશ હજાર આઠસો એકત્રીશ પૂર્ણાક એક દ્વિતીયાશ યોજનથી સૂર્ય દેખાય છે ૨૪૮–૨૫૧

અહિ આપણે સર્વથી અદરના મડળથી ત્રીજા મડળને પહેલુ કલ્પીને વાત કરીએ છીએ એટલે એ અપેક્ષાએ છેલ્લુ જે ૧૮૨ મુ મડળ આવ્યુ તેમા જો કે પૂર્વોક્ત ‘ કરણ પ્રક્રિયા ’ ને લઈને શોધ્યરાશિ ૮૫+$\frac{૧૧}{૬૦}$+($\frac{૧}{૬૦}\times\frac{૬}{૬૧}$) યોજન થાય છે તો પણ પૂર્વોક્ત $\frac{૩૬}{૬૧}$ ના ભાગો અમુક કળા જેટલા ન્યૂન હોવા છતા વ્યવહારત પૂર્ણ કહ્યા છે એટલે એ કળાન્યૂનત્વ અન્ત્ય મડળમા એકત્ર થવાથી $\frac{૬૮}{૬૧}$ ત્રુટે છે તે બાદ કરવાથી ૮૫+$\frac{૯}{૬૦}$+(૬૦×$\frac{૧}{૬૧}$) યોજન શોધ્યરાશિ થાય છે આ ‘ શોધ્યરાશિ ’ ને જો ‘ સર્વથી બહારના મડળથી પૂર્વના મડળ ’ ના ‘ દૃષ્ટિપથપ્રાપ્તિપરિમાણ ’ માથી બાદ કરવામા આવે તો જવાબમા જે આવે તે યથોક્ત ‘ સર્વથી અન્ત્ય મડળ ’ ના દૃષ્ટિપથપ્રાપ્તિનુ પરિમાણ સમજવુ

पूर्वोक्तध्रुवकाद्युपपत्तिस्तु अत्र उपाध्यायश्रीशान्तिचन्द्रोपज्ञजम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रवृत्तेः अवसेया। ग्रन्थगौरवभयात् न अत्र उच्यते। इति ज्ञेयम्॥

यद्वा पचयोजनसहस्रा· पचोत्तरं शतत्रयम् ।
षष्टिभागाः पंचदश मुहूर्त्तगतिरत्र हि ॥ २५२ ॥
षण्मुहूर्त्तात्मना चैषा दिवसार्धेन गुण्यते ।
ततोऽप्येतत् दृक्प्राप्तिमान सर्वान्त्यमण्डले ॥ २५३ ॥
सर्ववाह्यार्वाक्तने तु चतुरशीतिवर्जितैः ।
द्वात्रिंशता योजनानां सहस्रैः दृश्यते रविः ॥ २५४ ॥
अंशैश्चैकोनचत्वारिंशता षष्टिसमुद्भवै· ।
एकस्य षष्टिभागस्य षष्ट्यांशैश्चैकषष्टिजैः ॥ २५५ ॥

॥ ३१९१६-$\frac{३९}{६०}$-($\frac{१}{६०}\times\frac{६०}{६१}$) योजन ॥

पचाशीति· योजनानि नवभागाश्च षष्टिजाः ।
षष्ठ्यशस्यैकस्य भागा षष्टिस्तथैकषष्टिजाः ॥ २५६ ॥
सर्वान्त्यमण्डलादर्वाचीनद्वितीयमण्डले ।
एषा वृद्धिस्ततो वृद्धौ पुरतो ध्रुवकोऽप्यसौ ॥ २५७ ॥

પૂર્વોકત 'ધ્રુવ' આદિની ઉપપત્તિ તો ઉપાધ્યાય શ્રીશાન્તિચદ્રકૃત ' જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રની ટીકા ' થી જાણુવી ગ્રન્થગૌરવના ભયથી અમે અહિ તે કહેતા નથી.

અથવા, અહિ એક મુહૂર્ત્તમા ૫૩૦૫ $\frac{૧૫}{૬૦}$ યોજન જેટલી સૂર્યની ગતિ છે તેને અરધા દિવસના છ મુહૂર્ત્તોથી ગુણુવામા આવે તો એ રીતે પણ સર્વાન્ત્ય મ ડળમા સૂર્યના દષ્ટિપથનુ પ્રમાણુ આવશે. ૨૫૧–૨૫૩

' સર્વથી બહારના મ ડળથી અ દરના મ ડળ ' મા તો ૩૧૯૧૬–$\frac{૩૯}{૬૦}$–($\frac{૧}{૬૦}\times\frac{૬૦}{૬૧}$) યોજનથી સૂર્ય દેખાય છે મતલબ કે ૮૫ પૂર્ણાંક+$\frac{૯}{૬૦}$+($\frac{૧}{૬૦}\times\frac{૬૦}{૬૧}$) યોજનની વૃદ્ધિ થાય છે સર્વથી છેલ્લા મ ડળની પહેલાના બીજા મ ડળમા એટલી વૃદ્ધિ જાણુવી અને તે પછી પણુ એટલી જ વૃદ્ધિ દરેક મ ડળે થતી આવે છે (તેથી એ રકમને ' ધ્રુવાંક રૂપ ' સમજવી) ૨૫૪–૨૫૭

सर्वबाह्यात्तृतीयादिमण्डलेष्वथ दृक्पथम् ।
ज्ञातु गुणितया षट्त्रिंशतैकद्व्यादिसख्यया ॥ २५८ ॥
ध्रुवांकात् न्यूनितेऽसौ स्यात् चेप्यराशिरनेन च ।
प्राच्यमण्डलदृग्मार्गो युक्तः स्यादिष्टमण्डले ॥ २५९ ॥
थाहि तृतीये मण्डले बाह्यात् षट्त्रिंशदेकताडिता ।
ध्रुवकात्तदवस्थैव विशोध्यते तत. स्थितम् ॥ २६० ॥
पचाशीति. योजनानि षष्टिगाश्च लवा नव ।
षष्ट्यंशस्यैकस्य लवाः चतुर्विंशतिरेव च ॥ २६१ ॥ युग्मम् ॥
द्वितीयमण्डलस्याक्षिगोचरोऽनेन सयुते ।
तृतीयमण्डले दृष्टिपथमानं भवेदिदम् ॥ २६२ ॥
योजनाना सहस्रा' स्युः द्वात्रिंशत्सैकयोजनाः ।
भागा. एकोनपचाशद्योजनस्य च षष्टिजा. ॥ २६३ ॥
एकषष्टिविभक्तस्यैकस्य षष्टिलवस्य च ।
त्रयोविंशतिरेवांशा एव सर्वत्र भावना ॥ २६४ ॥ विशेषकम् ।
एवमन्तः प्रविशतः सूर्यस्य बाह्यमण्डलात् ।
पूर्वोक्तरीत्या दृग्मार्गप्रमाणे वर्द्धिते रवे. ॥ २६५ ॥

હવે સર્વબાહ્ય મ ડળથી તૃતીય આદિક મ ડળોમા દષ્ટિપથનુ માપ જાણુના માટે છત્રીશને એક બે આદિક સ ખ્યા વડે ગુણુવાથી જે રકમ આવે એટલા એકસઠીઆ ભાગને ધ્રુવ રકમ માથી બાદ કરતા જે રકમ આવે તે રકમને પૂર્વના મ ડળના દષ્ટિપથના માપમા ઉમેરવી એટલે ઇષ્ટ મ ડળમા (સૂર્યના) દષ્ટિપથનુ માપ આવશે ૨૫૮–૨૫૯

જેમકે, બહારના મ ડળથી ત્રીજા મ ડળમા એક વડે ગુણેલી છત્રીશની રકમ (३६/६१)ને ધ્રુવાક માથી બાદ કરો એટલે પ ચાશી પૂર્ણ યોજન, નવ સાઠાશ યોજન તથા એક સાઠાશ યોજનના ચોવીશ એકસઠીઆ ભાગો–એટલુ આવશે એ બીજા મ ડળના દષ્ટિપથના માપમા ઉમેરો એટલે બત્રીશ હજાર ને એક પૂર્ણ યોજન, ઓગણુપચાસ સાઠાશ યોજન તથા એક સાઠાશ યોજનના ત્રેવીશ એકસઠાશ–એટલુ આવશે. એ ત્રીજા મ ડળના દષ્ટિપથનુ માપ આવ્યુ આ પ્રમાણે સર્વત્ર ભાવવુ. ૨૬૦–૨૬૪

એવી રીતે બહારના મ ડળથી અ દરના મ ડળમા પ્રવેશ કરતા સૂર્યના દષ્ટિપથનુ પ્રમાણુ

पचाशीति' सातिरेका संपूर्णा सैव कुत्रचित् ।
साधिका चतुरशीति॰ क्वापि सा केवला क्वचित् ॥ २६६ ॥
त्र्यशीतिः साधिका क्वापि योजनाना यथायथम् ।
सर्वान्तर्मण्डल यावद् भाव्य तच्च प्रदर्शितम् ॥ २६७॥ विशेषकम्॥

यद्यपि वाह्यतृतीयमण्डलात् द्व्यशीत्यधिकशततमे सर्वाभ्यन्तरमण्डले यथोक्तकरणेन त्र्यशीतिर्योजनानि द्वाविंशति॰ षष्टिभागा॰ योजनस्य एकस्य षष्टिभागस्य सत्काः पचत्रिंशदेकषष्टिभागाः ८३$\frac{२२}{६०}$+($\frac{१}{६०}$×$\frac{३५}{६१}$) एवं रूप॰ क्षेप्यराशिर्भवति तथापि येऽत्र ध्रुवकात् षट्त्रिंशत् यथोक्तरूपा शोधिता. ते कलया न्यूना अपि पूर्णा एव विवक्षिता॰ ततः किंचदधिक निर्गतम् तच्च अधिकं सर्वाभ्यन्तरमण्डले एकत्र पिण्डितं सत् अष्टषष्टि॰ एकषष्टिभागा भवन्ति । ततः ते भूय क्षेप्यराशौ क्षिप्यन्ते ततः जातः क्षेप्यराशिः ८३$\frac{२३}{६०}$+($\frac{१}{६०}$×$\frac{४२}{६१}$) । अस्मिश्च राशौ सर्वाभ्यन्तरानन्तरद्वितीयमण्डलगतदृक्पथपरिमाणे योजिते सति यथोक्त सर्वाभ्यन्तरमण्डले दृक्पथपरिमाण भवतीति ज्ञेयम् ॥

कथ चैव योजनानां सहस्रैः दूरगावपि ।
आसन्नाविव दृश्येते तरणी उदयास्तयोः ॥ २६७ ॥

પૂર્વોક્ત રીતિએ વધતુ જતુ છે એમા ક્ષેપ્યરાશિ એટલે જે ઉમેરવાની રકમ છે તે ક્યાક પચાશી યોજનથી જરા અધિક, કયાક પચાશી યોજન, કયાક ચોરાશી યોજનથી કઇક અધિક, કયાક વળી ચોરાશી જ યોજન અને કયાક ત્રાશી યોજનથી કઇક અધિક છે—એમ સર્વાન્તર મડળ પર્યન્ત યથાયોગ્ય ભાવવુ

જો કે બહારના ત્રીજા મડળથી સર્વાભ્યન્તરના એટલે ૧૮૨ મા મડળમા પૂર્વોક્ત ' કરણ પ્રક્રિયા ' વડે તો ૮૩ પૂર્ણ યોજન, ૨૨ સાઠાશ અને ૩૫ એકસઠીઆ અશ—એટલી ક્ષેપ્યરાશિ થાય છે તોપણ અહિં આપણે તો ' ધ્રુવાક ' માથી ઉપર કહ્યા મુજબ ૩૬ એકસઠીઆ ભાગો બાદ કર્યા છે તે એક કળા જેટલા ન્યૂન છતા પૂરા બાદ કર્યા છે—કઇક અધિક બાદ કર્યા છે તેથી તે ' અધિક ' એકત્રિત થતા સર્વથી અદરના મડળમા ૬૮ એકસઠીઆ અશ જેટલુ થાય છે અને તેથી તે ફરીથી ' ક્ષેપ્યરાશિ ' મા ભેળવતા ૮૩ પૂર્ણયોજન ૨૩ સાઠાશ અને ૪૨ એકસઠીઆ અશ—આટલો ' ક્ષેપ્યરાશિ ' થયો. આ ' ક્ષેપ્યરાશિ ' સર્વાભ્યન્તરથી બીજા

मध्याह्ने तु योजनानामष्टशत्यां स्थितावपि ।
दूरस्थाविव दृश्येते कथमुष्णत्विषौ ननु ॥ २६८ ॥

अत्रोच्यते दूरत्वेन प्रतिघातात् स्वबिम्बमहसां रवी ।
आसन्नौ सुखदृश्यत्वात् ज्ञायेते उदयास्तयोः ॥ २६९ ॥

मध्याह्ने चासन्नतया प्रसर्पत्तीव्ररश्मिभिः ।
ज्ञायेते दुर्निरीक्ष्यत्वादासन्नावपि दूरगौ ॥ २७० ॥

तथा चागमः ॥ लेस्सापडिघाएणं उग्गमणमुहूर्त्तंसि दूरे अ मूले अ दीसंति ॥ अत्र दूरे चेति द्रष्टृस्थानापेक्षया विप्रकृष्टे मूले चेति द्रष्टृप्रतीत्यपेक्षया आसन्ने इति भगवतीसूत्रशतक ८ उद्देश ८ ॥

दूरत्वादेव भूलग्नाविव तावुदयास्तयोः ।
नैकट्यादेव दृश्येते मध्याह्ने खाग्रगाविव ॥ २७१ ॥

મડળમાના દૃષ્ટિપથના માપમા ભેળવવાથી યથોક્ત સર્વાભ્યન્તર મડળમાના દૃષ્ટિમાર્ગનુ પ્રમાણ આવે છે–એમ સમજવુ

અત્ર કોઈ જિજ્ઞાસુ પ્રશ્ન કરે છે કે—બેઉ સૂર્યો ઉદયાસ્ત સમયે હજારો યોજન દૂર છતા આપણી નજીક કેમ દેખાય છે ? વળી મધ્યાહ્નને આઠસો યોજન જેટલા ઉચે છતા બહુ દૂરસ્થ જેવા કેમ દેખાય છે ?

તે પ્રશ્નનો ખુલાસો આ પ્રમાણે—ઉદયાસ્તકાળે દૂરત્વને લઈને એમના બિમ્બોના તેજનો પ્રતિઘાત થાય છે તેથી સુખે જોઈ શકાય છે તેથી જાણે એઓ નજીકમા હોય એવા દેખાય છે વળી મધ્યાહ્નને નજીક હોઇને એઓના વિસ્તરી રહેલા તીવ્ર કિરણોને લઇને દુખે જોઈ શકાતા હોવાથી (નજીકમા હોવા છતા) દૂર રહેલા હોય એમ વર્તાય છે ૨૭૦

આગમમા પણ કહ્યુ છે કે ઉદયકાળે, દૂર હોવા છતા લેશ્યાના પ્રતિઘાતને લઇને નજદીકમા હોય એવા લાગે છે, (દૂર એટલે જોનારના સ્થાનની અપેક્ષાએ દૂર, નજીક એટલે જોનારને પડની પ્રતીતિની અપેક્ષાએ નજીક) (ભગવતી સૂત્ર શતક ૮ ઉદ્દેશ ૮)

દૂર હોવાથી જ એઓ બને ઉદયાસ્તકાળે પૃથ્વીને અડીને રહેલા હોય એવા દેખાય છે, અને નજીક હોવાથી જ એઓ મધ્યાહ્ન સમયે આકાશના અગ્રભાગમા રહેલા હોય એમ દેખાય છે ૨૭૧

पचाशीति॰ सातिरेका संपूर्णा सैव कुत्रचित् ।
साधिका चतुरशीति क्वापि सा केवला क्वचित् ॥ २६६ ॥
त्र्यशीतिः साधिका क्वापि योजनानां यथायथम् ।
सर्वान्तर्मण्डल यावद् भाव्य तच्च प्रदर्शितम् ॥ २६७ ॥ विशेषकम् ॥

यद्यपि बाह्यतृतीयमण्डलात् द्व्यशीत्यधिकशततमे सर्वाभ्यन्तरमण्डले यथोक्तकरणेन त्र्यशीतिर्योजनानि द्वाविंशति॰ षष्टिभागा॰ योजनस्य एकस्य षष्टिभागस्य सत्काः पचत्रिंशदेकषष्टिभागा॰ $८३\frac{२२}{६०}+(\frac{१}{६०}\times\frac{३५}{६१})$ एवं रूपः क्षेप्यराशिर्भवति तथापि येऽत्र ध्रुवकात् षट्त्रिंशत् यथोक्तरूपा॰ शोधिता॰ ते कलया न्यूना अपि पूर्णा एव विवक्षिता॰ ततः किंचदधिक निर्गतम् तच्च अधिकं सर्वाभ्यन्तरमण्डले एकत्र पिण्डितं सत् अष्टषष्टि॰ एकषष्टिभागा भवन्ति । ततः ते भूय क्षेप्यराशौ क्षिप्यन्ते ततः जातः क्षेप्यराशिः $८३\frac{२३}{६०}+(\frac{१}{६०}\times\frac{४२}{६१})$ । अस्मिंश्च राशौ सर्वाभ्यन्तरानन्तराद्वितीयमण्डलगतदृक्पथपरिमाणे योजिते सति यथोक्तं सर्वाभ्यन्तरमण्डले दृक्पथपरिमाण भवतीति ज्ञेयम् ॥

कथ चैव योजनानां सहस्रैः दूरगावपि ।
आसन्नाविव दृश्येते तरणी उदयास्तयो ॥ २६७ ॥

પૂર્વોક્ત રીતિએ વધતુ જતુ છે એમા ક્ષેપ્યરાશિ એટલે જે ઉમેરવાની રકમ છે તે ક્યાક પચાશી યોજનથી જરા અધિક, ક્યાક પચાશી યોજન, ક્યાક ચોરાશી યોજનથી કઈક અધિક, ક્યાક વળી ચોરાશી જ યોજન અને ક્યાક ત્રાશી યોજનથી કઈક અધિક છે—એમ સર્વાન્તર મડળ પર્યન્ત યથાયોગ્ય ભાવવુ

જો કે બહારના ત્રીજા મડળથી સર્વાભ્યન્તરના એટલે ૧૮૨ મા મડળમા પૂર્વોક્ત 'કરણ પ્રક્રિયા' વડે તો ૮૩ પૂર્ણ યોજન, ૨૨ સાઠાશ અને ૩૫ એકસઠીઆ અશ—એટલી ક્ષેપ્યરાશિ થાય છે તોપણ અહિં આપણે તો 'ધ્રુવાક' માથી ઉપર કહ્યા મુજબ ૩૬ એકસઠીઆ ભાગો બાદ કર્યા છે તે એક કળા જેટલા ન્યૂન છતા પૂરા બાદ કર્યા છે—કઈક અધિક બાદ કર્યા છે તેથી તે 'અધિક' એકત્રિત થતા સર્વથી અદરના મડળમા ૬૮ એકસઠીઆ અશ જેટલુ થાય છે અને તેથી તે ફરીથી 'ક્ષેપ્યરાશિ' મા ભેળવતા ૮૩ પૂર્ણયોજન ૨૩ સાઠાશ અને ૪૨ એકસઠીઆ અશ—આટલો 'ક્ષેપ્યરાશિ' થયો આ 'ક્ષેપ્યરાશિ' સર્વાભ્યન્તરથી બીજા

मध्याह्ने तु योजनानामष्टशत्यां स्थितावपि ।
दूरस्थाविव दृश्येते कथमुष्णत्विषौ ननु ॥ २६८ ॥

अत्रोच्यते दूरत्वेन प्रतिघातात् स्वबिम्बमहसां रवी ।
आसन्नौ सुखदृश्यत्वात् ज्ञायेते उदयास्तयोः ॥ २६९ ॥

मध्याह्ने चासन्नतया प्रसर्पत्तीव्ररश्मिभि' ।
ज्ञायेते दुर्निरीक्ष्यत्वादासन्नावपि दूरगौ ॥ २७० ॥

तथा चागमः ॥ लेस्सापडिघाएणं उग्गमणमुहूत्तंसि दूरे अ मूले य
दीसंति ॥ अत्र दूरे चेति दृष्टृस्थानापेक्षया विप्रकृष्टे मूले चेति दृष्टृप्र
तीत्यपेक्षया आसन्ने इति भगवतीसूत्रशतक ८ उद्देश ८ ॥

दूरत्वादेव भूलग्नाविव तावुदयास्तयोः ।
नैकट्यादेव दृश्येते मध्याह्ने खाग्रगाविव ॥ २७१ ॥

મંડળમાના દૃષ્ટિપથના માપમા ભેળવવાથી યથોક્ત સર્વાભ્યન્તર મંડળમાના દૃષ્ટિમાર્ગનુ પ્રમાણ આવે છે–એમ સમજવુ

અત્ર કોઈ જિજ્ઞાસુ પ્રશ્ન કરે છે કે—બેઉ સૂર્યો ઉદયાસ્ત સમયે હજારો યોજન દૂર છતા આપણી નજીક કેમ દેખાય છે ? વળી મધ્યાહ્ને આઠસો યોજન જેટલા ઉંચે છતા બહુ દૂરસ્થ જેવા કેમ દેખાય છે ?

તે પ્રશ્નનો ખુલાસો આ પ્રમાણે —ઉદયાસ્તકાળે દૂરત્વને લઈને એમના બિમ્બોના તેજનો પ્રતિઘાત થાય છે તેથી સુખે જોઈ શકાય છે તેથી જાણેએઓ નજીકમા હોય એવા દેખાય છે વળી મધ્યાહ્ને નજીક હોઇને એઓના વિસ્તરી રહેલા તીવ્ર કિરણોને લઈને દુખે જોઈ શકાતા હોવાથી (નજીકમા હોવા છતા) દૂર રહેલા હોય એમ વર્તાય છે ૨૭૦

આગમમા પણ કહ્યુ છે કે ઉદયકાળે, દૂર હોવા છતા લેશ્યાના પ્રતિઘાતને લઈને નજીકમા હોય એવા લાગે છે, (દૂર એટલે જોનારના સ્થાનની અપેક્ષાએ દૂર, નજીક એટલે જોનારને પડની પ્રતીતિની અપેક્ષાએ નજીક) (ભગવતી સૂત્ર શતક ૮ ઉદ્દેશ ૮)

દૂર હોવાથી જ એઓ બને ઉદયાસ્તકાળે પૃથ્વીને અડીને રહેલા હોય એવા દેખાય છે, અને નજીક હોવાથી જ એઓ મધ્યાહ્ન સમયે આકાશના અગ્રભાગમા રહેલા હોય એમ દેખાય છે ૨૭૧

उच्चत्वं तु सर्वदाऽपि समानमेव सूर्ययोः ।
योजनानां ह्यष्टशत्या नार्वाक् न परतश्च तौ ॥ २७२ ॥

एवं दृष्टिपथप्राप्तिप्ररूपणा प्रपञ्चिता ।
अथ प्ररूपणा भान्वोः क्रमोऽर्धमण्डलस्थितेः ॥ २७३ ॥

एक मण्डलमेकेनाहोरात्रेण समाप्यते ।
द्वाभ्यामभिमुखस्थाभ्यां रविभ्यां प्रतिवादिवत् ॥ २७४ ॥

मेरोर्दक्षिणपूर्वस्यां यदा प्रथममेव हि ।
एक. सूर्य प्रविशति सर्वाभ्यन्तरमण्डलम् ॥ २७५ ॥

पश्चिमोत्तरदिग्भागे तदैवान्योऽपि भास्कर' ।
समकाल स्पर्द्धयेव सर्वान्तर्मण्डलं विशेत् ॥ २७६ ॥

इत्थ ताभ्यां प्रविशद्भ्यां व्याप्त यत्प्रथमक्षणे ।
क्षेत्रं व्यपेक्षया तस्य कल्प्यमान्तरमण्डलम् ॥ २७७ ॥

प्रथमात्तु क्षणादूर्ध्वं विवस्वतौ शनै. शनैः ।
क्रमादपसरन्तौ च सर्वाभ्यन्तरमण्डलात् ॥ २७८ ॥

બેઉ સૂર્યોની ઉચાઇ તો હમ્મેશા સમાન જ છે કેમકે એઓ આઠસો યોજનથી ઓરા યે આવતા નથી તેમ આઘા યે જતા નથી ૨૭૨

એવી રીતે બેઉ સૂર્યોની દૃષ્ટિપથપ્રાપ્તિ વિષે વિવેચન કર્યું

હવે એમના અર્ધમંડળની સ્થિતિ વિષે ૨૭૩

વાદી પ્રતિવાદીની પેઠે સામસામા રહેલા બેઉ સૂર્યો એક અહોરાત્રમા એક મડળ પૂર્ણ કરે છે ૨૭૪

જ્યારે એક સૂર્ય મેરૂથી દક્ષિણ પૂર્વમા પહેલા સર્વાભ્યન્તર મડળમા દાખલ થાય છે ત્યારે બીજો સૂર્ય પણ સ્પર્દ્ધાથી હોયની, એમ તે જ વખતે પશ્ચિમોત્તર દિશામા તે જ (પહેલા સર્વાભ્યન્તર) મડળમા દાખલ થાય છે ૨૭૫-૨૭૬

એવી રીતે પ્રવેશ કરતા તે બેઉ સૂર્યો પહેલે ક્ષણે કેટલુ ક્ષેત્ર વ્યાપ્ત કરે છે તેની અપેક્ષાએ સર્વાભ્યન્તર મડળ કલ્પવુ ૨૭૭

પહેલા ક્ષણથી આગળ ધીમે ધીમે તે બેઉ સૂર્યો અનુક્રમે સર્વાભ્યન્તર મડળમાથી પછીના મડળ સન્મુખ અપસરણ કરતા કરતા પહેલા ક્ષણમા જેટલુ ક્ષેત્ર સ્પર્શે છે તેની અ

अनन्तरबहिर्भाविमण्डलाभिमुख किल ।
सर्पन्तौ चरतश्चार ततश्च प्रथमक्षणे ॥ २७९ ॥

स्पृष्टं क्षेत्रं यदेताभ्यां तदपेक्ष्य प्रकल्पितम् ।
ज्ञेयं मण्डलतुल्यत्वात् मण्डलं न तु तात्त्विकम् ॥२८०॥ विशेषकम्॥

तथाहुः ।

रविदुगभमणवसाओ निप्पज्जइ मंडलं इह एगम् ।
तं पुण मंडलसरिस ति मडलं वुच्चइ तहा हि ॥ २८१ ॥

गिरिनिसिढनीलवतेसु उग्गयाण रवीण कक्कमि ।
पढमाओ चेव समयाओ सरणेणं जओ भमणम् ॥ २८२ ॥

तो नो निच्छयरूवं निप्पज्जइ मडलं दिणयराणम् ।
चंदाण वि एवंचिय निच्छयओ मडलाभावो ॥ २८३ ॥

मेरोर्दक्षिणपूर्वस्यामेकोऽभ्यन्तरमण्डले ।
सक्रम्य याम्यदिग्भाग यदा मेरोः प्रकाशयेत् ॥ २८४ ॥

तदापरोत्तरदिशि प्राप्तोऽभ्यन्तरमण्डलम् ।
अन्यो मेरोरुदग्भागं प्रकाशयति भानुमान् ॥ २८५ ॥

પેક્ષાએ તે મ ડળતુ ય હોવાથી તેની મ ડળ એવી કલ્પના કરવી, તે કાઇ તાત્વિક એટલે ખરે ખરૂ મ ડળ નથી ૨૭૮-૨૮૦

કહ્યુ છે કે—બે સૂર્યોના ભમવાથી અહીં એક મ ડળ થાય છે, પરતુ તે મ ડળ જેવુ હોવાથી તેને મ ડળ કહેવામા આવે છે જેમકે નિષધ અને નીલવ ત પર્વત પર કર્કમ કાન્તિમા ઉગતા સૂર્યો પ્રથમ સમયથી ગતિવડે ભ્રમણ કરે છે, અને તેથી એમનુ એ મ ડળ કહેવાય છે પણ નિશ્ચયરૂપ મ ડલ થતુ નથી એવી જ રીતે ચ દ્રોના પણ નિશ્ચય મ ડળનો અભાવ છે ૨૮૧-૨૮૩

મેરૂથી દક્ષિણ-પૂર્વે જ્યારે એક સૂર્ય અ દરના મ ડળમા દાખલ થઇને મેરૂના દક્ષિણ તરફના ભાગને પ્રકાશે છે ત્યારે બીજો સૂર્ય મેરૂથી પાશ્ચિમોત્તરે અ દરના મ ડળમા દાખલ થઈને મેરૂના ઉત્તર તરફના ભાગને પ્રકાશે છે અને તે વખતે મેરૂથી દક્ષિણે અને ઉત્તરે સર્વથી

दक्षिणोत्तरयोर्मेरोः सर्वोत्कृष्ट दिन तदा ।
रात्रिः सर्वजघन्यैषोऽहोरात्रो वत्सरेऽन्तिम ॥ २८६ ॥

अहोरात्रे नवाब्दस्य चरत प्रथमे यदि
द्वितीयस्मिन् मण्डलेऽर्कौ निष्क्रम्यान्तरमण्डलात् ॥ २८७ ॥
दाक्षिणात्यः तदा सूर्य. सर्वान्तर्मण्डलाश्रितात् ।
विनिर्गत्य दक्षिणार्धात् वायव्यां सुरभूभृत. ॥ २८८ ॥
द्वितीयस्य मण्डलस्योत्तरार्द्धं आश्रित चरन् ।
मेरोरुत्तरदिग्भाग प्रकाशयति दीपवत् ॥ २८९ ॥
औत्तराह पतंगस्तु सर्वान्तर्मण्डलाश्रितात् ।
औत्तरार्धात् विनिर्गत्य मेरो. दक्षिणपूर्वत ॥ २९० ॥
द्वितीयस्य मण्डलस्य दक्षिणार्धमुपाश्रितः ।
मेरो दक्षिणदिग्भागं प्रकाशयति लीलया ॥ २९१ ॥

चैत्रमाभ्यां च यत्स्पृष्ट तस्याह्नः प्रथमक्षणे ।
द्वितीय मण्डलं बुद्ध्या कल्प्यते तदपेक्षया ॥ २९२ ॥

एव च ऐकैकस्मिन्नहोरात्रे एकैकमर्धमण्डलम् ।
सक्रम्य सचरन्तौ तावन्यान्यव्यवहारत. ॥ २९३ ॥

મોટો દિવસ અને સર્વથી ન્હાની રાત્રી થાય છે અને તે વર્ષમા છેલ્લો અહોરાત્ર કહેવાય છે ૨૮૪-૨૮૬

પછી જ્યારે તે બન્ને સૂર્યો નવા વર્ષના પહેલા અહોરાત્રમા અદરના મડળમાથી નીકળીને બીજા મડળમા પરિક્રમણ કરે છે ત્યારે **દક્ષિણ તરફનો સૂર્ય** સર્વાભ્યન્તર મડળના દક્ષિણાર્ધમાથી નીકળીને મેરૂથી વાયવ્ય દિશામા બીજા મડળના ઉત્તરાર્ધમા દાખલ થઈ ફરતો ફરતો દીપકની જેમ મેરૂના ઉત્તર તરફના ભાગને પ્રકાશે છે, અને **ઉત્તર તરફનો સૂર્ય** સર્વાભ્યન્તર મડળના ઉત્તરાર્ધમાથી નીકળીને મેરૂથી દક્ષિણ પૂર્વે બીજા મડળના દક્ષિણાર્ધમા દાખલ થઇ મેરૂના દક્ષિણ તરફના ભાગને પ્રકાશિત કરે છે ૨૮૭-૨૯૧

(હવે) બેઉ સૂર્યોએ તે દિવસને પ્રથમ ક્ષણે જેટલુ ક્ષેત્ર સ્પર્શ્યુ તેની અપેક્ષાએ બીજુ મડળ કલ્પી લેવુ ૨૯૨

અને એવી રીતે અકેકા અહોરાત્રમા અકેક અર્ધમડળમા સક્રમીને પરસ્પર વ્યવહાર

प्रत्येकं द्वौ मुहूर्त्तैकषष्टिभागौ दिने दिने ।
क्षपयन्तौ सर्वबाह्यमण्डलावधिगच्छतः ॥ २९४ ॥ युग्मम् ॥

तस्मात्पुनः सर्वबाह्यार्वाचीनमण्डलस्थितात् ।
दक्षिणार्धात् विनिर्गत्य सर्वान्त्यमण्डलाश्रितम् ॥ २९५ ॥
उत्तरार्धं स विशति यः प्रकाशितवान् पुरा ।
रविर्मेरोर्याम्यभाग सर्वाभ्यन्तरमण्डले ॥ २९६ ॥ युग्मम् ॥

यस्तु तत्रोत्तरभागमदिदीपद्रविः पुरा ।
स सर्वबाह्यार्वाचीनमण्डलस्योत्तरार्धतः ॥ २९७ ॥
निर्गत्य दीपयेद्याम्यमर्धं सर्वान्त्यमण्डले ।
आद्य सवत्सरस्यार्धमेवमाभ्यां समाप्यते ॥ २९८ ॥ युग्मम् ॥

ततस्तौ द्वावपि रवी सौम्यायनादिमक्षणे ।
अनन्तर सर्वबाह्यात् द्वितीय मण्डलं श्रितौ ॥ २९९ ॥
उत्तरार्द्धं योऽदिदीपत् सर्वान्त्यमण्डलाश्रितम् ।
दीपयेत् सोऽत्र याम्यार्धमुत्तरार्धं ततः परम् ॥ ३०० ॥

પૂર્વક સચરતા તે બેઉ સૂર્યો દિનપ્રત્યે $\frac{2}{61}$ મુહૂર્ત્તને ખપાવતા એટલે એટલા ઓછા ઓછા ખપાવતા એકેક મડળને વ્યતિક્રમાવતા સર્વથી બહારના મડળમા આવે છે ૨૯૩-૨૯૪

આ બેઉ સૂર્યોમાથી જે સૂર્યે પહેલા સર્વાભ્યન્તર મડળમા મેરૂના દક્ષિણ ભાગને પ્રકાશિત કર્યો હતો તે સૂર્ય સર્વથી બહારના મડળથી પૂર્વના (અગાઉના) મડળના દક્ષિણાર્ધમાથી બહાર નીકળી છેલ્લા મડળના ઉત્તરાર્ધમા પ્રવેશ કરે છે અને પ્રકાશે છે વળી તે બે સૂર્યોમાથી જે સૂર્યે પૂર્વે (સર્વાભ્યન્તર મડળમા) મેરૂના ઉત્તર ભાગને પ્રકાશિત કર્યો હતો તે સૂર્ય ' સર્વથી બહારનાથી પૂર્વના ' (પ્રથમના) મડળના ઉત્તરાર્ધમાથી નીકળી છેલ્લા મડળના દક્ષિણાર્ધમા પ્રવેશ કરી દક્ષિણાર્ધને પ્રકાશિત કરે છે ૨૯૫-૨૯૮

આમ એ બેઉ સૂર્યો મળીને સવત્સરનુ પૂર્વાર્ધ (વર્ષના પહેલા છ માસ) સમાપ્ત કરે છે ૨૯૮

ત્યારપછી વળી એ બેઉ સૂર્યો ઉત્તરાયનને પહેલે ક્ષણે સર્વબાહ્યમડળથી અનન્તર એવા બીજા મડળમા આવે છે ૨૯૯

બેમાથી જેણે છેક છેલ્લા મડળના ઉત્તરાર્ધને પ્રકાશિત કર્યું હતુ તે અહીં તેના દક્ષિણાર્ધને પ્રકાશે છે અને જેણે દક્ષિણાર્ધને પ્રકાશિત કર્યું હતુ તે ઉત્તરાર્ધને પ્રકાશે છે ૩૦૦

एव पुनर्मंडलार्धमेकैकं व्यतिहारत ।
एकैकस्मिन्नहोरात्रे आक्रमन्तौ दिवाकरौ ॥ ३०१ ॥
प्रत्येक द्वौ मुहूर्त्तैकषष्टिभागौ दिनेदिने ।
वर्धयन्तौ क्रमात् प्राप्तौ सर्वाभ्यन्तरमण्डले ॥ ३०२ ॥
मण्डलेऽस्मिन् अहोरात्रे गताद्वस्यान्तिमे रवी ।
यथाऽदिदीपतामर्धे पुनः दीपयत. तथा ॥ ३०३ ॥

इति अर्धमण्डलस्थितिः ।

सूर्यवक्तव्यता चैव यथाम्नाय प्रपचिता ।
एव प्रपचयामोऽथ चन्द्रचारप्ररूपणाम् ॥ ३०४ ॥
आदौ चेत्र मण्डलाना तदवाधा तदन्तरम् ।
तच्चारश्च वृद्धिहानिप्रतिभासप्ररूपणा ॥ ३०५ ॥
अत्रानुयोगद्वाराणि पचाहुस्तत्त्ववेदिन. ।
तत्रादौ मण्डलचेत्रपरिमाण प्रतन्यते ॥ ३०६ ॥
मण्डलानि पचदश चन्द्रस्य सर्वसंख्यया ।
षट्पंचाशद्योजनैकषष्टिभागपृथून्यत. ॥ ३०७ ॥

એવી રીતે એકેક અહોરાત્રમા વારાફરતી એકેકા મ ડળાર્ધને આક્રમણ કરતા થકા તે બેઉ સૂર્યા દિનપ્રત્યે $\frac{2}{61}$ મુહૂર્ત્ત દિનમાનમા વધારતા વધારતા અનુક્રમે ઠેક અ દરના મ ડ ળમા દાખલ થાય છે અને ગત વર્ષના છેટલા અહોરાત્રમા જેમ એઓ અર્ધ મ ડળને પ્રકાશ આપતા હતા તેજ પ્રમાણે આ વખત પણ અર્ધ મ ડળને પ્રકાશ આપે છે ૩૦૧–૩૦૩

એવી રીતે સૂર્યની અર્ધમ ડળ સ્થિતિનુ સ્વરૂપ સમજાવ્યુ

આમ સૂર્ય વિષે આમ્નાય પ્રમાણે જે કહેવાનુ હતુ તે કહી દીધુ

હવે એવી જ રીતે ચન્દ્રની ગતિ વિષે કહીએ છીએ

સૂર્યના સ બ ધમા જેમ પાચ અનુયોગદ્વારો કહ્યા હતા તેમ ચન્દ્રમાના સ બ ધમા પણ તત્ત્વવેત્તાઓએ પાચ અનુયોગદ્વાર કહેલા છે અને તે આ પ્રમાણે છે —(૧) ચ દ્રમાના મ ડળોનુ ક્ષેત્ર, (૨) એઓની અબાધા, (૩) એઓનુ અ તર, (૪) એઓની ગતિ અને ૫) એઓની વૃદ્ધિહાનિનો પ્રતિભાસ ૩૦૪–૩૦૬

गुणिता पचदशभिः षट्पचाशत् भवन्ति ते ।
अष्टौ शतानि चत्वारिंशान्येकषष्टिजाः लवाः ॥ ३०८ ॥

एकषष्ट्या विभज्यन्ते योजनानयनाय ते ।
त्रयोदश योजनानि लब्धान्येतत्तु शिष्यते ॥ ३०९ ॥

सप्तचत्वारिंशदंशा योजनस्यैकषष्टिजा. ।
मण्डलानां पुनरेषामन्तराणि चतुर्दश ॥ ३१० ॥

पचत्रिंशद्योजनानि त्रिंशत्तथैकषष्टिजाः ।
लवा एकस्यैकषष्ट्यंशस्य क्षुण्णस्य सप्तधा ॥ ३११ ॥

भागाश्चत्वार एकैकमेतावदन्तरं भवेत् ।
शीतद्युतेर्मण्डलेषु तत्रोपपत्तिरुच्यते ॥ ३१२ ॥

चन्द्रमण्डलविष्कम्भे प्राग्वत्पंचदशाहते ।
शोधिते मण्डलक्षेत्रात् योजनानां चतुःशती ॥ ३१३ ॥

शेषा सप्तनवत्याढ्या ह्येकोंऽशः चैकषष्टिजः ।
विभज्यन्ते च ते चतुर्दशभिर्मंडलान्तरैः ॥ ३१४ ॥

पचत्रिंशद्योजनानि लब्धान्युद्धरिते(सप्त) हते ।
एकषष्ट्येकषष्ट्यशेनैकेन च समन्विते ॥ ३१५ ॥

એ પાચમા પહેલા " મડળોના ક્ષેત્ર " વિષે કહે છે (૧)

સર્વ મળીને ચદ્રમાના પદર મડળો છે પ્રત્યેક મડળ $\frac{૫૬}{૬૧}$ યોજન પહોળુ છે તેથી પદરે મડળનો વિસ્તાર ૧૩$\frac{૪૭}{૬૧}$ યોજન છે ૩૦૭–૩૧૦

પદર મડળો વચ્ચે ચૌદ આતરા હોય તે દરેક (આતરો) ૩૫ યોજન + $\frac{૩૦}{૬૧}$ યોજન + ($\frac{૧}{૬૧}\times\frac{૪}{૭}$) યોજન છે ૩૧૦–૩૧૨

એની ઉપપત્તિ કે યુક્તિ આ પ્રમાણે છે —

એક મડળના વિસ્તારને પૂર્વની પેઠે ૧૫ વતી ગુણો એટલે ૧૩ $\frac{૪૭}{૬૧}$ યોજન આવશે એ પદરે મડળોનો વિસ્તાર હવે સમસ્ત મડળ ક્ષેત્રનો વિસ્તાર ૫૧૦ $\frac{૪૮}{૬૧}$ યોજન છે એમાથી તે ૧૩ $\frac{૪૭}{૬૧}$ બાદ કરો એટલે ૪૯૭ $\frac{૧}{૬૧}$ યોજન રહ્યા એ ચૌદ આતરાનો કુલ વિસ્તાર છે, માટે

अष्टाविंशा चतुःशत्येतस्याश्च भजने सति ।
चतुर्दशभिराप्यन्ते त्रिंशदंशाः पुरोदिताः ॥ ३१६ ॥
शेषा अष्टौ स्थिता भाज्या भाजकाश्च चतुर्दश ।
भागाप्राप्त्यापवर्त्त्येते ततो द्वाभ्यामुभावपि ॥ ३१७ ॥
भागभागास्ततो लब्धाश्चत्वारः साप्तिका इति ।
एतच्चतुर्दशगुणं कर्तव्यं प्रथमं त्विह ॥ ३१८ ॥
पंचत्रिंशद्योजनानि चतुर्दशगुणानि वै ।
शतान्यभवंश्चत्वारि नवत्याढ्यानि येऽपि च ॥ ३१९ ॥
त्रिंशदेकषष्टिभागाश्चतुर्दशगुणीकृताः ।
जाताः शतानि चत्वारि विंशत्याढ्यानि ते त्वथ ॥ ३२० ॥
एकषष्ठ्या विभज्यन्ते योजनप्राप्तये ततः ।
लब्धा षड्योजनी शेषाश्चतुःपञ्चाशदंशकाः ॥ ३२१ ॥
सप्तभक्तस्यैकषष्टिभागस्य या चतुर्लवी ।
चतुर्दशगुणा सापि षट्पञ्चाशत् भवन्त्यमी ॥ ३२२ ॥
अष्टावेकषष्टिभागाः जायन्ते सप्तभाजिताः ।
द्वाषष्टिरेते स्युः प्राच्यचतुःपञ्चाशता युताः ॥ ३२३ ॥

---

૪૯૭ $\frac{૧}{૬૧}$ ને ૧૪ વતી ભાગો એટલે ભાગમા ૩૫ પૂર્ણ યોજન અને ૩૦$\frac{૪}{૭}$ એકસઠાશ યોજન આવશે તે આ પ્રમાણે—

૪૯૭ યોજનને ચોદે ભાગતા ભાગમા ૩૫ આવ્યા ભાજક અને ભાગનો ગુણાકાર ૪૯૦ થયો તેને ૪૯૭ માથી બાદ કરતા બાકી ૭ યોજન રહ્યા, તે રહેલા ૭ યોજનને ૬૧ વડે ગુણી એક અશ ભેળવતા ૪૨૮ અશ આવ્યા તેને ૧૪ વડે ભાગતા ૩૦ એકસઠીઆ ભાગ આવ્યા અને ૮ અશ વધ્યા તે ઉપર વધેલા આઠ અશને ચોદે ભાગતા $\frac{૮}{૧૪}$ અથવા $\frac{૪}{૭}$ આવ્યા એટલુ–૩૫ $\frac{૩૦}{૬૧}$ $\frac{૪}{૭}$ યોજન ચદ્રના દરેક મડળનુ આતરૂ સમજવુ ૩૧૩–૩૧૮

આ આવેલા આતરાને ૧૪ વડે ગુણતા પણ ઉપરનો અક આવશે તે આ પ્રમાણે—

૩૫ યોજનને ચોદે ગુણતા ૪૯૦ આવ્યા ૩૦ એકસઠીઆ ભાગને ૧૪ વડે ગુણતા ૪૨૦ આવ્યા તેને ૬૧ વડે ભાગતા ૬ યોજન આવ્યા ને ૫૪ અશ વધ્યા પછી ચાર સાતીઆ

एकषष्ट्यैषां च भागे प्राप्तं सैकांशयोजनम् ।
योज्यतेंऽशश्चांशराशौ योजन योजनेषु च ॥ ३२४ ॥

एवं च योजनानां पंचशती दशोत्तरैकषष्टिजाः ।
अष्टचत्वारिंशदशाः मण्डलक्षेत्रसंमितिः ॥ ३२५ ॥

कृतैवं मण्डलक्षेत्रपरिमाणप्ररूपणा ।
संख्याप्ररूपणां त्वेषामाहुः पंचदशात्मिकाम् ॥ ३२६ ॥

तत्र पंचमण्डलानि जम्बूद्वीपे जिना जगुः ।
शेषाणि तु दशाम्भोधौ मण्डलान्यमृतद्युते. ॥ ३२७ ॥

अबाधा तु त्रिधा प्रागवत् तत्राद्या मेर्वपेक्षया ।
ओघतो मण्डलक्षेत्राबाधाऽन्या प्रतिमण्डलम् ॥ ३२८ ॥

तृतीया तु मिथोऽबाधा शशिनोः प्रतिमण्डलम् ।
तत्रोघतोऽर्कवत् मेरो. मण्डलक्षेत्रमीरितम् ॥ ३२९ ॥

चतुश्चत्वारिंशतैव सहस्रैरष्टभिः शतैः ।
विंशत्याढ्यै. योजनानाम् इयतैवाद्यमण्डलम् ॥ ३३० ॥

ભાગને ચૌદે ગુણતા ૫૬ આવ્યા તેને સાતે ભાગતા ૮ આવ્યા તેને ૫૪ અશમા ભેળવતા ૬૨ થયા તેને એકસઠ વડે ભાગતા ૧ યોજન આવ્યો ને એક એકસઠીઓ ભાગ વધ્યો તેને ૪૯૬ મા ભેળવતા ૪૯૭ $\frac{૧}{૬૧}$ ચૌદ આતરાનુ પ્રમાણ આવ્યુ હવે આપણે મડળક્ષેત્રનો વિસ્તાર કાઢવો છે તે ૧૩ $\frac{૪૭}{૬૧}$ યોજનને ચૌદે આતરાના વિસ્તાર ૪૯૭ $\frac{૧}{૬૧}$ યોજન સાથે મેળવતા ૫૧૦ $\frac{૪૮}{૬૧}$ યોજન પ્રમાણ આવશે ૩૧૯—૩૨૫

આ પ્રમાણે ચદ્રમડળના ક્ષેત્રના પ્રમાણુની પ્રરૂપણા કરી એ ચદ્રમડળોની સખ્યા પદરની છે તેમા પાચ જમ્બૂદ્વીપમા છે અને શેષ દશ લવણ સમુદ્ર ઉપર છે ૩૨૬—૩૨૭

હવે ચદ્રના મડળોની ' અબાધા ' વિષે કહે છે— (૨)

સૂર્યના સબધમા કહી ગયા તેમ આ ચદ્રમાના સબધમા પણ અબાધા ત્રણ પ્રકારે છે (૧) ઓઘથી મેરુની અપેક્ષાએ અબાધા, (૨) પ્રત્યેક મડળે મડળક્ષેત્રની અબાધા, અને (૩) પ્રત્યેક મડળે બેઉ ચદ્રમાની પરસ્પર અબાધા ૩૨૮—૩૨૯

ઓઘથી મેરુની અપેક્ષાએ સૂર્યની પેઠે ચદ્રમાનુ મડળક્ષેત્ર કહેલુ છે એટલે તેનુ પહેલુ મડળ ચુમાળીશ હજાર આઠસો ને વીશ યોજન મેરુથી દૂર રહેલુ છે ૩૩૦

षट्त्रिंशद्योजनान्येकषष्ठ्यंशाः पञ्चविंशतिः ।
एकस्यैकषष्टिजस्य चत्वारः सप्तजा लवाः ॥ ३३१ ॥

वर्धतेऽन्तरमेतावत् प्रतिमण्डलमादिमात् ।
सर्वान्त्यमण्डलं यावत् ततो द्वितीयमण्डलम् ॥ ३३२ ॥

सप्तसहस्रैश्चतुश्चत्वारिंशता चाष्टभिः शतैः ।
षट्पंचाशैरेकषष्टिभागैस्तत्त्वमितैस्तथा ॥ ३३३ ॥

एकस्यैकषष्टिजस्य चतुर्भिः सप्तजैः लवैः ।
स्यात् मन्दरात् अन्तरितमेकतोऽपरतोऽपि च ॥३३४॥

कलापकम् ॥

सर्वबाह्यमण्डलं तु स्थितं दूरे सुमेरुतः ।
सहस्रैः पंचचत्वारिंशता त्रिंशैस्त्रिभिः शतैः ॥ ३३५ ॥

योजनानां योजनैकषष्टिभागाष्टकोज्झितैः ।
अथो मिथोऽन्तरं वक्ष्ये शशिनोः प्रतिमण्डलम् ॥ ३३६ ॥

॥ युग्मम् ॥

इन्द्वोर्मिथोऽर्कवत्सर्वान्तरंगमण्डलेऽन्तरम् ।
सहस्रा नवनवतिश्चत्वारिंशा च षट्शती ॥ ३३७ ॥

इतश्च द्वासप्ततियोजनानामेकपंचाशदंशकाः ।
एकषष्टिभवा सप्तभक्तस्यास्य लवोऽपि च ॥ ३३८ ॥

પહેલા મંડળથી માંડીને છેક છેલ્લા મંડળ સુધી દર મંડળે ૩૬ પૂર્ણ યોજન અને ૨૫$\frac{4}{7}$ એકસઠાંશ યોજન જેટલું અંતર વધતું જાય છે તેથી બીજું મંડળ ૪૪૮૫૬ પૂર્ણ યોજન અને ૨૫$\frac{4}{7}$ એકસઠાંશ યોજન જેટલું મેરૂથી બેઉ બાજુએ દૂર રહેલું છે ૩૩૧–૩૩૪

સર્વથી બહારનું મંડળ છે તે તો મેરૂથી ૪૫૩૨૯$\frac{53}{61}$ યોજન જેટલું દૂર છે ૩૩૫–૩૩૬

હવે બેઉ ચંદ્રમાનું દર મંડળે પરસ્પર અંતર કેટલું છે તે કહું છું (૩) ૩૩૬

સર્વાભ્યન્તર મંડળમાં બેઉ ચંદ્રમાનું પરસ્પર અન્તર સૂર્યોની પેઠે ૯૯૬૪૦ યોજનનું

एतावदन्तरं ग्लावो· वर्धते प्रतिमण्डलम् ।
वहिर्निष्क्रमतोरन्तर्विशतोः परिहीयते ॥ ३३९ ॥

एतच्च यत्पुरा प्रोक्तं प्रतिमण्डलमेकतः ।
अन्तरं तद् द्विगुणितं भवेत्पार्श्वद्वयोद्भवम् ॥ ३४० ॥

एव च सहस्रा नवनवतिः योजनानां शतानि च ।
द्वादशोपेतानि सप्त विभागाश्चैकषष्टिजा· ॥ ३४१ ॥

एकपंचाशदेकोश एकषष्टिलवस्य च ।
सप्तभागीकृतस्यैतत् द्वितीयमण्डलेऽन्तरम् ॥ ३४२ ॥ युग्मम् ॥

सर्वान्तिमेऽन्तरं लक्षं सषष्टीनि शतानि षट् ।
योजनानामेकषष्टिभागैः षोडशभिर्विना ॥ ३४३ ॥

अष्टांशोरुव्यासमिन्दुमण्डलं भानुमण्डलात् ।
अष्टाष्टावांकूक्षेत्रभागाः आभ्यां रुद्धास्ततोऽधिकाः ॥ ३४४ ॥

ततः षोडशभिः भागैः न्यूनं परममन्तरम् ।
सर्वान्त्यमण्डले ग्लावोरर्कयोः परमान्तरात् ॥ ३४५ ॥

છે અને પછી દર મંડળે ૭૨ પૂર્ણ યોજન અને ૫૧ $\frac{૧}{૭}$ એકસઠાંશ યોજન જેટલું અંતર ત્યાંથી બહાર નીકળતા વધે છે અને અંદર દાખલ થતા ઘટે છે ૩૩૭–૩૩૯

આ અંતર જે પૂર્વે દર મંડળે એક તરફનું કહ્યું છે તેને બમણું કરવાથી બેઉ તરફનું અંતર નીકળે છે ૩૪૦

બીજા મંડળમાં બેઉ ચંદ્રમાનું પરસ્પર અંતર પહેલા મંડળ કરતા ૭૨ યોજન વગેરે જેટલું વધારે છે એટલે ૯૯૬૪૦ યોજન+૭૨ યોજન વગેરે છે એટલે કે ૯૯૭૧૨ પૂર્ણયોજન ઉપર ૫૧ $\frac{૧}{૭}$ એકસઠાંશ યોજન છે ૩૪૧–૩૪૨

વળી એ જ પ્રમાણે સર્વથી અન્તિમ મંડળમાં બેઉ ચંદ્રોનું અન્તર ૧૦૦૬૫૯ $\frac{૪૫}{૬૧}$ યોજન છે ૩૪૩

સૂર્યના મંડળથી ચંદ્રના મંડળનો ઘેરાવો આઠ અંશ વધારે છે તેથી બેઉ ચંદ્રમાએ ક્ષેત્રના આઠ આઠ અંશો વધારે રોક્યા છે અને તેથી સર્વથી છેલ્લા મંડળમાં સૂર્યોના ઉત્કૃષ્ટ અન્તરથી બેઉ ચંદ્રમાઓનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર સોળ અંશ જેટલું ઓછું છે ૩૪૪–૩૪૫

एवं कृता चन्द्रमसोर्मिथोऽबाधाप्ररूपणा ।
साम्प्रतं मंडलचारप्ररूपणा प्रपंच्यते ॥ ३४६ ॥

परिक्षेपा मण्डलाना मुहूर्त्तगतिरत्र च ।
मण्डलार्धमण्डलयोः कालसंख्याप्ररूपणा ॥ ३४७ ॥

साधारणासाधारणमण्डलानां प्ररूपणा ।
एवं चत्वार्यनुयोगद्वाराण्यत्र जिना जगुः ॥ ३४८ ॥

विष्कम्भायामतस्तत्र सर्वाभ्यन्तरमण्डलम् ।
सहस्रा नवनवतिश्चत्वारिंशा च षट्शती ॥ ३४९ ॥

तिस्रो लक्षा पंचदश सहस्रा योजनान्यथ ।
नवाशीतिः परिक्षेपोऽधिकोऽभ्यन्तरमण्डले ॥ ३५० ॥

भावना तूभयोरपि सूर्याभ्यन्तरमण्डलवत् ॥

द्वितीयमण्डलव्यासं विभाव्योक्तानुसारतः ।
भावनीयः परिक्षेपः स चायमुपपद्यते ॥ ३५१ ॥

तिस्रो लक्षा पंचदश सहस्राणि शतत्रयम् ।
योजनान्येकोनविंशं साधिकं किंचनाथवा ॥ ३५२ ॥

એ પ્રમાણે બેઉ ચંદ્રમાની પરસ્પર અબાધાની પ્રરૂપણા કરી

હવે એઓની મંડળગતિ વિષે કંઇક કહીએ (૪) ૩૪૬

અહિં ચાર અનુયોગદ્વાર કહેલા છે (૧) મંડળોના પરિધિ એટલે ઘેરાવા, (૨) મુહૂર્તગતિ, (૩) મંડળ તેમજ અર્ધ મંડળની કાળસંખ્યા, અને (૪) સાધારણ તથા અસાધારણ મંડળો મતલબ કે એ ચાર વાના આપણે અહિં વિચારવાના છે ૩૪૭-૪૮

(૧) સર્વથી અંદરનું મંડળ ૯૯૬૪૦ યોજન લાંબુ પહોળું છે, અર્થાત્ તેટલો તે બંનેનો મધ્ય વિષ્કંભ છે અને તેથી એનો પરિધિ ૩૧૫૦૮૯ યોજન ઝાઝેરો છે આ બેઉની ભાવના તો સૂર્યના અભ્યન્તર મંડળની પેઠે જાણવી. ૩૪૯-૩૫૦

હવે બીજા મંડળનો વ્યાસ પૂર્વોક્ત અનુસાર વિચારી એનો ઘેરાવો કાઢવો તે ૩૧૫૩૧૯ યોજનથી કંઇક અધિક આવશે ૩૫૧-૩૫૨ તે આ પ્રમાણે—

पूर्वमण्डलविष्कम्भात् परमण्डलविस्तृतौ ।
द्वासप्तति योजनानि वृद्धिः प्राक् प्रत्यपादि या ॥ ३५३ ॥

तस्याः पृथक् परिक्षेप कर्त्तव्यः कोविदेन्दुना ।
द्वे शते त्रिंशदधिके योजनाना भवेदसौ ॥ ३५४ ॥

पूर्वपूर्वपरिक्षेपे यद्ययं क्षिप्यते तदा ।
परापरपरिक्षेपा भावनीया यथोत्तरम् ॥ ३५५ ॥

इयमिन्दुमण्डलानां परिक्षेपप्ररूपणा ।
मुहूर्त्तगतिमाख्यामि संप्रति प्रतिमण्डलम् ॥ ३५६ ॥

उपसंक्रान्तयोरिन्द्वोः सर्वाभ्यन्तरमण्डले ।
पञ्च पञ्च सहस्राणि योजनानां त्रिसप्ततिः ॥ ३५७ ॥

सहस्रैस्त्रयोदशभिः सप्तत्वैः सप्तभिः शते ।
छिन्नस्य योजनस्यांशशताश्च सप्तसप्तति ॥ ५५८ ॥

चतुश्चत्वारिंशदाढ्या मुहूर्त्तगतिरेषिका ।
जिज्ञास्यतेऽस्याश्चेत् बीजं श्रूयतां तर्हि भावना ॥ ३५९ ॥

इहैकैकोऽप्यमृतांशुरेकैकमर्धमण्डलम् ।
एकेनाहोरात्रेणैकमुहूर्त्ताधिक्यशालिना ॥ ३६० ॥

પૂર્વમંડળની પહોળાઇથી પશ્ચિમ મંડળની પહોળાઈમાં પૂર્વે જે ૭૨ યોજનની વૃદ્ધિ કહેલી છે તે ૭૨ યોજનનો જૂદો પરિધિ કાઢવો તે ૨૩૦ યોજન થશે. તે જ્યારે પૂર્વપૂર્વના ઘેરાવામાં ઉમેરવામાં આવે ત્યારે ઉત્તરોત્તર મંડળના ઘેરાવા આવે તે સમજી લેવા. ૩૫૩–૩૫૫

એવી રીતે ચંદ્રના મંડળોના પરિધિની વાત થઇ

હવે પ્રત્યેક મંડળે એમની મુહૂર્તગતિ વિષે કહે છે— ૩૫૬

સર્વાભ્યન્તર મંડળને વિષે સંક્રાન્ત થતા બેઉ ચંદ્રમાની ગતિ એક મુહૂર્તે ૫૦૭૩$\frac{૭૭૪૪}{૧૩૭૨૫}$ યોજન જેટલી છે ૩૫૭–૩૫૯

એનું બીજક એટલે તેટલી ગતિ કેવી રીતે આવી તે જાણવું હોય તો તેની આ પ્રમાણે ભાવના છે —

शताभ्यामेकविंशाभ्यां द्वाभ्यां छिन्नस्य निश्चितम् ।
मुहूर्त्तस्यैकादशभि॰ सार्धैर्भागै॰ प्रपूरयेत् ॥ ३६१ ॥ युग्मम् ॥

एवं शशी द्वितीयोऽपि द्वितीयमर्धमण्डलम् ।
कालेनैतावतैव द्राक् भ्रमणेन प्रपूरयेत् ॥ ३६२ ॥

सपूर्णस्य मण्डलस्य पूर्त्तिकालो यदेष्यते ।
अहोरात्रद्वयं द्वाभ्यां मुहूर्त्ताभ्यां युतं तदा ॥ ३६३ ॥

एकविंशत्यधिकाभ्यां शताभ्यां चूर्णितस्य च ।
त्रयोविंशतिरंशानां मुहूर्त्तस्य विनिर्दिशेत् ॥ ३६४ ॥ युग्मम् ॥

मण्डले पूर्त्तिकालेऽत्र प्रत्यय॰ केन चेदिति ।
त्रैराशिकेन तदपि श्रूयतां यदि कौतुकम् ॥ ३६५ ॥

भानुः लघुविमानत्वाच्छीघ्रगामितयापि च ।
षष्ठ्या मुहूर्त्तैरेक मण्डल परिपूरयेत् ॥ ३६६ ॥

तद्वैपरीत्या द्वाषष्ठ्या साग्रया तैर्विधुस्तु तत् ।
साष्टषष्टि सप्तदशशती तानि युगे तत॰ ॥ ३६७ ॥

एकचन्द्रापेक्षयार्धमण्डलानि भवन्ति हि ।
तावन्त्येव च पूर्णानि द्वयोरिन्द्वोरपेक्षया ॥ ३६८ ॥

એક ચદ્રમા એક અર્ધમડળને ૧ અહોરાત્ર, ૧ મુહૂર્ત્ત અને $\frac{૧૧\frac{૧}{૨}}{૨૨૧}$ મુહૂર્ત્ત—આટલા કાળ દરમ્યાન પુરૂ કરે છે વળી બીજો ચદ્રમા પણ બીજા અર્ધમડળને તેટલે જ સમયે પૂર્ણ કરે છે, એટલે એક સપૂર્ણ મડળને પૂર્ણ કરવાનો કાળ ૨ અહોરાત્ર, ૨ $\frac{૨૩}{૨૨૧}$ મુહૂર્ત્ત છે ૩૬૦–૩૬૪

એક મડળ પૂર્ણ કરવામા આટલો સમય લાગે છે તેની ખાત્રી શી ? એવી કોઇ શકા કરે તો તેનુ સમાધાન ત્રિરાશિની ગણત્રીએ થાય છે તે જાણવાની ઇચ્છા હોય તો સાભળો ૩૬૫

સૂર્ય ચદ્ર કરતા કાઇક નાના વિમાનવાળો તેમ જ શીઘ્ર ગતિવાળો હોવાથી તે પ્રત્યેક મડળ સાઠ મુહૂર્ત્તમા (બે અહોરાત્રિમા) પૂર્ણ કરે છે પણ ચદ્રમા તો તેના કરતા ધીમી ગતિવાળો હોવાથી બાસઠ મુહૂર્ત્તથી કઇક અધિક સમયમા પૂર્ણ કરે છે એટલાના યુગ

तथा साष्टषष्टिसप्तदशशतमानार्धमण्डलैः ।
युगान्तर्भाविभी रात्रिंदिवानां यदि लभ्यते ॥ ३६९ ॥
अष्टादशशती त्रिंशा तदा ननु किमाप्यते ।
द्वाभ्यामर्धमण्डलाभ्यामिति राशित्रय लिखेत् ॥ ३७० ॥
अन्त्येन राशिना राशौ मध्यमे गुणिते सति ।
जातः शतानि षट्त्रिंशत् सषष्टीन्येष भज्यते ॥ ३७१ ॥
साष्टषष्टिसप्तदशशतात्मकाद्यराशिना ।
अहोरात्रद्वय लब्ध चतुर्विंश शतं स्थितम् ॥ ३७२ ॥
अहोरात्रस्य च त्रिशन्मुहूर्त्ता इति ताडितम् ।
त्रिशताऽभूत् विंशतीयुक् सप्तत्रिंशच्छतात्मकम् ॥ ३७३ ॥
अस्मिन् साष्टषष्टिसप्तदशशत्या हृते द्वयम् ।
लब्धं मुहूर्त्तयो• शेषं शतं चतुरशीतियुक् ॥ ३७४ ॥
भागाप्राप्ताऽपवर्त्येते अष्टभिः भाज्यभाजकौ ।
त्रयोविंशतिरेकोऽन्यश्चैकविंशं शतद्वयम् ॥ ३७५ ॥
एषा मुहूर्त्तद्वाषष्टिः सवर्णनाय गुण्यते ।
एकविंशाभ्यां शताभ्यां ये चोपरितनाः लवाः ॥ ३७६ ॥

૧૭૬૮ થાય તેટલા જ વળી એક ચન્દ્રમાની અપેક્ષાએ અર્ધમંડળો થાય એ ચન્દ્રમાની અપેક્ષાએ વળી તેટલા જ સંપૂર્ણ મંડળો થાય. ૩૬૬—૬૮

તેથી યુગાન્તરના ૧૭૬૮ અર્ધ મંડળે જો ૧૮૩૦ અહોરાત્ર થાય તો બે અર્ધમંડળે કેટલા અહોરાત્ર થાય—એમ ત્રિરાશિમાંડીને હિસાબ કરવો એ લખવાની રીત —

૧૭૬૮ • ૧૮૩૦ ૨

આ પ્રમાણે લખી ૧૮૩૦ ને ૨ વડે ગુણતા ૩૬૬૦ આવે એને ૧૭૬૮ વડે ભાગવા, એટલે બે અહોરાત્રી આવી અને ૧૨૪ વધ્યા એ ૧૨૪ ને એક અહોરાત્રના ૩૦ મુહૂર્તે ગુણતા ૩૭૨૦ આવે એને ૧૭૬૮ વડે ભાગતા બે મુહૂર્ત આવ્યા તેના ૩૫૩૬ બાદ કરતા ૧૮૪ વધ્યા પછી ભાગ ન ચાલવાથી ૧૮૪ ને ૧૭૬૮ બંને રકમને આઠે ભાગતા $\frac{૨૩}{૨૨૧}$ થયા આમ જવાબમા ૨ અહોરાત્ર, ૨$\frac{૨૩}{૨૨૧}$ મુહૂર્ત એટલે કે ૬૨$\frac{૨૩}{૨૨૧}$ મુહૂર્ત આવ્યા ૩૬૯—૩૭૫.

त्रयोर्विंशतिरुक्ता. प्राक् ते क्षिप्यन्ते भवेत्ततः ।
त्रयोदश सहस्राणि सतत्वा सप्तशत्यपि ॥ ३७७ ॥ युग्मम् ॥

सर्वान्तर्मण्डलस्थस्य परिधिर्य. पुरोदित. ।
एकविंशत्यधिकाभ्यां शताभ्यां सोऽपि गुण्यते ॥ ३७८ ॥

जात' षट् कोटयः षण्णवति. लक्षाः स्वरूपतः ।
चतुस्त्रिंशत् सहस्राणि षट्शत्येकोनसप्तति. ॥ ३७९ ॥

सहस्रैस्त्रयोदशभि. सतत्वै सप्तभिः शतै. ।
एषां भागे हृते लब्धा मुहूर्त्तगतिरैन्दवी ॥ ३८० ॥

योजनानां सहस्राणि पञ्चोपरि त्रिसप्तति. ।
चतुश्चत्वारिंशान्यंशशतानि सप्तसप्तति. ॥ ३८१ ॥

मुहूर्त्तगतिरित्येव भाव्येन्द्वो प्रतिमण्डलम् ।
विभाज्योक्तभाजकेन प्राग्वत् परिरयं निजम् ॥ ३८२ ॥

मुहूर्त्तीयगतौ यद्वा वर्धन्ते प्रतिमण्डलम् ।
त्रियोजनी पञ्चपञ्चांशाश्च षण्णवति शता. ॥ ३८३ ॥

भागा एकयोजनस्य विभक्तस्य सहस्रकै ।
त्रयोदशमितैः सप्तशता च पंचविंशया ॥ ३८४ ॥ युग्मम् ॥

એને સવર્ણ લાવવા માટે ૨૨૧ વડે ગુણો એટલે ૧૩૭૨૫ આવશે ૩૭૬–૩૭૭

વળી સર્વાન્તર મંડળમાં રહેલા ચંદ્રમાનો પૂર્વે જે પરિધિ કહ્યો છે તેને પણ ૨૨૧ વડે ગુણો એટલે તે ૬૯૬૩૪૬૬૯ આવશે એને ૧૩૭૨૫ વડે ભાગવાથી ચંદ્રમાની મુહૂર્ત્ત ગતિ ૫૦૭૩ ૭૭૪૪/૧૩૭૨૫ યોજન આવશે ૩૭૮–૩૮૧

એવી રીતે બેઉ ચંદ્રમાની પ્રત્યેક મંડળે મુહૂર્ત્તગતિ, પૂર્વવત્ પોતાના પરિધિને ઉક્ત ભાજકથી ભાગતા જે આવે તે સમજવી ૩૮૨

અથવા તો, પ્રત્યેક મંડળે મુહૂર્ત્તગતિમાં ૩ ૯૬૫૫/૧૩૭૨૫ યોજન વધે છે એમ સમજવું ૩૮૩–૩૮૪

अत्र उपपत्तिः । योजनद्विशती त्रिंशा या वृद्धिः प्रतिमण्डलम् ।
उक्ता परिरये गुण्या सा द्विशत्यैकविंशया ॥३८५॥

भक्ता त्रयोदशसहस्रादिना राशिना च सा ।
दत्ते त्रियोजनीं शेषानंशानपि यथोदितान् ॥३८६॥ युग्मम् ॥

सर्वान्तर्मण्डले चन्द्रौ जनानां दृष्टिगोचरौ ।
सहस्रैः सप्तचत्वारिंशता त्रिषष्टियुक्तया ॥३८७॥

द्विशत्या च योजनानां एकस्य योजनस्य च ।
षष्ट्यंशैरेकविंशत्या तत्रोपपत्तिरुच्यते ॥ ३८८ ॥ युग्मम् ॥

अन्तर्मण्डलपरिधेर्दशांशे त्रिगुणीकृते ।
इन्द्वोः प्रकाशक्षेत्रं स्यात् तापक्षेत्रमिवार्कयोः ॥ ३८९ ॥

अर्धे प्रकाशक्षेत्रस्य पूर्वतोऽपरतोऽपि च ।
इन्द्वोरपि दृष्टिपथप्राप्तिः विवस्वतोरिव ॥ ३९० ॥

तथा च जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रम् ।

तयाणं इहगयस्स मणुसस्स सीयालीसाह जोअणसहस्सेहिं दोहि-यतेवठेहिं जोअणसएहि एगवीसाए सट्ठिभाएहिं जोअणस्स चदे चक्खुफासं हव्वमागच्छइ ॥

એની સમજણ આ પ્રમાણે —પ્રત્યેક મડળે ઘેરાવામા જે ૨૩૦ યોજનની વૃદ્ધિ કહી છે તેને ૨૨૧ વડે ગુણી ૧૩૭૨૫ વડે ભાગવા એટલે $૩\frac{૯૬૫૫}{૧૩૭૨૫}$ યોજન આવી રહેશે ૩૮૫-૩૮૬

સર્વાભ્યન્તર એટલે સર્વથી અદરના મડળમા હોય ત્યારે બેઉ ચદ્રમા $૪૭૨૬૩\frac{૨૧}{૬૦}$ યોજનથી લોકોને દૃષ્ટિગોચર થાય છે ૩૮૭-૩૮૮

એ કેવી રીતે તે સમજાવે છે —સર્વથી અદરના મડળના ઘેરાવાના દશાશને ત્રણ ગણો કરો એટલે જે આવશે તે સૂર્યોના તાપક્ષેત્રની પેઠે બેઉ ચદ્રમાનુ પ્રકાશક્ષેત્ર આવશે. પછી પૂર્વ અને પશ્ચિમ એમ બેઉ તરફ પ્રકાશક્ષેત્રનુ અર્ધ કરવાથી, સૂર્યોના દૃષ્ટિમાર્ગની પ્રાપ્તિની જેમ ચદ્રોના દૃષ્ટિ માર્ગની પ્રાપ્તિ આવે છે ૩૮૯-૩૯૦

આ સબધમા જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રમા કહ્યુ છે કે —

" અહિં રહેલા લોકોને બેઉ ચદ્રમા $૪૭૨૬૩\frac{૨૧}{૬૦}$ યોજનથી દૃષ્ટિગોચર થાય છે "

जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिवृत्तौ च ।

यत्तु षष्टीभागीकृतयोजनसत्कैकविंशतिभागाधिकत्वं तत्तु संप्रदाय गम्यम् । अन्यथा चन्द्राधिकारे साधिकद्वाषष्टिमुहूर्त्तप्रमाणमण्डलपूर्त्ति-कालस्य छेदराशित्वेन भणनात् सूर्याधिकारसत्कषष्टिमुहूर्त्तप्रमाणमण्डल-पूर्त्तिकालस्य छेदराशित्वेन अनुपपद्यमानत्वात् इति दृश्यते । तदत्र तत्त्वं बहुश्रुतगम्यम् ॥

पंचयोजनसहस्राः पंचविंशतियुक्शतम् ।
योजनस्य तथैकस्य पचविंशतिसयुते ॥ ३९१ ॥

त्रयोदशभिः सहस्रैः भक्तस्य सप्तभि· शतैः ।
भागा नवत्यधिकानि शतान्येकोनसप्तति· ॥ ३९२ ॥

मुहूर्त्तगतिरेपेन्दो सर्वपर्यन्तमण्डले ।
अथात्रैव दृष्टिपथप्राप्ति· विविच्यतेऽनयोः ॥ ३९३ ॥

एकत्रिंशता योजनसहस्रैरष्टभि शतैः ।
एकत्रिंशे सर्ववाह्ये दृश्येते मण्डले विधू ॥ ३९४ ॥

अत्र सूर्याधिकारोक्तम् तीसाए सट्ठिभाएहिं इत्यधिक मन्तव्यम् । इति जंम्बूद्वीपप्रज्ञप्तौ ॥

પણ એની ટીકામા કહ્યુ છે કે—"૧ યોજનના ૨૧/૬૦ જેટલુ જે અધિકપણુ કહ્યુ છે તે સપ્રદાયગમ્ય છે, નહિ તો ચદ્રના અધિકારમા કઇક અધિક એવા ૬૨ મુહૂર્ત્તમા મડળ પૂરવાના કાળને છેદરાશિપણે કહેવાથી સૂર્યના અધિકાર પરત્વે કહેલા ૬૦ મુહૂર્ત્ત જેટલા મડળપુર્ત્તિકાળને છેદરાશિપણુ પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ" એમ છે માટે અહિ તત્ત્વ શુ તે બહુશ્રુત જાણે

સર્વથી છેલ્લા મડળમા, બેઉ ચદ્રમાની મુહૂર્ત્તગતિ ૫૧૨૫ ૬૯૯૦/૧૩૭૨૫ યોજન છે અને દષ્ટિમાર્ગપ્રપ્તિ ૩૧૮૩૧ યોજને છે અર્થાત્ ૩૧૮૩૧ યોજનથી લોકોને દષ્ટિગોચર થાય છે ૩૯૧-૩૯૪

આ સબધમા જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રની ટીકામા કહ્યુ છે કે—અહિ સૂર્યના અધિકારમા કહેલા ૩૦/૬૦ અધિક જાણુવા

अत्र सर्वाभ्यन्तरसर्वबाह्यचन्द्रमण्डलयो· दृष्टिपथप्राप्तिता दर्शिता । शेषमण्डलेषु सा चन्द्रप्रज्ञप्तिबृहत्क्षेत्रसमासजम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रवृत्त्यादिग्रन्थेषु पूर्वै· कापि दर्शिता नोपलभ्यते । ततोऽत्रापि न दर्शितेति ज्ञेयम् ॥

प्रतिमण्डलमित्येवं मुहूर्त्तगतिरीरिता ।
मण्डलार्धमण्डलयो कालमानमथ ब्रुवे ॥ ३९५ ॥

नवशत्या विभक्तस्य चचत्पंचदशाढ्यया ।
विभागैर्मण्डलार्धस्य किलैकत्रिंशतोनितम् ॥ ३९६ ॥

अर्धमण्डलमेकेनाहोरात्रेण समाप्यते ।
एकैकेन शशांकेन यत्रकुत्रापि मण्डले ॥ ३९७ ॥ युग्मम् ॥

द्विचत्वारिंशदधिकैः शतैश्चतुर्भिरेव च ।
अहोरात्रस्य भक्तस्य लवैकत्रिंशताधिकौ ॥ ३९८ ॥

अहोरात्रौ पूर्त्तिकालः एकस्मिन् मण्डले विधो· ।
रविस्तु पूरयेत् पूर्णाहोरात्रद्वितयेन तत् ॥ ३९९ ॥ युग्मम् ॥

અહિં ‘ સર્વથી અંદરના ’ અને ‘ સર્વથી બહારના ’–એમ બે ચદ્રમડળોની જ દષ્ટિપથપ્રાપ્તિનુ પ્રમાણ બતાવ્યુ, બાકીના–શેષમડળોનુ નથી બતાવ્યુ કેમકે ચદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ, બૃહત્ ક્ષેત્રસમાસ, જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિસૂત્ર તથા એ ગ્રથોની ટીકા આદિકમા પૂર્વાચાર્યોએ ક્યાય પણ દેખાડેલુ લભ્ય નથી

એ પ્રમાણે ચદ્રમાની ‘ પ્રત્યેક મડળે મુહૂર્ત્તગતિ ’ વિષે કહ્યુ

હવે એઓના મડળ અને અર્ધમડળના કાળમાન વિષે કહે છે—

$\frac{૩૧}{૯૧૫}$ જેટલુ ઓછુ અર્ધમડળ કોઇપણ મડળમા રહેલો એક ચદ્રમા એક અહોરાત્રે સપૂર્ણ કરે છે ૩૯૬–૩૯૭

કોઇપણ એક આખુ મડળ પૂર્ણ કરવા ચદ્રમાને ૨$\frac{૩૧}{૪૪૨}$ અહોરાત્ર જોઈએ છીએ

[$\frac{૧}{૨}$–($\frac{૧}{૨}$×$\frac{૩૧}{૯૧૫}$) આટલુ મડળ પૂર્ણ કરવા ૧ અહોરાત્ર જોઈએ તો ૧ (આખુ) મડળ પૂર્ણ કરવા કેટલા અહોરાત્ર જોઇએ–એમ ત્રૈરાશિક રીતે ગણુતા એ જવાબ મળશે].

કોઈ પણ એક આખુ મડળ સૂર્ય બે અહોરાત્રે પૂર્ણ કરે છે ૩૯૮–૩૯૯

मण्डलार्धमण्डलयोरुक्तैवं कालसंमितिः ।
साधारणासाधारणमण्डलानि ब्रवीम्यथ ॥ ४०० ॥

प्रथम च तृतीयं च षष्ठं सप्तममष्टमम् ।
दशमैकादशे पचदशमित्यष्टमण्डली ॥ ४०१ ॥

नक्षत्रैरविरहिता सदापि तुहिनद्युतेः ।
मण्डलेष्वेषु नक्षत्राण्यपि चार चरन्ति यत् ॥ ४०२ ॥

द्वितीय च चतुर्थं च पचम नवम तथा ।
त्रीणि च द्वादशादीनि किलैषा सप्तमण्डली ॥ ४०३ ॥

ऋक्षैः सदा विरहिता मण्डलेष्वेषु नो भवेत् ।
कदापि चार ऋक्षाणामूषरेषु गवामिव ॥ ४०४ ॥

प्रथम तृतीयमेकादश पचदश तथा ।
रविचन्द्रोडुसामान्या मण्डलानां चतुष्टयी ॥ ४०५ ॥

एतेषु मण्डलेष्विन्दुः नक्षत्राणि तथा रविः ।
चारं चरन्ति सर्वेऽपि राजमार्गे जना इव ॥ ४०६ ॥

એવી રીતે ચદ્રના મ ડળ તથા અર્ધમ ડળના કાળનુ પ્રમાણ કહ્યુ

હવે એના સાધારણ તથા અસાધારણ મ ડળો વિષે કહે છે–૪૦૦

પહેલુ, ત્રીજુ, છઠ્ઠું, સાતમુ, આઠમુ, દશમુ, અગ્યારમુ અને પદરમુ—આટલા (ચદ્રના) આઠ મ ડળોમા ચદ્રને કદિ પણ નક્ષત્રોનો વિરહ હોતો નથી કેમકે એ આઠમા નક્ષત્રોનો પણ ચાર (ગમન) છે ૪૦૧–૪૦૨

બીજુ, ચોથુ, પાચમુ, નવમુ, બારમુ, તેરમુ અને ચૌદમુ—આ સાત મ ડળોમા ચદ્રમાને નક્ષત્રોનો વિરહ જ હોય છે કેમકે ત્યા નક્ષત્રોની ગતિ નથી, ઉષર ભૂમિમા ગાયો જતી નથી તેમ ૪૦૩–૪૦૪

પહેલુ, ત્રીજુ, અગ્યારમુ અને પદરમુ–એ ચાર મ ડળો સૂર્ય, ચદ્ર તેમજ નક્ષત્રો–બધાને સામાન્ય છે કેમકે એ ચારેમા સૂર્ય, ચદ્રમા તેમ જ નક્ષત્રો પણ ગમન કરે છે, રાજ માર્ગપર સર્વ લોકો ગમનાગમન કરે છે એમ ૪૦૫–૪૦૬

षष्ठादीनि पंच सूर्यचारहीनानि सर्वथा ।
शेषाणि मण्डलानीन्दोः किंचित् भानुः स्पृशेदपि ॥ ४०७ ॥
साधारणासाधारणमण्डलान्येवमूचिरे ।
सम्प्रतीन्दोः वृद्धिहानिप्रतिभासः प्ररूप्यते ॥ ४०८ ॥
अवस्थितस्वभावं हि स्वरूपेणेन्दुमण्डलम् ।
सदापि हानिः वृद्धिः वा प्रेच्यते सा न तात्त्विकी ॥ ४०९ ॥
केवल या शुक्लपक्षे वृद्धिर्हानिस्तथा परे ।
राहुविमानावरणयोगात् सा प्रतिभासते ॥ ४१० ॥
तथाहि । ध्रुवराहुः पर्वराहुः एवं राहु द्विधा भवेत् ।
ध्रुवराहोस्तत्र कृष्णतमं विमानमीरितम् ॥ ४११ ॥
तच्च चन्द्रविमानस्य प्रतिष्ठितमधस्तले ।
चतुरगुलमप्राप्तं चारं चरति सर्वदा ॥ ४१२ ॥
तेनापावृत्त्य चावृत्त्य चरत्यधः शनैः शनैः ।
वृद्धिहानिप्रतिभासः पोस्फुरीतीन्दुमण्डले ॥ ४१३ ॥

છટ્ઠુ, સાતમુ, આઠમુ, નવમુ અને દશમુ–એ પાચ ચદ્રમડળોમા સૂર્યનુ જરા પણ ગમનાગમન નથી, શેષ મડળોમા સૂર્યનુ કવચિત્ આવાગમન છે ખરૂ ૪૦૭

એટલુ ચદ્રના સાધારણાસાધારણ મડળો વિષે વિવેચન કર્યું

હવે ચદ્રની વૃદ્ધિ અને હાનિના પ્રતિભાસ વિષે કહે છે (૫) ૪૦૮

સ્વરૂપે તો ચદ્રમા હમ્મેશા અવસ્થિત સ્વભાવવાળો જ છે એની હાનિવૃદ્ધિ દેખાય છે તે ખરી હાનિવૃદ્ધિ નથી ૪૦૯

એની શુક્લ પક્ષમા વૃદ્ધિ અને કૃષ્ણપક્ષમા હાનિ દેખાય છે તે કેવળ રાહુના વિમાનના આવરણને યોગે દેખાય છે ૪૧૦

આ રાહુ વિષે એમ કહ્યુ છે કે (૧) પર્વરાહુ અને (૨) નિત્યરાહુ–એમ રાહુ બે પ્રકારના છે નિત્યરાહુનુ વિમાન એકદમ શ્યામ છે અને તે વિમાન ચદ્રમાના વિમાનની નીચે ચદ્રથી ચાર આગળ દૂર રહીને ચાલે છે, તેને આવરીને ધીમે ધીમે ચાલ્યા કરે છે તેથી જ ચદ્રમામા વૃદ્ધિહાનિનો ભાસ થાય છે ૪૧૧-૪૧૩

तथोक्तम् ।

चदस्स नेव हाणी नवि वुड्ढी वा अवट्ठिओ चदो ।
सुक्किलभावस्स पुणो दीसइ वुड्ढी य हाणि य ॥ ४१४ ॥
किन्ह राहुविमाण निच्च चदेण होइ अविरहियम् ।
चउरगुलमप्पत्त हिट्ठा चंदस्स त चरइ ॥ ४१५ ॥
तेणं वड्ढइ चदो परिहाणी वावि होइ चदस्स ॥

तत्र प्रकल्प्य द्वाषष्टिं भागान् शशांकमण्डले ।
ह्रियते पचदशभिः लभ्यतेंऽशचतुष्टयम् ॥ ४१६ ॥
एतावदाव्रियते तत् प्रत्यह भरणीभुवा ।
अहोभिः पचदशभिरेवमाव्रियतेऽखिलम् ॥ ४१७ ॥ युग्मम् ॥
द्वौ भागौ तिष्टतः शेषौ सदैवानावृतौ च तौ ।
एषा कला षोडशीति प्रसिद्धिमगमत् भुवि ॥ ४१८ ॥

कल्प्यन्तेंऽशा पंचदश विमाने राहवेऽथ सः ।
जयत्येकैकाशवृद्ध्या नीतिज्ञोऽरिमिवोडुपम् ॥ ४१९ ॥

तच्चैवम् ।

અન્યત્ર પણ એ જ ભાવાર્થની ગાથાઓ કહેલી છે, એ આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે ૪૧૪-૪૧૫

ચદ્રમાના મડળના (વિમાનના) બાસઠ ભાગ કલ્પીને એ બાસઠને પદરે ભાગે ભાગમા ૪ આવશે એટલે ચદ્રમા સદા નિત્યરાહુના વિમાનથી આવરાય છે એટલે પદર દિવસે ચદ્રમાનો $\frac{६०}{६२}$ આવરાય ફક્ત $\frac{२}{६२}$ બાકી રહ્યો તે કદિ આવરાતો નથી, સદા ખુલ્લો રહે છે અને તે ભાગ પૃથ્વીપર ચદ્રમાની સોળમી કળા તરીકે પ્રસિદ્ધ છે ૪૧૬-૪૧૮

વળી રાહુના વિમાનના ૧૫ ભાગો કલ્પીએ તો તે પોતાના તેવા એકેક ભાગની વૃદ્ધિએ કરીને તે ચદ્રમાને જીતે છે-રોકે છે-ઢાંકે છે, નીતિજ્ઞ પુરૂષ શત્રુને જીતે એમ ૪૧૯

તે આવી રીતે—

स्वीयपंचदशांशेन कृष्णप्रतिपदि ध्रुवम् ।
मुक्त्वांशौ द्वावनावार्यौ शेषषष्टेः सितत्विपः ॥ ४२० ॥

चतुर्भागात्मक पंचदशं भागं विधुंतुदः ।
आवृणोति द्वितीयायां निजभागद्वयेन च ॥ ४२१ ॥

अष्टभागात्मकौ पचदशांशौ द्वौ रुणद्धि सः ।
षष्टिं भागानित्यमायां स्वैः पंचदशभिः लवैः ॥४२२॥त्रिभिर्विशेषकम्॥

ततः शुक्लप्रतिपदि चतुर्भागात्मकं लवम् ।
एकं पंचदशं व्यक्तीकरोत्यपसरन् शनैः ॥ ४२३ ॥

द्वितीयाया द्वौ विभागौ पूर्णिमायामिति क्रमात् ।
द्वाषष्ट्यंशात्मक. सर्व. स्फुटीभवति चन्द्रमाः ॥ ४२४ ॥

इन्दोश्चतुर्लवात्मांशो यावत्कालेन राहुणा ।
पिधीयते मुच्यते च तावत्कालमिता तिथिः ॥ ४२५ ॥

इन्दोः पिधीयमानाः स्युः कृष्णाः प्रतिपदादिका. ।
तिथयो मुच्यमाना. स्यु. शुक्ला. प्रतिपदादिका. ॥ ४२६ ॥

કૃષ્ણ પક્ષના પડવાને દિવસે, ચદ્રમાના કલ્પેલા ૬૨ ભાગોમાથી ન આવરી શકાય એવા બે ભાગ છોડીને બાકીના ૬૦ ભાગોના $\frac{૧}{૧૫}$ ને એટલે કે ચાર ભાગને રાહુ પોતાના $\frac{૧}{૧૫}$ વડે આચ્છાદિત કરે છે, અને વદી બીજને દિવસે રાહુ પોતાના $\frac{૨}{૧૫}$ વડે ચદ્રમાના આઠ ભાગને આવરે છે એવી રીતે અમાવાસ્યાને દિવસે રાહુ પોતાના સર્વ ભાગોવડે એટલે કે એનુ અખિલ બિબ ચદ્રમાના સાઠ ભાગોને આવરે છે ૪૨૦–૪૨૨

પછી શુકલપક્ષની પ્રતિપદાને દિવસે તે ધીમેથી લગાર ખસીને ચદ્રના ચાર ભાગને પ્રકટ કરે છે, બીજને દિવસે ચદ્રના આઠ ભાગોને પ્રકટ કરે છે અને એવી રીતે ક્રમે ક્રમે પૂર્ણિમાને દિવસે બાસઠે ભાગોરૂપ આખો સપૂર્ણ ચદ્રમા પ્રકટ થાય છે ૪૨૩–૪૨૪

ચદ્રમાનો એ ચાર ભાગ જેટલો અશ રાહુ જેટલો કાળ આવરેલો કે ખુલ્લો રાખે છે તેટલો કાળ તે એક તિથિ કહેવાય છે રાહુ નિત્ય નિત્ય આવરતો જાય છે એવી પ્રતિપદાદિક તિથિઓ કૃષ્ણપક્ષની કહેવાય છે, અને રાહુ નિત્ય નિત્ય ખુલ્લી કરતો જાય છે એવી પ્રતિપદાદિક તિથિઓ શુકલપક્ષની કહેવાય છે ૪૨૫–૪૨૬

59

तथाहुः ।

कालेण जेण हायइ सोलसभागो तु सा तिही होइ ।
तह चेव य वुड्ढीए एवं तिहिणो समुप्पत्ती ॥ ४२७ ॥

एकोनत्रिंशता पूर्णैः मुहूर्त्तैश्च द्विषष्टिजैः ।
द्वात्रिंशता मुहूर्त्तांशैरेकैको रजनीपतेः ॥ ४२८ ॥

चतुर्धा षष्ट्यंशरूपो राहुणा छाद्यते लव ।
मुच्यते च तदैतावन्मानाः स्यु तिथयोऽखिला ॥ ४२९ ॥ युग्मम् ॥

एवं च । द्वाषष्टिभक्ताहोरात्रस्यैकषष्ट्या लवैर्मिता ।
तिथिरेव वच्यते यत्तद्युक्तमुपपद्यते ॥ ४३० ॥

तिथिमानेऽस्मिंश्च हते त्रिंशता स्याद्यथोदित ।
मासश्चान्द्र एवमपि त्रिंशत्तिथिमित खलु ॥ ४३१ ॥

ननु राहुविमानेन योजनार्धमितेन वै ।
षट्पचाशद्योजनैकषष्टिभागमितं खलु ॥ ४३२ ॥

कथमाच्छादितुं शक्यं गरीय. शशिमण्डलम् ।
लघीयसा गरीयो हि दुरावारमिति स्फुटम् ॥ ४३३ ॥

કહ્યુ છે કે —

જેટલે સમયે ચદ્રમાનો સાળમો ભાગ ઓછો થાય, કે જેટલે સમયે એ વધે તેટલા કાળપ્રમાણુ એક તિથિ થાય આ પ્રમાણે તિથિની ઉત્પત્તિ છે ૪૨૭

રાહુ ચદ્રમાનો ઉપરોક્ત ચાર ભાગ જેટલો અશ ૨૯ ૩૨/૬૨ મુહૂર્ત્ત પર્યન્ત આવરેલો કે ખુલ્લો રાખે છે એટલે સર્વ તિથિઓનુ એ જ પ્રમાણુ સમજવુ અને એવી રીતે એક અહોરાત્રના ૬૧/૬૨ જેવડી તિથિ કહેવાય છે તે યુક્ત જ છે ૪૨૮–૪૩૦

તિથિના આ પ્રમાણુને ત્રીશે ગુણુવાથી એટલે કે આ પ્રમાણુની ત્રીશ તિથિઓનો એક ચાદ્રમાસ થાય છે ૪૩૧

અહિ કોઈ એવી શકા ઉપસ્થિત કરે કે–“ અરધા યોજન જેવડુ જ રાહુનુ વિમાન છે તે ૫૬/૬૧ યોજન પ્રમાણુ (એટલે કે પોતાથી લગભગ બમણુ મ્હોટુ) એવુ ચદ્રમાનુ વિમાન કેવી રીતે આવરી શકે ? ન્હાની વસ્તુથી મ્હોટી વસ્તુ ન આવરી શકાય એ વાત પ્રકટ રીતે સમજાય એવી છે ” ૪૩૨–૪૩૩

एवमुत्तरयन्त्यत्र केचित् प्राक्तनपरिडताः ।
लघीयसोऽप्यस्य कान्तिजालैरत्यन्तमेचकैः ॥ ४३४ ॥
आच्छाद्यते महदपि शशिबिम्बं प्रसृत्वरैः ।
दावानलोच्छलद्धूमस्तोमैरिव नभोऽङ्गणम् ॥ ४३५ ॥ युग्मम् ॥

अन्ये त्वभिदधुः धीराः योजनार्धं यदुच्यते ।
मान ग्रहविमानस्य तदेतत्प्रायिकं ततः ॥ ४३६ ॥
योजनायामविष्कम्भं तत् द्वात्रिंशांशमेदुरम् ।
स्वर्भाणुमण्डलं तेन विधुराव्रियते सुखम् ॥ ४३७ ॥

तथा चाहुः ।

आयामो विक्खंभो जोअणमेगं तु तिगुणिओ परिही ।
अड्ढाइज्जधणुसया राहुस्स विमाणबाहल्लम् ॥ ४३८ ॥

सग्रहण्यादर्शे प्रक्षेपगाथेयं दृश्यते ॥

भगवतीवृत्तावपि एतस्याश्चालनाया एवं प्रत्यवस्थानम् । यदिदं ग्रहविमानमर्धयोजनप्रमाणमिति तत् प्रायिकम् । ततश्च राहोः ग्रहस्य उक्ताधिकप्रमाणमपि विमान संभाव्यते । अन्ये पुनराहुः लघीयसोऽपि राहुविमानस्य महता तमिस्रजालेन तदाव्रियते । इति भगवतीसूत्रवृत्तौ १२ शतके पंचमोद्देशके । तत्त्व तु केवलिनो विदन्ति ॥

આના ખુલાસામા

કેટલાક પ્રાચીન વિદ્વાનો એમ કહે છે કે રાહુનુ વિમાન જો કે ન્હાનુ છે તોપણ એના અત્યન્ત શ્યામ રગના વિસ્તૃત કાન્તિના સમૂહથી તે મ્હોટુ એવુ પણ ચદ્રબિમ્બ ઢકાઇ જાય છે, જેમ દાવાનળથી ઉછળેલા ધુમાડાના સમૂહવડે આકાશમડળ ઢકાઇ જાય છે એમ. ૪૩૪–૪૩૫

કેટલાક પડિતો વળી એમ કહે છે કે ગ્રહના વિમાનનુ પ્રમાણ અર્ધ યોજન કહ્યુ છે ત્યા 'પ્રાય અર્ધ યોજન' સમજવુ રાહુનુ વિમાન તો એક યોજન લાબુ પહોળુ અને બત્રીશ ભાગ જેટલુ જાડુ સમજવુ તેથી તે ચદ્રના બિમ્બને સુખેથી ઢાકી શકે ૪૩૬–૪૩૭ સગ્ર હણીની પ્રતમા આ (૪૩૮ મી) પ્રક્ષેપ ગાથા દેખાય છે તેમા કહ્યુ છે કે "રાહુના વિમાનની

कदाचित् ग्रहण इव विमानमुपलभ्यते ।
वृत्ताकृति ध्रुवराहोः कदाचित् न तथा च किम् ॥ ४३९ ॥

दिनेषु येषु तमसाभिभूतः स्यात् भृश शशी ।
तेषूपलभ्यते वृत्त विमानमस्य येषु च ॥ ४४० ॥

शशी विशुद्धकान्तित्वात् तमसा नाभिभूयते ।
वृत्त विमानं नैतस्य दिनेषु तेषु दृश्यते ॥ ॥ ४४१ ॥ युग्मम् ॥

तथोक्तम् ।

वट्टच्छेओ कइवइ दिवसे ध्रुवराहुणो विमाणस्स ।
दिसइ पर न दिसइ जह गहणे पव्वराहुस्स ॥ ४४२ ॥

अच्चत्थं न हि तमसाभिभूय तेजं ससी विसुज्झन्तो ।
तेण न वट्टच्छेओ गहणे उ तमोतमो बहुलो ॥ ४४३ ॥

इति भगवतीवृत्तौ ॥

લ બાઇ પહોળાઈ એક યોજનની છે, એથી ત્રણુ ગણો એનો પરિધિ છે અને અઢીસો ધનુષ્ય પ્રમાણુ એની જાડાઇ છે " ૪૩૮ ભગવતીસૂત્રની ટીકામા પણુ ઉલ્લેખ છે કે–' ગ્રહના વિમાનનુ પ્રમાણુ અર્ધ યોજન કહ્યુ છે તે પ્રાય સમજવુ અને તેથી રાહુગ્રહના વિમાનનુ પ્રમાણુ અધિક પણ સ ભવે છે "

કેટલાકો વળી એમ કહે છે કે રાહુનુ વિમાન લઘુ છે પણુ એના અન્ધકારનો સમૂહ મહોટો છે તેથી ચ દ્રમ ડળ ઢ કાઇ જાય છે એ પ્રમાણે ભગવતીસૂત્રની ટીકામા બારમા શતકના પાચમા ઉદ્દેશામા કહ્યુ છે તત્વ કેવળીગમ્ય

અહિ કોઇ વળી એક બીજી શ કા કરે છે કે " ગ્રહણુસમયની પેઠે કોઇક વખતે ધ્રુવ રાહુનું વિમાન ગોળ દેખાય છે અને કોઇક વખતે એવુ નથી દેખાતુ તેનું શુ કારણુ ? " ૪૩૯

એનો ખુલાસો એ છે કે—" જે દિવસોમા ચ દ્ર રાહુથી અત્યન્ત પરાભવ પામેલો હોય તે દિવસોમા એ રાહુનુ વિમાન ગોળ દેખાય છે, પણુ જ્યારે ચ દ્રમા તેજસ્વી કાન્તિવાળો હોય ત્યારે રાહુ એનો પરાભવ કરી શકતો નથી અને તેથી એનું વિમાન ગોળ દેખાતુ નથી " ૪૪૦–૪૪૧

ભગવતીસૂત્રની વૃત્તિમા પણુ શિષ્યે આવી જ શ કા કરેલી છે તેનો ઉત્તર પણુ આચાર્યે આ જ ભાવાર્થનો આપેલો છે ૪૪૨–૪૪૩ વાળી બેઉ ગાથાઓનો એ જ ભાવાર્થ છે

यदा तु लेश्यामावृण्वन् पर्वराहु व्रजत्यध. ।
पुष्पदन्तमण्डलयोः यथोक्तकालमानतः ॥ ४४४ ॥
तदा भवत्युपरागो यथार्हं चन्द्रसूर्ययोः
जनैः ग्रहणमित्यस्य प्रसिद्धिः परिभाव्यते ॥ ४४५ ॥ युग्मम् ॥

जघन्यतस्तत्र षण्णां मासामन्ते शशिग्रहः ।
उत्कर्षतो द्विचत्वारिंशतो मासामतिक्रमे ॥ ४४६ ॥
मासैर्जघन्यत· षड्भिर्जायते तरणिग्रहः ।
संवत्सरैरष्टचत्वारिंशतोत्कर्षतः पुन. ॥ ४४७ ॥

यदा स्वर्भाणुरागच्छन् गच्छन् वा पुष्पदन्तयो· ।
लेश्यामावृणुयात्तर्हि वदन्ति मनुजा भुवि ॥ ४४८ ॥
चन्द्रो रविर्वा तमसा गृहीत इति यद्यथ ।
लेश्यामावृत्य पार्श्वेन गच्छत्यर्कशशांकयोः ॥ ४४९ ॥
तदा वदन्ति मनुजा रविणा शशिनाथवा ।
राहोः कुक्षिर्भिन्न इति यदा पुनर्विधुंतुद· ॥ ४५० ॥
अर्केन्दुलेश्यामावृत्यापसर्पति तदा भुवि ।
वदन्ति मनुजा वान्तौ राहुणा शशिभास्करौ ॥ ४५१ ॥

चतुर्भिःकलापकम् ॥

હવે કંઈક 'ગ્રહણ' વિષે કહે છે

જ્યારે પર્વરાહુ સૂર્ય કે ચદ્રમાની લેશ્યાને (કાંતિને) આવરતો છતો યથોક્ત કાળે સૂર્ય કે ચદ્રની નીચે જાય છે ત્યારે સૂર્યચદ્રનો યથાયોગ્ય ઉપરાગ (ઢંકાવાપણું) થાય છે–તે લોકોમા ગ્રહણના નામથી ઓળખાય છે ૪૪૪–૪૪૫

ચદ્રગ્રહણ જઘન્યત છ માસે અને ઉત્કૃષ્ટત બેતાળીશ માસે થાય છે, જ્યારે સૂર્ય-ગ્રહણ જઘન્યત છ માસે અને ઉત્કૃષ્ટત અડતાળીશ વર્ષે થાય છે ૪૪૬–૪૪૭

સૂર્યચદ્રની નીચેથી જતા આવતા રાહુ જ્યારે એઓની લેશ્યાને (તેજને) આચ્છાદિત કરે છે ત્યારે લોકો કહે છે કે એઓને અન્ધકારે (રાહુએ) પકડી રાખ્યા છે વળી એ જ્યારે એઓની લેશ્યાને આવરતો એઓની પડખેથી ચાલ્યો જાય છે ત્યારે લોકો કહે છે કે

यदा तु गच्छन् वागच्छन् राहुश्चन्द्रस्य वा रवेः ।
लेश्यामावृत्य मध्येन गच्छत्याहुर्जनास्तदा ॥ ४५२ ॥
राहुणा रविरिन्दुर्वा विभिन्न इति चेत्पुन. ।
सर्वात्मना चन्द्रसूर्यलेश्यामावृत्य तिष्ठति ॥ ४५३ ॥
वावदन्तीह मनुजा. परमार्थाविदस्तदा ।
राहुणा क्षुधितेनेव ग्रस्तश्चन्द्रोऽथवा रविः ॥४५४॥ त्रिभिर्विशेषकम् ॥

श्रृंगाटकश्च जटिल. क्षत्रकः खरकस्तथा ।
दुर्धरः सगरो मत्स्य' कृष्णसर्पश्च कच्छपः ॥ ४५५ ॥
इत्यस्य नव नामानि विमानास्त्वस्य पंचधा ।
कृष्णनीलरक्तपीतशुक्लवर्णमनोहराः ॥ ४५६ ॥ युग्मम् ॥

इति भगवतीसूत्रशतक १२ षष्ठोद्देशके ॥

सम्पूर्णसर्वावयवो विशिष्टालंकारमाल्याम्बररम्यरूपः ।
महर्द्धिको राजति राहुरेप' लोकप्रसिद्धो नतु मौलिमात्र' ॥४५७॥

સૂર્ય કે ચ દ્રમાએ રાહુની કુક્ષિને ભેદી છે વળી જ્યારે રાહુ એવી જ રીતે એઓની લેશ્યાને આવરીને ખસી જાય છે ત્યારે લોકો કહે છે કે રાહુએ સૂર્યચ દ્રને વમી કાઢ્યા છે વળી રાહુ જ્યારે જ્યારે એ બેઊના મધ્યમાથી જાય છે ત્યારે કહે છે કે રાહુએ એમને ભેદ્યા છે વળી જ્યારે રાહુ સૂર્યને કે ચ દ્રમાને સર્વથા પ્રકારે આવરીને રહે છે ત્યારે પણ સત્ય સ્વરૂપથી અજ્ઞાન એવા લોકો એમ કહે છે કે ક્ષુધાતુર હોયની એવા રાહુએ સૂર્ય કે ચદ્રને ગ્રસ્યા છે, અર્થાત્ ગળી ગયો છે ૪૪૮-૪૫૪

આ રાહુના નવ નામ છે (૧) શ્રૃગાટક, (૨) જટિલ, (૩) ક્ષત્રક, (૪) ખરક, (૫) દુર્ધર, (૬) સગર, (૭) મત્સ્ય, (૮) કૃષ્ણ સર્પ અને (૯) કચ્છપ વળી એના (૧) શ્યામ, (૨) નીલ, (૩) રક્ત, (૪) પીત અને (૫) શ્વેત—એમ પાચે વર્ણના મનહર વિમાનો છે ૪૫૫-૪૫૬

એ પ્રમાણે ભગવતીસૂત્રમા શતક ૧૨, ઉદ્દેશ ૬ મા કહ્યુ છે

ઉત્તમ વસ્ત્રાભૂષણ અને પુષ્પમાળાથી સૌન્દર્યવાન અને મહાન્ સમૃદ્ધિએ યુક્ત એવા આ રાહુને સર્વ સમ્પૂર્ણ અવયવો છે, પણ લોકને વિષે એ માત્ર મસ્તકરૂપે જ પ્રસિદ્ધ છે તેવો નથી ૪૫૭

किंच　　विधोरेकैकमयनमहोरात्रास्त्रयोदश ।
चतुश्चत्वारिंशदहोरात्रांशाः सप्तषष्टिजाः ॥ ४५८ ॥
द्वाभ्यां चन्द्रायणाभ्यां स्यात् भमास सप्तविंशति· ।
अहोरात्रा सप्तषष्टिभागाः तत्रैकविंशतिः ॥ ४५९ ॥

अत्रोपपत्तिस्त्वेवम् ।

सर्वोडूनां चन्द्रभोगो वक्ष्यमाणः समुच्चित· ।
मुहूर्त्तानां शतान्यष्टैकोनविंशान्यथो लवाः॥ ४६० ॥
स्युः सप्तविंशति सप्तषष्टिजास्त्रिंशता तत· ।
मुहूर्त्तांके हृते लब्धाहोरात्रसप्तविंशतिः ॥ ४६१ ॥
मुहूर्त्ता नव शिष्यन्ते भागाश्च सप्तविंशतिः ।
मुहूर्त्ताः सप्तषष्टिघ्नाः कार्याः कर्त्तुं सवर्णनम् ॥ ४६२ ॥
षट्शती त्र्युत्तरा स्यात् सा सप्तविंशतिभागयुक् ।
बभूव षट्शती त्रिंशा भागोऽस्यास्त्रिंशता पुनः ॥ ४६३ ॥
सप्तषष्टिभवा भागा लभ्यन्ते एकविंशतिः ।
यथोक्तोऽय भमासोऽस्यार्धार्धं याम्योत्तरायणे ॥ ४६४ ॥

चन्द्रोत्तरायणारम्भो युगादिसमये भवेत् ।
प्रागुत्तरायणं पश्चाद्याम्यायनमिति क्रमः ॥ ४६५ ॥

---

૧૩ $\frac{૪૪}{૬૭}$ અહોરાત્રનુ એક ચદ્રાયણુ થાય, અને બે ચદ્રાયણોનો એક નક્ષત્રમાસ થાય એટલે એક નક્ષત્રમાસના ૨૭ $\frac{૨૧}{૬૭}$ અહોરાત્ર થાય ૪૫૮–૪૫૯

એની સમજુતિ આ પ્રમાણે —

સર્વ નક્ષત્રોનો ચદ્ર સાથેનો ભોગવટો એકત્ર કરીએ તો ૮૧૯ $\frac{૨૭}{૬૭}$ મુહુર્ત્તનો થાય આ રકમને ત્રીશે ભાગીએ તો ૨૭ $\frac{૨૧}{૬૭}$ અહોરાત્ર આવી રહે એનો એક ચદ્રમાસ થયો, અને એથી અર્ધઅર્ધ ભાગનુ ચદ્રનુ એક દક્ષિણાયન ને ઉત્તરાયણુ થયુ ૪૬૦–૪૬૪

યુગના આદિ સમયે ચદ્રના ઉત્તરાયણુનો આરભ થાય છે અને તેથી પહેલુ ઉત્તરાયણુ અને પછી દક્ષિણાયન–એમ અનુક્રમ છે–અને તેનાથી જ જ્યોતિશ્ચક્રની ગતિના એક મૂળ

प्रवृत्तिः स्याद्यतो ज्योतिश्चक्रचारैकमूलयोः ।
सूर्ययाम्यायनशीतांशूत्तरायणयोः किल ॥ ४६६ ॥

युगादावेव युगपत्तत्रार्कदक्षिणायनम् ।
पुष्यसप्तषष्टिजांशत्रयोविंशत्यतिक्रमे ॥ ४६७ ॥

युगादावभिजिद्योगप्रथमक्षण एव तु ।
चन्द्रोत्तरायणारम्भ· ततो युक्तं पुरोदितम् ॥ ४६८ ॥

तथोक्त जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रवृत्तौ । सकलज्योतिश्चारमूलस्य सूर्यदक्षिणायनस्य चन्द्रोत्तरायणस्य च युगपत्प्रवृत्ति युगादावेव । साऽपि चन्द्रायणस्याभिजिद्योगप्रथमसमय एव । सूरायणस्य तु पुष्यस्य त्रयोविंशतौ सप्तषष्टिभागेषु व्यतीतेषु । तेन सिद्ध युगस्य आदित्वमिति ॥

पुष्यस्य सप्तषष्ट्युत्थविंशत्यंशाधिके ततः ।
मुहूर्त्तदशके भुक्ते मुहूर्त्तैकोनविंशतौ ॥ ४६९ ॥

भोग्यायां सप्तचत्वारिंशदंशायां समाप्यते ।
विधुनोदीच्यमयन याम्यमारभ्यतेऽपि च ॥ ४७० ॥ युग्मम् ॥

સમાન એવા સૂર્યના દક્ષિણાયનની અને ચદ્રના ઉત્તરાયણુની–એઉની પ્રવૃત્તિ (શરૂઆત) એક સાથે થાય છે ૪૬૫–૪૬૬

વળી યુગની આદિમા, એક સાથે જ, પુ ષ્યનક્ષત્રનો ૨૩/૬૭ અ શ વ્યતિક્રમ્યે સૂર્યનુ દક્ષિણાયન, અને અભિજિત નક્ષત્રના યોગને પહેલે જ ક્ષણે ચ દ્રનુ ઉત્તરાયણુ શરૂ થાય છે માટે ઉપર કહ્યુ તે યુક્ત છે ૪૬૭–૪૬૮

જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રની વૃત્તિમા પણુ કહ્યુ છે કે—

સર્વ જ્યોતિશ્ચક્રના મૂળરૂપ એવા સૂર્યના દક્ષિણાયનની અને ચ દ્રના ઉત્તરાયણુની યુગની આદિમા એક સાથે જ પ્રવૃત્તિ (શરૂઆત) થાય છે તેમા પણુ ચ દ્રાયણુની પ્રવૃત્તિ અભિજિત નક્ષત્રના યોગને પહેલે જ ક્ષણે અને સૂર્યાયનની પ્રવૃત્તિ પુષ્યનક્ષત્રનો ૨૩/૬૭ અ શ વ્યતિક્રમ્યે થાય છે એમ હોવાથી યુગનુ આદિત્વ સિદ્ધ થયુ

પુષ્ય નક્ષત્રના ૧૦ ૨૦/૬૭ મુહૂર્ત્ત ભોગવાઇ રહ્યા કેડે બાકીના ૧૯ ૪૭/૬૭ મુહૂર્ત્ત ભોગ્ય રહે ત્યારે ચ દ્ર ઉત્તરાયણુ સમાપ્ત કરે છે અને દક્ષિણાયનનો પ્રાર ભ પણુ કરી દે છે ૪૬૯–૪૭૦

एव च सर्वनक्षत्रभोगार्धानुभवात्मके ।
सामर्थ्याद्वसीयेते याम्योत्तरायणे विधो. ॥ ४७१ ॥

न त्वाद्यान्त्यमण्डलाभिमुखप्रसरणात्मके ।
याम्योत्तरायणे स्यातां भानोरिव विधोरपि ॥ ४७२ ॥

किंच　लोकप्रसिद्धमकरकर्कराशिस्थित तत. ।
औदिच्यं याम्यमयन विधुरारभते क्रमात् ॥ ४७३ ॥

युगे युगे चतुर्स्त्रिंश शत चन्द्रायणानि वै ।
त्रिंशान्यष्टादशशतान्येभिश्च युगवासरा· ॥ ४७४ ॥

युगातीतपर्वसख्या कार्या पंचदशाहता ।
क्षिप्यन्ते तत्र तिथयः पर्वोपरिगतास्ततः ॥ ४७५ ॥

राशेरस्माद्विवर्ज्यन्तेऽवमरात्रा. ततः परम् ।
ऋक्षमासार्धेन भागे यल्लब्धं तद्विचार्यते ॥ ४७६ ॥

लब्धे समेऽङ्के विज्ञेयमतीत दक्षिणायनम् ।
विषमेऽङ्के पुनर्लब्धे व्यतीतमुत्तरायणम् ॥ ४७७ ॥

અને એવી રીતે સમર્થન કરતા, ચદ્રમાના દક્ષિણાયન અને ઉત્તરાયણ સર્વ નક્ષત્રોના અરધા ભોગવટાના અનુભવરૂપ જણાય છે આ ચદ્રાયણો કઈ ભાનુના અયનોની પેઠે પહેલા અને છેલ્લા મડળ સન્મુખ જ પ્રસરણ કરવાવાળા નથી ૪૭૧-૪૭૨

વળી ચદ્રમા લોકપ્રસિદ્ધ મકર અને કર્ક રાશિમા આવી ત્યાથી અનુક્રમે ઉત્તરાયણ અને દક્ષિણાયનનો પ્રારભ કરે છે ૪૭૩

પ્રત્યેક યુગમા ૧૩૪ ચદ્રાયણો થાય છે એટલે પ્રત્યેક યુગના દિવસો ૧૩૪×૧૩ ૪૪/૬૭ એટલે ૧૮૩૦ થાય છે ૪૭૪

યુગના પ્રારભ પછી અમુક દિવસે કયુ ચદ્રાયણ છે તે જાણવાની રીત બતાવે છે —

યુગાતીત પર્વોની સખ્યાને પદર વડે ગુણી પછી પર્વાતીત તિથિઓ એમા ઉમેરવી જે અક આવે એમાંથી અવમરાત્રો એટલે ક્ષયતિથિઓ બાદ કરવી બાદ કરતા જે અક આવે એને અર્ધચદ્રમાસ વડે ભાગવો આમ કરતા ભાગમા જે અક આવે તે જો સમ અક હોય તો જાણવુ જે દક્ષિણાયન વ્યતીત થયું, જો વિષમ અક હોય

शेषांस्तूद्धरितानशान् सप्तषष्ठ्या ह्वरेत् बुधः ।
लब्धांकप्रमिता वर्त्तमानायनदिना गताः ॥ ४७८ ॥
तत्राप्युद्धरिता येऽङ्का' ते विज्ञेया विशारदैः ।
दिनस्य सप्तषष्ठ्यशा दर्श्यतेऽत्र निदर्शनम् ॥ ४७६ ॥

यथा युगादेरारभ्य नवमासव्यतिक्रमे ।
पचम्यां केनचित् पृष्ट किं चन्द्रायणमस्ति भो' ॥ ४८० ॥
कुर्यात् पचदशघ्नानि पर्वाण्यष्टादशात्र च ।
क्षिपेत् गतान् पंचतिथीन् त्यक्त्वावमचतुष्टयम् ॥ ४८१ ॥
एकसप्तत्या समेतं सजातं शतयोर्द्वयम् ।
भाजकोऽस्य भमासार्धं पूर्णरूपात्मक न तत् ॥ ४८२ ॥
किन्तु सप्तषष्टिभागै कियद्भिरधिक तत ।
एष राशिः सप्तषष्ठ्या भागसाम्याय गुण्यते ॥ ४८३ ॥
अष्टादश सहस्राणि सप्तपंचाशताधिकं ।
शतं जातमितश्चोडुमासार्द्धदिवसा अपि ॥ ४८४ ॥

તો જાણવુ જે ઉત્તરાયણ વ્યતીત થયુ વળી જે અશો વધે એને સડસઠે ભાગવા એટલે ભાગમા જે રકમ આવે તેટલા ચાલતા અયનના દિવસો વ્યતીત થયા જાણવા વળી પણ જેટલા અશો વધે તેટલા સડસઠાશ ત્યારપછીના દિવસના વ્યતીત થયા સમજવા ૪૭૫-૪૭૯

એ વાત દૃષ્ટાન્તવડે સમજાવે છે —

જેમકે યુગની આદિથી માડીને નવ માસ ગયા બાદ પચમીને દિવસો કયુ ચદ્રાયણ છે ? એ જાણવા માટે આ પ્રમાણે કરવુ —

નવમાસ=૧૮ પર્વ, ૧૮ ને ૧૫ વડે ગુણો, તેમા પાચ તિથિ ઉમેરો ને ચાર અવમરાત્રો બાદ કરો એટલે

(૧૮×૧૫)+૫–૪=૨૭૧ આવ્યા અર્ધનક્ષત્ર એને અર્ધમાસે એટલે કે ૧૩$\frac{૪૪}{૬૭}$ વડે ભાગો

આમ ૨૭૧–૧૩$\frac{૪૪}{૬૭}$ એટલે કે ૨૭૧–$\frac{૯૧૫}{૬૭}$ એટલે ૨૭૧×$\frac{૬૭}{૯૧૫}$ એટલે કે $\frac{૧૮૧૫૭}{૯૧૫}$ નક્ષત્ર માસના દિવસો આવ્યા

આ ભાગાકાર કરતા ભાગમા ૧૯ આવશે તે ૧૯ અયનો વ્યતીત થયા સમજવા વળી શેષ ૭૭૨ વધશે એને ૬૭ વડે ભાગો ભાગમા ૧૧ આવ્યા એ ૧૧ દિવસો

सप्तषष्ट्या हृताः शेषै. वेदवेदलवैर्युताः ।
जाताः पञ्चदशाढ्यानि शतानि नव तै. पुन. ॥ ४८५ ॥
हृते भाज्यांकेऽयनानि लब्धान्येकोनविंशति. ।
शेषा भागसप्तशती द्विसप्तत्याधिका स्थिता ॥ ४८६ ॥
अस्या भागे सप्तषष्ट्या लब्धा रुद्रमिता दिनाः ।
शेषा. पंचत्रिंशदंशा. तिष्ठन्ति सप्तषष्टिजाः ॥ ४८७ ॥
चन्द्रायणान्यतीतानीत्येवमेकोनविंशति. ।
अनन्तरमतीत यत्तच्चन्द्रस्योत्तरायणम् ॥ ४८८ ॥
वर्त्तमानस्य च याम्यायनस्य वासरा गता· ।
एकादश लवा. पंचत्रिंशच्च सप्तषष्टिजा· ॥ ४८९ ॥
अत्र पूर्णा भविष्यन्ति समाप्ते पंचमे तिथौ ।
एवमन्यत्रापि भाव्य करणं गणकोत्तमैः ॥ ४९० ॥
इन्दुः तत्परिवारश्च रूपकान्त्यादिभिः भृशम् ।
सश्रीक इति विख्यातः ससी प्राकृतभाषया ॥ ४९१ ॥
मृगश्चिन्हं विमानेऽस्य पीठिकायां प्रतिष्ठितम् ।
मृगांकितविमानत्वात् मृगांक इति वोच्यते ॥ ४९२ ॥

વ્યતીત થયા સમજવા વળી શેષ $\frac{૩૫}{૬૭}$ વધ્યા તે બારમા દિવસના વ્યતીત થયા સમજવા એટલે સમજવાનુ જે

૧૯ નો અક વિષમ છે એટલે, વ્યતીત થયુ તે ચદ્રનુ ઉત્તરાયણ વ્યતીત થયુ છે વળી વર્તમાન (દક્ષિણ) અયનના ૧૧$\frac{૩૫}{૬૭}$ દિવસો વ્યતીત થયા છે અને પચમી સમાપ્ત થયે એ પૂરૂ થશે ૪૮૦–૪૯૦

આ કરણ પ્રમાણે જ્યોતિષીઓએ અન્યત્ર પણ ભાવી લેવુ (આ રીત પ્રમાણે જવાબ કાઢવો)

ચદ્ર અને એનો પરીવાર રૂપ, કાન્તિ આદિકમા અત્યન્ત સશ્રીક (શોભાયમાન) છે અને તેથી તે પ્રાકૃત ભાષામા સસી એ નામે પ્રસિદ્ધ છે વળી એના વિમાનની પીઠિકા પર મૃગનુ ચિન્હ છે એટલે મૃગના ચિન્હવાળા વિમાનવાળો હોવાથી એ મૃગાંક પણ કહેવાય છે ૪૯૧–૪૯૨

तथा च पञ्चमांगे ।

से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ चदे ससी । चदे ससी गोयम चंदस्स णं ज्योतिसिंदस्स जोतिसरण्णो मियके विमाणे कन्ता देवा कन्ताओ देवीओ । इत्यादि ॥

इति चन्द्रस्वरूपनिरूपणम् ॥

एवं संक्षेपतश्चन्द्रनिरूपण यथा कृतम् ।
तथैव वर्णयामोऽथ नक्षत्राणां निरूपणम् ॥ ४९३ ॥

आदौ सख्या मण्डलानां १ तेषां क्षेत्रप्ररूपणा २ ।
एकऋक्षविमानानां तथान्तरं परस्परम् ३ ॥ ४९४ ॥

सुमेरो· मण्डलाबाधा ४ विष्कम्भादि च मण्डले ५ ।
मुहूर्त्तगतिः ६ आवेशः शशांकमण्डलै· सह ७ ॥ ४९५ ॥

दिग्योगो ८ देवता ९ तारासख्यो १० डूनां तथाकृतिः ।
सूर्येन्दुयोगाद्धामान १२ कुलाद्याख्यानिरूपणम् १३ ॥४९६॥

આ સબધમા પાચમા 'અગ' મા ઉલ્લેખ છે —(શ્રી ગૌતમ પ્રશ્ન કરે છે) હે ભગવન્! ચદ્રમાને 'સસી' કેમ કહે છે? (ભગવાન ઉત્તર આપે છે) હે ગોયમ ! ચદ્રને સસી (સશ્રીક) એટલા માટે કહેવામા આવે છે કે તે (ચદ્ર) જ્યોતિશ્ચક્રનો ઇન્દ્ર છે, જ્યોતિશ્ચક્રનો રાજા છે, એના મૃગાકિત વિમાનમા મનોહર દેવો તથા મનોહર દેવીઓ રહે છે-ઇત્યાદિ શ્રી (શોભા) ને લઇને તે સશ્રીક-**સસી** કહેવાય છે

આ પ્રમાણે ચદ્રમાના સર્વ સ્વરૂપનુ નિરૂપણ સમાપ્ત

અહિ જેમ ચદ્રમાનુ ટુકમા સ્વરૂપ સમજાવ્યુ તેમ હવે નક્ષત્રો વિષે પણ સક્ષિપ્ત હકીકત કહીએ છીએ ૪૯૩

એક નગરી જેમ દરવાજાઓ વડે ગમ્ય-પ્રવેશી શકાય તેવી હોય છે તેમ નક્ષત્રોની પરિપાટી અમુક પદર દ્વારોવડે ગમ્ય છે-જાણી શકાય છે

તે પદર દ્વારો આ પ્રમાણે છે —

(૧) નક્ષત્રમડળોની સખ્યા (૨) નક્ષત્રોના ક્ષેત્ર, (૩) એક નક્ષત્રના વિમાનોનુ પરસ્પર અતર, (૪) નક્ષત્ર મડળની મેરૂ પ્રતિ અબાધા, (૫) નક્ષત્રમડળની પહોળાઈ આદિક, (૬) નક્ષત્રની એક મુહૂર્ત્તમા ગતિ, (૭) નક્ષત્રમડળોનો ચદ્રમાના મડળો સાથે આવેશ, (૮) એમનો દિશાઓ સાથે યોગ, (૯)

अमावास्यापूर्णिमानां नक्षत्रयोगकीर्त्तनम् १४ ।
प्रतिमासमहोरात्रसमापकानि तानि च १५ ॥४९७॥
एभिश्च पंचदशभिः द्वारैः पुरोपुरैरिव ।
गम्योडुपरिपाटीति तामेव प्रथमं ब्रुवे ॥ ४९८ ॥
अभिजित् श्रवण चैव धनिष्ठा शततारिका ।
पूर्वा भद्रपदा सैवोत्तरादिकाथ रेवती ॥ ४९९ ॥
अश्विनी भरणी चैव कृत्तिका रोहिणी तथा ।
मृगशीर्षं तथा चार्द्रा पुनर्वसू ततः परम् ॥ ५०० ॥
पुष्योऽश्लेषा मघा पूर्वाफाल्गुन्युत्तरफाल्गुनी ।
हस्तश्चित्रा तथा स्वातिः विशाखा चानुराधिका ॥५०१॥
ज्येष्ठा मूलं तथा पूर्वाषाढा सैवोत्तरापि च ।
जिनप्रवचनोपज्ञो नक्षत्राणामयं क्रमः ॥५०२॥
अश्विन्याः कृत्तिकायाः यत् प्रसिद्धं लौकिकक्रमम् ।
उल्लंघ्यात्र प्रवचने यदेतत् क्रमदर्शनम् ॥ ५०३ ॥

એમના (અધિષ્ઠાયક) દેવતા, (૧૦) એમના તારાઓની સંખ્યા, (૧૧) એમની આકૃતિ, (૧૨) એમના સૂર્ય અને ચન્દ્રમા સાથે સંયોગ કાળનું માન, (૧૩) એમના કુલાદિકના નામો, (૧૪) એમનો અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમા સાથે યોગ અને (૧૫) પ્રત્યેક માસે અહોરાત્ર સંપૂર્ણ કરનારા નક્ષત્રો ૪૯૪–૪૯૮

એ પંદર દ્વારોમાંનું પહેલું દ્વાર—

જિનશાસ્ત્રમાં નક્ષત્રોની સંખ્યા અઠયાવીશની કહી છે તે અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે – (૧) અભિજિત, (૨) શ્રવણ, (૩) ધનિષ્ઠા, (૪) શતતારા, (૫) પૂર્વ ભાદ્રપદા, (૬) ઉત્તર ભાદ્રપદા, (૭) રેવતી, (૮) અશ્વિની, (૯) ભરણી, (૧૦) કૃત્તિકા, (૧૧) રોહિણી, (૧૨) મૃગશીર્ષ, (૧૩) આર્દ્રા, (૧૪) પુનર્વસૂ, (૧૫) પુષ્ય, (૧૬) અશ્લેષા, (૧૭) મઘા, (૧૮) પૂર્વા ફાલ્ગુની, (૧૯) ઉત્તરા ફાલ્ગુની, (૨૦) હસ્ત, (૨૧) ચિત્રા, (૨૨) સ્વાતિ, (૨૩) વિશાખા, (૨૪) અનુરાધા, (૨૫) જ્યેષ્ઠા, (૨૬) મૂળ, (૨૭) પૂર્વાષાઢા, અને (૨૮) ઉત્તરાષાઢા ૪૯૯–૫૦૨

લૌકિક ક્રમ તો–પહેલું અશ્વિની, પછી ભરણી, પછી કૃત્તિકા, ઇત્યાદિ પ્રમાણે છે–તેને

तत्र हेतुः प्रथमत· सयोग· शशिना समम् ।
युगस्यादावभिजित शेपाणां तु ततः क्रमात् ॥ ५०४ ॥

कृत्तिकादिक्रमस्तु लोके सप्तशिलाकचक्रादिष्वेव स्थानेपूपयोगी श्रूयते ॥

आरभ्य नन्वभिजितो नक्षत्रानुक्रमो यदि ।
शेपोड्नामिव कथ व्यवहार्यत्वमस्य न ॥ ५०५ ॥

अत्रोच्यतेऽस्य शशिना योगो यदल्पकालिक· ।
ऋक्षान्तरानुप्रविष्टतयास्य तद्विचक्षणम् ॥ ५०६ ॥

यदुक्तं समवायांगे सप्तविंशे समवाये। जम्बुद्दीवे दीवे अभीइवज्जेहिं सत्तावीसाहिं णखत्तेहिं सववहारे वट्टइ ॥ एतद्वृत्ति यथा। जम्बूद्वीपे न धातकीखण्डादौ अभिजिद्वर्जै सप्तविंशत्या नक्षत्रै व्यवहार प्रवर्त्तते अभिजिन्नक्षत्रस्य उत्तरापाढाचतुर्थपादानुप्रवेशनात् । इति ॥

लोके तु औत्तरापाढमन्त्यांह्रिचतस्रश्च श्रुते घटी· ।
वदन्त्यभिजितो भोगं वेधसत्ताद्यवेक्षणे ॥ ५०७ ॥

ઉલ્લઘીને સિદ્ધાન્તમા જે આ ક્રમ કહ્યો છે એનો હેતુ એમ છે કે યુગની આદિમા ચદ્ર સાથે પહેલો અભિજિત્ નક્ષત્રનો યોગ હોય છે અને તે પછી જ અનુક્રમે શેષ નક્ષત્રોનો યોગ થાય છે ૫૦૩-૫૦૪

કૃત્તિકાદિકનો ક્રમ તો વળી લોકોને વિષે સપ્ત શિલાકચક્રાદિક સ્થાનકોમા જ ઉપ યોગી કહેવાય છે

અહિ કોઇ એમ શકા ઉઠાવે કે—જ્યારે તમે 'અભિજિત્' થી આરભીને નક્ષત્રોનો ક્રમ કહો છો ત્યારે બાકીના નક્ષત્રોની જેમ એ અભિજિત્ 'વ્યવહાર' મા કેમ નથી ?" ૫૦૫

એ શકાનુ સમાધાન આ પ્રમાણે—"ચદ્રમાની સાથે એનો (અભિજિતનો) સયોગ સ્વલ્પકાલિક છે, પછી ચદ્રમા સદ્ય અન્ય નક્ષત્રને વિષે પ્રવેશ કરી જાય છે માટે એ અવ્યવહાર્ય છે ૫૦૬

સમવાયાગસૂત્રમા પણ ૨૭ મા 'સમવાય' મા કહ્યુ છે કે જબૂદ્વીપમા અભિજિત્ શિવાયના ૨૭ નક્ષત્રો વ્યવહારમા વર્તે છે એની ટીકા આ પ્રમાણે છે-જમ્બૂદ્વીપમા (ધાતકીખડ આદિમા નહિ), અભિજિત્ શિવાયના ૨૭ નક્ષત્રોથી વ્યવહાર પ્રવર્ત્તે છે કેમકે અભિજિત્ નક્ષત્રનો ઉત્તરાષાઢાના ચોથા પાદમા સમાવેશ થાય છે

લોકોમા તો વેધ સત્તા આદિક જોવામા, ઉત્તરાષાઢાનો અભિજિત્ સાથે સયોગ છેલ્લા પાદની ચાર ઘડી જેટલો જ કહેવાય છે ૫૦૭

अष्टावेव मण्डलानि स्युरष्टाविंशतेरपि ।
उडूनां तत्र चारस्तु नियते स्वस्वमण्डले ॥ ५०८ ॥

इति मण्डलसख्या ॥ १ ॥

साशीतियोजनशते द्वीपस्यान्तरवर्तिनि ।
उक्तं मुक्तिवधुकान्तैः नक्षत्रमण्डलद्वयम् ॥ ५०९ ॥
त्रिंशे च योजनशतत्रये लवणवारिधेः ।
षड् नक्षत्रमण्डलानि दृष्टानि विष्टपेक्षिभिः ॥ ५१० ॥
नक्षत्रमण्डल चक्रवालविष्कम्भतो भवेत् ।
गव्यूतमेकं प्रत्येक गव्यूतार्धं च मेदुरम् ॥ ५११ ॥
एवं नक्षत्रजातीयमण्डलक्षेत्रसमिति ।
दशोत्तरा पचशती योजनाना निरूपिता ॥ ५१२ ॥
न त्वैकैकस्य ऋक्षस्य मण्डलक्षेत्रसम्भवः ।
रवेरिवायनाभावात् सदा चारात् स्वमण्डले ॥ ५१३ ॥

इति मण्डलक्षेत्रम् ॥ २ ॥

અઠ્યાવીશે નક્ષત્રોના મ ડળો તો ફક્ત આઠ જ છે ને એ આઠમાથી પોતપોતાના નિયત મ ડળમા જ એ નક્ષત્રોની ગતિ છે ૫૦૮

એ પ્રમાણે ‘ નક્ષત્રોના મ ડળોની સ ખ્યા ’ નામનુ પહેલુ દ્વાર થયુ

હવે એ નક્ષત્રોના બીજા દ્વાર ‘ ક્ષેત્ર ’ વિષે કહે છે—

બે નક્ષત્રમ ડળો જમ્બૂદ્વીપમા છે અને તે ૧૮૦ યોજનમા છે બાકી છ નક્ષત્રમ ડળો લવણુસમુદ્ર ઉપર છે અને તે ૩૩૦ યોજનમા છે પ્રત્યેક નક્ષત્રમ ડળ ચક્રવાળને વિષ્કભે એક ગાઉ અને પહોળાઇએ અરધો ગાઉ છે ૫૦૯—૫૧૧

એટલે બધા આઠે નક્ષત્રમ ડળોનુ ક્ષેત્ર ૧૮૦+૩૩૦ એટલે ૫૧૦ યોજનનુ થયુ ૫૧૨

સૂર્યની પેઠે ‘ અયન ’ ના અભાવને લઇને, તથા હમેશા પોતપોતાના નિયત મ ડળમા જ ગમન કરતા હોઇને, દરેક નક્ષત્રને મ ડળક્ષેત્ર સ ભવતુ નથી ૫૧૩

હવે નક્ષત્રના વિમાનોનુ પરસ્પર અ તર (ત્રીજુ દ્વાર)

यत्र यत्र यानि यानि वक्ष्यन्ते भानि मण्डले ।
स्यात्तदीयविमानानां द्वे योजने मिथोऽन्तरम् ॥ ५१४ ॥

मिथोऽन्तरमुडूनां चेदिदमेव भवेत्तदा ।
मण्डलक्षेत्रमन्यत् स्यात् भूशून्यं तच्च नेष्यते ॥ ५१५ ॥

यत्तु दो जोअणाइं णक्खत्तमंडलस्स णक्खत्तमण्डलस्स य अबाहाए अंतरे पण्णत्ते इत्येतत् जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्र तत् अष्टावपि मण्डलेषु यत्र यत्र मण्डले यावन्ति नक्षत्राणां विमानानि तेषामन्तरबोधकम् । यच्च अभिजिन्नक्षत्रविमानस्य श्रवणनक्षत्रविमानस्य च परस्परमन्तरं द्वे योजने इति उपाध्यायश्रीशान्तिचन्द्रगणिभि. स्वकृतवृत्तौ व्याख्यायि तदभिप्राय सम्यक् न विद्मः । यद्यपि उपाध्यायश्रीधर्मसागरगणिभि. स्वकृतवृत्तौ एतत्सूत्रव्याख्याने द्वे योजने नक्षत्रस्य नक्षत्रस्य च अबाधया अन्तर प्रज्ञप्तम् इत्येव लिखितमस्ति तदपि अभिप्रायशून्यमेव ॥

चतुश्चत्वारिंशतैव सहस्रैरष्टभिः शतै ।
विंशैश्च योजनै. मेरो सर्वान्तर भमण्डलम् ॥ ५१६ ॥

જે જે મ ડળમા જે જે નક્ષત્રો કહેવામા આવે તે તે નક્ષત્રના વિમાનોનુ પરસ્પર અન્તર બે યોજન છે ૫૧૪

નક્ષત્ર નક્ષત્ર વચ્ચે પરસ્પર અ તર પણ કેટલેક સ્થળે એટલુ જ એટલે કે બે યોજનનુ કહ્યુ છે તે જો તેટલુ જ સ્વીકારીએ તો મ ડળક્ષેત્ર વિનાની બીજી જગ્યા શૂન્ય રહે એ ઇચ્છવા યોગ્ય નથી

જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રમા દરેક નક્ષત્રમ ડળનુ અબાધા અ તર બે યોજનનુ કહ્યુ છે તે આઠે મ ડળોમા જે જે મ ડળની અ દર જેટલા નક્ષત્રોના વિમાનો છે તેઓના પરસ્પર અ તરને જણાવનારૂ છે (એમ સમજવુ) વળી અભિજિત્ નક્ષત્રના વિમાન અને શ્રવણ નક્ષત્રના વિમાન વચ્ચે પણ ઉપાધ્યાય શ્રીશાતિચ દ્રગણિએ પોતે કરેલી ટીકામા બે યોજન જેટલુ અ તર કહ્યુ છે તે પણ અમે સમજી શકતા નથી તેમ જ શ્રીધર્મસાગરગણિએ પણ પોતે રચેલી વૃત્તિમા નક્ષત્ર નક્ષત્ર વચ્ચેનુ અ તર બે યોજનનુ કહ્યુ છે એમ લખ્યુ છે, એ લખાણ પણ અભિપ્રાયશૂન્ય છે

હવે ચોથુ દ્વાર

સર્વથી અ દરનુ નક્ષત્રમ ડળ મેરૂથી ૪૪૮૨૦ યોજને રહેલુ છે અને સર્વથી બ હારનુ નક્ષત્રમ ડળ મેરૂથી ૪૫૩૩૦ યોજને રહેલુ છે (આ પરથી આઠે નક્ષત્રમ ડળોનુ

सहस्त्रैः पचचत्वारिंशता विंशैस्त्रिभिः शतै ।
योजनैः मेरुतः सर्वबाह्यं नक्षत्रमण्डलम् ॥ ५१७ ॥

इति मेरोः अबाधा ॥ ४ ॥

विष्कम्भायामपरिधिप्रमुखं मानमेतयोः ।
रवेः सर्वान्तरसर्वबाह्यमण्डलयोरिव ॥ ५१८ ॥

इति मण्डलविष्कम्भादि ॥ ५ ॥

सहस्राणि पच शतद्वय च पंचषष्टियुक् ।
योजनानि योजनस्य भक्तस्यैकस्य निश्चितम् ॥ ५१९ ॥

एकविंशत्या सहस्रै. षष्ट्याढयैः नवभिः शतैः ।
विभागाश्च समधिकाः पूर्वोक्तयोजनोपरि ॥ ५२० ॥

अष्टादश सहस्राणि शतद्वय त्रिषष्टियुक् ।
सर्वान्तर्मण्डलोडूनां मुहूर्त्तगतिरेषिका ॥ ५२१ ॥

उपपत्तिश्चात्र—

नक्षत्र सर्वमप्यत्र पूरयेत् स्वस्वमण्डलम् ।
मुहूर्त्तैरेकोनषष्ट्या मुहूर्त्तस्य तथा लवै· ॥ ५२२ ॥

માપ પૂર્વે ૫૧૦ યોજનનુ કહેલુ છે (શ્લોક ૫૧૨) તે બરાબર મળી રહે છે (૪૫૩૩૦-૪૪૮૨૦=૫૧૦) ૫૧૬-૫૧૭

એ પ્રમાણે ‘ મેરૂ પ્રતિ અબાધા ’ નામનુ ચોથુ દ્વાર થયુ

હવે ‘ મ ડળના વિષ્કભાદિક ’ નામના પાચમા દ્વારના નિરૂપણુમા કહેવાનુ કે—

સૂર્યના સર્વાભ્યન્તર અને સર્વબાહ્ય–એમ બે મ ડળોના વિષ્કભ, આયામ અને પરિધિ આદિક પ્રમાણે જ આ નક્ષત્રોના વિષ્કભ, આયામ, પરિધિ આદિક છે ૫૧૮

હવે ‘ મુહૂર્ત્તગતિ ’ નામના છઠ્ઠા દ્વારનુ નિરૂપણ કરે છે—

સર્વાભ્યન્તર મ ડળમા રહેલા નક્ષત્રોની મુહૂર્ત્તગતિ ૫૨૬૫ $\frac{૧૮૨૬૩}{૨૧૯૬૦}$ યોજન જેટલી છે ૫૧૯–૫૨૧

એની સમજણ આ પ્રમાણે —

ससप्तषष्टित्रिशतविभक्तस्य त्रिभि. शतै. ।
सप्तोत्तरैः प्रत्ययश्च त्रैराशिकात्तदुच्यते ॥ ५२३ ॥
नक्षत्रार्धमण्डलानां सपूर्णयुगवर्त्तिनाम् ।
पचत्रिंशत्समधिकैर्यद्यष्टादशभि. शतै ॥ ५२४ ॥
अष्टादशशती त्रिंशाहोरात्राणामवाप्यते ।
द्वाभ्यामर्धमण्डलाभ्यां किमाप्यते तदा वद ॥ ५२५ ॥
अत्रान्त्यराशिना राशौ मध्यमे गुणिते सति ।
त्रिसहस्री षट्शती च जाता षष्ट्यधिका किल ॥ ५२६ ॥
पचत्रिंशत्समधिकेनाष्टादशशतात्मना ।
आद्येन राशिना भागे रात्रिंदिवमवाप्यते ॥ ५२७ ॥
अष्टादशशती शेषा पचविंशतियुक् स्थिता ।
मुहूर्त्तानयनायैषा त्रिशता गुणिताभवत् ॥ ५२८ ॥
चतु.पंचाशत्सहस्रा. सार्द्धा सप्तशतीति च ।
एषां भागेऽष्टादशभि पचत्रिंशद्युते शतै ॥ ५२९ ॥
लब्धा मुहूर्त्ता एकोनत्रिंशत् ततोऽपवर्त्तनम् ।
छेद्यछेदकयो. राश्यो' पचभि. तौ ततः स्थितौ ॥ ५३० ॥
सप्ताढ्या त्रिशती भाज्यो भाजक. सप्तषष्टियुक् ।
त्रिशती येऽत्र लब्धाश्चैकोनत्रिंशत् मुहूर्त्तका. ॥ ५३१ ॥
त्रिंशन्मुहूर्त्तरूपेऽहोरात्रे पूर्वागतेऽन्विता' ।
ते मुहूर्त्ता. स्युरेकोनषष्टी राशिरसौ पुन. ॥ ५३२ ॥

દરેક નક્ષત્ર પોતપોતાનુ આખુ મ ડળ ૫૯$\frac{૩૦૭}{૩૬૭}$ મુહૂર્તોમા પૂરે છે, જેની નીચે પ્રમાણે ત્રૈરાશિક હિસાબથી ખાત્રી કરવી ૫૨૨–૫૨૩

સ પૂર્ણ યુગવર્તી ૧૮૩૫ નક્ષત્રાર્ધમ ડળોથી જો ૧૮૩૦ અહોરાત્ર થાય તો ૨ અર્ધમ ડળોથી કેટલા અહોરાત્ર થાય ?

માટે ૧૮૩૫ ૧૮૩૦ ૨ આમ ત્રિરાશિ લખવી એટલે $\frac{૧૮૩૦ \times ૨}{૧૮૩૫}$ અહોરાત્ર

गुण्यते भागसाम्याय सप्तषष्टिसमन्वितैः ।
त्रिभिः शतै. क्षिप्यतेऽस्मिन् सप्ताढ्यांशशतत्रयी ॥ ५३३ ॥

सषष्टिर्नवशत्येवं सहस्राश्चैकविंशतिः ।
अयं च राशिः परिधेः भाजक. प्रतिमण्डलम् ॥ ५३४ ॥

तिस्रो लक्षाः पचदश सहस्राणि तथोपरि ।
नवाशीति. परिक्षेपः सर्वाभ्यन्तरमण्डले ॥ ॥ ५३५ ॥

राशिर्योजनरूपोऽयं भागात्मकेन राशिना ।
कथं विभाज्योऽसदृशस्वरूपत्वादसौ ततः ॥ ५३६ ॥

तेनैवार्हति गुणन गुणितो येन भाजकः ।
ततः त्रिभिः शतैः सप्तषष्ट्याढ्यैरेष गुण्यते ॥ ५३७ ॥

जाता एकादश कोट्यः षट्पचाशच्च लक्षिकाः ।
सप्तत्रिंशत्सहस्राणि षट्शती च त्रिषष्टियुक् ॥ ५३८ ॥

सहस्रैरेकविंशत्या षष्ठ्याढ्यैर्नवभिः शतै. ।
भागेऽस्य राशेः प्राग्युक्ता मुहूर्त्तगतिराप्यते ॥ ५३९ ॥

એટલે કે ૧$\frac{૧૮૨૫}{૧૮૩૫}$ અહોરાત્ર આમા $\frac{૧૮૨૫}{૧૮૩૫}$ અહોરાત્રના મુહૂર્ત્ત કાઢવા માટે ૧૮૨૫ ને ૩૦ વડે ગુણીને ૧૮૩૫ વડે ભાગવાથી ૨૯$\frac{૩૦૭}{૩૬૭}$ મુહૂર્ત્ત આવશે, જેમા એક અહોરાત્રના ૩૦ મુહૂર્ત્ત ભેળવતા ૨૯$\frac{૩૦૭}{૩૬૭}$ આવી રહ્યા ૫૨૪–૫૪૨

હવે પછી ૫૯ ને ભાગના સામ્ય માટે ૩૬૭ વડે ગુણો અને તેમા ૩૦૭ ભેળવો એટલે ૨૧૯૬૦ આવશે આ રકમ દરેક મડળે પરિધિની ભાજક રકમ સમજવી. ૫૩૨–૫૩૪

આ સર્વાભ્યન્તર નક્ષત્રમડળનો પરિધિ ૩૧૫૦૮૯ યોજન છે ઉપર ભાજક ૫૯$\frac{૩૦૭}{૩૬૭}$ની રકમને ૩૬૭ વડે ગુણેલ છે માટે આ ૩૧૫૦૮૯ યોજનવાળી ભાજ્ય રકમને પણ ૩૬૭ વડે ગુણો એટલે ૧૧૫૬૩૭૬૬૩ આવશે, એ ભાજ્ય રકમ છે તેને ૨૧૯૬૦ વડે ભાગો એટલે ૫૨૬૫$\frac{૧૮૨૬૩}{૨૧૯૬૦}$ યોજન આવશે. અને તેથી પૂર્વે ૫૧૯–૫૨૧ શ્લોકોમા મુહૂર્ત્તગતિ કહી છે તે મળી રહી ૫૩૮–૫૩૯

(એ પ્રમાણે સર્વાભ્યન્તર મડળમા નક્ષત્રની મુહૂર્ત્તગતિ સમજવી)

तथा योजनानां त्रिपचाशच्छती सैकोनविंशतिः ।
सहस्रैरेकविंशत्या पष्ट्याढ्यैः नवभिः शतै· ॥ ५४० ॥

भक्तस्य योजनस्यांशसहस्राः षोडशोपरि ।
सपचपष्टिस्त्रिशती गति· सर्वान्त्यमण्डले ॥ ५४१ ॥

तथाहि । लक्षत्रयं योजनानामष्टादशसहस्रयुक् ।
शतत्रय पंचदशं परिक्षेपोऽन्त्यमण्डले ॥ ५४२ ॥

अय त्रिभि· सप्तपष्टिसहितै· ताडित· शतैः ।
कोट्य एकादश लक्षा अष्टपष्टिः किलाधिका· ॥ ५४३ ॥

सहस्रैरेकविंशत्या शतैः पड्भि सपंचभि ।
राशेरस्यैकविंशत्या सहस्रैर्नवभिः शतै· ॥ ५४४ ॥

हृते पष्ट्यधिके भागे मुहूर्त्तगतिराप्यते ।
नक्षत्राणां किल सर्वबाह्यमण्डलचारिणाम् ॥ ५४५ ॥

इति मुहूर्त्तगतिः ॥ ६ ॥

पट्सु शेषमण्डलेषु मुहूर्त्तगतिसंविदे ।
सुखेन तत्तत्परिधिज्ञानाय क्रियतेऽधुना ॥ ५४६ ॥

હવે સર્વથી બહારના મ ડળમા નક્ષત્રની મુહૂર્ત્તગતિ ૫૩૧૯ ૧૬૩૬૫/૨૧૯૬૦ યોજન જેટલી છે ૫૪૦–૫૪૧

તે આ પ્રમાણે —

સર્વથી બહારના મ ડળનો પરિધિ ૩૧૮૩૧૫ યોજન છે એને ૩૬૭ વડે ગુણો, ૧૧૬૮૨૧૬૦૫ આવ્યા એને ૨૧૯૬૦ વડે ભાગો, એટલે ૫૩૧૯ ૧૬૩૬૫/૨૧૯૬૦ આવી રહેશે ૫૪૨–૫૪૫

એ પ્રમાણે નક્ષત્રોની મુહૂર્ત્તગતિ વિષે કહ્યુ

[યાદ રહે કે આ 'મુહૂર્ત્તગતિ' દ્વારમાં નક્ષત્રના આઠ મ ડળોમાના (૧) સર્વા ભ્યન્તર અને (૨) સર્વબાહ્ય એમ બે જ મ ડળો માહેના નક્ષત્રોની મુહૂર્ત્તગતિ આવી]

શેષ ૭ મ ડળો રહ્યા એમા સુખેથી (નક્ષત્રોની) મુહૂર્ત્તગતિ જાણવા માટે તે તે મ ડ

भमण्डलानां सर्वेषां मण्डलेष्वमृतद्युतेः ।
समवतारः तत्राद्यमाद्ये शशांकमण्डले ॥ ५४७ ॥
भमण्डलं द्वितीय च तृतीये चन्द्रमण्डले ।
षष्ठे तृतीयं विज्ञेयं लवणोदधिभाविनि ॥ ५४८ ॥
चतुर्थं सप्तमे ज्ञेयं तथा पंचममष्टमे ।
विज्ञेय दशमे षष्ठमेकादशे च सप्तमम् ॥ ५४९ ॥
अष्टमं च पंचदशे शेषाणि तु सदोडुभिः ।
सप्त चन्द्रमण्डलानि रहितानि विनिर्दिशेत् ॥ ५५० ॥
एषां चन्द्रमण्डलानां परिक्षेपानुसारतः ।
पूर्वोक्तविधिना भानां मुहूर्त्तगतिराप्यते ॥ ५५१ ॥

इति चन्द्रमण्डलावेश ॥ ७ ॥

अभिजिच्छ्रवणश्चैव धनिष्ठा शततारिका ।
पूर्वोत्तरा भाद्रपदा रेवती पुनरश्विनी ॥ ५५२ ॥
भरणी फाल्गुनी पूर्वा फाल्गुन्येव तथोत्तरा ।
स्वातिश्च द्वादशैतानि सर्वाभ्यन्तरमण्डले ॥ ५५३ ॥

ળોના ઘેરાવાનુ જ્ઞાન મેળવવુ જોઇએ તે મેળવવા સારૂ સર્વ નક્ષત્રમ ડળોને ચ દ્રમ ડળોમા ઉતારો પહેલુ નક્ષત્રમ ડળ પહેલા ચ દ્રમ ડળમા છે બીજુ નક્ષત્રમ ડળ ત્રીજા ચ દ્ર મ ડળમા છે, ત્રીજુ નક્ષત્રમ ડળ લવણુસમુદ્રગત છઠ્ઠા ચ દ્રમ ડળમા છે, ચોથુ સાતમામા, પાચમુ આઠમામા, છઠુ દશમામા, સાતમુ અગ્યારમામા, અને આઠમુ પદરમામા છે શેષ સાત ચ દ્રમ ડળો સર્વદા નક્ષત્ર વિનાના જ છે ૫૪૬–૫૫૦

આમ સમવતાર એટલે ઉતારો કર્યો એટલે તે તે મ ડળમા નક્ષત્રોની મુહૂર્ત્તગતિ ઉપર્યુક્ત તે તે ચ દ્રમ ડળોના ઘેરાવા પરથી પૂર્વોક્ત રીતિ અનુમાર (ગુણાકાર ભાગાકાર કરવાથી) આવશે. ૫૫૧

એવી રીતે ' ચન્દ્રમ ડલાવેશ ' નામનુ સાતમુ દ્વાર થયુ

હવે ' દિગ્યોગ ' નામનુ આઠમુ દ્વાર કહે છે (શ્લોક ૫૫૨ થી ૬૧૪ સુધી)

નક્ષત્રોના આઠ મ ડળોમાના સર્વાભ્યન્તર મ ડળમા (૧) અભિજિત, (૨) શ્રવણ,

चरन्ति तन्मण्डलार्धं यथोक्तकालमानतः ।
पूरयन्ति तदन्यार्धं तथा तान्यपराण्यपि ॥ ५५४ ॥

पुनर्वसूमघाश्चेति द्वय द्वितीयमण्डले ।
तृतीये कृत्तिकास्तूर्ये चित्रा तथा च रोहिणी ॥ ५५५ ॥

विशाखा पचमे षष्टेऽनुराधा सप्तमे पुन ।
ज्येष्ठाष्टमे त्वष्ट भानि सदा चरन्ति तद्यथा ॥ ५५६ ॥

आर्द्रा मृगशिर पुष्योऽश्लेषा मूलं करोऽपि च ।
पूर्वाषाढोत्तराषाढे इत्यष्टान्तिममण्डले ॥ ५५७ ॥

पूर्वोत्तराषाढयो तु चतुस्तारकयोरिह ।
द्वे द्वे स्त. तारके मध्ये वहिश्चाष्टममण्डलात् ॥ ५५८ ॥

अष्टानां द्वादशाना च वाह्याभ्यन्तरचारिणाम् ।
सर्वेभ्योऽपि वहिः मूल सर्वेभ्योऽप्यन्तरेऽभिजित् ॥ ५५९ ॥

तथाहुः । अह भरणि साइ उवरिं वहिं मूलो भिंतरे अभिई ॥

---

(૩) ધનિષ્ઠા, (૪) શતતારા, (૫) પૂર્વા ભાદ્રપદા, (૬) ઉત્તરા ભાદ્રપદા, (૭) રેવતી, (૮) અશ્વિની, (૯) ભરણી, (૧૦) પૂર્વા ફાલ્ગુની, (૧૧) ઉત્તરા ફાલ્ગુની અને (૧૨) સ્વાતિ—એ બાર નક્ષત્રો આવેલા છે તેઓ પૂર્વોક્ત સમયમા આ મડળના અર્ધ ભાગમા ગમન કરે છે, અને એના દ્વિતીયાર્ધને બીજા તેજ નામના નક્ષત્રો પૂર્ણ કરે છે ૫૫૨-૫૫૪

સર્વાભ્યન્તર પછીના બીજા મડળમા હમેશા પુનર્વસૂ અને મઘા, ત્રીજામા કૃત્તિકા, ચોથામા ચિત્રા અને રોહિણી, પાચમામા વિશાખા, છઠ્ઠામા અનુરાધા, સાતમામા જ્યેષ્ઠા અને આઠમામા એટલે છેલામા (૧) આર્દ્રા, (૨) મૃગશિર, (૩) પુષ્ય, (૪) અશ્લેષા, (૫) મૂળ, (૬) હસ્ત, (૭) પૂર્વાષાઢા અને (૮) ઉત્તરાષાઢા—એ આઠ નક્ષત્રો ગમન કરે છે ૫૫૫-૫૫૭

ચાર તારાઓ જેમને છે એવા પૂર્વાષાઢા અને ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રોના બબ્બે તારા આઠમા મડળની અદર છે અને બબ્બે તારા બહાર છે ૫૫૮

સર્વથી બહારના મડળમા ગમન કરનારા આઠ અને સર્વથી અભ્યન્તર મડળમા ગમન કરનારા બાર નક્ષત્રોમાથી મૂળ નક્ષત્ર સર્વથી બહાર છે અને અભિજિત્ સર્વથી અદર છે ૫૫૯

यानि द्वादश ऋक्षाणि सर्वाभ्यन्तरमण्डले ।
तानि चन्द्रस्योत्तरस्यां संयुज्यन्तेऽमुना समम् ॥ ५६० ॥

एभिः यदोडुभिः सार्धं योगः तदा स्वभावतः ।
शेषेष्वेव मण्डलेषु भवेच्चारो हिमद्युतेः ॥ ५६१ ॥

सर्वान्तर्मण्डलस्थानामेषामुत्तरवर्त्तिता ।
चन्द्रात् युक्ता तदेभ्यश्च विधोर्दक्षिणवर्त्तिता ॥ ५६२ ॥

मध्यमीयमण्डलेषु यान्युक्तान्यष्ट तेषु च ।
विना ज्येष्ठां त्रिधा योगः सप्तानां शशिना समम् ॥ ५६३ ॥

औत्तराहो दाक्षिणात्यो योगः प्रमर्दनामक. ।
आद्यो बहिश्चरे चन्द्रे द्वितीयोऽन्तश्चरे स्वतः ॥ ५६४ ॥

प्रमर्दो भविमानानि भिन्त्वेन्दोः गच्छतो भवेत् ।
योग. प्रमर्द एव स्याज्ज्येष्ठाया' शशिना समम् ॥ ५६५ ॥

અન્યત્ર કહ્યુ છે કે **ભરણી** નીચે છે, **સ્વાતિ** ઉપર છે **મૂળ** બહાર છે અને અભિજિત્ અદર છે ”

સર્વાભ્યન્તર મડળને વિષે જે બાર નક્ષત્રો છે તેઓનો ચદ્રમા સાથે યોગ ચદ્રની ઉત્તરે થાય છે અને એ યોગ થાય છે ત્યારે ચદ્રમાનુ ફરવુ સ્વભાવત શેષ મડળોમા જ થાય છે ૫૬૦–૫૬૧

તેઓ જ્યારે સર્વાભ્યન્તર મડળમા હોય છે ત્યારે એઓ ચદ્રથી ઉત્તર દિશામા, અને ચદ્ર એઓથી દક્ષિણ દિશામા હોય એ યુક્ત છે ૫૬૨

મધ્યના એટલે બીજાથી તે સાતમા સુધીના છ મડળોમા જે આઠ નક્ષત્રો કહ્યા છે તે આઠમાથી **જ્યેષ્ઠા** પડતુ મૂકતા શેષ સાત રહ્યા એઓનો ચદ્રમા સાથે સયોગ ત્રણ પ્રકારે થાય છે (૧) ઉત્તરાભિમુખ યોગ, (૨) દક્ષિણાભિમુખ યોગ અને (૩) પ્રમર્દ યોગ ૫૬૩–૫૬૪

ચદ્રમા બહિશ્ચર હોય ત્યારે **પહેલો** (ઉત્તરાભિમુખ) યોગ થાય છે, એ જ્યારે અન્તશ્ચર હોય ત્યારે **બીજો** (દક્ષિણાભિમુખ) યોગ થાય છે અને એ જ્યારે નક્ષત્રોના વિમાનોને ભેદીને મધ્યમાથી જતો હોય ત્યારે **ત્રીજો** (પ્રમર્દ) યોગ થાય છે **જ્યેષ્ઠાનો** તો ચદ્ર સાથે પ્રમર્દ યોગ જ થાય છે ૫૬૪–૫૬૫

उडून्याद्यानि षट् भेषु बाह्यमण्डलवर्तिषु ।
इन्दोर्दक्षिणदिक्स्थानि सयुज्यन्तेऽमुना समम् ॥ ५६६ ॥
पूर्वोत्तराषाढयो तु बाह्यताराव्यपेक्षया ।
याम्यायां शशिना योग. प्रज्ञप्त. परमर्षिभिः ॥ ५६७ ॥
द्वयोर्द्वयोस्तारयोस्तु चन्द्रे मध्येन गच्छति ।
भवेत् प्रमर्दयोगोऽपि ततो योगोऽनयोर्द्विधा ॥ ५६८ ॥
उदीच्यां दिशि योगस्तु सभवेन्नानयोर्भयो. ।
यदाभ्यां परतश्चारो कदापीन्दोर्न वर्त्तते ॥ ५६९ ॥
विभिन्नमण्डलस्थानां पृथक्मण्डलवर्तिना ।
नक्षत्राणा चन्द्रमसा यथा योगस्तथोच्यते ॥ ५७० ॥
स्वस्वकालप्रमाणेनाष्टाविंशत्या किलोडुभि ।
निजगत्या व्याप्यमान क्षेत्र यावद्विभाव्यते ॥ ५७१ ॥
तावन्मानमेकमर्धमण्डल कल्प्यते धिया ।
द्वितीयोडुकदम्बेन द्वितीयमर्धमण्डलम् ॥ ५७२ ॥
अष्टानवतिशताढ्यं लक्ष सम्पूर्णमण्डलेषु स्यु. ।
सर्वेऽप्यंशा एष च विज्ञेयो मण्डलच्छेदः ॥ ५७३ ॥

સર્વથી બહારના મડળના આઠ નક્ષત્રોમાથી પહેલા છ નક્ષત્રોનો ચદ્ર સાથે યોગ એઓ ચદ્રની દક્ષિણે રહ્યા હોય ત્યારે થાય છે, છેલ્લા બે એટલે કે—પૂર્વાષાઢા અને ઉત્તરાષાઢાનો ચદ્ર સાથે યોગ બહારના તારાની અપેક્ષાએ દક્ષિણ દિશામા કહેલો છે, પણ બબ્બે તારાની વચ્ચેથી ચદ્ર પસાર થતો હોય ત્યારે પ્રમર્દ યોગ પણ થાય છે આમ પૂર્વોત્તરાષાઢાનો ચદ્ર સાથે યોગ બે પ્રકારનો છે ઉત્તર દિશામા તો એમનો ચદ્ર યોગ સભવતો જ નથી કેમકે કોઈ પણ દિવસે ચદ્રની, આ બન્નેથી ઉત્તરે તો ગતિ થતી જ નથી ૫૬૬–૫૬૯

હવે ભિન્ન ભિન્ન મડળોમા રહેલા નક્ષત્રોનો પૃથક્ મડળવર્તિ ચદ્રમા સાથે યોગ થાય છે તે વિષે કહે છે ૫૭૦

પોતપોતાના કાળના પ્રમાણવડે અઠ્યાવીશે નક્ષત્રો પોતપોતાની ગતિથી જેટલુ ક્ષેત્ર

ननु च—मण्डलेषु येषु यानि चरन्त्युडूनि तेष्वियम् ।
चन्द्रादियोगयोग्यानां भांशानां कल्पनोचिता ॥ ५७४ ॥
सर्वेष्वपि मण्डलेषु सर्वोडुभागकल्पना ।
इयर्त्ति कथमौचित्यमिति चेत् श्रूयतामिह ॥ ५७५ ॥
भानां चन्द्रादिभिर्योगो नैवास्ति नियते दिने ।
न वा नियतवेलायां दिनेऽपि नियते न सः ॥ ५७६ ॥
तेन तत्तन्मण्डलेषु यथोदितलवात्मसु ।
तत्तन्नक्षत्रसम्बन्धिसीमाविष्कम्भ आहित ॥ ५७७ ॥
प्राप्तौ सत्यां मृगांकादेर्योगः स्यादुडुभिः सह ।
एवमर्कस्यापि योगो भिन्नमण्डलवर्त्तिनः ॥ ५७८ ॥
एवं भसीमाविष्कम्भादिषु प्राप्तप्रयोजनः ।
प्रागुक्तो मण्डलच्छेद इदानीमुपपद्यते ॥ ५७९ ॥

વ્યાસ કરે એટલા ક્ષેત્રપ્રમાણ એક અર્ધમંડળ બુદ્ધિવડે વિચારવુ, અને એ જ પ્રમાણે બીજા નક્ષત્રગણથી વ્યાખ્યમાન ક્ષેત્રપ્રમાણ બીજુ અર્ધમંડળ વિચારવુ (આમ વિચારતા) (આઠે) સંપૂર્ણ મંડળોમા સર્વે મળીને ૧૦૯૮૦૦ અંશો થશે-એને મંડળ છેદ સમજવો. ૫૭૧-૫૭૩

અહિં કોઇ એવી શંકા કરે કે જે મંડળોમા જે નક્ષત્રો ચાલે છે તેઓમા ચંદ્રાદિકના યોગને લાયક નક્ષત્રોના અંશોની કલ્પના તો ઉચિત છે, પરંતુ સર્વ મંડળોમા સર્વ નક્ષત્રોના અંશોની કલ્પના કેવી રીતે ઉચિત કહેવાય ? ૫૭૪-૫૭૫.

આવી શંકા કરનારને ઉત્તર આપે છે કે—

નક્ષત્રોનો ચંદ્રાદિક સાથે યોગ કોઇ નિશ્ચિત દિવસે થતો નથી, તેમ કોઈ નિશ્ચિત દિવસે નિશ્ચિત વેળાએ પણ થતો નથી તેથી યથોદિત અંશરૂપ તે તે મંડળોમા તે તે નક્ષત્રોની સીમાનો વિસ્તાર બતાવ્યો છે તેની પ્રાપ્તિ થયે ચંદ્રાદિકનો નક્ષત્રો સાથે યોગ થાય છે ૫૭૬-૫૭૮

એ પ્રમાણે પૃથક્મંડળમા રહેવા સૂર્યનો પણ યોગ સમજી લેવો

એવી રીતે નક્ષત્રોની સીમાના વિસ્તાર આદિકમા જેની જરૂર છે એ પૂર્વોક્ત (૧૦૯૮૦૦ અંશરૂપ) મંડળછેદની ઉપપત્તિ-સમજણ હવે કહીએ છીએ — ૫૭૯

त्रिविधानीह ऋक्षाणि समक्षेत्राणि कानिचित् ।
कियन्ति चार्धक्षेत्राणि सार्धक्षेत्राणि कानिचित् ॥ ५८० ॥

क्षेत्रमुष्णत्विषा यावदहोरात्रेण गम्यते ।
तावत्क्षेत्र यानि भानि चरन्ति शशिना समम् ॥ ५८१ ॥
समक्षेत्राणि तानि स्यु. अर्धक्षेत्राणि तानि च ।
अर्ध यथोक्तक्षेत्रस्य यान्ति यानीन्दुना सह ॥ ५८२ ॥ युग्मम् ॥
यथोक्तक्षेत्रमध्यर्ध प्रयान्ति यानि चेन्दुना ।
स्युस्तानि सार्धक्षेत्राणि वक्ष्यन्तेऽग्रेऽभिधानत. ॥ ५८३ ॥

तत्र पंचदशाद्यानि षट्क षट्क परद्वयम् ।
अहोरात्रः सप्तषष्टिभागीकृतोऽत्र कल्प्यते ॥ ५८४ ॥
ततः समक्षेत्रभानि प्रत्येक सप्तषष्टिधा ।
कल्प्यानीति पचदश सप्तषष्टिगुणीकृता. ॥ ५८५ ॥
जात सहस्रपंचाढ्यमर्धक्षेत्रेषु भेषु च ।
सार्धास्त्रयस्त्रिंशदंशा प्रत्येकं कल्पनोचिता ॥ ५८६ ॥ युग्मम् ॥

ત્રણ પ્રકારના નક્ષત્રો છે કેટલાક (૧) સમક્ષેત્રી, કેટલાક (૨) અર્ધક્ષેત્રી અને કેટલાક (૩) સાર્ધક્ષેત્રી (દોઢક્ષેત્રવાળા) છે ૫૮૦

(૧) એક અહોરાત્રમા સૂર્ય જેટલા ક્ષેત્રમા પહોચી વળે તેટલા ક્ષેત્રમા જેટલા નક્ષત્રો ચદ્ર સાથે ફરે તે નક્ષત્રો સમક્ષેત્રી કહેવાય (૨) જે વળી ઉપર્યુક્ત ક્ષેત્રના અર્ધ ભાગમા જ ચદ્ર સાથે ફરે તે અર્ધક્ષેત્રી કહેવાય (૩) અને જે ઉપર્યુક્ત ક્ષેત્રથી દોઢા ક્ષેત્રમા ચદ્ર સાથે ફરે તે સાર્ધક્ષેત્રી કહેવાય ૫૮૧–૫૮૩

પહેલા પ્રકારના ૧૫ નક્ષત્રો છે, બીજા પ્રકારના ૬ છે અને ત્રીજા પ્રકારના પણ ૬ છે ૫૮૪

હવે એક અહોરાત્ર લ્યો અને એના ૬૭ ભાગ કલ્પો પછી દરેક સમક્ષેત્રી નક્ષત્રના પણ સડસઠ સડસઠ કલ્પો એટલે ૧૫ સમક્ષેત્રી નક્ષત્રો છે એના ૬૭x૧૫ એટલે ૧૦૦૫ અશો થયા

વળી દરેક અર્ધક્ષેત્રી નક્ષત્રના એવી રીતે ૩૩॥ ભાગ કલ્પો એટલે ૬ એવા નક્ષત્રોના ૩૩॥x૬ એટલે ૨૦૧ અશો થયા

ततश्च षडघ्नाः सार्धास्त्रयस्त्रिंशज्जातं सैकं शतद्वयम् ।
सार्धक्षेत्रेषु प्रत्येकं भागाश्चार्धांशयुक्शतम् ॥ ५८७ ॥
सार्धक्षेत्राणि षडिति त एत षड्गुणीकृताः ।
सत्रीणि षट्शतान्येकविंशतिश्चाभिजिल्लवाः ॥ ५८८ ॥
अष्टादश शतान्येव त्रिंशानि सर्वसंख्यया ।
एतावदंशप्रमितं स्यादेकमर्धमण्डलम् ॥ ५८९ ॥
तावदेवापरमिति द्वाभ्यामिदं निहन्यते ।
षष्ठ्यधिकानि षट्त्रिंशच्छतानीत्यभवन्निह ॥ ५९० ॥
त्रिंशन्मुहूर्त्ता एकस्मिन्नहोरात्रे इति स्फुटम् ।
सषष्टिषट्त्रिंशदंशशतेषु कल्पनोचिताः ॥ ५९१ ॥
त्रिंशा विभागा प्रत्येकं गुण्यन्ते त्रिंशतेति ते ।
जातं लक्षमेकमष्टानवत्या सहित शतैः ॥ ५९२ ॥
एतस्मात् मण्डलछेदमानादेव प्रतीयते ।
शशांकभास्करोडूनां गत्याधिक्यं यथोत्तरम् ॥ ५९३ ॥

એવી જ રીતે દરેક સાર્ધક્ષેત્રી નક્ષત્રના ૧૦૦॥ ભાગ કલ્પવાથી એવા ૬ ના ૧૦૦॥×૬ એટલે કે ૬૦૩ અંશો થયા

એમ ૨૭ નક્ષત્રોના ૧૦૦૫+૨૦૧+૬૦૩ એટલે કુલ ૧૮૦૯ અંશો થયા એમા ૨૮ મા નક્ષત્ર અભિજિત્ ના ૨૧ અંશો ઉમેરો એટલે એકદર ૧૮૩૦ અંશો થયા

આટલા (૧૮૩૦) અંશ પ્રમાણુ એક અર્ધમંડળ થાય ૫૮૫-૫૮૯

બીજુ અર્ધમંડળ પણ એવડુ જ હોવાથી એના પણ ૧૮૩૦ અંશો હોય એટલે એકદર ૩૬૬૦ અંશો થયા ૫૯૦

હવે એક અહોરાત્રના ૩૦ મુહૂર્ત્ત છે-તે ત્રીશેના પ્રત્યેકના એ ૩૬૬૦ અંશો કલ્પવા ઉચિત છે માટે ૩૬૬૦ ને ૩૦ વતી ગુણુતા ૧૦૯૮૦૦ અંશો આવ્યા, જે પૂર્વે મંડલ છેદનુ માન કહ્યુ છે ૫૯૧-૫૯૨

મંડલછેદના આ માનથી જ ચંદ્ર, સૂર્ય તથા નક્ષત્રોની ગતિમા ઉત્તરોત્તર અધિક પણુ પ્રતીત થાય છે ૫૯૩
જેમકે,

तथाहि। ऐकैकेन मुहूर्त्तेन शशी गच्छति लीलया।
प्रक्रान्तमण्डलपरिक्षेपांशानां यदा तदा ॥ ५९४ ॥

अष्टषष्ठ्या समधिकैरधिक सप्तभि शतैः।
सहस्रमेकमर्कस्तु मुहूर्त्तेनोपसर्पति ॥ ५९५ ॥

त्रिंशान्यष्टादश शतान्युडूनि संचरन्ति च।
पंचत्रिंशत्समधिकान्यष्टादशशतानि वै ॥ ५९६ ॥ विशेषकम् ॥

उक्तेन्दुभास्करोडूनां गतिः प्राक् योजनात्मिका।
इयं त्वंशात्मिका चिन्त्य पौनरुक्त्य ततोऽत्र न ॥ ५९७ ॥

विशेषस्त्वनयोर्गत्यो· कश्चिन्नास्ति स्वरूपत·।
प्रत्यय· कोऽत्र यद्येव तत्रोपायो निशम्यताम् ॥ ५९८ ॥

स्वस्वमण्डलपरिधिर्मण्डलच्छेदराशिना।
विभज्यते यल्लब्धं तत्सुधिया ताडयते किल ॥ ५९९ ॥

उक्तेन्द्वर्कोडूभागात्ममुहूर्त्तगतिराशिभि·।
मुहूर्त्तगतिरेषां स्यात् पूर्वोक्ता योजनात्मिका ॥ ६०० ॥ युग्मम् ॥

ચન્દ્રમા ચાલે છે તે એક મુહૂર્ત્તમા, ચાલતા મડળના ઘેરાવાના અશો માહેલા ૧૭૬૮ જેટલા અશો ચાલે છે, સૂર્ય એક મુહૂર્ત્તમા ૧૮૩૦ અશો જેટલુ ચાલે છે, અને નક્ષત્રો ૧૮૩૫ અશો પ્રમાણે ચાલે છે ૫૯૪–૫૯૬

ચન્દ્ર, સૂર્ય અને નક્ષત્રોની જે પહેલા (મુહૂર્ત્ત–) ગતિ કહી છે તે યોજનમા કહી છે, અને આ અત્યારે કહી એ અશમા કહી છે માટે અહિ પુનરૂક્તિ દોષ ન ગણવો ૫૯૭

આ બેઉ ગતિમા સ્વરૂપથી કઇ તફાવત નથી એની ખાત્રી શુ ?—એમ કોઈ પ્રશ્ન કરે તેને માટે નીચે પ્રમાણે ઉત્તર છે—૫૯૮

પોતપોતાના મડળના પરિધિને મડળછેદના અકવડે ભાગો જે આવે તેને યથોક્ત ચન્દ્ર, સૂર્ય કે નક્ષત્રના અશોરૂપ મુહૂર્ત્તગતિના અકવડે ગુણો, એટલે પૂર્વોક્ત 'યોજનમા મુહૂર્ત્તગતિ' આવશે ૫૯૯–૬૦૦

त्रैराशिकेन यदिवा प्रत्ययोऽस्या विधीयताम् ।
किं तत् त्रैराशिकमिति यदीच्छा तान्निशम्यताम् ॥ ६०१ ॥

स्यात् मण्डलापूर्त्तिकालो विधोः प्रागवत् स वर्णित· ।
पंचविंशाः शता· सप्त सहस्राश्च त्रयोदश ॥ ६०२ ॥

अस्योपपत्तिः योजनात्मकमुहूर्त्तगत्यवसरे दर्शितास्ति ॥ ततश्च

पचविंशसप्तशतत्रयोदशसहस्रकैः ।
मुहूर्त्तांशैः लक्षमष्टानवतिश्च शता यदि ॥ ६०३ ॥
मण्डलांशा अवाप्यन्ते ग्रूताप्यन्ते तदा कति ।
एकेनान्तर्मुहूर्त्तेन राशित्रयमिदं लिखेत् ॥ ६०४ ॥ युग्मम् ॥

आद्यो राशि· मुहूर्त्तांशरूपोऽन्त्यस्तु मुहूर्त्तकः ।
सावर्ण्यार्थमेकविंशद्विशत्यान्त्यो निहन्यते ॥ ६०५ ॥

एकविंशा द्विशती स्यात् मध्यराशिरथैतया ।
हतः कोटिद्वय लक्षा द्विचत्वारिंशदेव च ॥ ६०६ ॥

पंचषष्टिः सहस्राणि शतान्यष्ट भवन्त्यत· ।
पंचविंशसप्तशतत्रयोदशसहस्रकैः ॥ ६०७ ॥

અથવા તો ત્રિરાશિની રીતે ખાત્રી કરો એ આ પ્રમાણે —૬૦૧

ચદ્રમડળ સપૂર્ણ કરવાનો કાળ પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે ૧૩૭૨૫ મુહૂર્ત્તાશ થાય છે (જે પૂર્વે યોજનાત્મક મુહૂર્ત્તગતિ સમજાવતા સિદ્ધ કરેલ છે) ૬૦૨

તે પર થી,

૧૩૭૨૫ મુહૂર્ત્તાશોએ જો ૧૦૯૮૦૦ મડળાશો આવે તો એક અન્તર્મુહૂર્તે કેટલા મડળાશો આવે એમ ત્રણ રાશિ લખવી. ૬૦૩-૬૦૪

૧૩૭૨૫ ૧૦૯૮૦૦ ૧

આ ત્રણ રાશિમા આદ્ય રાશિ મુહૂર્ત્તાશરૂપ છે અને છેલ્લી મુહૂર્ત્તરૂપ છે માટે બેઉને સવર્ણ કરવા માટે છેલ્લી રકમને ૨૨૧ વડે ગુણો એટલે ૨૨૧ આવશે. ૬૦૫.

एषां भागे हृते लब्धा मुहूर्तगतिरैन्दवी ।
भागात्मिका यथोक्ता च सा रवेरपि भाव्यते ॥६०८॥ कलापकम् ॥

पूर्वोक्तो मण्डलच्छेदराशिः षष्ट्या मुहूर्तके ।
यद्याप्यते मुहूर्त्तेन तदेकेन किमाप्यते ॥ ६०८ ॥
गुणितोऽन्त्येनैककेन मध्यराशिस्तथा स्थितः ।
अष्टादशशतीं त्रिंशां यच्छत्याद्येन भाजितः ॥ ६०९ ॥

भमण्डलपूर्त्तिकालमानं भवेत् सवर्णितम् ।
षष्टीयुक्ता नवशती सहस्राश्चैकविंशतिः ॥ ६१० ॥

उपपत्तिरस्य योजनात्मकगत्यवसरे दर्शितास्ति ॥ ततश्च

एतावद्भिर्मुहूर्त्तांशै मण्डलच्छेदसंचयः ।
प्रागुक्तश्चेल्लभ्यते तन्मुहूर्त्तेन किमाप्यते ॥ ६११ ॥
सावर्ण्यादाद्यान्तिमयोः गुण्यतेऽन्तिम एककः ।
सप्तसप्तष्ट्या त्रिशत्या तादृग्रूपः स जायते ॥ ६१२ ॥

હવે ૨૨૧ ને ૧૦૯૮૦૦ વડે ગુણો તો ૨૪૨૬૫૮૦૦ આવશે એને ૧૩૭૨૫ વડે ભાગો એટલે પુર્વોક્ત ૧૭૬૮ અંશરૂપ ચંદ્રની મુહૂર્ત્તગતિ આવશે ૬૦૫-૬૦૮

સૂર્યની પણ યથોકત અંશાત્મક મુહૂર્ત્તગતિ આ પ્રમાણે નીકળશે —

પૂર્વોકત મંડળછેદની રકમ જો ૬૦ મુહૂર્તે આવે તો એક મુહૂર્તે શું આવે ? ૬૦૮

૬૦ ૧૦૯૮૦૦ ૧

આમા ૧૦૯૮૦૦ ને ૬૦ વડે ભાગતા ૧૮૩૦ આવશે ૬૦૯

હવે નક્ષત્રોની અંશાત્મક મુહૂર્ત્તગતિ કાઢવા માટે રીત કહે છે —

નક્ષત્રમંડળના સંપૂર્ણ કાળમાનને સવર્ણિત કરતા ૨૧૯૬૦ આવે (જે વાત યોજનાત્મક મુહૂર્ત્તગતિ વખતે સમજાવી છે) ૬૧૦

હવે ત્રિરાશિ આ પ્રમાણે —

૨૧૯૬૦ મુહૂર્ત્તાંશોએ પૂર્વોકત ૧૦૯૮૦૦ મંડળ છેદની રકમ આવે તો એક મુહૂર્તે શું આવે ૬૧૧

૨૧૯૬૦ ૧૦૯૮૦૦ ૧

આમા સવર્ણપણા માટે અન્તિમ રકમને ૩૬૭ વડે ગુણો એટલે ૩૬૭ આવ્યા

हतोऽनेन मध्यराशिश्चतस्त्रः कोटयो भवेत् ।
द्वे लक्षे पञ्चनवतिश्च सहस्राः षट् शतानि च ॥ ६१३ ॥

तस्याद्यराशिना भागे लब्धा भानां लवात्मिका ।
अष्टादशशती पञ्चत्रिंशा मुहूर्त्तजा गतिः ॥ ६१४ ॥

इति दिग्योगः तत्प्रसगात् सीमाविष्कम्भादिनिरूपण च ॥ ८ ॥

ब्रह्मा विष्णुर्वसुश्चैव वरुणाजाभिवृद्धयः ।
पूषाश्वश्च यमोऽग्निश्च प्रजापतिस्ततः परम् ॥६१५॥

सोमो रुद्रो दितिश्चैव बृहस्पतिस्तथापरः ।
सर्पो परः पितृनामा भगोऽर्यमाभिधोऽपि च ॥६१६॥

सूरस्त्वष्टा तथा वायुरिन्द्राग्नी एकनायकौ ।
मित्रेन्द्रनैऋता आपो विश्वदेवास्त्रयोदश ॥६१७॥

आभिवृद्धेरहिर्बुध्न इत्याख्यान्यत्र गीयते ।
सोमश्चन्द्रो रविः सूरः ईदृशाख्या परे सुराः ॥६१८॥

बृहस्पतिरपि प्रसिद्धो ग्रह एव ॥

એને ૧૦૯૮૦૦ વડે ગુણો, ને ૨૧૯૬૦ વડે ભાગો એટલે $\frac{૧૦૯૮૦૦ \times ૩૬૭}{૨૧૯૬૦}$ એટલે ૧૮૩૫ આવશે એ નક્ષત્રોની અંશાત્મક મુહૂર્ત્ત ગતિ આવી ૬૧૨–૬૧૪

એ પ્રમાણે 'દિગ્યોગ' નામનુ આઠમુ દ્વાર સમજાવ્યુ અને સાથે સાથે પ્રસગોપાત્ત સીમા તથા વિષ્કમ્ભ આદિકનુ પણ નિરૂપણ કર્યું

હવે નવમા દ્વાર 'દેવતા' વિષે

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, વસુ, વરૂણ, અજ, અભિવૃદ્ધિ, પૂષા, અશ્વ, યમ, અગ્નિ, પ્રજાપતિ, સોમ, રૂદ્ર, દિતિ, બૃહસ્પતિ, સર્પ, પિતૃ, ભગ, અર્યમ, સૂર, ત્વષ્ટા, વાયુ, એક નાયક રૂપ ઇન્દ્ર તથા અગ્નિ, મિત્ર, ઇન્દ્ર, નૈઋત, આપ અને તેર વિશ્વદેવો—આવા નામાભિમાનવાળા દેવો છે

અભિવૃદ્ધિનુ અપર નામ અહિર્બુધ્ન પણ કહેવાય છે સોમનુ ચન્દ્ર અને સૂરનુ રવિ અપર નામ છે બૃહસ્પતિ વળી પ્રસિદ્ધ ગ્રહ પણ છે

तत् द्वित्र्यादिविमानेशः स्यात् देवोऽभिजितादिकः ।
गृहद्वयाद्यधिपति यथा कश्चिन्महर्धिक. ॥ ६२९ ॥

एव च न काप्युपपत्ति तारामख्याप्रयोजन च ॥

वारुण्या दशमी त्याज्या द्वितीया पौष्णभे तथा ।
शेषोडुष्वशुभा स्वस्वतारासख्यासमा तिथिः ॥ ६३० ॥

इति तारासख्या ॥१०॥

गोशीर्षपुद्गलानां या दीर्घा श्रेणिस्तदाकृति. ।
गोशीर्षावलिसस्थानमभिजित् कथित ततः ॥६३१॥

कासाराभं श्रवणभ पक्षिपजरसस्थिता ।
धनिष्ठा शततारा च पुष्पोपचारसस्थिता ॥६३२॥

पूर्वोत्तराभद्रपदे अर्धार्धवापिकोपमे ।
एतदर्धद्वययोगे पूर्णा वाप्याकृतिर्भवेत् ॥ ६३३ ॥

કોઇ મહા સમૃદ્ધ માણુસને બે ત્રણ કે વિશેષ ઘર હોય છે તેમ આ અભિજિત આદિક દેવને પણ બે ત્રણ કે વિશેષ વિમાન હોય છે ૬૨૯

એવી રીતે છે એટલે બેઉને એક ઠરાવવા કોઇ રીતે યુક્તિમત્ નથી **તારાઓની** સખ્યાનુ તો અહિ પ્રયોજન જ ાથી

શતતારા નક્ષત્રમા દશમી અશુભ છે, રેવતીમા દ્વિતીયા અશુભ છે, શેષ નક્ષત્રોમા તેમના તેમના તારાઓની સખ્યા હોય તે સખ્યાવાળી તિથિ અશુભ છે એ અશુભ તિથિઓ વર્જ્ય છે

એ પ્રમાણે ' તારાસખ્યા ' નામક દ્વાર વિષે વિવેચન સપૂર્ણ

હવે નક્ષત્રોના આકાર વિષે કહે છે (દ્વાર ૧૧ મુ)

અભિજિત નક્ષત્ર ગાયોના શ્રેણિબધ મસ્તકો હોય એ આકારે છે એટલે કે એનુ ગોશીર્ષાવલિ જેવુ સસ્થાન છે ૬૩૧

શ્રવણુનક્ષત્ર તળાવને આકારે છે, **ધનિષ્ઠા** પક્ષિના-પાજરાને આકારે છે અને **શતતારા** પુષ્પમાળાને આકારે છે ૬૩૨

પૂર્વ ભાદ્રપદા અને **ઉત્તર ભાદ્રપદા** બેઉ અરધી અરધી વાવને આકારે છે, અને બેઉનો ભેગો એક આખી વાવ જેવો આકાર છે ૬૩૩

पौष्णं च नौसमाकार अश्वस्कन्धाभमश्विनम् ।
भरणी भगसंस्थाना क्षुरधारेव कृत्तिका ॥ ६३४ ॥
शकटोद्धीसमा ब्राह्मी मार्ग मृगशिरस्समम् ।
आर्द्रा रुधिरबिन्द्वाभा पुनर्वसू तुलोपमौ ॥ ६३५ ॥
वर्धमानकसस्थानः पुष्योऽश्लेषाकृति पुनः ।
पताकाया इव मघाः प्राकाराकारचारवः ॥ ६३६ ॥
पूर्वोत्तरे च फाल्गुन्यावर्धपल्यंकसंस्थिते ।
अत्राप्येतद्द्वययोगे पूर्णा पल्यकसंस्थिति. ॥ ६३७ ॥
हस्तो हस्ताकृतिश्चित्रा संस्थानतो भवेद्यथा ।
मुखमण्डनस्वर्णपुष्प स्वाति. कीलकसंस्थिता ॥ ६३८ ॥
विशाखा पशुदामाभा राधैकावलिसंस्थिता ।
गजदन्ताकृति. ज्येष्ठा मूल वृश्चिकपुच्छवत् ॥ ६३९ ॥
गजविक्रमसंस्थानाः पूर्वाषाढा. प्रकीर्तिता ।
आषाढाश्चोत्तराः सिंहोपवेशनसमा मता' ॥ ६४० ॥

રેવતીનક્ષત્ર વહાણ જેવુ છે, **અશ્વિની** અશ્વ-ઘોડાની ખાધ જેવુ છે, **ભરણી** ભગાકારે છે અને **કૃત્તિકા** અસ્ત્રાની ધાર જેવુ છે ૬૩૪

રોહિણી ગાડાની ઉધને આકારે છે, **મૃગશિર** મૃગ એટલે હરણના શીર-મસ્તક સરખુ છે, **આર્દ્રા** લોહીના બિન્દુ જેવુ છે અને **પુનર્વસૂ** તુલા એટલે ત્રાજવાને આકારે છે ૬૩૫

પુષ્ય નક્ષત્ર સ્વસ્તિક સરખુ, **અશ્લેષા** પતાકા-ધજાના આકારનુ, અને **મઘા** કોઇ કિલ્લાના આકારનુ છે ૬૩૬

પૂર્વા અને **ઉત્તરા ફાલ્ગુની**-બેઉ અરધા અરધા પલગને આકારે છે એટલે બેઉ અડધીઓ થઇને આખા પલગનો આકાર થાય છે ૬૩૭

હસ્ત નક્ષત્ર હાથને આકારે, **ચિત્રા** મુખના મડનભૂત સ્વર્ણપુષ્પને આકારે અને **સ્વાતિ** ખીલાને આકારે છે ૬૩૮

વિશાખા પશુના દામણુ જેવુ, **રાધા** એકાવલી હાર જેવુ, **જયેષ્ઠા** હાથીના દાત જેવુ અને **મૂળ** વીંછીના પુચ્છ જેવુ છે ૬૩૯

પૂર્વાષાઢા હાથીના પગલા જેવુ અને **ઉત્તરાષાઢા** બેઠેલા સિહના આકારનુ છે ૬૪૦

लोके तु रत्नमालायाम्

तुरगमुखसदृक्षं योनिरूपं क्षुराभम्
शकटसममथैणस्योत्तमांगेन तुल्यम् ।
मणिगृहशरचक्रनाभिशालोपम भम्
शयनसदृशमन्यच्चात्र पर्यंकरूपम् ॥ ६४१ ॥

हस्ताकारनिभं च मौक्तिकनिभ चान्यत् प्रवालोपमम्
धिष्ण्यं तोरणवत्स्थितं मणिनिभं सत्कुण्डलाभ परम् ।
क्रुध्यत्केसरिविक्रमेण सदृश शय्यासमानं परम्
चान्यद्दन्तिविलासवत्स्थितमत शृंगाटकव्यक्ति च ॥ ६४२ ॥

त्रिविक्रमाभ च मृदंगरूपम्
वृत्त ततोऽन्ययमलद्वयाभम् ।
पर्यंकरूप मुरजानुकार-
मित्येवमश्वादिभचक्ररूपम् ॥ ६४३ ॥

इत्याकृतिः ॥ ११ ॥

सप्तषष्टिलवैः सप्तविंशत्याभ्यधिकान्यथ ।
योगो नवमुहूर्त्तानि शशिनाभिजितो मतः ॥ ६४४ ॥

રત્નમાળા નામનો ગ્રંથ જે લોકોમા માન્ય છે તેમા તો આશ્વનીથી માડીને અઠ્યા વીશે નક્ષત્રોનો આકાર અનુક્રમે નીચે મુજબની વસ્તુઓ જેવો કહ્યો છે -અશ્વનુ મુખ, યોનિ, ક્ષુર, ગાડુ, મૃગનુ મસ્તક, મણિ, ઘર, શર, ચક્રની નાભિ, શાલનુ વૃક્ષ, શય્યા, પલગ, હસ્ત, મૌક્તિક, પ્રવાલ, તોરણ, મણિ, કુડળ, કોપાયમાન સિહનો પજો, શય્યા, ઝુલતો હાથી, શીંગોડુ, ત્રણ પગલા મૃદગ, વર્તુળ, બે જોડલા, પલગ અને મુરજ ૬૪૧-૬૪૩

એ પ્રમાણે નક્ષત્રોની આકૃતિ વિષે સમજવુ

હવે નક્ષત્રોના સૂર્ય-ચદ્ર સાથે સયોગકાળના માન વિષે (દ્વાર ૧૨ મુ)

એમા પ્રથમ ચદ્રમા સાથે સયોગકાળના માન વિષે

અભિજિત્ નક્ષત્રનો ચદ્રમા સાથે સાધિક ૯$\frac{२७}{६७}$ મુહૂર્ત પ્રમાણ યોગ રહે છે ૬૪૪

ज्येष्ठाश्लेषाभरण्यार्द्रा स्वातिश्च शततारिका ।
मुहूर्त्तानि पचदश योग एषां सुधांशुना ॥ ६४५ ॥
उत्तरात्रितयं ब्राह्मी विशाखा च पुनर्वसू ।
पंचचत्वारिंशदेषां मुहूर्त्तान् योग इन्दुना ॥ ६४६ ॥
पंचदशानां शेषाणामुडूनां शशिना सह ।
योगस्त्रिंशन्मुहूर्त्तानीत्येवमाहु. जिनेश्वरा. ॥ ६४७ ॥

प्रयोजन तु एषाम् ।

मृते साधौ पचदशमुहूर्त्ते नैव पुत्रक. ।
एकः त्रिंशन्मुहूर्त्तैस्तु चेष्य. शेषैस्तु भैरुभौ ॥ ६४८ ॥
एतान्यर्धसार्धसमक्षेत्राण्याहुः यथाक्रमम् ।
अथैषा रविणा योगो यावत्काल तदुच्यते ॥ ६४९ ॥
मुहूर्त्तैरेकविंशत्याढ्यानि रात्रिंदिवानि पद् ।
अर्धक्षेत्राणामुडूनां योगो विवस्वता सह ॥ ६५० ॥

જ્યેષ્ઠા, અશ્લેષા, ભરણિ, આર્દ્રા, સ્વાતિ તથા શતતારા–એ છ નક્ષત્રોનો ચદ્રમા સાથે ૧૫ મુહૂર્ત્તપ્રમાણ યોગ રહે છે ૬૪૫

ઉત્તરા ફાલ્ગુની, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરા ભાદ્રપદા, બ્રાહ્મી, વિશાખા અને પુનર્વસૂ એ છનો ચદ્રમા સાથે ૪૫ મુહૂર્ત્ત સુધી યોગ રહે છે ૬૪૬

શેષ પદર નક્ષત્રોનો ચદ્રમા સાથે ૩૦ મુહૂર્ત્ત પર્યન્ત યોગ રહે છે ૬૪૭

અહિ સયોગકાળ કહેવાનુ પ્રયોજન એ છે કે—

પદર મુહૂર્ત્ત સયોગકાળ હોય એવા નક્ષત્રમા જો કોઈ સાધુ કાળ કરે તો એક પણ પુતળુ કરવુ નહિ ત્રીશ મુહૂર્ત્ત સયોગકાળ હોય એવા નક્ષત્રમા સાધુ કાળ કરે તો એક પુતળુ કરવુ બાકીના હરકોઈ નક્ષત્રમા સાધુ કાળ કરે તો બે પુતળા કરવા ૬૪૮.

આ ત્રણ પ્રકારના નક્ષત્રો અનુક્રમે અર્ધક્ષેત્રી, સાર્ધક્ષેત્રી, અને સમક્ષેત્રી સમજવા ૬૪૯

હવે સૂર્ય સાથે સયોગકાળના માન વિષે કહેવાનુ કે—

આ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા એમાના અર્ધક્ષેત્રી નક્ષત્રોનો સૂર્ય સાથે યોગ ૬ અહોરાત્ર અને ૨૧ મુહૂર્ત્ત હોય છે, સાર્ધક્ષેત્રી નક્ષત્રોનો યોગ ૨૦ અહોરાત્ર અને ૩ મુહૂર્ત્ત હોય

सार्धचेत्राणां तु भानां योगो विवस्वता सह ।
त्रिभिर्मुहूर्तैर्युक्तानि रात्रिंदिवानि विंशति. ॥ ६५१ ॥

समचेत्राणामुडूनां अहोरात्रांस्त्रयोदश ।
मुहूर्तैश्च द्वादशभिरधिकान् रविसगति. ॥ ६५२ ॥

रात्रिंदिवानि चत्वारि षण्मुहूर्ताधिकानि च ।
नक्षत्रमभिजित् चारं चरत्युष्णरुचा सह ॥ ६५३ ॥

अत्रायमाम्नायः ।

सप्तषष्टयुद्भवानशानहोरात्रस्य यावत. ।
यन्नक्षत्रं चरत्यत्र रजनीपतिना सह ॥ ६५४ ॥

तन्नक्षत्र तावतोऽहोरात्रस्य पचमान् लवान् ।
भानुना चरतीत्यत्र दृष्टान्तोऽप्युच्यते यथा ॥ ६५५ ॥

सप्तषष्टिलवानेकविंशतिं शशिना सह ।
चरत्यभिजित् अर्केण तावत पचमान् लवान् ॥ ६५६ ॥

अहोरात्रस्य इति शेषः ॥

अथैकविंशतिः पचभक्ता दिनचतुष्टयम् ।
दद्यादेकोंशक· शेषस्त्रिंशता स निहन्यते ॥ ६५७ ॥

जाता त्रिंशत् अथैतस्या पंचभि भजने सति ।
षण्मुहूर्ता. कर प्रासा एवं सर्वत्र भावना ॥ ६५८ ॥

છે, જ્યારે સમક્ષેત્રી નક્ષત્રોનો યોગ ૧૩ અહોરાત્ર અને ૧૨ મુહૂર્ત્ત હોય છે વળી અભિજિત્ નક્ષત્રનો યોગ ૪ અહોરાત્ર ને ૬ મુહૂર્ત્ત હોય છે ૬૪૯–૬૫૩

અહિ સમજણ આ પ્રમાણે છે —

એક નક્ષત્રનો એક અહોરાત્રના જેટલા સડસઠમા ભાગ સુધી ચદ્રમા સાથે યોગ હોય તેના પાચમા ભાગના અહોરાત્ર સુધી સૂર્ય સાથે યોગ હોય ૬૫૪–૬૫૫

દૃષ્ટાન્ત તરીકે —

અભિજિત્ નક્ષત્રનો ચદ્રમા સાથે યોગ ૨૧/૬૭ અહોરાત્ર છે ત્યારે તે પરથી તેનો સૂર્ય સાથે યોગ ૨૧/૫ અહોરાત્ર થાય (૨૧/૫ અહોરાત્ર=૪ અહોરાત્ર, ૬ મુહૂર્ત્ત) ૬૫૫–૬૫૮

तथाहुः ।

ज रिक्ख जावइए वच्चइ चंदेण भागसत्तट्ठीं ।
स पणभागे राइंदियस्स सुरेण तावइए ॥ ६५९ ॥

सप्तषष्टिं तदर्धं च चतुस्त्रिंश तथा शतम् ।
समार्धसार्धक्षेत्रेषु सप्तषष्टिलवाः क्रमात् ॥ ६६० ॥

इति सूर्येन्दुयोगाद्धामानम् ॥ १२ ॥

ऋक्षेषु येषु मासाना प्राय. परिसमाप्तय ।
तानि माससमाख्यानि स्युः ऋक्षाणि कुलाख्यया ॥ ६६१ ॥

प्रायोग्रहणतश्चात्र कदाप्युपकुलोडुभिः ।
समाप्तिः जायते मासा भै कुलोपकुलैरपि ॥ ६६२ ॥

कुलोडुभ्योऽधस्तनानि भवन्त्युपकुलान्यथ ।
स्युः कुलोपकुलाख्यानि तेभ्योऽप्यधस्तनानि च ॥ ६६३ ॥

એવી રીતે સર્વત્ર ભાવના કરી લેવી

અન્યત્ર પણ કહ્યુ છે કે " એક નક્ષત્રનો એક અહોરાત્રના જેટલા સડસઠીઆ ભાગ સુધી ચદ્રની સાથે સયોગ હોય તેના પાચમા ભાગના અહોરાત્ર સુધી સૂર્ય સાથે સયોગ હોય " ૬૫૯

સમક્ષેત્રી નક્ષત્રોની બાબતમા ૬૭, અર્ધક્ષેત્રી નક્ષત્રોની બાબતમા ૩૩।। અને સાર્ધ-ક્ષેત્રી નક્ષત્રોની બાબતમા ૧૩૪ સડસઠીઆ ભાગ સમજવા ૬૬૦

એ પ્રમાણે સૂર્ય-ચદ્ર સાથે નક્ષત્રોના સયોગકાળનુ માન કહ્યુ

હવે નક્ષત્રોના કુલાદિક વિષે (દ્વાર ૧૩ મુ)

પ્રાય જે નક્ષત્રોમા માસ પૂરા થાય છે તે નક્ષત્રો કુળે કરીને તે માસના નામના હોય છે અહિ 'પ્રાય' શબ્દથી એમ સમજવાનુ છે કે કુળનક્ષત્રોથી જ નહિ પણ કદાચિત્ ઉપકુળ અને કુલોપકુલ નક્ષત્રોથી પણ માસ પૂર્ણ થાય છે ૬૬૧-૬૬૨

કુળ નક્ષત્રોથી નીચેના ઉપકુળ નક્ષત્રો હોય છે અને એથી પણ નીચેના કુલોપકુલ નક્ષત્રો છે ૬૬૩

सार्धक्षेत्राणां तु भानां योगो विवस्वता सह ।
त्रिभिर्मुहूर्त्तैर्युक्तानि रात्रिंदिवानि विंशति. ॥ ६५१ ॥
समक्षेत्राणामुडूनां अहोरात्रांस्त्रयोदश ।
मुहूर्त्तैश्च द्वादशभिरधिकान् रविसगति ॥ ६५२ ॥
रात्रिंदिवानि चत्वारि षण्मुहूर्त्ताधिकानि च ।
नक्षत्रमभिजित् चारं चरत्युष्णरुचा सह ॥ ६५३ ॥

अत्रायमाम्नायः ।

सप्तषष्टभुद्भवानशानहोरात्रस्य यावत. ।
यन्नक्षत्र चरत्यत्र रजनीपतिना सह ॥ ६५४ ॥
तन्नक्षत्र तावतोऽहोरात्रस्य पचमान् लवान् ।
भानुना चरतीत्यत्र दृष्टान्तोऽप्युच्यते यथा ॥ ६५५ ॥
सप्तषष्टिलवानेकविंशतिं शशिना सह ।
चरत्यभिजित् अर्केण तावत. पंचमान् लवान् ॥ ६५६ ॥
अहोरात्रस्य इति शेषः ॥
अथैकविंशतिः पचभक्ता दिनचतुष्टयम् ।
दद्यादेकोंशक· शेषस्त्रिंशता स निहन्यते ॥ ६५७ ॥
जाता त्रिंशत् अथैतस्या. पंचभि· भजने सति ।
षण्मुहूर्त्ताः कर प्राप्ता एव सर्वत्र भावना ॥ ६५८ ॥

છે, જ્યારે સમક્ષેત્રી નક્ષત્રોનો યોગ ૧૩ અહોરાત્ર અને ૧૨ મુહૂર્ત્ત હોય છે વળી અભિજિત્ નક્ષત્રનો યોગ ૪ અહોરાત્ર ને ૬ મુહૂર્ત્ત હોય છે ૬૪૯–૬૫૩

અહિ સમજણ આ પ્રમાણે છે —

એક નક્ષત્રનો એક અહોરાત્રના જેટલા સડસઠમા ભાગ સુધી ચદ્રમા સાથે યોગ હોય તેના પાચમા ભાગના અહોરાત્ર સુધી સૂર્ય સાથે યોગ હોય ૬૫૪–૬૫૫

દૃષ્ટાન્ત તરીકે —

અભિજિત્ નક્ષત્રનો ચદ્રમા સાથે યોગ $\frac{૨૧}{૬૭}$ અહોરાત્ર છે ત્યારે તે પરથી તેનો સૂર્ય સાથે યોગ $\frac{૨૧}{૫}$ અહોરાત્ર થાય ($\frac{૨૧}{૫}$ અહોરાત્ર=૪ અહોરાત્ર, ૬ મુહૂર્ત્ત) ૬૫૫–૬૫૮

तथाहुः।

ज रिक्ख जावइए वच्चइ चंदेण भागसत्तट्ठी।
स पणभागे राइंदियस्स सुरेण तावइए ॥ ६५९ ॥

सप्तषष्टि तदर्धं च चतुस्त्रिंश तथा शतम्।
समार्धसार्धक्षेत्रेषु सप्तषष्टिलवा· क्रमात् ॥ ६६० ॥

इति सूर्येन्दुयोगाद्धामानम् ॥ १२ ॥

ऋक्षेषु येषु मासाना प्रायः परिसमाप्तय·।
तानि माससमाख्यानि स्यु· ऋक्षाणि कुलाख्यया ॥ ६६१ ॥

प्रायोग्रहणतश्चात्र कदाप्युपकुलोडुभिः।
समाप्ति· जायते मासां भै· कुलोपकुलैरपि ॥ ६६२ ॥

कुलोडुभ्योऽधस्तनानि भवन्त्युपकुलान्यथ।
स्युः कुलोपकुलाख्यानि तेभ्योऽप्यधस्तनानि च ॥ ६६३ ॥

એવી રીતે સર્વત્ર ભાવના કરી લેવી

અન્યત્ર પણ કહ્યુ છે કે " એક નક્ષત્રનો એક અહોરાત્રના જેટલા સડસઠીઆ ભાગ સુધી ચન્દ્રની સાથે સંયોગ હોય તેના પાચમા ભાગના અહોરાત્ર સુધી સૂર્ય સાથે સંયોગ હોય " ૬૫૯

સમક્ષેત્રી નક્ષત્રોની બાબતમા ૬૭, અર્ધક્ષેત્રી નક્ષત્રોની બાબતમા ૩૩॥ અને સાર્ધ-ક્ષેત્રી નક્ષત્રોની બાબતમા ૧૩૪ સડસઠીઆ ભાગ સમજવા ૬૬૦

એ પ્રમાણે સૂર્ય-ચન્દ્ર સાથે નક્ષત્રોના સંયોગકાળનુ માન કહ્યુ

હવે નક્ષત્રોના કુલાદિક વિષે (દ્વાર ૧૩ મુ)

પ્રાય જે નક્ષત્રોમા માસ પૂરા થાય છે તે નક્ષત્રો કુળ કરીને તે માસના નામના હોય છે અહિં 'પ્રાય' શબ્દથી એમ સમજવાનુ છે કે કુળનક્ષત્રોથી જ નહિ પણ કદાચિત્ ઉપકુળ અને કુલોપકુલ નક્ષત્રોથી પણ માસ પૂર્ણ થાય છે ૬૬૧-૬૬૨

કુળ નક્ષત્રોથી નીચેના ઉપકુળ નક્ષત્રો હોય છે અને એથી પણ નીચેના કુલોપકુલ નક્ષત્રો છે ૬૬૩

तानि चैवमाहुः ।

कुलभान्यश्विनी पुष्यो मघा मूलोत्तरात्रयम् ।
द्विदैवतं मृगश्चित्राकृत्तिकावासवानि च ॥ ६६४ ॥

उपकुल्यानि भरणी ब्राह्म पूर्वात्रय करः ।
ऐन्द्रमादित्यमश्लेषा वायव्य पौष्णवैष्णवे ॥ ६६५ ॥

कुलोपकुलभान्यार्द्राभिजिन्मैत्राणि वारुणम् । इति ॥

कुलादिप्रयोजन त्विदम् ।

पूर्वेषु जाता दातारः सग्रामे स्थायिनां जय ।
अन्येषु त्वन्यसेवार्त्ता यायिनामसदाजय ॥ ६६६ ॥

इति कुलाद्याख्यानिरूपणम् ॥ १३ ॥

धनिष्ठाथोत्तराभद्रपदाश्विनी च कृत्तिका ।
मार्गः पुष्यश्चैव मघा उत्तराफाल्गुनीति च ॥ ६६७ ॥

चित्रा विशाखा मूल चोत्तराषाढा यथाक्रमम् ।
श्रावणादिमासराकाः प्रायः समापयन्ति यत् ॥ ६६८ ॥

અશ્વિની, પુષ્ય, મઘા, મૂળ, ત્રણ 'ઉત્તરા', વિશાખા, મૃગશીર્ષ, ચિત્રા, કૃત્તિકા અને ધનિષ્ટા–આ બાર કુળનક્ષત્રો છે ભરણી, રોહિણી, ત્રણ 'પૂર્વા', હસ્ત, જ્યેષ્ટા, પુનર્વસૂ, અશ્લેષા, સ્વાતિ, રેવતી તથા શ્રવણ—આ બાર ઉપકુળ નક્ષત્રો છે અને આર્દ્રા, અભિજિત, અનુરાધા તથા શતતારા–આ ચાર કુળોપકુળ નક્ષત્રો છે ૬૬૪–૬૬૫

કુળાદિકનુ પ્રયોજન આ પ્રમાણે —

કુળનક્ષત્રોમા જન્મેલા દાતાર થાય છે અને એઓનો સગ્રામને વિષે જય થાય છે બાકીના નક્ષત્રોમા જન્મેલા પરાધીનતાથી પીડાતા–દુ ખી હોય છે અને એમનો સગ્રામમા જય અનિશ્ચિત છે–એઓ સદા વિજયી થતા નથી ૬૬૬

એ પ્રમાણે નક્ષત્રોના કુળાદિકનુ નિરૂપણ કર્યું

હવે (નક્ષત્રોને) અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમાના યોગ વિષે કહે છે —(દ્વાર ૧૪)

ધનિષ્ટા, ઉત્તરા ભાદ્રપદા, અશ્વિની, કૃત્તિકા, મૃગશીર્ષ, પુષ્ય, મઘા, ઉત્તરા ફાલ્ગુની, ચિત્રા, વિશાખા, મૂળ અને ઉત્તરાષાઢા–એ નક્ષત્રો અનુક્રમે પ્રાય શ્રાવણાદિક માસોના પૂર્ણિમાઓને પૂર્ણ કરે છે ૬૬૭–૬૮

तत एव पूर्णिमानां द्वादशानामपि क्रमात् ।
एषामुडूनां नाम्ना स्युः नामधेयानि तद्यथा ॥ ६६९ ॥
श्राविष्ठी च प्रौष्ठपदी तथैवाश्वयुजीत्यपि ।
कार्त्तिकी मार्गशीर्षी च पौषी माघी च फाल्गुनी ॥ ६७० ॥
चैत्री च वैशाखी ज्येष्ठी मौलीत्याख्या तथा परा ।
आषाढीत्यन्विता एता. सदारूढाश्च कर्हिचित् ॥६७१॥ युग्मम् ॥
श्रविष्टा स्याद्धनिष्ठेति तयेन्दुयुक्तयान्विता ।
श्राविष्ठी पौर्णमासी स्यात् एवमन्या अपि स्फुटम् ॥ ६७२ ॥
यदा चोपकुलाख्यानि समापयन्ति पूर्णिमाः ।
पाश्चात्यानि तदैतेभ्य· श्रवणादीन्यनुक्रमात् ॥ ६७३ ॥
राकास्त्विमाः समाप्यन्ते कुलोपकुलभै. यदा ।
तदोपकुलपाश्चात्यैः अभिजित्प्रमुखैरिह ॥ ६७४ ॥
यद्यप्यभिजिता क्वापि राकापूर्त्ति· न दृश्यते ।
श्रुतियोगात्तथाप्येतत् राकापूरकमुच्यते ॥ ६७५ ॥

અને તેથી જ તે નક્ષત્રોના નામથી અનુક્રમે બારે પૂર્ણિમાઓના નામ પડયા છે ૬૬૯

જેમકે શ્રાવણી, ભાદ્રપદી, આશ્વિની, કાર્તિકી, માર્ગશીર્ષી, પૌષી, માઘી, ફાલ્ગુની, ચૈત્રી, વૈશાખી, જયેષ્ઠી અથવા મૌલી અને આષાઢી આ બારે નામ અન્વયયુક્ત છે અને કયાય કયાય તો સદારૂઢ છે ૬૭૦-૬૭૧

ધનિષ્ઠા એટલે શ્રવિષ્ઠા,–એની પૂર્ણિમા શ્રાવિષ્ઠી કે શ્રાવણી કહેવાય છે એવી રીતે બીજી પૂર્ણિમાઓ પણ સમજવી ૬૭૨

વળી જ્યારે ઉપકુળ નક્ષત્રો પૂર્ણિમાઓને સમાપ્ત કરે છે ત્યારે તેઓથી (ઉપકુળ નક્ષત્રોથી) પૂર્વના શ્રવણાદિક નક્ષત્રો અનુક્રમે અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે ૬૭૩

આ પૂર્ણિમાઓને વળી જ્યારે કુળોપકુળ નક્ષત્રો સમાપ્ત કરે છે ત્યારે ઉપકુળોથી પાછલા અભિજિત્ આદિક નક્ષત્રો અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે ૬૭૪

જો કે અભિજિત્ નક્ષત્ર પૂર્ણિમા સમાપ્ત કરતુ કયાય દીઠુ નથી, તોપણ ફક્ત શ્રુતિયોગથી એટલે કે સાભળવા માત્રથી એને પૂર્ણિમાનુ પૂરક કહ્યુ છે ૬૭૫

यस्मिन् ऋक्षे पूर्णिमा स्यात्तत पञ्चदशेऽथवा ।
चतुर्दशेऽमावास्या स्यात् गणने प्रातिलोम्यतः ॥ ६७६ ॥

तद्यथा । माघे राका मघोपेताऽमावास्या च सवासवा ।
सवासवायां राकायां श्रावणे सा मघान्विता ॥ ६७७ ॥

एवमन्यत्रापि भाव्यम् ॥

इति अमावास्यापूर्णिमायोगकीर्त्तनम् ॥ १४ ॥

यदा यदा यैर्नक्षत्रैरस्त यातैः समाप्यते ।
अहोरात्रः तानि वक्ष्ये नामग्राह यथाक्रमम् ॥ ६७७ ॥

तदा समाप्यते ऋक्षै रात्रिरप्येभिरेव यत् ।
उच्यते रात्रिनक्षत्राण्यप्यमून्येव तद्बुधै ॥ ६७८ ॥

समापयति तत्राद्यानहोरात्रांश्चतुर्दश ।
नभोमास्युत्तराषाढा सप्तैतान् अभिजित् तदा ॥ ६७९ ॥

જે નક્ષત્રમા પૂર્ણિમા થાય તેથી પ્રતિલોમ ગણતા પદરમે અથવા ચૌદમે નક્ષત્રે અમાવાસ્યા થાય ૬૭૬

જેમકે,

માહ માસમા પૂર્ણિમાને મઘાનો યોગ હોય અને અમાવાસ્યાને વાસવનો યોગ હોય ત્યારે શ્રાવણ માસમા પૂર્ણિમાને વાસવનો યોગ હોય અને અમાવાસ્યાને મઘાનો યોગ હોય ૬૭૭

એ પ્રમાણે અન્યત્ર પણ જાણવુ

એ પ્રમાણે અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમાના યોગ વિષે કહ્યુ

હવે એક વર્ષના પ્રત્યેક મહિનામા, કયા કયા નક્ષત્રો કેટલા કેટલા અહોરાત્ર પર્યન્ત હોય છે તે અનુક્રમે નામવાર કહીએ છીએ ૬૭૭ (દ્વાર ૧૫ મુ)

આ નક્ષત્રો અમુક અહોરાત્રની સમાપ્તિ પર્યન્ત હોય છે એઓ વડે રાત્રિ સમાપ્ત થાય છે તેથી તેઓને રાત્રિના નક્ષત્રો પણ કહે છે ૬૭૮

શ્રાવણ માસમા પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર સપૂર્ણ થતા સુધી ઉત્તરાષાઢા હોય છે, પછીના સાત અહોરાત્ર સપૂર્ણ થતા સુધી અભિજિત્ નક્ષ હોય છે, પછીના આઠ

ततः श्रवणमप्यष्टावेकोनत्रिंशदित्यभूत् ।
धनिष्ठा श्रावणस्यान्त्यमहोरात्र ततो नयेत् ॥ ६८० ॥
नयेत् धनिष्ठाहोरात्रान् भाद्रस्याद्यांश्चतुर्दश ।
ततः शतभिषक् सप्त पूर्वा भद्रपदाष्ट च ॥ ६८१ ॥
सोत्तरान्त्यमहोरात्र सैवेषस्य चतुर्दश ।
ततः पौष्ण पचदश चरमं चैकमश्विनी ॥ ६८२ ॥
अश्विन्येव कार्त्तिकस्य नयत्याद्यांश्चतुर्दश ।
अहोरात्रान् पचदश भरण्येकं च कृत्तिका. ॥ ६८३ ॥
समापयन्ति ता एव सहस्याद्यांश्चतुर्दश ।
ब्राह्मी पचदशान्त्य च मृगशीर्ष समापयेत् ॥ ६८४ ॥
पौषस्यापि तदेवाद्यानहोरात्रान् समापयेत् ।
चतुर्दश तथार्द्राष्टौ ततः सप्त पुनर्वसू ॥ ६८५ ॥
पुष्योऽस्यान्त्यमहोरात्र माघेऽप्याद्याश्चतुर्दश ।
समापयेत् पचदशाश्लेषा तथान्तिमं मघा. ॥ ६८६ ॥

અહોરાત્ર સપૂર્ણ થતા સુધી શ્રવણ હોય છે છેલ્લો ત્રીશમો અહોરાત્ર ધનિષ્ટા પૂર્ણ કરે છે ૬૭૯-૬૮૦

ભાદ્રપદ માસમા પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર સપૂર્ણ થતા સુધી ધાનષ્ટા હોય, પછીના સાત સપૂર્ણ થતા સુધી શતતારા હોય, પઠીના આઠ સુધી પૂર્વાભાદ્રપદા હોય છેલ્લા અહોરાત્રને ઉત્તરા ભાદ્રપદા સપૂર્ણ કરે ૬૮૧

આસો માસમા પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર પુરા થતા સુધી ઉત્તરા ભાદ્રપદા હોય, પછીના પદર પૂર્ણ થતા સુધી પૌષ્ણ-રેવતી હોય, છે લ્લો ત્રીશમો અહોરાત્ર અશ્વિની પૂર્ણ કરે ૬૮૨

કાર્તિક માસમા પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર અશ્વિના હોય, પછીના પદર અહોરાત્ર ભરણી હોય, અને છેલ્લો એક અહોરાત્ર કૃત્તિકા આવીને પૂર્ણ કરે ૬૮૩

માગશર માસમા પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર સપૂર્ણ થતા સુધી કૃત્તિકા હોય, પછીના પદર પૂર્ણ થતા સુધી બ્રાહ્મી હોય અને છેલ્લો એક અહોરાત્ર મૃગશીર પૂર્ણ કરે ૬૮૪

પોસ માસના પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર મૃગશીર્ષ પૂર્ણ કરે, પછીના આઠ આર્દ્રા પૂર્ણ કરે, પછીના સાત પુનર્વસુ પૂર્ણ કરે છેલ્લો ત્રીશમો અહોરાત્ર પુષ્પ પૂર્ણ કરે ૬૮૫-૬૮૬

માઘ માસના પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર પુષ્ય પૂરા કરે, પછીના પદર અશ્લેષા પૂર્ણ કરે અને છેલ્લો એક મઘા પૂર્ણ કરે ૬૮૬

पूरयन्ति फाल्गुनस्य मघा॰ आद्यांश्चतुर्दश ।
ततः पंचदश पूर्वाफाल्गुनी सोत्तरान्तिमम् ॥ ६८७ ॥
उत्तराफाल्गुनी चैत्रे नयत्याद्यांश्चतुर्दश ।
ततो हस्त॰ पचदश चित्राहोरात्रमन्तिमम् ॥ ६८८ ॥
अहोरात्रांस्तत' चित्रा नयेच्चतुर्दशादिमान् ।
वैशाखस्य पचदश स्वातिरन्त्य विशाखिका ॥ ६८९ ॥
समापयत्यथ ज्येष्ठे विशाखाद्यांश्चतुर्दश ।
सप्तानुराधा ज्येष्ठाष्टौ मूल॰ पर्यन्तवर्त्तिनम् ॥ ६९० ॥
मूल समापयत्याद्यानाषाढस्य चतुर्दश ।
पूर्वाषाढा पचदशोत्तराषाढान्त्यवर्त्तिनम् ॥ ६९१ ॥

सग्रहश्चात्र ।

सत्तट्ठ अभिसवणे तह सयभिसए य पुव्वभद्दवए ।
अद्दा पुणव्वसूए राहा जेठा य अणुकमसो ॥६९२॥

ફાગણુના પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર મઘા નક્ષત્ર હોય, પછીના ૫દર પૂર્વા ફાલ્ગુની નક્ષત્ર હોય અને છેટ્લે દિવસે ઉત્તરા ફાલ્ગુની હોય ૬૮૭

ચૈત્રમાસમા પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર ઉત્તરા ફાલ્ગુની, પછીના ૫દર અહોરાત્ર હસ્ત નક્ષત્ર અને છેલ્લો એક અહોરાત્ર ચિત્રા નક્ષત્ર હોય ૬૮૮

વૈશાખના પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર ચિત્રા હોય, પછીના ૫દર અહોરાત્ર સ્વાતિનક્ષત્ર હોય અને છેલ્લો અહોરાત્ર વિશાખા હોય ૬૮૯

જ્યેષ્ટ માસમા પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર પૂર્ણ થતા પર્યન્ત વિશાખા નક્ષત્ર હોય, પછીના સાત અહોરાત્ર અનુરાધા પૂર્ણ કરે, પછીના આઠ જ્યેષ્ટા પૂર્ણ કરે છે લા અહોરાત્રે મૂલ નક્ષત્ર હોય ૬૯૦

આષાઢના પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર મૂળનક્ષત્ર હોય, પછીના ૫દર અહોરાત્ર પર્યન્ત પૂર્વાષાઢા હોય, અને છેલ્લો એક અહોરાત્ર પૂર્ણ થતા સુધી ઉત્તરાષાઢા હોય ૬૯૧

ઉપરના બધાનો સગ્રહ આ પ્રમાણે —

(૧) અભિજિત્ અને શ્રવણ, (૨) શતતારા અને પૂર્વાભાદ્રપદા, (૩) આર્દ્રા અને પુનર્વસૂ, તથા (૪) રાધા અને જ્યેષ્ટા–આમ ચાર નક્ષત્રયુગલોમાના પહેલા પહેલા ચાર સાત

पन्नरसदिणे सेसा रत्तिविराम कुणंति णक्खत्ता ।
उत्तरसाढा आसाढचरिमदिवसा गणिज्जंति ॥ ६९३ ॥

प्रयोजन त्वेषाम् ।

यथा नभश्चतुर्भागमारूढेऽर्के प्रतीयते ।
प्रथमा पौरुषी मध्यमह्नश्च व्योममध्यगे ॥ ६९४ ॥
चतुर्भागावशेषं च नभः प्राप्तेऽन्त्यपौरुषी ।
ज्ञायन्ते रजनीयामाः अप्येभिरुडुभिस्तथा ॥ ६९५ ॥

तथाहुः उत्तराध्ययने ।

जरणेइ जया रत्तिं णक्खत्तं तं मिणह चउप्पभागे ।
सपत्ते विरमेज्जा सज्झाओ पओसकालंमि ॥ ६९६ ॥
तम्मेव य णक्खत्ते गयण चउप्पभागसावसेसांमि ।
विरत्तियंपि कालं पडिलेहित्ता मुणी कुणइ ॥ ६९७ ॥

ग्रन्थान्तरे च ।

અહોરાત્ર સપુર્ણ કરે છે અને બીજા બીજા ચાર આઠ અહોરાત્ર પૂર્ણ કરે છે શેષ નક્ષત્રો ૫૬૨ અહોરાત્ર પૂર્ણ કરે છે ઉત્તરાષાઢા આષાઢ માસનો અતિમ દિવસ ગણાય છે ૬૯૨-૬૯૩

આ નક્ષત્રોનુ પ્રયોજન શુ તે કહે છે—

જેમ, આકાશના ચાર ભાગ પાડ્યા હોય તે ચારમાથી પહેલો ભાગ સૂર્ય પૂર્ણ કરે ત્યારે પહેલી 'પૌરૂષી' થાય, બીજો ભાગ પૂર્ણ કરે (અર્થાત્ આકાશના મધ્યમા આવે) ત્યારે મધ્યાહ્ન થયો કહેવાય અને છેલ્લો ચોથો ભાગ પૂર્ણ કરે ત્યારે છેલ્લી 'પૌરૂષી' ની પ્રતીતિ થાય છે તેમ આ નક્ષત્રોવડે રાત્રીના પ્રહરો જાણવામા આવે છે ૬૯૪-૬૯૫

આ બાબતમા ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમા ઉલ્લેખ છે કે—

રાત્રીના ચાર ભાગ કલ્પી, ચારમાથી પહેલા ભાગમા નક્ષત્ર હોય ત્યારે પ્રદોષ સમજવો અને તેમા મુનિએ સ્વાધ્યાયધ્યાનથી વિરમવુ એજ નક્ષત્ર જ્યારે પછી આકાશના છેલ્લા (ચોથા) ભાગમા આવે ત્યારે મુનિ 'પડિલેહણ' કરીને વૈરાત્રિક કાળ સબધી ક્રિયા કરે ૬૯૬-૬૯૭

ગ્રન્થાન્તરે-કોઇ બીજા ગ્રન્થમા વળી એમ કહ્યુ છે કે—

दह तेरह सोलहमे विसमेइ सूरियाओ णक्खत्ता ।
मज्झयगय मिणेय रयणीं जा भाणपरिमाणम् ॥६९८॥

शीतकाले च दिनाधिकमानायां रात्रौ सूर्यभात् एकादशचतुर्दश-सप्तदशैकविंशतितमे नक्षत्रे नभोमध्य प्राप्ते यथाक्रम प्रथमादिप्रहरान्तः स्यात् इति सम्प्रदायः ॥

लोके च ।

रविरिक्खाओ गणियं सिररिख जाव सत्तपरिहीणम् ।
सेस दुगुण किच्चा तीया राई फुडा हवइ ॥ ६९९ ॥

इत्यादि बहुधा ॥

इत्यहोरात्रसमापकनक्षत्रकीर्तनम् ॥ १५ ॥

समाप्त चेद नक्षत्रप्रकरणम् ॥

સૂર્યનક્ષત્રથી ૧૦ મુ, ૧૩ મુ, ૧૬ મુ અને ૨૦ મુ નક્ષત્ર અનુક્રમે જ્યારે આકાશના મધ્યમા આવે ત્યારે રાત્રીનો અનુક્રમે પહેલો, બીજો, ત્રીજો કે ચોથો પ્રહર વીત્યો છે એમ સમજવુ ૬૯૮

વળી શિયાળામા દિવસ કરતા રાત્રી મ્હોટી હોવાથી, સૂર્ય-નક્ષત્રથી ૧૧ મુ, ૧૪ મુ, ૧૭ મુ અને ૨૧ મુ નક્ષત્ર જ્યારે આકાશના મધ્યમા આવે ત્યારે રાત્રીનો અનુક્રમે પહેલો, બીજો, ત્રીજો કે ચોથો પ્રહર પૂરો થયો છે એમ સમજવુ

વળી લોકોકિત તો આમ છે —

સૂર્ય નક્ષત્રથી છેક શિર નક્ષત્ર સુધી નક્ષત્રો જેટલા થાય એમાથી સાત બાદ કરી વધે એને બમણુ કરી આમ જે રકમ આવે એટલા રાત્રીના પહોર પુરા થયા સમજવા ૬૯૯

બીજી પણ એવી અનેક રીતો છે

એ પ્રમાણે અહોરાત્રને પૂર્ણ કરનારા નક્ષત્રોની વાત સપૂર્ણ

અહિં નક્ષત્રપ્રકરણ પણ સમાપ્ત થયુ

હવે ગ્રહો વિષે કઇક

विकालकोऽङ्गारकश्च लोहितांकः शनैश्चरः ।
आधुनिक. प्राधुनिक कणः कणक एव च ॥ ७०० ॥

नवम कणकणक. तथा कणवितानकः ।
कणसन्तानकश्चैवं सोमः सहित एव च ॥ ७०१ ॥

अश्वसेन. तथा कार्योपग. कर्वुरकोऽपि च ।
तथाजकरको दुन्दुभक. शखाभिधः परः ॥ ७०२ ॥

शंखनाभस्तथा शखवर्णाभः कस एव च ।
कंसनाभस्तथा कंसवर्णाभः नील एव च ॥ ७०३ ॥

नीलावभासो रूप्यी च रूप्यावभासभस्मकौ ।
भस्मराशितिलतिलपुष्पवर्णदकाभिधा ॥ ७०४ ॥

दकवर्णः तथा कायोऽवंध्य इन्द्राग्निरेव च ।
धूमकेतु. हरि. पिगलको वुद्धस्तथैव च ॥ ७०५ ॥

शुक्रो बृहस्पती राहुगस्तिमाणवकास्तथा ।
कामस्पर्शश्च धुरकः प्रमुखो विकटोऽपि ॥ ७०६ ॥

विसन्धिकल्प प्रकल्प. स्युर्जटालारुणाग्नयः ।
षट्पंचाशत्तमः कालो महाकालस्तत. परः ॥ ७०७ ॥

स्वस्तिक. सौवस्तिकश्च वर्धमानः प्रलम्वकः ।
नित्यालोको नित्योद्योत. स्वयप्रभोऽवभासकः ॥ ७०८ ॥

વિકાલક, અ ગારક, લોહિતાક, શનૈશ્ચર, આધુનિક, પ્રાધુનિક, કણ, કણક, કણકણક, કણ વિતાનક, કણસ તાનક, સોમ, સહિત, અશ્વસેન, કાર્યોપગ, કર્બુરક, અજકરક, દુદુમ્ભક, શ ખ, શ ખનાભ, શ ખવર્ણાભ, ક સ, ક સનાભ, ક સવર્ણાભ, નીલ, નીલાવભાસ, રૂપ્યી, રૂપ્યાવભાસ, ભસ્મક, ભસ્મરાશિ, તિલતિલ, પુષ્પવર્ણ, દક, દકવર્ણ, કાય, અવધ્ય, ઇન્દ્રાગ્નિ, ધૂમકેતુ, હરિ, પિંગલક, બુધ, શુક્ર, બૃહસ્પતિ, રાહુ, અગસ્તિ, માણવક, કામસ્પર્શ, ધુરક, પ્રમુખ, વિકટ, વિસ ધિ કલ્પ, પ્રકલ્પ, જટાલ, અરૂણ, અગ્નિ, કાળ, મહાકાળ, સ્વસ્તિક, સૌવસ્તિક, વર્ધમાન,

दह तेरह सोलहमे विसमेइ सूरियाओ णख्खत्ता ।
मज्झयगयं मिणेय रयणीं जा भाणपरिमाणम् ॥६९८॥

शीतकाले च दिनाधिकमानायां रात्रौ सूर्यभात् एकादशचतुर्दश-सप्तदशैकविंशतितमे नक्षत्रे नभोमध्यं प्राप्ते यथाक्रम प्रथमादिप्रहरान्तः स्यात् इति सम्प्रदायः ॥

लोके च ।

रविरिख्खाओ गणियं सिररिख जाव सत्तपरिहीणम् ।
सेस दुगुण किच्चा तीया राई फुडा हवइ ॥ ६९९ ॥

इत्यादि बहुधा ॥

इत्यहोरात्रसमापकनक्षत्रकीर्तनम् ॥ १५ ॥

समाप्त चेद नक्षत्रप्रकरणम् ॥

સૂર્યનક્ષત્રથી ૧૦ મું, ૧૩ મુ, ૧૬ મુ અને ૨૦ મુ નક્ષત્ર અનુક્રમે જ્યારે આકાશના મધ્યમા આવે ત્યારે રાત્રીનો અનુક્રમે પહેલો, બીજો, ત્રીજો કે ચોથો પ્રહર વીત્યો છે એમ સમજવુ ૬૯૮

વળી શિયાળામા દિવસ કરતા રાત્રી મ્હોટી હોવાથી, સૂર્ય-નક્ષત્રથી ૧૧ મુ, ૧૪ મુ, ૧૭ મુ અને ૨૧ મુ નક્ષત્ર જ્યારે આકાશના મધ્યમા આવે ત્યારે રાત્રીનો અનુક્રમે પહેલો, બીજો, ત્રીજો કે ચોથો પ્રહર પૂરો થયો છે એમ સમજવુ

વળી લોકોક્તિ તો આમ છે —

સૂર્ય નક્ષત્રથી છેક શિર નક્ષત્ર સુધી નક્ષત્રો જેટલા થાય એમાથી સાત બાદ કરો વધે એને બમણા કરો આમ જે રકમ આવે એટલા રાત્રીના પહોર પૂરા થયા સમજવા ૬૯૯

બીજી પણ એવી અનેક રીતો છે

એ પ્રમાણે અહોરાત્રને પૂર્ણ કરનારા નક્ષત્રોની વાત સ પૂર્ણ

અહિ નક્ષત્રપ્રકરણ પણ સમાપ્ત થયુ

હવે ગ્રહો વિષે કઈક

विकालकोऽङ्गारकश्च लोहितांकः शनैश्चर ।
आधुनिक. प्राधुनिक' कणः कणक एव च ॥ ७०० ॥

नवम' कणकणक. तथा कणवितानकः ।
कणसन्तानकश्चैवं सोम सहित एव च ॥ ७०१ ॥

अश्वसेन तथा कार्योपग. कर्बुरकोऽपि च ।
तथाजकरको दुन्दुभकः शखाभिधः परः ॥ ७०२ ॥

शंखनाभस्तथा शखवर्णाभ. कस एव च ।
कंसनाभस्तथा कंसवर्णाभः नील एव च ॥ ७०३ ॥

नीलावभासो रूप्यी च रूप्यावभासभस्मकौ ।
भस्मराशितिलतिलपुष्पवर्णदकाभिधा ॥ ७०४ ॥

दकवर्णः तथा कायोऽवंध्य इन्द्राग्निरेव च ।
धूमकेतु. हरि पिगलको वुद्धस्तथैव च ॥ ७०५ ॥

शुक्रो बृहस्पती राह्वगस्तिमाणवकास्तथा ।
कामस्पर्शश्च धुरक. प्रमुखो विकटोऽपि ॥ ७०६ ॥

विसन्धिकल्प प्रकल्पः स्युर्जटालारुणाग्नयः ।
षट्पंचाशत्तम. कालो महाकालस्तत. परः ॥ ७०७ ॥
स्वस्तिक. सौवस्तिकश्च वर्धमानः प्रलम्बकः ।
नित्यालोको नित्योद्योतः स्वयप्रभोऽवभासकः ॥ ७०८ ॥

વિકાલક, અ ગારક, લોહિતાક, શનૈશ્ચર, આધુનિક, પ્રાધુનિક, કણ, કણક, કણકણક, કણ વિતાનક, કણસ તાનક, સોમ, સહિત, અશ્વસેન, કાર્યોપગ, કર્બુરક, અજકરક, દુંદુમ્ભક, શ ખ, શ ખનાભ, શ ખવર્ણાભ, ક સ, ક સનાભ, ક સવર્ણાભ, નીલ, નીલાવભાસ, રૂપ્યી, રૂપ્યાવભાસ, ભસ્મક, ભસ્મરાશિ, તિલતિલ, પુષ્પવર્ણ, દક, દકવર્ણ, કાય, અવધ્ય, ઇન્દ્રાગ્નિ, ધૂમકેતુ, હરિ, પિંગલક, બુધ, શુક્ર, બૃહસ્પતિ, રાહુ, અગસ્તિ, માણવક, કામસ્પર્શ, ધુરક, પ્રમુખ, વિકટ, વિસ ધિ કલ્પ, પ્રકલ્પ, જટાલ, અરૂણ, અગ્નિ, કાળ, મહાકાળ, સ્વસ્તિક, સૌવસ્તિક, વર્ધમાન,

श्रेयस्करस्तथा क्षेमकर आभकरोऽपि च ।
प्रभंकरो रजाश्चैव विरजानाम कीर्तित ॥ ७०९ ॥

अशोको वीतशोकश्च विमलाख्यो वितप्तक ।
विवस्त्रश्च विशालश्च शाल सुव्रत एव च ॥ ७१० ॥

अनिवृत्तिश्चैकजटी द्विजटी करिकः कर ।
राजार्गल. पुष्पकेतुः भावकेतुरिति ग्रहा' ॥ ७११ ॥

ग्रहास्तु सर्वे वक्रातिचारादिगतिभावतः ।
गतावनियता' तेन नैतेषां प्राक्तनैः कृता ॥ ७१२ ॥

गतिप्ररूपणा नापि मण्डलानां प्ररूपणा ।
लोकात्तु केषांचित् किंचित् गत्यादि श्रूयतेऽपि हि ॥७१३॥ युग्मम्

मेरो प्रदक्षिणावर्त्तं भ्रमन्त्येतेऽपि मण्डलैः ।
सदानवस्थितैरेव दिवाकरशशांकवत् ॥ ७१४ ॥

नापि चक्रे तारकाणां मण्डलादिनिरूपणम् ।
अवस्थायिमण्डलत्वाच्चन्द्राद्ययोगचिन्तनात् ॥ ७१५ ॥

પ્રલબક, નિત્યાલોક, નિત્યોદ્યોત, સ્વય પ્રભ, અવભાસક, શ્રેયસ્કર, ક્ષેમકર, આભકર, પ્રભકર, રજસ, વિરજસ, અશોક, વીતશોક, વિમળ, વિતપ્તક, વિવસ્ત્ર, વિશાલ, શાલ, સુવ્રત, અનિવૃત્તિ, એકજટી, દ્વિજટી, કરિક, કર, રાજાર્ગલ, પુષ્પકેતુ તથા ભાવકેતુ–આ પ્રમાણે " ગ્રહો " ૮૮ કહ્યા છે ૭૦૦–૭૧૧

એ સર્વે ગ્રહોની ગતિ વક્ર અને અનિયમિત હોઇને, પૂર્વાચાર્યોએ એમની ગતિ કે મ ડળ વિષે કઇ કહ્યુ નથી જો કે એઓમાના કેટલાક ગ્રહોનુ ગતિઆદિક કિંચિત્ સ્વરૂપ લોકો પાસેથી શ્રવણગોચર થાય છે ૭૧૨–૭૧૩

એઓ પણ સૂર્ય ચદ્રની પેઠે હમેશા અનિયમિત મ ડળો વડે મેરૂની ફરતા ભમ્યા કરે છે ૭૧૪

વળી અહિ તારાઓના મ ડળાદિનુ નિરૂપણ પણ નથી કર્યું કેમકે એઓના અવસ્થિત મ ડળો છે અને તેથી ચ દ્રાદિક સાથે એઓનો યોગ થતો નથી ૭૧૫.

तथोक्तं जीवाभिगमसूत्रे ।

णखत्ततारगाण अवट्ठिया मंडला मुणेयव्वा ।
तेवि य पयाहिणावत्तमेव मेरुं अणुपरिंति ॥ ७१६ ॥

एवं रवीन्दुग्रहऋक्षताराचारस्वरूपं किमपि न्यगादि ।
शेषं विशेष तु यथोपयोगं ज्योतिष्कचक्रावसरेऽभिधास्ये ॥७१७॥

विश्वाश्चर्यदकीर्तिकीर्तिविजयश्रीवाचकेन्द्रान्तिष-
द्राजश्रीतनयोऽतनिष्ट विनयः श्रीतेजपालात्मजः ।
काव्यं यत्किल तत्र निश्चितजगत्तत्त्वप्रदीपोपमे
सर्गो निर्गलितार्थसार्थसुभगो विंश. समाप्त. सुखम् ॥ ७१८ ॥

इति विंशतितम सर्गः ।

આ સમ્બન્ધમા જીવાભિગમસૂત્રને વિષે આવો ઉલ્લેખ છે કે " નક્ષત્ર અને તારાઓ[illegible] મ ડળ અવસ્થિત છે, અને એઓ પણ મેરૂની ફરતા ફર્યા કરે છે " ૭૧૬

એ પ્રમાણે સૂર્ય, ચ દ્ર, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારા—આ બધાઓની ગતિ [illegible] કિંચિત્ કહ્યુ છે હજુ વિશેષ કહેવાનુ છે તે ઉપયોગપ્રમાણે જ્યોતિ[illegible] કહેશુ ૭૧૭

અખિલ જગતને આશ્ચર્યમા લીન કરી દેતી કીર્તિના સ્વામી એ[illegible] ણિના અન્તેવાસિ-શિષ્ય, તથા પિતાશ્રી તેજપાળ અને માતુશ્રી [illegible] વિનયવિજય ઉપાધ્યાયે જગતના નિશ્ચિત તત્વોને દીવાની જેમ પ્રકાશિ[illegible] ગ્રન્થ રચ્યો છે એમા નીગળતા પુષ્કળ અનેક અર્થોને લઇને મન હ[illegible] વીશમો સર્ગ નિર્વિઘ્ને સમાપ્ત થયો ૭૧૮

વીશમો સર્ગ સમાપ્ત.

॥ अभिजिदादीना तारासंख्या आकारः रात्रिसंख्या मासक्रमश्च ॥

१	अभिजित्	सख्या ३	गोशीर्पानली	७	श्रावण	७
२	श्रवण	३	कासार	८		८
३	धनिष्ठा	५	पक्षिपजर	१५	भाद्रपद	$\overset{१}{१४}$
४	शतभिषक्	१००	पुष्पमाला	७		७
५	पूर्वाभाद्रपदा	२	अर्द्धवापी	८		८
६	उत्तराभाद्रपदा	२	अर्द्धवापी	१५	आश्विन	$\overset{१}{१४}$
७	रेवती	३२	नौकासस्थान	१५		१५
८	अश्विनी	३	अश्वस्कध	१५	कार्त्तिक	$\overset{१}{१४}$
९	भरणी	३	भगसंस्थान	१५		१५
१०	कृत्तिका	६	क्षुरधारा	१५	मागसीर	$\overset{१}{१४}$
११	रोहिणी	५	शकटोद्धी	१५		१५
१२	मृगशीर्ष	३	मृगशीर	१५	पोस	$\overset{१}{१४}$
१३	आर्द्रा	१	रुधिरविन्दु	८		८
१४	पुनर्वसु	५	तुला	७		७
१५	पुष्य	३	वर्द्धमानक	१५	माहा	$\overset{१}{१४}$
१६	अश्लेषा	५	पताका	१५		१५
१७	मघा	७	प्राकार	१५	फागुण	$\overset{१}{१४}$
१८	पूर्वा फा०	२	अर्द्धपल्यक	१५		१५
१९	उ० फा०	२	अर्द्धपल्यक	१५	चैत्र	$\overset{१}{१४}$
२०	हस्त	५	हस्ततल	१५		१५
२१	चित्रा	१	मुखमडन सुवर्णपुष्प	१५	वैशाख	$\overset{१}{१४}$
२२	स्वाति	१	कीलक	१५		१५
२३	विशाखा	५	पशुदामन	१५	ज्येष्ट	$\overset{१}{१४}$
२४	अनुराधा	४	एकावली	७		७
२५	ज्येष्ठा	३	गजदत	८		८
२६	मूल	११	वृश्चिकपुच्छ	१५	अषाढ	$\overset{१}{१४}$
२७	पूर्वाषाढा	४	गजविक्रम (पाद)	१५		१५
२८	उत्तराषाढा	४	सिंहनीपदन	१५	श्रा०	$\overset{१}{१४}$

गगा सिन्धुश्च भरते रोहितारोहिताशिके ।
हैमवते हरिवर्षे हरिकान्ताहरी उभे ॥ १६५ ॥
शीताशीतोदे विदेहक्षेत्रे तथा च रम्यके ।
नारीकान्तानरकान्ते हैरण्यवतगे उभे ॥ १६६ ॥
रूप्यकूलास्वर्णकूले तथा चैरवतस्थिते ।
नद्यौ रक्तारक्तवत्यावेवमेताश्चतुर्दश ॥ १६७ ॥
गगासिन्धुरक्तवतीरक्ताना सरितामिह ।
चतुर्दशसहस्राणि परिवार. प्रकीर्त्तितः ॥ १६८ ॥
रूप्यकूलास्वर्णकूलारोहितारोहिताशिका ।
अष्टाविंशत्या सहस्रै स्रोतस्विनीभिराश्रिता ॥ १६९ ॥
नारीकान्ता नरकान्ता हरिकान्ता हरिस्तथा ।
षट्पचाशच्चैवनलिनीसहस्रै. परिवारिता ॥ १७० ॥
शीताशीतोदयोर्नद्यो प्रत्येक च परिच्छद· ।
पंचलक्षा. सहस्राणि द्वात्रिंशत् परिकीर्त्तित.॥ १७१ ॥
श्लोकक्रमेण सरितामिह श्लोकचतुष्टये ।
द्विगुण जिव्हिकामानविस्तारोद्वेद्धतादिकम् ॥ १७२ ॥

છ તથા ઉત્તરે છ એટલે કે ગગા અને સિન્ધુ ભરતક્ષેત્રમા, રોહિતા અને રોહિતાશા હૈમવત ક્ષેત્રમા, હરિકાતા અને હરિ હરિવર્ષક્ષેત્રમા, શીતા અને શીતોદા બેઉ વિદેહોમા, નારિકાતા અને નરકાતા રમ્યકક્ષેત્રમા, રૂપ્યકૂલા અને સ્વર્ણકૂલા હૈરણ્યવતક્ષેત્રમા તથા રક્તા અને રક્તવતી ઐરવતક્ષેત્રમા ૧૬૪-૧૬૭

વળી ગગા, સિન્ધુ, રક્તવતી અને રક્તા—એ ચાર ચૌદ ચૌદ હજાર નદીઓના પરીવાર વાળી છે, રૂપ્યકૂલા, સ્વર્ણકૂલા, રોહિતા અને રોહિતાશા—એ ચાર પ્રત્યેક અઠ્યાવીશ હજાર નદીઓના પરીવારવાળી છે, નારીકાતા, નરકાતા, હરિકાતા અને હરિ—એ ચાર છપ્પન છપ્પન હજાર નદીઓના પરીવારવાળી છે, જ્યારે શીતા અને શીતોદા પ્રત્યેકનો પાચ લાખ બત્રીશ હજાર જેટલો પરીવાર કહ્યો છે આ ચારે શ્લોકમા વર્ણવેલી નદીઓનુ, જિહ્વા—પહોળાઇ—ઉંડાઇ આદિકનુ પ્રમાણ (પૂર્વ પૂર્વના શ્લોકમા વર્ણવેલીથી ઉત્તર ઉત્તરના શ્લોકમા વર્ણવેલીનુ

एकश्लोकोदितानां तु सर्वं तुल्यं परस्परम् ।
गंगासिन्धुरक्तवतीरक्तानां तुल्यता यथा ॥ १७३ ॥

दश लक्षाश्चतु. षष्टि. सहस्राणि विदेहगाः ।
नद्योऽपाच्यां लक्षमेकं षण्णवतिसहस्रयुक् ॥ १७४ ॥

उदीच्यामपि तावन्त्य एवं च सर्वसंख्यया ।
षट्पंचाशत्सहस्राढ्या नदीलक्षाश्चतुर्दश ॥ १७५ ॥

जम्बूद्वीपोऽभितो रुद्ध' स्वविरुद्धेन वार्धिना ।
स्वमोक्षायेव दत्तेऽस्मै कनी शैवलिनीरिमा १७६ ॥

चतुःषष्टिविजयगा महानद्यश्चतुर्दश ।
अन्तर्नद्यो द्वादशातिरिच्यन्ते नवतिस्त्वियम् ॥ १७७ ॥

तथाहुः श्रीरत्नशेखरसूरयः स्वक्षेत्रसमासे ।

अडसयरि महाणइओ बारस अंतरणइओ सेसाओ ।
परिअरणइओ चउदस लक्खा छप्पण्णसहस्सा य ॥ १ ॥

અનુક્રમે બમણુ બમણુ છે એકજ શ્લોકમા કહેલી ચારેનુ, જેમકે ગગાસિન્ધુરક્તાવતી રક્તાનુ, તો, એ સર્વ પ્રમાણ એકસરખુ છે ૧૬૮–૧૭૩

દસ લાખ ચોસઠ હજાર નદીઓ મહાવિદેહમા છે, એની દક્ષિણમા એક લાખ છન્નુ હજાર છે, અને એટલી સ ખ્યામા એની ઉત્તર દિશાએ છે એટલે સર્વમળીને ચૌદ લાખ છપ્પન હજાર નદીઓ છે ૧૭૪–૧૭૫

જ બૂદ્વીપની આ બધી નદીઓ સમુદ્રને મળે છે તે ઉપર ગ્રન્થકાર કવિ ઉત્પ્રેક્ષા કરે છે કે–દુશ્મનથી ઘેરાયલો એક રાજા જેમ પોતાના છુટકારા માટે એને પોતાની કન્યા આપે છે તેમ, સમુદ્રરૂપી દુશ્મનથી ઘેરાયલા એવા જમ્બૂદ્વીપે એને, પોતાના છુટકારા માટે જાણે આ બધી નદીઓરૂપી કન્યા આપી હોયની ! ૧૭૬

એ ગણુતી એ ઉપરાત નેવુ નદીઓ છે ચોસઠ વિજયોમા રહેલી ચોસઠ, ચૌદ મહાનદીઓ અને બાર અન્તર્નદીઓ

આ સબધમા શ્રીરત્નશેખરસૂરિના ક્ષેત્રસમાસમા ઉલ્લેખ છે—તે આ પ્રમાણે— અડ્યોત્તેર મહાનદીઓ છે, બાર અન્તર્નદીઓ છે, અને બીજી ચૌદ લાખ છપ્પન હજાર એઓના પરિવારરૂપ નદીઓ છે (૧)

श्रीमलयगिरयस्तु प्रवेशे च सर्वसंख्यया आत्मना सह चतुर्दशभि नदीसहस्रैः समन्विता भवन्तीति क्षेत्रसमासवृत्तौ कच्छविजयगतसिन्धुनदीं वर्णयन्तो महानदीना न पृथक् गणना इति सूचयाचक्रु । तथापि द्वादश अन्तरनद्योऽतिरिच्यन्त एव इत्यत्र तत्त्व बहुश्रुतगम्यमिति ज्ञेयम् ॥

तथापि पूर्वाचार्यानुरोधात् सख्या तथोदिता ।
नात्र पर्यनुयोगार्हा वय प्राच्यपथानुगा ॥ १७८ ॥

केचित्तु गाहावई महानईपवूडासमाणी सुकच्छमहाकच्छविजए दुहा विभयमाणी अट्ठाविसाए सलिलासहस्सेहि समग्गा दाहिणेण सीय महानई समप्पेइ इत्यादि जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिवचनात् तथा नद्यो विजयच्छेदिन्यो रोहितावत्कुडा स्वनामसमदेवीवासा अष्टाविंशतिनदीसहस्रानुगा प्रत्येक सर्वत्रसमा पचविंशशतविस्तृता अर्धतृतीययोजनावगाहा गाहावती पकवती इत्याद्युमास्वातिवाचकवचनाच्च द्वादशानामंतर्नदीनामपि प्रत्येकमष्टाविंशतिसहस्ररूप परिवार मन्यमाना षट्त्रिंशत्सहस्राधिकनदीलक्षत्रयेणान्तर्नदीपरिवारेण सह द्विनवतिसहस्राधिकानि सप्तदश नदीलक्षाणि मन्यन्ते ॥ उक्त च ।

શ્રીમલયગિરિજી તો ક્ષેત્રસમાસની વૃત્તિમા કચ્છવિજયગત સિન્ધુનદીનુ વર્ણન કરતા કહે છે કે સમુદ્રને ચૌદ હજાર નદીઓ મળી એ ચૌદ હજારમા સિન્ધુ મહાનદી પોતે પણ આવી જાય છે, અર્થાત્ મહાનદીઓ જુદી ગણવાની નથી એમ એઓ સૂચન કરે છે તોપણ બાર અન્તર્નદીઓ તો વધારે ગણવાની રહેજ આમા તત્ત્વવાત બહુશ્રુતગમ્ય છે–ખરૂ શ્રુ એ કેવળી જાણે

અમે તો પૂર્વાચાર્યોને અનુસરીને સખ્યા કહી છે અમારાથી ફારફેર કહેવાય નહીં કારણકે અમે એમને માર્ગે ચાલનારા છીએ ૧૭૮

કેટલાક તો “ સુકચ્છ અને મહાકચ્છ વિજયોને ‘ ગાહાવતી ’ અન્તરનદી બે વિભાગમા વ્હેચતી થકી અઠ્યાવીશ હજાર નદીઓના પરિવાર સહિત દક્ષિણમા ‘શીતા’ મહાનદીને મળે છે ” ઇત્યાદિ જબૂદ્રીપ પનત્તિમા ઉ લેખ છે તે પરથી તથા ‘ વિજયોના વિભાગ પાડનારી ’, રોહિતાની પેઠે કુડાવાળી, પોતાના નામવાળી દેવીઓના આવાસયુક્ત, અઠ્યાવીશ હજાર નદીઓથી સગત, સર્વત્ર સમાનપણે સવાસો યોજનના વિસ્તારવાળી અને અઢી

सुत्ते चउद्दसलक्खा छप्पन्नसहस्स जम्बूदीवामि ।
हुति उ सत्तरस लक्खा बाणवइ सहस्स मेलविया ॥ १ ॥

अन्ये तु यदि अन्तर्नदीषु अनेकानि परिवारनदीसहस्राणि प्रवेशेयु, तदा कथं तासा क्रमेण परत· परत· गच्छन्तीना विस्तारविशेषो गंगादिनदीनामिव न संपद्येत । यस्तु परिवार सिद्धान्तेऽभिदधे स तु यथाष्टाशीति ग्रहा· चन्द्रस्यैव परिवारतया प्रसिद्धा अपि सूर्यस्यापि स एव परिवार । न पुन· पृथक् प्रतीयते ॥ उक्त च समवायांगवृत्तौ । अष्टाशीति· महाग्रहा· एते यद्यपि चन्द्रस्यैव परिवार· अन्यत्र श्रूयते तथापि सूर्यस्यापि इन्द्रत्वात् एते एव परिवारतया अवसेया इति । तथा गंगादिसम्बन्धीनि एव अष्टाविंशतिनदीसहस्राणि अन्तर्नदीनामपि परिवार इति ॥ एवं चान्तर्नदीना पृथक्परिवारमनभ्युपगच्छन्तो यथावस्थितामेव नदीसख्यां मन्यन्ते इत्यादिक जम्बूद्वीपसग्रहणीवृत्तौ ।

યોજન ઉંડી ગાહાવત્તી આદિ અ તરનદીઓ ” ઇત્યાદિ ઉમાસ્વાતિવાચકના વચનથી, દરેક અન્તર્નદીના અઠ્ઠાવીશ અઠ્ઠાવીશ હજારના પરીવારની ગણત્રીએ બારેનો ‘ ત્રણ લાખ છત્રીસ હજાર ’ પરીવાર માની, એકદર સત્તરલાખ બાણુ હજાર નદીઓ કહે છે

અન્યત્ર પણ ઉલ્લેખ છે કે—

સૂત્રમા જમ્બૂદ્વીપની અ દર ચૌદ લાખ છપ્પન હજાર નદીઓ છે એમા બીજીઓ ભળે છે એટલે સમગ્ર મળીને સત્તર લાખ બાણુ હજાર નદીઓ થાય છે (૧)

કોઇ વળી એમ કહે છે કે “ જો અન્તર્નદીઓમા સહસ્રબ ધ નદીઓ પરિવારરૂપે પ્રવેશ કરતી હોય તો પછી અનુક્રમે આગળ વધતા વધતા એ નદીઓનો વિસ્તાર ગ ગા વગેરે નદીઓની જેવો કેમ નથી થતો ? માટે સિદ્ધાન્તમા જે પરીવાર કહ્યો છે તે વિષે એમ સમજવાનું છે કે જેમ જે અમુક અઠ્ઠાશી ગ્રહો ચ દ્રમાના પરિવારરૂપ છે તેજ અઠ્ઠાશી ગ્રહો સૂર્યના પરિવારરૂપ છે, આ સૂર્યનો કોઇ જૂદો પરિવાર નથી—એવી જ રીતે એના વિષે પણ છે (સમવાયાગસૂત્રની ટીકામા કહ્યુ છે કે આ અઠ્ઠાશી મહાગ્રહોને અન્યત્ર ફક્ત ચ દ્રમાના જ પરિવારભૂત કહ્યા છે તોપણ સૂર્યપણ ઇન્દ્ર હોવાથી એના પરિવારરૂપ પણ એઓનેજ જાણવા) એટલે કે, ગ ગા વગેરેનો જે અઠ્ઠાવીશ હજાર નદીઓનો પરિવાર છે તે જ પરિવાર અન્તર્નદીઓનો છે, એમનો જૂદો પરિવાર નથી એટલે નદીઓની યથાવસ્થિત ૧૪૫૬૦૦૦ સ ખ્યા જ ખરી છે ” એ પ્રકારે જમ્બૂદ્વીપસ ગ્રહણીની ટીકામા ઉલ્લેખ છે

तथा चाहुः श्रीहरिभद्रसूरयः ।

सीया सीओया विय बत्तीससहस्सपचलक्खेहिं ।
सव्वे चउद्दसलक्खा छप्पन्न च सहस्स मेलविया ॥ १ ॥

दिक्पटोऽप्येवमाह ।

जम्बूद्दीवि नराहिव सखा सव्वनइ चउद्दहयलक्खा ।
छप्पन्न च सहस्सा नवइनइओ कहंति जिणा ॥ २ ॥

कुंडोद्वेधस्तथा द्वीपोच्छ्रायस्तद्भवनस्य च ।
परिमाण समग्रासु नदीषु सदृश भवेत् ॥ १७९ ॥

शीता च हरिसलिला गगासिन्धू च रोहिता ।
स्वर्णकूला नरकान्ता नद्योऽभूः दक्षिणामुखाः ॥ १८० ॥

उदक् याता रक्तवती रक्ता च रूप्यकूलिका ।
नारीकान्ता रोहिताशा शीतोदा हरिकान्तिका ॥ १८१ ॥

सिन्धु विना या सरितो दक्षिणां दिशमागताः ।
ताः पूर्वाब्धि गामिन्य सिन्धुस्तु पश्चिमाब्धिगा ॥ १८२ ॥

શ્રીહરિભદ્રસૂરિ પણ કહે છે કે —

શીતા અને શીતોદાને પાચ લાખ બત્રીશ હજાર નદીઓનો પરિવાર છે એમ સર્વ સ રવાળો કરતા ચૌદલાખ છપ્પન હજાર નદીઓ થાય છે (૧)

શ્રીદિગમ્બર પણ કહે છે કે —

હે રાજન્, જમ્બૂદ્વીપમા જિનભગવાને સર્વમળી ચૌદ લાખ છપ્પન હજાર નેવુ નદીઓ કહી છે (૨)

કુડની ઉંડાઇ, દ્વીપોની ઉંચાઇ તથા ભવનનું માન સર્વ નદીઓમા એકસરખુ છે ૧૭૯

શીતા, હરિસલિલા, ગ ગા, સિન્ધુ, રોહિતા, સ્વર્ણકૂલા અને નરકાન્તા—આ સાત નદીઓ દક્ષિણસન્મુખ વહે છે, જ્યારે રક્તવતી રક્તા, રૂપ્યકૂલા, નારીકાતા, રોહિતાશા, શીતોદા અને હરિકાન્તા—આ સાત નદીઓ ઉત્તરસન્મુખ વહે છે ૧૮૦–૧૮૧

દક્ષિણતરફ વહેનારીમાથી એક સિન્ધુને બાદ કરતા બાકીની પૂર્વસમુદ્રને મળે છે, સિન્ધુ પશ્ચિમસમુદ્રને મળે છે ૧૮૨

उदक् याताश्च या नद्यो विना रक्तामहानदीम् ।
ताः पश्चिमाब्धिगामिन्यो रक्ता पूर्वाब्धिगामिनी ॥ १८३ ॥

स्वकीयह्रदविस्तारेऽशीतिभक्ते यदाप्यते ।
दक्षिणाभिमुखीना सा नदीनां मुखविस्तृतिः ॥ १८४ ॥
उत्तराभिमुखीना तु स्वकीयह्रदविस्तृतौ ।
चत्वारिंशद्विभक्ताया यल्लब्ध तन्मिता मता ॥ १८५ ॥
व्यवस्थेयं दक्षिणस्यां सरितां मन्दराचलात् ।
उदकू याम्योत्तरदिशाभिमुखीनां विपर्ययात् ॥ १८६ ॥
सर्वासां मुखविस्तारे दशघ्ने प्रान्तविस्तृति ।
व्यासपञ्चाशत्तमांश. सर्वत्रोद्वेध आहित' ॥ १८७ ॥
मुखपर्यन्तविस्तारविश्लेषे गतयोजनैः ।
गुणिते पंचचत्वारिंशत्सहस्रविभाजिते ॥ १८८ ॥
लब्ध यत्तदुभयतो व्यासवृद्धिरभीप्सिते ।
योजनादौ गते सर्वास्वपि तस्यार्धमेकत. ॥ १८९ ॥ युग्मम् ॥

ઉત્તરતરફ વહેનારીમાથી એક રક્તાને બાદ કરતા બાકીની પશ્ચિમ સમુદ્રને મળે છે, રક્તા પૂર્વ સમુદ્રને મળે છે ૧૮૩

પોતાના દ્રહના વિસ્તારને એશીએ ભાગતા જે આકડો આવે તે દક્ષિણાભિમુખ નદીઓના મુખનો વિસ્તાર સમજવો, અને એજ પ્રમાણે પોતાના દ્રહના વિસ્તારને ચાળીશે ભાગતા જે આવે તે ઉત્તરાભિમુખ નદીઓના મુખનો વિસ્તાર સમજવો મન્દરાચળથી ઉત્તરે દક્ષિણાભિમુખી તથા ઉત્તરાભિમુખી નદીઓના વિપર્યયને લીધે, મન્દરાચળથી દક્ષિણે આ વ્યવસ્થા છે ૧૮૪–૧૮૬

(સર્વ નદીઓના) મુખના વિસ્તારને દશે ગુણતા છેડાના વિસ્તારનુ પ્રમાણ આવે છે વળી ઉંડાઇ સર્વત્ર વિસ્તારના પચાસમા ભાગ જેટલી છે ૧૮૭

(હરકોઈ નદીમા) એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને જતા, એની પહોળાઇ કેટલી વધી તે જાણવા માટે, મુખ અને પર્યન્તના વિસ્તારની બાદબાકીને ' જેટલા યોજન ગયા હોઇએ તેટલા ' વડે ગુણી પીસતાળીશ હજારે ભાગવા જે આવે એ બેઉ બાજુની થઇને વૃદ્ધિ સમજવી એનુ અરધુ કરતા એક બાજુની વૃદ્ધિ આવશે ૧૮૮–૧૮૯